

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія: Філологія

2008

10

2

УДК 80 (477) + 82
ББК 81.411.1я + 83.3
В 48

**Наукові записки. Серія: Філологія. Збірник наукових праць. Вип. 10. У 2-х т./
Наук. ред. – Іваницька Н.Л. – Вінниця, - 2008. Т. 2. 280 с.**

**Затверджено як фахове видання постановою Президії ВАК України від 06.02.2004 р.
№ КВ-8416/7.**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваницька Н.Л., доктор філологічних наук, професор (науковий редактор)

Дудик П.С., доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця)

Руснак І.Є., доктор філологічних наук, доцент (м. Вінниця)

Бєлехова Л.І., доктор філологічних наук, професор (м. Херсон)

Шульжук К.Ф., доктор філологічних наук, професор (м. Рівне)

Ямчинська Т.І., кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця)

Федчук Л.І., кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця)

Рибінцев I.B., доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця)

Куцевол О.М., доктор педагогічних наук, професор (м. Вінниця)

Буніятова I.P., доктор філологічних наук, професор (м. Київ)

Теклюк В.Я., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Вінниця)

Козачишина О.Л., кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця)

Каленич В.М., кандидат філологічних наук, асистент (м. Вінниця) (відповідальний за випуск)

Коректори: **Ілініч С.Ю.**, Змієвська О.О.

Комп'ютерний набір: **Ольшевська-Мельник Т.В.**

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 6 від 31 січня 2008 р.)

При використанні матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

Адреса редакції:

Інститут філології та журналістики, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100; т. (80432) 27-55-89.

ISBN 9666-2917-01-2

© Автори статей, 2008

© Вінницький державний
педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, 2008

ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Галина Барабаш
(Львів)

ТЕРМІНОЛОГІЯ НА СТОРІНКАХ ГАЛИЦЬКИХ ЖІНОЧИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ 20-30 рр. ХХ ст.

Період розбудови української держави ставить перед нами чимало важливих проблем, які потребують глибокого висвітлення. Актуальним є вивчення процесу становлення самостійності України на різних етапах його розвитку. Одним із мало висвітлених на сьогодні залишається період національно-визвольних змагань 20-30 рр., коли після Першої світової війни західноукраїнські землі були поділені між сусідніми державами. Українська інтелігенція усвідомила загрозу асиміляції і включилася у справу пробудження національної свідомості широких мас найперше через пресу, «на яку хоч і було накладено певні обмеження, але цензури не запроваджено» [4, с.211].

Галицькі жіночі часописи, які є складовою частиною преси цього періоду, на своїх сторінках відображали хід формування думки української громадськості, що в умовах окупації відстоювала українські права. Часописи «Нова хата», «Жіночий голос», «Жінка», «Громадянка», «Світ українки», «Українка» – у Львові; «Жіноча доля», «Жіноча воля», «Світ молоді», «Наш світ» – у Коломії «мали значний вплив на пробудження національної свідомості серед жінок і розвиток у жіночому русі національно-визвольних тенденцій». [1, с.994]

Мета цих видань – дати українці відчути себе справді жінкою, яка стоїть на рівні з чоловіком як рівноправний і достойний член суспільства. Основна тематика – збереження і розвиток національної культури, української мови, виховання жінки-громадянки, свідомої своєї відповідальності не тільки за добробут сім'ї, виховання дітей, але й за долю нації. Оскільки часописи були призначені для однієї групи читачів – жінок, то подібні за структурою, у деяких з них були аналогічні розділи, рубрики.

Довкола цих періодичних видань гуртувалися автори художніх та історичних творів, літературно-публіцистичних статей, політичних повідомлень, рецензій та інших жанрів. Часописи і додатки до них готовали відомі журналістки, письменниці, громадсько-культурні і політичні діячки цього періоду: Олена Кисілевська, Іванна Блажкевич, Катря Гриневичева, Олена Федак-Шепарович, Софія Русова, Софія Парфанович, Костянтина Малицька, Мілена Рудницька та інші. Публікації стосувалися тих сфер життя, у яких жінки відігравали важливу роль, тому закликали їх до активного життя, «переходити від спогляданості, політичної безправності до громадської діяльності, а отже, до розбудови і духовного відродження українського народу». [3, с.5]

Польський окупаційний режим прагнув нівелювати українські культурні, наукові цінності, і тому в цих умовах кожна складова частина часописів, як і мова, якою вони виходили, набувала особливого значення. Українська мова в Галичині цього періоду, крім комунікативної функції у селян, духовенства та інших груп інтелігенції, «набувала нового значення – як засіб національного самоутвердження, як форма виклику, як вияв зневаги до політичного режиму». [4, с.236] Як зауважує Ю.Шевельов, у перші десятиліття ХХ ст. було зроблено спробу зорієнтувати мову (хоча б частково) на інтелігенцію і місто, бо до кінця XIX ст. над українською мовою тяжіла народницька орієнтація на село (як на підросійській, так і на під австрійській території) і мова жила переважно у сфері гуманітарної інтелігенції. Лише на Західній Україні вимушена конкуренція з поляками та європейськими підприємцями допомогла оформитися верстві українських підприємців. І відповідно українська мова поширилася у такі сфери як агрономія, релігія,

музикознавство, поезія, бухгалтерія, народне господарство. Українська мова набула здатності задовольняти «вищі культурні потреби, і це забезпечувало їй престиж». [4, с.241]

Проаналізувавши західноукраїнську жіночу пресу 20-30 рр. ХХ ст., можна стверджувати, що у ній також представлена термінологія: значно ширше – наукова і трохи менше – науково-технічна, офіційно-ділова, тобто вона добре відбивала той стан, який існував тоді в українській термінологічній сфері. Однак, значення періодичної преси, у тому числі жіночої, з цього погляду полягало не тільки у тому, що вона фіксувала термінологію, вироблену в науковій, науково-популярній, шкільній і довідковій літературі, а й у тому, що вона сама була активним джерелом творення української термінології. Розповідаючи про події в культурному та громадсько-політичному житті свого народу та народів світу, через відсутність потрібних термінів, періодична преса творила їх сама і перша пускала у світ. Звичайно, не всі такі терміни збереглися в українській мові, але значна їх частина увійшла до її сучасного термінологічного фонду. Творення української термінології з часу її зародження ґрунтувалося на тих же засадах, що і творення термінології інших мов світу. Частина термінів виникла на власній лексичній основі, тобто будувалася за законами українського словотвору, а поряд з ними поширювалися терміни, що належали до фонду лексики інших мов, переважно європейських.

Жіноча преса як важливий чинник національної культури, як інструмент для виховання нації і формування української політичної та громадської думки, завжди першою реагувала на суспільні події, а значить інтенсивно використовувала у мові різноманітну суспільно-політичну лексику на означення жіночого громадсько-політичного життя і діяльності, що сформувалася як у спеціальній та науково-популярній літературі, так і на сторінках періодики. У складі цієї лексики, широко вживаної українською жіночою пресою 20-30 рр. ХХ ст., можна виділити такі групи:

Офіційні і неофіційні назви політичних партій і різних угрупувань, жіночих об'єднань та їх підрозділів: *організаційні осередки* (Ж., 1937, 1, 2); здебільшого були це харитативні комітети (комітети опіки над жовнірами, виселенцями, інтернованими, воєнними сиротами) (Ж., 1937, 1, 2); як скромно виглядав український зорганізований жіночий рух (Ж., 1937, 1, 2); *статут дозволяє основувати філії і кружки, кілька льокальних жіночих товариств* (Ж., 1937, 1, 2); *Станиславський Жіночий конгрес* (Ж., 1937, 3, 1); *Продовж вересня відбулися основуючі загальні збори в Кобилі* (Ж., 1937, 1, 5); зумінілася довше над проектом *Головного Виділу трилітнього пляну праці, вишколом фахових сил, фінансовим положенням нашого Товариства та видавничими плянами Централі* (Ж., 1937, 1, 5); *продовож вересня відбулися основуючі Загальні збори* (Ж., 1937, 1, 5).

Назви людей за їх приналежністю до партії, організації, за політичними переконаннями, за професією: *репрезентантки усіх областей української землі* (Ж., 1937, 1, 2); *закликамо слати свої делстатки* (Ж., 1937, 1, 2); їх було 800000 безробітних, вчительок, доглядачок, чергою йшли хемічки, музикантки, уряднички, дентистки (Ж., 1937, 3, 2).

Слова і словосполучення на означення різних виявів жіночого громадсько-політичного життя й діяльності, організаційної роботи: *жіноче питання; еманципантка, становище жінки в суспільстві; справа жіночої рівноправності* (Ж.д., 1926, 1, 1); *досягнення жіночтва в ділянці громадянської рівноправності* (Ж., 1937, 1, 2); *жіночий комітет розподілив працю на 5 секцій: пропагандивну, фінансову, видавничо-редакційну, резолюційну і статутову* (Ж., 1937, 1, 2); *характер діяльності обмежувався здебільша до ділянки добродійної та плекання товариського життя* (Ж., 1937, 1, 2); *царила на жіночому відтинку нашого національного фронту повна мертвеччина* (Ж., 1937, 1, 2); у праці кожного кружка повторювалося незмінно: *засідання Виділу, щотижневі шириші сходини членів з ріжнородною програмою (як реферати, читання часотисів, полагода організаційних справ, святочні сходини з нагоди річниць та імпрези товариського характеру)* (Ж., 1937, 1, 5); *в деяких кружсках відбувалися куховарські курси, курс*

трикомтарства, клубові сходини членів з чаєм і перекускою, курс шиття і крою в Ульвічку; увага стинилася давше над акцією Сільського Господаря, який творить Секції Господинь в Дрогобиччині (Ж., 1937, 1, 5).

Велику активність у жіночій періодиці виявляла педагогічна термінологія. І це зрозуміло, бо питання освіти, виховання дітей стояли на чільному місці серед жіночих проблем, вони привертали до себе повсякденну увагу і часто обговорювалися на сторінках періодики. Часописи інформували широку громадськість про стан шкільної справи в Галичині, включались у боротьбу за здійснення певних педагогічних ідеалів. На той час вже усталилися назви типів шкіл: *народна школа, початкова школа, вища школа, гімназія, університет, жіноча школа* тощо. Уживалися терміни: *народня освіта, загальна освіта, жіноча освіта, позашкільна освіта*. Залежно від адміністративного підпорядкування і джерел матеріального забезпечення розрізняли школи державні і школи приватні (*«Розпорядки польського правительства, що змагають перемінити українські державні і приватні школи на утраквістичні (польсько-українські)»* (Ж.д., 1925, 2, 3; 3).

Використовувалася дуже розгалужена термінологія на означення найменувань навчальних закладів для підготовки фахових сил, наприклад: *фахова школа, професійна школа* (Ж.д., 1926, 1, 3) тощо. У тогочасній жіночій періодиці до складу продуктивної спеціальної педагогічної лексики належали також іменники *курси* чи *курс, кружок*. За допомогою відповідних означенень розрізняли його значення залежно від професійної спрямованості навчального закладу, здебільшого тимчасово, що діяв під такою назвою, наприклад: *куховарські курси* чи *куховарський курс* (Ж., 1937, 1, 5), *курс крою і шиття, кооперативні курси, курс трикомтарства* (Ж., 1937, 2, 4).

Існувала в українській мові й активно використовувалася у періодиці термінологічна лексика на означення назв адміністративних посад у навчальних закладах та органів урядування у них: *ректор, шкільна рада, кафедра (катедра) української мови* (Ж., 1937, 1, 3). Побутував також термін *виклад* у значенні сучасного іменника *лекція: виклад з хемії, популярно-наукні виклади* (Ж.д., 1935, 2, 3).

Надзвичайно розгалуженою була лексика на означення найрізноманітніших типів і різновидів виховання дітей у школі і поза школою, наприклад: *сучасне виховане, класичне виховане* (Ж.д., 1925, 1, 3), *естетичне виховане, музичне виховане, дошкільне виховане*, а також поняття *виховання, ціль виховання* (Ж., 1937, 1, 5), а звідси і похідні іменники *вихователь і виховник* (Ж., 1938, 1, 2).

Вживався іменник *аудиторія* (Ж., 1937, 1, 3), причому не тільки для назви приміщення, у якому відбуваються лекції, а й у значенні найменування слухачів лекції: *зібрав велику різноманітну аудиторію* (Ж., 1939, 3, 1).

Повсякденними на сторінках періодичних видань були спеціальні словосполучення: *педагогічна діяльність, шкільна реформа, дидактика, шкільна гігієна* (Ж.д., 1925, 2, 2).

Проте педагогічна термінологія, як і взагалі лексика, пов'язана з освітньою діяльністю, була у той час ще не унормована. Наприклад, поряд із загальнолітературним *освіта (народня освіта повинна бути не тілько загальною, безоплатною, але й обов'язковою* (Ж.д., 1927, 2, 1) вживалися *образовання, образоване*. Тут можна зустріти західноукраїнський іменник *анальфабет* (*курси анальфабетів* (Ж., 1938, 2, 2)), вакації (літні вакації (Ж., 1937, 1, 3)).

У деяких публікаціях жіночих часописів робилася спроба осмислити характер української жінки, простежити його багатогранність, розглянути зміни у світогляді й зацікавленнях жінки. У статтях та кореспонденціях поширену була загальна назва наукової галузі – *психологія (психологія, іменник для найменування спеціаліста в галузі психології – психолог)* і терміни на означення різних психологічних понять: *увага, уява, почуття, емоція, переживання, психіка, емотивність* та ін. (Громадянка, 1938, 1, 3).

У періодичних виданнях для жінок – *«Жіноча доля», «Жіноча воля», «Жінка», «Громадянка»* та ін. часто публікувалися статті з медицини, яка мала в цей час досить

розвинену термінологію: *ревматизм* (Ж., 1937, 1, 3), *епілепсія* (*епілєпсія* (Ж., 1937, 1, 3)), *гастрит, дифтерит, склероз* (Ж., 1938, 1, 2), *неврастенія, меланхолія* (Ж.д., 1927, 1, 3).

Разом з тим уживалися паралельно терміни на позначення тієї самої хвороби, один – науковий, другий – народний: *туберкульоз і сухоти* (Ж.д., 1925, 3, 3), *тифус і гарячка* (Ж.д., 1925, 1, 3) поряд з поширенішими *тиф тощо*.

Часто використовувалися у періодиці найменування медичних спеціальностей і їх працівників та назви методів лікування, наприклад: *хірургія, патологія* (Ж.д., 1927, 3, 2), *психопатологія (психопатольгія шкільних дітей)* (Ж.д., 1927, 3, 2), *хірург, професор-акушер, акушерка, гінекольог* (Ж., 1935, 1, 3), *діагностика* (Ж., 1935, 2, 2).

Велику активність у різних словосполученнях виявляв іменник *гігієна* і прикметник *гігієнічний*: *гігієна дихання, гігієна одягу (гигієна одяжі)* (Ж.д., 1927, 2, 2), *гігієнічні умови, гігієнічні вісті* (Ж.д., 1926, 1, 4).

Поширені були такі фармакологічні терміни як *мікстура* (Ж.д., 1925, 1, 2), *наркотик, наркоз, антисептики* (*анти-септики* (Ж.д., 1926, 5, 2)), *лікарська рослина, аптека* (паралельно з *аптика*) (Ж.д., 1929, 3, 2).

Відчувалася невпорядкованість медичної термінології, існували лексичні, фонетичні і морфологічні дублети та варіанти, наприклад, крім *хвороба, хворий* вживався термін *хорoba, хорий, недуга (нервові недуги)* (Ж., 1935, 1, 3). До іменників чоловічого роду *туберкульоз, діагноз* були паралелізми жіночого роду: *туберкульоза, діагноза (поставити діагнозу тої недуги)* (Ж., 1935, 1, 3), поряд з прикметником *медичний* співіснував *медицинський* (Ж., 1937, 3, 3).

Сільське господарство, селянська праця, сільське життя було об'єктом висвітлення багатьох жіночих періодичних видань, особливо тих, які призначалися для сільського жіноцтва – «Жіноча доля», «Жіноча воля», «Українська господиня», «Світ молоді» та інших. На сторінках цих часописів досить активно використовувалася спеціальна сільськогосподарська термінологія. Поширені у ній були назви галузей сільськогосподарського виробництва: *рільництво* (Ж.в., 1932, 7, 2), *птахівництво* (Ж.в., 1932, 3, 3), *молочарство* (Ж.в., 1932, 3, 3).

Продуктивно вживалася спеціальна лексика на позначення назв сільськогосподарських рослин, наприклад: *люцерна, соя, конюшина, бавовник* (Ж.в., 1935, 6, 3). Використовували такі терміни як *молочна спілість зерна, повна спілість, травосіяння* та ін.

У різних періодичних виданнях була пошиrena ще така термінологічна лексика: *ярина, молочність, набіл* (Ж.д., 1925, 3, 4); *агрономія, ветеринарія, шкідники рослинні (шкідники ростинні)* (Ж.в., 1938, 4, 3); *безроги, дріб* (Ж.в., 1932, 1, 4).

Особливістю сільськогосподарської термінології є те, що вона більше, ніж будь-яка інша, твориться на власній національній лінгвістичній основі, хоч, звичайно є у ній елементи, запозичені з інших мов, проте місце їх значно менше, ніж термінів власних.

У жіночій періодичній пресі знаходимо чимало статей, які містять географічну, краєзнавчу термінологію. Цей вид лексики трапляється у працях і на іншу тематику, зокрема суспільно-політичну і сільськогосподарську: *клімат* (*підсоння, підсонє* (Ж.д., 1927, 7, 2); *атмосфера, низовина, горизонт, територія* (Ж.д., 1928, 4, 2), *кліматичні (климатичні) умови, карта (мапа), фауна* (Ж., 1935, 1, 4).

Розбіжність і невпорядкованість ще не була подолана в оформленні власних географічних назв *Європа та Європа (Східня Європа)* (Ж.д., 1926, 7, 2), *Лондон та Льондон, Індія - Індія* (Ж.д., 1929, 2, 1) та інших.

Навіть із такого стислого огляду різноманітної термінологічної лексики, що використовувалася у галицьких жіночих виданнях 20-30-х років ХХ ст., можна зробити висновок про її помітне місце у лексичному складі української літературної мови. Через уживання термінів різних галузей знань значно зросі професійний рівень цих часописів, відбулася диференціація жіночої періодики з огляду на конкретну читацьку аудиторію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія українознавства. Загальна частина.– Париж - Нью-Йорк, 1955-1957. - Т.3.
2. Огіенко І. Історія української літературної мови.– Вінніпег, 1980.
3. Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853-1939 pp.): Аnotований каталог / Укл. В.А.Передирій. – Львів, 1995.
4. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст.: Стан і статус.– Торонто: Сучасність, 1987.
5. Громадянка: Двотижневик.- Львів, 1938.
6. Жінка (в тексті статті – Ж.): Орган центрального українського жіночого товариства «Союз українок» у Львові. – Двотижневик. – Львів, 1935-1939.
7. Жіноча воля (в тексті статті – Ж.в.): Часопис для сільського жіноцтва: Додаток до часопису «Жіноча доля» (1932-1933); Часопис для сільського жіноцтва (1933, 1937-1939); Часопис для сільських господинь (1936-1936). – Двотижневик (1932-1938, ч.1-4), місячник (1938, ч.5 – 1939). Коломия, 1932-1939.
8. Жіноча доля (в тексті статті – Ж.д.): Щомісячний часопис для українського жіноцтва (1925-1926); Двотижневик для українського жіноцтва (1927-1929); Тижневик для українського жіноцтва (1930-1931), Часопис для українського жіноцтва (1932-1939).– Коломия, 1925-1939.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблематику розвитку української мови після першої світової війни на західноукраїнських землях, указано на основні процеси термінотворення на матеріалі галицьких жіночих періодичних видань, виділено основні групи лексики на означення жіночого громадсько-політичного життя і діяльності.

Ключові слова: мова, лексика, термін, термінотворення.

The article considers the problem of Ukrainian language development in Western Ukraine after the first world war, establishes the basic processes of terms creation on the material of the West Ukrainian woman magazines. The basic groups of vocabulary determining woman's public-political life and activity are described.

Key words: language, vocabulary, term, process of terms creation.

Людмила Білоус
(Бар)

ЛЕКСИКА ВІННИЧЧИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СЕМЕМИ „ПОЛЕ”

Проблема ґрунтовного вивчення лексики в межах конкретних лексичних груп у сучасній вітчизняній лінгвістиці висувається до ряду найбільш актуальних. Науковий інтерес до народної географічної термінології як специфічної групи лексики зумовлений насамперед її здатністю „консервувати” в собі цілісну лінгвістично-географічну історію відповідного терену.

В українському мовознавстві питанням географічної термінології займалися М.Ф.Сумцов, І.Верхратський, П.А.Тутковський, І.О.Марусенко й ін. Вийшли з друку „Словник народних географічних термінів Волині” (О.К.Данилюк) (1997р.), „Словник народних географічних термінів Кіровоградщини” (Т.В.Громко, В.В.Лучик, Т.І.Поляруш) (1999р.) та окремі лексикографічні матеріали згаданих вище дослідників.

Предметом вивчення цієї розвідки стали назви поля в говірках Вінницької області, які дотепер не були предметом спеціального дослідження. Окреслена лексико-семантична група має складну внутрішню диференціацію й характеризується численними специфічними лексико-семантичними та словотвірними особливостями, що є свідченням актуальності порушеної теми.

У говірках досліджуваного масиву основним засобом на позначення ділянки оброблюваної землі є загальнозважане *город*. Ця лексема формує суцільний ареал, що

охоплює практично всю обстежену територію. Споріднені утворення з цим самим значенням широко відомі в інших слов'янських мовах: укр. діал. *город* на теренах Кіровоградщини у значенні „поле, підготовлене до обробітку”, „город, присадибна земельна ділянка”, „земельна ділянка, відведене для вирощування овочів” [СНГТК, с.63]. У частині говірок нами виявлено похідне утворення з демінутивним за походженням суфіксом: *городчик* (с. Саїнка Черн., с. Сосни Літ.).

Значення „ділянка оброблюваної землі” в обстежених говірках виражає також лексема *грядка*. Аналізоване слово широко відоме в українській літературній мові: укр. *грядка* „оброблена, підготовлена до вирощування городніх культур земля” [ВТС, с.200]. З різною семантикою цей номен вживається і в інших слов'янських говорах: укр. діал. *грядка* у значеннях „невелика земельна ділянка”, „поле, відведене для вирощування овочів” [СНГТК, с.65].

У кількох населених пунктах Вінниччини на позначення ділянки оброблюваної землі використовується лексема *участок* (с. Голодьки Хмільн., с. Безводне Ямп.). Наведений номен відомий у ряді українських говорів, функціонує в більшості слов'янських мов, ~ укр. діал. *участок* „земельна ділянка, поле”, „частина території” [СНГТК, с.199].

Досліджувані говірки лексично диференційовані й щодо назв ділянки, частини поля. У різних говіркових групах Вінниччини це значення часто передається загальнозваживаним *ділянка*, ~ укр. *ділянка* „окрема частина земельної площі, використовувана за якою-небудь ознакою”, „частина поверхні, площа чого-небудь” [ВТС, с.227]. Цей номен виявлено в говірках Кіровоградщини з цим же та спорідненими значеннями: *ділянка* „поле в загальному значенні”, „прогалина в лісі, просіка” [СНГТК, с.70]. Принагідно зазначимо, що цей номен дещо з іншим семантичним забарвленням виявлено й у говірках Ченігівсько-Сумського Полісся: „місце в лісі, відведене для вирубки”.

В обстежених говірках зі значенням „частина поля” зафіксовано лексему *наділ*, яка в українській мові з наголосом на другому складі є загальнозваживаною. У кількох населених пунктах на позначення частини поля використовується лексема *лан*, яка, однак, не творить суцільного ареалу, фіксується поодинокими вкрапленнями в різних частинах регіону. За спостереженнями багатьох дослідників, аналізована лексема через посередництво польської і чеської мов походить із середньоверхньонімецького *Lehen* „відданий в оренду маєток” [ЕСУМ III, с. 190]. Паралелі виявлено в більшості українських говорів і в літературній мові, пор.: укр. *лан* „безліса рівнина, рівний, широкий простір оброблюваної землі” [Мурзаєв, с.336]; біл. *лан* „одиниця земельної міри; велике поле в одній ділянці” [Яшків, с.104].

На позначення частини поля послідовно вживається лексема *кусок*, паралельно з якою фіксується лексема *кус* (м. Жмеринка). Аналізована форма зі значенням „частина, відділена, відбита і т.ін. від чого-небудь: шматок” [ВТС, с.475] широко відома в українській мові. Цей номен виявлено й у говірках Кіровоградщини у значеннях „частина певної території”, „земельна ділянка, поле”, „клин поля”, „окремий камінь” [СНГТК, с.171].

Для позначення частини поля в окремих говірках Мог.-Под. р-ну (с. Вендинчани) нами виявлено лексему *плецок* – демінутивне за походженням утворення.

Лексема *плецо* та споріднені з нею відомі практично в усіх слов'янських мовах, правда з різною семантикою пор.: укр. *плецо* „відносно широка, з спокійною течією ділянка річки між двома перекатами, закрутами; вільна від заростей, відносно глибока спокійна ділянка якої-небудь водойми; спокійна, чиста водна гладінь” [ВТС, с.796]; укр. діал. *плецо* „ділянка водойми”, „водна поверхня серед болота”, „мілина”, „грядка городніх культур” [СНГТК, с.150-151]; рос. *плецо* „ділянка річки між перекатами чи вигонами, як правило, з спокійною течією й глибоководніша, часто пов'язана з розширенням русла річки” [Мурзаєв, с.439].

Поодиноко вживана в говірках Вінниччини зі значенням „невелика ділянка землі” лексема *лопатка* (с. Ободівка Трост., с. Сокілець Немир.), яку, найвірогідніше слід розглядати як термін-метафору, що є результатом семантичного переосмислення відповідного анатомічного терміна *лопатка* „пара кісток трикутної форми у складі плечового пояса хребетних тварин і людини” [ВТС, с.495]. Зіставлення з *лопатою* „знаряддя з довгим держаком і широким плоским кінцем, яке застосовують для згрібання, перекидання або насипання чого-небудь” [ВТС, с.495], попри структурну подібність, видається менш доречним та вірогідним, особливо з точки зору семантики. Аналізована форма також відома в рос. мові, ~ рос. *лопатка* „плоский міс, підводна коса; закінчення півострова; гострий кінець острівної землі” [Мурзаєв, с.34].

Поняття „оброблене поле” в досліджених говірках виражається загальнозваживаним *рілля* чи його фонетичним варіантам *рілля*. Відповідники виявлено в українській літературній мові, та в діалектах, пор.: укр. *рілля* „виоране поле” [ВТС, с.1036]; укр. діал. *рілля* „оброблене поле” [СНГТК, с.174]; блр. *ралля*, „т.с.” [Яшків, с.162].

На позначення виораного поля у частині говірок факультативно використовуються сполуки на зразок *вироблене поле* (с. Іракліївка Мог.-Под. с. Іванівці Бар.), *виоране поле* (с. Дащів Іллін.), *зоране поле* (с. Вендинчани Мог.-Под.). У говірках досліджуваного масиву відзначено активне вживання з цією семантикою загальнозваживаної лексеми *оранка* „те саме, що й *рілля*” [ВТС, с.1440]. Аналізована форма із значенням „оброблене поле” [СНГТК, с.135] охоплює весь ареал говорів Кіровоградщини.

Поодинокими вкрапленнями в говірках Бар. р-ну із цим значенням фіксується лексема *нива*. Наведений номен відомий у ряді українських говорів, функціонує в більшості інших слов'янських мов: укр. діал. *нива* „земельна ділянка” [СНГТК, с.128]: блр. *ніва* „оброблене поле, добре вгноєне і засіяне поле; поле на місці зораної сіножаті; вижате поле; суцільна ділянка землі одного господаря” [Яшків, с.80]. В обстежених говірках цей номен використовується також на позначення нейтрального рельєфу (рівнина).

На позначення необробленої землі широкозваживана лексема *цілина*, яка відома і в українській літературній мові як „ще не оброблювана, не орана земля” [ВТС, с.1365]. Паралелі виявлено в більшості слов'янських говорів, пор.: укр. діал. *цілина* „необроблене поле, цілина” [СНГТК, с.202]; блр. *цаліна*, „поле, яке зоране й засіяне вперше” [Яшків, с.201]. У частині обстежених говірок виявлено лексеми *цільник* та *цілник* на позначення необробленого поля. Ці номени виявлено й у говірках Кіровоградщини з цією ж семантикою „необроблене поле” [СНГТК, с.202].

Також відзначено активне вживання з цією семантикою загальнозваживаної лексеми *пар* – „рілля, залишена на одне літо без посіву з метою поліпшення якості землі для наступного посіву озимих” [ВТС, с.704], яка представлена ще й численними дериваційними варіантами: *парок*, *парник*, *парі*, *парнина*. Споріднені номени виявлено в Кіровоградських говірках: *пар*, *парі* „необроблене поле”, „поле, підготовлене до обробітку” [СНГТК, с.140].

На позначення поля, яке ніколи не оброблялося, переважно використовується лексема *новина*, мотивована прикметником *новий*. В українській мові форма *новина* з цією семантикою загальнозваживана: „земля ніколи не орана або вперше зорана; цілина” [ВТС, с.625]. Паралелі відомі і в інших словенських мовах: укр. діал. *новина* „поле, підготовлене для обробітку” [СНГТК, с.131]; блр. *навіна* „нове поле, цілина на місці зораної сіножаті; неоране поле, обліг; нове місце поселення” [Яшків, с.118].

Отже, окреслена лексико-семантична група в говірках дослідженої території представлена численними, часто паралельними утвореннями. Ядро описаної групи становлять загальнозваживані лексеми, більшість з яких етимологічно сягає відповідних праслов'янських коренів. Однак серед наведених форм значну частину становлять дериваційні варіанти загальнозваживаних утворень та поодинокі структури іншого

походження. У складі локалізмів виокремлюються лексеми, виявлені в різних говіркових групах досліджуваної території та такі, що відомі часто лише в одній говірці.

Умовні позначення назв джерел

- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В.Т.Бусел. – К., 2001. – 1440 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К., 1989. – Т. 3. – 552с.
- Мурзаев – Мурзаев Е.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984. – 653 с.
- СНГТК – Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – К.: Кіровоград, 1999. – 224 с.
- Яшкін – Яшків І.Я. Беларуская географічныя назви: Тапаграфія. Гідрологія. – Мінськ, 1971. – 256 с.

Скорочення назв районів

Бар. – Барський	Трост. – Тростянецький
Іллін. – Іллінецький	Хмільн. – Хмільницький
Літ. – Літинський	Черн. – Чернівецький
Мог.-Под. – Могилів-Подільський	Шарг. – Шаргородський
Немир. – Немирівський	Ямп. – Ямпільський

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано лексико-семантичну групу слів на позначення семеми „поле”, досліджено лексичні, семантичні та словотвірні особливості наведених форм.

Ключові слова: лексико-семантична група, семена, лексичні, семантичні та словотвірні особливості.

A lexical-semantic group of words to designate the meaning „field” is analyzed; lexical semantic and word-formative peculiarities of the forms in question are researched in the article.

Key words: lexical-semantic group, meaning, lexical semantic and wordformative peculiarities.

Наталія Вишивана
(Вінниця)

ПРОБЛЕМА ПОЛЬОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ ЛЕКСИКИ ТА ТИПОЛОГІЇ ЛЕКСИЧНИХ МІКРОСИСТЕМ

Ідея представлення лексики як системи, яку пов’язують з ім’ям швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра, ґрунтуюється на положенні про системність самої мови як її власної онтологічної властивості. Теза вченого, що мова є системою знаків, підказала шлях до вивчення лексики як однієї з підсистем мовної системи.

У вітчизняному мовознавстві питання про системний характер лексики, про внутрішню єдність та взаємообумовленість окремих елементів смислової сторони мови ставилось і успішно розроблялась М.М. Покровським, О.О. Потебнею, І.О. Бодуеном де Куртене уже наприкінці IX – на початку ХХ сторіччя.

Подальша розробка ідей системної організації мови привели до створення польової моделі системи мови. Польове структурування лексики, як показали дослідження останнього часу [12; 13; 10; 11], є найбільш адекватним способом представлення лексики, і вона “якнайкраще поєднується з сучасними уявленнями про будову та функціонування кори головного мозку людини” [12, с. 3].

Ідея дослідження лексики за семантичними (понятійними) полями пов’язується з ім’ям Й. Тріра, хоча, як відомо, сам термін “поле” в лінгвістиці вперше вжив Г. Іпсен. Трирівська концепція поля була новаторською і викликала до життя безліч досліджень з проблеми поля. Вони містяться в роботах В. Порцига, Е. Оскара, С. Ульмана, Г.С. Щура, Н.Г. Долгіх, Л.М. Васильєва, А.А. Уфімцевої, Ю.Н. Карапурова та інших.

Однак спільноті поглядів на проблему семантичного поля в мовознавців немає. Існує дві основні точки зору щодо розуміння сутності поля, і відповідно пропонуються різні підходи до рішення цієї проблеми. Згідно з першою концепцією, семантичне поле – це екстрадінгвістичне – “психологічне” чи “логічне” явище, відмежування якого повинно проводитись інтуїтивно – логічним шляхом. Згідно з другою концепцією – це явище мови, і виділення його відбувається на основі лінгвістичних даних.

Логічний підхід до проблеми поля використовували у своїх працях німецькі лінгвісти Й. Трір та Л. Вайсгербер. Основною одиницею їх лінгвістичного дослідження є поняття, а семантичним (у Тріра – “понятійним”) полем вони називають “групу споріднених смислів” або “певну понятійну сферу”. Трирівська концепція поля є об’єктом критики з багатьох точок зору [14, 3, 5]. Найбільшим її недоліком, як справедливо відзначає Н.Г. Долгіх, є постулювання Тріром “повного паралелізму між планом понятійного змісту і планом мовного вираження” [5, с. 90], чого насправді у мові немає.

Розробка проблеми поля більш пізнього періоду характеризується переважанням лінгвістичного підходу, представленого в роботах Г. Іпсена, В. Порцига, Е. Оскара та іх послідовників. За одиницю дослідження при такому підході береться слово як основна словниковая одиниця в його різноманітних та складних зв’язках з іншими одиницями словника. Відповідно пропонується новий підхід до виділення поля, в основі якого лежать мовні (семантичні) критерії. Семантичне (словесне) поле у світлі лінгвістичної концепції являє собою “лексичну парадигму, яка виникає при сегментації лексико-семантичного континуума на різні відрізки, що відповідають окремим словам мови” [8, с. 95].

Застосування лінгвістичного принципу структурування поля є найбільш об’єктивним методом дослідження смислової сфери мови. На відміну від логічного підходу, він представляє лексико-семантичну систему як таку, при розумінні якої “чільна роль відводиться зв’язку мови з дійсністю, співвіднесеністю її з позамовною реальністю” [6, с. 14].

Дослідження лексики як системи передбачає послідовне відмежування та вивчення її окремих елементів – лексичних мікросистем – та встановлення відношень між ними. У світлі теорії поля лексичні мікросистеми є “польовими структурами”, тобто такими об’єднаннями різних елементів системи мови, які мають ознаки мовного поля [12, с. 8]. Сам термін “поле” (без будь-якого визначення) означає для нас не саме угрупування, а принцип групування лексичних елементів зі спільними інваріантними властивостями.

На основі характеристик та властивостей, які приписують мовному полю у наукових працях останнього часу [13, с. 17; 6, с. 33; 12, с. 5-6], видається за можливе визначити такі основні ознаки мовного поля:

1. Елементи поля мають семантичну, понятійну чи функціональну спільність.
2. Поле має свою структуру: ядро та периферію, між якими існує розподіл функцій.
3. Ядерні конституенти найбільш спеціалізовані для виконання функцій поля і систематично використовуються. На периферії відбувається ослаблення ознак поля.
4. Кордон між ядром та периферією, окремими зонами периферії є нечітким, рухливим.

5. У структурі поля виділяються мікрополя.

6. Поля не розділені жорсткими кордонами і взаємодіють одне з одним.

Серед різних типів лексичних мікросистем слід насамперед виділити лексико-семантичне поле, лексико-семантичну групу, синонімічний ряд, антонімічну пару, тематичну групу, асоціативне поле. З одного боку, усі лексичні мікросистеми об'єднують однаковий для всіх них полевий принцип групування елементів. З іншого боку, кожна з мікросистем має ознаки, котрі вирізняють її з-поміж інших.

Проблема типології лексичних мікросистем та критеріїв їх виділення є предметом дослідження цілої низки робіт з семасіології [8; 3; 2; 5; 17; 13; 10]. Недоліком більшості досліджень є відсутність чітких теоретичних установок, що виражається у “термінологічній плутанині”, змішуванні угрупувань різного типу.

Лексико-семантичне поле

Ми чітко розмежовуємо поле та лексико-семантичне поле (ЛСП) як два різних поняття. Перше означає принцип групування лексики (полем в такому випадку може бути названа будь-яка мікросистема з ознаками поля), друге означає власне мікросистему, де “за семантичним принципом об'єднується лексика” [10, с. 67]. У більшості робіт термін поле вживается саме у широкому смислі. Так, Л.М. Васильєв поняттям “парадигматичне поле” об'єднує і ЛСГ, і синоніми, і антоніми, інші парадигми, навіть частини мови [3, с. 108]. У роботі Н.Г. Долгіх семантичне поле включає слова, що належать до різних частин мови та зв'язані “вільними відношеннями” [5, с. 91]. Г.С. Щур у монографії “Теорії поля у лінгвістиці” наводить близько ста найменувань з терміном “поле”. Недиференційовано називаючи “полем” усі парадигматичні об'єднання, він взагалі ставить під сумнів необхідність їх розмежування [17, с. 213-214].

Як окрема мікросистема (поле у вузькому смислі) ЛСП розглядається у роботах С.Г. Бережана [2], Ю.Н. Карапула [6], Е. Косеріу [8]. Так, Косеріу семантичним полям протиставляє асоціативні та понятійні поля, а Карапул, навпаки, вважає, що ЛСП поєднують в собі властивості асоціативного поля та тематичної групи.

У найбільш розробленому та теоретично обґрунтованому вигляді проблема типології лексичних мікросистем представлена, на нашу думку, в роботах В.В. Левицького [10]. Автором пропонуються такі основні критерії розмежування лексичних мікросистем:

- 1) мовна/ немовна обумовленість зв'язків між лексемами;
- 2) тип структурних відношень всередині мікросистеми;
- 3) місце і тип ідентифікатора (імені) групи.

Беручи до уваги запропоновані критерії, спробуємо дати визначення лексико-семантичному полю.

По-перше, ЛСП виділяється на основі певної понятійної сфери (наприклад, у Й. Тріра – це понятійна сфера інтелекту). Отже, елементами ЛСП є понятійно близькі слова, об'єднані спільністю позамовних зв'язків і відношень. По-друге, лексичні одиниці поля, хоч і належать до спільній понятійної сфери, але покривають її різні сегменти. Вони знаходяться здебільшого у відношенні комутації і не можуть, таким чином, замінити одна одну. По-третє, ідентифікатор ЛСП виражений, як правило, словосполученням, наприклад: терміни кольоропозначення, дієслова руху, назви тварин, і лежить за межами поля. Ідентифікатор та елементи ЛСП знаходяться у родо-видових відношеннях.

Лексико-семантична група

Дослідження лексико-семантичних груп (ЛСГ) є традиційним підходом до системного вивчення лексики у вітчизняній семасіологічній науці. До розуміння та вивчення ЛСГ намітилось два основних підходи: тематичний (екстралінгвістичний) та семантичний (лінгвістичний).

Прихильники тематичного підходу Ю.Н. Карапулов та С.Г. Бережан [2, 6] розглядають ЛСГ як різновид тематичних та навіть асоціативних груп, елементи яких об'єднані сукупністю позамовних зв'язків. Ю.Н. Карапулов уточнює, що це можуть бути зв'язки по роду і виду, цілого та частини, функціональні, ситуативні [6, с. 73].

Прихильники “семантичного” підходу, навпаки, вважають, що елементи ЛСГ об'єднуються спільністю мовних значень. Однак, навряд чи можна назвати вичерпним, розкриваючим специфіку ЛСГ якесь з наведених визначень: “ЛСГ представляє собою об'єднання двох, кількох чи багатьох слів за їх лексичними значеннями” [15, с. 525]. “Терміном ЛСГ можна позначити будь-який семантичний клас слів (лексем), об'єднаних хоча б однією лексичною парадигматичною семою (множником)” [3, с. 11]. “ЛСГ – це об'єднання сем за спільною функцією, яка виявляється через семантичну спільність словникових дефініцій” [16, с. 15]. Щодо семантичної взаємодії слів у ЛСГ, слід погодитись з Ф. Філіним та В.В. Банкевичем [1, 15], що в ЛСГ відбувається диференціація загального значення, і тому основними відношеннями в ЛСГ є синонімічні відношення. У експериментальних дослідженнях визначення ЛСГ конкретизується з урахуванням методу виділення ЛСГ. Класичним прикладом є вичленення ЛСГ слів із значенням “земля”, проведено А.А. Уфімцевою [14]. Відмежування ЛСГ відбувалось не на основі певного поняття, як у випадку ЛСП, а на основі багатозначного слова з усією сукупністю його значень. Кожен з ЛСВ цього слова утворював синонімічні ряди з іншими словами, що входили до складу ЛСГ.

На основі критеріїв, запропонованих В.В. Левицьким (див. вище), можна навести наступні ознаки ЛСГ. По-перше, елементи ЛСГ об'єднуються спільністю внутрішньомовних зв'язків. По-друге, для членів ЛСГ, на відміну від ЛСП, характерним є наявність двох різних типів відношень – субституції (відношення в синонімічних рядах, утворених кожним з ЛСВ домінантами) та комутації (відношення між окремими ЛСВ). По-третє, слово, на основі якого відбувається відмежування ЛСГ, є її домінантою і входить в її склад. На відміну від ЛСП, семантично однорідного угрупування, елементи якого об'єднані однією семою, ЛСГ виділяється за кількома семами.

Синонімічний ряд. Антонімічна пара

Синоніми і антоніми розглядаються деякими лінгвістами як члени більш крупних парадигматичних утворювань. Так, Ф. Філін вважає синоніми і антоніми різновидами ЛСГ [15], а Л.М. Васильєв вводить їх в склад семантичних полів [3]. Більш правомірним, однак, було б розглядати синонімічні ряди та антонімічні пари як рівноправні мікросистеми поруч з ЛСГ, ЛСП та ін., як це робить А.А. Уфімцева [14].

Синонімічний ряд (СР) як лексичне угрупування характеризується такими ознаками. По-перше, якщо критеріями синонімічності слів вважати денотативно-сигніфікативну та сполучувальну спільність, то між членами СР встановлюються відношення з ізоморфним за своєю структурою співвідношенням мовних і позамовних факторів. По-друге, основним типом відношень між елементами СР є неповна субституція, у випадку абсолютних синонімів – повна субституція. По-третє, СР, як і ЛСГ, відмежовується відносно якогось слова – домінанти, яке входить в склад СР. На відміну від ЛСГ, відмежування відбувається, як правило, на основі основного значення слова.

Антонімія – явище, за своєю природою аналогічне синонімії [4]. Слова-антоніми і слова-синоніми виділяються на основі денотативно-сигніфікативної та сполучувальної спільноти. Члени антонімічної пари зв'язані відношеннями контрасної дистрибуції. Мікросистема, що складається із слів-антонімів, не має загального імені, як синонімічний ряд, а задається тими ж словами-антонімами.

Тематична група

Тематична група (ТГ) як форма систематизації лексики має велике значення для практики вивчення іноземних мов. До ТГ відносять класи слів, які “об’єднуються однією і тією ж типовою ситуацією чи темою”, але “спільна ідентифікуюча (ядерна) сема для них не обов’язкова” [3, с. 110].

Слід відмежовувати ТГ від інших угрупувань, насамперед, ЛСГ та ЛСП. Так, на відміну від ЛСГ та ЛСП, семантичні зв’язки в яких ґрунтуються на тотожності сигніфікативного аспекту значення, лексичні одиниці ТГ характеризуються “денотативною спільністю як властивістю слів позначати один і той самий клас екстралингвістичних об’єктів” [1, с. 32]. Найбільш важливою особливістю ТГ є позамовна обумовленість відношень між її елементами [1, с. 31; 2, с. 116; 10, с. 72], хоча існує також протилежна думка [16, с. 19].

Другою важливою ознакою ТГ є “випадковість” чи “розвізненість” відношень між її членами [15, с. 531; 16, с. 19] та можливість включення в її склад одиниць різних частин мови. Іменем ТГ є, як правило, слово чи словосполучення, що лежить поза межами групи.

Асоціативне поле

Асоціативне поле (АП) утворюється словами, які наводяться інформантом на ключове слово у психолінгвістичному експерименті.

АП виділяється суб’єктивно, але, як відзначає Ю.Н. Карапулов [6, с. 176], будучи онтологічно відображенням структур думки, воно може розглядатися як “характеристика середнього носія мови, що сприймає дійсність”.

АП, як і ТГ, об’єднують одиниці різних частин мови на основі однієї або кількох спільних сем [12, с. 33]. На відміну від ЛСП, між елементами якої існує обов’язковий смисловий зв’язок та на відміну від ТГ, де такі зв’язки є нерегулярними, елементи АП зв’язані з словом-ідентифікатором (словом-стимулом) асоціативним зв’язком [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Банкевич В.В. К вопросу о соотношении ЛСГ и тематических групп // Семантика слова и предложения: Межвуз. сб. науч. тр. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – С. 30-35.
2. Бережан С.Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 372 с.
3. Васильев Л.М. Теория семантических полей // Вопросы языкоznания. – 1971. – №5. – С. 105-113.
4. Вилиман В.Г. Английская синонимика. – М.: Высшая школа, 1980. – 127 с.
5. Долгих Н.Г. Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии // Филол. науки. – 1973. – №1. – С. 89-98.
6. Карапулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус русского языка. – М.: Наука, 1981. – 364 с.
7. Клименко А.П. Вопросы психолингвистического изучения семантики. – Минск: Вышшая школа, 1970. – 250 с.
8. Косериу Э. Лексические солидарности (E. Coseriu. Lexikalische Solidaritäten) // Вопросы учебной лексикографии. Сб. статей. – М., 1969. – С. 93-112.
9. Кузнецова А.И. Количественные критерии выделения центра и периферии при многомерном признаковом подходе к описанию языка // Сопоставительное языкоzнание. – 1985. – №6. – С. 16-25.
10. Левицкий В.В. Типы лексических микросистем и критерии их различия // Филол. науки. – 1988. – №5. – С. 66-73.
11. Левицкий В.В., Стернин И.А. Экспериментальные методы в семасиологии. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 191 с.
12. Полевые структуры в системе языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 197 с.
13. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 147 с.
14. Уфимцева А.А. Лексика // Общее языкоzнание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – 565 с.
15. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов: Езиковедски исследовния в чест на акад. Стефан Младенов. – София, 1957. – С. 525-537.
16. Шипицына Г.М. Сущность категории «ЛСГ» и методика выделения ЛСГ имен прилагательных. – Науч. тр. // Свердлов. пед. ин-т, 1975. – Сб. 226. – Вип. 1. – С. 14-35.

17. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – 254 с.
18. Oscaar E. Semantische Studien im Sinnbezirk der Schnelligkeit. Plötzlich, schnell und ihre Synonymik im Deutsch der Gegenwart und des Früh-, Hoch-, und Spätmittelalters. – Uppsala, 1958. – 200 S.
19. Ullmann St. Semantics. An Introduction to the science of meaning. – Oxford: Basil Blackwell, 1962. – 278 p.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються основні проблеми польового моделювання лексики та типології лексичних мікросистем.

Ключові слова: польове моделювання, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, тематична група, асоціативне поле.

The article deals with the main problems of field modeling and the typology of lexical microsystems.

Key words: lexical-semantic field, lexical-semantic group, thematic group, associative field.

Оксана Волошина
(Вінниця)

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНОТАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ СЕНСОРНОЇ ЛЕКСИКИ

У сучасному мовознавстві порівняно новим напрямком у вивченні художнього тексту є дослідження стилістичної вагомості так званих «стилістично-нейтральних» лексичних одиниць, які набувають додаткових відтінків у значенні в результаті взаємодії в синтагматичному ланцюзі з іншими лексичними одиницями. Виразні можливості сенсорної лексики як засобу образності, що розглядаються в аспекті синтагматичних та епідигматичних відношень, не отримали достатнього висвітлення і проблема продовжує залишатися актуальною. Аналіз функціонування такої лексики на рівні тексту у свою чергу дозволяє виявити її значення не лише як засобу створення художньої образності, але і як засобу текстотворення. Актуальність роботи визначається також і необхідністю вивчення ролі сенсорної лексики у створенні художньої і мовної картин світу. Оскільки мета нашого дослідження пов'язана з категорією художньої образності, а образність невідривна від оцінки, необхідно розглянути деякі загальні особливості конотації одиниць сенсорної лексики, що відносяться до різних мікрополів якості, які сприймається чуттєво.

Найінгерентніша оцінна одоративна лексика:

Smell and odor — the most general and most nearly neutral, are frequently interchangeable except in technical and scientific contexts where odor is more common. Scent refers to a distinctive or identifying odor, usually delicate and thought of especially as a physical emanation from the thing in question. Aroma suggests a pleasant odor, pungent, pervasive, and often spicy. Fragrance, perfume and bouquet are applicable to pleasing, sweet odors or scent. Fragrance and perfume suggest the scent of flowers, and fragrance usually implies a lighter, less penetrating scent. Bouquet can refer to any aroma but occurs most often with reference to wine. Savour is the property of a thing that makes it strongly appealing to both smell and taste. Stink and stench both apply to highly unpleasant odors, especially those resulting from putrefaction. Stench is generally the stronger term. [10, с. 1220].

Отже, нейтральну інгерентну оцінку мають *smell* та *odor*, позитивну - *aroma, fragrance, perfume, bouquet*, негативну – *stink, stench*.

Щодо до лексики, яка позначає звук можна відзначити наступне. Головні характеристики звука – гучність/негучність, різкість/нерізкість – у більшості слів, що

позначають як звуки людського голосу, так й інші звуки, є інгерентні, тобто вміщуються в словниковому значенні (наприклад: *scream* — *give a loud sharp cry*, *shriek* — *scream, shrilly; murmur* — *low, continuous, indistinct sound, rising and falling very little in pitch; softly spoken words; rustle* — *make a gentle, light sound; whisper* — *make soft sounds*). Різкі звуки містять, як правило, негативну емоційну оцінку, а нерізкі — позитивну, хоча, звичайно, вирішальну роль часто грає контекст.

Позитивну конотацію інгерентно має, наприклад, *music* — *pleasing, combinations of sounds*, негативну — *moan, groan*, оскільки ці звуки пов'язані з «негативним» станом того, що створює звук.

У групі тактильної лексики лише деякі слова мають узуальну позитивну або негативну оцінку. До перших можна віднести *silky*, а до других — *slimy, chilly, dank*. В більшості одиниць тактильної лексики оцінка визначається текстом, хоча оцінний потенціал у них різний — *warm, cool, soft* частіше пов'язані з «приємним», а *cold, wet, icy, moist* — з «неприємним» відчуттям [4, с.58]. Цей потенціал можна визначити як позитивно-негативний у першій групі і як негативно-позитивний у другій.

Смакових відчуттів у реальній дійсності дуже багато, але виділяються чотири основні (ядерні) смакові якості, які позначаються спеціальними словами. Слово TASTE визначається як «*the sense that distinguishes the sweet, sour, salty and bitter qualities of dissolved substances in contact with the taste buds on the tongue*». [10].

Традиційно вважається, що *sweet* пов'язано з приємним смаковим відчуттям, а *bitter* — з неприємним; *salty* і *sour* — оцінно амбівалентні. Інші смакові відчуття передаються за допомогою слів, що позначають речовини або предмети, які мають специфічний смак, або ж похідні від цих слів (*pepper, peppery, mustard* і т.п.), позначувані ними смакові відчуття, як правило, суб'ективні.

Лексика мікрополя зорового сприйняття в її прямому первісному значенні найменш оцінна. Аналізуючи «емоційні ознаки» лексики «світла». Н.Ф.Пелевина стверджує, що з 49 виділених нею англійських морфем світла/темряви 5 уміщують в своєму словниковому значенні емоційну ознаку негативної ознаки «неприємний», «зловіщий»: *glare, gloom, wan, livid, lurid* [6, с. 30].

Лише у позначенні кольору помітна постійна позитивна оцінка [4, с.58]. Але мовна практика тих, хто розмовляє певною мовою виробила для лексики цього мікрополя цілий арсенал потенційних наростив смислу (це своєрідна традиційна символіка), які розуміються в конкретних контекстах. Світло, наприклад, традиційно символізує добро, а темрява — зло. Зберігаючи значення кольору багато позначень кольору набули додаткове символічне значення, яке характеризується позитивною або негативною оцінкою.

Символіка кольору — це осмислене використання кольору деяким додатковим значенням, що відображає світогляд світосприйняття, світорозуміння певного етносу в історичний період і відповідає його типу менталітету. Варіювання кольорового символізму пояснюється тим, що кожний народ має своє бачення світу, свою картину світу, і це відрізняється тим більше, чим більше різняться мови. Спільність кольорової символіки пояснюється тим, що кольори є виявленням семантом або так званих архетипів образів, ревалентних для більшої частини людства, до сприйняття яких через певні біологічні властивості пристосований мозок людини [7, с. 188]. Так, білий колір символізує духовне начало, чистоту, невинність, доброту; чорний — зло, скорботу, безнадійність, віщування біди, траур (з давніх-давен білий колір, поряд із символом духовності, ціломудрості вважався також символом трауру, але з середини 16 століття в цьому значенні у Європі ствердився чорний колір); червоний — пристрасть, гнів, життя, кохання; голубий — вірність, постійність; зелений — надію, молодість, ніжність, довірливість, простоту, недосвідченість; жовтий — сором, боягутство, низькість, підлість, ревнощі, заздрість; пурпурний — знатність, розкіш і т.п. [8]. Ці «опозиції» створюють

лексичний варіант парадигми образів, до того ж можна припустити, що це потенційно протилежні парадигми: заздрість – жовтий, траур – чорний.

Разом із тим слід відзначити, що в створенні картини світу роль кольорів взагалі і кольорової символіки, зокрема, надзвичайно велика. Кольоровий символізм, як зазначалось вище, є антропологічно обумовленою ознакою мови і зближується дейксисом, модальністю, ідіоматичною. При цьому мова йде про вторинну антропологізацію, тобто обумовленість цього явища в мовній картині світу впливом інших картин світу – філософської, релігійної, наукової, художньої.

Цікава роль і послідовність кольорів у створенні картини світу, у поділі континуума. У будь-якому випадку картина світу узгоджується із відповідною методологічною настановою, полярні кінці якої є Бог, і матерія. Так, в Андрія Білого, відомого ідеолога символізму, у якого «есть русская природа, русская стихия», кого можна вважати «русским до глубины своего существа», в кому «руссский хаос шевелится», [2, с. 45], «картирований мира основополагающими являются белый цвет - символ воплощённой полноты бытия, чёрный – символ бытия, хаоса... Воплощение небытия в бытие, придающие последнему призрачность, символизирует серый цвет... Первое сияние, разрезающие мрак, окрашено желто-бурым зловещим налетом пыли... Преодолевая эту стадию, мы приближаемся к другому испытанию -внезапно всё окрашивается огненным блеском красного зарева... В красном цвете сосредоточены ужас огня и терни страданий. Понятна теософская двойственность красного... Для нашей церкви, ещё не победившей, но уже предвкушающей сладость победы, характерны все оттенки заревой розовой мечтательности. Розовый цвет соединяет красный с белым. Если теософское определение красного цвета как относительности борьбы между Богом и дьяволом сопоставить с розовым, в котором уже явно выражено преобладание белого светоча человекобожества, то следующая стадия переживаний окрашена в розовый цвет... Когда разлетятся остатки пыли и блеснет воздушная белезна... и вот сейчас же засквозит голубым: и уже среди бела дня мы научимся узнавать нашу радость, взирая на ясно-лазурное хрустящее небо... Исходя из цветных символов, мы в состоянии восстановить образ победившего мира» [1, с. 201-209].

Описаний тип світобачення – це не просто індивідуальне світосприйняття Андрія Білого, це одне із напрямків філософії – ідеологія символізму, етноспецифічна картина, а саме картина світу російської нації в перше десятиліття двадцятого століття, представлена геніальним письменником, творчість якого «связано с судьбой России, русской души» [2, с. 46].

Поезії Марини Цветаєвої системи опозиції символіки найвикористуваніших і семантично вагомих кольорів залежить від особливостей світосприйняття автора. *Білий* колір символізує первісну пустоту, як готовність до початку життя, *чорний* – спустошеність як результат динамічного процесу і як готовність єднання з абсолютом. Символіка *червоного* кольору в його опозиції білому та чорному амбівалентно пов'язана із життям і зі смертю через образи крові та вогню (життя в динаміці, що призводить до кінця життя через горіння). *Синій* (лазурний) колір у його символічному значенні займає головну позицію ідеалу – далечі, безкінечності, єднання з абсолютом. *Зелений* колір протиставлений чорному як живе мертвому і білому – як радісне рівнодушному.

Не дивлячись на специфічність кольорової картини світу в поезії Цветаєвої, авторська специфічність позначень кольору включається в контекст загальнокультурної кольорової символіки. Так, опозиція синього (лазурного) чорному відбиває міфологічну опозицію чистилища неба, семантика далечі, безкінечності, потенційно властива позначення синього, опирається на традиційні епітети моря і неба. Жовтий колір — колір міфічного світу нечистої сили.

У створенні символіки кольору, без сумніву, важливе місце займає феномен психологічної дії кольору на людину. Ще з глибини віков було відомо, що червоний колір

нервус, а зелений і голубий заспокоюють, чорний – пригнічує, золотий створює хороший настрій. Письменник не може не брати цього до уваги під час вибору позначень кольору. Такі характеристики кольору, як чистота тону, насиченість, відтінок кольору несуть в художньому тексті велике семантичне значення, оскільки нерідко саме з ними пов’язаний характер контекстуальної оцінки кольоризму, і недостатня увага до цього аспекту зі сторони читача може бути причиною його неадекватної оцінки факту, що описується. Так, наприклад, важко погодитись з думкою Я.І.Вороніної про те, що сірий колір – улюблений колір Форсайтів – символізує й поміщицьке життя, буденність інтересів [3]. Відомо, що ще в епоху Відродження англійці чудово розбиралися в кольоровій символіці, вони знали назви багатьох відтінків кольорів. Наприклад, «сірий» (на мові символів позначав помилку, обман, біdnість) мав назви: «колір пилу», «колір золи», «сірий нищенський», «щуриний», «колір волосся молодої жінки», «перлинний», «сірий джентльменський». Таким чином, сірий колір в залежності від відтінку, може мати як позитивну, так і негативну оцінку. В англійській культурі Форсайтівського часу сірий колір був «атрибутом англійського джентльмена, ознакою респектабельності» [9, с. 127].

«Найвеселіший» у плані психологічної дії жовтий колір також, у залежності від відтінку, виявляється багатозначним. У російського письменника А.І.Купріна, наприклад, жовтий колір широко використовується під час опису зовнішності персонажів, створюючи неприємне враження про людину (наближаючись семантично зі значенням хворобливий). Навіть в описі природи цей колір «суму, печалі» [5, с. 57]. А ось жовтий колір – фаворит англійського письменника Г.Е.Бейтса, у його романі „When the Green Woods Laugh” та оповіданні „How Vainly Men Themselves Amaze” в описах природи, сільських пейзажів, одягу і навіть харчів людей, близьких до природи, створює атмосферу яскравості, зрілості, життерадісності. Знання символіки кольору, вміння «читати» колір, тобто правильно розуміти його значимість для розкриття авторської мети – необхідний елемент високої культури читання художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бельй А. Символизм как миропонимание. – М., 1994. – 54 с.
2. Бердяев Н. Смысл истории. – М., 1990. – 174 с.
3. Вороніна Я.І. Естетична функція колориту у створенні художнього образу // Іноземна філологія. – Вип. 48. – 1977. – С.35-38.
4. Деева И.М. Полисемия и моносемия в сфере английских прилагательных. – Л., 1988. – 69 с.
5. Катаева Л.А. О прямом и образном употреблении прилагательного «желтый» в прозе А.И. Куприна // Вопросы теории и истории языка. – Л., – 1969.
6. Пелевина Н.Ф. Теория значения и опыт построения семантических полей (значение света и цвета): Автoref. дис ... канд. филол наук. – Л., 1971. – 30 с.
7. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике (Аналіз семантической структуры слова). – К., 1979.
8. Штенгелев Е. Цвіт в художественной литературе // Наука и жизнь. – 1970. – №8. – С. 56-62.
9. Шхвацабая Т.И. Цветообозначения в языке и речи (на материале английского языка): Дис ... канд. филол. наук. – М., 1985. – 182 с.
10. The American Heritage Dictionary of the English Language. – New York, 1970. – 1550 p.

АННОТАЦІЯ

Стаття присвячена особливостям аналізу функціонування сенсорної лексики на рівні тексту, що у свою чергу дозволяє виявити її значення не лише як засобу створення художньої образності, але і як засобу текстотворення. Авторська специфічність позначень кольору здійснюється на матеріалі творів російських та англійських письменників: А.І.Купріна, М. Цвєтаєвої, А.Білого, Г.Бейтса.

Ключові слова: сенсорна лексика, конотація, тема, ідея, стилістичні функції.

The article is devoted to peculiarities of analysis of the functioning of sensory word stock on the text level which in its turn enables revealing its significance as not only an expressive means but as a means of text formation as well. The material of the research is composed of sensory vocabulary found in the works of the Russian and English writers.

Key words: sensory words, connotation, theme, idea, stylistic functions.

Валентина Галаган
(Київ)

ЕМОТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

У мовознавчій науці визначається, що семантика є конституційним стрижнем мови (Ю.Д.Апресян, В.А.Звегінцев, В.І.Шаховський, В.М.Телія), а в сучасну епоху семантики дає змогу визначити пріоритет змістової лінгвістики над формальною, визнання того, що без семантики та систематизації вивчення та аналіз мовних закономірностей й основних тенденцій є неможливим. Отже, характерною рисою науки про мову кінця ХХ та початку ХХІ сторіччя є орієнтація на перехід від позитивного знання до глибинного.

Особливe місце в семантичних дослідженнях нашого сьогодення посідають проблеми емотивної семантики, які щільно взаємодіють з емотивним аспектом людського чинника в мові. У зв'язку з цим стає зрозумілим, чому емотивне значення у мовознавчій науці є дотепер недостатньо зрозумілим та дослідженим типом значення слова. Доведено (В.І.Шаховський, В.І.Говердовський, В.М.Телія), що мова як соціальне явище пронизана суб'єктивністю, а тому суб'єктивний чинник, людський чинник, все більше привертає увагу дослідників. Без урахування людських емоцій неможливо осягнути та відтворити мову, представити адекватну картину мовної системи, що на думку В.І.Шаховського, є особливо значимим при досліженні обох сторін змістового потенціалу мовних одиниць: логіко-предметного та емотивного [14, с.192].

У сучасній мовознавчій науці під конотацією розуміють емоційне, оцінне або стилістичне забарвлення мовної одиниці узуального або оказіонального характеру. Це може бути будь-який компонент, який доповнює предметно-поняттєвий (денотативний), а також граматичний зміст мовної одиниці і надає їй експресивної функції з урахуванням інформацій стосовно культурно-історичних, емпіричних знань носіїв відповідної мови, а також з урахуванням емоційного або ціннісного відношення до позначуваного. Інакше кажучи, узуально це компонент значення, смисла мовної одиниці, який виступає у вторинній функції найменування, який доповнює її об'єктивне значення асоціативно-образним представленням про позначуване.

Стосовно конотації в сучасній мовознавчій науці існує точка зору, що конотація вторинна відносно до денотації, а також і визнання її зв'язку з емоційно-оцінно-експресивною інформацією, яка інтегрується, головним чином як стилістична (В.І. Говердовський, Н.Г.Комлев та ін.). Традиційно в семантичну структуру конотації мовознавці включають емотивний, експресивний, оцінний та функціонально-стилістичний компоненти семантики слова (В.М.Телія, Е.С.Азнаурова, А.Я.Алексєєв, І.В.Арнольд).

Іншої точки зору дотримується В.І.Шаховський, який вважає, що семантикою конотації є емотивність, а оцінний та експресивний компоненти не є конотативними, вони – компоненти логіко-предметного значення [14, с.68]. Дослідник зауважує «... коннотация – это тот компонент семантики языковой единицы, с помощью которой выражается эмоциональное состояние говорящего и обусловленное им по отношению к адресату, объекту и предмету речи, ситуации, в которой осуществляется данное речевое общение и которые называются в логико-предметном значении этой единицы» [14, с.68]. Інакше кажучи, В.І.Шаховський вважає емотивний компонент стрижнем конотативного

аспекту, а емоція, на його думку, оцінна і експресивна, отже ці компоненти належать до сигніфікативного аспекту лексичного значення слова.

О.Є. Голод доводить, що структурі конотативного аспекту належить лише емотивний компонент, який дослідник вважає синонімічним до «конотативного аспекту» [7, с.28]. О.Є.Голод розрізняє, у зв'язку із зазначеним «оцінні пейоративи» та «афективи». Оцінні пейоративи – лексеми в сигніфікативному аспекті яких є негативна оцінна сема, а конотативний аспект містить негативну емотивну сему. До афективів дослідник зараховує лексеми, що вживаються на позначення осіб, які не можна вважати негативними, тут негативні емоції мовця спрямовані на певні особливості: зовнішність, вік, професійна приналежність, статева приналежність, походження тощо. На думку дослідника, афективи не містять оцінної семи, вони мають лише емотивну сему – позитивну чи негативну [7, с.30]. Відомо, що під афективністю (від лат. *affektus* – душевне збудження, пристрасть) розуміють здатність людини до вияву бурхливої короткочасної емоції як реакції на певне подразнення, вона відображається в мові у категорії оцінки, яка може бути складником значення мовних одиниць. Отже, ми не розділяємо точку зору О.Є.Голод щодо оцінної семи афективів, яка, все-таки, присутня в афективах.

Слідом за Шаховським В.І., ми вважаємо також, що конотація не описує світ, у противагу до логіко-предметного значення, вона описує емоційне ставлення людини до довкілля, відображає це ставлення в семантиці слова та усталених словосполученнях через емотивні семи (іх ознака та конкретизатори).

У сучасній мовознавчій науці існує три підходи до визначення конотації: перший підхід убачає у конотації додаткові системно-зумовлені складники значення (оцінку, емотивність, експресивність і функціонально-стилістичну забарвленість); другий підхід наділяє конотацію лише тими елементами змісту, які виникають у мовленні (асоціативними, контекстуальними, прагматичними, емотивними); третій підхід – це найбільш широке розуміння конотації, яка містить наступні аспекти: ситуаційно-психологічний (іронічна, евфемістична), меліоративна, пейоративна, експресивна конотація), соціально-лінгвістичний (жargonна, розмовна, книжна конотація), лінгвістичний (конотація новизни, запозичення, архаїзація, термінологізація), культурний (культурна конотація), ідеологічний (ідеологічна конотація) та ін. [11, с.249].

У пропонованій розвідці ми керуємося ширшим розумінням конотації, а також такими теоретико-методологічними установками: об'єктивний світ існує поза свідомістю людини, яка відбиває цей світ, у тому числі й емоційно (через емоційне відношення до нього), і кладе це відображення в основу думок та емоцій людини. Емоційна сторона життя та діяльності людини є об'єктивною, як і оточуюча її реальність; об'єктивні та суб'єктивні елементи відображення формують діалектичну єдність у семантиці слова як результат цього відображення.

Відомо, що гама людських емоцій надзвичайно складна. Якщо врахувати, що окремі емоції, окрім зазначеного, мають властивість координувати з іншими емоціями і час від часу змінюватися, що вони багато в чому залежать від суб'єкта – зрозуміла уся проблемність дослідження емоційної сторони процесу пізнання. Тому дуже влучно зауважив Ш.Баллі, що «... саме по собі почуття – явище надзвичайне складне, тонке, невловиме, воно значно важче піддається спостереженням і аналізові, ніж діяльність розуму» [5, с.89].

Зазначена проблемність ускладнюється ще й тим, що експресивно забарвлені лексика – характеризуюча й оцінна. Наявність емоційних елементів у мові увиразнюює оцінне забарвлення, робить його інтенсивнішим, яскравішим. І навпаки: експресивні слова, не забарвлені тими чи іншими емоціями, у порівнянні з емоційно-оцінними лексемами видаються менш виразними з погляду їх власне оцінних якостей: пор. укр. *зрадник* і *запроданець*; *убивця* і *головоріз*; *формаліст* і *книгоград*, *онудило* і *чуперадло*, *ведмідь* і *бурмило*, *мітла* і *повія*, *гомосексуаліст* і *педрило*; нім. *dummer Mensch* – *Dummbarpel* (дурбас), *Dummbeutel* (дурбило), *Dummhart* (дундук); *Feigling* – *Hosenbrunzler*,

Hosenscheißer, Hosenschiesser, Arschgeige, тому список таких понятійних ознак позначуваного предмета залишається завжди відкритим для визначення відповідного слова. Сюди попадають і емоційні параметри, тобто здатність даного предмета бути осмисленим з емоційної точки зору, завдяки чому конотативні семи реалізують реакцію мовця на конкретні ознаки референта: отже, можна передбачити, що емотивні компоненти в лексичній семантиці слова (ЛСС) є опосередкованими субстанціональними ознаками, оскільки вони мотиваються субстанціональними ознаками денотата.

Отже, семантика слова – це відкрита система, надзвичайно складно організована взаємодія, взаємопроникнення всіх її складових – і актуальних, і віртуальних. Набір семантичних (первинних) компонентів у кожній одиниці свій, але при функціонуванні у мовленні відбувається «гра сем», тому в кожній реалізації у семантиці слова своя ієархія денотативних, сигніфікативних, емотивних, стилістичних та інших сем, які у сукупності формують актуальну семантику слова чи стійкого словосполучення.

М.В. Нікітін слушно зауважує, що значення не має чітких та жорстких меж і іrrадіює зв'язки, які охоплюють все значення, на яке впливають особливості його парадигматичних та синтагматичних зв'язків з іншими одиницями. Нарешті, когнітивне значення мовної одиниці взаємодіє з прагматичними аспектами значення: емотивним, естетичним і т.п. [10, с.34].

Емотивна семантика мови ще складніша, ніж власне семантика, це «... нечеткое семантическое множество» [14, с.19], адже всі слова мови, на думку В.І.Шаховського, можуть стати в певних комунікативних умовах емотивними, тобто такими, які виражают емоції. Хоча матеріали досліджень засвідчують, що не кожне емотивно-нейтральне слово має потенційну здатність виражати емоції, адже на відбір лексичної одиниці в мовленнєвій ситуації накладаються певні лінгвістичні та екстралінгвістичні обмеження [14, с.6]. Отже, слідом за В.І.Шаховським, ми зазначаємо, що « ... на основе потенциальных эмотивных сем у языковых единиц в речевых ситуациях могут открываться новые, эмотивные валентности. Взаимосвязь эмотивной валентности и сочетаемость языковых единиц диалектична: новая сочетаемость вскрывает эмотивную валентность, а последняя диагностирует сочетаемость, объясняет ее, а также демонстрирует естественное для развития языка противоречие языка и нормы» [14, с.10].

Інтенсивність одного і того ж слова різна в різних мовленнєвих ситуаціях, реакція різних адресатів на один і той же емотив різна в різних ситуаціях. Інакше кажучи, емотивна інтерпретація одного і того ж емотива є безкінечною, адже емотивна семантика корелює з наймобільнішою сферою – психікою людини, її емоціями.

Тут ми погоджуємося з думкою В.І.Шаховського, що емотивне значення – це облігаторний семантичний зміст, який повністю збігається з лексичним значенням слова¹ і слугує лише для презентації емоційного стану, ставлення до довкілля. Денотатами емотивного значення є соціологізовані емоції носіїв мови, засіб семантичного картування об'єктивної реальності та її інтерпретації.

В емотивній семантиці слова необхідно виокремлювати емотивне значення, яке є номінативним, денотативним (план облігаторної емотивності, єдиний зміст семантики слова) і конотацією (план супутньої відносно логіко-предметного значення емотивності). Отже, виокремлюються два семантичних статуси емотивності: значення й конотація (емотивне співзначення). Емотивну семантику слова можна визначити як семантичне представлення емоційно-соціологізованих відношень завдяки денотативній функції, адже денотат – термін логіки, транспонований до логічної семантики як відповідник значення позначеного.

¹ Лексичне значення являє собою сукупність семантичних ознак, які відносяться до опису названих словом денотатів чи класу денотатів.

Емотивна конотація – це емотивний компонент семантики слова, який супроводжує логіко-предметне значення. Емотивна семантика є, таким чином, емоційним співозначуванням додаткових, ймовірних, суб'ективно приписуваних ознак денотата.

Отже, емотивна конотація є емоційним забарвленням слова, яке входить у його внутрішню форму як одна із семантичних ознак «емоція». Ця ознака належить картині світу і тому вона об'єктивна для даного соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Havryliv. Pejorative Lexik Europäische Verlag der Wissenschaften Frankfurt am Main. – Berlin, 2000. – 153 s.
2. Алексєєв А.Я. Стилистическая информация языкового знака. – М.: Филологические науки, 1982. – 127с.
3. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М., 1974. – 367 с.
4. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – Ленгр.: 2-ое издание, 1981. – 298с.
5. Баллі Ш. Французька стилістика. – М., 1961. – С.89.
6. Говердовський В.І. Істория понятия коннотации – М.: Филологические науки, 1979. – Т. 2. – С.83-86.
7. Голод О.Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові. – Львів. Нац. ун-т, 2001. – С.28-30.
8. Звегінцев В.А. Семасиология – М.: Из-во Мос. гос. ун-та, 1957. – 322 с.
9. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. – М.: Высшая школа, 1999. – 215с.
10. Никитин М.В. Лексическое значение слова. – М.: Высшая школа, 1983. – 126 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. – Полтава: Довкілля. – Київ, 2006. – С.249.
12. Теляя В.М. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
13. Троцюк А.М. Мовленнєві механізми формування емотивного значення в емотивно нейтральних словах на матеріалі англійської мови/ АКД. – Київ, 1994. – 23 с.
14. Шаховський В.І. Категоризация эмоций в лексико-семантическом аспекте языка. – В.: Из-во Воронежского университета, 1987. – 192 с.

АНОТАЦІЯ

Проблеми емотивної семантики посідають у сучасних лінгвістичних дослідженнях особливе місце. Без врахування людських емоцій неможливо осягнути мову. Термін “конотація” не має сьогодні єдиного визначення. Мовознавці використовують різні підходи при визначенні терміну “конотація”. Семантика слова – це відкрита складна система.

Ключові слова: емотив, емотивний компонент, емоція, семантика слова, конотація

Problems of emotive semantics take a special place in modern linguistic research. It is impossible to understand a language without taking into account human emotions. A term “connotation” does not have a single definition today. Linguists use different approaches while defining the term “connotation”. Semantics of a word is an open complex system.

Key word: emotive, emotive component, emotion, word semantics, connotation.

Людмила Закреницька
(Хмельницький)

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ-СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ХРИСТИЯНСЬКО-БОГОСЛОВСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Поряд із морфологічним досить активно використовується синтаксичний спосіб термінотворення. На думку багатьох учених, синтаксичний спосіб є надзвичайно продуктивним у сучасній термінології. Терміни-словосполучення (ТС) є поширеними структурними одиницями в різних термінологіях сучасної англійської мови, тому що не лише вичерпно передають зміст понятійного поля цієї системи, але й у міру накопичення

ознак теоретично можуть нескінченно збільшувати склад своїх компонентів [5, с. 155]. За даними С.В.Гриньова, за допомогою цього способу утворюється від 60% до 95% складу різних терміносистем англійської мови [4, с. 141].

Багатокомпонентні термінологічні словосполучення на матеріалі різних мов досліджували В.П.Даниленко, Б.М.Головін, Р.Ю.Кобрін, В.М.Лейчик, С.В.Гриньов, Л.А.Капанадзе та багато інших.

Метою статті є опис термінів-словосполучень в англійській християнсько-богословській терміносистемі (АХБТ). Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) описати основні структурні моделі ТС та визначити їх кількісний склад в АХБТ; 2) класифікувати терміни-словосполучення з погляду їх структурно-компонентного складу. Матеріалом дослідження є 1983 терміни, відібрані шляхом суцільної вибірки.

Синтаксичний спосіб термінотворення в англійській християнсько-богословській термінології представлений багатокомпонентним терміном або термінологічним словосполученням, під яким розуміють "багатокомпонентне, окремо оформлене, семантично цілісне сполучення, утворене шляхом поєднання двох, трьох та більше елементів" [6, с. 27].

Основними властивостями термінів-словосполучень, на думку багатьох лінгвістів, є сталість номінації, номінативний характер та атрибутивний вид зв'язку між компонентами. Тенденція до семантично-парадигматичної регулярності виявляє на рівні внутрішньої структури термінології структурні типи, які визначають як терміномоделі [4, с. 145; 2, с. 73].

Відомо, що словосполучення є синтаксичною конструкцією, у якій два чи більше слів поєднуються на основі підрядного граматичного зв'язку – узгодження, керування, прилягання. Граматично і семантично основне слово є стрижневим компонентом словосполучення, граматично підрядне слово – його залежним компонентом. За стрижневим компонентом словосполучення розмежовуються на субстантивні, ад'ективні, дієслівні та прислівникові [7, с.469], однак враховуючи частиномовне обмеження в межах термінології, серед християнсько-богословських ТС ми виділяємо субстантивні, дієслівні та ад'ективні.

У питанні про місце компонента, який локалізує зовнішню властивість відносно стрижневого компонента – в постпозиції чи препозиції – серед учених немає одностайної думки. Ми поділяємо думку С.В.Гриньова, який вважає, що в термінолексиці англійської мови опорний елемент словосполучення не займає фіксованого місця. У сполученні прикметника з іменником опорний елемент завершує словосполучення, однак, у сполученнях іменників опорний компонент може знаходитись і на першому місці [4, с. 150].

Класифікація термінів-словосполучень на основі виділення кількості компонентів, які утворюють терміносполучення, представлена в роботах багатьох дослідників. Терміни-словосполучення з огляду на їх структуру представляють собою ієрархічну комбінацію 2-х і більше елементарних одиниць. Відповідно до кількості компонентів, що входять до складу термінів-словосполучень, виділяють прості словосполучення, що включають не більше 2-х слів, та складні, які утворені з більш ніж 2-х компонентів.

Аналіз мовного матеріалу показав, що терміни-словосполучення є досить поширеним структурним типом в АХБТ, який налічує 802 одиниці і складає 40.4% всієї терміносистеми. Найбільш характерними для АХБТ є субстантивні терміни-словосполучення, загальний обсяг яких складає 719 одиниць і дорівнює 36.2% всього досліджуваного матеріалу, або 89.6% всіх досліджуваних ТС. У меншій кількості представлені дієслівні терміни-словосполучення, які налічують 81 одиницю, що становить 4.08% всіх термінів, або 10.1% всіх ТС. Незначну кількість термінів складають

ад'ективні ТС – 2 одиниці, що становить 0.1% всього досліджуваного матеріалу, або 0.24% всіх термінів-словосполучень.

Слід зауважити, що перевага субстантивних ТС в кількісному відношенні над іншими структурними моделями є типовою рисою для багатьох термінологій сучасної англійської мови. Так, субстантивні ТС утворюють близько 48% всіх англійських лінгвістичних термінів, а в англійських термінополях, які позначають рослинність, тварин та артефакти, субстантивні словосполучення складають від 70% до 80% загальної кількості термінів. Результати аналізу складених термінів АХБТ підтверджують загальну думку про те, що субстантивні словосполучення є найтипівішим видом синтаксичних конструкцій для більшості терміносистем сучасної англійської мови.

Вивчення структурних особливостей субстантивних термінів-словосполучень АХБТ виявило велику кількість двокомпонентних ТС, значно меншу кількість трьохкомпонентних та поодинокі приклади чотирьох- та п'ятикомпонентних ТС, що свідчить про нехарактерність структурної складності їх компонентної будови. У корпусі субстантивних ТС, які є атрибутивними словосполученнями, виділяємо структури з препозитивними та постпозитивними означеннями.

Спочатку розглянемо субстантивні терміни-словосполучення з препозитивним розміщенням модифікатора і постпозитивним опорним компонентом, серед яких виділяємо 2-компонентні, 3-компонентні, та 5-компонентні ТС. Всі групи термінів-словосполучень утворені за певними моделями. Так, двокомпонентні ТС представлени моделиями: A + N, N + N, N's + N, PП + N, Num + N, A + Pron, N + conj + N.

Аналіз двокомпонентних ТС показав, що найтипівішою для цієї групи є модель A + N, за якою утворено 314 термінів-словосполучень, які становлять 15.8% всіх термінів, або 39.1% всіх ТС, наприклад: *Christian anthropology* – християнська антропологія, *apostolic succession* – передача апостольської благодаті, *holy orders* – ступені священства, *the synoptic Gospels* – синоптичні Євангелії (Євангелії від Матвія, Марка і Луки), *secular clergy* – біле духовенство, *winding sheet* – плащаниця та багато інших.

Традиційно поширеною для англійських двокомпонентних термінів-словосполучень вважають модель N + N. Багато дослідників відзначають високу продуктивність цієї моделі в англійській мові, наприклад, у терміносистемах лінгвістики, дидактики та інших. У досліджуваній терміносистемі ці моделі налічують 119 одиниць, що становить 6% всього мовного матеріалу, або 14.8% всіх ТС. Наприклад: *pillar apostles* – первоапостоли, *the communion bread* – хліб причастя, *calendar icon* – мінайна ікона, *sin offering* – жертва за грех, *the Bible Belt* – "біблійний пояс", штати на заході США, в яких найсильніші релігійні традиції та інші.

Привертає увагу група термінів-словосполучень, утворених за моделями N's + N та Nprop + N, в яких терміноелемент в функції модифікатора виражений іменником в присвійному відмінку (6 од., 0,3% проти 0.7%) або власною назвою (6 од., 0,3% проти 0.7%), наприклад: *Abraham's bosom* – лоно Авраама, *Abraham's offspring* – насіння Авраама, *Jesse tree* – "дерево Єссея", генеалогічне дерево Христа, яке починається з Єссея, *Mosaic Law* – закон Мойсея, *Melchizedek priesthood* – священство за чином Мелхиседековим та інші.

До термінів-словосполучень, що утворені за моделлю PП + N відносимо такі: *unleavened bread* – опісноки, *established church* – державна церква, *burnt offering* – цілопалення, *blessed ordinance* – причастя. Обсяг ТС цієї групи складає 22 одиниці і становить 1.1% всіх термінів, або 2.7% всіх ТС.

Двокомпонентні терміни-словосполучення з препозитивним означенням, які мають інші структури, в кількісному відношенні нечисленні і виражені такими моделями: Num + N (*the Second Coming* – другий прихід Христа (5 од)), N + conj + N (*signs and wonders* – ознаки та чуда (2 од)).

Атрибутивним модифікатором субстантивних ТС можуть виступати як композитні іменники, так і композитні прікметники. Терміни-словосполучення, модифікатори яких

виражені композитами, ми зараховуємо до двокомпонентних і в АХБТ такі ТС утворені за моделями: (N + A) + N (*Life-giving Trinity* – Оживляюча Трійця (2 од)), (A + N) + N (*red-letter edition* – видання Біблії, в якому слова Христа виділені червоним кольором (1 од)), (N + N) + N (*half-length icon* – поясна ікона (1 од)).

Багато двокомпонентних термінів були створені для називання окремих характеристик якого-небудь поняття, вираженого за допомогою опорного терміна. Градуальна продуктивність опорного слова, як відомо, виражається його валентністю, під якою розуміємо кількісний показник продуктивності опорного компоненту. Так, ТС з ядром *theology* побудовані шляхом приєднання до нього терміноелементів, які уточнюють його основне значення, що привело до появи нових термінів, пов'язаних із вихідним відношенням конкретизації. Наприклад, валентність терміна *theology* становить 18: *affirmative theology* – катафатичне богословіє, *comparative theology* – порівняльне богословіє, *dogmatic theology* – догматичне богословіє, *exegetical theology* – екзегетика та інші; валентність терміна *church* становить 10: *established church* – державна церква, *independent churches* – незалежні церкви, *Episcopal church* – епіскопальна церква та інші; валентність терміна *mass* становить 10: *requiem Mass* – заупокійна меса, *high mass* – урочиста меса (обідня), *low mass* – меса без співу та інші; валентність терміна *icon* становить 7: *devotional icon* – молитовна ікона, *measure icon* – мірна ікона та інші.

Іншу підгрупу субстантивних двокомпонентних термінів-словосполучень становлять структури з постпозитивним розміщенням модифікатора. Основною твірною моделлю термінів цієї групи є модель N + prep + N, за якою утворено 193 одиниць, що становить 9.7% мовного матеріалу, або 24% всіх ТС. До таких ТС відносимо: *article of faith* – догмат віри, *baptism of water* – хрещення водою, *seal of confession* – тайна сповіді, *the Gospel of the Kingdom* – Євангеліє Царства, *the Kingdom of Heaven* – Царство Небесне. Субстантивні двокомпонентні терміни-словосполучення представлені також іншими моделями, проте їх обсяг порівняно невеликий. До них відносимо такі моделі: N + A (*Vicar Apostolic* – намісник пати (4 од)), N + prep + N, де прийменник виражений одиницями to, from, on, into, by, in та with (*a nazarite to God* – назорей Божий (3 од), *absolution from penance* – зняття спітумії (3 од), *the Sermon on the Mount* – Нагорна проповідь (1 од), *the Descent (of Christ) into Hell* – Сходження в пекло (1 од), *baptism by submersion* – хрещення через занурення у воду (7 од), *latitude in religion* – свобода віросповідання (3 од), *intimacy with the Lord* – близькість до Господа (1 од)).

Субстантивні терміни-словосполучення з трьохкомпонентною структурою та препозитивним означенням зафіксовані в меншій кількості прикладів. Їх обсяг складає 8 одиниць, що становить 0.4% всіх термінів, та 0.9% всіх ТС. Субстантивні трьохкомпонентні ТС представлені в АХБТ такими моделями: N + N + N (*Meat fast Sunday* – м'ясоустра на неділю: передостання неділя перед Великим постом (2 од)), N + A + N (*Christ saving sacrifice* – спасительна жертва Христа (1 од)), A + N + N (*the Old Testament Judaism* – старозавітний Іудаїзм (1 од)), PII + N + N (*consecrated bread and wine* – освячені хліб та вино (1 од)), A + PII + N (*the Only Begotten Son* – Однородний Син (1 од)), A + A + N (*leading Orthodox clerics* – ієрархи Православної церкви (1 од)), Pron + A + N (*our old man* – давня людина (до примирення з Богом) (1 од)).

Субстантивні трьохкомпонентні терміни-словосполучення з постпозитивним означенням налічують 24 одиниці, що відповідає 1.2% всіх термінів та 3.1% всіх ТС. Ці терміни-словосполучення побудовані за такими моделями: N + prep + A + N (*baptism of the Holy Spirit* – хрещення Духом святым (10 од)), N + N + prep + N (*the judgment seat of Christ* – судовий престол Христовий (6 од)), N + prep + N + prep + N (*incarnation of God in Christ* – боговлоднення в Христі (2 од)), A + N + prep + N: *Biblical education by Extension* – заочне біблійне навчання (2 од)), N + prep + PII + N (*feast of Unleavened Bread* – свято Опісноків (1 од)), N + prep + Pron + N (*the Author of our salvation* – Творець нашого

спасіння (2 од)), Num + N + prep + N (*the ten plagues of Egypt* – десять кар Єгипетських (1 од)).

Субстантивні чотирьохкомпонентні терміни-словосполучення представлені в АХБТ однією одиницею, утвореною за моделлю A + N + conj + A + N: *fully God and fully Man* – досконалій Бог і досконала Людина (*про Ісуса Христа*).

Результати дослідження показали, що 4- та 5-компонентні ТС є не типовими для АХБТ, а їх поодинокі приклади утворені за моделями: A + N + prep + Nprop + Nprop (*substitutionary death of Jesus Christ* – смерть Ісуса Христа за гріхи людства (1 од)), N + prep + N + Nprop + Nprop (*the Nativity of the Lord Jesus Christ* – Різдво Христове (1 од)), N + prep + N + prep + A + N (*the seal of the gift of the Holy Spirit* – печатка Духа святого (1 од)), A + N + prep + PII + N + Nprop (*the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary* – Непорочне зачаття Благословенної Пресвятої Діви Марії (1 од)).

Щодо дієслівних ТС, то слід зауважити, що ця група значно поступається в кількості субстантивним ТС і налічує загалом 81 одиницю, що становить 4.08% всіх термінів, або 10.1% всіх термінів-словосполучень. Двокомпонентні дієслівні ТС формують більшість цієї підгрупи і налічують 61 одиницю, що становить 3% всіх термінів, або 7.6% всіх ТС. Трьохкомпонентні дієслівні ТС представлені 18 прикладами, що становить 0.9% всіх термінів, або 2.2% всіх ТС.

Значна кількість дієслівних 2-компонентних ТС утворена за моделлю V + N і налічує 37 одиниць (1.8% проти 4.6%), наприклад: *break bread* – причащатись, *to consecrate a bishop* – посвятити в єпископи, *conduct a service* – відправляти богослужіння та інші. Ми зафіксували один приклад ТС, утвореного за моделлю V + Pron: *to bless oneself / to cross oneself* – перехреститися.

Двокомпонентні дієслівні терміни-словосполучення представлені також моделлю V + prep + N, де прийменник виражений одиницями *to, in, by, from, on, with, against*, наприклад: *to reconcile to God* – примиритись з Богом (6 од), *to repose in the Lord* – спочити в Господі (7 од), *to marry by bans* – вінчати після оголошення в церкві (3 од), *to stray from God* – збитись з істинного шляху (3 од), *to wait on the Lord* – надіятись на Господа (1 од), *to walk with God* – ходити перед Богом (1 од), *to hope against hope* – сподіватись на чудо (1 од).

Аналіз мовного матеріалу виявив в складі АХБТ також дієслівні 3-компонентні терміни-словосполучення, обсяг яких складає 18 одиниць і становить 0.9% всіх термінів, або 2.2% всіх ТС. Ці терміни-словосполучення утворені за низкою моделей: V + Pron + N (*to bear one's cross* – нести свій хрест (3 од)), V + A + N (*apply scriptural insights* – роздумувати над текстом Писання (1 од)), V + PII + N (*to live a consecrated life* – жити в святості (1 од)), V + N's + N (*to grasp God's word* – озброїтися Словом Божим (1 од)), V + N + N (*to take the nazarite vow* – прийняти обітницю назорейства (1 од)), V + N + prep + N (*to stir up the gift of God* – розігрівати Божого дара (3 од)), V + N/Pro + prep + N (*to lead smb to Christ* – привести когось до Христа (3 од)), V + N + prep + N (*to say mass for smb* – відслужити месу за упокій (1 од)), V + N + (iconform into the image of Christ – сподобитися Христу (1 од)).

Прикладами дієслівних 4-компонентних та 5-компонентних ТС є такі моделі: V + N + prep + Pron + N (*to invite Jesus into one's life* – запросити Христа в своє життя (1 од)), V + Pron + N + prep + N's + N (*to take one's stand against the devil's scheme* – стати проти хитроців диявольських (1 од)).

До ад'ективних термінів словосполучень відносимо такі, в яких опорний компонент виражений прікметником. Ця група ТС малочисельна і налічує загалом 2 одиниці, виражених 2- та 3-компонентними ТС та утворених за моделями: A + prep + N (*poor in Spirit* – вбогий духом), A + prep + N + conj + N (*dead in trespass and sins* – мертві через провини і гріхи).

Результати аналізу термінів-словосполучень АХБТ відображені в таблиці з урахуванням їх кількісного компонентного складу та граматичного вираження опорного компонента.

Терміни-словосполучення в англійській християнсько-богословській терміносистемі

№	Тип ТС		2-комп	3-комп	4-комп	5-комп	К-ть ТС	% ТС
1.	Субс	Препозиція модифікатора	469	8	-	-	477	59.47
		Постпозиція модифікатора	210	24	3	1	238	29.67
2.	Дієслівні		61	18	1	1	81	10.09
3.	Ад'ективні		1	1	-	-	2	0.24
	Кількість		742	54	4	2	802	100
	% ТС		92.51	6.73	0.5	0.24	100	

Отже, в результаті дослідження термінів англійської християнсько-богословської терміносистеми з огляду на їх структуру можна зробити висновок, що серед термінів-словосполучень домінуючими є субстантивні словосполучення з препозитивним модифікатором. Удвічі менша за обсягом є група субстантивних ТС з постпозитивним означенням. Периферію складають дієслівні та ад'ективні ТС. Найпоширенішими терміномоделями виявлені A + N, N + N та N + of + N. Аналіз компонентного складу ТС АХБТ показав, що ядро складають 2-компонентні терміни-словосполучення, а до периферії відносяться 3-, 4-, та 5-компонентні ТС. Перспектива подальшого дослідження полягає у вивченні основних семантических процесів в англійській християнсько-богословській терміносистемі .

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров А.А. Большой англо-русский словарь религиозной лексики. – М.: Изд-во «Флинта», 2004. – 808 с.
2. Буре Н.А. Изучение специальной терминологии // Основы научной речи: Учеб. пособие для студ. нефилол. высш. учеб. заведений / Под ред. В.Ц.Химика, Л.Б. Волковой. – СПб.: Филологический факультет СпбГУ; М.: Академия, 2003. – 272с. – С. 68 – 81.
3. Волович М., Зоркий К. Англо-русский словарь (в помощь христианскому переводчику). – М.: Изд-во «Триада», 1994. – 158 с.
4. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.: МГУ, Моск. пед. инс-т, 1993. – 309с.
5. Капанадзе Л.А. Особенности номинации в области научно-технической терминологии. Функционирование терминов науки и техники в общелитературном языке XX века // Лексика современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1968. – С. 151-185.
6. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1987. – 200с.
7. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. – 2-е изд., дополненное – М.: Большая Российская Энциклопедия, 2002. – 709с.

АНОТАЦІЯ

В статті досліджуються структурні особливості термінів-словосполучень англійської християнсько-богословської терміносистеми. Терміни-словосполучення класифікуються за морфологічним статусом опорного компонента та їх кількісного компонентного складу.

Ключові слова: термін-словосполучення, субстантивне, дієслівне, ад'єктивне словосполучення, препозиція, постпозиція.

The article deals with the study of structural features pertaining to the terminological word combinations of the English terminological system of Christian theology. Terminological word combinations are classified according to morphologic reference of the basic word as well as the number of their components.

Key words: terminological word combination, substantive, verbal, adjectival word combination, preposition, postposition.

Лариса Кузів
(Тернопіль)

ЯВИЩЕ СИНОНІМІЇ У МОВІ МОЛОДІЖНИХ ЗМІ

Проблема синонімів залишається актуальною для мовознавців усіх часів. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених дослідженню синонімії, досі немає единого погляду на природу цього явища. Беручи за основу різні критерії виділення синонімів (тотожність значення, семантичну близькість, здатність до взаємозаміщення, тотожність лексичної сполучуваності тощо), науковці по-різному трактують сутність синонімії.

Українські лінгвісти активно студіюють явище синонімії в художніх творах вітчизняного письменства. Однак в останні роки помітно зросло зацікавлення синонімією в мові мас-медіа. Проте зауважимо, що предметом вивчення здебільшого стає мова „дорослої” преси і що майже немає праць, які висвітлювали б особливості мови видань для молоді. Тому мета нашої розвідки - проаналізувати явище синонімії в мові друкованих молодіжних ЗМІ.

Синонімія як тип лексико-семантичних відношень ґрунтується на тому, що слова, які належать до однієї тієї частини мови, характеризуються повним або частковим збіgom своїх лексичних значень [5, с.56]. На думку більшості дослідників, синоніми називають одне поняття, але різняться відтінками в значенні і стилістичній характеристиці [2, с.70; 5, с.157]. Синонімічні відношення передбачають наявність щонайменше двох слів, при зіставленні яких можна виявити їхнє спільне предметно-поняттєве ядро та відмінності в додаткових відтінках. Під відтінком значення розуміємо семантичну особливість, що виявляється при порівнянні лексичних одиниць, які називають одне поняття [2, с.70]. До таких додаткових значенневих компонентів зараховують насамперед уточнення змісту поняття, міру виявлення ознаки чи дії, стилістичну, експресивну характеристики тощо. О. Нечитайлло зауважує, що при визначенні сутності синонімії „слід виходити з передумови паралельного вживання різних за формою слів для позначення того самого змісту. Така неоднорідність плану вираження спрямована на використання синонімічних функцій (заміщення, уточнення, поглиблення характеристики предмета)” [3, с.7]. Зрозуміло, що названі функції можуть виконувати тільки тотожні або близькі за змістом слова.

У вітчизняному мовознавстві створено кілька класифікацій синонімів. А. Грищенко, Л. Мацько, М. Плющ розмежовують повні синоніми і неповні, або квазисиноніми (семантичні (ідеографічні), стилістичні і семантико-стилістичні); Т. Коць виокремлює абсолютні, поняттєві (смислові, ідеографічні) та стилістичні; Л. Лисиченко – логічні (ідеографічні), стилістичні, емоціональні (експресивні) й абсолютні; О. Тараненко виділяє повні – неповні, семантичні – стилістичні – семантико-стилістичні, однокореневі – різнокореневі, загальномовні – контекстуальні синоніми.

Аналізуючи класифікації синонімів українських дослідників, не важко помітити, що попри наявні відмінності існує певне спільне ядро, за яким науковці виділяють повні, або абсолютні, і неповні синоніми. Неповні синоніми, в свою чергу, поділяють на ідеографічні (понятійні, семантичні, смислові), стилістичні та семантико-стилістичні.

Повні синоніми тотожні за лексичним значенням і взаємозамінні. Відтінок семантичного протиставлення в них дорівнює нулю. Однак, на думку О. Тараненка, у мовній практиці таких синонімів немає, оскільки вони все-таки різняться за своїм фактичним становищем у стилістичній системі. Тільки один із пари абсолютних синонімів сприймається як «основна, більш уживана або придатна для певного випадку одиниця» [4, с.947], наприклад: *красивид* – *ландшафт*, *правник* – *юрист*, *роковини* – *річниця*, *бібліотека* – *книгозбирня* тощо. Т. Коць підкреслює, що більшість абсолютних синонімів становлять пари слів, одне з яких - інтернаціональне, запозичене, а інше – автохтонне [1, с.7], як-от: *асиміляція* – *уподібнення*, *агарний* – *сільськогосподарський*, *дискусія* – *обговорення* та ін. Понятійні синоніми різняться між собою додатковими значенневими відтінками, розширеною семантикою. У синонімічному слові з'являється нова, раніше не фіксована риса самого явища. Основна функція таких синонімів – уточнювати характеристику поняття [2, с.71]: *хотіти* – *бажати* – *жадати*. Стилістичні синоніми протиставляються за вживанням у різних функціональних стилях, наприклад: *вигадка* – *фантазія* – *небилиця*. Семантико-стилістичні синоніми відрізняються один від одного як за значенням, так і за емоційно-експресивним забарвленням, наприклад: *збентежити* – *спантеличити* – *приголомити*.

Синоніми об'єднуються в синонімічні ряди. Якщо абсолютні синоніми утворюють синонімічні ряди без будь-якої внутрішньої структурної організації, то синонімічні ряди неповних синонімів – це сукупності слів із досить складними відношеннями, зумовлюваними як значенневими, так і експресивно-оцінними відмінностями між відповідними лексичними одиницями [5, с.160]. Характерною ознакою такого синонімічного ряду є наявність домінант, тобто стрижневого слова, яке має найзагальніше і зазвичай нейтральне значення. Зауважимо, що кожен член синонімічного ряду пов'язаний як з домінантю, так і з суміжними словами. Однак тільки домінанта здатна без відчутних змін у значенні висловлювання замінити в різних текстах будь-який член синонімічної групи [2, с.84]. Іншим компонентам синонімічного ряду властива тільки часткова взаємозамінність.

Синонімія є одним із основних засобів мової експресії. Експресія широко застосовується в медіа-текстах з метою ефективного впливу на читача. Мові молодіжної преси притаманна особлива експресивність та оцінність, насиченість іронією та гумором. Саме ці риси характеризують сучасне молодіжне мовлення, а тому закономірно її відзеркалюються на сторінках періодичних видань, надаючи їм бажаної стилізації, а відтак і неабиякої популярності серед молоді. Неможливо не помітити, що важливу роль у цьому відіграють влучно дібрани синоніми.

Аналіз лексики молодіжних ЗМІ засвідчує використання значної кількості синонімічних пар та синонімічних рядів. Зауважимо, що взагалі у мовній практиці повних синонімів набагато менше, ніж неповних. В основному поширенню пар абсолютних синонімів сприяє прагнення уникнути тавтології. Для цього в медіа-текстах вживається активізована застаріла чи рідковживана лексика, проте значно частіше – іншомовні запозичення, а саме: *образ* – *імідж*; *танцівник* – *денсер*; *танцмайданчик* – *денспол*; *спілкування* – *комунікація*; *відеоробота* – *кліт*; *художня майстерня* – *арт-майстерня*; *творчість* – *креатив*; *підводне плавання* – *дайвінг*; *велосипедист* – *байкер*; *позашляховик* – *джип*; *підліток* – *тинейджер*; *повага* – *ресурс*; *дитячий* – *інфантильний*; *переможений* – *лузер* та ін.

Особливо яскраво на шпалтах молодіжних видань представлені неповні синоніми. Вони роблять текст різноманітним з погляду лексичних засобів. Вибір синонімів

відображає прагнення журналіста знайти саме ті лексичні засоби, котрі відповідали б задуманій ідеї, сприяли виразності тексту. Усе це ілюструє обстежений матеріал.

Розглянемо синонімічні ряди, репрезентовані сучасними молодіжними ЗМІ. Так, **ведучий прямого ефіру на радіо** представлений такими синонімічними номенами: *ефірник* – діджей – професіонал радіо – радіодіджей – „войн“ навушників та мікрофона – лицар прямого ефіру – радіостар – DJ-RJ (ТА, 2006, №1, с.36), а **клубний танцівник** – це піддіжей – PJ – танцюрист Go-go – Go-Go dancer (ТА, 2007, №6, с.82). Читаючи про особливості перегляду **фільму** жсахів, натрапляємо на чималий синонімічний ряд: *ужастик* – страхітливе дійство шедевр – „жсахливий“ фільм – „жсахлива“ картина – страшне кіно (ТА, 2006, №11, с.90-93) – „страшилка“ (ЕС, 2006, №12, с.26). Коли в окремих рубриках йдеться про мальовничі куточки нашої планети, про історію виникнення деяких пристройів, про особливості складання неминучої сесії тощо, автори, уникаючи тавтології, добирають різні синоніми, що, безперечно, робить мову газет і журналів багатою та образною, наприклад: *Домініканська Республіка* – Домінікана – Еспаньйолка – острів „Баунті“ (ТА, 2007, №4, с.60-65); *парасоля* – зонтик – „тентік“ – „прихисток від сонячного проміння і дощу“ (ТА, 2006, №11, с.52-54); *екзамен* – істит – „страшний суд“ – екзаменаційна епопея (ТА, 2007, №4, с.90).

Цікавими видаються і синоніми, дібрані до деяких засобів пересування, як-от: *автомобіль* – авто – автівка – машина (ТА, 2007, №3, с.66); *водний мотоцикл* – аквабайк – гідроцикл – водний „звір“ (ТА, 2007, №6, с.60-62); *літак* – літальний апарат – „крила“ (ТА, 2007, №3, с.68-71). Заслуговують на увагу слова-синоніми на позначення відомих моделей іноземних автомобілів. Так, добре знаний усіма „Жук“ у молодіжних виданнях звучить також як „битл“ – тарантайка – драндулет – німецький „Жучок“ – диво автомобілебудування (ТА, 2006, №11, с.76-83), а *Audi Q7* називають і „кушею“, і „слоном“ (ТА, 2007, №3, с.66).

Як свідчить фактичний матеріал, у мові молодіжних видань також активно побутують сленгізми та жаргонізми, без яких важко обійтись, розповідаючи про життя молоді. Закономірно, що така спеціальна лексика стає природним матеріалом для творення нових синонімічних відношень. Зокрема, на позначення сучасного геніального винаходу людства *мобільного телефону* молоді люди вживають такі номінації: *мобільник* – мобілка – мобіла – мобайл – стільник – труба. **Повідомлення** – це зазвичай меседж: або есемеска, **електронна пошта** – мейл – e-mail – електронка. В устах молоді **вечірка** звучить не інакше як *паті* – тусовка – туза – двіжуха, а **дискотека** – діско – розковбас – ковбаса.

У молодіжних журналах розповідається в основному про життя молоді, а тому в публікаціях залучені ряди слів-синонімів на позначення власне осіб молодих людей. Розглянемо добір синонімів до номена **хлопець (хлопці)**: *Дивляться* – стоять віз, а під возом **парубок** стить: *нап'яв* собі холодок з ковдри та й стить (ТА, 2007, №6, с.31); ...ну як можна пройти повз якогось симпатичного **хлопаку?** (ЕС, 2005, №10, с.34); Гламурний шоумен хоче одягнути всіх стильних **пацанів** – від себе (ЕС, 2007, №7, с.20); Узагалі Павло – серйозний **чувак**, викладає у кількох університетах (ЕС, 2007, №1, с.38); Якісь **фраєри** в центрі вирішили, що дівчата з програми "Vova' zi' Lvova" мають бути з ними (ЕС, 2006, №12, с.20); *Ну і їхня піонервожата, тобто командир команди, обов'язково має бути злою, тупою і зустрічатися з найкрасивішим пациком у школі* (М, 2007, №8, с.57). А щодо **дівчат**, то їх називають панянками, дівками, кралечками (ТА, 2007, №6, с.29-31), кицями (СМ, 2007, №4, с.8), маркізами, леді (СМ, №16, 2007, с. 6) і навіть курками (ЕС, 2007, №7, с.81).

Заслуговують на увагу також синонімічні ряди, в яких репрезентовані відношення між самими представниками молодіжної субкультури. Так, у ряді синонімів, домінантою в якому виступає слово *друзі*, зафіксовані такі номени: *друзяки* (ТА, №6, 2007, с.78) - *дружбани* (ЕС, №152, 2004, с.22) - *братьелли* (ЕС, №136, 2004, с.8) - *аміос* (ТА, №1, 2006, с.3) - *френдс* (ЕС, №7, 2007, с.80).

Тема заробітку грошей цікавить юне покоління не менше, аніж їхніх батьків. Однак для юнаків і дівчат більш звично називати *гроши* синонімами-сленгізмами *бабло*, *бабки*, наприклад: *Думаю, дали пояснювати не треба – зрубуйте „бабло”* (ЕС, 2007, №1, с.49); *Три бажання від золотої риби: здоров 'я, бабла і щоб наші виграли чемпіонат світу з футболу* (ТА, 2007, №3, сі5); *Працює там у кльовій фірмі, сам – при бабках* (СМ, №19, 2007, с.5). Американська валюта в розумінні молоді - не тільки звичні вже для всіх *долари*, а частіше *бакси*, *зелені*, *зелень*, *вашингтончики*, напр.: *Уяви, що тобі дали так баксів із 500-800 на придбання труби* (5б, 2007, №3, с.58); *В найmodнішому закладі реально заробити до 150 „зелених” за ніч* (ТА, 2007, №6, с.83); *Підхід простий: „Дайте мені лимон зелені, я виступлю й поїду в готель спати”* (З, №16, 2007, с.4); *Відома автомобільна компанія Ford втратила майже 13 мільйонів віндингтончиків* (М, 2007, №8, с.61).

Слід зазначити, що в мові молодіжних ЗМІ простежується тенденція до вживання синонімів, у яких виразно представлені семантико-стилістичні відношення між членами одного синонімічного ряду. Особливо це помітно у семантичних протиставленнях синонімів-дієслів, які характеризують спосіб життя сучасної молоді. Проаналізований матеріал засвідчує, що більшість компонентів таких синонімічних рядів – сленгізми. Пояснююмо це тим, що, на думку молодих людей, саме сленг допомагає їм відокремитись від світу дорослих, виділитися із „сірого натовпу”. Продемонструємо сказане прикладами з молодіжних видань: *пересуватись* – ...а молодь *чимчикує танцювати* у „Слайдер”... (СМ, 2007, №1, с.3); *Залізним хлотцям та дівчатам слід шурувати до Чехії* (5б, 2006, №6, с.27); *Після ярмарку ми знову йшли, потім спілкувалися, а тоді народ тусував до літньої естради на концерти* (ЕС, 2004, №144, с.23); *обожнювати* – І вже через місяць усі стати говорити про групу, її пісні крутились у всіх суспільних місцях, а молодь просто *фана*тила (СМ, 2007, №6, с.5); *З музикою справи йшли добре, прихильники шаленіли* (СМ, 2007, №2, с.5); *Почнемо з того, що я повернувся в улюбленій антураж: балдів від "Forgotten Realms" із незапам'ятних часів* (ЕС, 2007, №1, с.47); *Терези, як пікто „тащаться” від техно, транс та іншої клубної музики* (ТА, 2006, №6-7, с.117); *розважатися* - Чи дозволяєши собі бодай інколи „*відриватися*”? (ЕС, 2007, №1, с.2); *Ще б пак, тусуватися* модники а ля Бейонсе та Пі Дідді полюбляють (ТА, 2006, № 1, с.20); *Вони полюбляють танцювати і зависати на дискотеках* (ТА, 2006, №6-7, сі 15); *Є така професія – ковбаситись* до ранку (ТА, 2007, №6, с.82); *сміятися* – Ось уже кілька століть людство додає собі віку (адже сміх, як відомо, продовжує життя), *сміючись, регочучи, глузуючи, іронізуючи, кепкуючи* один з одного; ...*британці* в цей день залишають інтелігентність вдома і вволю *насміхаються* над своїми співвітчизниками; ...це не заважає сучасним німцям „*приколюватися*” один над одним (ТА, №3, 2007, с.88-89); ...на протилежній стіні з велетенського плаката мені хижко *щирілися* хлопчики зі „Зтаєк” (ЕС, №12, 2006, с.13); *Мій продюсер Юра Нікітін* розповідав, що французи *іржали* над цим відео, як божевільні (З, №16, 2007, с.4).

Варто зауважити, що майже в усіх наведених прикладах між синонімами одного ряду існує складний внутрішній зв'язок. Цей зв'язок неоднорідний, оскільки в межах одного синонімічного ряду можна спостерігати як тотожні відношення, так і відношення, побудовані на семантичному та семантико-стилістичному протиставленні лексичних значень. За нашими спостереженнями, у мові молодіжних видань найчастіше трапляються групи синонімів, взаємини між якими базуються власне на основі останнього протиставлення. Багато з прикладів є контекстуальними синонімами.

Отже, явище синонімії досить широко представлене в мові молодіжних ЗМІ. Синоніми відіграють значну роль у творенні образного, емоційного та експресивного тексту. Мова досліджуваних видань характеризується високою концентрацією сленгізмів, які вступають у відношення із загальновживаними словами, утворюючи нові (неузуальні) синонімічні ряди. Це сприяє актуалізації поданої інформації, її сприйняттю молодими людьми, допомагає загострити увагу читача на тих чи інших фактах. Оригінальними видаються оказіональні синоніми, які часто залишаються індивідуально-авторськими. На

нашу думку, дослідження мови молодіжних ЗМІ потребує подальшого вивчення, оскільки мас-медіа є важливим засобом впливу на формування мовної поведінки сучасної молоді.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

З - газета „Задавака” (Черкаси)
ЕС - журнал „ЕкспресСооІ” (Львів) М - журнал
„Молоко” (Київ)
СМ - газета „Світ молоді” (Полтава) ТА - журнал
„TeenAger” (Київ)
5б - журнал „5 балів” (Київ)

ЛІТЕРАТУРА

1. Коць Т. А. Функціональний аспект лексичної норми в ЗМІ (на матеріалі газет 90-их років ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т української мови. – К., 1997. – 16 с.
2. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української літературної мови: Семантична структура слова. – Х.: Вид-во при ХДУ „Вища школа”, 1977. – 114 с.
3. Нечитайло О. И. Синонимы как средство лексикографической интерпретации слова (на материале украинских словарей): Автореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.02. – К., 1983. – 25 с.
4. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999-2000. – 955 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. акад. А. П.Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано сутність синонімії у світлі мовознавчих студій. Висвітлено особливості функціонування синонімів у мові молодіжних видань різних регіонів України. Представлено ефективність використання слів-синонімів для творення образної, емоційної мови молодіжних ЗМІ.

Ключові слова: синоніми, синонімічний ряд, синонімічні відношення, семантичне протиставлення, молодіжні ЗМІ.

In the paper the essence of synonymy based on linguistic literature is analyzed. The peculiarities of functioning of synonyms in the language of the Ukrainian youth media are described. The effectiveness of using synonyms for creation of emotional language typical of the youth media is represented.

Key words: synonyms, synonymous line, synonymous relations, semantic contrast, the youth media.

Ігор Кучман
(Хмельницький)

ДІЄСЛІВНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ КАУЗАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ З КОМПОНЕНТОМ “ЧАСТИНА ТІЛА”

Каузативність – це лінгвістична категорія, що у вузькому розумінні трактується як спричинення певної дії або переходу об'єкта в певний стан, а в широкому розумінні – як позначення цілого спектра причиново-наслідкових відношень, що можуть бути виражені лексичними та граматичними засобами мови. Дієслова, що містять у своєму значенні сему каузациї, називають каузативними. Дослідники дієслова зазначають, що основне навантаження у вираженні каузативності припадає на морфологічний рівень і меншою мірою – на синтаксичний. Однак потенціал каузативності властивий також дієсловам на фразеологічному рівні. Зокрема, А.П. Грищенко визначає дієслівні фразеологізми як

найбільш поширені утворення в сучасній українській мові (*прибирати до рук; поставити на ноги, світити ребрами тощо*) [6, с. 230].

Дієслівні фразеологізми з каузативним значенням привернули увагу дослідників. Так, розглядаючи фразеологічні одиниці (ФО) з каузальним значенням у російській і німецькій мовах, А.Д. Петренко та Т.А. Ященко виділили три групи ФО за ступенем представлення ними причиново-наслідкової семантики, для ілюстрації яких я взяв на себе відповідальність дірати українські відповідники з прикладами вживання: 1) фразеологізм, що виконує функцію причинового компонента, тобто іменує явище, яке спричиняє інше явище – наслідок (*від нічого робити, за будь здоров тощо*); наприклад: *Пейсатий корчмар сидить на порозі своєї корчми і від нічого робити перебирає пальцями* (Г. Хоткевич); *А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти червоний, як рак, і тут-таки за будь-здоров вибанітував свого ординарця, який перший попався йому на очі* (О. Гончар); 2) фразеологізм, до складу якого входять причиновий і наслідковий компоненти (*заганяти до могили та ін.*); наприклад: *Я тобі кажу, Мотре, що ти своїми вибриками, своїми фантазіями заженеш маму до могили* (Вільде); 3) ФО предикативного характеру, що відображає певну причиново-наслідкову ситуацію; наприклад, ось *де собака заритий* – “саме в цьому справжня причина, суть чого-небудь” [5, с. 673]) [4, с. 28].

Т.А. Кільдібекова виокремлює каузативні конструкції фразеологічного типу, утворені поєднанням неповнозначного дієслова з віддієслівним іменником, що містять наслідковий компонент, наприклад: *вводити в оману, викликати страждання, наштовхувати на роздуми, втягувати в роботу* [2, с. 17]. Такі і подібні вирази втратили свою фразеологічність і унікальність через часте уживання в мовленні, у словнику їх значення потрактовані як переносне. Деякі дієслова, що входять до складу подібних каузативних конструкцій, виявляють високу сполучуваність із віддієслівними іменниками, наприклад: *викликати* – почуття (любов, ненависть), емоції (смуток, радість), фізіологічні реакції (сміх, слези) тощо.

На матеріалі української мови фразеологізми з семою каузациєю не були об'єктом спеціального дослідження, хоч цей аспект ФО представлено побіжно в окремих дослідженнях Дослідниця фразеологічних одиниць в українській мові О.М. Каракуця пропонує розглядати фразеологізми за такою ієрархічною схемою з центром “людина”: 1) психіка людини; 2) біологічне існування людини; 3) людина в соціумі [1, с. 8]. Розглянути схему з деякими змінами можна застосувати і при розгляді каузативних ФО, оскільки існування людини характеризується в різних вимірах: фізичному, психічному, розумовому, соціальному. Людина як їх об'єкт, репрезентується у вимірах: розумової каузациї (*втокмачувати в голову* “спонукати когось до розуміння чогось” [5, с.136]), психічної каузациї (*вивернути печінки* “викликати у когось збентеження” [5, с.64]), фізичної каузациї (*здирати шкуру* “бити когось, спричинити тілесні ушкодження” [5, с.262]), соціальної каузациї (*перекласти на чійсь плечі* “змушувати когось іншого виконувати свою роботу, свої обов'язки” [5, с.494]). Зважаючи на те, що рамки статті не дозволяють розглянути ФО у повній мірі, аналізові підлягає окремий шар фразеологічного комплексу української мови – фразеологізми з компонентом “частина тіла”.

Оскільки каузативні конструкції є виразниками певних каузативних ситуацій, що з'являються в реальному житті завдяки цілеспрямованій дії активного участника ситуації, вчені зосереджують увагу на антропоцентричні ФО із каузативним значенням. У працях дослідників категорії каузативності В.П. Недялкова та Г.Г. Сильницького наголошено, що ФО здатні виражати каузативні відношення в конструкціях, що позначають каузативні ситуації [3, с.5]. Спричинення, або каузация, ситуації, у системі мови може виявлятись, як уже зазначалось, на різних рівнях. На основі аналізу фразеологізмів із семантикою спричинення дій або стану виділяємо чотири групи:

1. Каузация розумових дій; представлена в конструкціях зі значеннями:

а) “спонукати до розуміння, усвідомлення, звертати увагу, інформувати”: *давати ключ у руки; вибивати дур з голови; вивітрити хміль з голови; забити клин у тім'я; тикати під ніс; знімати полуду з очей; вкладати у вуха; втюкти в голову; відкривати очі.* Наприклад: *Вона [вчителька] багато чого в житті нас навчила, багато на що наштовхнула, багато на що очі вперше нам відкрила* (П. Тичина); “*Не ви мені, а я собі виберу пару*”, — затяглася [Орина] на своєму, і ні прохання, ні погрози, ні лутювання **не вибили дуроців з упертої голови** (М. Стельмах);

б) “заважати правильному розумінню, сприйманню”: *замакітрити голову; замутити голову; паморочити голову; наводити полуду на очі.* Наприклад: *Замутили любоці та ревнощі йому голову, затис-загуляв воїн і забув, по якій землі ходить* (І. Волошин); *Щось страшне стуманило мій розум, навело полуду на очі* (І. Нечуй-Левицький);

в) “уводити в оману, обдурювати”: *дурити голову; крутити голову; замиловати очі; обкрутити довкола носа; замовляти зуби.* Наприклад: *Ну, Крумке просто молодець. Отак обкрутив довкола носа англійців* (Ю. Бедзик); *Адже правда, що він уже чимало часу крутить голову дівчині, все село знає про це, але весілля він не влаштовує* (М. Чабанівський);

2. Каузація фізичної дії, стану; представлена конструкціями з значеннями:

а) “спричинити тілесні ушкодження, побиття, покарати, позбавити життя”: *пустити кров з носа; погріти ломакою спину (плечі, ребра); поламати ребра (кістки); списати (спину) шкіру; вибити до ноги; відбити печінки; нам'яти вуха; знімати голову; намилити шию; скрутити голову.* Наприклад: *За цю газету тобі голову знімуть* (П. Панч); *Ще й досі топче землю Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав, як просяний віник, а замолоду парубкам ребра ламав* (Григорій Тютюнник);

б) “призводити до виснаження, знесилення (переважно важкою фізичною працею)”— *обривати руки; вимотувати жили; точити кров.* Наприклад: *В нужді та утиках ми бились, А з наших жил точили кров. Над нами багачі глумились, А ми...корилися їм знов* (М. Вороний);

в) “спричиняти інші фізіологічні реакції, зміни у організмі”: *ударити в голову; пробирати до кісток; вбирати в себе очі; валити з ніг; поставити на ноги.* Наприклад: *Дбайливі лікарі поставили її на ноги після перенесеного жахливого голодування, після запалення легенів* (А. Хижняк).

3. Каузація психічного стану; представлена конструкціями із значеннями:

а) “викликати позитивні емоції, почуття”: *тішити серце; гріти серце; мазати медом по губах; тішити око.* Наприклад: *Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно тішили йому серце його синочки, і небо, і безмежна просторінь* (О. Довженко);

б) “викликати негативні емоції, почуття”: *відбирати серце; гнітити серце; вражати в саме серце; давити каменем на груди; допікати до живих печінок; прокричати вуха; різати вухо; натуркувати голову; об'їсти голову; гризти голову; проточити голову; добиратися до печінок; заморожувати кров; колоти очі; кидати жарину в серце (в груди); розривати серце (груди); натирати перцю в ніс; розворушити рану в серці; роздерти серце на шматки; ужалити в серце; ятрити серце.* Наприклад: *Я вже татові голову прогризла, щоб і дітям у школі молоко видавали. Без грошей* (В. Кучер); *Писали [солдати] депутатам у Відень, щоб отступилися за них, а ті вже почали натирати перцю в ніс, кому треба* (Переклад С. Масляка);

в) “викликати нейтральні емоції, почуття”: *брати за серце; виймати серце; виривати з серця; запалювати серце; охолодити серце (голову); викинути з свого серця; паморочити голову; крутити голову; запаморочити голову.* Наприклад: *Ти такий, що тобі все одно, — образилася Орися— Покрутиши одній дівчині голову, а тоді інший бісики пускаєш* (Григорій Тютюнник); *Дивився з страхом і надією, бо почував і якусь свою*

провину, ніби й неіснуючу, але яка могла зараз пригасити оцей його порив, ... *охолодити серце* (Ю. Мушкетик).

4. Каузація соціальних дій, станів, представлена конструкціями із значеннями:

а) “допомагати, сприяти комусь у чомуусь”: *вести за руку; подавати руку допомоги; додавати рук; тягнути руку; розв’язати руки; не давати волоску впасті з голови; витягувати за вуха; поставити на ноги*. Наприклад: *Не раз витягував* [Віталик] Тоню за вуха по фізиці та математиці. *Навдивовижу тямковитий хлопець* (О. Гончар); *Вона тебе ні в чому за руку не веде, вона тільки твій розум засилює, щоб сама ти свій шлях познала і, куди тобі треба, добрe прямувала* (П. Куліш);

б) “перешкоджати, заважати в чомуусь”: *зв’язувати руки й ноги; підставляти ногу; в’язати руки*. Наприклад: *А є причина, що гніздо комуністів казиться, кленучи Америку: через неї не можна дротом колючим світові руки в’язати* (В. Барка);

в) “примушувати, спонукати до виконання певних дій, підкорювати волю”: *брати в руки; вкоротити руки; обламувати руки; розв’язати язика (рота); прищипнути язика; вкоротити язика; зав’язати язика (рота); сковувати язика; вкоротити руки; тягти за язик; перекладати на чужі плечі (руки); баламутити голову; підбивати на свою руку; наступати на горло; пристати з ножем до горла; ламати хребет; прибирати до рук; вибити з голови; поставити на ноги*. Наприклад: *Такий несподіваний випадок зав’язав рота свекрусі й невістці* (І. Нечуй-Левицький); *Славка наступала батькові на горло – кинь торгівлю* (С. Чорнобривець). *Нам би другого Мазепу! Той би швидко вкоротив руки клятому москалю, – сміявся Явтух* (М. Лазорський);

г) “ставити когось у неприємне соціальне становище, позбавляти чогось”: *топтати під ноги; узяти під ноги; вибивати з рук; вибивати козирі з рук; видирати з зубів (з рота, з рук, з горла); зв’язувати руки; виривати з рук; затягати петлю на ший; винхати в плечі (в потилицю); понести на язiku; втерти носа; вибивати трунту з-під ніг; валити з хворої голови на здорову; стидом повити голову; брати за горло; брати в жменю*. Наприклад: *Як бачите, юначе, поміщик Галаган не марнує часу. Поки ви з мужиками взуєте його в постоли (чи як пак там у того Коцюбинського?) та в плечі випхасте з маєтку, уже й нову спеціальність набуду* (А. Головко); *Як не прагнули заздрісники принизити професора, але нікому з них так і не вдалося вибити з його рук владу над молоддю* (З журналу); *Хитрий Гилак затягував зашморг на Дорощуковій шиї і переконував, що польський панок робив би те значно гірше* (М. Тарновський).

Своєрідну групу ФО становлять утворення, що містять компонент “частина тіла”, якої в людини зазвичай немає, такі органи належать тваринам, птахам, рибам тощо. Зазвичай такі фразеологізми позначають відносини між людьми. Наприклад: *брати за зябра (жабри)* “примушувати кого-небудь виконувати, робити щось; настирливо домугатися чогось” [5, с.40]; *обтинати крила* “позбавити кого-небудь високих прагнень, поривань, мрій, змусивши скоритися; приборкати когось” [5, с.450].

Розподіл фразеологізмів на тематичні підгрупи зроблено дещо умовно, оскільки каузативні ситуації пронизують усі сфери людського буття. Сема каузації, властива фразеологічним зворотам, може варіювати семантику фразеологізму, наприклад: *піdnімати (піdймати, зводити) на ноги* може означати: 1) “мобілізовувати, організовувати, примушувати кого-небудь активно діяти” – *На правах помічника комбайнера [Орися] піdnяла на ноги всю бригаду* (Д. Бедзик); “будити, розбуджувати від сну” – *Розпучливий брязкіт чаюнних затулок, дух житньої соломи ... піdnяли на ноги сім’ю*. (М. Коцюбинський); 2) “сприяти одужанню, виліковувати кого-небудь” – *Лягла і довго хворіла. Ну, потім тиха наша обстановка, тихе життя піdnяли мене на ноги* (Г. Хоткевич); 3) “zmіцнювати; укріплювати” – *Гарно послужив людям Степан Кучер, тежкі шахтар. І землю розділив по справедливості, і владу піdnяв на ноги, щоб твердо стояла* (Д. Прилюдок) [5, с.510].

Фразеологічні одиниці каузативної семантики, як і каузативні дієслова, можуть утворювати пари на основі протиставлення каузативного/некаузативного значень.

Наприклад: *вибивати трунт з-під ніг – пускати трунт з-під ніг, вносити у вуха – доходити до вух*. Okрім відношень протиставлення на основі каузативного/некаузативного значень, спостерігається явище конверсії між фразеологічними зворотами, наприклад: *класти тягар на плечі – тримати тягар на плечах – тягар ліг на плечі*.

Більшість розглянутих ФО функціонують у мовленні у складі ширших одиниць (простого та складного речень), що здатні повно виразити каузативну семантику. Наприклад: *Через дурну голову ногам спокою немає; З чужого клопоту голова болить*.

У більшості каузативних конструкцій позицію суб'єкта-каузатора займає особа. У небагатьох випадках роль каузатора належить неістоті, наприклад, у ФО *ударити в голову* це може бути якийсь спиртний напій [5, с.733]: *Вино розбрірає, вдаряє в голову, на очі наверттаються слози* (В. Гжицький); у ФО *розпирати груди* це певно якесь сильне почуття [5, с.613]: *Радість розпирила хлотцеві груди, пронизувала, здавалось, кожну клітину його молодого тіла* (І. Кириленко). Деякі фразеологізми (*обривати руки*) можуть вживатись як з особою, так і неістотою, що виконує роль каузатора в каузативній конструкції, наприклад: 1. *Дівчатка зовсім обірвали її руки, вона стомилась, її ноги стали важкі* (Ю. Збанацький); 2. За день *труд руки обірвав*, Не міг здрімнути я до рана (П. Грабовський)

Від суб'єкта каузациї іноді залежить значення спричинення; наприклад, суб'єкт-неістота у ФО *голову туманити* передбачає його вживання у значенні “запаморочувати” [5, с. 727]: *Повітря, наповнене ароматом стиглих яблук, туманило голову* (П. Автомонов). Але суб'єкт-особа в каузативній конструкції буде надавати фразеологізму значення “інтригувати, обманювати кого-небудь, говорячи про щось малозрозуміле, недоступне для чийогось розуміння або явну неправду” [5, с.727]: *Вона думала, що це від серця, довірилась йому, а він тепер, може, вже іншій дівці солодкі слова нашептує, голову туманить!* (М. Томчаній). У ФО *сушити голову (мозок)* – 1) невідступно з'являється у свідомості, турбувати, хвилювати когось (про думки); 2) виснажувати кого-, що-небудь; ослаблювати здатність до чіткого мислення, ясного розуміння та ін. [5, с.701]. Пор.: *Не журтіться, журба висушить мозок, а ради не дастъ* (Л. Дмитерко). Як швець дубом шкури пересина, Так нюхарі сушать собі мозок табакою (Укр. присл.).

У небагатьох випадках позиція суб'єкта-каузатора може бути чітко виражена словесно, наприклад у ФО *запаморочити голову кому* “призвести до переоцінювання своїх чи чужих досягнень, можливостей” зазначається, що переважно це успіх: *Синові успіхи запаморочили голову Лукерці Василівні* (І. Сенченко) [5, с.250].

Міжкатегорійний зв'язок каузативності з іншими семантичними категоріями виявляється і на фразеологічному рівні. Зокрема можна проілюструвати зв'язок із категорією мети – *доносити у вуха (до вух)* “повідомляти когось про що-небудь переважно таємно – з метою обмови і т. ін.” [5, с.215], наприклад: *Коли став Микола завідувачем кафедри, то всі дрібниці, – що треба і не треба – доносили до його вух* (З журналу).

Отже, на основі аналізу дієслівних фразеологічних одиниць каузативної семантики із компонентом “частина тіла” приходимо до висновку, що вони є продуктивним засобом вираження спричинення. Основним суб'єктом та об'єктом каузациї є особа. Каузативні конструкції, змодельовані дієсловами, експлікують каузативні ситуації, що відображають різні сфери діяльності людини, стани. Це спричинило групування фразеологізмів за значеннями каузациї, що знаходить вияв у застосуванні їх до різних сфер буття – соціальної, психічної, розумової, фізичної та інших. Найбільше кількісно представлени тематичні групи: каузациі соціальних відношень, каузациі психічного стану людини.

ЛІТЕРАТУРА

- Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом "душа" (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): Автореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01/Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2002. – 19 с.
- Кильдібекова Т.А. Функционально-семантическая категория каузативности в русском языке // Исследования по семантике. – Уфа: Башкирск. гос. ун-т, 1984. – Вып. 10. – С. 8-19.
- Недялков В.П., Сильницкий Г.Г. Типология каузативных конструкций // Типология каузативных конструкций. – М.: Наука, 1969. – С. 5-19
- Петренко А.Д., Ященко Т.А. Сопоставительное изучение русских и немецких фразеологизмов с каузальным значением // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 42. – С. 27-31
- Словник фразеологізмів української мови. / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
- Сучасна українська літературна мова. / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються дієслівні каузативні фразеологічні одиниці з компонентом "частина тіла". Фразеологізми класифікуються за типами каузативних ситуацій, що мають місце у таких сферах існування людини: соціальній, психічній, розумовій і фізичній. Аналізуються варіанти заповнення позицій суб'єкта та об'єкта каузативних конструкцій.

Ключові слова: каузативні дієслова, дієслівні фразеологічні одиниці, каузация, каузативна конструкція, каузативна ситуація.

The article deals with verbal causative phraseological units with the element "part of the body". Phraseological units are classified according to causative situations that take place in such spheres of human living: social, psychical, mental and physical. The variants of filling the positions of subject and object of causative constructions are analyzed.

Key words: causative verbs, verbal phraseological units, causation, causative construction, causative situation.

Віта Лісова
(Чернівці)

ДО ПРОБЛЕМИ ЗВУКОСИМВОЛІЗМУ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

У лінгвістиці явище звукосимволізму (фоносемантики, звукового символізму, фонетичного символізму, символіки звуків) досліджувалось і досліджується нині багатьма науковцями (Воронін С.В., Журавльов А.П., Газов-Гінзберг А.М., Мазанаєв І.А., Солнцев В.М., Супрун А.Є., Левицький В.В., Кушнерик В.І., Найдеш О.В., Львова Н.Л. та ін.). Проте залишається ще багато недосліджених фоносемантических явищ, які потребують пояснення, тому що саме фоносемантичні процеси найяскравіше передають нюанси національної специфіки мов, їх комунікативну значущість і особливості вживання фоносемантических одиниць у рамках різних культур.

Актуальність дослідження полягає в її значимості для сучасної лінгвістики, зокрема психолінгвістики, галуззю якої є фоносемантика. Ця тема – цікава, але містить багато протиріч, а тому багато питань для подальшого вивчення та аналізу.

Мета дослідження – коротко розглянути поняття та типи звукового символізму та провести дослідження об'єктивного звукосимволізму на матеріалі лексических одиниць, що позначають почуття в англійській мові та вербальної лексики, що позначає рух у німецькій мові.

Матеріалом для наукового дискурсу послугували праці з фоносемантики та лексикографічні видання англійської та німецької мов. Для досягнення поставленої мети нами виконано ряд конкретних завдань:

- 1) вибрані лексичні одиниці, що позначають почуття в англійській та рух у німецькій мові зі словників та поділені на відповідні групи;
- 2) лексичні одиниці (далі -ЛО) були затранскрибовані;
- 3) пораховано кількість всіх фонем в обох групах ЛО.

Думка про існування того поняття, яке класифікують як „фоносемантичне явище” в лінгвістиці та літературі, існування недовільного зв’язку між звучанням та значенням слова можна виявити ще в працях давніх філософів. *Фоносемантика* як галузь психолінгвістики, базується на припущені, що кожен звук та кожна буква можуть бути приемними та неприємними, м’якими та різкими, гарячими та холодними. *Психолінгвістика*, у свою чергу, визначається Webster’s як дослідження взаємозв’язку між мовою та пізнавальними чи поведінковими характеристиками тих, хто розмовляє цією мовою. Webster’s визначає термін “*фоносемантика*” як дослідження значення і символізму голосних звуків [13, с.27].

Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає *звукосимволізм* як закономірний, недовільний, фонетично вмотивований зв’язок між фонемами слова і покладеним в основу номінації незвуковою (неакустичною) ознакою денотата (мотивом). Звукосимволічні слова (ідеофони, образні слова) найчастіше позначають різні види руху, світлові явища, форму, величину, віддаленість об’єктів, властивості їх поверхні, ходу, міміку, фізіологічний та емоційний стан людини і тварин. Звукосимволічні – не тільки ті слова, які відчуваються такими сучасними носіями мови, а й ті, в яких цей зв’язок під час розвитку мови виявився ослабленим (і, на перший погляд, втраченим), але в яких за допомогою методу фоносемантичного аналізу даний зв’язок можна виявити (це стосується і звукозображеніальних слів) [7, с.166].

С.В.Воронін стверджує, що фоносемантика народжується на стику фонетики (за планом вираження), семантики (за планом змісту) та лексикології (за сукупністю цих планів) [1, с.21]. Основними принципами фоносемантики, на його думку є принцип недовільності мовного знаку, принцип детермінізму, відображення, цілістності, багатоплановості [1, с.24].

В.І.Кушнерик говорить про те, що базою фоносемантики є фонетична умотивованість, тобто звукозображенільність – властивість слова, яка полягає в наявності необхідного суттєвого, повторюваного та відносно стійкого недовільного зв’язку між фонемами слова й ознакою об’єкта-денотата, яка вбачається в основі номінації [4, с.77].

Фоносемантика, або звуковий символізм (за Х.Хорманном) – галузь лінгвістики, яка посилається на думку, що звуки мають значення. Важливим поняттям для розуміння цієї думки є фонема [13, с.27].

В.В.Левицький розглядає звукосимволізм у двох різновидах: *суб’єктивний символізм* – коли існує зв’язок між звуком та значенням у психіці людини, та *об’єктивний символізм*, тобто очевидний зв’язок між звуком і значенням у лексичному складі мови. Перший тип фоносимволізму вивчається за допомогою психолінгвістичних методів, другий – за допомогою лінгвістичних [5, с.10].

Звуковий символізм – термін, можливо, не дуже прийнятний, але досить знайомий для феномену, який досліджується протягом багатьох років, – очевидної відповідності звукових структур багатьох окремих слів та їх значень. Оптимальним визначенням цього може бути “природна експресивність/виразність”. Що незадовільне в терміні “звуковий символізм” – це вживання дещо заплутаного поняття “символ”. Це слово широко застосовується в різних дисциплінах, але без чіткого визначення, чим насправді є “символ”.

Існують різні визначення терміна “символ”. Наприклад, Петерфалві автор книги зі звукового символізму французькою мовою, стверджує, що термін “символ” включає ідею

природної, а не умовної, аналогічної відповідності між конкретною формою і об'єктом, який вона символізує [16, с.198]. Болінджер, видатний американський лінгвіст, дотримується цілком протилежного погляду: значення, в яких форма імітує природу, називаються “іконічними”; значення, які є довільними та умовними, називаються “символічними” [9, с.119].

Маргарет Магнус, автор книги з фоносемантики “Gods of the Word”, описує три типи звукового символізму, використовуючи модель, запропоновану Вільгельмом фон Гумбольдтом.

1.*Ономатопея* (Звуконаслідування) – імітація звуків. Це – найменш значний тип звукового символізму.

2.*Групування*. Слова, що мають один і той самий звук, мають дещо спільне. Якщо слово починається з певної фонеми, то існує певна кількість інших слів, що починаються з тієї ж фонеми і відносяться до тієї ж речі. М.Магнус наводить такий приклад: якщо основне слово, що позначає “дім”, тобто “house”, і в конкретній мові починається з (h), то за допомогою групування можна отримати багато слів, що містять (h) і позначають “дім”, наприклад: hut, home, hacienda, hovel і т.д.

3.*Іконізм*. Це явище помітне, коли порівнювати слова, що мають один і той же символ. Наприклад, подивимось на групу слів, що відносяться до однієї і тієї ж речі, але відрізняються своїм звучанням: stamp, stomp, tamp, tromp, tramp, step. (m) перед (p) надає дії більше сили: порівняймо stamp зі step. (r) приводить слово в рух, особливо після (t). Наприклад, tamp – на одному місці, tramp – іти кудись (бродити) [15, с.123-125].

За М.Самюелсон, існує 4 первинних прояви звукового символізму:

1.*Матеріальний звуковий символізм*, також відомий як експресивний символізм, – це використання певних несегментарних звуків для вираження чи відображення внутрішнього стану мовця. Несегментарний звук, такий як бурчання, кашель, гикавка, крик, вигук, – це звук, який не відіграє синтаксичної ролі. Матеріальні звукові символи зазвичай відокремлюються розділовими знаками.

2.*Імітативний звуковий символізм* – це вживання ономатопеї. Імітативний звуковий символ являє собою звук, який чують, але його складові мовленнєві звуки можуть лише незначною мірою бути схожими на звук, який імітують. Деякі приклади імітативних звуків – слова whish, tap, bang, cickoo. Імітативні звуки вар'юються від “диких” („wild“) до “приручених” („tame“). “Дикий” символ, такий як frrrrppp, ламає всі фонетичні та орфографічні закони мови; “дікі” символи часто не містяться в словниках. “Приучені” символи, такі як click, представляють звуки в загальноприйнятій спосіб, їх написання цілком прийнятне. Імітативний звуковий символ часто відіграє важливішу граматичну роль, ніж матеріальний звуковий символ. Наприклад, click може бути іменником, перехідним чи неперехідним дієсловом; а cickoo може бути звуком, птахом, або дурною людиною.

3.*Фонестетичний звуковий символізм* – це вживання звукових символічних елементів, які називаються “фонестемами”. Фонестема – це звук, група звуків чи тип звука, що прямо пов’язаний зі значенням. Група gl (light, shining) часто наводиться як приклад англійської фонестеми. Вона зустрічається в більше чи менше в таких словах: glass, gleam, gleed (live coal), glisten, glow, glare, glent (glean, shine), glimmer, glimpse, glister, glitter, glim (shine, gleam), gloat, gloom, gloss, glaze (from gaze, glare, glance, lower), glum (look sullen), glade (an open passage through a wood, a grassy open or cleared space in a forest), moonglade (moonlight on water).

4.*Синестетичний звуковий символізм* – це використання звука для символічного вираження того, що не є звуком. Прикладом цього може бути підвищення інтонації для позначення запитання. Іншим прикладом цього може слугувати використання низького голосу для позначення великих розмірів. Існує багато способів, за допомогою яких англійці можуть “проспівати” слово: в залежності від інтонаційної моделі (від початку тону, від того чи це підвищення; пониження; пониження, а потім підвищення;

підвищення, а потім пониження тону) конотація слова може бути пристрасною чи безпристрасною, емоційною чи неемоційною, дружньою чи ворожою, повною захоплення чи сарказму [18, с. 54-56].

Отже, дослідуючи фonoсемантичні особливості лексичних одиниць в англійській та німецькій мовах, ми піддали їх фонетичному аналізу, який полягає в тому, щоб визначити, які голосні фонеми більш характерні для лексичних одиниць (ЛО) з “позитивною” та “негативною” конотацією в англійській мові та ЛО „вертикального” і „горизонтального” руху в німецькій мові. Аналізу було піддано 71 ЛО, що позначають почуття, різних частин мови з “позитивною” конотацією та 73 ЛО з “негативною” конотацією; а також 37 ЛО „руху по вертикалі” та 112 ЛО „руху по горизонталі”. Ми проаналізували, які голосні фонеми в корені слова більш характерні для лексичних одиниць з “позитивною” конотацією, а які – для тих, що мають “негативну” конотацію. У результаті дослідження можна стверджувати, що найбільш характерними голосними фонемами для лексичних одиниць з “позитивною” конотацією є [e], дифтонг [əu], а також [æ], [ɒ], [ʌ]. Що ж стосується лексичних одиниць з “негативною” конотацією, тут характерними є фонеми [e], дифтонги [əu], [eɪ], а також [æ], [ɒ], [ɔ], [ɔ:]. Досить часто в обох групах вживаються фонеми [e], [æ], [ɒ], дифтонг [əu], проте такі фонеми як [ɔ], [ɔ:], [eɪ] переважають у ЛО з “негативною” конотацією.

Що стосується німецької мови, ми також провели певні розрахунки за допомогою статистичних програм, і в такий спосіб встановили, що голосні фонеми [a, a:, ɛ, e:, i, ɔ:] суттєво переважають у звукових оболонках дієслів, які позначають горизонтальний рух. Фонеми [y:, ɯ:] мають вагому перевагу в діє słowах, що позначають вертикальний рух. Стосовно приголосних фонем також простежується певна закономірність: фонеми [m, n, l, r, f, t, d] притаманні руху по горизонтальній поверхні, а фонеми [p, k, s] – по вертикальній.

Отже, своїм дослідженням ми ще раз продемонстрували, що фonoсемантика нині носить статистичний характер, і це уможливлює об'єктивне кількісне обґрунтування звукосимволічних явищ. Порівняльні дослідження всіх аспектів фonoсемантики свідчать, що без опрацювання методологічних основ, без урахування системних зв'язків на всіх рівнях аналізу, без використання даних суміжних наук неможливо описати фonoсемантичні явища та універсалії, що виявляються при зіставленні мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронин С.В. Основы фonoсемантики. – Л.: ЛГУ, 1982. – 242с.
2. Воронин С.В. Фonoсемантические идеи в зарубежном языкоznании. – Ленинград: ЛГУ, 1990. – 199с.
3. Кушнерик В.І. До проблеми функціонування мовних універсалій у індоєвропейській сім'ї мов//Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. – Чернівці, 2007. – с.156-159.
4. Кушнерик В.І. Фonoсемантизм у германських і слов'янських мовах. Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – 416с.
5. Левицкий В.В. Звуковой символизм. Основные итоги. Монография. – Черновцы, 1998. – 130с.
6. К.Лейн и др. Большой немецко-русский словарь. – 8-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 2001. – 1040с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь./ Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990.- 685с.
8. В.К.Мюллер. Новый англо-русский словарь. – М.: Русский язык, 1996.- 880с.
9. Bolinger D.L. The Uniqueness of the Word// Lingua.– 1963. № 12.- P. 113-136.
10. Duden. Das Aussprachewörterbuch. Bd.6 – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2005. – 860S.
11. Duden. Das Bedeutungswörterbuch. Bd.10 – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002. – 1103S.
12. French P.L. Toward an explanation of phonetic symbolism// Word. – № 28.: 305-322.
13. Hormann H. Psycholinguistics. Berlin: Springer-Verlag. – 1971. – 378p.
14. E.-M.Krach u.a. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache. – VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1982. – 599S.
15. Magnus M. Gods of the Word: Archetypes in the Consonants. (Truman State University Press) – 1999. – 580p.
16. Peterfalvi, J-M. Recherches Expérimentales sur le Symbolisme Phonetique. Paris: C.N.R.S., – 1970. – 356p.
17. Random House Webster's College Dictionary. – 2nd.ed. New York, 1997.–1536p.

18. M.L.Samuels. The Influence of Phonesthesia on the English Language. – N.Y., 1997. – 112p.

АНОТАЦІЯ

У статті коротко описано явище та типи звукового символізму, а також досліджено фоносемантичні особливості лексичних одиниць у двох германських мовах: англійській та німецькій.

Ключові слова: звукосимволізм/ звуковий символізм, фонетичний символізм, символіка звуків, фоносемантика, символ, звук, фонема, лексична одиниця.

The article looks into the subject and types of sound symbolism and the phonosemantic peculiarities of lexical units of two germanic languages: English and German.

Key words: sound symbolism, phonetic symbolism, symbolism of sounds, phonosemantics, symbol, sound, phoneme, lexical unit.

Тетяна Мельник
(Тернопіль)

ФІКСАЦІЯ ВАРІАНТНОСТІ У „РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ” (1924 – 1933 РОКИ)

Відкритість мовної системи, смислове і формальне взаємопроникнення її елементів, неоднозначність способів вираження лексичного і граматичного значення детермінують явище варіантності. Існування дублетних форм пояснюється, в першу чергу, історичними змінами у мові. У своєму розвиткові літературна мова черпає засоби з інших різновидів національної мови – з діалектів, просторіч тощо. Це й визначає співвіднесеність літературної мови з поняттям відбору, селекції її норм.

В українському мовознавстві проблема варіантності розглядалася у наукових розвідках М. Жовтобрюха, С. Єрмоленко, Н. Дзюбишиної-Мельник, Т. Коць, І. Матвіяса, О. Тараненка та ін. Більшість лінгвістів досліджують явище варіантності у літературній мові другої половини ХХ століття. Зокрема, Т. Коць аналізує варіанти лексико-семантичної системи на матеріалі газет 90-х років ХХ століття [2]. О. Тараненко, працюючи над створенням „Нового словника української мови”, розглядає варіантність мовних одиниць порівняно зі „Словником української мови” в 11-ти томах [4]. Проте досі немає комплексного дослідження функціонування варіантів у інші періоди, важливі в історії розвитку української літературної мови. Тому **метою нашої роботи** є комплексний аналіз варіантних реалізацій лексико-семантичної системи української літературної мови у кодифікаційній практиці 20-30 років ХХ століття. У нашій розвідці розглянемо особливості фіксації варіантних одиниць у „Російсько-українському словнику” 1924-1933 років (далі РУС-24-33).

Період 20 – початку 30 років ХХ століття є особливо важливим для розвитку української літературної мови, оскільки характеризується усталенням основних літературних норм. У цей час розширяються суспільні функції мови, відбувається збагачення словникового складу. Активні зміни в житті соціуму завжди ведуть до пошуку нових форм для номінації реалій позамовного світу. Це й спричинило ситуацію функціонування великої кількості варіантів на позначення одних і тих самих предметів чи явищ у мові.

Українські лінгвісти розрінюють варіантність у мовній системі як наслідок мовної еволюції, контакту літературної мови і діалектів, упливу різноманітних внутрішньомовних чинників. Явище варіантності трактується „не лише як недосконалість мовної системи, яка підтримує прийняття мовних пошуків і забезпечує в майбутньому раціональніший спосіб вираження, а й як природний стан мови, як конкретно-історичне

явище, одне з внутрішніх виявів літературної мови, наділене різноманітними культурно-історичними ознаками доби, що дозволяє використовувати варіантні форми як один із засобів стилістичного збагачення мови” [2, с.57].

О. Селіванова характеризує варіантність мови як „явище видозміни якоєсь рівневої ознаки мовних одиниць, що призводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом мовної надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування. Варіантність мови є параметром самоорганізації суперсистеми мови, який сприяє унормуванню одного з варіантів (стабілізації), з одного боку, а з іншого, уможливлює вивільнення знакових ресурсів, які згодом можуть отримати нове значення або поповнити різні сфери спілкування” [3, с.57]. За словами Л. Граудіної, терміном „варіанти слів” позначаються різновиди одного і того ж слова, що характеризуються тотожною лексико-семантичною функцією і частковою різницю звукового складу неформальної частини слова [1, с.107].

На основі усталених поглядів вважаємо, що варіантність лексичних одиниць – це різні модифікації тієї самої сутності, видозміни того самого слова, що різняться фонетичним складом чи формотворчими афіксами.

Зазначимо, що мовознавці неоднаково підходять до класифікації варіантів мовної системи. Як результат еволюції мови, зміни мовних смаків варіанти класифікуються за часовою шкалою (зникає – з’являється), потім з погляду критеріїв норми (нормативні – ненормативні) і лише після цього – з соціального і стилівого боку.

Найширшу класифікацію подає О. Тараненко. Дослідник виділяє 9 типів варіантів: 1) фонетичні варіанти, 2) акцентуаційні варіанти, 3) орфоепічні варіанти, 4) орфографічні варіанти, 5) морфологічні варіанти, 6) варіанти синтаксичного зв’язку, 7) словотвірні варіанти, 8) варіанти, що розрізняються порядком компонентів, 9) комбіновані варіанти, що розрізняються більш як однією з названих ознак [4, с.16-19]. Т. Коць розглядає три групи варіантів мовних одиниць: 1) фонематичні, 2) морфологічні, 3) формотворчі варіанти [2, с.58-63].

За нашими спостереженнями, різні групи варіантів широко представлені у кодифікаційній практиці 20-30 рр. ХХ століття, зокрема у вибраному для аналізу РУСі-24-33. Мовознавці називають цю лексикографічну працю „найбільшим досягненням” періоду 20-30 рр. ХХ століття, оскільки вона містить значний за обсягом лексичний матеріал, основою для збирання якого послужили попередні лексикографічні досягнення, українська художня література, мова газет та ін. Видання словника, головним редактором якого був А. Кримський, а пізніше долучився С. Єфремов, тривало десять років і залишилося незавершеним. Протягом 1924 – 1933 рр. перші три томи цієї лексикографічної праці з реєстром російських слів від літери А до П було опубліковано шістьма окремими випусками. Четвертий том (Р – Я), хоч і був готовий до друку, так і не вийшов, оскільки через зміну мовної політики підлягав знищенню.

Серед дослідників існували різні погляди на РУС-24-33, але ніхто з науковців не заперечував того, що в історії розвитку української лексикографії зазначена академічна праця була важливим етапом на шляху належного опрацювання лексичного складу мови, оскільки у РУСі-24-33 зібрано великий, здебільшого документований лексичний матеріал з українських етнографічних, літературних, фольклорних джерел.

Далі більш детально проаналізуємо домінантні типи варіантних реалізацій лексико-семантичної системи цього часу, які виокремили на основі лексикографічного реєстру РУСу-24-33.

Установлено, що типовою є **фонетична варіантність**. Вона помітна передусім у складі приголосних звуків:

ярмулка – ярмурка (РУС-24-33, I, с.270), манірно – маніжно (РУС-24-33, I, с.281),
катастер – кадастер (РУС-24-33, II, с.224), камаша – گاماشا (РУС-24-33, II, с.234),
камса – ہامسا (РУС-24-33, II, с.237), кінджал – گنڈجال (РУС-24-33, II, с.262),
клейно – گلےیمو (РУС-24-33, II, с.269), кучер – گودر (РУС-24-33, II, с.448),

мара – мана (РУС-24-33, II, с.483), параліч – паралік (РУС-24-33, III, с.163), драч – трач (РУС-24-33, III, с.227), пожежка – пожега (РУС-24-33, III, с.313), куцик – муцик (РУС-24-33, III, с.334) та ін.

У групі голосних звуків варіантність спостерігається у словах: архангел – архангол (РУС-24-33, I, с.6), здих – здох (РУС-24-33, I, с.159), озюм – узюм (РУС-24-33, I, с.177), митець – метець (РУС-24-33, I, с.194), тузінь – тузин (РУС-24-33, I, с.264), жорнівка – жарнівка (РУС-24-33, I, с.282), кавалір – кавалер (РУС-24-33, II, с.223), кіпоть – кипоть (РУС-24-33, II, с.318), крант – крент (РУС-24-33, II, с.348), красень – красунь (РУС-24-33, II, с.349), матель – матоль (РУС-24-33, II, с.472), одяг – одіг (РУС-24-33, III, с.48), зупинка – затинка (РУС-24-33, III, с.90), відблиск – відбліск (РУС-24-33, III, с.97) та ін.

У поодиноких випадках збереглися варіантні форми на **-ла-**, **-ло-**, які функціонували ще у старослов'янській мові: златоглав – злотоглав (РУС-24-33, III, с.165).

Досліджуваний матеріал засвідчує, що у РУС-24-33 функціонує велика кількість **акцентуаційних варіантів**, які здебільшого виникають унаслідок широкого використання діалектних мовних ресурсів та іншомовних особливостей наголошування слів. Наприклад: авáрія (РУС-24-33, I, с.1), прозíрчáстíй (РУС-24-33, I, с.2), грúбува́тий (РУС-24-33, I, с.3), ватáжóк (РУС-24-33, I, с.7), евáнгéлія (РУС-24-33, I, с.265), волóдáр (РУС-24-33, I, с.267), нáклáд (РУС-24-33, I, с.142), вáтнó (РУС-24-33, I, с.150), íмпóрт (РУС-24-33, I, с.181), казíнó (РУС-24-33, II, с.227), кáмфóра (РУС-24-33, II, с.237), кáптúр (РУС-24-33, II, с.243), кладóвíще (РУС-24-33, II, с.266), кóпитó (РУС-24-33, II, с.319), кráдíж (РУС-24-33, II, с.346), лексикóгráф (РУС-24-33, II, с.412), магázíн (РУС-24-33, II, с.471), жýтlo (РУС-24-33, III, с.12), óбмíр (РУС-24-33, III, с.20), cámá (РУС-24-33, III, с.64), орнáмéнт (РУС-24-33, III, с.78), таловíна (РУС-24-33, III, с.138), бáтькíвíчíна (РУС-24-33, III, с.144), чéргá (РУС-24-33, III, с.151), пóмíлка (РУС-24-33, III, с.154), перéліт (РУС-24-33, III, с.193) та ін.

Граматичні варіанти слова (або ж конкретніше – словотвірні) виникають передусім за рахунок залучення різних формотворчих та словотворчих афіксів. Найпоширенішими у 20-30 роках ХХ століття є суфіксальні варіанти, які виражают словотвірне категоріальне значення особи, яка є носієм дії чи ознаки. Ця ланка представлена суфіксами:

- **-ець-, -увач-** з варіантними відповідниками **-ник-, -щик-, -анин-, -льник-, -ак-, -ун-, -ач-**: промовець – промовник (РУС-24-33, III, с.77), переселець – переселянин (РУС-24-33, III, с.208), співець – співак – співун (РУС-24-33, III, с.169), плавець – плавальник – плавач (РУС-24-33, III, с.231), винувач – обвинник – виновицьк – (РУС-24-33, III, с.3), переписувач – переписник (РУС-24-33, III, с.202) та ін.;
- **-ар- (-яр-)** з варіантними відповідниками **-ач-, -ник-, -льник-, -ак-**: плугар – плугач – плужник (РУС-24-33, III, с.240), пекар – печільник (РУС-24-33, III, с.170), перекладар – перекладальник – перекладач – перекладник (РУС-24-33, III, с.178), тесляр – тесля – тесляк (РУС-24-33, III, с.238) та ін.;
- **-ник- / -ок-, -к-**: відлюдник – відлюдок – відлюдъко (РУС-24-33, III, с.145), **-ий- / -льник-**: плетíй – плетильник (РУС-24-33, III, с.236), плющíй – плющильник (РУС-24-33, III, с.238) та ін.

Активно поповнюється група іменників із суфіксами **-енн-, -анн-** на позначення абстрактної ознаки: обвина – обвинувачення (РУС-24-33, III, с.3), чини – очинування (РУС-24-33, III, с.25), віддаль – віддалення (РУС-24-33, III, с.106), відзвіл – відзволення (РУС-24-33, III, с.128) та ін.

Словотвірні варіанти прикметників утворені переважно за допомогою суфіксів: **-ов- / -н-, -ист-, -ан- (-ян-), -ин-, -ар-+ськ-** : дишльовий – дишельний (РУС-24-33, I, с.264), парадовий – парадний (РУС-24-33, III, с.162), оазовий – оазний (РУС-24-33, III, с.1),

помадовий – помадний (РУС-24-33, III, с.350), *хмаровий – хмарний – хмариний* (РУС-24-33, III, с.15), *одноособовий – одноособистий* (РУС-24-33, I, с.262), *жнивовий – жнивний – жнив’яний – жниварський* (РУС-24-33, I, с.277) та ін.;
-н- / -ан- (-ян-), -ев-, -ува-+льн-: *залізний – залізяний* (РУС-24-33, I, с.279), *жовчний – жовчевий* (РУС-24-33, I, с.280), *випраєдний – витравувальний* (РУС-24-33, III, с.73) та ін.;
– з’являються також словотвірні прикметникові варіанти з суфіксами: -іл- / -ен-: *зубожілий – зубожений* (РУС-24-33, III, с.6); *-ист- / -уват-:* *залозистий – залозуватий* (РУС-24-33, I, с.279); *-іл- / -іл-+иб-:* *зрозумілий – зрозуміливий* (РУС-24-33, III, с.365); *-ськ- / -ів-+ськ:* *поштарський – поштарівський* (РУС-24-33, III, с.426); *-ов-+ч- / -ів-+н-:* *підготовчий – підготівний* (РУС-24-33, III, с.453); *-ач- (-яч-)* / *-ин-:* *ослячий – ослиний* (РУС-24-33, III, с.85) та ін.

Частотними стають префіксальні прикметникові варіанти: *щомісячний – повсякмісячний* (РУС-24-33, III, с.258), *поперемінний – навперемінний* (РУС-24-33, III, с.196), *згубний – погубний* (РУС-24-33, III, с.265), *пропускний – перепускний* (РУС-24-33, III, с.558), варіанти дієприкметників: *закривавлений – скривавлений – покривавлений* (РУС-24-33, III, с.1), *розм’який – перем’який* (РУС-24-33, III, с.199), *зголоднілий – виголоднілий* (РУС-24-33, III, с.563) та ін.

Спостерігаються відмінності у варіантному функціонуванні іменникової префіксальної групи лексики: *образа – ураза* (РУС-24-33, III, с.11), *загайка – угайка*, *зупинкат – запинка* (РУС-24-33, III, с.90), *відлюдько – безлюдько* (РУС-24-33, III, с.45), *перехрестя – розхрестя* (РУС-24-33, III, с.11), *обвивання – повивання* (РУС-24-33, III, с.3), *узграничанин – пограничанин* (РУС-24-33, III, с.263), *підмова – намова* (РУС-24-33, III, с.274) та ін.

Префіксальні форми часто замінюються формами без префіксів: *пах – запах* (РУС-24-33, I, с.6), *побій – бій* (РУС-24-33, I, с.146), *звістка – вістка* (РУС-24-33, I, с.149), *покривда – кривда* (РУС-24-33, III, с.11), *покупець – купець* (РУС-24-33, III, с.334) та ін.

Отже, проведений аналіз реєстрів I, II, III томів РУСу-24-33 засвідчує, що у зв’язку з природним розвитком мови виникає велика кількість варіантних реалізацій на позначення того чи іншого слова у мові. Проте надмірна варіантність у лексичній системі призводить до того, що мовні варіанти семантично розподілюються або зникають як надлишкові форми. І якщо одна частина варіантів остаточно віходить у сферу діалектів, то інша закріплюється в літературній мові на правах дублетних або синонімічних форм. З огляду на те, що українська літературна мова постійно розвивається, поповнюється новими варіантними засобами на позначення різних реалій життя, окреслена проблема не втрачає своєї актуальності і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

- Граудина Л. К. Вопросы нормализации русского языка: грамматика и варианты. – М.: Наука, 1980. – 288 с.
- Коць Т. А. Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років) // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 56 – 63.
- Селіванова О. Варіантність мови // Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля К, 2006. – С. 368 – 369.
- Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). – К. – Кам’янець – Подільський, 1996. – 170 с.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено особливості представлення варіантів української літературної мови у кодифікаційній практиці 20 – 30 років ХХ століття. Проаналізовано фонетичні, акцентуаційні, граматичні варіанти одиниць лексико-семантичної системи в „Російсько-українському словнику” 1924 – 1933 років.

Ключові слова: варіантність, лексико-семантична система, фонетичні варіанти, акцентуаційні варіанти, граматичні варіанти, кодифікаційна практика.

The features of presentation of variants of the Ukrainian literary language in codificational practice are reflected in the article. The phonetic, accentual, grammatical variants of units of the lexical-semantic system in the „Russian-Ukrainian dictionary” of 1924 – 1933 years are analysed.

Key words: variation, lexical-semantic system, phonetic variants, accentual variants, grammatical variants, codificational practice.

Марина Навальна
(Київ)

АКРОНІМИ В МОВІ СУЧASНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

У словниковому складі мови української періодики початку ХХІ ст. спостерігаємо інтенсивне формування, активне функціонування та закріплення у вжитку значного корпусу різноманітних складноскорочених слів (абревіатур). Це зумовлено передусім позамовними чинниками, зокрема активізацією партійного життя, міжнародних зв'язків, входженням української держави до світових організацій тощо.

Поява великої кількості складних синтаксичних структур на позначення певних понять перевантажує мову, робить її менш гнучкою, малопридатною для спілкування. До того ж, деякі номінації настільки громіздкі, що ними послуговуватися дуже важко. У зв'язку з цим у мові діє закон економії мовної енергії, мовних засобів, який тісно пов'язаний із прагматичним чинником – ощадливим використанням газетної площини.

Основна суть абревіації як мовного явища та абревіатур як результатів його продукування зосереджується в семі “скорочення” (італ. abbreviatura, лат. abbreviatio – “скорочення”). Як відомо, абревіатура – “складноскорочене слово – похідне слово, що виникає внаслідок абревіації. Утворюється складанням скорочених основ і буває здебільшого еквівалентною словосполученню, яке її мотивує” [9, с.7]. О.М. Мацько вважає, що визначення слід доповнити суттєвими ознаками абревіатур: “stabільна вимова за назвами букв (рідше – звуків) та – як результат її – лексикалізація графічних скорочень, якої з часом набувають часто вживані і загальнозвизнані довго живучі абревіатури” [5, с.33]. Основним чинником таких утворень є наявність “семантичної єдності групи як цілого” [1, с.145].

Постійне вживання, часте повторювання в мові періодики окремих складноскорочених слів згодом робить їх звичними і для журналістів, і носіїв мови, вони стають “довго живучими абревіатурами” [5, с.33]. Напр.: НАТО – Північноатлантичний союз; СНД – Співдружність незалежних держав; ЦВК – Центральна виборча комісія; МВС – Міністерство внутрішніх справ та ін. Пор.: “Двері в НАТО для України відчинено, але за умов верховенства права в самій країні...” (“Україна молода”, 14.06.2007 р.); “У СНД є чимало й спільних проблем” (“Сільські вісті”, 16.11.2007 р.); “A от постанова ЦВК була б їм “до смаку” – судитися скільки завгодно” (“Україна молода”, 19.04.2006 р.); “Представник МВС також підтвердив інформацію про напад у Євпаторії” (“Урядовий кур’єр”, 8.07.2007 р.).

До абревіатур, які постійно вживаються в мові періодики, останнім часом додалися інші, що за активним використанням також претендують на постійне функціонування, зокрема: ЗАТ – закрите акціонерне товариство; ЄС – Європейський союз; НБУ – Національний банк України; ФДМУ – Фонд державного майна України; УПЦ – Українська православна церква тощо. Пор.: “Ситуація, що склалася на ЗАТ “Укртатнафта”, загрожує економічній і соціальній безпеці України” (“Газета по-українськи”, 7.11.2007 р.); “У Португалії відкрився неформальний саміт ЄС” (“Вісник Переяславщини”, 19.10.2007 р.); “...інфляція за підсумками року становитиме двозначну

цифру“, – сказав на прес-конференції глава НБУ В.Стельмах“ (“Вісник Переяславщини“, 19.10.2007 р.); “...серед причин прольоту СПУ над парламентом можна також назвати позицію голови ФДМУ Валентини Семенюк щодо продажу “Луганськтелеповоза“ ... (“Народна“, 6.10.2007р.); “... питання самоуправства релігійної громади УПЦ Московського Патріархату відповідно до Кримінального Кодексу України покладається на правоохоронні органи України“ (“Вісник Переяславщини“, 4.12.2007 р.).

Особливу групу абревіатур становлять акроніми, або ініціальні абревіатури. “Акронім (від грец. – крайній та ім’я, назва) – абревіатура, що складається з початкових літер або звуків слів твірного словосполучення. При творенні акронімів свідомо прагнуть уподібнити їх за милозвучністю до звичних нескорочених слів мови, інколи ігноруючи навіть повну ононімію“ [9, с.13]. Акроніми становлять значну за обсягом групу лексичних скорочень, що активно поповнюється і використовується в журналістиці. У сучасному українському мовознавстві дослідники відносять їх до морфемно неподільних абревіатур [9, с.7] і об’єднують в кілька різновидів (літерні, звукові, літерно-звукові, літерні та звукові з числовим складником).

Незважаючи на те що акроніми вже були предметом вивчення як у попередні роки [7; 3; 10, с.40-49], так і на сучасному етапі [2; 4; 5; 6; 8], вони залишаються ще недостатньо дослідженими, передусім у плані їх походження та функціонування. У пропонованій статті проаналізуємо найуживаніші тематичні групи акронімів, зафіксовані в мові преси початку ХХІ ст., появу яких спричинили позамовні чинники.

У мові української періодики початку ХХІ ст. вживаються акроніми різних тематичних груп. Вони охоплюють практично всі сфери життєдіяльності суспільства. Це – **назви установ, підприємства, організацій різних форм власності** (РДА – районна державна адміністрація, КМДА – Київська міська державна адміністрація, ВАСУ – Вищий адміністративний суд України, ПФ – Пенсійний фонд, НПФ – Недержавний пенсійний фонд, ДСО – Державна служба охорони); **навчальних закладів** (ДВНЗ – державний вищий навчальний заклад, МАУП – Міжрегіональна академія управління персоналом, НУКМА – Національна українська Київо-Могиліянська академія, НАУ – Національний аграрний університет); **систем, підрозділів, відділів** (АС – автоматизована система, АСКДР – автоматизована система керування дорожнім рухом, ЕФ – економічний факультет); **фірм, торговельних марок** (МТС – мобільні телесистеми, SV – Союз Віктор); **світових організацій** (СОТ – Світова організація торгівлі, ЮНЕСКО – Організація Об’єднаних націй з питань освіти, науки і культури); **газет** (ГПУ – “Газета по-українськи“, ДТ – “Дзеркало тижня“, ГУ – “Голос України“, ВП – “Вісник Переяславщини“); **асоціацій, союзів, об’єднань** (АПСАН – асоціація південно-східних азіатських націй; ГУАМ – Грузія. Україна. Азербайджан. Молдова; ЄС – Європейський Союз, УАІБ – Українська асоціація інвестиційного бізнесу); **військових об’єктів** (ВПК – Військово-промисловий комплекс, ПРО – Протиракетна оборона) та ін. Пор.: “Про новини йшлося минулого тижня на засіданні колегії КМДА, де слухали питання про поліпшення роботи міського транспорту“ (“Газета по-українськи“, 8.11.2007 р.); “Як зазначили у прес-службі ВАСУ, в п’ятиденний термін, відповідно до чинного законодавства, ВАСУ має завершити розгляд отриманого позову...“ (“Народна“, 20.10.2007р.); “Поки що підключення квартири до центрального пульта ДСО в середньому коштує 1000 гривень“ (“Газета по-українськи“, 7.11.2007 р.); “До ПФ знову черги“ (“Сільські вісті“, 2.11.2007 р.); “Як свідчать тенденції на ринку спільногоЯ інвестування, НПФ теж мають усі шанси стати справжнім каталізатором інвестиційного злету в країні“ (“Новий кур’єр“, червень, 2007 р.); “Будь-хто в Хмельницьку вам скаже, що відділення МАУП одне з кращим серед навчальних закладів“ (“Персонал Плюс“, 22-28.08.2007 р.); “На зупинці вулиця Льва Толстого встановили інформаційне табло для пасажирів. Це частина АСКДР (“Газета по-українськи“, 31.10.2007 р.); “МТС допомагає дізнатися стаціонарний номер“ (“Газета по-українськи“, 8.11.2007 р.); “Другий рік поспіль міжнародний алкогольний гігант “SV“ завойовує перше

місце в найпрестижнішому світовому рейтингу виробників алкогольо“ (“Високий замок“, 10.06.2006 р.); “SOS! Hi СОТ!“ (заг.) (“Новий кур’ер“, червень, 2007 р.); “Впливові кияни оприлюднюють “чорний“ список міських ворогів культури. Про це повідомив на пресконференції віце-президент київської організації ЮНЕСКО архітектор Георгій Духовничий (“Газета по-українські“, 8.11.2007 р.); “Про перехід на цифровий формат компанія оголосила 3,5 років тому, каже “ГПУ“ Сергій Бойко, президент компанії “Воля“ (“Газета по-українські“, 7.11.2007 р.); “Як переконують фахівці УАІБ, якщо людина справді хоче накопичити собі не тільки на хліб, а й до хліба, варто звернутися саме до пенсійного фонду, попередньо вивчивши ринок“ (“Новий кур’ер“, червень, 2007 р.); “...укладення зони вільної торгівлі з трьома ключовими торговими партнерами Євросоюзу в Азії – Індією та АСЕАН“ (“Євробюлетень“, квітень, 2007 р.); “Що нам російський ВПК готове?“ (заг.) (“Дзеркало тижня“, 17.06.2006 р.); “Президент США обговорив з керівництвом Чехії плани розміщення в цій країні елементів американської системи ПРО“ (“Високий замок“, 6.06.2007 р.).

Одну з активно вживаних у мові української періодики акронімів, більшою мірою буквених, становить група на позначення назив партій та політичних блоків: *БЮТ* – “Блок Юлії Тимошенко”; *КПУ* – Комуністична партія України; *НУ* – блок “Наша Україна”; *ПДВУ* – Партия демократичного відродження України; *ПР* – Партия регіонів; *СПУ* – Соціалістична партія України; *УНП* – Українська народна партія та ін. Напр.: “Якраз декілька ложок дьюгту не дають помаранчево-малиновій трійці – *БЮТ*, *НУ* і *СПУ* – заколотити коаліційну діджку“ (“Україна молода“); “*КПУ* подала до суду“ (“Народна“, 20.10.2007 р.); “Слід зазначити, що *ПДВУ* не була ідеологічно однорідною. Про це неодноразово казали й політологи“ (“Високий замок“, 6.06.2006 р.); “...чомусь тепер “відомі хлотці“ опинилися в Києві і стоять на майдані з пропорами *ПР*...“ (“Україна молода“, 17.10.2007 р.); “Під час Інтернет-конференції на “Главреді“ лідер *УНП* Юрій Костенко “розходився“ про повернення заощаджень...“ (“Газета по-київські“, 7.09.2007 р.).

Акроніми в мові періодики змінюються, якщо зазнає трансформацій складна синтаксична номінація. Так, *НУ* (блок “Наша Україна“) на чергових виборах об’єднався з політичною силою “Народна самооборона“ і виник акронім *НУНС* (Блок “Наша Україна і Народна самооборона“). Це утворення в різних газетах, а то навіть і в одному періодичному виданні, має різне графічне позначення: *НУНС* та *НУ-НС*. Напр.: “...коjsen, маbуть, помітив скільки агітаційних палаток і бігбордів розмістили по всій країні представники першої трійки переможців виборів з *ПР*, *БЮТ* і *НУНС*“ (“Народна“, 6.10.2007 р.); “*БЮТ* і *НУ-НС* ділять посади“ (заг.) (“Народна“, 20.10.2007 р.); “Угоду оприлюднили лідер *БЮТ* Юлія Тимошенко та один із лідерів *НУ-НС* В’ячеслав Кириленко“ (“Вісник Переяславщини“, 19.10.2007 р.); “Водночас голову Верховної Ради визначас *НУ-НС*, і нібито вже домовилися щодо Кириленка“ (“Газета по-українські“, 8.11.2007 р.).

З’являються в публікаціях на партійно-політичну тематику й нові акроніми, які часто мають одноразове використання і зникають із втратою поняття, об’єднання, групи тощо. У свій час у діяльності Верховної Ради йшлося про створення союзу депутатів Юлії Тимошенко, Володимира Литвина та Віктора Януковича і за першими літерами їхній прізвищ утворено абревіатуру *ТЛЯ*. Напр.: “Також пан Яворівський прокоментував появу у Верховній Раді т.зв. союзу *ТЛЯ*...“ (“Народне слово“, 4.01.2006 р.). Абревіатура *ТЛЯ* стала омонімом до загальної назви *тля* “дрібна паразитична комаха, яка живиться соком рослин“. Хоч у цьому випадку складноскорочене слово більшою мірою асоціюється з переносним, розмовним значенням лексеми *тля* “про когось незначного, нікчемного“. Утворена ініціальна абревіатура засвідчує, що союз згаданих, різнопоглядних політиків, не матиме значного впливу на суспільно-політичне життя і не буде довготривалим.

Такі акроніми є маркованими одиницями індивідуально-авторського характеру, які є “номінаціями-мітками певної доби“ [8, с.161]. З часом вони виходять з активного вжитку

й поповнюють пасивний фонд лексики. Так відійшли від активного вжитку не тільки абревіатури радянської доби СРСР – Союз Радянських Соціалістичних республік; КПРС – Комунастична партія Радянського Союзу, але й абревіатури, утворені за часів незалежної України. Більшою мірою вони стосуються назв партій і блоків, які перестали функціонувати або вилися в якесь інше політичне об'єднання, зокрема: “ЗаЄдУ” – блок “За єдину Україну”; СДПУ(о) – Соціал-Демократична партія об'єднана тощо. Пор.: “Модель соціалізму набула рис “людського обличчя” лише в останню чверть існування СРСР, але в цілому не витримала змагання з системою вільного ринку” (“Народна”, 6.10.2007 р.); “Кому ж хочеться пройти “п'ятирічку за три роки” – будь ласка, назад у КПРС” (“Газета по-українські”, 8.11.2007 р.); “Скажімо, деякі комітети були квотою “ЗаЄдУ”, деякі – комуністів, але люди перейшли в інші фракції” (“Високий замок”, 4.06.2006 р.).

Незважаючи на те, що часом не існує понять, які позначають ці акроніми, вони подекуди не тільки використовуються в сучасній періодиці, але й утворюють похідні розмовні одиниці. Часто автори вдаються до таких оказіональних утворень, щоб увиразити іронічне, сатиричне чи негативне ставлення до об'єднань, груп та їхньої діяльності. Так, від абревіатури “ЗаЄдУ” утворено розмовну одиницю *заєдово*. Напр.: “У принципі, вони [патріоти] завжди були такими, але якщо на попередніх довелося змагатися з ненависною народовою “заєдово”, то тепер серед конкурентів – посилено розкручувані “регіони”, блок Литвина та ін.” (“Сільські вісті”, 15.11.2005 р.).

Із загалу акронімів у мові сучасної української публіцистики використовуються практично всі різновиди, визначені українськими дослідниками: звукові (*ВОСК* – Всеукраїнське об'єднання страйкових комітетів; *МАС* – Міжнародний автомобільний салон); літерні (*РБ* – Рада Безпеки, *ФРПЛР* – Фонд розвитку політики і людських ресурсів); літерно-звукові (*ПАРЄ* – Парламентська асамблея Ради Європи, *РЄАП* – Рада євроатлантичного представництва). Напр.: “Всі відомі марки світу – на *МАСі*” (“Україна молода”, 8.11.2007 р.); “Міністерства та *РБ* розробили нові інструкції для державних службовців” (“Сільські вісті”, 2.11.2007 р.); “О.Мороз та президент *ПАРЄ* обговорили політичну ситуацію в Україні” (“Голос України”, 21.05.2007 р.).

У мові сучасних засобів масової інформації нерідко вживаються комбіновані абревіатури, зокрема складо-звукового різновиду, які вживають для мовної гри, аби посилити іронічно-звеважливе ставлення до процесу чи поняття. Зокрема, акронім *КРУ* (контрольно-ревізійне управління) увійшла до склад дієприкметника *заKРУчені*. Автор у такій спосіб наголошує в заголовку статті, що працівники цього управління перевіряють залізницю і досить ретельно. Напр.: “*ЗаKРУчені* запізниця (заг.). На залізниці працює контрольно-ревізійне управління” (“Високий замок”, 4.06.2005 р.). А з відомого складноскороченого слова *СНІД* (синдром набутого імунного дефіциту) утворили похідне від нього *СНІДівський* із префіксом *анти*, який означає протилежність проти чого-небудь. Аналізована мовна одиниця вжита в мові преси в лапках, автори, порівнюючи з означенням об'єднання *ГУАМ* (союз “Грузія. Україна. Азербайджан. Молдова”), наголошують на безперспективності, несерйозності цієї структури. Пор.: “Водночас українські дипломати зараз значно активніше готуються до саміту *ГУАМ*, який дехто називає “*антиСНІДівське*” об'єднання” (“Україна молода”, 19.04.2006 р.).

Останнім часом у мову української періодики потрапило чимало іншомовних акронімів та окремих графічних скорочень із неслов'янських мов. Це передусім зумовлено позамовними чинниками, зокрема відкритістю України та її динамічними контактами з іншими державами світу. Серед іншомовних складноскорочених слів переважають англіцизми, які подають у текстах здебільшого латинкою і вимовляють за англійським зразком. Крім відомих раніше *CD* (англ. *compact disk* – компакт-диск), *DVD* (англ. *Digital Versatile Disk* – цифровий багатосторонній диск), *PR*, *PR* (англ. *public relations* – зв'язки з громадськістю), у мові преси почалося вживання таких акронімів як *vin*, *VIP* (англ. *very important person* – дуже важлива особа), *pin*, *PIN* (англ. *personal identification number*

– персональний ідентифікаційний номер), *USB* (англ. *Universal Serial Bus* – універсальна серійна система). Іншомовні абревіатури за звичай вживають з іншим лексичним компонентом, що створює комбіновану абревіатуру, зокрема літерно-лексичну, на зразок: *DVD-програвач*, *СД-плеєр*, *CD-програвач*, “*VIP-мисливець*”, *VIP-зона*, *VIP-ув’язнена*, “*VIP-інформ*”, *USB-кабель*, *ПІН-код*. Пор.: “Затис не треба додатково обробляти. Витягнув диск і дивися на **DVD-програвачі** чи комп’ютері” (“Газета по-українські”, 7.12.2006 р.); “Невеликий прилад із радіоприймачем, **СД-плеєром** та касетним магнітофоном коштує 300 гривень” (“Газета по-українські”); “У приладі немає **CD-програвача**” (“Газета по-українські”, 8.11.2007 р.); “На Петрівці працюють відомі супермаркети. Через те район обрали не випадково, – каже керівник відділу реклами і **PR** компанії “Домотехніка” (“Газета по-українські”, 7.12.2006 р.); “**VIP-мисливців** приваблює здобич, недоступна для простих смертних...” (“Україна молода”, 14.06.2007 р.); “При чому дорогі квитки у **VIP-зоні** – сидячі місця під парасольками” (“Україна молода”, 6.06.2007 р.); “Харчувається **VIP-ув’язнена** буде, як і всі решта, у своїй камері розміром приблизно 3,5 на 2,5 метра” (“Високий замок”, 6.06.2007 р.); “Можна замовити товари з доставкою додому – через **“VIP-інформ”** (“Газета по-українські”, 8.11.2007 р.); “Через **USB-кабель** можна слухати записи з флашкі” (“Газета по-українські”, 8.11.2007 р.); “Багато людей забувають пароль або **ПІН-код**. Тому компанія намагається спростити авторизацію” (“Газета по-українські”, 8.11.2007 р.).

Активні дериваційні процеси сприяють утворенню серед акронімів слів омонімів. Так, звичне слово *ЛОР* (*оториноларингологія* чи *лікар, спеціаліст цієї галузі*) тепер має омонім *ЛОР* (*Львівська обласна рада*). Напр.: “*Працівникам апарату ЛОР* доведеться працювати на ентузіазмі” (“Львівська газета”, 16-18.06.2006 р.). Таке мовне явище є не зовсім бажаним, адже читачеві часом важко зрозуміти зміст деяких скорочень. Вони можуть спричинити плутанину, помилки в сприйнятті інформації. І хоч зміст таких акронімів часто зрозумілий з контексту чи ситуації, однак, утворюючи нові складноскорочені одиниці, варто уникати їхньої можливої омонімічності.

Нерідко, утворюючи акронім, автори зумисне переслідують мету – створити омонім до вже відомого слова, навіть російського. Наприклад, омонімом російській складноскороченій лексемі *КГБ* (*Комитет Государственной Безопасности*) слугує акронім *КГБ* (*Кримські грязьові бої*). Пор.: “У нічному клубі “Міленіум” змагалися вісім учасниць із України, Росії та Білорусі. Влаштувала турнір організація “**КГБ**”. Чи не організація?” (“Газета по-українські”, 7.11.2007 р.).

Отже, загальні процеси спрошення мовних засобів вираження, позамовні чинники зумовлюють творення акронімів. Крім цього, для такого процесу істотне значення мають великі потенційні можливості, закладені в українській словотвірній системі. Серед загалу абревіатур у мові сучасної української періодики чільне місце посідають літерні та звукові акронімічні скорочення, які виступають не лише засобом номінації, а й засобом додаткової конотації, експресії, забезпечуючи асоціативний перегук із звичайними загальнозвживаними словами. Проте слід зауважити, що використання неузвичаєних ініціальних абревіатур у сучасних засобах масової інформації іноді ускладнює сприйняття інформації: читачеві доводиться переглядати текст, щоб знайти базове словосполучення акроніма, іноді споживач інформації взагалі не розуміє його.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жирмунский В.М. О границах слова // Общее и германское языкознание. – Л., 1976. – С. 144-151.
2. Зінкевич-Томанек Б., Григор’єв О., Прихода Я. Короткий практичний словник абревіатур та скорочень Української мови. – Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1997. – 50c.
3. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1984. – 251с.
4. Коць Т.А. Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1997. – 194с.

5. Мацько О.М. Абревіатури як згорнені мовні формули в дипломатичних текстах // Мовознавство. – 2000. – №1. – С.31-36.
6. Нелюба А. Від графічної економії до нових словотворчих засобів і основ (складання скорочених основ і його наслідки в словотвірній номінації) // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦТ, 2007. – С.222-226.
7. Словник скорочень в українській мові / Уклад. Н.Д.Гула та ін.; Ред.-упоряд. В.В.Жайворонок, М.М.Фещенко; За ред. Л.С.Паламарчука. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1988. – 512с.
8. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388с.
9. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблик М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М.П.Бажана, 2004. – 824с.
10. Фридрак В.Б. Принципы лексикографической интерпретации именных композитов современного украинского языка: Дис... канд. филол. наук: 10.02.02. – К., 1986. – 269с.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary, 7th edition. – Oxford University Press, 2005. – 1780р.

АННОТАЦІЯ

У статті проаналізовано найуживаніші тематичні групи акронімів, зафіковані в мові української преси початку ХХІ ст., появу яких спричинили позамовні чинники.

Ключові слова: словотвірна система, акронім, мова засобів масової інформації, позамовні чинники, експресія.

In the article the author analyses the widely used thematic groups of acronyms, fixed in the Ukrainian Mass Media language of the beginning of the XXI century and the extralinguistic factors causing their appearance.

Key words: word-formative system, acronym, the Mass Media language, extralinguistic factors, expression.

Юлія Новикова
(Донецьк)

ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ПРІЗВИЩ ЦЕРКОВНО-ХРИСТИЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ДОНЕЧЧИНІ

У багаточисельному словнику українських прізвищ Центральної та Східної Донеччини, який нараховує понад 47000 одиниць [8], особливе місце посідають відіменні антропоніми (8112 позицій, що становить 17,3% від загальної кількості зафікованих іменувань). Дослідження прізвищ Донецького регіону виявило, що оніми, генетично пов'язані з церковно-християнськими іменами, складають найчисельнішу групу (4812 прізвищ, 39200 носіїв, 10,3% від загальної кількості проаналізованих прізвищ та 59,3% від загальної кількості відіменних прізвищ), що доводить необхідність її якнайдетальнішого всебічного аналізу з огляду на роль зазначених моделей у системі регіонального та загальномонаціонального антропонімного простору. Вказані прізвищеві номени проаналізовані у низці сучасних ономастичних досліджень, орієнтованих на з'ясування закономірностей становлення і розвитку українського антропонімікону, що увиразнює актуальність відповідних розвідок. Так, указані відіменні прізвища північної Донеччини, за даними Н.Ю. Булави, становлять 29% від загальної кількості фактичного матеріалу, а для їх творення послугували 3,8% слов'янських автохтонних та 25% християнських імен [2]. У сучасній антропонімії Опілля, як зазначає Г.Д. Панчук, прізвищеві назви, утворені від християнських імен, становлять 49% від загальної кількості відіменних утворень [9, с. 7]; у західній частині Полтавщини, за результатами Л.О. Кравченко, майже 20% прізвищ утворено від християнських чоловічих і жіночих імен [7, с. 45]; на Західному Поділлі церковно-християнські чоловічі та жіночі імена різної словотвірної структури, на думку Н.І. Рульової, становлять 25,87% [11, с. 8]; у Середній Наддніпрянщині, за даними Ю.Б.

Бабій, – 16,9% [1]; у Дніпровському Припоріжжі, за висновками І.А. Корнієнко, – 12,5% [6]; у Нижній Наддніпрянщині, за дослідженнями І.І. Ільченко, – 17% [3].

Об'єктом аналізу у пропонованій статті є сучасні українські прізвища Центральної та Східної Донеччини, що походять від церковно-християнських імен, а предметом – їх етимологічні та словотвірно-структурні особливості. Мета роботи полягає в розширеному (етимологічний та словотвірний аспекти) лінгвістичному дослідженні прізвищ церковно-християнського походження зазначеного регіону, що передбачає виконання таких завдань: з'ясувати кількісний склад та етимологію християнських імен, наявних в антропоосновах; виявити словотвірно-структурні особливості прізвищ церковно-християнського походження; описати актуальні способи творення таких онімів; визначити найтипівіші на досліджуваній території словотвірні моделі прізвищ; схарактеризувати специфіку відімennих прізвищ церковно-християнського походження.

Як відомо, після прийняття християнства на Русі обряд наречення новонародженого від батьків перейшов до церкви. У церковних календарях та святцях указувалась етимологія кожного імені, що давало змогу «передбачити» життєву долю носія. Прийом найменування “на честь” святих став своєрідним залученням народу до релігії, і церква суворо забороняла давати дітям при хрещенні колишні традиційні слов'янські імена, не внесені до канонічних переліків. За визначенням Р.Й. Керсти, „імена переважно староєврейського, грецького, латинського та іншого походження, що були поширені в Україні після прийняття християнства та введені в так звані святці й церковні календарі, з яких при здійсненні обряду хрещення обиралось ім'я для новонародженого, називаються християнськими особовими власними іменами” [5, с. 41]. Додамо, що в українській антропонімії спостерігається неоднозначність щодо використання терміна на позначення християнських імен, нерідко їх називають календарними, канонічними, греко-християнськими. Проте практика ономастичних досліджень свідчить, що найбільш умотивованими треба вважати терміни “церковно-християнські імена” або „християнські імена”, запропоновані видатним українським ученим В.В. Німчуком й апробовані багатьма ономастами (див. праці М.О. Демчук, І.М. Железняк, Р.Й. Осташа, І.І. Трійняка, П.П. Чучки та ін.), що й зумовлює використання відповідної термінології у нашій розвідці.

Система імен, що побутує в основах досліджуваних прізвищ, формувалася протягом багатьох століть. Твірною базою таких пропріальних одиниць є греко-латинський християнський календар, до якого входять імена грецького, давньоєврейського, латинського походження. На сьогодні вони закріплені вже не як запозичені, а як власне українські елементи, що зазнали фонетичних та морфологічних змін у процесі адаптації (у дужках вказано кількість зафікованих у даному регіоні прізвищ зазначеного типу): *Михайлов* (390) < *Михайлo* (д.-євр.); *Павленко* (226) < *Павло* (лат.); *Олексіенко* (13) < *Олексій* (грец.) тощо.

Більшість відімennих прізвищ Центральної і Східної Донеччини утворено від чоловічих імен грецького походження (20112 носіїв): *Петро* [12, с.292] (617) > *Петров* (344), *Петренко* (256), *Петрушенко* (9), *Петрюк* (5), *Петрусь* (3); *Марко* [12, с.216] (505) > *Марченко* (364), *Марков* (133), *Марчок* (8); *Тарас* [12, с.355] (500) > *Тарасов* (252), *Тарасенко* (212), *Тарасюк* (36); *Макар* [12, с.205] (441) > *Макаров* (266), *Макаренко* (168), *Макар* (6), *Макарик* (1); *Василь* [12, с.60] (336) > *Василенко* (232), *Васильченко* (93), *Василів* (10), *Василько* (1); *Карпо* [12, с.167] (302) > *Карпенко* (194), *Карпов* (95), *Карпович* (13) та ін.

Деякі відімennі прізвища могли утворюватися як від чоловічих, так і від похідних жіночих імен (716 носіїв): *Анастас/Анастасія* [8, с.30-31] (16) > *Анастасенко* (8), *Анастасюк* (8); *Дарій/Дарія* [12, с.100-101] (14) > *Даренко* (10), *Дарець* (3), *Дарко* (1); *Аглай /Аглая* [12, с.21] (12) > *Аглєнко* (6), *Аглайчик* (6); *Аgnій/Аgnія* [12, с.22] (9) > *Агнієнко* (6), *Агнійчук* (3); *Олександр /Олександра* [12, с.261-262] (5) > *Олександрюк* (4), *Олександренко* (1). У досліджуваному регіоні зафіковано тільки одинадцять прізвищ, що

безумовно походять від жіночого імені Софія [12, с.344] > Софіїн (7), Соф'їн (2), Софієнко (2).

Відіменні прізвища часто походять від давньоєврейських чоловічих особових імен (13981 носій): Назар [12, с.245] (211) > Назаренко (189), Назарчук (11), Назарюк (10), Назарець (1); Яків [12, с.413] (205) > Яковенко (175), Яковець (22), Яковчук (8); Хома / Фома [12, с.400] (144) > Фоменко (130), Хоменко (5), Фомович (5), Хомич (4); Давид [12, с.98] (122) > Давиденко (120), Давидець (1), Давидко (1); Наум [12, с.247] (118) > Науменко (102), Наумченко (12), Наумко (4); Семен [12, с.331] (86) > Семененко (63), Семенчук (14), Семенко (9); Лазар [12, с.189] (68) > Лазаренко (62), Лазарчук (3), Лазарь (3) та ін. Крім того, твірною основою прізвищ є й деякі жіночі імена давньоєврейського походження (141 носій): Марія [12, с.212] (18) > Mar'їн (13), Mar'янів (5); Ганна [12, с.81] (17) > Ганнусь (10), Ганнець (7).

До групи прізвищ, пов'язаних за походженням із латинськими чоловічими іменами (4008 носіїв), належать: Павло [12, с.278] (251) > Павленко (226), Павелко (12), Павлець (10), Павленченко (3); Леон [12, с.192] (156) > Леонов (144), Леоненко (12); Максим [12, с.206] (124) > Максименко (110), Максимець (6), Максимченко (4), Максимко (3), Максим (1); Касян [12, с.168] (52) > Касьяненко (40), Касьянченко (8), Касьянець (4); Лук'ян [12, с.200] (31) > Лук'янчук (13), Лук'янець (12), Лук'яненко (6); Лавр [12, с.187] (25) > Лавренко (10), Лавренченко (8), Лаврюк (4), Лавренчук (3) та ін. Мотивуючою основою деяких прізвищ може бути і чоловіче, і похідне жіноче ім'я (123 носія): Антон /Антоніна [12, с.37-39] (101) > Антоненко (89), Антонко (10), Антончук (2); Клавдій/Клавдія [12, с.176] (11) > Клавдієць (7), Клавдієнко (2), Клавдійчук (2); Валерій /Валерія [12, с.55-56] (8) > Валерчук (7), Валерко (1); Валентин/Валентина [12, с.51] (3) > Валентинов (3). Лише десять прізвищ мають у своїй основі власне жіноче особове ім'я Клара [12, с.177] > Кларець (5), Кларко (5).

Проведений аналіз сучасних прізвищ церковно-християнського походження виявив виразну диспропорцію в кількісному співвідношенні антропонімів, похідних від чоловічих і жіночих імен, що П.П. Чучка пояснює кількома причинами: 1) у період становлення українських прізвищ чоловічих імен у вжитку було набагато більше, ніж жіночих; 2) серед українців завжди була популярною традиція називання дитини за батьком [14, с.25]. Показово, що у північній Донеччині дослідження прізвищ, мотивованих християнськими іменами, також виявило перевагу чоловічих варіантів (23,5%) над жіночими (1,5 %) [2].

Найпоширенішими є прізвища, утворені від таких форм чоловічих імен (4525 носіїв; 11,5% від загальної кількості зафіксованих церковно-християнських прізвищ): *Васильєв* (435) < Василь (грец.), *Михайлів* (378) < Михайло (д.-євр.), *Петров* (340) < Петро (грец.), *Савченко* (308) < Сава (грец.), *Матвієнко* (294) < Матвій (д.-євр.), *Романов* (291) < Роман (лат.), *Степанов* (276) < Степан (грец.), *Семенов* (272) < Семен (д.-євр.), *Макаров* (260) < Макар (грец.), *Іванов* (258) < Іван (д.-євр.), *Петренко* (255) < Петро (грец.), *Тарасов* (252) < Тарас (грец.), *Яковлев* (243) < Яків (д.-євр.), *Нікітін* (242) < Микита (грец.), *Марков* (229) < Марко (лат.), *Мартиненко* (228) < Мартин (лат.), *Павленко* (222) < Павло (лат.).

В аспекті словотвірної специфіки прізвищ досліджуваного регіону можна константувати, що при їх творенні використано суфіксальні (3218 одиниць; 66,9%), усічено-суфіксальні (650 одиниць; 13,5%) та усічені (180 одиниць; 3,7%) варіанти імен, які в час становлення антропонімікону були популярними не лише в побуті українців, але й в офіційних документах [5, с. 80], а також повні особові імена (764 прізвища; 15,9%).

Найпродуктивнішим засобом творення церковно-християнських прізвищ Донецького регіону є суфіксальний спосіб (3218 позицій; 66,9%). До суфіксальних імен, які перебувають в основі прізвищ, уналежнюємо ті, що утворені від повного імені за допомогою здрібніло-пестливих чи згрубіло-звеважливих суфіксів, а також посесивних та

патронімних формантів. Активними словотвірними моделями є, насамперед, ті, що містять патронімні та посесивні форманти:

1) -енко (913 онімних одиниць, 18%): *Павленко* (226), *Романенко* (216), *Тарасенко* (212), *Яковенко* (175), *Борисенко* (134), *Антоненко* (89) та ін.

2) -ов/-ев/-ев (692 онімні одиниці, 14,4%): *Степанов* (276), *Семенов* (272), *Іванов* (258), *Борисов* (219), *Алексеєв* (214), *Антонов* (196), *Мартинов* (189), *Власов* (180), *Афанасьев* (177), *Данілов* (160), *Леонов* (144), *Осипов* (105), *Денисов* (25), *Олександров* (15), *Кирилов* (1) та ін.

Непродуктивними моделями на території Центральної та Східної Донеччини виявилися повні церковно-християнські імена з формантами -ко (215 онімних одиниць; 6,7%), -ик (159 онімних одиниць; 4,9%), -ець (126 онімних одиниць; 3,9%):

1) повне церковно-християнське ім'я + формант -ко: *Гнатко* (5), *Василько* (1), *Пилипко* (1). Іноді демінутивний формант -ко виступає у складі поліморфемних суфіксів: -ушк-, -ічк-, до яких приєднуються посесивні форманти -ин, -ін. Пор.: *Аким-ушк-ин* (6)/*Акімушикін* (12), *Савушкін* (5), *Іванічкін* (1). Як відомо, поліморфемні форманти в українській антропонімії пройшли тривалий шлях становлення, віддаливши особове власне ім'я від його первісного етимона та зредукувавши його характерне квалітативне значення [13, с.81];

2) повне церковно-християнське ім'я + формант -ик. Суфікс -ик представлений в основах таких прізвищ: *Петрик* (4), *Дмитрик* (1), *Михайлік* (1), *Павлик* (1), *Дем'янік* (1). Іноді суфікс -ик виступає формантом 2-го ступеня, у препозиції до якого функціонує суфікс -ч: *Абрамчик* (2);

3) повне церковно-християнське ім'я + суфікс -ець. Суфікс -ець приєднується до основ на твердий приголосний: *Семенець* (28), *Степанець* (15), *Лук'янець* (12), *Карпець* (11), *Пилипець* (7), *Максимець* (6), *Матвієць* (4), *Трофимець* (4), *Миронець* (3), *Наумець* (2), *Іванець* (2), *Хомець* (1).

Не виключено, що вказані антропоніми із суфіксом -ець могли бути і патронімними назвами. Адже, як констатує Р.Й. Керста, цей суфікс із часом втрачає своє демінутивно-гіпокористичне значення і стає патронімним формантом [5, с.80].

Як засвідчує досліджуваний матеріал, значну групу складають прізвища, похідні від усіченого-суфіксальних імен (650 прізвищ; 13,5%). Чисті усічення служать твірними основами патронімних, посесивних та андронімних дериватів. Їх можна розподілити на такі групи:

а) прізвища, в основах яких відображені чоловічі імена з усіченням початку імені + патронімний чи посесивний формант: *Гапон-юк* (5) < Агапон;

б) прізвища, в основах яких відображені чоловічі імена з усіченням середини + патронімний чи посесивний формант: *Михаль-чук* (11) < Михайло;

в) прізвища, в основах яких відображені чоловічі імена з усіченням кінця + патронімний чи посесивний формант: *Алекс-юк* (4) < Олександр, *Анан-кин* (1), *Анан-ов* (1) < Ананій, *Валент-юк* (2), *Валь-чук* (11) < Валентин, *Вас-юк* (11) < Василь, *Іль-євич* (2), *Іль-ін* (1), *Іль-їн* (57), *Іль-чук* (4) < Ілля, *Клим-ович* (3) < Климентій, *Куз-ив* (1), *Куз-ич* (1), *Куз-ік* (6), *Куз-ін* (76) < Кузьма, *Прох-ін* (5) < Прохор, *Ярмол-енко* (20), *Ярмол-ич* (1), *Ярмол-ик* (2) < Ярмолай;

г) прізвища, в основі яких відображені чоловічі імена з усіченням початку і кінця + патронімний чи посесивний формант: *Лес-юк* (5) < Олександр, *Стан-ів* (1) < Євстахій;

г) прізвища, в основах яких відображені чоловічі імена з усіченням середини і кінця + патронімний чи посесивний формант: *Макі-ев* (1) < Маковій.

Усічення імен – явище, яке сягає не лише спільнослов'янської, а й спільноЯндоєвропейської єдності [17, с.105]. Як зауважує П.П. Чучка, усічення часто виступає своєрідною реакцією на громіздкі та незручні для користування запозичення [15, с.78]. Усічені імена в ролі досліджуваних прізвищ відображають властиве багатьом антропонімійним системам усічення початкової, середньої і кінцевої частини імені.

Досліджаючи антропонімію південно-східної України, В.Д. Познанська фіксує 46 прізвищ, ідентичних усіченим іменам [10, с. 158-159]. На території північної Донеччини Н.Ю. Булавою зафіксовано 50 прізвищ, мотивованих усіченими іменами: *Бакуменко* (< Бакум < Абакум), *Кифоренко* (< Кифор < Никифор), *Саенко* (< Ісай), *Саченко* (< Ісаак) та ін. [2]. У Центральній та Східній Донеччині ця група відіменних прізвищ складає 180 номінативних одиниць; 3,7%. В їх основах перебувають імена з усіченням кінцевої частини (явище апокопи): *Кузь* (7) < Кузьма, *Макс* (2) < Максим, *Кость* (2) < Костянтин, *Юр* (5) < Юрій. Способом аферези усічені основи імен, співзвучних з прізвищами: *Гапон* (5) < Агафон, *Кіфор* (1) < Нікіфор, *Сай* (2) < Ісай. Випадання звуку чи складу в середині імені (явище синкопи) засвідчено в основах прізвища *Потій* (3) < Понтій. Одночасна дія синкопи та апокопи засвідчена в основі прізвища *Пак* (5) < Па[н]к[рат]; апокопи та синкопи: *Лесь* (3) < [О]ле[к]с[андр]. Розгляд відіменних прізвищ дозволяє припускати наявність аферези чи апокопи в таких антропонімах: *Філь* (17) < Теофіл або Филимон, *Хара* (26) < Харитон або Захар.

В антропонімії південно-східної України порівняно небагато прізвищ, ідентичних повним особовим іменам (48 номінативних одиниць) [10, с. 158-159]. За нашим дослідженням, християнських прізвищ, ідентичних повним особовим іменам, нараховується 764 (15,9%): *Абрам* (135), *Богдан* (38), *Парамон* (35), *Антип* (23), *Касьян* (23), *Дорош* (18), *Варлам* (16), *Семен* (11), *Гнат* (10), *Григор* (10), *Ларіон* (10), *Вакула* (9), *Єгор* (9), *Одарка* (9), *Міна* (8), *Мирон* (8), *Юхим* (7), *Гаврило* (6), *Лук'ян* (6), *Терентій* (6), *Кондрат* (5), *Лев* (5), *Мойсей* (5), *Свирид* (5), *Хома* (5), *Данило* (4), *Прокоп* (4), *Сидор* (4), *Борис* (3), *Гордій* (3), *Кузьма* (3), *Лазар* (3), *Роман* (3), *Симон* (3), *Влас* (2), *Ілля* (2), *Полікарп* (2), *Тарас* (2), *Герасим* (1), *Давид* (1), *Денис* (1), *Єфим* (1), *Захар* (1), *Макар* (1), *Максим* (1), *Марко* (1), *Назар* (1), *Пилип* (1), *Сава* (1), *Яків* (1) та ін.

Отже, значна кількість прізвищ Центральної та Східної Донеччини (17,3%) утворилася від особових імен, зокрема імен церковно-християнського походження (10,3%). Ці антропоніми досить різноманітні, оскільки в їх основах відображені чоловічі та жіночі імена в офіційній (повній) формі, а також у їх численних розмовних варіантах. Найбільш продуктивними виявилися прізвища, похідні від імен грецького походження (20112 носіїв). Завдяки своїй морфологічній незмінності прізвища зберегли такі імена і їх народнорозмовні варіанти, які сьогодні зовсім забуті або вживаються дуже рідко (*Анашкін* < Анашко (Ананій), *Вахненко* < Вахно (Іван)). Переважна більшість антропонімів Центральної та Східної Донеччини утворилась від чоловічих імен (89%), оскільки прізвища виникали по батьківській лінії.

Дослідження показало, що прізвищ, утворених від суфіксальних форм особових імен (66,9%), значно більше, ніж онімів, утворених від повних (15,9%), усічено-суфіксальних (13,5%) та усічених (3,7%) церковно-християнських імен. На нашу думку, головна причина цього явища полягає в частоті фіксації певного імені в церковному календарі та його здатності утворювати різноманітні розмовно-побутові варіанти особового імені.

Аналіз продуктивності формантів в основах прізвищ Центральної та Східної Донеччини засвідчив, що найбільша кількість прізвищ оформлені суфіксами *-енк-о* (913 онімних одиниць, 18%), *-ов/-ев*, *-ів* (692 онімні одиниці, 14,4%), що і визначає відповідну регіональну специфіку.

Антропонімія Центральної та Східної Донеччини є складовою частиною загальнонаціональної антропонімічної системи, про що свідчить як семантика, так і словотвір прізвищ досліджуваної території.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій Ю.Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Миколаїв, 2007. – 220 с.
2. Булава Н. Ю. Антропонімія Північної Донеччини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Одеса, 2005. – 205 с.
3. Ільченко І.І. Антропонімія Нижньої Наддніпрянщини в її історичному розвиткові (Надвіликолузький регіон): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2003. – 254 с.
4. Керста Р.Й. Ономастика в картотеці “Словника української мови XVI–I пол.XVII ст.” // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах: Зб. наук. праць /АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні та ін.: Редкол. В.В. Німчук (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 1986. – С. 105-108.
5. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наукова думка, 1984. – 150 с.
6. Корнієнко І.А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2004. – 20с.
7. Кравченко Л. Прізвища західної частини Полтавщини, утворені від християнських імен // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип.1. – С.45-49.
8. Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Під ред. проф. Т.Ю. Ковалевської та проф. І.Є.Намакштанської. – Донецьк: Вебер (Донецька філія), 2007. – 996с.
9. Панчук Г.Д. Антропонімія Опілля: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Тернопіль: Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. В.Гнатюка, 1999. – 18 с.
10. Познанська В.Д. Відмінні семантичні патроніми в антропонімії південно-східної України // Лінгвістичні студії. – Вип.1. – Донецьк: ДонДУ, 1994. – С. 158-165.
11. Рульова Н.І. Антропонімія Західного Поділля кінця XVIII-ХХ ст. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т ім. В.Степаніка, 2004. – 24с.
12. Трійняк І.І. Словник українських імен. – Київ: Довіра, 2005. – 509с.
13. Фаріон І.Л. Антропонімійна система Верхньої Наддніпрянщини кінця XVIII–початку XIX ст.: (прізвищеві назви): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1996. – 20с.
14. Чучка П.П. Антропонимия Закарпатья: Автореф. ... д-ра филол. наук. – К., 1970. – 42с.
15. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття /Вступ та імена /Конспект лекцій. – Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1970. – 103с.
16. Чучка П.П. Історія власних назв. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови: лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 592-620.
17. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. – Praha: Nakl. CSAV, 1964. – 318 s., с.105.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано прізвища Центральної та Східної Донеччини, утворені від чоловічих і жіночих імен грецького, латинського та давньоєврейського походження. Також з'ясовано словотвірну специфіку прізвищ, утворених від повних особових імен, суфіксальних форм імен та усічених церковно-християнських імен; виокремлено продуктивні та непродуктивні моделі прізвищ досліджуваної лексико-семантичної групи.

Ключові слова: прізвище, християнське особове власне ім'я, прізвищева етимологія, словотвірна модель, словотвірний формант, усічення імені.

The article focuses upon the surnames of the Central and Eastern parts of Donetsk region derived from male and female names of Greek, Latin and old Jewish origin. It also analyzed the word-forming specificity of the surnames derived from full personal names, suffix forms of names and clipped church-christian names. Some productive and non-productive models of surname formation of the researched lexico-semantic group have been established.

Key words: surname, Christian personal proper name, anthroponomical etymology, word-building model, word-building format, name truncating.

Олександр Поздняков
(Івано-Франківськ)

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ СУЧАСНОГО НІМЕЦЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ

Формування словникового складу сучасного німецького молодіжного сленгу є складним процесом, на який впливають не тільки лінгвальні чинники, а й екстравалінгвальні, насамперед, психологічні та соціальні.

Екстравалінгвальні чинники – це всі ті стимули розвитку словникового складу, які відносяться до реалій, до реальної дійсності, в умовах якої здійснюється функціонування і розвиток конкретної мови або окремих її компонентів. Вони здатні викликати різного роду зміни у лексиці: появу нових назв, заміну і повне відторгнення старих назв, перерозподіл значень у відповідній групі синонімів і близьких за значенням слів тощо.

Актуальність статті визначається активізацією психо- і соціолінгвістичних досліджень німецького молодіжного сленгу в сучасній германістиці.

Метою статті є визначення позамовних чинників, які детермінують розвиток лексичного складу сучасного німецького молодіжного сленгу, появі нових, а також трансформації значень уже існуючих слів та виразів.

У ході дослідження проаналізовано низку праць провідних германістів, зокрема, Г. Еманна, Г. Генне, К.-П. Мюллера-Турау, У. Пьюркзена, Ю. Ціннекена, П. Шлобінські, М. Гайнеманн, Е. Нойланд, Г. Баузінгера, М. Горкса та виявлено наступні екстравалінгвальні чинники, які впливають на розвиток сучасного німецького молодіжного сленгу.

1. Прагнення за допомогою мови виокремити себе з-поміж інших вікових груп та дистанціюватися від них. Важливим, проте не визначальним чинником, що дає поштовх до виникнення молодіжної лексики, є тенденція до сепаратизму, поступове виокремлення молоді в сучасному суспільстві, що призводить до утвердження її як специфічної вікової групи з власними нормами та правилами поведінки [11, с.6].

Причини цього процесу слід шукати в особливостях функціонування самого суспільства, його плюралістичності та високій інституціоналізації соціальних структур. У даному середовищі контакти молоді з представниками інших вікових груп зводяться до мінімуму. Внаслідок такої вікової сегрегації зростає концентрація молоді на внутрішній сфері. Серед найрізноманітніших систем поглядів та організації відносин молоді люди надають перевагу товариству своїх ровесників – не в останню чергу через те, що їх контакти з однолітками будуть краще сприйняті та зрозумілі, що, власне диктується самим суспільством. Відносна вікова гомогенність даної групи сприяє оптимізації взаємодії її членів та розподілу ними відповідних ролей [4, с.32].

Незважаючи на тенденцію до дистанціювання молоді від інших вікових груп, не можна стверджувати про її повну соціальну ізоляцію. Існуючи та розвиваючись як окремий, специфічний соціальний організм, молодь взаємодіє з іншими прошарками гетерогенного суспільства, що, у свою чергу, виражається в її лексичному запасі.

Водночас специфічний за своєю суттю молодіжний сленг можна розглядати як вираз колективного почуття власної вартості, так і засіб відмежування від дорослих. З цього приводу Ю. Ціннекена, зауважує: “Група являє собою соціальне середовище, що покриває захисною оболонкою раним “Я” молодих людей, і водночас є приводом відчути самоствердження та підвищення власного статусу у товаристві” [17, с.39]. У такому випадку чітко простежується прагнення до ідентифікації, виокремлення молоді на фоні інших вікових груп, намагання створити власну структуру відносин та коло інтересів, що повинне виражатися відповідною системою мовних знаків, розуміння та активне вживання яких вказує на приналежність до даної групи [9, с.5].

Тенденція до диференціації спостерігається не лише у відношенні молоді до інших вікових груп, але й неоднорідності власне молоді як вікової групи. Молоді люди часто

об'єднуються у групи за інтересами, що можна вважати типово молодіжною особливістю [8, с.5].

На сучасному етапі розвитку молодіжної культури феномен утворення груп виражається у виникненні так званих “груп рівних” (англ. Peer-Group), які визначаються як “групи молоді приблизно одного віку, функція яких полягає у орієнтації при переході від регульованого сімейними відносинами дитинства до дорослого життя” [3, с.606]. Усвідомлення себе членом групи (Wir-Bewusstsein) [14, с.295] виникає на основі спільних інтересів до певного виду спорту, музичного стилю чи моди і зумовлює відмежування від не-членів групи (Ihr-Entfernung) [12, с.24], яке виражається також у мові.

За К. Верлі, “різним груповим ідеалам відповідають різні зразки ототожнення, які у молодому віці відіграють велику роль” [16, с.10]. На думку К. Біффі, “існує тісний взаємозв'язок між ототожненням себе з іншими (реальними або ідеальними) особами і становленням особистості: процес ототожнення сприяє формуванню власного “Я” [2, с.247].

Часто трапляється, що дорослі (батьки, вчителі, соціальні педагоги) намагаються використати специфічну молодіжну лексику, щоб проникнути у внутрішній світ молодих людей, бути краще ними сприйнятими. Проте ці спроби завжди є марнimi, оскільки вони позбавлені автентичності. У свою чергу, використання дорослими молодіжної лексики молодь сприймає як спробу втручання в її особливу, інтимну сферу існування. “Молоді люди прагнуть за допомогою мовного коду демонстративно відмежуватися від дорослих. Внаслідок цього вони отримують щось недоступне дорослим. Порада у даній ситуації: не намагайтесь в це достеменно вникати, залиште Вашим дітям їх маленькі таємниці. Це збереже Ваші нерви – і здебільшого за різкими словами приховуються цілком невинні речі” [15, с.17].

Така подвійна функція німецького молодіжного сленгу (з одного боку – як специфічного комунікативного зразка, що вказує на принадлежність до даної вікової групи, з іншого – як засобу демонстрації соціального відмежування) стосується й проблеми мовного ригоризму. Молоді люди склонні до екстремального відображення як свого внутрішнього світу почуттів, так і оточуючої їх реальності. Напр.: *überultraoberaffengeil – besonders schön, interessant super – hervorragend, besonders schön*

Утворення слів такого типу як засобу вираження власного ставлення до життя пояснюється, передусім, віковими особливостями.

2. Прагнення гри, інновації, експерименту з мовним матеріалом. Молодіжний сленг виступає і як засіб вираження потреби в індивідуальній оригінальності та креативності.

Осмислення власної індивідуальності та спонтанні пізнання шляхом творчості в процесі особистісного виокремлення є елементарними і основними характеристиками “молодіжної фази” (“Jugendphase”), которую проходить індивід у процесі свого розвитку. У цьому розумінні мова потрапляє у так зване “ігрове поле” молоді [4, с.31].

На думку психолога К.-П. Мюллера-Турау, для більшості молодої генерації мова є ігровим матеріалом, користування яким приносить задоволення лише тоді, коли вирішуються задумані ігрові завдання [10, с.13].

Отже, одна з особливостей німецького молодіжного сленгу полягає в тому, що молодь після дитячої фази опанування мови проходить фазу мовного профілювання, яке відбувається індивідуально та сприймається як гра. Зміна значень слів, смислові трансформації, жартівліві та несподівані ефекти, загальна тенденція до неофілії є ознаками лексики німецького молодіжного сленгу [5, с.20].

Напр.: *Bodenturner – Denkzwerg*

Rattenpisse – süßlich schmeckendes Getränk

Himmelspisse - Dauerregen

3. Можливість компенсації мовної невпевненості за допомогою імпровізації та відхилення від стандартизованих норм. Специфічністю висловлювань молодь намагається

компенсувати свою невпевненість. За феноменом німецького молодіжного сленгу з його численними неологізмами, підсиленими та гіперболізованими виразами, вигуками, частками криється невпевненість у користуванні мовним матеріалом, що виражається в систематичному порушенні традиційних норм. Прояви такої «мовної невпевненості» спостерігаються у значної маси молодих носіїв мови [8, с.34].

Особливо часто в комунікації молодих людей трапляється обрив одного речення (апозиопеза) з приєднанням до нього початку наступного, а також логічна непослідовність у мові (анаколуф), при якій обривається і замінюється новою лише частина конструкції речення. Сюди можна віднести надзвичайно часте вживання модальних часток, характерних слів, які виражают невпевненість. Всі ці явища надають молодіжному мовленню перенасиченого словесного забарвлення і свідчать про труднощі, з якими стикається молодий мовець при спробі точної передачі значення слова чи суті контексту [1, с.150].

Чим більше сумнівів викликає у мовця його висловлювання, тим старанніше він намагається за допомогою використання даних слів досягти вищого ступеня достовірності [4, с.32]. Проте слід зазначити, що всі перераховані вище форми вираження, які розрізнюються як індикатори невпевненості, зустрічаються не лише у молодіжних текстах. Такі мовні елементи є типовими і для комунікації багатьох дорослих носіїв мови. У зв'язку з цим важливо наголосити, що неточні й подекуди грубі вирази в жодному випадку не є свідченням несформованого мислення чи невміння формулювати власні думки. Найчастіше причина криється у тому, що багато загальновживаних у стандартизованій німецькій мові слів у лексичному запасі сучасної молоді замінено новоутвореними еквівалентами [5, с.16].

Напр.: *Pfaffengelabere - Predigt*
Super-Beziehung - Liebe

4. Спроба вираження за допомогою мовних засобів протесту проти правил та умовностей світу дорослих. Одним із чинників, що обумовлює існування специфічної молодіжної лексики є протест проти існуючих цінностей та умовностей. Цим окремі лінгвісти намагаються пояснити прагнення молоді до експресивно-емоційного забарвлення висловлювань.

Молоді люди свідомо демонстративно відмовляються від стандартизованих мовних зразків. Вони вбачають у сленгу, у першу чергу, засіб вираження протесту проти (на їх погляд) убогості мови світу дорослих та протилежність до встановлених норм та умовностей, які вважають відображенням пережитків минулого [6, с.10].

Напр.: *anbaggern – jdn. ansprechen, zu jdm. Kontakt aufnehmen*
kmutzen – küssen
tatpfen – essen

Стандартизована німецька мова не є придатною для вербалізації специфічного внутрішнього світу молоді та реалізації її потреб у широму, експресивному спілкуванні. Через це молодь трансформує статичну, на її думку, мову світу дорослих. Однак на рівні загальнонаціональної німецькомовної комунікації такі дії є, за У. Пьоркзеном, “Сизіфовою працею” [13, с.44].

5. Потреба афективно-емоційного вираження. Цей чинник пояснюється психологічними особливостями представників даної вікової групи. Як відомо з психології, накопичена агресія виражається через конкретні дії або ж вербально. У цьому розумінні лексику німецького молодіжного сленгу можна розглядати як альтернативу демонстрації негативних емоцій: хто реагує вербально, не має потреби виливати агресію на реальних об'єктах оточуючого середовища [7, с.28]. Оскільки молодь у своєму повсякденному житті стикається з численними конфліктами та протиріччями, які вона не може вирішити, то враження від таких подій накопичуються і знаходять своє вираження у лексичному складі німецького молодіжного сленгу [6, с.11].

У зв'язку з цим слід вказати також на гіпертрофовані почуття страху, радості і незадоволення молодих людей, вплив яких сприяє широкому використанню гротеско-перебільшених та фігулярно-асоціативних висловлювань.

Напр.: *zombig, galaktisch, kosmisch, gigantisch – sehr schön*

Larry – alberner Kerl

Larry machen – Spaß machen

Вплив вказаних вище чинників на розвиток молодіжного сленгу визначає наступні комунікативні переваги в порівнянні із загальнонаціональною німецькою мовою:

- конкретність, яскравість;
- економія мовних засобів;
- суб'єктивність висловлювань, що сприяє уникненню узагальнених суджень;
- гнучкість, нестандартність, нехтування правилами на користь задоволення комунікативних цілей.

Отримані результати свідчать, що формування лексики сучасного німецького молодіжного сленгу є обумовлений багатьма чинниками комплексний процес. Перспективним у такому контексті вважаємо його дослідження як об'єкту окремих соціальних впливів, зокрема інформаційних і субкультурних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bausinger H. Sprachmoden und ihre gesellschaftliche Funktion // Sprache der Gegenwart. – Düsseldorf, 1974. – S. 252.
2. Biffi C. Die “Spice Girls”, ihre weiblichen Fans und die drei Wirklichkeiten // Ammann D., Moser H., Vaissiere R. Kritische Beiträge zum Textbegriff. – Zürich: Pestalozianum, 1999. – S. 243-267.
3. Duden: Fremdwörterbuch / unter Mitw. von Maria Dose. – Mannheim: Bibliographisches Institut (u. a.), 1990. – Ausgabe 5, neu bearb. und erw. Aufl. – 832 S.
4. Ehmann H. Jugendsprache und Dialekt: Regionalismen im Sprachgebrauch von Jugendlichen. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1992. – 252 S.
5. Ehmann H. Affengeil: Ein Lexikon der Jugendsprache. – München: Beck, 1996. – 155 S.
6. Ehmann H. Voll konkret: das neuste Lexikon der Jugendsprache. – München: Beck, 2001. – 159 S.
7. Heinemann M. Kleines Wörterbuch der Jugendsprache. Wörter-Wendungen-Texte. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1989. – 122 S.
8. Henne H. Jugend und ihre Sprache: Darstellung, Materialien, Kritik. – Berlin; New York: de Gruyter, 1986. – 358 S.
9. Horx M. Trendwörter von Acid bis Zippies: Lexikon. – Düsseldorf; Wien; New York; Moskau: Econ, 1996. – 249 S.
10. Müller-Thurau K.-P. Lass uns mal `ne Schnecke angraben: Sprache und Sprüche der Jugendszene. – Düsseldorf: Econ, 1983. – 176 S.
11. Neuland E. Juendsprache. – Heidelberg: Groos, 1999. – 51 S.
12. Nowottnick M. Jugend, Sprache und Medien. Untersuchungen zu Rundfunksendungen für Jugendliche. – Berlin; New York: de Gruyter, 1989. – 416 S.
13. Pörksen U. Eine Sprache ist viele Sprachen. Anmerkungen zu historischen und gegenwärtigen Jugendsprachen und ihrer Kritik // Loccumer Protokolle, 1985. – S. 173.
14. Reinke M. Jugendsprache // Heringer H.J. et al. Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Niemeyer, 1993. – S. 295-322.
15. Schlobinski P., Heins H.-Ch. Jugendliche und “ihre” Sprache: Sprachregister, Jugendkulturen und Wertesysteme; empirische Studien. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1998. – 236 S.
16. Wehrli Ch. Anglizismen in BRAVO. Eine empirische Untersuchung mit Schülern. – Zürich: Studentendruckerei, 2002. – 234 S.
17. Zinneken J. Im Schulbunker wimmelt es nur von fiesen Hunden, Drachen und alten Knackern // Pädagogik extra. – 1979. - № 4. – S. 39.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема сучасного німецького молодіжного сленгу. Є багато різноманітних чинників, які здійснюють вплив на розвиток певної мови і її складових елементів. Автор аналізує роль екстраплінгвальних чинників у процесі

формування специфічного словникового складу німецького молодіжного сленгу. Наприкінці статті подано висновки.

Ключові слова: молодіжний сленг, екстрагальяні чинники, мовна ідентифікація, мовне експериментування, психологічний аспект, соціальний аспект.

The article deals with the problem of the modern German youth slang. There are many different factors, which influence the development of the certain language and its components. The author analyses the role of the extralinguistic factors in the process of forming the specific German youth slang's vocabulary. At the end of article the conclusions are drawn.

Key words: youth slang, extralinguistic factors, language identification, language experimentation, psychological aspect, social aspect.

Оксана Романова
(Харків)

АНАЛІТИЧНІ ТЕРМІНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ШВАЦЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

В українській термінології серед вербальних засобів номінації особливе місце посідають словосполучення, оскільки вони є і номінативною, і синтаксичною одиницею одночасно. Сучасні терміносистеми поповнюються великою кількістю аналітичних номінацій, бо, як відзначила В. Даниленко, «термінам-словосполученням надається перевага тому, що вони здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні розпізнавальні ознаки поняття, яке називається» [2, с.132]. Питання про місце складених термінів у ієрархічній системі мови здавна цікавило мовознавців, однак до цього часу не отримало остаточного розв'язання.

У науковій літературі усталеною є думка, що словосполучення може номінувати спеціальне поняття (за умови стійкості, відтворюваності та закріпленого порядку компонентів), однак невирішеність проблеми статусу складених термінів як мовних одиниць зумовлює необхідність розглядати їх функціонування в різних галузевих терміносистемах. В українському термінознавстві структурні та семантичні особливості аналітичних термінів проаналізовано на матеріалі багатьох термінологій: граматичної (О. Медведь), екологічної (О. Бондар, Л. Козловська, С. Овсейчик, В. Чумак), економічної (О. Чуєшкова), електротехнічної (Л. Козак), кардіологічної (Р. Стецюк), медичної радіології (І. Корнейко), музичної (С. Булик-Верхола), науково-технічної (О. Іващишин, Т. Михайлова), органічної хімії (Н. Цимбал), програмування (А. Ніколаєва), психологічної (Л. Веклинець), ринкової (Б. Михайлишин), фінансово-бухгалтерської (О. Чумак) тощо.

Завданням нашої статті – з'ясувати мовний статус аналітичних термінів та визначити їхні моделі, що не розглядалося на матеріалі швацької термінології й становить актуальність пропонованої наукової розвідки. Теоретичним підґрунтам нашого дослідження є монографія М. Алефіренка «Теоретичні питання фразеології» [1]. Для аналізу нами дібрано близько 1400 аналітичних швацьких термінів, вилучених із термінологічних словників різних типів, наукової та навчальної літератури (підручників, довідників, посібників), що з'явилися в Україні у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Як і слова, словосполучення здатні найменувати предмети, явища, процеси, тобто вони можуть мати смислову і структурно-граматичну єдність. У зв'язку з цим виділяється спосіб роздільнооформленої номінації [3, с.88], або синтаксичний спосіб творення мовних одиниць [2, с.103]. Відзначимо, що найбільш дискусійним питанням щодо статусу аналітичних термінів є розмежування їх та фразеологізмів, що неодноразово було об'єктом уваги українських і зарубіжних дослідників. На сьогодні існує два протилежні погляди на сутність такої мовної одиниці, як термін-словосполучення: деякі мовознавці

відносять складені терміни до особливої групи фразеологізмів (українські дослідники І. Білодід, І. Кучеренко й російські – В. Архангельський, О. Ахманова, К. Левковська, С. Ожегов, М. Шанський та ін.), проте переважна більшість учених заперечує правомірність розгляду термінологічних словосполучень як об'єкта фразеології та протиставляє їх фразеологізмам (українські вчені Л. Авксентьев, М. Алефіренко, Б. Михайлишин, Т. Панько, Л. Скрипник, О. Чуєшкова, російські – Б. Головін, О. Кожин, Б. Ларін, О. Молотков, М. Тагієв, О. Толікіна та ін.). Ці науковці вважають, що аналітичні номінації тільки зовні наближаються до фразеологізмів, але у структурно-семантичному плані є одиницями іншого рівня – номінаціями спеціальної сфери використання. Прихильники такого погляду наголошують, що складені терміни помилково відносять до категорії фразеологічних одиниць.

На нашу думку, співвідношення фразеологізмів і складених термінів досить глибоко розглядає М. Алефіренко, який на основі системного підходу до мовних явищ розв'язує це питання з погляду взаємодії фразеологічних одиниць з різними структурними рівнями мови – лексичним, морфологічним і синтаксичним. Науковець осмислює своєрідність фразеологічного й термінологічного значення: «<...> узагальнено-цілісна семантика фраземи <...> формується шляхом конвергенції актуалізованих конотативних і потенційних смислових елементів (сем) його лексичних складників. Основні ж семи лексичного значення слів-компонентів у межах фразем згасають, «розчиняючись» у єдиному фразеологічному значенні <...>» [1, с. 85]. Отже, компоненти фразеологічних об'єднань частково або повністю втрачають своє лексичне значення, утворюючи загальну метафоричну семантику фразеологізму, наприклад: *шовком шитий* – «виявляти лагідність, бути розважливим», *пришій-пристьобай* – «зайва, непотрібна людина», як *шовковий* – «про лагідну, слухняну людину», *дійшла нитка до клубочка* – «викрився якийсь злочин». М. Алефіренко наголосив на тому, що термінологічні словосполучення не можна відносити до фразеологізмів, а також зауважив: «<...> аналітичні терміни й утворені від них фраземи необхідно розмежовувати й лексикографічно, подаючи їх у словникових статтях як омонімічні утворення» [1, с.89]. Дослідник визначив, що, на відміну від фразеологізмів, термінологічні словосполучення виконують логіко-номінативну функцію, а структурно-граматичні відмінності цих двох мовних одиниць зумовлені тим, що аналітичний термін суверо обмежений складом терміноелементів і не здатен до синтаксичних видозмін своєї структури [1, с.85-88]. «Термінологічне словосполучення і фразеологічна одиниця у мовній системі займають різне положення <...>. Вони є мовними елементами різної якості, і їх системні відношення <...> можна характеризувати як співвідношення лінгвістичних одиниць різних рівнів лексичної системи» [4, с.171]. М. Алефіренко відзначає також нефразеологічні властивості аналітичних термінів: а) відсутність процесу лексикалізації; б) їх моделювання; в) наявність номінативної функції; г) здатність складених термінів лексично поділятися.

Як і М. Алефіренко, Л. Скрипник, О. Толікіна, О. Чуєшкова, вважаємо, що лише ті термінологічні словосполучення, які розвинули переносне значення й стали вживатися з цим значенням у загальнонаціональній мові, можуть бути віднесені до фразеологізмів. Наголошуємо, що аналітичні терміни – це не об'єкт фразеології, а об'єкт термінознавства і мають розглядатися під час аналізу окремих термінологій. Підсумовуючи викладене, подаємо в таблиці подібність і відмінність складеного терміна, вільного словосполучення та фразеологічної одиниці:

Властивість	Складений термін	Вільне словосполучення	Фразеологізм
Формальна розкладність	+	+	+
Переставлення компонентів	-	+	+ / -
Відтворюваність	+	-	+
Цілісність значення	+	-	+
Номінативно-дефінітивна функція	+	-	-
Експресивність	-	-	+
Наявність архаїчних форм	-	-	+

Отже, складені терміни різняться від вільних словосполучень і наближаються до фразеологізмів, але в той же час мають свою специфіку: вони є засобом вираження логічних понять, а тому системні, точні, нейтральні в науковому стилі мови.

Ми пропонуємо таке визначення **термінологічного словосполучення**: це семантично цілісна та відтворювана мовна одиниця, що номінує наукове поняття, має дефініцію і складається з двох або більше компонентів, які у вільному вжитку є словами.

З'ясувавши мовний статус термінологічних складених найменувань, відзначимо, що в лінгвістичній літературі уживаються різні назви цих одиниць: *аналітичний термін*, *багатослівний термін*, *надслівний термін*, *називна єдність*, *неоднослівний термін*, *роздільнооформлений термін*, *складена назва*, *складене найменування*, *складений термін*, *складний термін*, *словесна єдність*, *словосполучення слів*, *термінологічне словосполучення*, *термінологічний зворот*, *терміносполучення* тощо. За досить тривалий період вивчення проблем, пов'язаних із аналітичними термінами, були спроби введення єдиної назви для аналізованих мовних одиниць. Як зазначає О. Чуєшкова [5], болгарська дослідниця М. Мартонова висловила думку про те, що найбільш вдалими можуть бути лише ті назви, які у своїй мовній формі відображатимуть ознаку термінологічного найменування. Вона запропонувала назву «складений термін» як таку, що найточніше відповідає суті цього мовного поняття. Сучасні термінологи активно використовують також номінації «термін-словосполучення», «термінологічне словосполучення», «аналітичний термін», що дає нам право вживати їх як синоніми, хоча ми свідомі того, що це суперечить основним вимогам до терміна. У той же час приєднуємося до думки тих науковців, які вважають, що коли наукове поняття одержує кілька назв, то з часом це дозволяє шляхом відбирання знайти найбільш доцільні мовні засоби для позначення цього поняття, які відповідали б його сутності та нормативним вимогам, що, у свою чергу, сприяє розвиткові терміносистеми в цілому.

Термінологічне словосполучення може складатися з обов'язкових і необов'язкових компонентів. Так, у словосполученні *човникова швацька машина* необов'язковим компонентом може виявиться компонент *човниковий*, якщо не буде потреби описувати різновид саме *човникових машин*. Кількомонентний термін – це результат сполучення в одному складному найменуванні двох або кількох термінологічних словосполучень. У цьому випадку такими є терміни-словосполучення *швацька машина*, *човникова машина*.

У деяких випадках на основі одного компонента будується кілька термінологічних словосполучень: *зметувальний стібок*, *ланцюговий стібок*, *машинний стібок*, *підбивальний стібок*, *потайний стібок*, *розметувальний стібок*, *ручний стібок*, *спушний стібок*, *стъбальний стібок*, *човниковий стібок*. Якщо один компонент входить до складу кількох термінологічних словосполучень, складноскорочені варіанти можуть існувати не у

всіх цих аналітичних термінах, а лише у найвагоміших. Так, із двох складених термінів *закрійна машина* й *універсальна швацька машина* зі спільним компонентом *машина* складноскорочений варіант має лише один складений термін: *УШМ – універсальна швацька машина*.

Швацька термінологія, яка ще не вивчена, містить велику кількість складених термінів і дає цікавий матеріал для дослідження закономірностей формування аналітичних термінів, їх семантичного аналізу, виявлення структурно-граматичних типів складених найменувань. Підкреслимо, що в досліджуваній галузі функціонують здебільшого іменникові складені терміни (за лексико-граматичною природою стрижневого слова), що можна пояснити особливою роллю іменників у сфері спеціальної лексики. Для української термінології швацької промисловості типовими є безприйменникові і прийменникові аналітичні номінації, серед яких виокремлюємо двокомпонентні (*зигзагоподібна строчка, шов у стик*) й багатокомпонентні (*висота ліктьового перекату, швацька машина потайного стібка*). Аналітичні терміни здебільшого формуються на базі термінів-слів, відбиваючи логічний поділ спеціальних понять на родові й видові: *шов – з'єднувальний шов, крайовий шов, накладний шов, настрочний шов, оздоблювальний шов, подвійний шов, рельєфний шов, розстрочний шов, тамбурний шов*.

Усі швацькі складені терміни можна схарактеризувати за терміновірними моделями з погляду частиномовної належності їх компонентів. Крім іменників і прикметників, до складу термінологічних словосполучень можуть входити й інші частини мови, зокрема прислівники (*довжина збоку, куртка наопашки, розміщення деталей врозгорту, розміщення деталей дзеркально, сорочка навипуск, шов внаті, шов у замок, шов у згин*), числівники як частини складних прикметників або зрідка як самостійні компоненти (*нитки двократного крутіння, однобічна складка, дволицьові тканини, шов двох голок*), порядкові прикметники (*перший розмір, другий згіст, третій розмір*), дієслова (*прокласти нитку*), дієприкметники (*кроєний виріб, плоєний комір*), проте відсоток дієслів та дієприкметників досить незначний.

В аналізованій термінології найбільша кількість **двокомпонентних** термінів-словосполучень, у яких за частиномовним вираженням компонентів можна виділити такі терміновірні моделі (відмінок іменника вказуємо тоді, коли він є незмінним):

1. «Прикметник + іменник» (іменник номінує родове поняття, прикметник указує на видові ознаки): *в'язально-прошивне полотно, купальний комплект, ланцюговий стібок, літній одяг, машинна строчка, набивна тканина, човниковий стібок, шовковий батист, шпульний ковпачок*.

2. «Іменник + іменник» (основне семантичне навантаження передає стрижневий компонент, виражений іменником у називному відмінку). Ця модель має такі різновиди: а) «іменник + іменник (Р.в.)»: *висота грудей, довжина кисті, конструювання одягу*; б) «іменник + іменник (Н.в.)»: *шов «козлик», шов «ялинка*. Зауважимо, що до таких термінологічних назв можуть входити власні назви, зокрема прізвища: *вишивка Ришельє, вишивка Хебедо, стрічка Українка тощо*.

Терміни, утворені за моделлю «іменник + іменник» можуть бути як безприйменникової, так і прийменникової структури. Прийменникові структури вживаються з прийменниками *в (у)*, *для*, *за*, *з*, *на*, *від*, *під*, *до*, наприклад: *горжет на підкладці, довжина до талії, кишеня з драпіровкою, обхват під коліном, розрізнення в одязі, фасон від кутюр, шов за голкою*.

3. «Іменник + прислівник»: *довжина збоку, куртка наопашки, шов узгин*.

4. «Дієслово + іменник (Зн.в.)»: *прокласти нитку*.

5. «Дієприкметник + іменник»: *кроєний виріб*.

Відзначмо, що серед наведених моделей домінує модель «прикметник + іменник», яка дає змогу передавати родо-видові відношення між спеціальними поняттями.

У терміносистемі швацької галузі функціонує досить багато **трикомпонентних** аналітичних термінів. Вони виникають на основі двокомпонентних, і кожен новий

компонент конкретизує, уточнює складне наукове поняття. Моделі цих складених термінів:

1. «Прикметник + прикметник + іменник»: *виметувальна швацька машина, ворсова фасонна нитка, тудзиковий швацький напівавтомат, звивиста текстурована нитка*. В аналізованій трикомпонентній моделі перший прикметник виконує уточнюальну функцію. Наприклад, двокомпонентний термін *швацький напівавтомат* за допомогою приєднання до нього ще одного прикметника диференціє номіноване поняття за певними ознаками: *швацький напівавтомат* може бути *тудзиковий, закріплювальний, петельний*. Так само препозиційні прикметники, додані до моделі *швацька машина*, розрізнюють її види: *автоматизована, виметувальна, високошивидкісна, вишивальна, двоголкова, зшивальна, красобметувальна, ліворукавна, неавтоматизована, низькошивидкісна, підшивальна, праворукавна, розметувальна, спеціалізована*.

2. «Іменник + прикметник + іменник». Ці терміни можна поділити на дві групи: а) терміни, утворені за моделлю: «іменник + прикметник + іменник (Р. в.)»: *вершина ліктьового зрізу, комплектування розпашного одягу, крій швацького виробу*; б) терміни, утворені за моделлю: «іменник + прикметник + іменник (О. в.)»: *креп з поздовжніми складками, обметування шацькою машиною*.

3. «Прикметник + іменник + іменник (Р. в.)»: *асортиментна колекція моделей, горизонтальний діаметр пройми, жильтний метод конструювання, раціональне розкроювання тканини*.

4. «Іменник + іменник + іменник». Ця модель має три різновиди: а) «іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *будинок моделей одягу, вертикаль середини спинки, висота оката рукава, коефіцієнт окупності трафарету, надійність предметів одягу*; б) «іменник + іменник (Р. в.) + іменник (О. в.)»: *глибина спини між лопatkами*; в) «іменник + іменник (Р. в.) + іменник (М. в.)»: *втрати тканини по довжині, знаки розрізnenня в одязі*.

Серед трикомпонентних швацьких термінів незначну частину складають терміни, що містять у граматичній структурі прийменники.

Досить поширеними у термінології швацької галузі є **четирикомпонентні** утворення, які поєднують кілька моделей і складають близько 10% термінів-словосполучень. Прикладами можуть бути такі моделі швацьких термінів:

1. «Іменник + прикметник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *вершина плечового зрізу спинки, дублювання дрібних деталей пальта*.

2. «Прикметник + іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *клейовий метод кріплення деталей, муляжний спосіб конструювання одягу, променевий спосіб розмноження лекал*.

3. «Прикметник + іменник + прикметник + іменник (Р. в.)»: *бічна довжина тазової ділянки, швацька машина ланцюгового стібка*.

4. «Іменник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *відстань від лінії талії до коліна, комплектування партії матеріалів для розкрою*.

5. «Прикметник + прикметник + прикметник + іменник»: *фасонна петельна текстурована нитка*.

Термінологічні словосполучення, до складу яких входять п'ять компонентів, не поширені у швацькій термінології. Серед **п'ятикомпонентних** аналітичних термінів швацької промисловості наявні такі моделі:

1. «Іменник + прикметник + іменник (О. в.) + іменник (М. в.) + іменник (Р. в.)»: *кишеня з підрізним бочком по лінії талії*.

2. «Іменник + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *відстань від сьомого шийного хребця до коліна*.

3. «Іменник + прикметник + іменник (О. в.) + прикметник + іменник (Р. в.)»: *відстань між виступними точками грудних зашов*.

4. «Іменник + іменник (Р. в.) + прикметник + прикметник + іменник (Р. в.)»: *одяг для дітей молодшої шкільної грути.*

5. «Іменник + прислівник + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.) + іменник (Р. в.)»: *довжина спереду від лінії талії до підлоги.*

6. «Прикметник + прикметник + іменник + прикметник + іменник (О. в.)»: *стоячий відложний комір із заниженою горловиною.*

Аналіз засвідчив, що ці моделі отримані, головним чином, шляхом ускладнення простих конструкцій.

Є всі підстави твердити, що неправомірно ототожнювати аналітичні терміни та фразеологізми, бо визначальною рисою термінів-словосполучень є їхній зв'язок з науковим поняттям. А ця властивість неоднозначних термінів дозволяє об'єднати їх з термінами-однословами й відмежовувати від вільних словосполучень та фразеологізмів.

Серед усіх поданих моделей швацьких аналітичних термінів більш продуктивними є двокомпонентні – 60%, які налічують кілька видів моделей та у яких обидва компоненти мають термінологічний характер. Утворювані терміни-словосполучення виконують номінативну функцію, як і однослівні термінолексеми. Найбільший ступінь активності має модель «прикметник + іменник». Досить важливими є трикомпонентні термінологічні сполучення – 22%, серед них домінує модель «прикметник + прикметник + іменник». Основою багатокомпонентних термінів (10% – чотирикомпонентні, 8% – п'ятикомпонентні) є просте двочленне словосполучення, а кожен новий компонент, виражений іменником чи прикметником, конкретизує багатоскладові термінологічні словосполучення.

Підсумовуючи, відзначимо, що аналітичні терміни у швацькій терміносистемі через особливості структурно-семантичного характеру, на відміну від термінів-однословів, виявляють більшу здатність до конкретизації значень, надають додаткові уточнювальні галузеві характеристики; вони майже не назнають впливу омонімії та полісемії, менше синонімізуються. Українська швацька термінологія має розгалужену систему складених термінів, суттєву частину яких складають двокомпонентні та трикомпонентні терміни, що називають нові швацькі процеси, явища або уточнюють зміст добре відомих галузевих понять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології: Харків: Вид-во при ХДУ «Вища школа», 1987. – 135 с.
2. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Способы номинации в современном русском языке / Отв. ред. Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1982. – 296 с.
4. Толикина Е.Н. О системном соотношении терминологического сочетания и фразеологической единицы // Проблемы фразеологии. – М.; Л.: Наука, 1964. – С. 150-172.
5. Чуєшкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01./ Харк. нац. ун-т . – Харків, 2002. – 200 с.

АННОТАЦІЯ

У статті з'ясовано мовний статус термінологічних аналітичних назв та подано моделі складених швацьких термінів.

Ключові слова: термін, аналітичний термін, складений термін, вільне словосполучення, фразеологізм, термінотвірна модель.

Linguistic status of terminological and analytic names is defined and also the models of complex sewing terms are given in the article.

Key words: term, analytic term, complex term, free word combination, phraseologism, term-forming model.

Оксана Самусенко
(Kиїв)

УКРАЇНСЬКІ АНТРОПОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Мова кожного народу є одним із складників його культури, тому в процесі вивчення та засвоєння іноземної мови студентами-іноземцями важливим є формування їхньої країнознавчої та лінгвокультурологічної компетенції. Майбутні філологи та перекладачі потребують глибоких знань української мови не лише як певного коду, але й як основи національної культури, невичерпного джерела знань про світосприйняття, історію і сучасне, духовну і матеріальну культуру українського етносу, оскільки все це необхідно для вільного володіння мовою. Занурення в етнокультурний світ відбувається безперервно і є складовою будь-якого навчального курсу в системі підготовки іноземних громадян. В останні десятиліття згідно з методикою викладання української мови як іноземної виокремилася нова навчальна дисципліна «Лінгвокраїнознавство: Україна», метою якої є формування лінгвокультурологічної, лінгвокраїнознавчої компетенції студентів-іноземців. При цьому головна увага приділяється вивченню національно-культурної специфіки, насамперед, лексичної бази української мови та напрацюванню вмінь та навичок розпізнавати країнознавчу інформацію в мовних одиницях різних рівнів, що у свою чергу є можливим завдяки ознайомленню студентів-іноземців з особливостями культури, різноманітних галузей життя українського суспільства від давнини до сучасності [1]. З огляду на це видається продуктивним опис багатьох мовних одиниць української мови, семантика яких має глибоке коріння та може надати широке поле національно-культурної інформації для тих, хто вивчає українську як іноземну. Сучасний науковий простір постійно поповнюється різноманітними етнокультурними дослідженнями, однак методичних доробків, на жаль, ще недостатньо, чим і зумовлена актуальність пропонованої статті. Найяскравіший матеріал у такому ракурсі зберігає царина ономастичної лексики, тому метою цього дослідження є ознайомлення студентів-іноземців з типовими явищами національно-культурної дійсності та світоглядом українського народу за посередництвом українських антропонімів.

Значущість імені, зокрема власного імені людини, осмислювалася багатьма вченими, починаючи від античності до сучасних наукових розвідок. У межах різних підходів питання про ім'я розглядали О.Ф.Лосєв, Ю.М.Лотман, Б.А.Успенський, Ю.С.Степанов, О.Р.Лурія, П.Флоренський та інші [2, с.6-7]. З одного боку, ім'я – це універсальна мовна категорія, оскільки немає людини без імені, з іншого – антропоніми індивідуалізують об'єкт номінації: кожна людина має своє ім'я, хоча реєстр імен обмежений, а кожен етнос у різні епохи має свій реєстр особових імен. Антропоніміка вивчає власні назви людей: імена, патроніми, прізвища, родові імена, прізвиська, псевдоніми, криptonіми, також антропоніми літературних творів, імена героїв міфів, фольклору, казкових персонажів тощо [11, с.36]. Для зацікавлення іноземної аудиторії вже на початковому етапі та залучення її до співпраці можна дати завдання поміркувати над тим, що спільного є між письменниками: *Іван Котляревський, Янка Купала, Ованес Туманян, Ян Кохановський, Хан Смуул, Йоганн Вольфганг Гете, Жан-Жак Руссо, Йон Крянге, Джон Голсуорсі, Джованні Боккаччо* [6], та перейти до питань історичної антропонімії і формули найменування людини в сучасному світі.

З давніх-давен вважалось, що з іменем людини пов'язана її доля. «Ім'я як доля», – кажуть українці. Немовля тільки після отримання імені «ставало» людиною, до цього його називали невизначенено «дитя», «немовля», «новонароджений». Ім'я людини – це ключик від її особистості і душі, тому в давнину люди приховували свої імена, щоб ніхто не зашкодив, або давали нащадку ім'я діда, прадіда, щоб передати дитині хороші риси

пращура. Таємниця і магія імені, вплив імені на людину, її характер і навіть долю – ці питання хвилювали і хвилюють не лише мовознавців, інших вчених, але й усіх батьків, які розмірковують, як назвати свою дитину [14].

Традиція давати людині ім'я ведеться з давнини. У різних народів існують свої принципи називання дітей, про що можуть розповісти самі студенти-іноземці. Якщо говорити про українську історичну антропоніміку, слід зупинитися на основних її етапах, які є загальновідомими для українців, але новими для іноземців. Так, цікаві імена існували у праукраїнців – язичників: імена, що вказували, яка за рахунком була дитина в сім'ї: *Третяк, Одинець*; імена, що вказували на час народження дитини: *Весна, Зима, Підосінь, Неділя*; імена, що вказували на різні обставини народження дитини: *Ждан, Неждан, Найден, Дорога, Ліс*; імена, що вказували на характер, поведінку, різні ознаки дитини: *Мовчан, Веселун, Безсон, Чорниш, Білявка, Добриня*; імена – талісмани, тобто імена тварин та інших живих істот навколошнього світу: *Вовк, Ведмідь, Білка, Заєць, Сом, Жук*; імена – обереги, що повинні були захищати дитину від злих сил: *Нехорошко, Крив, Ненаш, Худяк, Безрук*. У цей час запозиченими були переважно давньоскандинавські, варязькі імена: *Олег, Ольга (святий, священний), Ігор (молодий воїн)*. Традиційними слов'янськими іменами періоду IX – X ст. були складні імена з коренями *волод, мир, полк, слав*, з якими пов'язувалися поняття володіння, миру, слави, стану спокою, не війни: *Володимир, Всеволод, Творимир, Тихомир, Святополк, Милослав, Ярослав, Володислав, Ростислав, Ратемир, Борислав, Святослава, Мираслава, Горислава, Людмила, Бронислава*; імена на -ло: *Добрило, Гостило, Гатило*; інші імена типу *Лада, Злата, Бажена, Любава*.

Новий період в історії української антропоніміки пов'язаний з прийняттям Київською Руссю християнства в кінці X ст. Згідно з новим релігійним культом за візантійським обрядом людині під час «хрещення» давали імена з церковних календарних «святців». Ці імена мали грецьке походження або були запозичені в інших народів, з якими Візантія мала культурно-економічні та політичні зв'язки. Переклад основних наймень навів у «Лексиконі» старої української мови Памво Берінда. Для студентів-іноземців рекомендується наводити дещо спрощені тлумачення цих імен: грецькі: *Тарас (бунтівник), Петро (камінь), Софія (мудрість), Василь (цар, князь), Георгій (хлібороб), Катерина (чиста, свята), Андрій (чоловік, муж), Микола (переможець народів), Оксана (гостинна, чужоземка), Олександр (захисник людей), Олена (світло, сяйво)*; латинські: *Віктор, Вікторія (перемога), Валентин, Валентина, Валерій, Валерія (здоровий, сильний, міцний), Віталій (життя), Максим (найбільший), Павло (малий), Наташка (народжена, рідна), Сергій (високий, величановний)*; давньоєврейські: *Ганна (благодать, дарунок), Іван (божа милість, дарунок бога), Марія (бунт, вищість)*. Так виникло подвійне найменування людей: офіційне, дане при хрещенні, яке згадувалося рідко, та домашнє, мирське, яке знали всі. Поступово, починаючи з XV ст., функцію власних імен виконували імена християнського календаря, а мирські імена згодом перетворилися на прізвища і прізвиська. Одержані під час хрещення імена в Україні до XIX ст. лишалися єдиними офіційними найменнями.

З кінця XVII – початку XVIII ст. поширилися імена західноєвропейського типу, моду на які ввів Петро I, реформаторська діяльність якого була зорієнтована на Західну Європу. У цей час з'являється багато незвичних, екзотичних імен переважно з французької, англійської, німецької мов: *Аліса, Альберт, Едгар, Едуард, Емілія, Ельвіра, Луїза, Жанетта, Стелла, П'єр, Річард* тощо.

Новий етап в історії найменування пов'язаний зі зміною соціального устрою після 1917 року. З'являються і поширюються штучно створені імена, що відбивали боротьбу за революційну ідею, ознаки нового життя, індустріалізацію країни: *Вілен* (скор. від В.І.Ленін), *Воліна* (від воля), *Гертруд* (героїня труда), *Леніна, Сталіна, Марлен* (Маркс і Ленін), *Нінель* (зворотне від Ленін), *Леніслав* (Ленін і слава), *Ренат* (скор. революція, наука, труд), *Іскра, Ідея, Революція, Боротьба, Новіта, Енергетика, Ера, Сталь, Мартен, Трактор* та інші [6; 15]. На щастя, ці імена не витримали іспиту часом і зникли з ужитку,

оскільки у виборі і творенні імені велике значення мають естетичний смак, відсутність неприємних звукових асоціацій та здоровий глузд. Кінець ХХ ст., час перебудови й оновлення суспільства, характеризується активізацією етнокультурних традицій, тому повертаються до вжитку давно забуті, або мало поширені давньослов'янські, християнські імена типу: *Мирослава, Настя, Леся, Данило, Микита, Софія, Богдан, Ярослав, Святослав тощо.*

У розвиненому суспільстві офіційне найменування людини має свою формулу, тобто певний порядок антропонімів та загальних назв (етномів – назв племені, народності чи народу, назв родичівства, спеціальності, діяльності, звань, титулів та ін.). Офіційні наймення українців трапляються в різних уgadoх з кінця XVIII – початку XIX ст., наприклад: *Матвій Рибак Могоричник* (перше – офіційне, церковне ім'я, друге вказує на вид діяльності – рибальство, третє має характер прізвиська) [6, с.34-35]. У сучасній українській мові склалася така традиція: ім'я + по батькові + прізвище: *Тарас Григорович Шевченко*, що є російським запозиченням. Однак суто українською є інша формула: ім'я + прізвище, оскільки саме прізвище дуже часто походило від імені батька, діда чи іншого предка або мало характер прізвиська. Ще з часів Київської Русі відома ця формула: *Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Анна Ярославна, Володимир Мономах.*

Важливими для іноземної аудиторії є знання форм іменування людини в різних соціально можливих ситуаціях, їх відповідність до мовленневого етикету. Для розкриття цієї проблеми варто проаналізувати форми *пане Сергію, пані Олено; Сергію Петровичу, Олено Іванівно; Петровичу, Іванівно; Оксанко, Тетяночко, Петрику, Ганнусю* та дати відповіді на запитання: які форми звертання в українців є найпоширенішими, які форми звертання використовуються в офіційно-діловому мовленні, у яких ситуаціях можливе звертання лише по-батькові, яке самостійне значення мають ці звертання, хто може використовувати ці форми тощо [3].

Як вважають науковці, першою основою для творення прізвищ стали імена батька, матері, діда чи іншого предка: *Андрійчак «син Андрія», Гальчук «син Гальки»*. Українські прізвища найчастіше утворювалися за допомогою суфіксів: -енко: *Шевченко, Дубенко, Грищенко*; -ук / -юк: *Петрук, Катеринюк*; -ів: *Ковалів, Пономарів*; -ин / -їн (утворилися в часи східнослов'янської спільноті, згодом розвивалися тільки в російській антропоніміці): *Микитин, Софіїн*. На думку дослідників, матеріалом для творення прізвищ стали переважно антропоніми із здрібніло-пестливими суфіксами різної структури: -ик, -чик: *Павлик, Іваник*; -ець / єць: *Богданець, Василець*; -ко, -ичко, -ечко, -нько, -сь, -ась, -усь: *Андрійко, Павличко, Юрась*. Від здрібнілих і пестливих чоловічих імен на -ко виникли сучасні прізвища на -енко: *Левченко* (син Левка), *Іванченко* (син Іванка). Рідше зустрічаються прізвища на: -ло: *Недбайло, Недригайло, Нечитайло, Товкайло, Ховайло*. Ці дієслівні форми на -ло виступають в українській мові своєрідним табу [6, с.51-60; 13, с.74-76; 8]. Запропонувавши студентам-іноземцям відповісти на запитання, якими ремеслами володіли власники українських прізвищ *Гончар, Бондар, Кошикар, Швець, Ткач, Столляр, Лимар, Стельмах, Ковалів, Кравченко, Шаповал, Олійник*, можна залучити їх до глибини семантичного, словотвірного та етимологічного аналізу українських прізвищ. В українській мові досить поширеними є прізвища з коренем -бог-. Ці антропоніми утворювалися в різні часи й належали представникам різних верств населення: *Богдан, Богомаз, Богомол; Богдановський, Боголюбський, Богородицький, Богословський, Богинський; Богданов, Богданюк, Богов, Боженов, Богомазов, Боголюбов, Божков; Богданкевич, Богусевич, Божидарович, Божич; Богданець, Богомолець, Богуславець; Богданенко, Богданченко, Боговенко; Богданко, Божко* [6, с.65-72; 9]. Варто запропонувати студентам зробити словотвірний аналіз поданих прізвищ та назвати відомих українських діячів з такими іменами і прізвищами.

Неабияку зацікавленість в іноземній аудиторії викликають козацькі імена. У козацьких реєстрах та списках куренів Запорізької Січі значиться багато цікавих і навіть чудернацьких імен, оскільки козаки любили давати своїм товаришам по зброї різні

дотепні, кумедні наймення-прізвиська, які згодом ставали їхніми прізвищами: *Вернигора, Вершигора, Вирвидуб, Вернидуб, Крутисус, Гуляйденъ, Тягнирядно, Нетийвода, Нетийтиво, Нейжмак, Загубигорілка, Небийбатько, Помагайбатько, Переплигнирів, Убийзовк, Вареник, Бориц, Сало, Галушка, Хрін, Макогін, Довбня, Підкова, Голка, Муха, Хриц, Кліц.*

Промовистими іменами, які розкривають національно-культурну специфіку українського етносу, є антропоніми українських казок. Найпоширенішим в українських казках є ім'я Іван, яке також досить частотне і в казках інших слов'янських народів. Це ім'я може даватися різним типам казкових героїв, а прикладка, що стоїть біля імені, доповнює інформацію про героя (походження, родинні зв'язки, характер, зовнішність тощо): *Іван Царевич, Іван Царенко, Іван Царський син; Іван Мужичий син; Іван Селянський син; Іван Солдатський син; Іван Коров'ячий син, Іван Кобилячий син, Іван Бикович, Івашко Медведко; Іван Богданець, Іван Горох, Іван Пливунчик; Іван-силач, Іван-богатир, Іван-побиван, Іван-вітер; Іван-баштанник, Іван Запічник; Іван-дурень, Іван Дурник; Іван Нещасний; Іван Безчесний; Іван Голий, Івашка Біла Рубашка* [10, 5, с.34, с.167, с.205; 16]. Цікавий матеріал містять казки про богатирів – людей-напівбогів, яких бог наділив великою силою, щоб вони могли охороняти рідну землю від ворогів, зміїв чи іншої темної сили: *Котигорошко, Іван Побиван, Вернидуб, Дубина, Крутисус, Загативода, Дунай-богатир, Гориня, Вернигора, Розтихайгора, Іван Вітер, Об'їдайлло, Розімнізализо, Слухало, Стрілець, Морозко* [5; 7; 16].

В українських прислів'ях та приказках ціла низка антропонімів набула узагальненого значення (невдаха, недоумкуватий, дурний, пустомеля, неспритний, біdnий), наприклад: *Дурного Кирила і Химка побила. На безлюдді й Хома чоловік, а Гапка ще й люди. На біdnого Хому і дерево пада. Стецько з печі, Стецько на піч. Не перший раз Іван біdnий. Що вільно панові, то не вільно Іванові.* Слід запропонувати студентам проаналізувати наведені одиниці і здогадатися, що криється під цими іменами [12; 17]. На відміну від казок, прислів'їв та приказок, де окремі імена набувають символічного, узагальнюючого значення, у загадці використовуються найбільш уживані імена, але вони не мають прямого зв'язку з відгадкою. Нехай студенти спробують відгадати такі загадки: *Сидить Пахом на коні верхом, Книги читас, а грамоти не знає (Окуляри); Маленький Макарчик Усім людям підрядчик (Сокира); Сухий Артем, та далеко б'є (Рушниця).*

З метою охарактеризувати міфологічні імена можна запропонувати проаналізувати список діячів драми-феерії Лесі Українки «Лісова пісня», знайти імена міфологічних персонажів та пояснити їх значення: *Дядько Лев, Лукаш, Русалка, Русалка Польова, Лісовик, Мавка, Перелесник, Пропасница, Потерчата, Куць, «Той, що греблі рве», «Той, що в скелі сидить», Водяник, Мати Лукашева, Килина, Злідні, Хлопчик, Діти Калинині, Доля* [4; 5].

Отже, національно-культурна семантика українських антропонімів розкривається перед іноземцями у процесі їх ознайомлення з основними етапами української історичної антропонімії – від традиції і принципів називання дітей праукраїнцями в дохристиянські часи до сучасних процесів найменування, у процесі вивчення індивідуальної семантики антропонімів, сучасної офіційної форми іменування людини в Україні, шляхів становлення реєстру особових імен та утворення українських прізвищ, висвітленні символіки імені в контексті української етнокультури, зокрема антропонімів у фольклорі, міфології та художній літературі. Цей ряд є відкритим і потребує подальших, більш грунтовних, зорієнтованих на іноземного слухача, наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самусенко О.М. Створення лінгвокраїнознавчого образу України у процесі викладання української мови студентам-іноземцям // Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – № 11 (128). – Луганськ, 2007. – С. 185-191.

2. Самусенко О.М. Лінгвокраїнознавчий аспект вивчення міфологеми у процесі викладання української мови як іноземної // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Вип. 23., Кн. 3. – К.: Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2007. – С. 6-9.
3. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: «Рідна мова», 1998. – 475с.
4. Войтович В.М. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 392с.
5. Войтович В.М. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – 664с.
6. Глинський І.В. Твоє ім'я – твій друг: Наук.-худ. вид. – К.: Веселка, 1985. – 238с.
7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703с.
8. Іранський Р.Д. Родильна обрядовість і антропоніміка // Питання сучасної ономастики: Статті та тези за матеріалами конференції. – Дніпропетровськ, 1997. – С.69-70.
9. Ковпак Л.П. Українські прізвища з основою -бог- // Питання сучасної ономастики: Статті та тези за матеріалами конференції. – Дніпропетровськ, 1997. – С.92-93.
10. Лавриненко С.Т. Типізація власного імені в українській народній казці // Питання сучасної ономастики: Статті та тези за матеріалами конференції. – Дніпропетровськ, 1997. – С.111-112.
11. Лингвистический энциклопедический словарь / Под. ред. В.Н.Ярцевой – М.: «Советская энциклопедия», 1990. – 685с.
12. Мельник Л.В. Ономастичні елементи в українських фразеологізмах // Питання сучасної ономастики: Статті та тези за матеріалами конференції. – Дніпропетровськ, 1997. – С.119-120.
13. Потапенко О.І. Цікаве мовознавство: посібник. – Біла Церква: «Буква», 1996. – 190с.
14. Тайна імен: Сб. в 2-х т. – Харків: Горсинг, 1998. – 608с.
15. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 510с.
16. Українські народні казки. – К.: “СПАЛАХ” ЛТД, 1993.
17. Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О.В.Марковича та інших / Уклад М.Номис. – К., 1993. – 304с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена вивченню національно-культурної семантики українських антропонімів у процесі викладання української мови іноземним студентам. У статті йдеється про ім'я як універсальну мовну категорію, основні етапи української історичної антропонімії, сучасну офіційну форму іменування людини, символіку імені в контексті української етнокультури. Розглядаються основи формування лінгвокультурологічної компетенції студентів-іноземців.

Ключові слова: лінгвокраїнознавство, лінгвокультурологічна компетенція, антропоніми, національно-культурна семантика, українська мова, іноземні студенти.

The article deals with the study of cultural semantics of Ukrainian anthroponyms in the process of teaching Ukrainian to foreign students. The paper is devoted to the topical problem of Ukrainian area studies: universal language category of name, modern official form of name, name's symbolism in the Ukrainian culture. The shaping of linguocultural knowledge of foreign students was described.

Key words: Ukrainian area studies, linguocultural knowledge, anthroponyms, cultural meaning, Ukrainian language, foreign students.

Вікторія Товстенко
(Київ)

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ІНШОМОВНОГО ЕЛЕМЕНТІВ У СУЧASNІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Чільне місце в дослідженнях української термінології посіли праці, присвячені різним проблемам становлення економічної термінології. Серед них праці О.В.Чуєшкової

[17], М.І. Навальної [11], Я.Плоткіна [14], Г.В.Чорновол [16], І.І.Вакулик [1], Т.П.Кравченко [5] та ін. Зокрема, ринкову термінологію досліджували Б.П.Михайлишин [10], О.А.Покровська [15], З.Б.Куделько [7], біржову – Н.О.Жданова [3], фінансово-бухгалтерську – О.Г.Чумак [18], С.М.Кришталь [6], маркетингову – О.І.Гутиряк [2], Д.П.Шапран [19], агропромислового комплексу – Т.П.Кравченко [4].

У системі сучасної української економічної термінології, що утворилася на основі широкого і всебічного використання всіх ресурсів загальнонаціональної української мови, інтернаціональні терміни є її органічною частиною: вони підпадають під граматичні, словотворчі та фонетичні закони української мови, підпорядковуються закономірностям розвитку української термінології в складі української мови [13, с.136]. Коли йдеться про інтернаціональні слова, до аналізу залучається насамперед термінологічна лексика, оскільки серед інтернаціональних слів найбільшу кількість становлять спеціальні [12, с.188-189].

Практично ні одна природна мова у творенні термінів не може обійтися своїми власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань різних мов послуговується лексичними та словотворчими засобами високорозвинутих літературних мов, поєднуючи в собі національні та міжнародні елементи. У період середньовіччя це були переважно класичні мови – давньогрецька та латинська, остання дала моделі для творення термінів, здебільшого одноосновних, та серію високопродуктивних суфіксів і префіксів, що використовуються у термінології багатьох мов. З грецької мови запозичено модель творення складних термінів (композитів). Отже, латинські й грецькі основи термінів уже в епоху середньовіччя становили єдиний греко-латинський фонд, який запозичався багатьма мовами. До термінів цього типу належать, зокрема, *аукціон* (нім. Auktion, лат. auctio), *акциз* (франц. accise, лат. accisia), *акредитив* (франц. accreditif, лат. accrediter), *валюта* (італ. valuta, лат. valete), *експорт* (англ. export, лат. exportare), *імпорт* (англ. import, лат. importare) тощо. Деякі економічні терміни-інтернаціоналізми є грецькими та латинськими словами: *індекс* (лат. Index) , *іпотека* (лат. hypothekе), *економія* (гр. oikonomia), *дефіцит* (лат. deficit), *конкуренція* (лат. concurrentia), *квота* (лат. quota), *колонія* (гр. colonia), *ліцензія* (лат. licentia) тощо [13, с. 137]. Пізніше джерелом запозичень стали німецька, французька, італійська, іспанська та англійська мови. Наприклад, з німецької мови: *вексель* (нім. der Wechsel), *гільдія* (нім. Gilde); з французької: *асортимент* (франц. assortiment), *аванс* (франц. avance), *ажур* (франц. ajour), *бони* (франц. bon), *баланс* (франц. balance), *рантьє* (франц. rentier); з італійської: *дисконт* (італ. disconto), *ажіо* (італ. aggio), *сальдо* (італ. saldo); з іспанської: *ембарго* (ісп. embargo); з англійської: *аутсайдери* (англ. outside), *банкноти* (англ. bank-note), *демпінг* (англ. dumping), *кліринг* (англ. clearing) та ін. [13, с. 138].

Аналізуючи економічну термінологію АПК, Т.П.Кравченко виділила такі групи запозичень:

1) матеріальні буквальні запозичення: а) терміни, запозичені способом транслітерації: *лот* (англ. lot), *сертифікат* (фр. sertificat) тощо; б) терміни, запозичені способом трансфонації: *лізинг* (англ. leasing), *франко* (італ. franco) та ін.;

2) матеріальні трансформовані запозичення: *комерція* (лат. commercium), *контракт* (лат. contractus) та ін.;

3) кальки буквальні: *довгостроковий кредит* (англ. long-term credit), *короткостроковий кредит* (англ. short-term credit) та ін.;

4) кальки трансформовані: *аналіз господарського портфеля* (англ. portfolio analysis) та ін.[5 , с.135–136].

Освоєння інтернаціональних соціально-економічних термінів українською мовою є складним процесом: інтернаціональний запозичений термін „, пристосовується” до законів української фонетики, орфоепії й акцентуації, зазнає граматичних змін, унаслідок чого входить до української парадигми відмінювання (лише деякі економічні терміни-

інтернаціоналізми на зразок *ембарго, сальдо, ажіо* та ін. зберігають невідміновану форму, якої немає в морфологічній системі української мови [13, с.138].

Водночас цим явищем не слід зловживати і, беручи до уваги досвід інших мов та критерій “прозорості” терміна, замість терміна *директ мейл* пропонуємо український відповідник *рекламування поштою*, замість *ексклюзивна ліцензія – виключна ліцензія*. Але й навпаки, для уникнення двозначності надаємо перевагу терміну *інновації* порівняно з терміном *нововведення*.

Автори “Фінансово-економічного слованика” Г.Вознюк та А.Загородній (2000 р.) також намагалися залучати питомий український термінологічний фонд. Наприклад: *ліз-бек – зворотний лізинг, квазігроши – регіональні гроші, сертифікат депозитний – ощадний тощо.*

Прямі запозичення, з одного боку, формують спільний лексичний фонд у не обов’язково споріднених мовах, що сприяє взаєморозумінню фахівців, які розмовляють різними мовами, а з другого – надмірне захоплення чужими термінами ускладнює спілкування між членами суспільства. Зокрема, немає потреби користуватися іншомовною лексикою, якщо у мові є питомі слова на зразок *бартер (обмін), брокер (посередник), копірайт (авторське право), слоган (рекламне гасло), субсидія (допомога, підтримка), рамбурсувати (повертати борг) тощо.*

Причини запозичень різні: відсутність у мові цілісно оформленого непроникного терміна-однослова на позначення єдиного, нерозчленованого поняття (*демаркетинг – ліквідація ажіотажного попиту, девальвація – зниження офіційного курсу національної валюти, аналогічно: емісія, авізо та ін.*), лаконічність терміна, від якого легко утворюють похідні форми (*аудит – аудитор, аудиторство, аудиторський, аудиторська служба, Аудиторська палата України*), зміна концептуальних орієнтирів (етнічних, національно-специфічних на „европеїзовані” або „американізовані”), що викликає декореляцію протопонять „свій” – „чужий” (*поза грою – офайл*).

Останнім часом помітно зросла тенденція до гібридизації терміна, поєднання національних та міжнародних компонентів (*виробничий маркетинг, тендерне ціноутворення*). Поповнення лексики запозиченнями – історично неминучий процес, необхідний для того, щоб на кожному етапі свого розвитку мова відповідала потребам суспільства у спілкуванні, у закріпленні результатів пізнання дійсності, розвитку і збагачення культури народу.

У 1992 р. за спеціальним наказом Держстандарту і Міністерства освіти України на базі Львівської політехніки був створений Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ). За період 1992–1996 рр. було розроблено понад 600 Державних стандартів України (ДСТУ) на „Терміни та визначення”. У цій праці велику роль відіграли міжнародні термінологічні стандарти ISO (International Standards Organization) й IES (International Electrotechnical Commission). **Міжнародною організацією стандартів** (ISO) розроблено чіткі та однозначні системи транслітерації, де кожному нелатинському символові відповідає однозначний латинський символ. При цьому вживання сполучень літер заборонене. Такою є, наприклад, універсальна транслітерація знаків кирилиці без урахування особливостей тієї чи іншої слов’янської мови. Перша редакція цього стандарту вийшла в 1968 році [ISO/R – 1968]. Нова редакція цього стандарту, до якої було залучено також знаки кирилиці для неслов’янських мов, побачила світ у 1995 році [ISO 9:1995]. Системи транслітерації існують і на національному рівні – варіант Бібліотеки Конгресу США, Британський стандарт [British Standard 1958].

Лексична модернізація та лексична стандартизація як основні аспекти планування корпусу мови охоплюють такі заходи, як термінологічна модернізація та термінологічна стандартизація. Ці заходи можна об’єднати в один комплекс заходів під назвою *термінологічне планування*, яке є одним з аспектів планування корпусу мови та відіграє

далеко не останню роль у подоланні технічних комунікаційних бар'єрів. До термінологічного планування належить модернізація та стандартизація.

Отже, термінологічне планування – це організована та узгоджена робота з термінологічної модернізації та стандартизації, спрямована на формування відповідних LSP та розвиток термінологій, яких ще немає в мові-реципієнти.

У деяких країнах урядові установи також можуть втручатися в процес термінологічного планування для захисту національних LSP від іншомовного впливу. Характер термінологічного планування залежить від статусу мови. Так, малі розвинені країни, як Данія та Норвегія, не можуть розвивати терміносистеми абсолютно для всіх галузей через брак відповідних фондів та кадрів. Тому вони у деяких специфічних галузях застосовують іншу мову, частіше за все англійську [21, с 3-4].

Термінологічна модернізація полягає у створенні нових термінів. Такі заходи необхідні як складова заходів, пов'язаних з плануванням статусу мови, оскільки галузеві терміносистеми не можуть бути присутніми в будь-якій мові апріорі. Технологічні знання не можуть поширюватися в межах будь-якої мови за відсутності галузевих термінологій, що призводить до дискримінації носіїв даної мови, які змушені вивчати для цього іноземні мови, та, зрештою, до відставання даної країни [22, с.169-170]. Отже, термінологічна модернізація, що є поодиноким випадком мовної модернізації, спрямована на реалізацію потенціалу мови у тій чи іншій галузі.

Справжня термінологічна модернізація наявна тоді, коли є намагання пристосувати ту чи іншу мову до сучасних умов та запровадити її в усіх сферах суспільно-політичного життя та в усіх галузях науки. Побудова нових термінів може в таких випадках бути спрямована або на інтернаціоналізацію, або на пуріфікацію. Проте, незалежно від тенденції, кінцева мета термінологічної модернізації є однаковою – можливість рідною мовою висловлювати будь-яку наукову думку.

Термінологічна стандартизація є другим, не менш важливим аспектом термінологічного планування. Вона спрямована на вибір термінологічної норми та її затвердження як обов'язкового варіанта, а також на усунення двозначності у спілкуванні, гармонізацію терміносистем, їх інтернаціоналізацію та уніфікацію, щоб нові терміни були вмотивовані та зрозумілі всім галузевим фахівцям, а також для запобігання зайвим синонімам.

Термінологія кожної мови є національною, адже її компонент інтернаціонального характеру асимілюється відповідно до структури національної мови. На цьому наголошувала Т.І. Панько: „Інтернаціональні компоненти в національних системах соціально-економічних термінів носять національний характер” [13, с.134]. Національне ѹ інтернаціональне в філологічній концепції І. Франка також перебувають у діалектичній єдності. На сторінках його праць (ст. „Сила податкова Галичини” 1883, „Справоздання міністерства фінансів з доходів державних за рік 1882”, „Фінансове положення Галичини” 1883, „Крайовий бюджет” 1889 тощо) знаходимо іншомовні терміни, які він уживає паралельно з власне українськими, наприклад: *кредитор* – *віритель*, *асекурація* – *забезпечення, страхування, цло – мито, консумція – споживання, кавція – грошова застава, запорука, гарантія*. У збірнику “В наймах у сусідів” (1914) І. Франко використовує такі описові звороти: переміна продуктів на капітал – суч. *товарообіг, ціна коштів продукції і зворотні кошти, вложенні в його вироби*, у значенні *собівартість*. Паралельно застосовує І.Франко і дублетні пари термінів словотворчого плану: *збут – відбут, визиск – визискуване, плата – платня, закуп – закупуване*. І.Франко шукає терміни: бере ті, які є, творить свої, узвичає в термінологічному значенні загальновживані слова, називає поняття описовими зворотами. Нерідко, наприклад, на сторінках його збірника знаходимо термін *усунення* і паралельно з ним – описові звороти *привернене спільної власності, спільне ужитковане землі та громадське володіння землею* [13, с.33].

Питання про стандартизацію науково-технічних термінів уперше порушив на початку 30-х років австрійський інженер Евген Вюстер. Саме він уперше звернув увагу на

необхідність розроблення термінологічних стандартів та централізованого керівництва науково-технічною мовою. Зокрема, Вюстер підкреслював, що стандартизація мови відбувається трьома шляхами: а) пропозицією щодо нових термінів (словотворчість); б) вибором між уже наявними синонімами та омонімами та в) реєстрацією і закріпленим наявного вжитку лексичних одиниць. Особливо важливим є завдання з усунення омонімії [23, с.170-171].

У науковій термінології поштовхи до стандартизації та інтернаціональної уніфікації спеціальних мов можуть здійснюватися найбільш ефективно. В.Недобіти визначив принцип стандартизації та уніфікації інтернаціональної термінології, який ґрунтуються на кількох рівнях і торкається таких аспектів, як: а) поняття та система понять; б) дефініції, тобто описи понять за допомогою інших, вже відомих понять, переважно у вигляді слів та термінів; в) внутрішня форма термінів; г) зовнішня форма термінів [22, с. 168-171].

Саме для стандартизації науково-технічної термінології при Міжнародній організації стандартів (ISO) у 1947 році було створено Комітет з технічної термінології ISO/TC 37.

Модернізацію та стандартизацію можна розглядати як два етапи термінологічного планування: спочатку відбувається процес заповнення лакун та побудови нових термінів, далі – процес централізованого відбору найбільш вдалих варіантів та затвердження галузевих термінологічних стандартів. Кінцевою метою термінологічного планування є розроблення системи однозначних термінів [9, с.9].

Відомо, що інтернаціоналізмами у мовознавстві називають не всі прояви інтернаціонального в мові, а тільки особливо важливі форми міжмовної єдності в лексиці. Інтернаціоналізми – міжмовна синхронна категорія, яка виявляється тільки у разі зіткнення та зіставлення мов [4, с.13]. Наявність інтернаціонального елемента значно полегшує спілкування між носіями різних мов. Браун визначив такі переваги інтернаціональності галузевих термінологій: спільний лексичний фонд сприяє повсякденній комунікації, має широке застосування у вивчені та викладанні іноземних мов, передає інформацію стосовно культурно-історичних контактів між різними народами, може інтегруватися як словник пан'європейської культури, робить вагомий внесок у дискусії стосовно іншомовних запозичень [20, с.166].

В.Недобіти визначив такі типи термінів, що є абсолютними інтернаціоналізмами:

1. Однакові терміни, які по-різному пишуть та вимовляють в різних мовах та країнах (наприклад, нім. *induktion*, фр. та англ. *induction*, іт. *induzione*, рос. *индукция*, укр. *індукція*, рум. *inducție*, порт. *indução* тощо).
2. Біологічні та медичні (а іноді й юридичні) латинізовані терміни, які пишуть в усіх мовах та країнах однаково, але вимовляють по-різному, залежно від тієї чи іншої традиції вимови латинських слів.
3. Терміни з новітніх мов, які пишуть абсолютно однаково та вимовляють майже однаково в усіх мовах, тобто це найсучасніші типи запозичень з різних національних мов, переважно у формі словосполучень та фраз. (типу *table d'hôte*, *best in show* тощо) [22, с. 173].

Графічне оформлення запозичень та інтернаціональних елементів підпорядковується певним правописним традиціям відповідної мови. Якщо мова, через свою недорозвиненість, таких традицій не має, ці традиції формуються поступово, у процесі засвоєння цією мовою іншомовних елементів.

Освоєння та функціонування запозичень у системі економічних термінів має свою специфіку, проте підпорядковане загальним законам освоєння іншомовних слів українською мовою. Термінологія кожної мови є національною, ґрунтуються на питомих словах української літературної мови, проте має у своєму складі й запозичені загальноекономічні та галузеві терміни, що увійшли до її складу з різних мов – латинської,

грецької, англійської, французької, німецької та ін. Інтернаціональні елементи значно полегшують спілкування між носіями різних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакулик І.І. Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов (на матеріалі юридичних та економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов): Автореферат дис.... канд. філол. наук: 10.02.15// Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка, Ін-т філології. – К., 2004. – 20 с.
2. Гутиряк О.І. Англійська термінологія маркетингу: структура та семантичні характеристики: Дисертація ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Львів, 1999. – 209 с.
3. Жданова Н.О. Терміноутворювальні механізми у сфері біржової лексики: Дис....канд.філол.наук: 10.02.15// Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2003. – 182 с.
4. Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Харьков: Вища школа, 1980. –208 с.
5. Кравченко Т.П. Формування терміносистеми економіки агропромислового комплексу: Дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. – Миколаїв, 2006. – 215 с
6. Кришталь С.М. Структурно-семантичний аналіз метафоризації термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах: Дис.... канд. філол. наук: 10.02.17// Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2003. – 218 с.
7. Куделько З.Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.04// Львівський нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2003. – 20 с.
8. Лейчик В.М., Смирнов И.П., Суслова И.М. Терминология информатики (теоретические и практические вопросы) // Итоги науки и техники. Серия информатики. – М.: ВИНИТИ, 1977, Т.2. – 138 с.
9. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. – М., 1961. – 158 с.
10. Михайлишин Б.П. Комуникативний аспект української ринкової термінології// Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – с.64–67.
11. Навальна М.І. Дієслівна лексика соціально-економічної сфери (на матеріалі засобів інформації кінця ХХ ст.): Автореф. дис... канд.. філол.наук: 10.02.01//НАНУ, Інститут укр. мови. – К., 2002. – 18 с.
12. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах. – К.: Наукова думка, 1993. – 238 с.
13. Панько Т.І. Від терміна до системи. – Львів: Вища школа, 1979. – 146 с.
14. Плоткін Я. Труднощі словотворення і варіанти норм української мови при вживанні економічної термінології// Міжнародна наукова конференція „Проблеми української науково-технічної термінології”: Тези доповідей. – Львів, 1992. – С.165-166.
15. Покровська О.А. Українська термінологія ринкових відносин: Дис.... канд. філол. наук: 10.02.01// Харківський державний ун-т. – Харків, 1995. – 207 с.
16. Чорновол Г.В. Англіцизми в сучасній економічній термінології// Культура слова: зб. праць. – К.: вид-во Інституту української мови НАНУ, 2003. – Вип. 62. – С. 47-51.
17. Чуєшкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): Дис....канд. філол. наук: 10.02.01. // Харків. нац. ун-т.–Харків, 2003. –189 с.
18. Чумак О.Г. Складні слова і терміносполучення як вид термінологічної номінації// Українська термінологія і сучасність. – К.,1997. – с.110–113.
19. Шапран Д.П. Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика: Автореферат дис.... канд. філол. наук: 10.02.01. // Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
20. Braun P. Internationalisms: identical vocabularies in European languages // Language Adaptation (edited by Florian Columas). – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – P. 158–167.
21. Felber H. Terminology Planning in Countries Lacking Developed Terminologies. – Wien: Infoterm,1984. – 8 p.
22. Nedobity W. International Terminology// Language Adaptation (edited by Florian Columas). – Cambridge: Cambridge University Press,1989. – P. 168–176.
23. Wuster E. Internationale Sprachnormierung in der Technik, besonders in der elektrotechnik. – Berlin: VDI – Verlag G. m. b. H., 1931. – 431 s.

АННОТАЦІЯ

У статті проаналізовано співвідношення національного та іншомовного елементів у сучасній економічній термінології. З'ясовано основні джерела запозичень, визначено їхні причини, схарактеризовано термінологічну модернізацію та термінологічну стандартизацію, обґрунтовано національний характер української економічної термінології.

Ключові слова: запозичення, інтернаціоналізм, модернізація, стандартизація, національний та іншомовний елемент.

In this article you can find the analysis of the correlation of the national and borrowed elements in modern economic terminology. Here the main sources of the borrowings have been found out and the reasons for this phenomenon have been determined. The terminological modernization and standardization have been characterized and the national character of the Ukrainian economic terminology has been proved.

Key-words: internationalism, borrowings, modernization, standardization, national and borrowed elements.

Юлія Федорова
(Київ)

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З ПРИКМЕТНИКАМИ, УТВОРЕНІМИ ВІД АНТИЧНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ

Фразеологізми, у складі яких виділяються власні назви, становлять значний шар фразеології сучасної української мови. У сучасному мовознавстві розглядалися фразеологічні одиниці з різних аспектів: за джерелами походження, з погляду семантичних видозмін, їх структурної організації тощо.

Метою цієї статті є аналіз античних фразеологічних одиниць літературного походження, які у своїй основі містять присвійний прикметник. Для реалізації мети необхідно розв'язати такі завдання: з'ясувати джерела походження античних фразеологізмів; та проаналізувати їх конотативні значення; визначити семантичні групи фразеологічних одиниць античного походження та схарактеризувати структури зазначених одиниць.

Фразеологічні одиниці з прикметниками, утвореними від античних власних назв, є запозиченими. Українська мова засвоїла їх переважно з книжних джерел різних мов. Античні фразеологізми з присвійними прикметниками беруть свій початок у давньогрецьких та давньоримських міфах, античній історії та літературі (власні імена богів, героїв, міфологічних істот).

Л.С. Ковтун зазначає, що формування цих одиниць пов'язане з двома основними етапами. На першому відбувалося засвоєння сюжету, на ґрунті якого розвивалася фразеологічна одиниця, і формування стійких комплексів слів, а на другому – здійснювався відхід від прямого значення стійкого звороту і набуття ним переносного значення [4, с.179].

У сучасній українській мові античні фразеологізми становлять відносно замкнену й чітко окреслену систему. Їх близько 50. Значна кількість цих одиниць набула в сучасній мові статусу „крилатих”. Однак дефініції цього терміна в сучасному мовознавстві неоднозначні. Одні мовознавці (Л.Г. Скрипник, Н.А. Москаленко, Ф.П. Медведев, М.С. Ашукін, А.П. Коваль, В.В. Коптілов) відносять фразеологізми з античними власними назвами до „крилатих” висловів, інші (Г.М. Удовиченко, А.І. Молотков) – до ідіом. У словнику російської фразеологічної термінології такі одиниці називаються античними ремінісценціями [7, с.2]. У найновіших дослідженнях з ономастичної фразеології використовуються назви „ античні фразеологізми ” (А.М. Кравчук), „ фразеологізми з міфонімічним компонентом ” (Н.М. Пасік), „ фразеологізми з античними іменами ” (О.А. Мороз). Для цих одиниць можна використати термін О.А. Мороз „ фразеологізми з античними іменами ”, бо аналізовані фразеологічні одиниці з присвійними прикметниками походять від античних особових імен людей.

Фразеологізми з античними власними іменами увійшли в сучасні мови як калькові переклади. Такі кальки можна вважати інтернаціональними елементами фразеологічної системи сучасних мов, тотожними за змістом, але різними за формою, наприклад: укр.: *Авгієві стайні (конюшні)*; рос.: *Авгиеевы конюшни* (уживається у значенні „захаращене, украй занедбане приміщення”). Однак, фразеологічні одиниці з античними назвами можуть відзначатися національною своєрідністю. Розвиток різних значень спільногоніма у фразеології різних мов свідчить про відмінності у сприйнятті античних образів кожним народом [5, с.11].

У складі античних фразеологізмів засвідчено чоловічі імена – *Авгій, Ахіллес, Герострат, Геракл, Дамокл, Еол, Сізіф* і ін.: *Авгієві стайні; Ахіллесова п'ята*: Вона хотіла як слід розглядіти Каргата, вгадати його настрій.., відчути його тим особливим жіночим почуттям, що швидко знаходить ахіллесову п'яту в найнеприступнішій людині (Ю. Шовкопляс); *Геростратова слава; Дамоклів меч*: Я думаю, під дамокловим мечем краще, ніж під павутиною, бо там людина себе величніше почувас (Леся Українка); *Сізіфова праця*: Спали гори в неясних рельєфах. Ріка то затихала, то знов шуміла, сповняючи сізіфову працю (Г. Хоткевич); та жіночі імена: *Аріадна, Пенелопа, Сивіла: Аріадніна нитка, Пенелопіна вірність, Сивіліні книги*. Античні імена можуть уживатися у двох варіантах – у грецькому і римському, наприклад: Амур – Купідон (*стріли Амурів (Купідонові)* – „символ кохання”): *А Кімон, що його нечутливе досі на всяку науку серце вразила врода Іфігенії Амуровою стрілою, почав розумнішати од думки до думки, дивуючи тим батька* (Боккаччо, перекл. М. Лукаша); „*I приніс же дідько оту красуню в мій палац! Я вже був забувся про неї, а вона знов роздратувала мене своїми очима. Оче ж то ті стріли Купідонові, про котрі торочать латинські поети! Бодай нечистий узяв оті Купідонові стріли! .. доведеться знов вчинити заїзд на леваду й хату цієї красуні!*” – подумав Єремія (І. Нечуй-Левицький).

Фразеологізми з античними власними назвами являють собою відносно замкнену і чітко окреслену систему одиниць. Власні імена в них позначені, марковані змістом міфів, античних творів і, фактично, не зазнають модифікацій. Окремі варіанти, що можуть з'явитися у художніх та публіцистичних творах, не виходять за межі книжних.

У зв'язку з фіксацією власних імен у прикметниковій формі постає проблема написання власних назив у фразеологізмах з малої чи великої літери. Випадки непослідовного написання великої та малої літери в онімах засвідчують і лексикографічні джерела, наприклад, *адамове ребро* (за фразеологічним словником української мови) та *Адамове ребро* (за „Крилатими висловами біблійного походження” А.П.Коваль, В.В.Коптілова). Написання з великої чи малої літери власних назив у фразеологізмах зумовлене двома причинами: суперечливістю етимології фразеологізму та ступенем семантизації оніма.

Лексикографічна практика засвідчує й таку тенденцію. Відантропонімічні утворення частіше пишуться з великої літери, а відтопонімічні – з малої. Можна було б зняти за основу саме таке розмежування у правописі власних назив. Однак, не можна не враховувати й ступінь апелятивності, міру метафоричності власного імені як компонента фразеологізму. Зауваження подібного плану необхідно залучити не тільки до біблійних фразеологізмів, а й до античних фразеологізмів, а також до всіх фразеологізмів, що мають у своєму складі власні імена прикметникового типу.

Античні імена ще до фразеологізації розвинули переносні значення на основі енциклопедичної інформації про денотат імені. Ці значення спираються на міфологічні уявлення. На основі таких експресивних значень особові імена увійшли до складу фразеологізмів, ставши в багатьох випадках їх семантичним центром.

У складі фразеологічних одиниць античного походження власні імена античних богів, героїв, міфологічних істот виступають носіями різних експресивно-смислових відтінків. Розвинувши переносні значення ще до фразеологізації, ці імена у фразеологізмах перетворюються на конотативні. Оскільки античні міфи репрезентують

найдавнішу історію й культуру земного населення, то конотації античних імен можуть уважати культурно-історичними. Водночас вони відзначаються оцінним характером, який зумовлюється конкретними міфами.

У фразеологічному контексті античні імена виступають носіями позитивно та негативно-оцінної семантики, характеризують людину за її позитивними чи негативними рисами, фізичними ознаками, діями, вчинками.

Присвійні прикметники у складі фразеологізмів з античними іменами відзначаються більшим ступенем узагальнення, можливістю переходу до загальних назв. Античні імена – компоненти фразеологізмів – виступають носіями таких позитивно забарвлених значень: 1) „Людина, що вміє дотепно говорити, дошкульно вражати словом”: *Ювеналів бич* – Художнє слово не тільки підносило все прекрасне, світле й радісне в нашому житті, але було й ювеналовим бичем, що вражає все негативне, прогниле й омертвіле, яке перешкоджає рухові вперед (Історія укр. літ.); 2) „Чоловік надзвичайної сили, силач”: *Геркулесове тіло* – Темним полиском лиснілось м'язисте геркулесове тіло (О. Гончар); *Геркулесова праця*; *Геркулесові м'язи* – М'язи кочегар справді мав геркулесові (М. Трублайні); 3) „Сміливий чоловік, відданий справі”: *Аннібалова (ганнібалова) клятва*; *Піррова перемога* – „Ви мене роздавите, вірю, але... Це буде піррова перемога, кажучи глибше...” (І. Багряний); 4) „Чоловік, який страждає в ім'я інших, мученик”: *Танталові муки* – Отакий і студент; коли від напруження тріщить голова, тugo замотана мокрим рушником, думаси – скоріше б кінчалися оці „танталові муки”, швидше б отримати жаданий диплом...; 5) „Чоловік, який шукає істину”: *Діогенів ліхтар* (від імені давньогрецького філософа Діогена, який, узявши в руки ліхтар, удень шукає людину); 6) „Спричинювач кохання”: *Купідонові стріли*; 7) „Людина, яка пильно охороняє що-небудь, певний порядок, чиєсь погляди, ідеї тощо”: *Аргусове око*; 8) „Вірна жінка”: *Пенелопина вірність*; 9) „Людина, яка допомагає вийти зі скрутного становища”: *Аriadнina нитка*.

У складі фразеологізмів античні імена також розвивають негативно забарвлених значення, наприклад: 1) „Нечесний, честолюбний чоловік, злочинець”: *Геростратова слава*; 2) „Невіглас”: *Мідасів суд*; 3) „Єхидна людина, яка вводить в оману”: *Авгурова усмішка*. Конотації імен мотивуються міфами і знання їх є необхідною умовою.

Фразеологізми з античними іменами на основі відповідності значення фразеологізму якісь частині мови та виконуваної цим фразеологізмом синтаксичної функції належать до субстантивних. Субстантивним фразеологізмам з власними античними іменами властива узагальнено-предметна семантика, на основі якої вони співвідносяться з іменниками, виконуючи в реченні „іменникові” синтаксичні функції [1, с.46].

Фразеологічні одиниці книжного походження в основному не засвідчують лексичних варіантів, вони тісно прив'язані семантикою до античних літературних джерел. Однак, можна виділити кілька семантичних груп цих одиниць, які: а) характеризують людину за зовнішніми та внутрішніми ознаками: *Еолова арфа* „чутлива до всіх вражень життя людина”: Пролітав буйний вітер край вежі, що стояла самотньо на кручі. Там знайшов він Еолову арфу (Леся Українка); б) вказують на фізіологічні або фізичні характеристики людини: *Ахіллесова п'ята* „слабке, вразливе місце”: I це його [підполковника] велике, як у батька, і поступливе, як у матері, серце залишилось його ахіллесовою п'ятою (Ю. Бедзик); в) указують на результат, кінцеву межу чогось, наслідки: *Авгісів стайні* „бездад”; *Піррова перемога* „знецінена перемога”; *Геркулесові стовпи* „кінцева межа; крайність”: Гніт капіталу над працею ще більше збільшився, реклама, шахрайство, кар'єрізм і безпринципність досягли геркулесових стовпів, безпр'я трудачих стало безнадійним (Леся Українка); г) позначають абстрактні явища та поняття: *Гордіїв вузол* „складна, заплутана справа”: Чи вона божевільна, чи справді лише легкодух, чи, може, задумує щось дуже мудре, но жіноцьке мудре, таке, як гордіїв вузол, що йому ні початку, ні кінця не знайдеш? (І. Франко); *Прокrustове ложе* „мірило

чогось”: *Віками літературна мова поповнювалась з народних джерел, а дехто хоче втиснути її в прокрустове ложе одного „зеленого” словника* (А. Малишко); *Дамоклів меч* „постійна небезпека”: Іхнє майбутнє мала вирішити та розмова – відверта, щира. Не знайдуть спільної мови, залишиться над Катериною висіти, мов клятий дамоклів меч, важка підоозра, і … життя в них не буде (Ю. Збанацький); г) називають ірреальні поняття: *Гадесові поля* „царство мертвих”: Родина, слава, молодість, кохання Зосталися далеко за морями, А я сама на сій чужій чужині, Неначе тінь забutoї людини, Що по Гадесових полях блукає, Сумна, бліда, безсила, марна тінь! (Леся Українка).

Аналізовані фразеологічні одиниці античного походження містять у своєму складі присвійні прикметники, твірними основа для яких виступають тільки іменників і тільки назви істот [6, с.92]. Від назв людей присвійні прикметники творяться за допомогою суфіксів та їх варіантів: 1) **-ів (-їв, -ов)**: *Гордіїв вузол, Еолова арфа, Дантові кола, Гераклів подвиг*; 2) **-ин (-їн)**: *Пенелопина вірність, Сивіліні книги, Аriadнина нитка*.

Усі ці семантичні групи субстантивних античних фразеологізмів представлена структурною моделлю: відомастичний прикметник + іменник у називному відмінку: *Мідасів дотик, Мідасів суд, Сфінксовая загадка, Прометеїв вогонь, Езопова мова*.

В окремих випадках трапляються варіанти книжних субстантивних фразеологізмів, де варіюванню підлягають як ономастичний, так і неономастичний компоненти фразеологічної одиниці: *Авгієві стайні (конюшні, стойла), Сізіфова праця (робота, труд), Амуррові (Купідонові) стріли, Гордіїв (Тимофіїв) вузол*.

Серед фразеологізмів цього типу існує кілька фразеологічних одиниць, співвідносних з інфінітивними односкладними реченнями. Основною ознакою таких одиниць є узагальнене значення потенціальної дії, незалежної від волі можливого суб’єкта. Наприклад, *Висіти дамокловим мечем* „постійно загрожувати кому-, чому-небудь”: *Небезпека бути викритим через отої вірш „дамокловим мечем” висіла над ним* (А. Головко); *Дійти до геркулесових стовпів* „дійти до краю”; *Розрубувати (розрубати) гордіїв вузол* „просто, рішуче, сміливо розв’язувати складне, заплутане питання”: *Бригадир також говорив коротко, але коясним реченням немов розрубував гордіїв вузол* (Ю. Збанацький); *Мстислав зарікався більше не стрічатися з Настею, не морочити ні себе, ні її, раз і назавжди розрубати* для них обох цей незручний *гордіїв вузол* (В. Логвиненко).

Отже, у складі фразеологізмів античного походження особові імена вибрають у себе риси відповідних персонажів античних творів. Конотативні значення особових імен у складі фразеологізмів з античними іменами мають переважно міжнаціональний характер і виділяються у фразеології багатьох мов.

Фразеологізми з античними власними іменами являють собою субстантивні фразеологічні одиниці, побудовані за моделлю: присвійний прикметник + іменник у називному відмінку. Присвійні прикметники творяться від назв людей за допомогою суфіксів **-ів (-їв, -ов)** та **-ин (-їн)**. Зустрічаються подекуди й фразеологічні одиниці античного походження, співвідносні з односкладними інфінітивними реченнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вид-во при Харк. держ. ун-ті, 1987. – 137 с.
2. Коваль А.П. Слово про слово. – К.: Радянська школа, 1986. – 284 с.
3. Коваль А.П., Коптілов В.В. 1000 крилатих виразів української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1964. – 671 с.
4. Ковтун Л.С. К истории русской идиоматики (геркулесовы столпы, колосс родосский) // Вопросы теории и истории языка. Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. – С. 179-188.
5. Кравчук А.М. Польська фразеологія з ономастичним компонентом: Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – К., 1999. – 20 с.
6. Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Українська мова: Довідник. – К.: Освіта, 2002. – 255 с.

7. Словарь русской фразеологической терминологии / Сост. А.К. Бирих, С.С. Волков, Т.Г. Никитина. – Мюнхен: Verlag Otto Sanger, 1993. – 136 с.
8. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано античні фразеологічні одиниці літературного походження, які у своїй основі містять присвійні прикметники, зокрема, аналізуються джерела походження, конотативні значення, а також визначаються семантичні групи та структура античних фразеологічних одиниць. Запозичені фразеологічні одиниці засвідчують як чоловічі, так і жіночі античні імена.

Ключові слова: античний фразеологізм; античне особове ім'я; конотативне значення; переносне значення; субстантивний фразеологізм; семантична група.

This article gives the analyse of the ancient phraseological units of literary origin which have in its base possessive adjectives, specifically, analyse sources of origin, connotative senses, and also determine the semantic groups and structure of ancient phraseological units. The loan phraseological units witness men and women names.

Key words: the ancient phraseologizm; the ancient personal name; the connotative sense; the metaphorical sense; the noun phraseologizm; the semantic group.

КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

Ольга Барабаш-Ревак
(Львів)

ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ОБРАЗУ ОБ'ЄКТА – АТРИБУТИ І ЇХ ОЦІНКА (на прикладі мовного образу парубка в текстах української народної культури)

У сучасній когнітивній лінгвістиці про питання мовного образу світу (далі – МОС) учені висловлюються щоразу частіше. Мова – важливий засіб формування й існування знань людини про світ. З іншого боку, «мова окреслює своєму користувачеві спосіб сприйняття світу» [2, с.48]. Підтвердженням того є дискурсивне вживання мови. МОС – сукупність суджень, закріплених мовою, котра визначає риси і способи існування позамовного світу. МОС виконує, відповідно, інтерпретаційну і регулятивну функції: тлумачить дійсність, з якою зустрічається людина, і регулює людську поведінку в цій дійсності. Зазвичай, мовна інтерпретація світу містить також аксіологічний елемент. Чим важливішу роль відіграє об'єкт у певній культурі, тим більше правдоподібно те, що він і його слово-нomen міститимуть аксіологічний елемент. При цьому оцінка окремих об'єктів залежить від установленої ієархії цінностей у певного народу.

Дослідження теоретичних аспектів МОС, а також аналіз конкретних фрагментів МОС українця знаходимо у працях І.Кононенко, В.Жайворонка, Ю.Кононенка, С.Єрмоленко, Н.Сукаленко, Н.Лобур, В.Буряка та ін. Учені (Р.Кісі) уважають, що без урахування процесів життєдіяльності народу неможливо аналізувати мовні структури, оскільки найповніше виявляє себе слово власне в контексті етнокультури. Питаннями оцінного компонента у структурі МОС займаються дослідники Р.Гжегорчикова, Р.Токарський, Е.Масловська та ін., указуючи, зокрема, що найвищу оцінку в тексті отримує об'єкт, означений категоріями «свій», «сакралізований», «людський». Об'єктом зацікавлення у практичних дослідженнях фольклорних і етнографічних текстів є «ментальний предмет», усталений у мові і культурі, який знаходиться між об'єктивним світом і людиною-дослідником цієї дійсності – тобто мовний образ об'єкта.

У статті представимо спробу висвітлити частину мовного образу парубка в текстах українського фольклору і етнографії. Його творять, поряд з атрибутивними компонентами, також вікові, кількісні, локально-темпоральні, функціональні характеристики. Зміст і структура аналізу семантики народних текстів відповідатимуть когнітивній дефініції, народному способові сприйняття світу. Тлумачення мовного матеріалу не покликатимуться на наукове знання про предмет, але характеризуватимуть його адекватно до щоденного знання, із використанням стереотипних рис, а також його оцінки.

У фольклорних і етнографічних текстах номен «парубок» характеризується високою частотою вживання. Інші найчастотніші відповідники поняття «молодий неодружений чоловік» – це *козак*, *хлопець*, *парубок*, а також (оскільки синоніми, що тепер вважаються символами, ми трактуємо в прямому значенні відповідно до наївного знання про світ) – *місяць*, *сокіл*. Проаналізуємо найпоширеніші атрибути, виражені прикметниками, які надають парубкові та номенам на його позначення відповідної оцінки: *молодий*, *багатий*, *гарний*.

Ознака віку '**молодий**' у більшості фольклорних жанрів та етнографічних матеріалах передається експліцитно за допомогою прикметників **молодий** (**повна** (*Парубок молодий підмовляє дівчину*) і **коротка** форма (*Там ся вивіває молодий Михасенько на коню*),

молоденький (*Ой поїхав на чужину козак молоденький*) та збірного іменника **молодь** (*Іграли перед труною покійника забавляється сама тільки парубоцька молодь*). У цих випадках ознака ‘молодий’ відзначається позитивною оцінкою, актуалізуючи сему ‘дозрілий, придатний для одруження’. Проте найчастіше в козацьких та ліричних піснях, а також у прислів’ях та приказках указаний атрибут виражений імпліцитно. Зокрема, його реалізують у мовній практиці прикметники **зелений**, **кучерявий**, **чорний**, котрі і надають лексемам, що позначають *парубка*, відповідного значення та оцінки:

- лексема **кучерявий (кручений)** містить крім позитивної семи ‘красивий’ (*А у моого миленького волосся кручене, Хто не знає, то думає, що позолочене*) ще іншу сему – “зрадливий, невірний”, яка актуалізує негативну оцінку в семантичній структурі аналізованих слів на позначення хлопця, найчастотнішим з яких є *дуб* (*Ой на горі на високій кучерявий дуб стояв, Під тим дубом кучерявим козак дівча підмовляв*). Окрім того, етнографічні матеріали актуалізують у прикметникові **кучерявий** сему “щасливий” (*Коровайници зовуть кого-либо из парней и, называя его “кучерявым”, говорят ему: “Кучерявый! Вимети тич, да посадиш наши коровай”*)². Цей контекст реалізує зв’язок парубка зі сферою сакрум і його високу оцінку, бо саме хлопець, називаючись у цьому фрагменті кучерявим, актуалізує символічне значення цього слова – щастя, виконує сакральну роль очищення печі перед саджанням у її щасливе місце святого хліба – короваю;
- лексема **зелений** передає основне значення “молодий” (*Ой через межу зелений горошок слався, Козак до дівчини через люди та й поклоняється*), в якому може ще імпліцитно підкреслювати сему “недосвідчений”³ (*Молодий та зелений, як гарбуз у спасівку*), а також підсилює сему ‘зрадник’ (*Попід гай зелений, та й попід ліщину, Парубок молодий підмовляв дівчину*);
- лексема **чорний** виражає значення “придатний для створення сім’ї” (*В кого чорний бусок – тому рибки кусок, в кого сива борода – тому й юшки шкода*), проте частіше наголошує сему ‘бідний’ (*Виступала чорна хмара... Та спородила та старая мати хорошого сина Та й не дала йому, йому, молодому, Ні щастя, ні долі*), яка містить негативну оцінку. Крім того, прикметник **чорненький** вказує на взаємопов’язану сему “туга, сум” (*Ой кряче, кряче чорненький ворон... - Ой плаче, плаче молодий козаче*)⁴.

Сему ‘занадто юний для створення сім’ї, недосвідчений’ у слові ‘молодий’ актуалізують у прислів’ях та приказках ще й такі фрагменти: **ще не підріс свині під хвіст** (*Біда з такими парубками: ще не підріс свині під хвіст, а вже біжить за дівками*); **ще молоко на губах не обсохло** (*Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися задумав*); **молодий – дурний** (*Молодий – дурний*) та ін.

В етнографічних матеріалах ознаку ‘молодий’ передають імпліцитно числівники від **четирнадцяти** до **тридцяти** (залежно від регіону) (*Для польових робіт ... годилися хлотці 14-16 літ; Хто до 20 не разум, до 30 не жонат ... – кругом дурак*). Числівники від **вісімнадцяти** до **тридцяти** актуалізують у слові ‘молодий’ сему ‘шлюбний вік’ (*На Україні шлюбним віком для хлопця було 18 років; Хто ... до 30 не жонат ...*). У казках

² Хв..Вовк, покликуючись на О.Потебню, пояснює що комбінацію ознак «кучерявий-щасливий» таким чином: «Закликають парубка (иноді звичай вимагає, щоб це був жонатий чоловік) і, називаючи його «кучерявим», просять вимести піч. Парубок виконує це ритуальним способом, вдаряючи тричі вінником у піч. Після цього садять коровай у піч, старанно вибралиши для нього місце, що приносить щастя, як говориться у пісні, яка в той час вихваляє кучерявого ... » (Хв..Вовк. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С.247.)

³ Пор. Вендина Т. Семантико-символическая парадигма цвета в контексте словообразования // Etnolingwistyka. – 2000. – №12. – С.202: Зі зеленим кольором асоціюється сема “молодий, недосвідчений” :зеленчик “дуже модела людина”, зелень “про когось, хто не досяг повного розвитку”.

⁴ Пор.: “З чорним кольором співвідносяться назви, що характеризують людину з соціального боку: назви соціально занепалих людей, тобто чорні, пов’язані з тяжкою фізичною працею” //Там же. – С.201-202.

“Також з чорним кольором співвідносяться слово чернь – “печаль”: ходити в черні – “в печалі” //Там же. – С.194.

імпліцитно цю ж сему виражают фрагменти *дійшли до літ, дійшли до зросту, дійшов розуму совершенного* (*Дійшли вже ті сини до зросту – такі парубки стали; Дійшли до літ – час їм женитись; I не так то хутко діється, ... дійшов він собі розуму совершенного*).

Оскільки парубок міг бути придатним для одруження лише за умови фізичної дозріlostі до ведення господарства, то наведені числівники актуалізують у слові ‘молодий’ сему ‘справжній робітник’, яку експліцитно виражає сполучка *двадцять літ* (*Справжній робітник – парубок близько 20 літ*). Цю ж сему імпліцитно виражає фрагмент *треба ... штани шить* (*Треба синові штани шить, бо вже перекинув віз із снопами*).

Етнографічні матеріали засвідчують, що початок шлюбного віку парубка визначала процедура його прийняття до парубочої громади. Іменники *коронування, пострижини*, прислівник *угору*, словосполучення *садовити на коні, підкидати на руках* імпліцитно виражають семи ‘переходу до вищого соціального стану’ (пор. з підлітком), ‘дозріlostі для парубкування’, що означає готовність до одруження (*На Семена справляли пострижини молодих хлотців і вперше садовили їх на коні; Процедура прийняття до парубочої громади зветься “коронуванням”; Громада підкидала нового члена на руках угору*).

Ознака **‘багатий’** функціонує найчастіше у ліричних і весільних піснях, щедрівках, етнографічних записах, казках. Вона рідко передана експліцитно через прикметники *знатний* (*Ой ти знатний хлопець*), *заможний* (*Баби ... ходять по сусідах розпитуватися за молодого, чи заможні вони люди*), *багатий* (*Багатий, багатий королів тестенько, А ще багатий єго зятенько*). Частіше ця ознака виражена імпліцитно. У щедрівках і весільних піснях указаний атрибут ‘багатий’ реалізують іменники *пан* (*Ой заказано і загадано – святий вечір! Пану Івасеньку корогов нести*), *панич* (*Соколе ясний, паничку красний, Миколо*), *панонько* (*Ой чи дома гей наш панонько*), *король* (*Там король Івасенько ходит, В руках шапоньку носит*), словосполучка *пан молодий* (*Подарунки несемо Од пана молодого до пани молодою*), а також описи коштовних елементів одягу парубка, належних йому предметів: *Крийся, зято, й кунами, й бобрами, й чорними та соболями; На нім чобітки, срібні підківки, на нім кошулька дуже тоненька; Заточив подвіренъко кованими возами, Заставив стаєньку вороними кониками, Завісив комороньку лисами і соболями* тощо.

Окрім того, у більшості жанрів відбувається редуплікація позитивної оцінки на основі зіставлення ознак **‘золотий’** (пов’язаний зі сонцем – символом добробуту) – **‘багатий’**. У текстах це проявляється через сполучки слів на позначення *одежі* парубка (*Повезут кошуленьку В далекую сторононьку, Лиши її для Івасенька шили, То єї златом набили; Їде Іванко у ворота, На нім віночок з золота; Отвор-же мі, мила, малюваны врата, Жебы-м сой не зломил перечка зо злата*), *Треба нашему Андрієчку чобіток і золотих підківок; А дурень такий став, що його й не пізнаєш: одежса на ньому так і сяє – шапочка золота*), належних йому *предметів* (*Плавас по воді золотий човнок, А в тім човнику красний молодець; Нех я єму здам молодецтво своє, І коника вороного, і сідельце золотое; Як же заграв на золотую* (трубу – О.Б.-Р.), *Чути било в самі небеса; А в мого коня золота грива, Золота грива персти покрила; Ой чиї ж то гребці дівчата та хлотці? Самі молоденькі, граблі золотенькі; Козаченько вуличкою із золотою люлечкою*), його *локалізації* (*Через Дунай золотий міст⁵, Ой там ішли святкове ... А против них – молодий Івасенько*) тощо.

У суспільстві для парубка найважливішим є соціальний статус, багатство. Народні тексти вказують на те, що парубок із заможної сім’ї має високу оцінку, є бажаним зятем. Імпліцитно це виявляє речення *Ой у вдови син хороший, а хазяйський кращий*, де

⁵ О. Потебня у праці «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» (М., 1865) вказував на те, що міст у весільних піснях може бути темним спогадом про небесний міст, яким боги сходили на землю. Пізніше було уточнено значення символу: “Мостіння мостів виражає очікування саме шлюбу...” // http://abetka.ukrlife.org/symb_pisen.htm

компоненти *вдови син і хазяйський* відбивають протиставлення сем ‘бідний’ – ‘багатий’. Бути багатим – це бажання кожного хлопця, яке в кожному жанрі виражене по-іншому. У казках воно спонукає парубка до далеких мандрівок і різних випробувань, як, наприклад, боротьба зі зміями (*Коли розійшлася скрізь чутка, що в такім-то государстві є золоті гори, і хто ті гори одбере у зміїв, то тому цар oddасть півцарства*). У колядках та щедрівках, весільних піснях та обрядах парубок діє як багатий. Згідно з магічно-прагматичним значенням слів і предметів, через використання відповідних лексем на позначення заможності та через певні обрядодії відбувається накликання бажаного факту багатства. Етнографічні матеріали засвідчують це такими синтаксесами: *Батько і мати сідають на вивернутому догори вовною колосі⁶ та благословляють сина хлібом-сіллю та трьома колосками, Обсипають зерном чи грішми, щоб багаті були⁷, Молодий бере чарку не голою рукою, а хусткою, щоб пара була багата*. Проте часто у весільних текстах виражається реальна картина суспільного життя, про що свідчать фрагменти: *Ой ти знатний хлопець, Поклади нам тій гроши за місце, про що з нашим батьком домовились* та ін.

У казках атрибут ‘багатий’ виражений імпліцитно іменниками *короленко* (*Був дурень, а тепер короленко*), *князенко* (*А на той час князенко в церкві був*), *царевич* (*Іван-царевич поїхав раз на охоту*), які актуалізують сему ‘придатний для створення сім’ї’ та надають парубкові високої оцінки в очах громади. Імпліцитно цей атрибут виражений у синтаксичних конструкціях *у тебе буде всяка всячина* (*На ж, – каже, – тобі сей перстень, так у тебе буде всяка всячина*), *дім триповерховий* (*Він знов той перстень перекинув, побудувався йому дім триповерховий*), *стали царювати* (*Набрали брати віз золота, оддали цареві, а той оддав їм півцарства. Тоді вони поділились і стали царювати*).

Добре матеріальне становище дає парубкові всі шанси на вдале одруження: хлопець будь-якої зовнішності, якщо він із заможної сім’ї, маєвищу оцінку у народній свідомості, ніж красень, але *сирота* чи *бідний*. Така позиція виражається синтаксичними конструкціями: *Хоч є в мене чорні брови, та немає долі, Ой у вдови син хороший, а хазяйський країць*. Дуже рідко, однак зафіксовано у текстах протилежний варіант, коли саме парубочча врода становить найбільшу цінність в очах дівчини: *Ти до мене не ходи, Не трати стільки грошей, Я за тебе не піду, Бо ти нехороший*.

Ознака вроди ‘гарний’ у ліричних та весільних піснях, колядках та щедрівках, казках, прислів’ях передана найчастіше експліцитно за допомогою прикметників *красний* (*Наперед іде красний Івасьо*), *гарний* (*Коли легінь гарний, то вже зчарований*), *хороший* (*Не на коні, не на волі, не на гроши, А на його уродоњку, що хороший*), *уродливий* (*Гей, козаче уродливий, молоденький та й жартливий*), прикладкової сполучки *красень-молодець* (*підріс він, і такий став з нього красень-молодець*).

Імпліцитно ознака вроди у ліричних піснях виражається прикметниками *високий* і *тоненъкий* (*Він високий та тоненъкий, як в лісі смерека*), *мальований* (*Сидить на нім, сидить хлопець мальований*) та іншими словами і словосполученнями на позначення фізичних особливостей та належних парубкові предметів, які виокремлюють його з-поміж усіх інших як найгарнішого: *біле личко* (*Біле личко – видочок; Ой біла шапочка ще й біле личко*); *на личко рум’яний* (*Любив мене хлопець, на личко рум’яний*), *вусатий* (*А дівоньки – косаті, а парубки – вусаті*), *чорні брови* (*брови чорні, як шнурочок*), *чорнобривий* (*чорнобривець*) (*А мій мілій-чорнобривий в блім капелюсі; А дівчата кучеряві, хлотці чорнобривці*), *карій* (*Ой не плачте ви, карій очі, Од роду мандруючи*) [*сині* (*А я того хлотця люблю, що віченъка сині*)], *чорні* (*Чорні очка позаплакувані*), *яспенъкі*

⁶ Пор.: *Вохатий* значить багатий (собака космат, ему же тепло; мужик богат, ему же добро) і (...) в шубу одягається теща для багатства молодих // Потебня А. Слово и миф. – М., 1989. – С.432.

⁷ Мета обсипання подвійна: щоб хліб родився колосистий і щоб зберігалась краса (і здоров’я) молодих (...) В обсипанні грішми значення багатства, звичайно, помітніше за попередні // Потебня А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. – М., 1865. – С.66-67.

(Пізнала-м тя ... По ясненьких, як зорі, оченьках)) очі, чорні вуса (Усоньки – чорняві), вуса, що сіються (Ой того я хлотця люблю, що вуса сіються) (це ознака молодого хлопця, фізично зрілого), перловий зуби (Гей, козаче уродливий ... зубоньки – перловії), жовті кучері (Вийди, вийди, мій миленький ... Та й покажи ... жовті кучері), чорне (Роман – чорний, я – русява, Поберемось – буде пара; А я маю миленького з чорненьким волоссям)), кручени (А у моого миленького волосся кручени) волосся, зачесане догори (Люблю того хлотця, що ся вгору чеше); кінь, стріла, лук (Та нема в короля такого коня, Як у нашого пана Івашка. Хвалиться стрілою перед дружиною... Хвалиться луком перед гайдуком).

Казки виокремлюють парубка як найкращого імпліцитно за допомогою лексико-сintаксичних конструкцій *такий козак, що кращого і в світі не знайти* (Перед нею став *такий козак, що кращого і в світі не знайти*), *став такий панич* (...Кінь біжить, *такий великий, як піч*: Пане мій милий, пане мій любий! Нащо ти мене требуєш? На те требую, бо в мене одежі нема. Так він і каже: Лізь же в мос праве ухо, а в ліве виліз. Він виліз *так – і став такий панич*), *такий гарний, що й не сказати* (А дурень *такий став*, що його її не пізнаєш: одежа на ньому *так і сяє – шапочка золота, а сам такий гарний, що й не сказати*).

На наявність у тексті ознаки вроди вказують також слова і словосполучення, що називають парубочий одяг певного типу та кольору: *вишиванка, гарасівка* (В *вишиванці* *й гарасівці* красно хлотцеві і дівці), *вишита сорочка* (Не гордися, парубочку, що ти красоточка, Тебе тільки прикрасила *вишита сорочка*), *кошулька, дуже тоненька* (На нім *кошулька дуже тоненька*), *чорна камізелька* (*чорненька камізелька*), *а гудзиків много* (А я того хлотця люблю в *чорній камізельці*; А я того хлотця люблю, ой того, ой того, Що *чорненька камізелька, а гудзиків много*), *голубий* (Приїхав Андрієчко челядин ... В *голубому жупані*) (*синесенький* (Гей, козаче уродливий ... *жупан синесенький*)) *жупан, сукеньки кармазинові* (На нім *сукеньки кармазинові*), *червоная шапочка, тая огулярочка* [золота (А дурень *такий став*, що його її не пізнаєш: одежа на ньому *так і сяє – шапочка золота*), *магеровая* (На нім *шапочка магеровая*), *біла* (А я свого Івасенька добре знаю... Що *біла шапочка на ньому*)] *шапочка, білий капелюх* (А мій милий-чорнобривий в *білім капелюсі*), *чобітки сафіянові* (На нім *чобітки сафіянові*), *срібні (золоті) підківки* (На тих чобітках *срібні підківки*; Треба нашему Андрієчку Чобіток і золотих підківок).

Вродливий парубок оцінюється у народних текстах високо, бо ця ознака забезпечує йому успіх у залицянні до дівчат, і, відповідно, у можливості одруження. Створення власної сім'ї є бажаним фактом для самого хлопця і важливим завданням стосовно суспільства. Саме тому ознака вроди поряд з ознакою заможності є надзвичайно вагомою у характеристиці парубка. Лексеми *високий* та *красний* містять позитивну оцінку відповідно до орієнтаційних схем “Верх-Низ” (все, що спрямоване догори, оцінюється високо) та “Перед-Зад” (усе, що спереду – обличчя – позитивне).

Отже, семантичний аналіз мовних засобів на позначення атрибутивів – *молодий, багатий, гарний*, що окреслюють лексему *парубок*, дозволяють видобути і витлумачити найважливіші риси хлопця, зафіксовані народом у його мовному образі: відповідний вік, високе матеріальне та соціальне становище, гарний зовнішній вигляд, які й визначають високу оцінку цього предмета в народній свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К: Оберіг, 1993.– 589 с.
2. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень// Мовознавство. – 2005. – № 5. – С. 48.
3. Календарно-обрядові пісні. – К. Дніпро, 1989.– 390 с.
4. Потебня А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. – М. Университет. типография, 1865. – 422 с.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлена спроба на матеріалі українського фольклору і етнографії проаналізувати фрагмент одного з основних концептів української мовної картини світу – парубка. Семантичний аналіз мовних засобів на позначення одних із найвахливіших атрибутів молодого неодруженої чоловіка виявляє ті його риси і оцінку, які містяться в народній свідомості і є основою для творення стереотипу парубка.

Ключові слова: мовний образ світу, аксіологія, семантичний аналіз, атрибут.

In the article it is analysed one fragment of basic concepts of the Ukrainian linguistic view of the world – young unmarried man – on material of Ukrainian folk-lore and ethnography. Semantic interpretation of language means on one denotations of major attributes of young unmarried man finds out those his lines and estimation, which are contained in folk consciousness and are basis for creation of stereotype of young unmarried man.

Key words: linguistic view of the world, estimation, semantic interpretation, attribute.

Ганна Богачук
(Вінниця)

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КОНЦЕПТУ "ІНФОРМАЦІЯ"

"Незважаючи на всі зміни значень слова, усе одно зберігається старе значення, ідея. Звертаючись до історії слова, у більшості випадків його латинських джерел, ми найчастіше повертаємося до схем чи моделей, за якими відбуваються події чи утворюються речі." [1, с.149-150]

У даній статті ми не концентруватимемо увагу на етимології слова "інформація", оскільки етимологія слова *prima facie* передбачає справжнє значення (*Gr. étymon*), яке, очевидно, є основою його утворення і використання, а звернемось до вивчення кореляції різних випадків уживання цього слова у різних контекстах. Вивчення історії слова розкриває деякі прості форми і контексти, які лежать в основі складного наукового вживання, і допомагає позбавитись невизначеності та двозначності. Дослідження сучасної термінології, детальне вивчення відношень між знаками, значеннями і референціями, а також історичних змін контексту пояснюють, як минуле і сучасне вживання слова пов'язані між собою. Об'єктом нашого дослідження є писемний науковий дискурс, а предметом – становлення концепту "інформація" у сучасній науці. Мета даної статті – простежити специфіку розвитку досліджуваного концепту у мові науки.

Слово "інформація" має латинські корені (*informatio*). Грунтуючись на дослідженнях Зайфферта [9, с.25] і Шнелле [7, с.116], Капурро [3, с.12-15] дослідив грецьке походження латинського слова "інформація", а також його подальший розвиток. Згодом, Петерс [6, с.10-14] здійснив подібні дослідження і систематизував висновки, отримані Капурро.

Thesaurus Linguae Latinae [10, с.457] детально повідомляє про використання слів *informatio* та *informo* у латинській мові, починаючи з часів Вергілія (70-19 рр. до н.е.) до VIII ст. н.е. Виділяються два основних контекста, у яких ці слова вживаються, а саме, матеріальний (*corporoliter*) контекст і нематеріальний (*incorporoliter*). Префікс *in* – може мати значення заперечення, як у словах *informis* або *informatis*, але у нашому випадку він посилює значення надання чому-небудь форми, як у рядках Вергілія, в яких йдеться про циклопів, що на Вулкані виготовляли (*informatum*) близнаки для Зевса (Aen. 8, 426) чи величезний щит для Енея (Aen. 8, 447). Ще раніше слово *informo* використовувалось у

біологічному контексті, наприклад, у Варро (116-27 pp. до н.е.), який описував, як ембріон "формується" (*informatur*) з голови і хребта (Frg. Gell., 3, 10, 7). З II ст. н.е. *informo* вживалось у нематеріальному чи духовному контексті, а саме у моральному та педагогічному. Це було зумовлене впливом християнства – Тертуліан (160-220 pp. н.е.) називає Моїсея *populi informator*, тобто народний вихователь чи вчитель, – а у деяких випадках – впливом грецької філософії, зокрема вчення Платона (427-348/7 pp. до н.е.) та Арістотеля (384-322 pp. до н.е.). Як *informatio* чи *informo* на латинську мову були перекладені наступні грецькі слова: *hypotyposis*, яке означає модель, особливо у моральному контексті, і *prolepsis* ("образ"), але найчастіше – такі ключові концепти грецької онтології та епістемології, як *eidos*, *idea*, *typos* та *morphe*. Ця особливість спостерігається у працях таких видатних мислителів, як Цицерон (106-43 pp. до н.е.) та Августін (354-430 pp. н.е.). Проте такі наукові концепти ґрунтуються на вживанні цих слів у побутовій та професійній сферах життя людини, наприклад у гончарстві, та у тих випадках, коли греки повідомляли про обмеження та сяючу силу речей, які сприймаються сенсорно (*phainoneton*). [3, с.15-24]

У перекладі твору Епікура "De natura deorum" концепт *prolepsis*, тобто образ богів чи речей у наших душах до того, як ми здобули якийсь досвід, а *priori*, як сказав би Кант, перекладається Цицероном *informatio rei* (nat. deor. 1, 43). Водночас, він вживає це слово у риторичному контексті, наприклад у "De oratore" (2, 358) і у "Orator", де він вказує на Платонівські *ideas* (orat. 10) для опису активної розумової дії *a posteriori*, під час уявлення чогось невідомого або у тих випадках, коли пам'яті як частині *ars memoriae* потрібно краще згадати минулу ситуацію за допомогою уявлення образу речення (*sententiae informatio*). [3, с.25-27]. Декілька згадок існує про те, що *informo* вживалось як у біологічному, так і у педагогічному та моральному контекстах. [10, с.457]

Грецький поет Аулус Ліциніус Архіас, вчитель Цицерона, який народився в Антіохії, був звинувачений у тому, що став жителем Риму незаконно. Цицерон повідомляє, що Архіас вивчав в юності мистецтва, зокрема письмо, за допомогою якого молодь, як правило, виховувалась чи гуманно формувалась (*quibus aetas puerilis ad humanitatem informati solet*) (Arch.3). У творах Августіна відчувається вплив грецької онтології та епістемології з одного боку, і християнської традиції з іншого. У праці "De trinitate" Августін називає процес зорового сприйняття *informatio sensus* (trin. 11, 2, 3).

Згідно Августіна образи чи репрезентації сприйняття об'єктів зберігаються у пам'яті. Ці образи не формують, за Платоном, душу (*mens*) чи розум (*intelligentia rationalis*), а є лише відображенням (*cogitatio*), здатністю внутрішніх образів (*informatio cogitationis*) (trin. 14, 8, 11). Августін використовує *informatio* також у педагогічному контексті: Христос – втілення Бога (*forma dei*), його вчинки навчають і виховують нас (*ad eruditorem informationemque nostram*) (epist. 12). У "De civitate dei" він описує, як сяє небесний світ (*informatio civitatis sanctae*) (civ. 11, 24). [3, с.31-32]

Впродовж Середньовіччя *informatio* та *informo* часто використовуються у вищезгаданих епістемологічному, онтологічному і педагогічному контекстах. Арістотелівський вплив філософського концепту *informatio* вивчається у працях Хоми Аквінського (1225–1274). Бусса [2, с.19] перераховує у "Index Thomisticus" 66 згадок *informatio*, 15 з них у Nominative, і 454 згадки *informo*. Шуц [8, с.218] у "Thomas-Lexikon" розрізняє *informatio* у значенні "надавати чому-небудь форму" у епістемологічному та онтологічному контекстах та "виховувати" чи "навчати, наставляти" у педагогічному.

В інтерпретації Хоми Аквінського Арістотелівські концепти форми (*eidos* чи *morphe*) та матерії (*hyle*) утворюють єдність (*informatio materiae*), яка означає "процес формування", який має якесь певну якість. [5, с.7] Ця Арістотелівська теорія називалась хіломорфізм (*hylomorphism*). З теологічної точки зору для Хоми Аквінського важливо розмежувати біологічний процес передачі чомусь життя від того, що вже існує (*per modum informationis*) і процес створення чогось з нічого (*per modum creationis*) (In de causis 18/94). Іншими словами, існує онтологічна різниця, – тобто різниця у значенні слова "існування",

а не лише різниця між видами існування, – між *informatio* та *creatio*. У зв'язку з тим, що людське тіло нероздільне з душою як субстанційна форма (*forma substantialis*), Хома Аквінський, на відміну від Августіна, наголошує на єдності процесу пізнання, який він розуміє як подвійний рух абстрагування (*abstractio*) форм (*forma, species*, Арістотелівські *eidos* чи *morphe*) речей і повернення до речей у процесі сенсорного розумового пізнавання (*conversio ad phantasmata*). *Termini technici* Хоми Аквінського для цих процесів: *informatio sensus* та *informatio intellectus possibilis*. (Summa theol. I, 14.2. co/4). Він наголошує на ролі активного розуму (*intellectus agens*) у процесі пізнавання. Зрештою, він вирізняє інформаційні процеси, подібно до Августіна, у загальному педагогічному і моральному контексті, де *informatio* означає "формування добрих якостей" (*informatio virtutum*), а також морального життя взагалі (*informatio morum*) (Summa theol. III, 110.4 co/15). [3, с. 77-79]

Розглянемо вживання слова "інформація" у часи модернізму та постмодернізму. Слово "*informing*" у основному значенні, згідно Oxford English Dictionary [5, с. 7], мало обмежене використання не лише у англійській, а й у інших європейських мовах, і вживання у значенні "формування чи виховання характеру чи розуму, навчання, тренування, настанова" датується XIV століттям. Напевно, найінтересніше питання з точки зору історії ідей полягає в онтологічному вживанні слова *informatio* у значенні "надання форми речовині", і у значенні "*informatio materiae*", яке стало застарілим не лише у сучасних мовах, які, як англійська, успадкували це слово з латинської й трохи трансформували його у *information*, зберігши епістемологічне значення, але й, наприклад, у німецькій, де слово *information* вживалось у значенні виховання та спілкування з XV ст. *Informatio* буквально перекладене спочатку у містичному контексті як "*in-Bildunge*" чи "*in-Formunge*", пізніше – у загальному педагогічному сенсі як "*Bildung*" у Кристофа Мартіна Віланда (1733–1813). Втрата останнього значення пояснюється занепадом схоластичної філософії, причиною чого є розвиток модерністських емпіричних наук.

Петерс зазначає: "Під час стрімкого руйнування середньовічних інституцій у XVII та XVIII століттях розуміння слова "інформація" як поняття, яке означає дію чи процес надання форми якісь матеріальній речовині, залишилось незмінним. Проте, поняття, що Всесвіт був впорядкований формами, втратило популярність і значення "формування" почало стосуватися не матерії, а розуму. Обидві події спричинили величезні зміни у значенні слова *information*." [6, с.12]

Ця зміна вживання концепту "інформація" – від значення "надання субстанційної форми якісь матерії", яке було поширене у Середньовіччі, до значення "повідомлення чого-небудь кому-небудь", у якому він вживався у наш час, – спостерігається у натуралистичній філософії Рене Декарта (1596–1650), який називає ідеї "формами думки" не у тому сенсі, що вони "змальовуються" (*depictae*) у певній частині мозку, а у сенсі того, що "вони формують дух, орієнтуючись на цю частину мозку" (*sed tantum quatenus tentem ipsam in allem cerebri partem conversam informant*). [3, с.98]

"Доктрина ідей", започаткована Декартом, була в центрі уваги раціоналістичної та емпіричної філософії. Відкидаючи "пряме сприйняття" схоластичної філософії – миттєвий зв'язок інтелекту і природи, – Декарт додав "ідеї" між ними. "Ідея" була чимось властивим розуму, образ, копія чи відображення реальних речей у природі. Для емпіристів, як Локк, потік ідей – сировина, з якої могли утворюватися справжні знання, для раціоналістів, як Декарт, – вуаль ілюзій, яку пронизують логіка та розум. [6, с.13]

Проте, концепт "інформація" знову став концептом вищого рівня у теорії інформації лише у ХХ столітті. Такі філософи, як Френсіс Бекон (1561–1626), Джон Локк (1632–1704), Джордж Берклі (1685–1753), Девід Юм (1711–1776) і Томас Рейд (1711–1796), критикували схоластичний хіломорфізм і особливо теорію абстракції. Бекон у "Great Instauration" "критикує логіків-сучасників за отримання "остаточних миттєвих інформацій смислу". Замість цього, такі "інформації" повинні бути, згідно Бекона, чітко поділені на дійсні та недійсні форми. Хоча тлумачення Бекона може здаватися несумісним

з нашим, зворотня плюралізація повинна попередити нас, що він неповністю поділяє наші припущення, (ми сказали б "інформація смислів", а не "інформації смислу"). Фактично, такий вираз підтверджує сuto хіломорфічне поняття функціонування смислів: вони є певною матерією (воском, улюбленою субстанцією емпіристів), на якій існуючі у світі об'єкти можуть залишати свої форми чи сліди. При цьому місце інформації переміщується від світу речей до людського розуму і відчуттів. Таке переміщення вимагає дотримання схоластичних понять розуму чи природи." [6, с.12]

Справді, таке епістемологічне поняття інформації (інформацій) було загальноприйнятим філософським концептом у Середньовіччі. Звернемо увагу на висловлювання Локка: "Для нас ніщо не може існувати, безумовно, крім Бога, якщо ми не отримуємо про це чуттєвої інформації." [4, с. 373]

Концепт "інформація" швидко розвинувся в емпіричній філософії (хоча й відігравав менш важливу роль, ніж інші концепти, такі як "поняття" чи "ідея"), тому що він, ймовірно, описував процес чуттєвого сприйняття: об'єкти навколошнього світу інформають чуття. Але відчуття відрізняються від форми, оскільки вони чуттєві, а форма – інтелектуальна, відчуття – суб'ективні, а форма – об'ективна. Наше чуттєве сприйняття речей короткочасне, непостійне та своєрідне. [6, с.12–13]

Для Юма, зокрема, чуттєвий досвід – це вир вражень, відірваних від реального світу. У будь-якому разі, емпіристів цікавило те, яким чином розум інформується чуттями про світ. Спочатку, "інформувати" означало "надавати форми", згодом, воно стало означати "отримувати повідомлення від когось, чогось". Оскільки ця сторона дії перемістилася від Всесвіту до свідомості, то межі відчуттів перемістилися від загальних єдиностей ("форми" у Арістотеля) до окремих об'єктів, які сприймаються. Слово "інформація" стало все рідше стосуватися внутрішнього впорядкування чи формування, оскільки емпіризм не допускає доіснування розумових форм за межами відчуттів. Замість цього, "інформація" почала стосуватися фрагментарних, нестійких, несподіваних відчуттів. Значення "інформації", подібно ранньомодерністському світогляду у загальному розумінні, перемістилося від Богом впорядкованого Всесвіту до системи керованого руху часток. Під впливом емпіризму значення "інформації" поступово перейшло від структури до змісту, від форми до матерії, від розумового порядку до чуттєвих імпульсів.

У результаті нашого дослідження ми дійшли висновку, що сучасне використання концепту "інформація" є перехідним періодом, у якому значення "формування матерії" (*"molding matter"*) середньовічного схоластичного концепту "інформація" не зникло, а видозмінилось у "отримання повідомлення від когось чи чогось" під впливом емпіричних та епістемологічних передумов. Оскільки концепт "інформація" найчастіше зустрічався у творах філософів, то його значення зазнало впливу їх поглядів і узгоджувалось з постулатами їх теорій чи філософських течій, до яких вони належали.

Ми простежили, що концепт "інформація" близько пов'язаний з концептом "знання", тому надалі важливо вивчити зв'язок між теоріями інформації й теоріями знання. Критичне дослідження історії та походження слова "інформація" дає можливість краще зрозуміти складніші концепти інформації не лише у період Античності та Середньовіччя, а й сучасності. Результати дослідження історії вживання слова "інформація" підтверджують складність наукового тлумачення цього концепта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Austin, J. L. Philosophical Papers. J.C. Urmson & G.J. Warnock (Eds.). – Oxford: Clarendon Press, 1961. – 236 p.
2. Bussa R., S. J. Index Thomisticus Sancti Thomae Aquinatis operum omnium. Indices et concordantiae. – Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1975. – 1167 S.
3. Capurro R. Information. Ein Beitrag zur etymologischen und ideengeschichtlichen Begründung des Informationsbegriffs. – Munich: Saur, 1978. – 320 p. <http://www.capurro.de/info.html>.

4. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding. – London: J.M. Dent, 1995. – Vol. 1. – 341 p. – Vol. 2. – 314 p.
5. Oxford English Dictionary. Prepared by J.A. Simpson & E.S.C. Weiner. (2nd. ed.). – Oxford, UK: Clarendon Press, 1989. – Vol. II. – 548 p.
6. Peters, J. D. Information: Notes toward a critical history. // Journal of Communication Inquiry. – 1988. – № 12. – pp. 10-24.
7. Schelle H. Information. // Historisches Wörterbuch der Philosophie, IV. J. Ritter (Ed.). – Stuttgart: Schwabe, 1976. – pp. 116–117.
8. Schütz L. Thomas-Lexikon. – Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1983. – 889 p. (Original work published in 1895).
9. Seiffert H. Information über die Information. – Munich: Beck, 1968. – 196 p.
10. Thesaurus Linguae Latinae. – Lipsiae: Teubneri, 1934 – 1964 [1938]. – Vol. VII, 1. – 650 p.

АНОТАЦІЯ

У статті вивчається історичний розвиток концепту "інформація", його роль в працях та наукових теоріях філософів, аналізується вживання концепту "інформація" у різних контекстах, залежність його значення від історичних змін контексту та вплив онтології, епістемології, християнської традиції та наукових теорій на формування семантичного значення "інформації".

Ключові слова: концепт "інформація", етимологія, семантичне значення слова, контекст.

The article investigates the history of 'information' concept and its role in works and scientific theories of philosophers. It analyses its usage in different contexts, the dependence of its meaning on historical changes of the context and the influence of ontology, epistemology, Christian traditions and scientific theories on the semantic meaning of "information."

Key words: the concept of information, etymology, semantic word meaning, context.

Інна Доля
(Київ)

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ІНТОНАЦІЇ ОЦІННОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ В АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищеним інтересом до дослідження багатоаспектних факторів дискурсивної парадигми діалогічного мовлення. Оцінка як частотний мовленнєвий акт дискурсу реалізується в комунікативно-прагматичних варіантах у різних соціокультурних сферах спілкування. Як один з компонентів мовленнєвого акту оцінка відіграє важому роль у сфері пізнавальної діяльності людини.

Філософський словник трактує слово цінність як специфічні, соціальні визначення об'єктів навколошнього світу, що виявляють їх позитивні або негативні значення для людини і суспільства (благо, добро і зло, прекрасне і потворне, що полягають в явищах суспільного життя і природи) [10, с.534]. Словник англійської мови і культури дає визначення оцінюванню як відшукування цінностей і засудження найгіршого, властивостей чи умов [15, с. 820]. Цінність зорієнтована на еталон, а оцінка – є результатом порівняння з еталоном [5, с. 68]. На думку Н.Д.Арутюнової, саме оцінка є тим, що визначає сутність конотації і оцінювання. Будь-яка оцінка виражається вербалними засобами, при цьому більш за все і найбільш точно людиною оцінюються ті засоби, які їй потрібні для досягнення цілі [1, с.9].

Однією з основних класифікацій оцінок є їх протиставлення за полярністю (позитивна/негативна). Також вони можуть бути як раціональними, так і емоційними. Оцінні структури розрізняються за допомогою лексичних засобів, наприклад:

- якісних прикметників позитивної і негативної семантики загальної оцінки (*good, beautiful, fantastic, horrible, foolish, graceful, tactful, hysterical*);
- дієприкметників міри і ступеня (*terribly, perfectly, extraordinarily*), що висловлюють позитивну або негативну оцінку або виступають підсилювачами оцінки;
- якісних іменників, ласкаві і грубі слова (*fool, scoundrel, beggar*);
- іменників, що мають на собі сemu +/- оцінки (*genius, charm, beauty, brute, devil*);
- дієслів і дієслівних сполучень +/- семантики (*to ruin, to hurt, to fascinate, to adore*)

[6, с. 153].

Д.Н.Шмельзов розглядає експресивно-оцінювальну лексику таким чином:

- 1) слова, які позначають певні емоції та переживання, мають емоційно-оцінювальні значення;
- 2) слова, емоційна значущість яких створюється за допомогою словотвірних засобів;
- 3) слова, у лексичному значенні яких міститься певна оцінка позначуваних ними явищ [11, с. 123].

Як зазначають Ємельянова Л.Л., Коляда В.П., „оцінка – завжди категорія суб'єктивно-об'єктивна...”, тобто один і той самий предмет різними людьми може оцінюватись по-різному. Предмет може оцінюватись з точки зору його відповідності/невідповідності стандарту, чи естетичного ідеалу, з точки зору його популярності/непопулярності, потрібності/непотрібності, корисності/шкідливості, зручності/незручності, важливості/неважливості, з точки зору емоцій, які він викликає і т.д. [3, с. 19]. Оцінку можна давати за різними ознаками (вірно/невірно, важливо/неважливо і т.д.), проте основна сфера значень, які в основному відносяться до оцінювальних, пов'язана з ознакою добре/погано. Оцінюванням вважається відношення суб'єкта до об'єкту номінації з позиції протиставлення позитивного та негативного.

Оцінка як ціннісний аспект значення присутня в різних мовних структурах. Вона може бути обмежена елементами меншими, ніж слово (афікси), а може характеризувати і словосполучення, і ціле висловлювання. Структура оцінюючої шкали відображає дві основні оцінки – суб'єктивну й об'єктивну. Суб'єкт дає оцінку на підставі наявної в його „картині світу” шкали і відповідних стереотипів. Суб'єкт – це основний елемент оцінювальної структури, оскільки саме він відчуває емоції, що викликані оцінкою добре/погано. В оцінці постійно взаємодіють суб'єктивний і об'єктивний фактори, до того ж, кожен з них охоплює і суб'єкт, і об'єкт оцінки. Отже, суб'єкт виражає оцінку як на основі власних емоцій, так і з урахуванням соціальних стереотипів. Об'єкт оцінки також має на увазі об'єктивні властивості і властивості, які можуть розцінюватися, виходячи з переваг індивідуального суб'єкта [2, с. 45].

Отже, знак оцінки залежить від того, яка емоція пов'язана з означуваним об'єктом. Вираження різних видів оцінок досягається співвідношенням лексичних, граматичних і інтонаційних засобів [6, с. 160]. Проте, в усномовленнєвій комунікації інтонація є одним з основних засобів вираження оцінки та передачі емоційного стану мовця.

Здатність інтонації передавати емоції й ставлення мовця у процесі усної комунікації надає мовленню особливого значення [12, с.5; 17, с.136]. Тому інтонація, на думку Дж. Браун, робить значний внесок у конкретизацію значення висловлювання, його комунікативно-прагматичної інтенції. Контролюючи інтонацію, ми розуміємо коли носій мови сміється з нами, а коли він сміється над нами, коли він щирій і коли він жартує [14, с.85].

Завдяки інтонації, слова, які описують ту саму ситуацію, можуть робити це по-різному, підкреслюючи або виділяючи якісь одні аспекти чи сторони цієї ситуації і

залишаючи в тіні чи ігноруючи інші [16, с.84]. Вивчення функції просодичних ознак (мелодики, динаміки наголосу, темпу, паузациї, тембру) тісно пов'язане зі встановленням їх смислового й емоційного потенціалу та особливостей інтеграції в тексті; у комунікативному контексті, що допускає різні навіть протилежні тлумачення висловлення, саме інтонація виступає в ролі фактора, який визначає його дійсний смисл [8, с.197].

Робоча гіпотеза нашого дослідження ґрунтується на припущеннях, що саме від емоційного потенціалу змісту та комунікативно-прагматичної орієнтації оцінного висловлювання залежить розкриття функції інтонації в маркуванні типів висловлювань позитивної та негативної оцінки в діалогічному дискурсі в педагогічній сфері спілкування.

Просодичні засоби актуалізації позитивної та негативної оцінки впливають на розвиток інтегративних стратегій комунікації в академічному дискурсі. З психологочної точки зору діалогічне мовлення завжди вмотивоване, й характеризується зверненістю, ситуативністю, часто його зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, в якій воно здійснюється. Однією з визначальних рис діалогічного мовлення є його спонтанність. Мовленнєва поведінка кожного участника діалогу значною мірою зумовлена мовленнєвою поведінкою партнера. Характерною особливістю діалогічного мовлення є його емоційна забарвленість, оскільки мовець передає свої думки, почуття, ставлення до того, про що йдеся. Це знаходить відображення в лексико-граматичних засобах, у синтагматичній структурі реплік, в інтонаційному оформленні та невербалних характеристиках комунікантів. Діалог містить репліки подиву, захоплення, розчарування, незадоволення, оцінки [7, с. 89].

Мета роботи полягає у виявленні варіативності інтонаційних ознак, висловлювань позитивної та негативної оцінки в академічній сфері англомовного дискурсу, шляхом встановлення особливостей функціонування просодичних засобів мовлення з урахуванням соціокультурних аспектів.

Будь-яка ситуація спілкування включає такі компоненти як обставини, за яких відбувається спілкування, відносини між комунікантами та сам процес спілкування. Існує тісний взаємозв'язок між цими компонентами та вибором певних просодичних засобів при передачі позитивної чи негативної оцінки. Розглянемо, наприклад, таку ситуацію:

A: Mr. Clark is a "very funny teacher.

B: Yes, he is the "funniest teacher in our school.

Аналізуючи соціокультурні, комунікативні та емоційні чинники скористаємося класифікацією висловлювань, поданою в роботі А.А. Калити [4, с.315]. Розмова відбувається в неформальній ситуації (перерва), соціальний статус мовця та слухача рівний (однокласники). У діалозі надається позитивна оцінка особистим рисам предмету обговорення через емоційно-забарвлених висловлення, що виражают схвалення, згоду.

Як свідчить аудитивний аналіз експериментальних текстів інтонаційна структура цього діалогу характеризується низхідною тональною шкалою широкого діапазону, що вказує на емоційний потенціал таких комунікативно-прагматичних ознак як зацікавленість, схвалення. Висловлення оформлене прискореним темпом та інтенсифікацією наголосу на одному зі складів оцінювальних слів ("very funny, the funniest) та низьким спадним тоном, маркуючим кінцеві слова.

Інтонація мовця надає слову різної комунікативної цінності залежно від комунікативної ваги, якою наділяє його мовець. Тому інтонаційний вибір мовця завжди інтерпретується залежно від ситуації чи контексту, а інтонаційні моделі повинні базуватися на використанні спільногоЯ для певного мовного колективу досвіду, а також досвіду, цінного для мовців та їх співрозмовників у процесі мовлення [13, с.43].

Розглянемо ще одну ситуацію:

Alice: Hi, Barbara! Did you and Raymond enjoy Margo's dinner party?

Barbara: No, we "didn't. It was "awful!

A: What about the /food?

B: Oh, the 'food was "disgusting! We "hated it. We had "Duck and 'Banana Curry!

A: 'Duck and /"what?! / "Ugh!

B: I /'know. I don't like /'Duck and Ray doesn't like /'bananas!

A: And their /friends? Tell me about their /friends. Were they /nice?

B: /'Oh, /Alice! They were /friendly, but they were /"so /'boring! They talked for "three hours about their 'house and their /dog and their /dishwasher! And they didn't ask / 'one question about us. We said very little only "/Yes?" and "/No!"

A: /'Oh, "/dear! What a "/terrible /evening!

Розмова відбувається в неформальній ситуації, соціальний статус обох співрозмовників рівний (подруги, професійні особистості педагогічного дискурсу). Діалог несе на собі емоційно-експресивну ступінь забарвлення. Надається негативна оцінка подій, предметам, особам, про яких йдеться в розмові та ситуації загалом. Виражаються почуття обурення, відрази, зневаги, роздратування, незадоволення.

Інтонаційні групи цього діалогу марковані в основному спадною ступінчастою шкалою вузького діапазону й низькими та високими низхідними ядерними тонами, що вказує на вираження незадоволення, активний протест зі сторони мовця. Обурення, зневажливе ставлення до предмету обговорення передано за допомогою комплексного ядерного тону: низького висхідного та високого низхідного компонентів. Темп висловлень уповільнений, що підкреслює незадоволення, огиду. Постійна інтенсифікація наголосу на оцінювальних словах.

На цьому етапі дослідження ми визначили, що між комунікативно-прагматичною орієнтацією оцінного висловлювання та доцільною варіативністю інтонаційних ознак існує тісний взаємозв'язок у маркуванні позитивної та негативної оцінки в діалогічному дискурсі педагогічної сфери спілкування. Соціокультурні традиції діалогічного мовлення в академічному дискурсі зумовили широкий спектр варіативності просодичної актуалізації висловлювань оцінки та актуальність здійснення лінгвістичної інтерпретації показників аудитивного та акустичного аналізів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М., 1988.
2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – 2-е изд., поп., – М.: УРСС, – 2002. – 280 с.
3. Емельянова Л.Л., Коляда В.П. Оценочный компонент значения в семантической структуре слова // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна.–Харків: Константа.–2005.– № 667.– С.18-20.
4. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання: Монографія.- К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001.– 351с.
5. Мурясов Р.З., Самигуллина А.С., Федорова А.Л. Опыт анализа оценочного высказывания // Вопросы языкоznания. – 2004г. – № 5. – С. 68-78.
6. Олинчук В.В. Просодическая организация эмоционально-оценочных текстов // Записки з романо-герм. філології. – 2003.– №3.– 151-160 с.
7. Пасов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению.- 2-е изд., –М.: Просвещение, 1991.
8. Полищук Г.Г., Пыж Е.М. Интонация и смысл высказываний в спонтанной речи // Теория языка. Методы его исследования и преподавания. - Л.: Наук: Ленингр. отд-ние, 1981. - С. 195-200.
9. Приходько А.И. Когнитивно-дискурсивный потенциал оценки и способы его выражения в современном английском языке: Автореф. Дис. док. филол. наук: 10.02.04. – Белгород. – 2004. – 43с.
10. Философский словарь / Под редакцией И.Т. Фролова. – М.,1987.
11. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973.–280с.
12. Brazil D. Designing an Integrated Pronunciation Course // IATEFL Pronunciation SIG Newsletter-U.K. – 1996.–No.17. – P. 5-14.
13. Brazil D. The Communicative Value of Intonation in English. - Cambridge: Cambridge University Press. 1997. – 188 p.
14. Brown G. Listening to Spoken English.– 2nd ed. – L.: Longman. 1990. – 172 p.
15. Dictionary of English Language and Culture. – 3d ed. – L.: Longman. 2005.– 1620p.
16. Palmer F.R. Semantics. A New Outline // Хрестоматия по англійской філологии. / Сост. О.В Александром. - М.: Вища школа, 1991. - С. 81-97.
17. Roach P. English Phonetics and Phonology. - Cambridge: Cambridge University Press. 1990. - 212 p.

Джерела ілюстрованого матеріалу

1. Soars Liz and John Headway. Elementary. - Oxford: Oxford University Press, 1993. - Student's Book. - 129p.

АНОТАЦІЯ

Одним із засобів характеризації є оцінка. Оцінка охоплює всю сукупність мовних засобів, які виражают емоційно-оцінювальне відношення до дійсності. При маркуванні оцінювальних висловлювань потрібно враховувати варіативність інтонаційних особливостей та їх взаємозв'язок з комунікативно-прагматичною орієнтацією.

Ключові слова: оцінка, просодичні засоби, виражальні засоби, емоційність, негативна/позитивна оцінка, дискурс, комунікативний аспект, прагматичний аспект.

One of the main means of characterization is the valuation. The valuation covers the whole totality of language means which express emotional and evaluative attitude towards reality. It is necessary to take into account the peculiarities of variation of intonation and their interrelationship with the communicative and pragmatic orientation by marking evolutional expressions.

Key words: valuation, prosodic means, expressive means, emotion, negative/positive valuation, discourse, communicative aspect, pragmatic aspect.

Ольга Дубчак
(Київ)

КОГНІТИВНА ОДИНИЦЯ ‘РІДНИЙ’ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ ‘СВІЙ’ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Одним із онтологічних принципів сприйняття людиною навколошнього світу є уявний поділ усього, що її оточує, на своє та чуже. Таке світоглядне членування має універсальний характер, бо властиве кожній національній спільноті і є основою її самоідентифікації. Осмислення тим чи іншим народом універсуму як свого чи чужого відображається у різноманітних ритуалах, обрядах, народному мистецтві, фольклорі і літературі, однак найповніше виявляється у національній мові, яка слугує засобом репрезентації досвідних знань і аксіологічних установок народу.

Сприймання певних реалій дійсності як приватних, власних, особистих притаманне кожній людині, що дає можливість назвати мисленнєву категорію ‘свій’ універсальним поліконцептом, присутнім у свідомості будь-якого мовного колективу. Ядро цього поліконцепту формують кілька базових когнітивних одиниць. В українській мові однією з таких одиниць є поняття ‘рідний’, що представляє цілісний фрагмент ‘свого’ концептуального простору. Засоби репрезентації цього фрагмента також є у всіх мовах світу, бо людина не мислить себе поза вузьким (або невузьким) колом інших, кровно споріднених із нею людей, однак кожна національна спільнота вкладає у це поняття і свій неповторний, індивідуально-етнічний зміст, що отримує специфічне мовне вираження.

Численні дослідження останніх десятиліть засвідчують, що когнітивні одиниці мовної свідомості дуже неоднорідні, тому мовознавці по-різному визначають їхні складові: повсякденні й виняткові сутності (Ю. Степанов), квазізона та екстразона (Г. Слишкін), образ, поняття, когнітивний імплікаціонал і прагматичний імплікаціонал (М. Нікітін) та ін. Найоптимальнішою, на нашу думку, є типологія В. Карасика, який виділяє образно-перцептивний, поняттєвий (інформаційно-фактуальний) та ціннісний компоненти когнітивної структури [3, с.118].

Наявність у когнітивній одиниці образного компонента спричинена власне нейролінгвістичним характером універсального предметного коду (УПК – термін М. Жинкіна), тобто властивістю мовного знака позначати предмет дійсності й знання про нього [7, с. 106]. Поняття образної складової когнітивної одиниці можна представити через поняття прототипу мовної свідомості. Очевидно, що прототипом ‘рідного’ для носія української мови є ‘сім’ я’. Загалом же образна складова аналізованої ментальної одиниці відображає уявлення українців про родинність, що склалося під впливом досвіду історичного осмислення цього феномена (див. про це [2]) в українській етнокультурі. Інформація про еволюцію поняття закладена в етимології слів – ядерних репрезентантів – термінах родинності. Семантика образного знака, відповідно, моделює інформаційну (поняттєву) складову.

Інформаційним компонентом (ядром) когнітивної одиниці ‘рідний’ в українській мовній картині світу є поняття про кровну спорідненість (пор. тлумачення слова в Словнику української мови: „який має кровну спорідненість, зв’язок з ким-небудь”; „властивий людині, яка має кровну спорідненість”; „який належить людині, що має кровну спорідненість”; „який перебуває у шлюбі з ким-небудь”; „який складається із кровно споріднених осіб” [8, с.557]). Уявлення про значення кровної спорідненості входить в усі культури, бо воно закорінене в універсальному протиставленні свого і чужого. Саме тому, за словами Е. Бенвеніста, поняття, що стосуються родинних стосунків, є найбільш стабільно і найбільш надійно встановленими, бо вони представлені майже в усіх іndoєвропейських мовах і виявляються на основі конкретних відповідностей [1, с.144]. Українська мова послуговується кількома десятками лексем на позначення родинних стосунків, значна частина яких сягає ще іndoєвропейської мовної спільноті (*rīd, rodīch, cīm’ja, bāt’ko, mati, brat, sin* тощо). Етимологічний і компонентний аналіз таких лексем здавна був предметом вивчення у мовознавстві [1; 4; 10] і засвідчує, що ‘рід’ був спеціальною початковою формою суспільної організації (**gno suo genot* – ‘знай свій рід’), першою соціальною структурою, а тому відображає квінтесенцію іndoєвропейської соціалізації, на базі якої і склалася слов’янська культурна опозиція ‘своє’ – ‘не своє’’ [10, с.7]. Показовим є також і те, що ‘смисловий каркас’, розроблений Ж. Соколовською, включає до себе поняття родинних зв’язків як узагальнену одиницю гносеологічно-онтологічних параметрів української мовної картини світу [9, с.88]. Отже, інформаційна наповненість когнітивної одиниці ‘рідний’ в українській мовній картині світу має загальнолюдський (універсальний) характер, бо цим поняттям послуговуються всі мовні колективи світу.

Про специфічний етнокультурний зміст аналізованої когнітивної одиниці свідчить її ціннісний (навколоядерний) компонент, який можна назвати визначальним і домінувальним у свідомості носія української мови. В. Кононенко наголошує на тому, що для українця поняття *rīdного*, *родини*, *родинності* є одним із основних і навіть сакралізованих, бо становить важливу запоруку самого існування людини, її опору в житті [5, с.202-203]. Саме тому в мовній картині світу українців специфічною є саме ціннісна складова поняття ‘рідний’, яка послуговується особливими, лише її притаманними способами вираження.

Першим і основним таким способом є розширення семантичної структури одиниці за рахунок експлікації додаткових смислів, які відображають певні ідеологічні настанови (деякі дослідники стверджують, що таке розширення бере свій початок від праслов’янської культури [6]). Цей когнітивний процес полягає у називанні *rīdnimi* не біологічно, а духовно (ідейно) пов’язаних осіб: *Лавріне, rīdnii... mīi...* — *прожебоніла в довірі. — Rīdnii, mīi... Правда ж, mīi? — I вперше довірливо прихилилась до парубочих грудей* (М. Стельмах). Словник української мови подає таке значення як переносне: ‘Рідний – близький кому-небудь духом, звичками, поглядами’ [8, с.558].

Унаслідок такого розширення реалізується високий ступінь інтимності поняття, виражається глибока ніжність, довіра, відчуття взаєморозуміння і душевної близькості: –

Я з Кульчиць, старого Грицька Жмайлі правнук. – Рідний мій, ріднесенький, душа моя. Та чи давно ти з Кульчиць? Кажи, що там наша земля? (А.Чайковський).

І. Левонтіна відзначає, що в основі ціннісного компонента когнітивної одиниці ‘рідний’ „лежить особлива ідея: ставлення до особи як до кровного родича, який, однак, ним не є. За межами слов’янських мов важко знайти щось подібне. Таке ставлення характеризується в першу чергу не „градусом”, а особливим емоційним колоритом” [6, с.240]. Саме тому ‘рідний’ – це не завжди родич і, більше того, в українській мові це, як правило, не родич.

У когнітивній структурі ментальної одиниці ‘рідний’ на першому плані – не факт біологічної спільноті, а відчуття іrrаціонального (духовного) зв’язку (пор. концептуальне фразеологічне сполучення *рідна душа*: *Боже ж мій, як пусто навкруги, ні однієї рідної душі поруч!*..(Б. Левін)), саме тому ‘рідним’ можна *стати, назвати, відчути*. При цьому дуже важливо, що ‘рідним’ може бути навіть той, кого безпосередньо не знає суб’єкт: *Героїня із відчуєнної персони стала рідною мені людиною*. Це не означає, що вона стала святою чи наскрізь позитивною — мені б і на думку нічого такого не стало. Це складна нормальна людина в діапазоні від своєї скандальності, гріховності до своєї неймовірної чистоти і майже святості в якіс моменти, коли вона може бути відверта, жертовна і так далі (Г. Стефанова). Називання, відчування, сприймання особи як рідної означає включення її до приватного концептуального простору суб’єкта, який під час цього когнітивного процесу нівелює межу між ‘своїм’ і ‘чужим’. Унаслідок такої нівеляції можна *поріднитися* або *зріднитися* з кимось: *Я поріднівся з ковалем, як з другом* (М. Руденко); *Так зріднилася з ним за ці кілька тижнів, що минули від того осіннього вечора, коли, зранений, обгорілий, опинився на їхніх руках* (О. Гончар).

Рідними в українській мовній картині світу можуть бути не лише особи, а будь-які реалії дійсності. Напр.: *Шапочка мовчить, її очі близько-близько від моїх. Я бачу зеленкувато-сіру веселку з крапками, трикутничками, вохку баньку; бачу під низькою повікою зворушливі, синяві, злегка витнуті вилиці, де-трохи ластовиння, – все таке знайоме, рідне, хвилююче* (В. Винниченко). Ця особливість пояснюється тим, що суб’єкт відчуває іrrаціональний зв’язок із об’єктом, який йому імпонує, є для нього адекватним або й необхідним, пор. визначення, подане в Словнику української мови: „якому віддав себе, присвятив своє життя”; „з яким зжився, до якого звик”; „у якому все знайоме до дрібниць”; „де або в якому хтось працює, служить, учиться”; „з якого вийшов, якому належить хто-небудь”; „характерний для певного народу, притаманний йому”; „в якому народився, виріс хто-небудь або який пов’язаний із чиємось місцем народження” [8, с.558].

Найчастіше в українській мовній картині світу як рідні концептуалізуються просторові об’єкти, тому відносно стійкими є сполучення *рідний край, рідна хата, рідний поріг, рідна земля, рідне небо, рідний степ і под.*: *I кожному будущина, рідний край почали з’являтися перед очима. Серб згадав свій тихий Дунай, згадав Чорну гору з її вольним народом і красою природи. Дашикович заговорив про свою Черкащину, про Дніпро широкий, про садки зелені і про тишіні свої Сегединці, залити черешнями. Калімері згадав класичні Афіни й тишіні береги Мореї, хоч і був ладен помінятися ними на добре баріши за тютюн* (І. Нечуй-Левицький); *Давно бачив Дашикович свій рідний степ. Йому здалось, що він побачив його вперше. Він не міг одірвати очей од трави, од неба, встав з воза й пішов пішки* (І. Нечуй-Левицький). Проте не лише простір концептуалізується в такому контексті, рідними можуть бути навіть почуття: *Я мовчу й обережно беру торбинку, почуваючи до неї рідну ніжність* (В. Винниченко).

Рідне небо, рідна земля, степ, країна в українській картині світу – це не просто факт біографії, а й душевне переживання, сприймання близько до серця (пор. концептуальні фразеологічні сполучення *до душі, до серця*), осмислення як особистої принадлежності. Рідним може стати навіть те, що суб’єкт пізнає вперше: *Він*

приглядавсь до кожної хати, до кожного дерева, що росло на огородах і в садках: все було йому рідне, все осміхалось до його, говорило до його (І. Нечуй-Левицький).

Важливо й те, що рідне не завжди конкретизується: ним може бути *щось*, якась частина, елемент сприйнятої реалії, який свідчить про духовну близькість суб'єкту: *Щось рідне пізнається в тій постаті. Страйвай. Це ж вона. Голубка сизокрила* (І. Пільгук); *Він почуває, що це не чужа йому дитина, а є в ньому частина чогось рідного, свого; на те він держить його на руках перед купелем, на те у хрест його вводить!* (І. Нечуй-Левицький)

Безпосереднім результатом розширення семантичної структури аналізованої когнітивної одиниці в українській мовній картині світу є її розвинені епідигматичні зв'язки (так зване семантичне словотворення), пор.: *рідний – рідненький – ріднесенький – ріднісінький: Прощаї, слава, город рідненький, Прощаї, Україно! ... А я піду на край світу, Буду воювати, Тебе, мое серденятко, Буду споминати* (Нар. творчість); *Oх, мамочко, ріднісінька!.. Ось бач що. Як і стала я на ноги схвачуватися, і росла, і виросла, то усе і від тебе, і від людей чую, і сама бачу, що я хороша та красива, що й у селі у нас такої нема* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Ці зв'язки, з одного боку, відображають процеси конкретизації, поглиблення концептуальних смислів, їхню емотивно-оцінну інтерпретацію, а отже, репрезентують багатошаровість концептуального змісту, ціннісну спрямованість процесу номінації концептуальних структур у межах української етнокультури. З іншого боку, словотвірні деривати, виявляючи семантичну валентність, об'єктивують польову синтагматику когнітивної одиниці – репрезентуючи її здатність сполучатися з поширювачами *дуже, надто, зовсім* тощо: *В мене таке почування, ніби я ціле життя не випускав цю руку з своїх рук, ніби це рука, яку подав мені ввесь світ, де я до цього часу почував себе смертельно-самотним. Безмежно рідна, близька рука...* (В. Винниченко)

Епідигматичні властивості лексеми ‘рідний’ значно розширяються завдяки притаманним їй ступеням градації: *рідний – рідніший – найрідніший: Присяйбіг, ніби й не чужі се люди. Не знав би, що там, за Дунаєм, є ще рідніші, далі, й не пішов би од них* (Д. Міщенко); *За дверима кроки, а тоді злій, захриплій голос рідною-найріднішою Андрієвою Мовою* (Іван Багряний); *Пливти поза часом і простором... Та абстрагуватися зовсім, як і заснути, він знову-таки не міг це ж пливі мимо рідна його, найрідніша земля, а ще навколо нього нашорошені й принишклі товпляться, тиснуться його рідні-найрідніші земляки!* (Іван Багряний).

Показово те, що для суб'єкта в українській мовній свідомості один об'єкт може бути *ріднішим* за інший, що свідчить про більшу чи меншу духовну близькість і має „виразний присмак високої оцінності” [5, с.209]: *Тут я сідаю й беру її руку у свою, наблизивши до неї своє лице. – Вона для мене... рідніша, ніж ви. Шапочка несамохіть вирилася руку й поширює очі. – Вона?! – Так, вона! Вона гідка мені, ненависна, але рідніша* (В. Винниченко); *Бо он як боялся тоді чужого їй хана Завергану, роду-племені його, а побула з Заверганом та його родом дві-три седмиці – і вже не певна, хто їй рідніший: ті, що визначили правом кревних – оце твоя доля, чи ті, що з ними поріднило іменоване долею насилия* (Д. Міщенко).

Відповідно до проаналізованого семантичного потенціалу когнітивної одиниці ‘рідний’ в українській мові широко представлена також метафора кровної спорідненості, пор. звертання *брате мій, сестро, батько, матінко* і под.: *Добре еси, мій кобзарю, Добре, батьку, робии* (Т. Шевченко). Такий процес Е. Бенвеніст пояснив існуванням іще в іndoєвропейській мові подвійних значень слів *батько* (**pāter* - **atta*), *мати* (**māter* - **anna*), *сестра*, *брат* (**phrātēr* (член фратрії) – **adelphos*) як понять кровної спорідненості і як понять спорідненості класифікаційної (або духовної близькості). Учений стверджує, що на позначення кожного з цих понять в іndoєвропейській мові існували окремі терміни, пізніше стягнені в одне слово [1, с.147-150], пор.: *Звичайно, коли твоя дитина, твоя кров, то чуття дужче. Сперечатись не можна. Але не все діло у крові.*

А ще в любові, в духовому батьківстві. Можна не бути рідним батьком і бути все ж таки єдиним і справжнім батьком по тій взаємній любові (В. Винниченко). Саме тому, очевидно, для української мови характерне використання майже усіх „родинних“ термінів для найменування різноманітних ролей у суспільстві за аналогією до виконуваної ролі в сім'ї, а також як ласкавих або іронічних звернень до осіб відповідного віку: *Ходім, батьки-отамани, У Фастов в неділю Та надінем вражим ляхам Кошуленьку білу* (Нар. творчість); *Ой, брате-козаче! По нас в світі широкому Ніхто не заплаче,— Хіба воля, стара неня, Та серце-рушинця; Хіба коник-брратко милий, Та шабля-сестриця* (Нар. творчість).

Отже, аналіз і семантична типологізація когнітивної одиниці „рідний“, що є базовою складовою поліконцепту ‘свій’ в українській мові, дозволяють зробити висновок про те, що це поняття має статус універсальної когнітивної моделі. Це виявляється у двох аспектах: загальнолюдському (як розуміння і позначення системи родинних зв’язків) та етнічному – українська свідомість концептуалізує родинність як основу світорозуміння, елемент моральності, ціннісний орієнтир у міжособистісних стосунках. Етнокультурний зміст поняття ‘рідний’, зумовлений стереотипами свідомості та аксіологічними нормами, виражається у семантичному варіюванні слів, їхніх епідигматичних зв’язках, сполучувальних можливостях, здатності до градації ознаки, метафоричних поєднаннях тощо.

Як складна змістова одиниця, когнітетма ‘рідний’ реалізується в українській мові у трьох основних семантических аспектах: 1) як називання особи, кровно спорідненої з суб’єктом; 2) як вказівка на реалію дійсності, безпосередньо належну суб’єктові (пов’язаний із когнітивною складовою ‘власний’); 3) як репрезентація не спорідненого і не належного суб’єктові об’єкта, однак ірраціонально (ідейно, духовно і под.) близького йому (пов’язаний із когнітивною складовою ‘блізький’). Кожний семантичний варіант лексеми-поняття ‘рідний’ стимулює певний тип мовної реалізації, спричинений різними видами структурних відношень: парадигматичними, синтагматичними, епідигматичними.

Описані компоненти семантики когнітивної структури містять різнорідну, але взаємопов’язану і взаємозалежну лінгвокогнітивну інформацію, яка представляє фрагмент концептуального простору ‘свій’.

ЛІТЕРАТУРА

- Бенвеніст Э. Словарь индоевропейских социальных терминов: Пер. с фр. – М.: Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.
- Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – №5. – 2001. – С. 48–63.
- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
- Колесов В.В. Мир человека в слове Древней Руси. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 312 с.
- Кононенко В.І. Концепт родинність // Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу: Монографія. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С. 200–210.
- Левонтина И.Б. Мильй, дорогой, любимый... // Зализняк Анна А., Левонтина И.Б., Шмелев А.Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 238–246.
- Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
- Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка. 1970–1980. – Т.8. – С. 557–558.
- Соколовська Ж.П. Картина світу та ієрархія сем // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87–91.
- Трубачев О.Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя: 2-е изд. – М.: КомКнига, 2006. –240 с.
- Фразеологічний словник української мови: В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1993.

АНОТАЦІЯ

У статті подано аналіз когнітивної одиниці ‘рідний’ як ядерної складової поліконцепту ‘свій’ в українській мовній картині світу; визначено образний (прототип ‘сім’я’), інформаційний (поняття кровної спорідненості) та ціннісний (духовна близькість) компоненти одиниці; описано складну змістову наповненість поняття ‘рідний’ в українській мовній свідомості.

Ключові слова: мовна картина світу; концепт; когнітивна модель; мовна свідомість; етнокультурні стереотипи; розширення семантичної структури; концептуальна метафора.

The article deals with the analysis of cognitive unit ‘native’ as a nuclear constituent of polyconcept ‘private’ in the Ukrainian language model of the world; the pattern (the prototype of ‘family’), informative (blood relation) and value (the spiritual intimacy) components of the unit; the description of semantic filling of concept ‘native’ in the Ukrainian language consciousness.

Key words: language model of the world; concept; cognitive model; language consciousness; ethnic cultural stereotypes; expansion of semantic structure; conceptual metaphor.

Наталія Закомірна
(Київ)

ІМПЛІКАЦІЙНІ ЗВ’ЯЗКИ ЕТНОЛЕКСЕМИ ГОСПОДАР

Лексичне значення (ЛЗ) слова не тільки репрезентує це слово, ба більше воно „являє собою складні сполучки, безпосередньо вплетені в когнітивні системи свідомості. Структура ЛЗ утворюється передусім предметно-логічними зв’язками, що виходять із його інтенсійного ядра та захоплюють у периферію його змісту імпліцитні ознаки” [6, с. 65]. Варто додати, що у структуру ЛЗ слова входять також синонімічні поля. Саме вони суттєво доповнюють семантику будь-якої лексичної одиниці. Проте не можна безапеляційно стверджувати, що ЛЗ будь-якого слова окреслюється тільки його семами та синонімами, оскільки „... значення не є лімітованим, тобто воно не може бути описано вичерпним набором семантичних компонентів і не має чітко окреслених меж...” [9, с. 35]. Для ширшого розуміння досліджуваної лексеми до опису ЛЗ потрібно долучати етнічні, історичні, культурологічні, фольклорні та інші розвідки, оскільки „... слово не лише містить і передає актуальну інформацію, воно акумулює також загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну, оцінну інформацію, значущу для того чи того соціуму. У результаті мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – вмістисьце узагальнено культурного смислу...” [1, с. 25]. Проте в нашій розвідці ми розглянемо ЛЗ лексеми *господар* виключно з погляду семантично-синонімічних полів та за ними віднайдемо імплікаційні приховані зв’язки етнолексеми *господар*, оскільки спробу дослідження поданого явища за допомогою етнічної, історичної, культурологічної, фольклорної інформації було зроблено [2; 3].

Історія становлення етнолінгвістики як науки починається з праць О. Потебні, який вивчав слово як явище культури, його історію з урахуванням сфери обрядів, побуту. Далі ця наука продовжила розвиток у працях Ф. Боаса, Е. Сепіра, Ш. Баллі, В.В. Іванова, І. Бодуена де Куртене, Н.І. Толстого та інших вчених, які досліджували мову та мислення, процеси пізнання та зв’язок мови і культури з ними. Наразі вивчення та розробка

теоретичних питань етнолінгвістики постають у працях А. Вежбицької, Н. Арутюнової, В. Маслової, Ю. Степанова, А. Бабушкіна, С. Воркачова, Н. Попової, В. Телії, О. Селіванової, О. Кубрякової та ін.

Щодо безпосереднього вивчення етноконцептів, то дослідження багатьох лінгвістів стосуються передусім „базових” концептів (так званих „культурем”), пов’язаних із культурою народу, які є відбиттям специфіки його колективної свідомості. Перевага надається багаторівневим когнітивним одиницям, наприклад, „щастя” (С. Воркачов); „радість”, „задоволення” (А. Пеньковський); „дружба” (А. Вежбицька); „шлях”, „ідея” (Т.В. Радзієвська); „душа” (М. Скаб) тощо. Отже наше дослідження є актуальним і для етнолінгвістики (як опис етноспецифічних концептів), і для лексикології (як висвітлення прихованої семантики окремих лексем).

Тлумачний Словник української мови в 11 т. подає такі значення лексеми *господар*:

„1. Той, хто займається господарством, хто веде господарство. 2. Те саме, що власник; // Приватний наймач робочої сили; // заст. Заможній селянин. 3. Повновладний розпорядник. 4. Голова родини, господарства” [8; с. 140]. Ядром або архісемою (як центр, опора, усі інші семи прямо або опосередковано конкретизують її) лексико-семантичного поля та концепту *господар* є визначення „той, хто займається господарством, хто веде господарство”. Усі інші визначення є периферійними.

У попередніх роботах [4] ми дійшли висновку, що семантика лексеми *господар* в українській культурі дещо ширша за словникову. Аналіз семантичного поля лексеми *господар* дозволив виокремити в її структурі такі семи:

- 1) той, хто займається господарством, хто веде господарство (ядро лексико-семантичного поля);
- 2) батько, чоловік, голова родини. У деяких випадках подана лексема може набути значення „найстарший у родині, годувальник родини”;
- 3) коханий чоловік, така сема поєднана із семою № 2;
- 4) особа чоловічої статі;
- 5) людина, яка має наймитів;
- 6) людина, у якої є майно, вона є заможною;
- 7) повновладний розпорядник, хазяїн певної ситуації;
- 8) поважна, шанована усіма людина.

Однак подальше дослідження проблеми виявило, що гіперонім *господар* (термін за схемою класифікаційних зв’язків концептів М.В. Нікітіна) має також приховані периферійні гіпоніми, що можуть бути виявленими виключно за допомогою синонімічних полів, „...оскільки за характером конкретного лексичного змісту слово входить у декілька прагматичних рядів (синонімічні ряди, лексико-семантичні групи, словоутворювальні ряди, семантичні поля тощо)” [10, с. 69].

Використовуючи матеріали наших попередніх досліджень і Словника синонімів української мови, ми з’ясували, що лексико-семантичне поле *господар* може мати наступний структурований вигляд (див. схему 1), у якому кожен компонент має свій порядковий номер:

- 1) лексема *Господар*;
- 2) сема *той, хто займається господарством*;
- 3) сема *заможна людина*;
- 4) сема *особа чоловічої статі*;
- 5) сема *власник найманої робочої сили*;
- 6) сема *поважна людина*;
- 7) сема *повновладний розпорядник, хазяїн ситуації*;
- 8) сема *голова родини, батько, чоловік*;
- 9) синоніми *газда, хазяїн, сподар*;
- 10) семи-синоніми *хлібороб, землероб, хлібодар, ратай, оратай, гречкосій*;
- 11) сема-синонім *пан*;

- 12) семи-сионіми *власник, володар, властитель, посідач, володілець*;
- 13) семи-сионіми *повелитель*;
- 14) семи-сионіми *годувальник, годівник, хлібодавець, хлібодар*;
- 15) семи-сионіми *правитель, владар, державець, повелитель*.

Також у схемі зазначено лексико-семантичні зв'язки деяких компонентів (напр. 2<>14, тобто сема 2 та сема-сионім 14 пов'язані між собою, оскільки один з цих компонентів набрав своєї семантики за допомогою іншого).

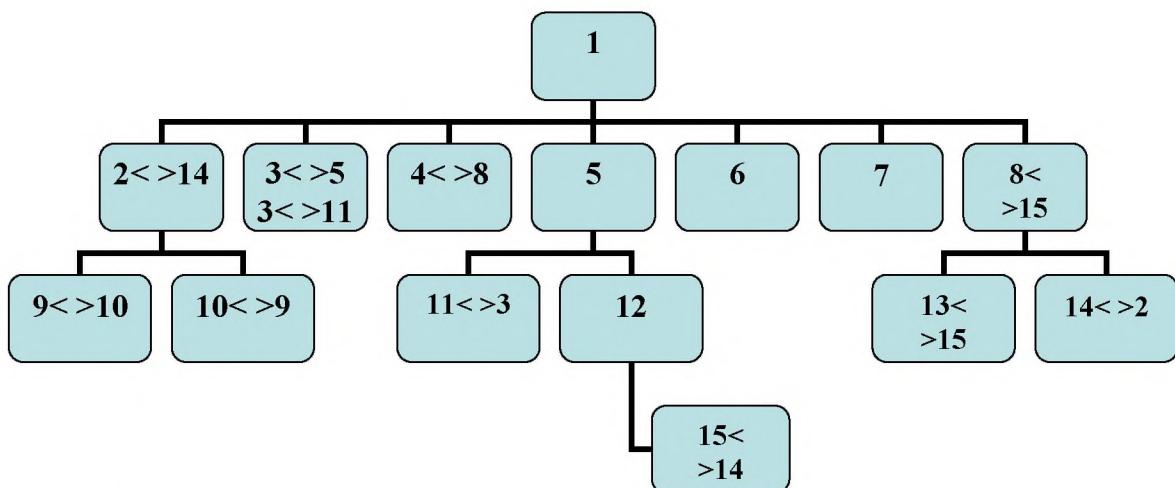

Схема 1.

З поданої схеми видно, що лексема *господар* складається із сімох сем, деякі з яких мають певні синонімічні зв'язки. Розглянемо ці зв'язки детальніше. Сема *той, хто займається господарством* має синоніми *тазда, хазяїн, сподар* та *хлібороб, землероб, хлібодар, ратай, оратай, гречкосій*. Оскільки у безпосередні обов'язки господаря входив догляд за полем та урожаєм на ньому [3], можна стверджувати, що подані синоніми *хлібороб, землероб, хлібодар, ратай, оратай, гречкосій* є гіпонімами (тобто прихованими семами) для лексеми *господар* та еквонімами щодо сем первого порядку (тобто тих, що є словниковими). Особливо варто підкреслити семи *ратай, оратай*, що мали колись значення „господар, хлібороб”. Семи 9 та 10 пов'язані між собою за змістом. Також сема *той, хто займається господарством* асоціюється в українській культурі з синонімами *годувальник, годівник, хлібодавець, хлібодар*, оскільки плоди господарства (те, що отримував своєю роботою господар) ставали їжею для родини та домашніх тварин.

Сема *заможна людина* не має безпосередніх синонімів, однак вона зв'язана із семою *власник найманої робочої сили* та її синонімом *пан* через те, що зазвичай багатий господар повинен був наймати допоміжну робочу силу, для якої був паном.

Сема *особа чоловічої статі* також не має синонімів на нашій схемі, проте вона нерозривно пов'язана із семою 8 (*голова родини, батько, чоловік*), оскільки в українській родині зазвичай головним був чоловік, батько.

Сема 5 *власник найманої робочої сили* має синоніми *пан* і *власник, володар, властитель, посідач, володілець*. Останній у свою чергу має синонім 15 *правитель, владар, державець, повелитель*, що утворює семантичну єдність із семою 13 *повелитель*, як перенесення значення володаря на голову родини, батька. До речі, семи-сионіми *власник, володар, властитель, посідач, володілець* можливо семантично пов'язані із назвою титулу правителя Молдавського князівства й Валахії в XIV-XIX ст. *hospodar* або *gospodar* [11].

Сема *б поважна людина* на схемі не має ніяких зв'язків, проте варто зауважити, що вона єдина (окрім головної лексеми) утворює семантичну цілісність із усіма семами та синонімами, оскільки до усіх значень можна додати значення *поважна людина*.

Наступна сема *повновладний розпорядник, хазяїн ситуації* відносно нова для когнітивної картини світу української нації порівняно з іншими, вона ввійшла в обіг приблизно в XIX-XX століттях і тому не є етноспецифічною. Також вона не має розгалуженої системи синонімічних зв'язків.

Другою у етносвідомості українців після семи *той, хто займається господарством* є сема *голова родини, батько, чоловік* на позначення концепту *господар*. Вона має синоніми *годувальник, годівник, хлібодавець, хлібодар* та *повелитель*. Перший синонімічний ряд безпосередньо пов'язаний із функціями господаря в українській культурі як такого, що опікувався своєю родиною, господарством, добував усім їжу, годував і родину, і тварин: „*Зворушена (собака), прокинулася від громкого голосу пана, і, перелякані, змовчала на хвильку. Подививши здивовано мудрими очима на хлібодавця і здавлюючи в собі новий наплив брехоту, що силоміць вибухав із її груді, полізла нарешті покірно до буди*” [5, с. 211]. Друга гілка синонімічних зв'язків *господар* < > *повелитель* асоціюється з шанобливим ставленням до голови родини, батька, чоловіка, годувальника.

Таким чином, у нашому дослідженні іmplікаційних зв'язків етнолексеми *господар* мідійшли висновку, що лексична семантика цієї концептуальної одиниці української культури містить не тільки ті семи, що подані у словниках. Вона є набагато ширшею. Це доводять синонімічні зв'язки поданої лексеми, спираючись на які можна розширити лексико-семантичне поле *господар*, що містить такі складові: а) той, хто займається господарством, хто веде господарство (ядро лексико-семантичного поля); б) батько, чоловік, голова родини; в) коханий чоловік; г) особа чоловічої статі; людина, яка має наймитів; г) людина, у якої є майно, вона є заможною; д) повновладний розпорядник, хазяїн певної ситуації; е) поважна, шанована усіма людина. Отже за нашими спостереженнями до таких сем можна додати семантично приховані: *хлібороб, землероб, хлібодар, ратай, оратай, гречкосій, правитель, владар, державець, повелитель, годувальник, годівник, хлібодавець, хлібодар, повелитель* (для родини та господарства), що виникли відповідно до обов'язків справжнього господаря. Також є очевидним той факт, що всі визначені нами семантичні складові етнолексеми *господар* перебувають у тісних взаємозв'язках, а також ієархічно структуруються як ядро та периферія, архісема та семи, а також гіперонім, гіпоніми та еквоніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
2. Закомірна Н.І. Господар і господина в гендерно-культурному аспекті // Університет. Історико-філософський журнал. - № 6. – 2006. – С. 104-108.
3. Закомірна Н.І. Етноконцепт ГОСПОДАР в українській культурі // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник наукових статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2007. – С. 111-113.
4. Закомірна Н.І. Лексико-семантичне поле етнолексеми ГОСПОДАР в українській культурі // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2006. – № 2. – С. 98-101.
5. Кобилянська О. Земля; Людина / Передм. О. Колінченко. – К.: Школа, 2006. – 368 с.
6. Нікітін М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Вища школа, 1988. – 168 с.
7. Словник синонімів української мови: В 2-х т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головашук та ін. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 1. – 1040 с.; Т. 2. – 960 с.
8. Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1973. – 784 с.
9. Стернін И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 172 с.
10. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 272 с.
11. ru.wikipedia.org, матеріали сайту.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню актуальних проблем етнолінгвістики (етноконцепти) та лексикології (лексичне значення слова та його імплікаційні зв'язки). Автор визначає основні та приховані складові (семи) етнолексеми «господар», а також їхнє місце у ієрархічній системі лексичних зв'язків. Також проводиться аналіз специфічного культурного бачення цієї реалії, у який частково залучені відомості з побуту, культури та традицій українців.

Ключові слова: етнолексема, етносвідомість, лексичне ядро, лексична периферія, архісема, імплікаційні зв'язки, гіперонім, гіпоніми, еквонім, концепт, етноконцепт, етноспецифічний.

The article is devoted to the analysis of topical ethnolinguistic and linguistical problems (ethnoconcepts and lexical meaning of the word and its implicational relations). The author defines main and concealed semantic parts of lexeme «господар» and their places in the hierachic system of lexical relations. Also the analysis of the specific cultural view of this unit with regard to manners, cultural, traditional facts of Ukrainian life has been given.

Key words: ethnolexeme, ethnospesific world view, lexical nucleus, lexical periphery, archysema, implicational relations, hyperonym, hyponym, equonum, concept, ethnoconcept, ethnospesific.

Ганна Каратесева
(Київ)

ТЕКСТОВИЙ КОНЦЕПТ-КОНСТАНТА (ВЕРТИКАЛЬНА) ПОДОРОЖ ЯК ВІДЛУННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ПЕРСОНАЖУ (на матеріалі творів Ле Клезіо)

При дослідженні семантики художнього тексту одну з провідних позицій займає проблема багатомірності подання навколошньої реальності у художньому просторі, тобто у текстовому “можливому світі”, що пов’язано зі становленням концептуального розуміння світу взагалі та художнього світу зокрема [7, с. 195]. Теорія “можливих світів” виникла та розглядається вже давно у логіці та математиці, щодо лінгвістики та поетики, то це відносно нова проблема, шляхи аналізу якої перебувають у стадії розробки багатьма лінгвістами та дослідниками художнього вимислу різних країн [1; 2; 3; 6; 8; 10; 12; 13; 14]. Сьогодні дослідження та використання цієї теорії представляє різnobарвний спектр дискусійних питань, а отже, цікаву та **актуальну** сферу для досліджень молодих науковців.

Незважаючи на величезний інтерес до теорії “можливих світів” у сучасній лінгвістичній науці, зокрема у когнітивній поетиці, та множинність запропонованих підходів та методів її дослідження і застосування, ця теорія залишається своєрідною “містерією”, що включає багато як дискусійних, так і нерозглянутих питань. У запропонованій статті ми акцентуємо увагу на розгляді таких важливих, на наш погляд, компонентів поетики “можливих світів”, як *причина* → *наслідок*, де *наслідком* виступають “можливі світи”, *причиною* на цьому етапі вивчення семантики “можливих світів” – невизначений елемент x . Ідеється про можливість виокремити певні правила/закони/тенденції появи, зумовленості та позиційного розміщення різнохарактерних “можливих світів” у художньому тексті. Можливий світ розглядається нами як певний ментальний простір персонажа, до якого спрямована його вертикальна подорож.

З огляду на вищезазначене, ми висуваємо таку **гіпотезу**: причиною (своєрідним поштовхом) переміщення персонажів до інших можливих світів (просторів свідомості) виступають їх різнохарактерні психофізичні стани (*douleur, fatigue, joie, nostalgie, colère* тощо), що породжуються певними подіями, які зображуються у тексті; у той же час, психофізичні стани залежать від сприйняття та переживання персонажами оточуючої їх дійсності, тобто від їх узгодженості зі світом текстової реальності [5, с. 164-165]. Концепт ПСИХОФІЗИЧНІ СТАНИ розгортається у двох різних напрямках – фізичні стани :: емоційні стани. Окрім того, зазначимо: взаємодія дійсності та персонажа, що є джерелом породження виокремлених станів, може мати різну природу (як перцептивну, так і міжособистісну).

Ми вважаємо, що переходу персонажа до будь-якого можливого світу передує певний чи то фізичний, чи то емоційний стан, викликаний його взаємодією з квазіреальністю, що відображенна у творі, та її елементами (об'єкти, інші персонажі тощо) (див. рис. 1):

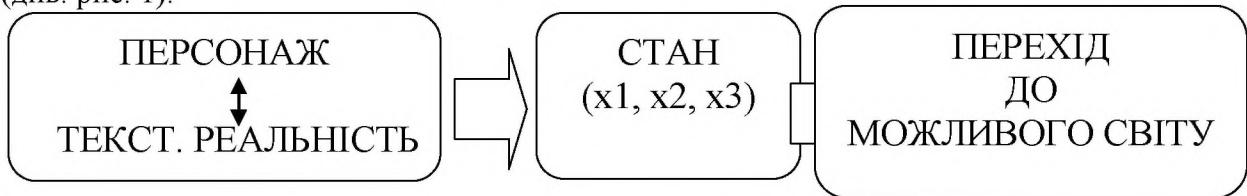

Рис. 1. Поетапна схема переходу персонажу зі світу текстової реальності до іншого можливого світу

Отже, у статті **ми маємо на меті** простежити процес розумового переходу персонажу до варіативних можливих світів з позиції обумовленості цього переміщення фізичним станом героя. **Предмет** наших розвідок становлять концепти ФІЗИЧНИЙ СТАН та (ВЕРТИКАЛЬНА) ПОДОРОЖ; звідси, відношення взаємодії цих концептів виступає **об'єктом** нашого дослідження. **Матеріалом** роботи обрано прозу відомого французького письменника Ж.-М.Г. Ле Клезіо як яскравого представника французької постмодерністської мандрівної літератури.

Оскільки майже всі мовно репрезентовані фізичні стани ле-клезіанських персонажів визначаються умовами їх горизонтальної подорожі, переважна більшість зображеніх фізичних станів, що передують вертикальному переміщенню персонажів, має негативну природу; зауважимо, що ле-клезіанська подорож, незважаючи на її характер та цілі, завжди є певним випробуванням. У результаті аналізу обраного матеріалу, нами була виокремлена певна група субконцептів, що віддзеркалюють концепт НЕГАТИВНИЙ ФІЗИЧНИЙ СТАН (див. рис. 2):

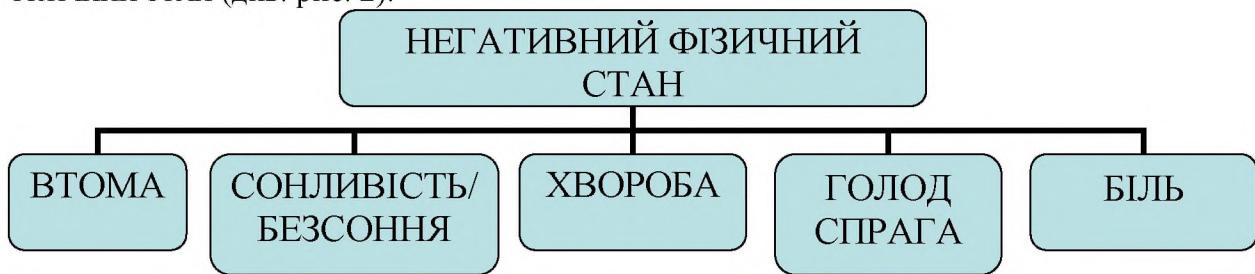

Рис. 2. Схема розгортання текстового концепту НЕГАТИВНИЙ ФІЗИЧНИЙ СТАН

Всі представлені текстові субконцепти передують текстовому концепту-константі (далі ТКК) (ВЕРТИКАЛЬНА) ПОДОРОЖ. Продемонструємо це на прикладах.

Субконцепт ВТОМА (*fatigue n.f.* – “état résultant du fonctionnement excessif d'un organe, d'un organisme, et qui se traduit par une diminution des forces, de l'activité,

généralement accompagné d'une sensation caractéristique – sentiment de fatigue” [15]) позначає стан персонажу, що є результатом надмірної роботи організму; вербально оформлюється як зменшення сил людини, спад її активності тощо: *Esther était si fatiguée qu'elle a dû s'appuyer sur Rachel pour remonter la pente, jusqu'au village. Elle aurait voulu qu'il pleuve maintenant, que la pluie ne cesse pas de tomber jusqu'à l'hiver* (Le Clézio, EE, 165). У представленому фрагменті втома Естер (*Esther était si fatiguée*) ініціює її переміщення до світу бажань (*elle aurait voulu qu'il pleuve maintenant*) → фантастичних бажань (*que la pluie ne cesse pas de tomber jusqu'à l'hiver*). Фізичному стану втоми головної героїні передує концепт МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОШЕННЯ, що реалізується у тексті у вигляді субконцепту БІЙКА – *Quand Esther est arrivée, ils se sont relevés, et ils ont commencé à la battre, sans dire un mot. Ils lui ont donné des coups de pied et des coups de poing, pendant que l'un d'eux la maintenait par les bras. Esther se débattait, les yeux pleins de larmes, sans crier [...]* (Le Clézio, EE, 164).

Субконцепт БЕЗСОННЯ/СОНЛИВІСТЬ представляє стани (insomnie n.f. – “difficulté à s'endormir ou à dormir suffisamment” / somnolence n.f. – “état intermédiaire entre la veille et le sommeil, perte de conscience et engourdissement momentanés” [15]), вербальне оформлення яких безпосередньо пов’язане з дієсловом “спати” (*dormir, se coucher*) та лексичними одиницями, що позначають бажання, можливість (*pouvoir, être capable, vouloir, avoir envie* тощо): *Elle disparaissait des nuits entières, et moi je restais sans dormir à guetter, comme si j'allais pouvoir entendre le bruit de ses pas dans la rue* (Le Clézio, PO, 79). У наведеному фрагменті безсонне очікування головної героїні своєї подруги занурює її у світ неможливих фантазій, що вводиться гіпотетичним виразом *comme si*. Останній іmplікує світ бажань персонажа (*comme si j'allais pouvoir entendre le bruit de ses pas dans la rue = je voudrais entendre le bruit de ses pas dans la rue*). Стан безсоння героїні зумовлений субконцептом ОЧІКУВАННЯ ІНШОГО, що є похідним від текстового концепту МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОШЕННЯ.

Субконцепт ХВОРОБА (maladie n.f. – “altération organique ou fonctionnelle considérée dans son évolution, et comme une entité définissable” [15]) вербально оформлюється описами, що зображують хворобливий стан персонажа. Він зазвичай корелює з іншими негативними фізичними субконцептами: *L'eau manque depuis des jours. La fièvre brûle mon corps, je suis secoué de vomissements. L'odeur acre emplit ma gorge, malgré moi je crie : « Les gaz ! Ce sont les gaz qui arrivent !... ». Il me semble que je vois le sang couler, sans s'arrêter, inonder les trous, les fossés, entrer dans les maisons détruites, ruisseler sur les champs défoncés, à l'heure de l'aurore* (Le Clézio, CO, 303). У представленому фрагменті ми спостерігаємо причинно-наслідкову взаємодію двох субконцептів СПРАГА (*l'eau manque*) → ХВОРОБЛИВИЙ СТАН (*la fièvre brûle mon corps, je suis secoué de vomissements, l'odeur acre emplit ma gorge*); каузальна взаємодія цих двох концептів занурює героя у світ галюцинацій (*il me semble que je vois le sang couler, [...]*). Наведений причинно-наслідковий ланцюг пояснюється розгортанням текстового концепту ВІЙНА: [...] *On entend au loin des coups de fusil, faibles comme des pétards d'écolier. [...] Nous haïssons la guerre au plus profond de nous-mêmes. Partout, autour de nous, les rues crevées, les maisons effondrées. Sur la voie ferrée miraculeusement intacte, les wagons sont renversés, éventrés. Des corps sont accrochés aux machines, pareils à des pantins de chiffon. [...]* (Le Clézio, CO, 304).

Субконцепти ГОЛОД; СПРАГА (faim n.f. – “sensation qui, normalement, traduit le besoin de manger” / soif n.f. – “sensation correspondant à un besoin de l'organisme en eau” [15]) мають найменший ступінь присутності у ле-клезіанській прозі (романи “Etoile errante”, “Chercheur d'or”). Зазвичай вони розгортаються у взаємодії з субконцептами, що позначають інші негативні фізичні стани (ВТОМА, БЕЗСОННЯ): *La faim, la fatigue y sont peut-être aussi pour quelque chose. Il y a si longtemps que je n'ai pas dormi, pas vraiment mangé! Il me semble que je vais tomber en avant, dans la mer sombre enivrante. Je me souviens, c'est comme cela que j'ai regardé la montagne nuageuse où mon père devait venir. [...]* (Le Clézio, EE, 163). Аналіз продемонстрованого фрагменту схематично може бути представленим таким чином (див. рис. 3):

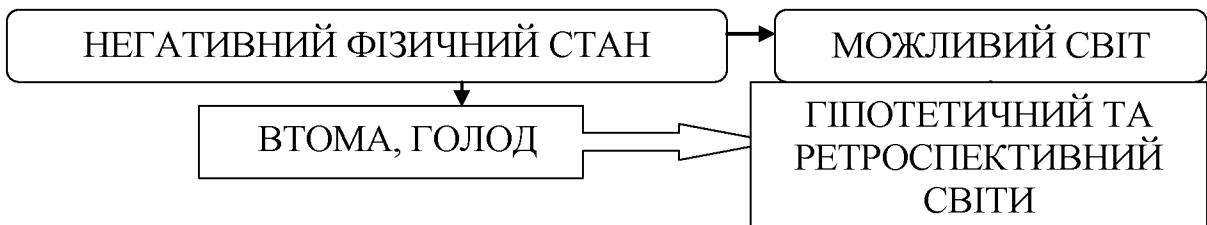

Рис. 3. Схема каузальної взаємодії концепту НЕГАТИВНИЙ ФІЗИЧНИЙ СТАН з ТКК (ВЕРТИКАЛЬНА ПОДОРОЖ (роман “Etoile errante”))

Звернемося до іншого фрагменту, який може також розглядатися згідно вищепредставленої схеми: *La soif, la faim, la solitude tourbillonnaient en moi, de plus en plus vite. J'entends une voix qui parle, avec les intonations de mon père. Cela me rassure d'abord puis me fait frissonner, car je m'aperçois que c'est moi qui parle. Pour ne pas tomber, je m'assois sur la terre, près du grand tamarinier qui m'abrite le jour. Le frisson continue ses vagues sur mon corps, je sens entrer en moi le froid de la terre et de l'espace* (Le Clézio, CO, 305). У цьому уривку простежується взаємопроникнення субконцептів ГОЛОД та СПРАГА, що, у свою чергу, супроводжують субконцепт ХВОРОБЛІВИЙ СТАН. Вертикальна подорож, представлена як змінений стан свідомості персонажа, носить аномальний характер. Персонаж спочатку чує голос свого померлого батька, який уже помер (*j'entends une voix qui parle, avec les intonations de mon père*), а потім він починає розуміти, що це його власний голос (*je m'aperçois que c'est moi qui parle*).

Субконцепт БІЛЬ (douleur n.f. – “sensation pénible en un point ou dans une région du corps” [15]) є таким концептом, що сам по собі може виступати концептуальною умовою зміни стану свідомості персонажу, тобто умовою його переходу до іншого часового виміру або іншого просторового відрізу свідомості: *Mais une douleur dans son ventre l'oblige à s'asseoir par terre, pliée sur elle-même. Elle geint, tandis que les gens passent devant elle, [...]. La mort est partout, sur eux, pense Lalla, ils ne peuvent pas s'échapper. La mort est installée dans le magasin noir, au rez-de-chaussée de l'hôtel Sainte-Blanche, parmi les bouquets de violettes en plâtre et les dalles en marbre aggloméré. Elle habite là-bas, dans la vieille maison pourrie, [...]* (Le Clézio, D, 327). У цьому фрагменті опису фізичного болю персонажа передує розгортання концепту ЗОРОВА ПЕРЦЕПЦІЯ; головний персонаж Лала вдруге у своєму житті спостерігає смерть людини: *Lalla reste immobile devant le cadavre de Monsieur Ceresola* (Le Clézio, D, 326), що звичайно занурює її у світ спогадів – *Elle se souvient encore du vent mauvais qui a soufflé cette nuit-là sur la Cité, quand le vieux Naman était en train de mourir ; et du froid qui semblait sortir de tous les trous de la terre pour anéantir les hommes* (Le Clézio, D, 326). Фізичний біль персонажа у поєднанні з його психологічним напруженням впливають на зміну його свідомості та занурюють його у світ марення та галюцинацій – геройня вбачає смерть повсюди (*la mort est partout [...]*).

Дослідження концепту ПОЗИТИВНИЙ ФІЗИЧНИЙ СТАН як вербального маркеру ТКК (ВЕРТИКАЛЬНА ПОДОРОЖ) представляє на даному етапі наших розвідок певні труднощі. Візьмемо як приклад конструкцію *se sentir* (почувати себе) + прислівник/прикметник із позитивним значенням. Ця конструкція є, по-перше, багатозначною (йдеться про те, що зазвичай значення цією конструкції виокремлюється за рахунок контексту, який, у той же час, не може дати право читачу визначити чітко, чи йдеться тільки про емоційний стан, чи останній включає й фізичний як свою інгеренту компоненту); по-друге, поява цієї конструкції свідчить, передусім, про позитивний емоційний стан персонажа, що може імплікувати і позитивний фізичний стан. Продемонструємо, як відображається вищезазначене нами у романі Ле Клезіо “Poisson d'or”: *Je me sentais bien dans la maison des Delahaye. Il me semblait que je retrouvais la paix que j'avais connue dans mon enfance au Mellah, quand le monde se réduisait à la cour blanche de la maison de Lalla Asma* (Le Clézio,

РО, 326). У представленому фрагменті емоційний характер конструкції *se sentir bien* підтверджується контекстом (*je retrouvais la paix*), але ми не можемо відкидати той факт, що у цей же час персонаж перебуває одночасно і в позитивному фізичному стані.

Проведене дослідження дозволяє нам зробити певні **висновки**. По-перше, концепт ФІЗИЧНИЙ СТАН є складним та комплексним утворенням, що підпорядковує собі кілька субконцептів, а саме – ВТОМА, СОНЛИВІСТЬ/БЕЗСОННЯ, ГОЛОД/СПРАГА, ХВОРОБА, БІЛЬ. У тканині художнього тексту ці субконцепти перебувають у тісній взаємодії та переплітаються один з одним; така взаємозалежність дозволяє повніше та чіткіше віддзеркалити у загальному вигляді негативний фізичний стан персонажу. Останній зазвичай є причиною різнохарактерних відношень самого персонажа з текстовою реальністю. Окрім того, у текстах Ле Клезіо спостерігається тісний зв’язок концептів ФІЗИЧНИЙ СТАН та ЕМОЦІЙНИЙ СТАН. Зв’язок фізичного та емоційного стану людини пояснюється інтегративною природою останнього: емоційний стан є таким, що охоплює весь організм людини, тобто саме він може віддзеркалювати загальний стан людини [5, с. 166; 9, с. 110; 11, с. 390]. Отже, **перспективним** напрямком у наших подальших розвідках виступає дослідження концепту ЕМОЦІЙНИЙ СТАН як передумови зміни стану свідомості персонажу. По-друге, проведене дослідження дозволяє нам підтвердити нашу гіпотезу щодо каузальної природи концепту ФІЗИЧНИЙ СТАН, який представляє собою своєрідний концептуально-семантичний маркер майбутнього переходу персонажу до іншого можливого світу, сигнал ТКК (ВЕРТИКАЛЬНА) ПОДОРОЖ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А.П. “Возможные миры” в семантическом пространстве языка. – Воронеж: ВГУ, 2001. – 86 с.
2. Бунь О.А. Художний текст крізь призму можливих світів: модально- референційний аспект // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія філологія. – 2003. – Т. 6. – №1. – С. 141-148.
3. Воробйова О.П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2004. – №635. – С. 18-22.
4. Гаєва О.В. Особливості художньої комунікації з погляду концепції можливих світів // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2001. – Т. 4. – №1. – С. 147-152.
5. Гамзюк М.В. Онтологічні та гносеологічні особливості взаємодії емотивної та когнітивної систем // Наука і сучасність. – К.: Логос, 2000. – Ч. 1, вип.1. – С. 164-176.
6. Глоба В.П. Сюжетне напруження у ракурсі теорії можливих світів // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія “Романо-германська філологія”. – 2001. – №536. – С. 165-170.
7. Кагановська О.М. Проблема просторово-часової локалізації у семантиці “можливих світів” // Наука і сучасність. – К.: Логос, 2000. – Ч. 1, вип.1. – С. 195-205.
8. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики ХХ століття): Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.05. – К., 2003. – 502 с.
9. Ласка І.В. Тілесна метафора в найвній теорії емоцій // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2000. – Вип. 8. – С. 109-118.
10. Обелець Ю.А. Темпоральна структура можливих світів (на матеріалі англомовної прози): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Одеса, 2006. – 212 с.
11. Харкевич Г.І. Проблематика емоційних станів: лінгвокогнітивний та лінгвопсихологічний аспекти // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – 2003. – Вип. 9. – С. 389-394.
12. Escola M. Mondes possibles et textes possibles // Fabula. Atelier de théorie littéraire. – Режим доступу: http://www.fabula.org/atelier.php?action=browse&id=Mondes_posibles_et_textes_posibles&imprimer=1. – Заголовок з екрану.
13. Ryan M.-L. Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory. – Bloomington: Indiana UP, 1991. – 291 p.
14. Werth P. Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse. – L.: Longman, 1999. – 390 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

15. Dictionnaire Le Petit Robert électronique.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Le Clézio J.-M.G. (CO) Le chercheur d'or. – P.: Gallimard, 1990. – 375 p.

Le Clézio J.-M.G. (D) Désert. – P.: Gallimard, 1990. – 439 p.

Le Clézio J.-M.G. (EE) Etoile errante. – P.: Gallimard, 1992. – 345 p.

Le Clézio J.-M.G. (PO) Poisson d'or. – P.: Gallimard, 1999. – 252 p.

Le Clézio J.-M.G. (H) Hasard (suivi d'Angoli Mala). – P.: Gallimard, 1999. – 214 p.

АНОТАЦІЯ

Стаття спрямована на дослідження розгортання текстового концепту-константи (ВЕРТИКАЛЬНА) ПОДОРОЖ у ракурсі семантики “можливих світів”. У результаті проведеного аналізу було встановлено, що зазвичай розумовому переміщенню персонажу до іншого можливого світу (ментального простору) передує певний (негативний) фізичний стан, що розгортається у ле-клезіанській прозі як складний багатокомпонентний текстовий концепт.

Ключові слова: концепт, субконцепт, (негативний) фізичний стан, вертикальна подорож, можливий світ, розумовий простір.

This article deals with the investigation of the development of the textual costant concept (VERTICAL) TRAVEL foreshortened in the semantics of “possible worlds”. As a result of the conducted investigation it was established that usually some certain (negative) physical state precedes the conscious character's travelling towards another possible world (mental space). In Le Clézio's literature the (negative) physical state of character is represented as multicomponent textual concept.

Key words: concept, subconcept, (negative) physical state of personage, vertical travel, possible world, mental space.

Оксана Козачишина
(Вінниця)

ХУДОЖНЯ ОБРАЗНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (на матеріалі романів Ф.С.Фіцджеральда “Tender is the Night” та З.Фіцджеральд “Save Me the Waltz”)

Дослідження особливостей використання мови письменниками різної статі передбачає можливість зіставлення як колективних мовних особистостей, так і порівняльний аналіз мовлення окремих письменників чоловічої та жіночої статі. Проте два зазначені підходи характеризуються істотними відмінностями. Зіставний аналіз колективних мовних особистостей дає можливість встановити загальні тенденції у використанні спільногого арсеналу мовних засобів авторами різної статі, змалювати генералізований мовленнєвий портрет автора-жінки та автора-чоловіка. Дослідження ж мовлення окремих письменників є дещо складнішим завданням, оскільки співвідношення типово “чоловічих” та “жіночих” рис у стилі письма конкретного автора може значно різнитися: кожна людина, незалежно від статі, містить чоловіче та жіноче начало більшою чи меншою мірою [3, с. 111].

Матеріалом для дослідження гендерних характеристик художніх текстів окремо взятих авторів різної статі було обрано два романі: Ф.С.Фіцджеральда “Tender is the Night” (надалі TN) та З.Фіцджеральд “Save Me the Waltz” (SMW). Вибір саме цих творів для аналізу пояснюється тим, що зазначені романі належать перу авторів, максимально близьких у мовному, культурному та часовому плані. Важливо також, що вказані тексти характеризуються жанровою й тематичною аналогічністю. Врахування цих моментів

допомагає уникнути інтерференції факторів, не пов'язаних з гендерною принадлежністю письменників.

Аналіз когнітивного стилю авторів здійснюється з опорою на тематичні угруповання референтів та корелятів тропів, використаних письменниками в зазначених романах. Розглядаються лише ті метафори й образні порівняння, для створення яких авторами були зачуті типово “жіночі” й “чоловічі” реалії, оскількі всі інші концептуальні референти й кореляти, хоча й важливі для вивчення специфіки когнітивного стилю авторів у цілому, не несуть настільки очевидної інформації про гендерні характеристики письменників.

У результаті аналізу образності в романах “TN” та “SMW” було виокремлено відповідно 120 та 172 одиниць тропів, референти яких можна кваліфікувати як типово “жіночі” й “чоловічі”. З урахуванням традиційних уявлень про особливості когнітивного стилю представників двох статей, а також результатів вивчення колективної мовної особистості американської письменниці ХХ сторіччя [див.2, с. 52-88], до так званих “жіночих” референтів у досліджуваних текстах було віднесено концепти, що позначають *зовнішність та частини тіла людини, домашню сферу життєдіяльності (будинок та його частини, предмети повсякденного побуту, одяг, іжсу), членів сім'ї та сімейні зв'язки*, а також *емоційну сферу психіки людини*.

Виокремлені “жіночі” референти тропів нараховують 125 прикладів у романі “SMW” (72,7% від загального числа “чоловічих” та “жіночих” референтів) і 78 прикладів у романі “TN” (65% від загальної кількості). Як бачимо, процентна репрезентація “жіночих” референтів у романі З.Фіцджеральд як автора-жінки цілком логічно майже на 10 відсотків вища за аналогічний показник у романі Ф.С.Фіцджеральда. Разом з тим, частка “жіночих” референтів в обох романах більшою чи меншою мірою перевищує частку “чоловічих”. При цьому значну частину референтів “жіночої” сфери в обох випадках (79 прикладів у романі “SMW” й 47 у романі “TN”) складають реалії, що позначають *особливості зовнішності й частини тіла людини*. Пояснення цьому факту, на наш погляд, слід шукати не лише в гендерних характеристиках авторів. Значущим фактором в даному випадку є принадлежність досліджуваних текстів до художньої літератури, де зображення зовнішності персонажів виступає важливою вимогою незалежно від статі автора та тематики твору. Очевидно, тут діє принцип, згідно з яким “кожний різновид дискурсу визначає своє групування концептів” [4, с. 185].

Хоча процентне співвідношення реалій, що позначають *зовнішність та частини тіла людини*, в межах суто “жіночих” референтів тропів в досліджуваних текстах суттєво не розходить (63,2% в романі З.Фіцджеральд та 60,2% у романі Ф.С.Фіцджеральда”), їхня якісна характеристика дещо різиться. Так, у романі “SMW” спостерігаємо набагато більшу деталізованість референтів. Наприклад, референти тематичного угруповання *очі* включають не лише концепт очі (*eyes*), а й такі деталі, як повіки (*lids of the eyes*), западини над очима (*hollows over his eyes*), простір між очима (*space between her eyes*). Тіло людини сприймається й подається авторкою деталізовано, поміж референтів знаходимо такі: тіло в цілому (*body*), шкіра (*skin*), плоть (*flesh*), груди (*breasts*), руки (*hands, arms*), зап'ястя (*wrists*), суглоби пальців (*knuckles*), стегна (*hips*), ноги (*legs*), пальці ніг (*toes*).

Образність, що стосується зовнішності людини, у романі Ф.С.Фіцджеральда характеризується більшою генералізованістю. Відсутня дрібна деталізація частин тіла, що представлені, в основному, загальними назвами: тіло (*body, figure*), голова (*head*), ноги (*legs*). Певне, цей факт слід розглядати як свідчення більшої глобальності, “чоловічості” когнітивного стилю письменника, зосередженості на загальних моментах при нехтуванні дрібною деталізацією.

Типово “жіночі” референти представлено також групою концептів, що позначають реалії *домашньої сфери життєдіяльності людини (domestic domain)*. Такі референти нараховують 35 прикладів у романі “SMW” й усього 6 прикладів у тексті роману “TN”. Серед тематичних угруповань згаданих концептів у першому з названих творів знаходимо такі: *дім та його частини* (10 пр.), *речі повсякденного хатнього побуту* (6 пр.), *одяг* (8 пр.),

їжка (2 пр.), *сім'я та її члени* (9 пр.). Відповідні референти в творі “TN” представлені лише трьома досить малочисленними угрупованнями: *одяг* (5 пр.), *речі домашнього вжитку* (1 пр.) та *частини будинку* (1 пр.). Зовсім відсутні референти, що позначають *сім'ю* та *її членів*. Кількісне та якісне співвідношення референтів “домашньої сфери” беззаперечно вказує на їхню вищу рекурентність у романі “SMW”. Це може свідчити про більшу значущість концептів, що позначають домашні реалії, у картині світу З.Фіцджеральда. Очевидно, в даному випадку ми маємо справу з явищем, що відображається в гендерному мовленнєвому стереотипі когнітивного стилю як переважна спрямованість жіночих інтересів у мікросвіт, на найближче оточення, а чоловічих – у макросвіт [1, с. 10]. Тобто можна сказати, що відображені в зазначених референтах образності характерні риси мовної особистості З.Фіцджеральда та Ф.С.Фіцджеральда збігаються з традиційними уявленнями про відмінності між чоловічими та жіночими інтересами.

Поміж “жіночих” референтів було виділено і концепти, пов’язані з *емоційною сферою психіки людини*. У романі “TN” таких референтів нараховується 24 приклади (30,7 % від усіх референтів “жіночої” сфери), а в романі “SMW” – 11 прикладів (8,8 %). Метафори й образні порівняння в романі “Tender is the Night” розгортаються навколо різних почуттів, серед яких знаходимо й так звані емоції слабкості: любов (*love*), тривога, передчуття (*apprehension, anguish*), горе, страждання (*sorrow, grief*). Зустрічаємо й стереотипно “чоловічі” почуття сили: впевненість (*confidence*), злість, злоба (*rage, malice*), зневага (*contempt*).

В аналізованому романі З.Фіцджеральд *емоції й почуття* рідше стають центрами розгортання образності. Типово “жіночі” емоції представлені такими референтами, як хвилювання (*excitement*), пошук любові (*looking for love*), любов (*love*). Таке співвідношення референтів тропів, що презентують емоційну сферу психіки в аналізованих текстах, є дещо несподіваним, розходячись із традиційною думкою про відносно більшу склонність жінок говорити про почуття та емоції. Виявлений факт може свідчити про те, що відображення емоційних проявів персонажів порівняно більш значуще для Ф.С.Фіцджеральда, аніж для З.Фіцджеральда.

Процентне співвідношення “чоловічих” референтів тропів вказує на переважання “чоловічих” концептів у романі Ф.С.Фіцджеральда: 35% проти 27,3% в романі З.Фіцджеральда. До типово “чоловічих” концептуальних референтів було віднесенено ті, що позначають: *абстрактно-філософські аспекти життедіяльності* (сенс та періоди життя, життєві принципи і т.п.), *розумову й вольову сфери психіки; его, особистість; публічну галузь діяльності людини*.

Кількісний розподіл угруповань концептів у межах загальної групи “чоловічих” референтів виявився неоднаковим в двох аналізованих творах. У романі “TN” найчисленнішими виявилися реалії *публічної сфери діяльності* (11 пр.; 26,2% від усіх “чоловічих” референтів) та *особистість, его людини* (11 пр.; 26,2%). Інші групи “чоловічих” референтів у романі “TN” розподілились таким чином: *життя, його часові та інші характеристики* (10 пр.; 23,8%), *розумова сфера психіки людини* (8 пр.; 19%), *вольова сфера психіки* (2 пр.; 4,8%).

Дещо іншу градацію типово “чоловічих” концептуальних референтів спостерігаємо в романі “SMW”. Першу сходинку посідають концепти, що співвідносяться з *абстрактно-філософськими аспектами буття* – вони нараховують 20 прикладів (42,6% усіх “чоловічих” референтів). Такі явно “нежіночі” питання, як, усвідомлення суті буття, його мети, проблем часових характеристик, як свідчать кількісні дані, виявилися досить значущими для З.Фіцджеральда.

Дев’ятьма прикладами представлені тропи, референтами яких є *особистість, его*. Проблема особистості та життєвого призначення людини посідає чільне місце в романі “SMW”, знаходячи своє відображення і в образності твору. Наприклад: “*Honey, you must put your knife on your plate when you’re not using it*”, *Dixie said, pouring his personality into the mold of her society* (SMW, 16-17). Особистість уявляється письменниці нестійкою та

податливою сутністю, вона може змінюватись під впливом оточення, що виступає для неї своєрідною формою (*mold*), у яку заливається особистість (*pouring his personality*).

Дев'ять прикладів нараховує також угруповання *розумова сфера психіки*, де авторська увага акцентується на таких моментах, як розум у цілому (*cerebral life, cerebral machinery*), свідомість (*consciousness*), інтелектуальні уявлення та переконання (*intellectual conceptions, conviction*), думки (*thoughts*), мрії (*dreams*), спогади (*reminiscences*), уява (*imagination*).

Публічна *сфера діяльності людини*, що виявились найкількіснішою поміж “чоловічих” референтів у романі Ф.С.Фіцджеральда, посідає лише четверту сходинку в романі З.Фіцджеральд, нараховуючи 7 прикладів (14,9% усіх “чоловічих” референтів). До цього угруповання ввійшли такі референти, як: *транспортні засоби* (3 пр.), *офіційні споруди* (2 пр.), *політика* (2 пр.). *Вольова сфера психіки* людини стає центром образності лише в 2-х прикладах (4,3%).

Аналіз корелятів тропіїки у досліджуваних романах дає підстави для цікавих висновків щодо гендерних пріоритетів письменників.

Кількість тропів, корелятами яких є стереотипно “жіночі” та “чоловічі” реалії, суттєво різничається в двох творах. Так, у романі “SMW” було виявлено загалом 139 таких прикладів, тоді як “TN” – лише 53. Метафори та порівняння, корелятами яких є “жіночі” поняття домашньої сфери у романі З.Фіцджеральд нараховують 86 прикладів, що складає 61,9% – більшу частину загальної чисельності тропів з типово “чоловічими” та “жіночими” корелятами у цьому творі. У романі ж Ф.С.Фіцджеральда образність з “жіночими” корелятами представлена 20 прикладами – 37,7% від загальної маси зазначених метафор і порівнянь, що, дещо менше за кількість тропів з “чоловічими” корелятами. Такий розподіл аналізованих одиниць цілком узгоджується з гендерними характеристиками авторів творів.

Виокремлені “жіночі” кореляти розподіляються на 5 тематичних угруповань: *діти й догляд за ними; одяг, тканини, прикраси; предмети домашнього побуту; їжа; домашнє господарство, робота по дому*.

Найбільш кількісним в обох романах є угруповання корелятів, що позначають реалії *догляду за дітьми*. У романі “SMW” їх нараховується 27 одиниць (31,4% від “жіночих” корелятів), у другому з аналізованих творів вони представлені 11 прикладами (55%). Така вражаюча процентна репрезентація зазначененої образності в романі “TN” пояснюється двома причинами. По-перше, загальна кількість виявлених метафор і порівнянь з корелятами “домашньої сфери” в романі Ф.С.Фіцджеральда досить незначна – всього 20 прикладів, тому порівняно невелика чисельність такої образності (11 пр.) виглядає настільки об’ємно в процентному співвідношенні. По-друге, використання образу дитини носить принциповий, концептуальний характер у романі. Цей образ залучається для характеристики одного з головних персонажів твору – Розмарі Хойт. Наприклад: *<...> one's eye moved on quickly to her daughter, who had the magic in her pink palms and her cheeks lit to a lovely flame, like the thrilling flush of children after their cold baths in the evening* (TN, 33-34). Автор акцентує увагу на одній з найяскравіших рис героїні – її юності – завдяки аналогії між молодістю Розмарі та зворушливою дитячою свіжістю, здоровим рум’янцем дітей після їхнього вечірнього купання (*like the thrilling flush of children after their cold baths in the evening*). Порівняння Розмарі з дитиною прослідковується протягом значної частини роману, зазнаючи поступово якісних змін, що підкреслюють суперечливість між оманливою дитячістю героїні та її внутрішньою твердістю. Остаточне подорослішання дівчини передається як образне “перерізання пуповини” (*severence of umbilical chord*), відлучення від груді – *It was time she were spiritually weaned* (TN, 42).

Кількісна репрезентація та якісний склад інших тематичних угруповань “жіночих” корелятів в досліджуваних романах досить нерівноцінні. Так, у романі “TN” тематичне угруповання *одяг, тканини, прикраси* нараховує 4 приклади, тоді як у романі “SW” подібні кореляти представлені 17 прикладами. Угруповання *їжа* та *домашнє господарство* у романі

Ф.С.Фіцджеральда репрезентовані відповідно 4-ма та 1-м прикладами, а *предмети домашнього побуту* взагалі не залучаються автором при образному осмисленні дійсності. У романі З.Фіцджеральд ці тематичні угруповання нараховують 9, 19 та 14 прикладів.

Досить численними та різноманітними корелятами “*домашньої сфери*” в романі З.Фіцджеральд виявилися реалії “*жіночих*” рукоділь, Такими рукоділлями в романі “SMW” є: плетення мережива (*like a person making tatting*); штопання (*like dirty knots of mending thread*); гаптування (*like featherstitching; a thread of glamour, a Rolls-Royce thread, a thread of O’Henry*); прядіння та ткацтво (*to weave; spinning*).

Поміж “*жіночих*” корелятів тропів у романі “SMW” зустрічаємо й назви різноманітних тканин: батист (*cambric*), вовну (*bits of chartreuse wool*), шифон (*pink chiffon*), парчу (*Empire satin brocade*), накрохмалений серпанок (*tarlatan*), мереживо (*lacy pattern*), полотно (*linen*), батік (*batic*). У випадку поєднання таких стереотипно “*домашніх*” корелятів із абстрактно-філософськими референційними концептами виникає яскравий неординарний образ, своєрідний оксюморон, як, наприклад, при порівнянні особистості людини з шифоном, що роздувається вітром. Наприклад: *her personality was alive like a restless pile of pink chiffon in a breeze* (SMW, 103).

У Ф.С.Фіцджеральда знаходимо лише два приклади залучення корелята *тканина* при створенні образності. Наприклад: *She was like a bright bouquet, a piece of precious cloth being displayed before fifty eyes* (TN, 105). При цьому використовується загальний опис тканин без уточнення назви (*fine-spun; a piece of precious cloth*), що може свідчити як про “*глобальність*” когнітивного стилю письменника, ігнорування неважливої, на його погляд, деталізації, так і про незнання Ф.С.Фіцджеральдом тонкощів цієї традиційно “*жіночої*” сфери.

Цікаво, що при використанні в ролі корелятів образності реалій тематичного угруповання *їжа* в обох романах іноді прослідковуються певна “*чоловічість*” асоціацій, що проявляється в звертанні до назв алкогольних напоїв – традиційно більш “*чоловічої*” сфери. Це можна побачити, наприклад, в реченні, де задоволення жінкою власної сексуальної жаги автор роману “TN” порівнює з насолодою аперитивами (*aperitifs*): *Desirous, she chooses her aperitifs wisely* (TN, 313). Аналогічний приклад зустрівся і в романі “SMW”, де авторське образне бачення асоціює скupчення хмарок із піною на відерці пива: *Little clouds foamed over the placidity aimlessly as froth from a beer pail* (SMW, 155).

Як видно із наведених прикладів, досліджувані автори в неоднаковій мірі залучають у ролі корелятів образності реалій “*домашньої сфери*” діяльності людини. Такі кореляти виявилися значно численнішими та різноманітнішими в романі З.Фіцджеральд, що вказує на добре знання авторкою зазначененої “*домашньої сфери*” та на важливість пов’язаних з цією сферою понять у когнітивному стилі письменниці. У творі Ф.С.Фіцджеральда т.зв. “*домашня образність*” представлена набагато бідніше, що не суперечить стереотипним уявленням про значно меншу, порівняно з жінками, значущість *домашньої сфери* діяльності для чоловіків.

Аналіз тропів, корелятами яких є реалії “*чоловічої*” публічної сфери, виявив досить значне переважання відповідних мовних одиниць у романі З.Фіцджеральд - 53 приклади проти 33 прикладів у творі Ф.С.Фіцджеральда. Причиною цього може виступати як більша схильність письменниці до образного осмислення дійсності в цілому, так і значний інтерес авторки до типово “*чоловічих*” видів діяльності. Як показує аналіз, З.Фіцджеральд не поступається чоловікові в знанні таких видів діяльності, використовуючи найрізноманітніші реалії публічної сфери для створення метафор та образних порівнянь.

В обох текстах виокремлені кореляти репрезентують 5 угруповань: *війна, зброя, машини та техніка; морська справа; спорт; інші види “чоловічої” діяльності*.

Найчисленнішими у романі “TN” виявилися кореляти тематичного угруповання *війна, зброя*: 12 прикладів (36,4% усіх “*чоловічих*” асоціацій). Поміж експлікаторів

знаходимо назви різноманітних військових реалій: *armorial shield, chain mail, helmet, yielding up of swords, battle*.

Відповідна тематична група в романі “SMW” представлена 15 прикладами (28,3% усіх “чоловічих” корелятів). Серед них нерідко зустрічаємо середньовічні реалії, такі як: *фортеця (fortress)* та її *вежі (towers)*, *меч (sword)*, *піхви (sheath)*, *стис (lance)*, *гільйотина (guillotine)*, *диба (mediaeval rack)*. Наявність подібних номінацій у творі, події якого відбуваються в ХХ сторіччі, надає тексту романтичного звучання, дещо згладжуючи різкість від залучення військових асоціацій. В цьому ракурсі по-іншому сприймається прізвище чоловіка головної героїні твору Девіда Найта (*Knight*), що перекладається як “лицар”. Воно несе певне смислове навантаження, відображаючи романтичність бачення авторкою світу, втілюючи загальновідому мрію жінок про галантного лицаря, “принца на білому коні”. Підтвердженням цьому може слугувати те, що тема “принца та принцеси у вежі” звучить у листуванні головної героїні роману з нареченим. Пояснення ролі вказаних образів у романі “SMW” знаходимо у Дж.М.Еллербі, яка вважає, що залучення цих моментів засвідчує намагання З.Фіцджеральд порушити усталені стереотипи, кинути виклик традиційному розподілу гендерних ролей, ув’язненню жінки у вежі домашніх обов’язків [5, с. 165-168].

Шість прикладів нараховує в романі “TN” тематична група *машини та техніка*. Експлікаторами корелятів цього угруповання виступають такі назви: *насос (pump)*, *гальма (brakes)*, *ходова частина (chassis)*, *важіль (lever)*, *підсилювач (amplifier)*.

Помітну цікавість до *техніки* та її знання проявила при створенні образності З.Фіцджеральд. Це тематичне угруповання є одним з найчисельніших “чоловічих” груп корелятів у романі. Воно представлене 15 прикладами, що становить 28,3% усіх залучених авторкою асоціацій публічної сфери. Серед експлікаторів зустрічаємо такі: *рефлектор (metal reflector)*, *фунікулер (hydraulic funicular)*, *механіка (mechanics)*, *механізм (machinery)*. Поміж корелятів цього різновиду знаходимо значну кількість реалій, пов’язаних із автомобілями, таких як: *акселератор (accelerator)*, *ходова частина (chasses)*, *запалення (inflation)*, *поршень (piston-rod)*, *фігури на радіаторі (metal figures on a vast moving radiator cap)*.

Спортивні реалії в ролі корелятів образності зустрічаються 5 разів у романі “TN” (15,1%) та 3 рази в романі “SMW” (5,7%). Реалії *морської справи* як кореляти тропів зустрічаємо 3 рази в романі “TN” (9,1%) та 6 разів у творі “SMW” (11,3%).

Серед корелятів образності, що відносяться до понять публічної сфери, в обох романах зустрічаємо також інші реалії із різних галузей типово “чоловічої” діяльності. Такі реалії репрезентовані 7-ма прикладами (21,2%) в “TN”, поміж них знаходимо асоціації з мисливством (*like an obedient retriever*), коридою (*like a torreador's cape*), біржовою діяльністю (*like a stock-market report*), іншим “чоловічим” досвідом (*like a rich man after a disastrous orgy*). Аналогічні кореляти в романі З.Фіцджеральд нараховують 14 прикладів (26,4%), серед яких домінують “чоловічі” заняття і професії: електрик (*like an electrician installing a complicated fuse*), хірург (*as the most dexterous surgeon*), скульптор (*like a sculptor's scalpel*), інженер (*a mechanical engineer surveying the growing necessities of a construction*), барішник (*profiteer recounting incidents of business prowess*) та ін.

Таким чином, вивчення корелятів образності, які являють собою реалії “публічної сфери” діяльності, показало, що такі кореляти відіграють важливу роль у мовному осмисленні дійсності не лише для Ф.С.Фіцджеральда як письменника-чоловіка, а й для З.Фіцджеральд.

Загалом можна сказати, що мовна особистість З.Фіцджеральд, що постає із специфіки референтів та корелятів тропів у романі “Save Me the Waltz”, являє собою досить парадоксальне поєднання яскраво виражених стереотипно “жіночих” та “чоловічих” рис. З одного боку, аналіз референтів образності вказує на типово “жіночий” інтерес до особливостей зовнішності, проблеми сімейних стосунків, предметів повсякденного побуту, спостерігаємо широке використання різноманітних реалій “домашньої сфери” як корелятів метафор та образних порівнянь, прослідковуємо й

очевидну уважність до дрібних деталей. З іншого боку, виявлено значну кількість референтів образності, що становлять традиційно “чоловічий” інтерес, виокремлені кореляти тропів засвідчують добре знання різноманітних видів “публічної сфери діяльності”.

Мовна особистість Ф.С.Фіцджеральда, яка вимальовується на основі образності у романі “Tender is the Night”, цілком узгоджується з традиційними уявленнями про більшу глобальність чоловічого когнітивного стилю, зосередженість на загальних моментах при нехтуванні дрібною деталізацією концептів, а також про типово “чоловічі” пріоритети. Разом з тим, аналіз референтів тропів показав дещо вищий, ніж у З.Фіцджеральд, інтерес письменника до емоційних проявів людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ангелы стихов не пишут. Женское и мужское в жизни и в поэзии // Литературная газета. – 1998. – №32-33. – С.10.
2. Козачишина О.Л. Лінгвістичні прояви гендерних характеристик англомовних художніх текстів (на матеріалі американської прози ХХ сторіччя): Дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.04. – Київ, 2003.– 316 с.
3. Смелзер Н.Дж. Социология // Социологические исследования. – 1992. – №10. – С. 79-88.
4. Токарев Г.В. Вопросы дискурсивного изучения концепта в лингвокультурологических исследованиях // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин: Мат-лы междунар. науч. конф. – Мозырь: Мозырск. гос. пед. ин-т. – 2001. – Ч.1. – С. 184-185.
5. Ellerby J.M. Conversation and the Fitzgeralds. Conflict or Collaboration? // The Text Beyond. Essays in Literary Linguistics / Ed. by C.G. Bernstein. – Tuscaloosa; L.: Univ. of Alabama Press. – 1994. – P. 157-176.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. SMW = Z. Fitzgerald. Save Me the Waltz // Z.Fitzgerald. The Collected Writings. – L.: Little, Brown and Co, 1991.
2. TN = F.S.Fitzgerald. Tender is the Night. – M.: Радуга. 1983.

АНОТАЦІЯ

Предметом статті є індивідуально-авторський аспект гендерних особливостей когнітивного стилю мовної особистості. Дослідження здійснюється з опорою на референти та кореляти тропів у романах “Tender is the Night” Ф.С.Фіцджеральда та “Save Me the Waltz” З.Фіцджеральда.

Ключові слова: гендер, когнітивний стиль, образність, референт, корелят.

The subject-matter of the article is the gender differences in cognitive styles of individual authors as language personalities. The research focuses on the source and target domains of imagery in the novels “Tender is the Night” by F.S.Fitzgerald and “Save Me the Waltz” by Z. Fitzgerald.

Key words: gender, cognitive style, imagery, target domain, source domain.

Ірина Кравченко
(Київ)

КАТЕГОРІЯ ПРОСТОРУ У РОЗГОРТАННІ КОНЦЕПТУ ІСТИНА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Ф.ЖАКОТЕ ТА І.БОНФУА)

Художній час і простір у ліричному творі є координатами художньої матеріалізації буття й реалізуються у вигляді хронотопу твору [4, с.25]. Хронотоп виділяє словесну творчість як своєрідний тип художньої діяльності з-поміж музики та

образотворчого мистецтва: наприклад, музика передає рух у часі, образотворче мистецтво реалізується у просторі, література ж займає проміжну позицію між музикою та образотворчим мистецтвом, оскільки слова утворюють і ефект ритмічного руху у часі, і образи, фіксовані певним чином у просторі.

Об'єктом дослідження є концепт ІСТИНА і його мотивуючі ознаки.

Предметом аналізу є роль категорії простору у розгортанні концепту ІСТИНА у французькій поезії метареалізму.

Метою статті є розгляд мотивуючих ознак слова-репрезентанти концепту ІСТИНА. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- визначити мотивуючі ознаки концепту ІСТИНА;
- дослідити особливості концептуалізації та категоризації простору;
- встановити способи освоєння простору та їх роль у розгортанні концепту ІСТИНА.

Актуальність статті зумовлена зверненням до новітнього когнітивного напряму лінгвістики, зокрема до аналізу мовного втілення структурованої репрезентації світу в мисленні людини – мовної картини світу.

Матеріалом дослідження слугували дані лексикографічних джерел: тлумачних, енциклопедичних і етимологічних словників французької мови та поетичні твори сучасних французьких авторів Ф.Жакоте та І.Бонфуа.

Дослідники французької поезії метареалізму, представленої творчістю І.Бонфуа та Ф.Жакоте, відзначають такі основні її риси, як філософський характер, прагнення “відчутної присутності” [8, 10, 11], пошуки “істинного місця”, істини [12-14 та ін]. Для визначення концепту ІСТИНА виділимо його мотивуючі ознаки, тобто ознаки, що містяться в основі номінації слова-репрезентанти концепту, дослідивши дані історико-етимологічних словників.

Існує кілька версій походження слова *істина*. В.М.Топоров уважає, що старослов'янське слово *ість* походить від прийменникового утворення *is-to- зі значенням “той самий, same той” [6, с.158], середньолатинське *iste, ista, istud* “цей, той, same цей” – тобто слово слугувало засобом виділення певного предмету як одного з багатьох.

Паралелізм структури старослов'янського *ість* з латинським *iūstus* “справедливий, добросовісний, чесний, законний”. Воно, у свою чергу, є похідним від *iīs, iīris* “справедливість, законне право (як загальноюридичний термін)». Латинське *iūs* походить від іndoєвропейського **yaus*, яке дало в давньоіндійському *yoḥ* і авестійському *yaōš* “очищення”, що використовується в ритуальних формулах, позначаючи “з одного боку те, що належить сказати, з іншого – те, що належить зробити” [16, с.440]. Ю.С.Степанов стверджує, що поняття істини є похідним від означення **yaus* [там само]. Слов'янське *isth* і давньоіндійське *içē* “маю у володінні”, *tçānás* “володар, самостійний”, готське *aigin* “власність”, *aigan* “мати”, д.-в.-н. *cigan* “власний” пов'язані. У якості праформи можна навести іndoєвропейський корінь **eyk-* “володіти і бути здатним до чогось” [15, с.144]. Е.Бернекер дотримувався іншої точки зору на походження цієї лексеми: “о.-с. **isth*< **izstih*, де **iz* – прийменник-префікс, а **st* (<*u:e:***sta*-**ste*-) – корінь, той самий, що і в російському *стояти, стати* [17, с.361]. Цікаво, що семантика лексичної одиниці *стояти* передбачає як перебування об'єкта у вертикальному положенні, так і його буттєві ознаки; пор. “стояти / перебувати (знаходитись, триматись) на ногах або (якщо йдеться не про живу істоту) взагалі у вертикальному положенні” [там само, с.206].

Усі запропоновані праформи **is-to-*, **yaus-*, **yek-*, **sta-* мають ту чи іншу концептуальну ознаку в якості безперечної версії серед етимологів. Можливо, усі наведені корені є синонімами, що підтверджується абстрактністю усіх значень. У силу принципу “чим абстрактніше, тим давніше” [1, с.79] це значення могло бути одним із найдавніших слів на землі, і вже у іndoєвропейській мові воно могло бути похідним. Поняття істини належало до сфери духовного і культурного і не потребувало предметного символу.

Членування простору по вертикалі, на думку Е.С.Нікітіної, існує у двох планах – фізичному і духовному [2, с.315]. У духовному просторовому членуванні Всесвіту Царство Небесне протиставляється Царству Земному, вони – крайні протилежні елементи, розташовані вертикально. В етимології лексеми *істина* наявна символіка Світового Дерева [5] у вигляді вертикальної вісі простору (представлено коренем *-sta). Це дозволяє нам припустити, що внутрішня форма слова “істина” має ознаки вертикальної вісі у просторі.

Мотивуючі ознаки концепту ІСТИНА організують периферійну область простору навколо центру і об'єктивують, передовсім, спосіб освоєння простору.

Простір у давній свідомості мислився в рамках дихотомічних категорій (центр / периферія, верх / низ, правий / лівий) і в космічному плані (небо / земля, південь / північ, день / ніч). Основним символом давньої свідомості був “центр світу”. Центр розумівся як триединий початок: 1) Світове Дерево; 2) храм, палац; 3) Світова Вісь, що поєднує небо, землю і потойбічний світ [15, с.263]. Членування простору по вертикалі відбувається у двох планах: фізичному і духовному. У фізичному плані членування всесвіту передбачає виділення ландшафтних і астрономічних об'єктів (*montagne, rocher, arbre, maison, mur, puits, soleil, lune, etoile* тощо), в духовному – протиставлення Царства Небесного Царству Земному, Раю Пеклу, місця тимчасового перебування місцю вічного перебування). Так, у поетичному творі “Peu d'eau” Іва Бонфуа можна виділити протиставлення вічного тимчасовому:

*À ce flocon
Qui sur ma main se pose, j'ai désir
D'assurer l'éternel
En faisant de ma vie, de ma chaleur,
De mon passé, de ces jours d'à présent,
Un instant simplement : cet instant-ci, sans bornes*

(Bonnefoy, с.114).

До елементів, що позначають ТИМЧАСОВЕ, належать *ma vie* (моє життя), *ma chaleur* (моя пристрасть), *mon passé* (моє минуле), *ces jours d'à présent* (ці дні до сьогодні). До ВІЧНОГО – *l'éternel* (вічність) та ознака *sans bornes* (без меж), тобто без часових меж, оскільки вона стосується поняття *instant* (мить). У розглянутому прикладі тимчасове і вічне не лише протиставляються одне одному, а й взаємо проникають, утворюючи складне семантичне ціле, де вічне міститься у швидкоплинному, тимчасовому, миттевому. Це одна з основних рис французької зокрема та й метареалістичної поезії в цілому. Йдеться про переорієнтацію “зовнішнє / внутрішнє”, “вічне / тимчасове”, що отримало назву “вивертання”, або ж “інсайд аут”. Сам процес вивертання виглядає як тангенціальна спіраль Тейяра де Шардена, яка розходитьсь від центра – точки Ω (омега) до периферії – точки А (альфа) і, одночасно, від точки альфа рухається до центру – омеги [7]. Розглянемо це на такому прикладі:

*Est-ce la lumière juste
Qui mord en éblouissant ?
Et peut-elle être éternelle
Ainsi vêtu de larmes
Et de soupirs ?*

(Jaccottet, с.76)

Образ світла (*lumière*), що має ознаку “вічне”, поєднується з образами сліз і зітхань, які імпліцитно виражають певний тимчасовий стан смутку чи печалі, оскільки емоційний стан не може бути перманентним. Подібне поєднання вічного і тимчасового наближує вічне й недосяжне та возвеличує, обожнює тимчасове, швидкоплинне.

Розглянемо інший приклад, де протиставляється та поєднується водночас простір минулого та теперішнього:

*Vois, un fauve a bondi
D'hier à aujourd'hui à travers les feuilles.
Et nous nous arrêtons, c'est hors du monde,
Et je viens près de toi,
J'achève de t'arracher du tronc noirci,
Branche, été foudroyé
De quoi la sève d'hier, divine encore, coule*

(Bonnefoy, c.38)

Минуле і теперішнє поєднано миттю стрибка хижака та образом листя як простору (*à travers les feuilles*). Власне, мить стрибка відбувається за межами світу (*hors du monde*). Теперішній час *de quoi la sève d'hier, divine encore, coule* використовується для підкреслення відчутної присутності минулого (*la sève d'hier*) у сьогоднішньому, а отже, теперішнє є ніщо інше, як продовження вчорашинього.

Рух у просторі концепту ІСТИНА у французькій поезії метареалізму має кілька специфічних рис: різноспрямованість руху (вгору / вниз, вертикаль / горизонталь), коливання (маятниковий спосіб руху, прихід / відхід) та процесуальність (істина як шлях).

Сакральна глибина істини – це дно колодязя. Колодязь є архаїчним символом зв'язку двох світів [3, с.355]. У прадавньому світі спускання до рівня води перетворювалося в ритуальне паломництво, тобто колодязь – це максимально доступне земне місце причетності до божественного.

Отже, освоєння простору через рух вгору / вниз пов'язане з образом колодязя:

*J'étais sorti
Prendre de l'eau au puits, auprès des arbres,
Et je fus en présence d'un autre ciel*

(Bonnefoy, c.133).

Колодязь є символом своєрідного порталу між цим світом і світом потойбічним. Виражене у словосполученні *autre ciel* поняття “інше небо” є символом верхнього, божественного світу і відкривається нам завдяки цьому порталу, наближення до істини відбувається через відкриття подібного порталу або через наявність так званих місць-кордонів (*fenetre, potre, seuil*, тощо) [9].

Проведене дослідження дозволило нам зробити такі висновки: простір відіграє важливу роль у розгортанні концепту ІСТИНА. Аналіз даних з історико-етимологічних словників доводить, що мотивуючі ознаки, які містяться в основі номінації слова-репрезентанти зазначеного концепту, об'ективують спосіб освоєння простору.

Примітки:

Знак * вживається для позначення реконструйованої праформи слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукин В.А. Концепт истины и слово истина в русском языке (Опыт концептуального анализа рационального и иррационального в языке) // Вопросы языкоznания, 1993. – №4. – С. 63-86.
2. Никитина С.Е. Келья в три оконечка // Логический анализ языка. Языки пространства. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 348-356.
3. Пименова М.В. Концептосфера внутреннего мира человека // Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. – Кемерово: ИПК “Графика”, 2004. – С. 128-177.
4. Савицький К.Г. Лінгвостилістичні аспекти прозаїзації англомовних пісенних текстів другої половини ХХ століття: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Київ: КНЛУ, 2004. – 202 с.
5. Топоров В.Н. Древо мировое // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2т. – М., 1991. – Т.1. – С. 398-406.
6. Топоров В.Н. Прусский язык. Словарь. А-Д. – М.: “Наука”, 1975. – 399 с.
7. Шарден П.Т. де Феномен человека. – М.: Устойчивый мир, 2001. — 231 с.

8. Barnaud J.-M. La voix de Philippe Jaccottet. 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://people.freenet.de/autres-espaces/barnaud1.html>.
9. Bonhomme B. La poésie et le lieu // Noesis // №7: La philosophie du XXe siècle et le défi poétique [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://revel.unice.fr/noesis/document.html?id=29>.
10. Campion P. La Réalité du réel. Essai sur les raisons de la littérature. Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 2003. – P. 82-84.
11. Élie M. Éthique et poétique de Philippe Jaccottet // Noesis. №7: La philosophie du XXe siècle et le défi poétique [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://revel.unice.fr/noesis/document.html?id=25>.
12. Maulpoix J.-M. La poésie française depuis 1950: diversité et perspectives. – 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.maulpoix.net/Diversite.html>.
13. Thélot J. Poétique d'Yves Bonnefoy // L'histoire des idées et critique littéraire. Vol.214. – Genève : DROZ, 1983. – 280 p.
14. Vischer M. Philippe Jaccottet traducteur et poète : une esthétique de l'effacement. Mémoire de licence. – Genève: Université de Genève, 1999. – 135 p.
15. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
16. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
17. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: 13 560 слов. – 3-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1999. – 622 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Bonnefoy Y. Ce qui fut sans lumière suivi de Début et fin de la neige. – Р.: GALLIMARD, 2004. – 168 p.
2. Jaccottet Ph. Airs. – Р.: GALLIMARD, 2003. – 87 p.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженняю ролі категорії простору у розгортанні концепту ІСТИНА. Визначено мотивуючі ознаки слова-репрезентанти зазначеного концепту, що містяться в основі його номінації. У публікації стверджується, що мотивуючі ознаки концепту ІСТИНА об'єктивують, насамперед, спосіб освоєння простору. Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що рух у просторі характеризується різноспрямованістю.

Ключові слова: категорія простору, концепт, мотивуючі ознаки, рух у просторі, членування простору, категоризація, концептуалізація.

The article is devoted to the research of the role of space category in development of the concept of TRUTH. The explaining signs of the word-representatives of the concept mentioned above are contained in the basis of its nomination. It has been firmly established in the publication that the explaining signs of the concept of TRUTH uncover, above all things, the method of the assimilation of space. The analysis of illustrative material proved that motion in space can be characterized as multidirectional.

Key words: a space category, concept, explaining signs, motion in space, division of space, categorizing, conceptualizing.

Олена Крижко
(Бердянськ)

ПОНЯТТЯ ДИСКУРСУ ТА ДИСКУРСИВНОГО АНАЛІЗУ В ЛІНГВІСТИЦІ

Як відзначається в багатьох роботах [11], термін «дискурс» близький за змістом до поняття «текст», проте у визначенні першого підкреслюється його динамічний характер, тобто текст розуміється переважно як статичний об'єкт, результат мовної діяльності, а дискурс як такий, що розгортається в часі, характеризуючи сам процес мовленнєвого спілкування. Тому мета даного дослідження – розглянути поняття дискурсу та дискурсивного аналізу в лінгвістичній науці. У процесі аналізу розв'язуються такі

завдання: 1) установити основні напрями дослідження дискурсу у лінгвістиці; 2) виділити основні типи та структурні ознаки дискурсу; 3) дослідити глибинні принципи побудови дискурсу, які покладено в основу дискурсивного аналізу.

За „Лінгвістичним енциклопедичним словником” *дискурс* – це „зв'язний текст у сукупності з екстрапінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. факторами; текст, узятий у подієвому аспекті; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їх свідомості (когнітивних процесах). Дискурс – це мовлення, „занурене в життя”” [14, с.136-137]. Важливо, що термін «дискурс» не вживається відносно давніх текстів, оскільки не можна встановити їхній зв'язок із життям. Він вивчається сумісно з відповідними „формами життя”: репортаж, інтерв'ю, приватна розмова тощо.

Є й більш широке розуміння дискурсу, яке йде від праць французьких постструктуралістів [7; 8]. На їх думку, дискурс включає одночасно два компоненти: 1) динамічний процес мовної/мовленнєвої діяльності, що вписана в соціальний контекст; 2) результат цієї діяльності, або текст.

На сьогодні вже відмовилися від трактування дискурсу лише як зв'язного тексту, оскільки будь-який текст є зв'язним, у тому числі й за своїм визначенням [13]. Нині термін «дискурс» усе частіше вживається як родовий для номінації всіх типів уживання, функціонування, використання мови [1].

Спільною рисою всіх наукових визначень дискурсу є його тлумачення через діалог [14, с.136-137]. Певною мірою це викликано тим, що дискурс як комунікативний акт передбачає наявність двох фундаментальних акторів: мовця та адресата. Їх ролі можуть по черзі перерозподілятися між учасниками дискурсу, тому в цьому випадку говорять про діалог. Відповідно, якщо ж протягом дискурсу (чи його значної частини) роль мовця закріплена за тією ж самою особою, то такий дискурс називають монологом [13]. Такий розподіл ролей спричинює особливості структурування дискурсу, тому в дискурсології виділяють два напрями: 1) дослідження власне побудови дискурсу адресантом та 2) вивчення процесу розуміння дискурсу адресатом [9].

В останні часи оформлюється ще один напрямок – розгляд процесу мовного спілкування з позицій самого тексту, що виникає у процесі дискурсу [10].

Отже, дискурс, як і інші мовні сутності (морфеми, слова, речення), улаштований за визначеними правилами, характерними для конкретної мови. Існують деякі глибинні принципи побудови дискурсу. Виявлення цих принципів і становить мету дискурсивного аналізу.

Одним з перших, хто звернув увагу на структуру дискурсу був, Т. ван Дейк [5]. Завдяки його працям послідовно розрізняють *макроструктуру* (глобальну структуру) і *мікроструктуру* (локальну структуру). Макроструктура дискурсу – це членування на великі складові: епізоди в розповіді, абзаци в газетній статті, групи реплік в усному діалозі і т.д., яким властива тематична, референційна, подієва, тимчасова, просторова тощо єдність.

За ван Дейком, макроструктура – це узагальнений опис основного змісту дискурсу, що адресат будує у процесі розуміння [5]. Макроструктура в його концепції – це послідовність макропропозицій, тобто пропозицій, виведених із пропозицій вихідного дискурсу за визначеними правилами (правила скорочення (несуттєвої інформації), узагальнення (двох чи більш однотипних пропозицій) і побудови (тобто комбінації декількох пропозицій в одну). Макроструктура - це завжди повноцінний текст. Макроструктури відповідають структурам довгострокової пам'яті – вони підсумовують інформацію, що утримується протягом досить тривалого часу в пам'яті людей, що почули чи прочитали певний дискурс. Побудова макроструктур реципієнтом – це один з різновидів так званих стратегій розуміння дискурсу [5].

Крім «макроструктури», ван Дейк виділяє також поняття *суперструктури* – стандартної схеми, за якою будується конкретні дискурси [5]. Ця структура дає уявлення

не про зміст конкретного дискурсу, а про його жанр. Ідея була підхоплена У. Лабовим, який підготував підґрунтя для поняття наративних схем.

У пострадянській лінгвістиці дослідженнями, зв'язаними з макроструктурою дискурсу, займалися О.В.Падучева [17], А.М.Баранов [2], Г.Е.Крейдлін [15] та ін.

Сучасний етап дослідження макроструктур характеризується активним спрямуванням до когнітивної лінгвістики. В основу цього підходу було покладено вивчення стереотипних уявлень людини про дійсність, які в когнітивістиці називаються *схемами*. Саме вони впливають на форму породжуваного дискурсу.

Одночасно в лінгвістиці виникає цілий ряд альтернативних, але дуже близьких за змістом термінів: «фрейм» (М.Мінський) і «скрипт» (Р.Шенк і Р.Абельсон). «Фреймом», як правило, позначаються статичні структури, а «скриптом» – динамічні. Англійські психологи А.Сенфорд і С.Гаррод запропонували поняття «сценарій» (scenario), дуже близький за змістом до терміна «скрипт». Однак, до цього часу остаточно чіткого розмежування цих понять немає.

Мікроструктура дискурсу визначається Т. ван Дейком як членування дискурсу на мінімальні складові [5]. Такими мінімальними одиницями вважаються предикації (клаузи), тому дискурс – це передусім ланцюжок клауз.

До актуальних проблем дослідження мікроструктури дискурсу належить вивчення ролі дискурсивних факторів у мовній структурі, тобто впливу дискурсивних факторів на більш дрібні мовні складові – граматичні, лексичні і фонетичні.

Відбір мовного матеріалу під впливом дискурсивних факторів сучасною лінгвістикою розглядається з двох позицій: 1) з позиції референційного вибору, коли спосіб найменування об'єкта від таких дискурсивних факторів, як відстань до попереднього згадування певного участника, роль цього попереднього згадування у своїй клаузі, значимість цього участника для дискурсу в цілому і т.д. [13]; 2) з позиції дискурсивного контексту, який зумовлює вживання так званих дискурсивних маркерів, тобто спеціальних слів, що позначають структуру дискурсу, ментальні процеси мовця (слова типу *от*, *ну*, *так сказати*), контроль над ментальними процесами адресата (слова типу *розуміши*, *чи бачите*) і ін. [11].

Лінгвістичний опис макро- і мікроструктур дискурсу базується на теорії риторичної структури. У цій теорії обґрунтovується припущення, що будь-яка одиниця дискурсу зв'язана хоча б з однією іншою одиницею цього дискурсу за допомогою деякого осмисленого зв'язку. Такі зв'язки називаються риторичними відношеннями. До корпусу риторичних відношень входять послідовність, причина, умова, вчинок, розвиток, тло, мета, альтернатива та ін. Отже, питання структури дискурсу в основі є питанням про зв'язність дискурсу.

Аналогічно у глобальній і локальній структурі розрізняють *глобальну* і *локальну зв'язність* [5]. Глобальна зв'язність дискурсу забезпечується єдністю теми/топіку дискурсу. Тема – це те, про що мова йде в даному дискурсі. Під локальною зв'язністю дискурсу розуміють відношення між мінімальними дискурсивними одиницями та їхніми частинами [5]. Як зазначалося раніше, у науковій літературі більш-менш докладно описано чотири типи локальної зв'язності, які характеризують наративний дискурс: референційну (тотожність участників), просторову, тимчасову та подієву [5]. Перспективність подібних досліджень визначається єдністю підходів як до глобальної, так і до локальної зв'язності.

Визначивши основні напрями дослідження дискурсу в сучасній лінгвістиці, можна говорити про їх міждисциплінарний характер, чим певною мірою пояснюється змістове наповнення ще одного терміна – *дискурсивного аналізу* (або *дискурс-аналізу*).

Перше вживання терміна *discourse analysis* зустрічається у працях З. Харриса (1952 р.). Проте остаточне оформлення дискурсивного аналізу як дисципліни відбулося в 70-і рр. ХХ ст. завдяки функціонуванню європейської школи лінгвістики тексту (Т. ван Дейк, В.Дресслер, Я. Петефі та ін.) та американських дискурсивних студій з більш

традиційною лінгвістичною тематикою (У.Лабов, Дж.Граймс, У.Чейф та ін.). Завдяки їх працям багато вчених стверджує, що дискурс-аналіз виник на основі взаємодії таких дисциплін, як риторика й ораторське мистецтво, а потім – стилістики і літературознавства, хоча як власне науковий напрямок дискурсивний аналіз сформувався лише в останні десятиліття. Можливо, поштовхом для його остаточного оформлення було протиставлення соссюрівському об'єкту лінгвістичного дослідження – мовній системі, на противагу мовленню.

Одним з перших таких протиставлень можна вважати дослідження Н.Хомського, пов'язаного із його закликом вивчати мовну «компетенцію» і абстрагуватися від питань уживання мови [16]. Після його праць усе активніше поширюється думка, що будь-які мовні явища не можуть бути адекватно зрозумілі й описані поза їхнім уживанням, без врахування їхніх дискурсивних аспектів. Цим пояснюється той факт, що дискурсивний аналіз стає одним з центральних розділів лінгвістики.

Аналізуючи коротку історію дискурсивного аналізу, можна виявити дві дослідницькі традиції: 1) школа американської етнолінгвістики Ф.Боаса, зорієнтована на запис і аналіз усних текстів різних мов та 2) чеська лінгвістична школа В.Матезиуса, в основу якої покладено поняття теми та комунікативної організації тексту.

Сьогоднішній стан дискурсивного аналізу характеризується розмаїттям підходів, які можна згрупувати за трьома напрямами:

1) *аналіз побутового діалогу* (або аналіз розмови, конверсаційний аналіз) – це застосування загальних принципів етнометодології до мовної взаємодії, завдяки чому будується найпростіша систематика чергування реплік у процесі розмови та аналізуються так звані суміжні пари як типові послідовності реплік (питання – відповідь, запрошення – прийняття запрошення і т.д.) або репліки корегування розмови;

2) *дослідження інформаційного потоку*, який полягає в переосмисленні в когнітивних термінах процесу отримання та засвоєння інформації людиною, а також способу мовної кореляції культурних концептів та синтаксичних структур;

3) *когнітивна функціональна граматика* з'ясовує когнітивні основи граматичного вибору мовця, застосовуючи психологічне поняття фокусної уваги замість поняття топіку.

На сьогодні завдяки міждисциплінарному характеру вивчення дискурсу він стає об'єктом дослідження суміжних з теоретичною лінгвістикою наук: комп'ютерної лінгвістики та штучного інтелекту, психології, філософії та логіки, соціології, антропології та етнології, літературознавства й семіотики, історіографії, теології, юриспруденції, педагогіки, теорії та практики перекладу, комунікативістики, політології тощо [12]. Таке розмаїття підходів спричинює пошуки типологічної класифікації дискурсу як природного феномена.

Перший розподіл дискурсу на *усний* та *письемний* пов'язаний з каналом передачі інформації: при усному дискурсі канал – акустичний, при письмовому – візуальний. Таким фундаментальним протиставленням можна деякою мірою пояснити розбіжності між власне дискурсом та текстом. Однак не слід забувати, що усний дискурс є вихідною формою існування мови, а письмовий дискурс є похідним від усного.

Реальне зіставлення усного і письмового дискурсу як альтернативних форм існування мови почалося лише в 70-і роки ХХ ст. Так, було описано дві принципові відмінності між ними:

1) в усному дискурсі породження та розуміння відбуваються синхронізовано, а в письмовому – ні, тому усному дискурсу властиве явище фрагментації (мова породжується поштовхами, квантами, тобто інтонаційними одиницями,), а для письмового характерна інтеграція предикатій у складні речення та інші синтаксичні конструкції й об'єднання;

2) відповідно до каналу передачі інформації усний дискурс, як правило, відбувається у процесі безпосереднього контакту в хронотопі між мовцем та адресатом, на відміну від писемного дискурсу [1].

В епоху всесвітньої інформатизації виникає проміжний тип дискурсу – *електронний*. Подібно письмовому дискурсу, електронний дискурс використовує графічний спосіб фіксації інформації, але подібно усному дискурсу він відрізняється скороминущістю і неформальністю. Дослідження особливостей електронної комунікації є однією з ділянок сучасного дискурсивного аналізу, що активно розвивається.

До того ж людина може користуватися мовою, не залишаючи при цьому ні акустичних, ні графічних позначень мовної діяльності, тому деякі дослідники додають до подібної класифікації ще й *уявний дискурс*. Це так зване внутрішнє мовлення. Одним з перших його дослідив Л.С. Виготський [4]. Проте до цього часу в силу відсутності проявів, що легко спостерігаються, уявний дискурс досліджений набагато менше, ніж усний і письмовий.

Друга класифікація дискурсу базується на понятті жанру, яке первісно використовувалося в літературознавстві. Завдяки працям М.М. Бахтіна [3] та його послідовників розуміння жанру розширюється внаслідок застосування цього поняття не тільки до літературних, але й до будь-яких мовленнєвих творів.

Жанровий підхід до дискурсивного аналізу лише зараз набуває сили. До цього часу не існує вичерпної класифікації жанрів. Частіше за все вивчають побутовий діалог (бесіду), розповідь (наратив), інтерв'ю, репортаж, доповідь, політичний виступ, проповідь, вірш, роман [11]. У більшості випадків дослідники намагаються виявити деякі досить стійкі жанрові характеристики. Проте, на наш погляд, власне типологічною класифікацією дискурсу можна вважати типологію дискурсів, розроблену С.П. Денисовою [6] на основі досліджень Г.Г. Почепцова [18]. Вона називає фольклорний, міфологічний тоталітарний, ритуальний, неофіційний (позацензурний), неправдивий, лайливий, етикетний дискурси.

Найвірогідніше, що першими були *фольклорний дискурс* у поєднанні з *ритуальним*. Це, за визначенням Г.Г. Почепцова, розмова колективної свідомості з колективною свідомістю [18]. До цих типів наближається *міфологічний дискурс*, який відображає становлення світу, формування міфологічної картини світу, хоча сьогодення також властива міфологізація [18].

Публічний дискурс відзеркалює публічну сферу суспільства з її власними публічними комунікаціями. Завдяки цьому типу дискурсу формується нове поняття – *політичний дискурс* як феномен інформаційного простору світу.

Як один із найстаріших типів дискурсу визначається *літературний дискурс*. Текст у такому дискурсі є замкненою структурою, він майже обов'язково має автора.

Ще виділяються такі типи дискурсу, як *святковий, невербальний, міжкультурний, візуальний, ієрапхічний, іронічний* та багато інших. Існує поняття і *національних видів дискурсу*. Подібні види дискурсу мають численні модифікації, адаптовані відповідно до сфери функціонування.

Наведена типологічна характеристика дискурсів ще не досконала. Вона потребує уточнення та подальшої систематизації.

Проте, як зазначає С.П. Денисова, дискурси створюють відповідні обмеження щодо структури тексту [6, с.13]. Наприклад, *газетному дискурсу* властива колективна праця, внаслідок якої мова втрачає індивідуальні особливості, нівелюється, на відміну від художньої літератури. Специфікою газетного дискурсу є багатоджерельність інформації, що у свою чергу, створює „мозаїчну” картину світу, завдяки чому читачеві потрібний інтерпретатор інформації. Проте це дуже небезпечно, бо відкриває широкі можливості маніпулювання людською свідомістю.

Театральний дискурс, як нашадок ритуального, підкреслено символічний [18]. У театральному дискурсі завжди діють декілька знакових систем: декорації, одяг, освітлення тощо, а головне – глядач та актор.

Таким чином, обмеження дискурсів спостерігається безпосередньо в самому процесі комунікації. Те розмаїття підходів, про яке ми неодноразово загадували, відбилося і на розмаїтті методів дискурсивного аналізу. Зокрема, аналіз побутового діалогу, який

опирається на емпіричний матеріал, потребує методу інтроспектії та статистичних тестів, а також розробки методики транскрибування усних текстів. Аналіз інформаційного потоку неможливий без психолінгвістичних методів, у тому числі вільного експерименту. Когнітивна граматика передбачає моделювання розумових процесів у аспекті відзеркалення їх поверхневою структурою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурологическое содержание понятия «дискурс» // Русское слово в мировой культуре. Материалы X Конгресса МАПРЯЛ. Пленарные заседания: сб. докладов: В 2-х т. – Т. 1. – Спб.: Политехника, 2003. – С. 9-18.
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / Москов. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Филологический факультет. – Москва: Эдиториал УРСС, 2001. – 358 с.
3. Бахтин М.М. Собрание сочинений: В 7 т. / РАН., Институт мировой литературы им. М. Горького. – Москва: Русские словари. – Т. 5: Работы 1940-х – начала 1960-х. – 1997. – 731 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999. – 351 с.
5. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 224 с.
6. Денисова С.П. Дискурс у сучасних комунікаційних системах // Дискурс у комунікаційних системах. – К.: КиМУ, 2004. – С.5-14.
7. Деррида Ж. О грамматологии. – Москва: Изд-во „Ad Marginem”, 2000. – 511с.
8. Йосипенко М.О. Французький постструктуралізм: критичний аналіз репрезентацій: Автореф. ... канд. філос. н. – К.: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1998. – 18 с.
9. Кибрик А.А., Плунгян В.А. Функциональные и когнитивные теории // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 276-339.
10. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. – М.: ИТДГК «Гнонис», 2001. – 270 с.
11. Красных В.В. Анализ дискурса // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 242-250.
12. Кривоносов А.Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций. – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2002. – 288 с.
13. Левина Г.М. Невербальная вербальность: некоторые вопросы и уточнения к понятию «дискурс» // Мир русского слова. – 2003. – № (15) 2. – С. 64-71.
14. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
15. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации / Г.Е. Крейдлин. – Москва: Языки славянских культур, 2005. – 223с.
16. Остин Дж. Л., Стросон П.Ф., Грайс Г.П., Хомский Н., Катц Дж. Философия языка. – Москва: Эдиториал УРСС, 2004. – 206с.
17. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – 607с.
18. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – К.: Видавничий центр „Київський університет”, 1999. – 308 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються основні напрями дослідження дискурсу у лінгвістиці, аналізуються глибинні принципи побудови дискурсу, які покладено в основу дискурсивного аналізу.

Ключові слова: дискурс, дискурсивний аналіз, макроструктура, мікроструктура, суперструктура.

The article observes the general directions of discovering of the discourse in linguistics and analyses basic principles of construction of the discourse, which are the basis of discourse analysis.

Key words: discourse, discourse analysis, macrostructure, microstructure, superstructure.

Ганна Кришталюк
(Кам'янець-Подільський)

ТИПОЛОГІЯ ЗАПЕРЕЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОГО АМЕРИКАНСЬКОГО ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ: СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Проблема диференціації значення заперечних одиниць є невичерпною й привертає увагу дослідників у різні періоди розвитку мовознавчої науки. У межах логіко-граматичного підходу основним значенням заперечення вважається відсутність об'єктів і їх ознак у реальній дійсності [5, с.35; 11, с.66]. Функціонально-семантичні дослідження розглядають варіативність значення заперечень залежно від контексту та визначають входження цих одиниць до таких функціонально-семантических груп як “незгода”, “супротив”, “спростування”, “протест” [18, с. 16-18; 2, с. 8; 3, с. 6], “протидія” [7, с. 95]. Представники прагматичного підходу до вивчення заперечення розглядають його як засіб формування висловлень відмови [9, с. 2], заборони [12, с. 45], незгоди [13, с. 7; 15, с. 155] і спростування [17, с. 4].

Усі зазначені підходи спираються на докогнітивну онтологічну концепцію заперечення, згідно з якою мовні явища співвідносяться з об'єктивними референтами в дійсності. Когнітивно-дискурсивна парадигма, яка вбачає основне призначення системи мови у фіксації, сортуванні та збереженні фрагментів людського досвіду й результатів осмислення світу [6, с. 4-7], дозволяє запропонувати нове вирішення проблеми значення заперечень.

Відсутність пояснення й диференціації заперечень у зв'язку з процесами концептуалізації, тобто осмислення світу людиною [23, с. 203], визначає актуальність цієї статті. Матеріалом дослідження обрано сучасний американський газетний дискурс, оскільки він є різновидом медійного дискурсу – найбільш поширеної сфери функціонування сучасної англійської мови [10, с. 41]. Метою цієї статті є здійснення семантико-когнітивної класифікації заперечень американського газетного дискурсу за відображенням цими одиницями послідовності концептуалізації згідно з принципами орієнтування, які полягають у виокремленні об'єкта й співвіднесенні його з іншими за допомогою образ-схем.

Ці елементарні, повторювані, динамічні структури формуються під впливом сенсомоторного досвіду людини та слугують основою для творення більш складних образів свідомості [20, с. 105; 21, с. xiv, xix; 22, с. 250]. На першому етапі концептуалізації встановлюються відношення між людиною й об'єктом за допомогою образ-схеми ПЕРЦЕПТИВНИЙ КОНТЕЙНЕР, яка визначає межі сприйняття [8, с. 355]. Відношення між референтами середовища другого етапу концептуалізації структуруються силовими образ-схемами, які формуються внаслідок взаємодії людини з навколошнім середовищем і складаються з трьох компонентів: джерела, цілі та вектора [21, с. 42].

В аспекті концептуалізації заперечення визначаємо як засіб відображення відношень сприйняття й силової взаємодії між людиною та референтами навколошнього середовища. За допомогою методики семантико-когнітивного аналізу, яка включає елементи компонентного й контекстуального аналізу та полягає у співвіднесенні заперечень з образ-схемами, виокремлюємо різновиди досліджуваних одиниць з перцептивним, силовим і перцептивно-силовим значенням.

Заперечення зі значенням сприйняття вказують на відсутність перцептивного зв'язку між людиною й об'єктом, не виявленим у полі зору або зниклим з нього. Поле зору тлумачать як потенційну просторову межу, що окреслює дану відчуттям предметну реальність, характеризується відносною стійкістю розмірів і є точкою відліку, стосовно якої будь-які предмети визначають як сутності [4, с. 64]. Перцептивне значення передають

заперечні одиниці *no*, *disappear*, *disappearance*, *missing*, семантика яких співвідноситься з елементом ЗОВНІ образ-схеми ПЕРЦЕПТИВНИЙ КОНТЕЙНЕР.

На відсутність об'єктів у полі зору читача або учасника події вказує заперечення *no* з значенням “ні один, жоден” [19, с. 973], сполучаючись з іменниками на позначення об'єктів або з перцептивною лексикою (*evidence*, *sign*, *trace*), яка ідентифікує наявність останніх, напр., *There are no innocents in this brawl* [The New York Times 21.11.2004, 3]. У наведеному заголовку заперечення *no* вказує на відсутність об'єктів, позначених підметом *innocents*, в межах поля сприйняття адресата.

На відміну від відсутності, тобто невиявлення об'єкта в полі зору, безвідносно до попереднього перебування в ньому, зникнення – це приховане видалення, вихід об'єкта, який раніше знаходився в полі зору, за його межі. Концептуалізацію зникнення відбивають одиниці *disappear*, *disappearance*, *missing*. У складі одиниць *disappear*, *disappearance* префікс *dis-* трансформує появу об'єкта, позначену твірною основою *appear*, яка містить перцептивні семи ‘*see*’, ‘*find*’ [19, с. 58], у його вихід за межі поля сприйняття читача, напр., *Passenger jet disappears over Cameroon* [The Washington Post 6.05.2007, A14]. У наведеному прикладі заперечення *disappear* вказує на зникнення об'єкта, позначеного підметом *passenger jet*, з поля зору читача, як наслідок невиявлення пасажирського літака в межах останнього.

Характеристику об'єкта, як такого, що вийшов за межі поля зору, фіксує заперечення *missing* з семою ‘*disappeared*’ [19, с. 925], напр., *Haitians missing after boat fire* [The Washington Post 2.03.2007]. У наведеному прикладі заперечення *missing* характеризує жителів острова Гаїті, позначених підметом *Haitians*, як таких, що знаходяться за межами поля зору читача.

Заперечення зі значенням СИЛИ відбивають відношення нездатності до дій, перешкоди, протидії, примушення між учасниками події. Експліцитні одиниці позначають зазначені відношення в ході сполучення з лексемами на позначення дій, а імпліцитні – самостійно, оскільки містять семи заперечення та сили у своїй семантичній структурі. Заперечення з силовим значенням переважають, оскільки взаємодія сил лежить в основі динамічної будови світу [16, с. 97-98].

Семантика заперечень цієї групи співвідноситься з вектором силових образ-схем, оскільки ці одиниці виступають у ролі предиката, який встановлює відношення між об'єктами [1, с. 392], що відповідають джерелу й цілі окремих образ-схем. У ході співвіднесення семантики імпліцитних і експліцитних одиниць з вектором образ-схем, виокремлюємо різновиди заперечень на позначення силової взаємодії, а саме зі значенням нездатності, перешкоди, протидії й примушенння.

Заперечення зі значенням нездатності відбивають слабкість суб'єктів, яка виявляється у їх неспроможності виконати дію через відсутність або втрату необхідних здібностей, підготовки, за рахунок співвіднесення осіб з джерелом або ціллю ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, що репрезентує втрату об'єктом здатності до руху [14, с. 37]. Значення нездатності, позначене заперечними одиницями, формується трансформацією в ПОЗБАВЛЕННЯ МОЖЛИВОСТІ образ-схеми ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ, яка характеризується наявністю потенційного силового вектора та відсутністю бар'єрів і перешкод [21, с. 47] і пов'язана зі спричиненням руху [14, с. 37].

Заперечення цього типу представлене сполученням частки *not* з дієсловами на позначення здатності (*able*, *possible*, *entitle* тощо), лексичними префіксальними (*unable*, *unfulfilled*, *impossible* тощо) й імпліцитними (*fail*, *lose*, *collapse* тощо) одиницями, напр., *Negotiations not possible*, *Sharon says after attack* [The International Herald Tribune 16.03.2004, 4]. У наведеному прикладі значення нездатності передає частка *not*, оскільки відбиває трансформацію можливості проведення переговорів, позначену предикативною одиницею *possible*, у його неможливість.

Заперечення зі значенням перешкоди представлене мовними одиницями, семантика яких вказує на припинення одними суб'єктами руху інших за рахунок співвіднесення їх з джерелом і ціллю образ-схеми ПЕРЕШКОДА, утвореної силовим вектором, який зупиняється або змінює траекторію руху внаслідок зіткнення з перепоною [21, с. 46]. Заперечення відбивають комунікативний, соціальний і правовий аспекти перешкоди, які виявляються у співіснуванні. Однак, у кожному окремому заперечному висловленні один з цих аспектів є визначальним, порівняно з іншими, і знаходиться у центрі уваги читача. Критерієм виокремлення провідного аспекту перешкоди є інструмент її здійснення, представлений у семантиці заперечень або одиниць, з якими вони сполучаються. Для КОМУНІКАТИВНОЇ ПЕРЕШКОДИ інструментом здійснення є слово, для СОЦІАЛЬНОЇ ПЕРЕШКОДИ – соціальні повноваження, для ПРАВОВОЇ ПЕРЕШКОДИ – закон.

Показниками комунікативної перешкоди є виявлення сем на позначення мовленнєвої діяльності в семантичній структурі заперечень або їхнє сполучення з відповідними одиницями. Заперечення зі значенням комунікативної перешкоди відбивають події, загальним змістом яких є припинення руху за допомогою слова. Експліцитні одиниці *not*, *no* передають значення комунікативної перешкоди, сполучаючись з дієсловами на позначення мовленнєвої діяльності та одиницями, які ідентифікують мовця з повноваженнями достатніми для блокування діяльності інших, у складі газетних цитат, структур з незазначенім джерелом інформації та перформативних висловлень, напр., *Algeria says it won't allow U.S. command* [The Washington Post 3.03.2007]. У наведеному заголовку-цитаті одиниця *not* з дієсловом *say* вказує на комунікативну перешкоду, спрямовану Алжиром (*Algeria*) на припинення тиску виконати дію, позначену присудком *will allow*, який активує УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ.

Поряд з експліцитними, значення комунікативної перешкоди представлене імпліцитними одиницями з заперечними '*no*', '*not*' і комунікативними '*say*', '*express*', '*state*' семами, які виявляються в ході компонентного аналізу. Імпліцитні заперечення зі значенням комунікативної перешкоди концептуалізують відмову (*refuse*, *refusal*, *reject*, *rejection*, *deny*), заборону (*ban*), відхилення, неприйняття рішення або пропозиції (*decline*, *dismiss*), непокору (*defy*), відсіч (*rebuff*), бойкот (*boycott*), напр., *Beijing to ban parking at 2008 Games venues* [The Washington Post 18.09.2006]. У наведеному прикладі заперечення *to ban* з семами '*state*', '*officially*', '*not*', '*done*' [19, с. 98] вказує на заборону, співвідносну з КОМУНІКАТИВНОЮ ПЕРЕШКОДОЮ, джерело якої позначено підметом *Beijing*, а ціль – додатком *parking at 2008 Games venues*.

Для розрізнення СОЦІАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ ПЕРЕШКОДИ компонентний аналіз є недостатнім, а тому враховуємо значення одиниць на позначення джерела цих образ-схем. У випадку, коли джерело не зазначається, виокремлення соціального або правового аспекту здійснюється за ціллю ПЕРЕШКОДИ. Заперечення зі значенням соціальної перешкоди відбивають припинення, відкладання діяльності одних суспільних суб'єктів за допомогою повноважень інших. Значення соціальної перешкоди позначається часткою *not* з дієсловами майбутнього часу *will release*, *will free*, *will step down* тощо й імпліцитними одиницями *delay*, *postpone*, *put off*, *suspend*, *block*, *bar*. Зазначені заперечення позначають СОЦІАЛЬНУ ПЕРЕШКОДУ за умови сполучення з іменниками на позначення керівництва країн (*Nepal*, *Kenya*, *China* тощо), суспільних організацій (*World Atomic Agency*, *U.N.*, *Muslims* тощо), політичних партій (*republicans* тощо) або їх представників (*Hastert* тощо), які представляють джерело або ціль цієї образ-схеми, напр., *Israel won't free Palestinian prisoners* [The Washington Post 29.12.2006]. У наведеному прикладі заперечення *not* з присудком *will free* відбиває соціальний аспект ПЕРЕШКОДИ, спрямованої на припинення тиску звільнити ув'язнених (*Palestinian prisoners*), оскільки джерелом цієї образ-схеми виступає керівництво Ізраїлю (*Israel*).

Заперечення зі значенням правової перешкоди відбиває заборонену законом діяльність осіб і відкладання, припинення судових справ. На правову перешкоду, створену

законом для окремих видів діяльності, вказують одиниці *illegal, illegally, illegitimate, unlawful, unconstitutional*, оскільки префікси *il-, un-* в поєднанні з твірними основами *legal, legitimate, lawful, constitutional*, які означають ‘щось, дозволене законом’ [19, с. 826; 827; 817; 302] і активують УСУНЕНЯ ПЕРЕШКОДИ, трансформують ціль цієї образ-схеми, позначену додатками (*immigrants, workers, referendum, strike, political activity, journey, war* тощо), у ціль ПЕРЕШКОДИ, напр., *For illegal immigrants, some aid is too risky* [The Washington Post 20.09.2005, A06]. У наведеному заголовку означення *illegal* співвідносить з ціллю ПРАВОВОЇ ПЕРЕШКОДИ імігрантів (*immigrants*).

Правовий аспект перешкоди, пов’язаний з відкладанням, припиненням судових справ, акцентують імпліцитні заперечення *delay, postpone* у разі співвіднесення суду або його службових осіб з її джерелом, напр., *Judge moves, delays trial* [The New York Times 22.08.2006]. У наведеному прикладі заперечення *delays* відбиває правовий аспект перешкоди, спрямованої на відкладання розгляду справи, оскільки співвідносить з її джерелом суддю.

Заперечення зі значенням протидії представлене мовними одиницями, семантика яких вказує на припинення руху двох учасників події за рахунок співвіднесення останніх з компонентами ПРОТИДІЇ, сформованої під впливом досвіду зіткнення двох центрів сили, внаслідок чого жодна з них не може рухатися далі [21, с. 46]. На відміну від заперечень зі значенням перешкоди, заперечення зі значенням протидії наголошують на рівнозначній позиції учасників події, оскільки відповідна образ-схема формується зупинкою руху обох об’єктів внаслідок їхнього зіткнення.

У газетному дискурсі поширене відображення комунікативної протидії, яка представлена сполученням частки *not* з дієсловом *say* і іменниками на позначення суб’єктів із взаємовиключними точками зору в складі газетних цитат, префікса *dis-* з твірними основами, які містять семи ‘*agree*’, ‘*agreement*’, та імпліцитними одиницями *deny, oppose, criticize* тощо, які вказують на протиставлення груп людей та суспільних інститутів у своїй семантичній структурі за допомогою сем ‘*not*’, ‘*say*’, ‘*express*’, ‘*agree*’, напр., *Women in Iraq assembly disagree over goals* [The International Herald Tribune 14.04.2005, 2]. У цьому прикладі на комунікативну протидію, яка виникла внаслідок зіткнення ЧАСТИН політичної групи (*women*), що становила ЦЛЕ, вказує заперечення *disagree*, оскільки в його складі префікс *dis-* трансформує згоду, позначену твірною основою *agree* [19, с. 30], у незгоду.

Таким чином, у ході співвіднесення заперечень з образ-схемами, які структурують послідовність концептуалізації, класифікуємо їх на одиниці з перцептивним і силовим значенням. Заперечення зі значенням сприйняття вказують на відсутність перцептивного зв’язку між людиною й об’єктом, внаслідок невиявлення останнього в полі зору або його зникнення. Заперечення зі значенням сили відбивають взаємодію людини з навколошнім середовищем за рахунок співвіднесення об’єктів, позначених підметом або додатком, відповідно з джерелом або ціллю нездатності, комунікативної, соціальної, правової перешкоди й комунікативної протидії. У подальшому ми маємо на меті простежити взаємодію визначених різновидів заперечень в текстах сучасного американського газетного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предикат // Лингвистический энциклопедический словарь / Сост.: В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 392.
2. Бурчинский В.Н. Функционально-семантическая категория отрицания в современном французском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Ленинградск. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л., 1984. – 16 с.
3. Голованова О.М. Отрицание в предложениях характеризации современного французского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Московск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 1997. – 21 с.
4. Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1996. – 160 с.

5. Кривоносов А.Т. Отрицание в предложении и отрицание в умозаключении (Опыт семантического анализа отрицаний в тексте) // Вопросы языкоznания. – 1986. – № 1. – С. 35-49.
6. Кубрякова Е.С. Образы мира в сознании человека и словообразовательные категории как их составляющие // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2006. – Т. 65, № 2. – С. 3-13.
7. Кусова М.Л. «Смысл» отрицания в лексической семантике. – Екатеринбург: Уральск. гос. пед. ун-т, 1997. – 186 с.
8. Лакоф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении: Пер. с англ. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
9. Одарчук Н.А. Семантика і прагматика висловлень відмови в англомовному художньому дискурсі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2004. – 20 с.
10. Одинцов В.В. Стилистика текста. – М.: УРСС, 2004. – 262 с.
11. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. – К.: Наукова думка, 1978. – 118 с.
12. Осовська І.М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної англійської мови): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Чернівці, 2002. – 187 с.
13. Постоенко И.А. Ситуация несогласия/отказа в динамике английской речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Хабаровск. гос. пед. ун-т. – Хабаровск, 2001. – 22 с.
14. Потапенко С.І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 360 с.
15. Рудик І.М. “Прагматичне мовчання” у вираженні згоди/незгоди // Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – 2003. – Т. 6, № 1. – С. 154-157.
16. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект. – М.: Academia, 2005. – 640 с.
17. Тарасенко В.Н. Структурно-семантические свойства высказываний со значением сомнения, неуверенности, колебания в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Пятигорск. гос. пед. лингв. ун-т. – Пятигорск, 1998. – 16 с.
18. Шумейко В.Н. Интонация и семантика однословных высказываний во французской диалогической речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / Академия наук СССР. Институт языкоznания. – М., 1980. – 24 с.
19. Collins Cobuild English Language Dictionary. – London and Glasgow, 1989.
20. Hampe B. When down is not bad and up not good enough: A usage-based assessment of the plus-minus parameter in image schema theory // Cognitive Linguistics. – 2005. – Vol. 16, № 1. – P. 81-112.
21. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason. – Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.
22. Johnson M., Lakoff G. Why cognitive linguistics requires embodied realism // Cognitive Linguistics. – 2002. – Vol. 13, № 3. – P. 245-263.
23. Langacker R.W. Grammar and Conceptualization. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1999. – 427 p.

АНОТАЦІЯ

У статті запропоновано семантико-когнітивну класифікацію заперечних одиниць сучасного американського газетного дискурсу. Представлена в статті диференціація заперечень базується на співвіднесенні цих одиниць з орієнтаційними досвідними структурами образ-схемами, які визначають послідовність концептуалізації. В аспекті концептуалізації нами виокремлено заперечення зі значенням сприйняття та сили.

Ключові слова: заперечна одиниця, газетний дискурс, концептуалізація, образ-схема.

In this article we propose the semantic-cognitive classification of negative units, used in the American newspaper discourse. The suggested classification of negative units is based on their correlation with image-schemas that determine the sequence of conceptualization process. In accordance with the orientational principles of conceptualization negative units with the meaning of perception and force are distinguished.

Key words: negative unit, newspaper discourse, conceptualization, image-schema.

Уляна Марчук
(Івано-Франківськ)

АСОЦІАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТУ «ЖІНКА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ (на матеріалі прислів'їв та приказок)

Оскільки, за О.О. Потебнею, «приказка – це елемент байки, або прислів'я, що частково походить від прислів'я та байки, як залишок, згущення їх» [5, с.105], а цей процес переходу можна назвати «процесом згущення думки» [5, с.100], вважаємо наступні фреймами або згущеними, конденсованими культурними сценаріями, у яких яскраво виражений оцінний компонент та наявне відповідне емотивно-експресивне забарвлення.

Водночас, як вмістилище глибинних ментальних архетипів, паремії особливим чином розкривають мовну картину світу в її національно-культурній специфіці (оскільки відшаровують універсальне та національно-спеціфічне).

Будучи з однієї сторони елементом універсального людського культурно-ціннісного надбання (про це свідчить те, що у прислівному фонді будь-якої мови можна знайти відповідник для кожного прислів'я і приказки іншої мови [4, с.19]), паремії є виразником ментально-світоглядних кодів певної етнокультури. Звідси випливає парадоксальність міжмовних корелятів паремій (які, начебто, ідентичні) та необхідність окреслити чіткі чинники їх дослідження.

Перше, що слід брати до уваги при аналізі особливостей реалізації універсального і національного в паремійних фондах різних мов, за З.Г.Коцюбою, це «чинник етнокультурної маркованості ключового слова паремії» [4, с.46], тобто коли йдеться про «різномовні позначення і трактування неспецифічних концептів із різними прототипами чи *національно-спеціфічні елементи глибинної семантики концептів* (курсив – У.М.)» [4, с.46]. Крім цього, важливим є варіативність прислів'я. Складається враження, що для деяких «улюблених» у певній етнокультурі значень «колективний автор паремійного корпусу намагається вичерпати всі можливі найдрібніші відтінки цього значення, «програмуючи» його на найрозмаїтішому предметному матеріалі» [4, с.47]. Із чинником варіативності тісно пов'язаний чинник частотності, оскільки опосередковано дає інформацію про те, яке прислів'я чи група прислів'їв уживається частіше. Урахування чинників кількісної та якісної репрезентації паремійного блоку підсумовують результати аналізу, даючи загальну картину використання всіх смислових, образних і лінгвальних можливостей.

Таким чином, паремії дають змогу вийти на відповідний лінгвокультурний концепт (під яким розуміємо одиницю колективного знання/свідомості, що має мовне вираження і позначена *культурною спеціфікою*) [1, с.11], та дослідити його структуру. Показати способи моделювання концепту шляхом когнітивного та асоціативного аналізу прислів'їв та приказок і є **метою** даної статті.

Концепт «жінка» у польській та українській лінгвокультурі, на перший погляд, має подібне значення. У дефініціях обох мов маємо схожі, майже ідентичні семи: 1. Особа жіночої статі; 2. Заміжня особа стосовно до свого чоловіка. Тлумачний словник української мови (Т.2) окремо подає ще сему «Доросла, на відміну від маленької дівчинки» [7, с.536], яка в польському Słowniku języka polskiego згорнуто міститься одразу в першому значенні: «Dorosły człowiek płci żeńskiej» [10, с.331]. Однак аналіз паремійного фонду обох мов дозволяє заглибитись у семантику цього лінгвокультурного концепту, дослідити його структуру та особливості функціонування у двох близьких (слов'янських), однак відмінних мовних картинах світу.

Аналіз паремій дає змогу вибудувати семантичні гештальти (смислові зони) у структурі концепту, що має польову будову.

Семантичний гештальт концепту «жінка» в українській лінгвокультурі

I. Риси характеру жінки (дружини) (60): Добра жінка мужеві своєму вінець, а зла – кінець; Добру жінку взяти – горя не знати; Добра жінка чоловікові літша від батька; Добра жінка і найгіршого чоловіка переможе; Добра жінка з пучки муки пригориць зробить; Шафрану не перетреш, а жінки не перепреши; Часами варт і в жінки розуму позичати; Дим, дощ, мороз і сварлива жона – то найбільше нещастя в хаті; Жінка ледаща в хаті нінацю; Заздрісна жінка цілу хату держить у вогні; Де лихая жінка в хаті, там добра не сподіватись; Жінка мов лоза: куди треба туди гнететься; Жінка хіба не утаїть, чого не знає; Жіночий язик гостріший від меча; У баби язик, як у чорта хвіст, довгий.

II. Відносини чоловік – дружина (50): Без мужса жона – кругом сирота; Жінка без мужса – то дім без фундаменту; Без жінки – як без ума; Без жінки – як без рук; Господар без жінки, як без очей; Муж з женою, що борошно з водою; Чоловік і жона – одне тіло, одне діло, один дух; Перша жінка – судженя, друга – радженя, а третя – від чорта принесена.

III. Розподіл влади в сім'ї (11): Чоловік – голова, жінка шия – куди захоче туди й поверне; Чоловік – голова в хаті, жінка – каплюх на голові; Дай жінці волю попадеш в неволю; Жінка його під ноги взяла; Жінка чоловіка не б'є, а під свій норов веде; Ми керуємо світом, а жінка керує нами.

IV. Вирішення конфліктів у сім'ї (10): Син жінку б'є, а батько дубця дас; Уберися жінко у коjsух, бо я тебе бити буду; Музик жінку б'є, коли їсти хоче; Іще сорока не побігла, що жінка чоловіка била; Жінка доти люба, доки не візьме за чуба.

V. Зовнішність жінки (9): На красиву жінку гарно дивитися, а з розумною гарно жити; Гарна жінка і великі гроші – то нагла смерть; Жінка сміється очима, як не має гарних зубів; Жінка буде і тортури зносити аби лише себе прикрасити; Жіноча коса і слона спутає.

VI. Чужа жінка (9): У чужому жінку чорт ложжу меду кладе, того до неї і липнуть; Чужі жінки – як маківки, а моя – як опудало; Не заглядайся на чужих жінок, бо свою згубиш; Як проти сонця води не напиться, так з чужою жінкою або з чужим мужем не наїжиться.

VII. Зрада (8): Встань, жінко, будем говорити, бо люди про нас давно говорять; Не вір жінці вдома, а кобилі – в дорозі; Не залишай молодої жінки вдома, як ідеши далеко в дорогу; Жінки та коня нікому не давай.

VIII. Жінка як мати (7): Як квочка з курчатами, так і жінка з дитятами; Боже, боже, що та жінка може: як її взяти то лучче як мати; Коли б не жона і діти у корчмі сидіти.

X. Вік жінки (дружини) (5): Де чоловік старий, а жінка молода, там вогонь і вода; Нацио тому жінка молода, кого і стара за чуприну водить; Гроші, молода жінка і бистрі коні – то смерть; Сорок літ – бабський вік.

XI. Здоров'я жінки (3): Жінка здорована, а теща багата, то не треба її рідного тата; Одежда добра нова, а жінка здорована.

Асоціативний аспект дослідження паремійних текстів має на меті методом декомпозиції та делінезації останніх вибудувати асоціативні поля навколо основних вербальних репрезентантів концепту, утворені сукупністю отриманих при цьому розщепленні асоціатів:

жінка¹ – чоловік 20, муж 15, розумна 5, гарна 5, бити 5, здорована 3, хороша 2, вперта 2, візьме за чуба 2, мужчина, подруга чоловікові, до смерті, біда, родинне щастя, перша, друга, третя, судженя, не рукавиця, лучче як мати; квочка з курчатами, для совіту (поради), вірний друг, правди не кажи, кобила, кінь, мужня, торба, калина, нагла смерть, гроші, береза, не бий, під свій норов веде; під ноги взяла, шия, крутить;

жінка² – красива 2, розум 2, керує 2, плакати, не скрипка, люби, хвалити, коса, сміштесь очима; прикрасити, не перепреш, кроку не уступить, норов, золото, найкращий дипломат, не утаїть, яzik, лоза, гнеться, вітер, змінюється, помста, миша налякає;

добра жінка – багатство 2, і лихого чоловіка направить 2; здоров'я 2, горя не знати 2; нема вірнішого приятеля, мужса на ноги поставити; найбільший скарб, з пучки муки пригориц зробить; мужеві слава, сорочка біла, весілля, камінна стінка, літша від батька, дім збереже, мужеві своєму вінець; помолодіши; і без грошей лад;

лиха (зла) жінка – сварлива 2, дим 2, добра не сподіватись, сердита, постаріши, Боже борони, вогонь, вода, мужса морочить, черв'як, життя пропаде, мужсу кінець, не додогодити, камінь довбати, дурна, заздрісна, ледащо, неохайна, дощ, мороз, найбільше нещастя в хаті, горе і біда, згуба, сварка, розлад;

молода жінка – муж старий 3, у старого, гроши, бистре коні, смерть, не залишай вдома; чужа жінка – медом мазана 2, маківка, чиєсь здоров'я, згуба, свою згубиши, не заглядаєшся, не нахисться, печінки відіб'ють; жіночий (а) – яzik, думка, помста, коса, робота, палець; без жінки – без очей, без хвоста, без ума, без рук, без кішки, зле і з жінкою недобре;

баба – дід 20, піч 6, торт, ярмарок, корова, варило, сорок літ, бабський вік, за пояс заткне дівку; яzik, і дріт племе; сердита, недогода.

Подібним чином структуруємо семантичний гештальт концепту «жінка» у польській лінгвокультурі, що відкриває нам вхід у концепт та дає можливість побачити його загальну смислову структуру в даній мовній свідомості.

Семантичний гештальт концепту «жінка» у польській лінгвокультурі

I. Риси характеру (33): *Cnotliwa żona – męża korona; Kobiety te są najlepsze, o których najmniej mówią; Mąż żony nigdy nie przegada; Baba czego nie zrobi językiem to krzykiem; Baba babę caluje, a za oczy obgaduję; Do nieba żywcem będzie wzięty, kto pozna wszystkie kobiety wykręty; Babi naród zawsze chytry.*

II. Відносини чоловік-дружина (18): *Mąż i żona to jedna kieszonka; Biada człowiekowi bez żony, ale biedniej bez matrony; Kobieta bez męża jest ni to, ni owo; Nie raj nikomu żony, bo towar uprzykrzony; Nie ma na świecie małżonka, na którego by nie krakala żonka.*

III. Зовнішність (8): *Kobieta bez zalotności to kwoat bez woni; Nie pomoże i bielidło, kiedy baba jak straszydło, Ogień parzy z bliska, a piękna kobieta i z bliska, i z daleka.*

IV. Розподіл влади в сім'ї (7): *Mąż doradza, a przy żonie władza; Lepiej być pod pantoflem żony niż pod stołem kochanki; Kobiety płaczą przed ślubem, a mężczyźni po ślubie.*

V. Зрада (6): *Gość w domu – pilnij żony; Łacniej wór pcheł upilnować niż jedną kobietę; Niewiasta, gdy wstyd straci, wnet się z niecnotą zbraci.*

VI. Готування їжі в сім'ї (6): *Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść; Niedodrze tam, gdzie mąż żonie w garnki zagląda; Dobra żona tym się chlubi, że gotuje, co mąż lubi.*

VII. Вік (5): *Kobieta ma tyle lat, na ile wygląda, mężczyzna – na ile się czuje; Każda kobieta dwa razy szaleje: kiedy się kocha i kiedy siwieje.*

VIII. Жінка – мати (2): *Żona bez dzieci jak ryba bez sieci; Każda Maryna może mieć syna.*

IX. Вирішення сімейних конфліктів (1): *Kiedy chłop ony nie bije, to w niej wątroba gnije.*

Асоціативний аналіз польський паремійних текстів дає змогу виокремити в них наступні асоціативні поля:

żona – mąż 25, koń 2, człowiek, małżonek, dobra, młoda biada bez niej, Rzeczpospolita, rzecz niepożyczona, strzelba, śmierć, od Boga przyznaczona, towar uprzykrzony, zła, lepsze szczury w spichrzu; dobra gospośia; władza, kochanka, pod pantoflem, szyja, kręci według własnej chęci; nie pożyczaj ją; pilnij; łacniej wór pcheł upilnować; garnki, gotuje, kapusta, dzieci, syn, bić;

dobra żona – biały kruk, najlepsza nagroda, cnotliwa, męża korona;

kobieta – *mężczyzna* 4, *nie dochowa sekretu* 3; *ładna do kochania; bogata do wziętku; bez męża ni to ni owo; biada, płacze przed ślubem; najlepsza ta, o której najmniej mówią; nie wierzyć; piskorz, dwa razy szaleje; kocha się, siwieje, młoda, mąż stary; wiśnia, rumieni się; piękna, ogień, zalotność, stroić się, wykręty, gust, pogody jesienne; uparta, głupia, śmiertelny grzech;*

baba – *gorzej od diabla* 4, *rządzi, czeladź błądzi; językiem kole; krzyk, kapusta, do patelni, nie przeszczekać; złość, za oczy obgaduje, gruba, straszydło, bielidło; czytra, upór, w płaczu; krótki rozum; długie włosy;*

niewiasta – *niecnota, wstyd straci, gadatliwa, zła, nie trzeba wierzyć; głupia, woda, ogień, basta;*

panna – *nieco brzydsza od aniołów; moda; nietoperz padnie, za mąż wyjść; bez wianka, jaskółka.*

Порівняльний аналіз семантичних гештальтів та асоціативних полів дає змогу побачити лінгвокультурну специфіку концепту, його розгортання у культурі, адже «те, що виявляється на стику двох і більше культур, можна й не помітити, досліджуючи лише одну культуру», – стверджує Е. Тарасов [2; с. 88].

Отже, спостерігаємо досить схожі семантичні гештальти концепту в обох мовах: наявність у ядрі когнітивних ознак «риси характеру» та «відносини чоловік-дружина», що дають різновекторну оцінну характеристику жінки (особливо в контексті сімейних відносин) та виводять нас на ціннісно-оцінний компонент складової концепту; близьким до ядра є третій та четвертий типи гештальту – «розподіл влади у сім'ї». Натомість когнітивну ознаку «зовнішність», що перебуває в ядрі польського концепту (третя позиція) «жінки», в українській моделі зустрічаємо аж на п'ятій позиції. На межі ядерної та периферійної зони концепту «жінка» у польській лінгвокультурі міститься когнітивна ознака [1, с.330] «зрада», тоді як в українській структурі цього концепту вона знаходитьться на периферії (сьома позиція), хоча окремо виділяємо близьку до нього смислову зону «чужа жінка» (шоста позиція). Паремійні тексти обох мов екстраполюють когнітивні ознаки «вік», «мати», що утворюють інтерпретаційне поле (периферію концепту). Вартим уваги є когнітивна ознака «здоров'я» в українській лінгвокультурі, тоді як у польській вона відсутня, чи «готування їжі», що міститься на периферії концепту в польській лінгвокультурі та лише опосередковано присутня в українській.

Аналіз асоціатів та лексем чи виразів, навколо яких вони групуються, дає можливість заглибитися в культурне наповнення концепту. Асоціативні поля висвітлюють ключові лексеми – репрезентанти концепту – та їх смисли. Проаналізований матеріал показує, що такими лексемами в українській мові є насамперед *жінка*, яка трактується двояко: у значенні «дружина» – 178 зразків (*жінка*¹) та власне у своєму першому значенні – «особа жіночої статі» – лише 24 зразки (*жінка*²). Це вказує на дещо однобоке розуміння жінки в українській мовній картині світу – насамперед через її сімейний статус. Жінка обов'язково повинна бути заміжньою, дружиною, крізь призму цього її бачили та оцінювали. Польські паремії дають дещо відмінну картину: вони відмежовують «żona» (дружина) від «kobieta» (жінка).

Іншими виходами на концепт «жінка» в українській мові є вирази «добра жінка», «лиха жінка», «чужа жінка», «молодая жінка», асоціативні поля яких містять оцінні та емотивно-експресивні характеристики жінки за рисами характеру та поведінкою. У польській лінгвокультурі знаходимо лише асоціативне поле «*dobra żona*», що вказує на позитивну характеристику жінки. Натомість окремі semi, які ми спостерігаємо в асоціативному полі «чужа жінка», як от *privabliwist*, містяться у полі «*kobieta*», про що свідчать асоціати *śmiertelny grzech, zalotność, ładna do kochania* і т.д. Цікавим виявляється те, що «позитивне» завжди є нормою і не завжди фіксується у мові, а «негативне» марковане і вібодряжається в мові частіше як ознака відхилення від ідеального «позитивного» [1, с.354], [3, с.69]. Негативні ж асоціації наявні у лексемі «*baba*», яка в польській лінгвокультурі має специфічне значення: «легковажно про жінку» [10, с.32].

Польське «*baba*» не співмірне з українським «баба», яке, як показує проаналізований матеріал, представлено значно менше, має насамперед значення «старша жінка» та викликає асоціацію *dīd* (у польському ж варіанті – *chlop*, а не *staruch*), рідше – «грубо, вульгарно про жінку».

Інші способи вербалізації концепту в польській мовній свідомості – це лексеми «*niewiasta*» (що теж, як випливає з аналізу, характеризує жінку із гіршої сторони – *gadatliwa, zła, niecnota*), та «*ranna*», що асоціативно вибудовує поле *za tąż wyjść, bez wianka* та схожі асоціати, а це проливає світло на вираз *stara ranna* (стара діва). Зрештою, декілька прислів'їв, що характеризують дурну, нерозумну жінку, містять лексему *bialogłowa* (блондинка), яка ще раз засвідчує (поряд із текстами анекdotів) зневажливе ставлення до блондинок у польській культурі (*Bialogłowie prostro w głowie*). Чогось подібного в українському паремійному фонді не зустрічається. Більш уживаними в польських пареміях є антропоніми (*Małgosia, Zosia, Maryna*), що набувають загального характеру за допомогою прислівника *każdy*: *Każda Maryna może mieć syna; Każda Małgosia dobra gospościa* та ін.

В українських паремійних зразках антропоніми трапляються значно рідше. Натомість знаходимо там асоціативні поля «без жінки» та «жіночий», чого немає у польському матеріалі. Нарешті, цікаві висновки випливають із «розподілу влади в сім'ї». Як засвідчують прислів'я і приказки, польська жінка керує відверто, під її пантофлем чоловікові краще, ніж під столом коханки, вона *kręci według własnej chęci*, тоді як українська жінка керує більш стримано, про що свідчать асоціати *pід свій норов веде, шия і т.д.* Якщо в польській мовній картині світу *Biada człowiekowi bez żony, ale biedniej bez matonu*, то в українській *Добра жінка і бідного чоловіка багатим зробить*, а це дещо по-іншому розставляє культурні акценти.

Таким чином, проаналізовані паремії польської та української мов (разом – 350 текстів) дають можливість проаналізувати особливості функціонування, смислового наповнення та верbalного вираження концепту «жінка» в польській та українській мовних картинах світу; показують актуальність та результативність запропонованої нами методики побудови семантичного гештальту у структурі концепту та асоціативного поля лексем, які репрезентують даний концепт у лінгвокультурі, перспективу таких досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Москва. – Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Горощко Е. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – М.: Ин-т языкоznания РАН, 2001. – 316 с.
3. Живіцька І. Жінка в українських та англійських прислів'ях: оцінна характеристика // Мандрівець. – 2006. - №4. – С. 66-70.
4. Коцюба З. Г. До питання про пареміологічний парадокс // Мовознавство. – 2006. - № 4. – С. 41-53.
5. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
6. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наукова думка, 1989. – 480 с.
7. Словник української мови: В 11-и томах / За ред. І. Білодіда – К.: Наукова думка, 1971. – Т.2. – С. 536
8. Тер-Минасовая С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – 2-е издание, доработанное. – М.: Изд-во Московс. ун-та, 2004. – 352 с.
9. Українські прислів'я та приказки / Упоряд. С. Мишанича та М.Пазяка. – К.: Дніпро. – 390 с.
10. Nowy słownik języka polskiego / Red. Elżbeta Sobol. – Warszawa: PWN, 2002. – S. 331; S. 32.
11. Wielka Księga Przysłów / Pod red. Katarzyny Nowakowskiej. – Warszawa: ARYSTOTELES, 2006. – 408 s.

АНОТАЦІЯ

У статті описує способи дослідження та моделювання лінгвокультурних концептів крізь призму когнітивного та асоціативного аналізу паремій, що містять даний концепт, оскільки вважаємо їх фреймами або конденсованими культурними сценаріями. Аналіз проводиться у два етапи: концепт структурується у вигляді семантичного гештальту, здійснюється побудова асоціативних полів лексем, що репрезентують концепт «жінка» в українській та польській мовних свідомостях. Дослідження показує, що, незважаючи на близькість слов'янських мовних картин світу, дещо по-іншому цей концепт розгортається в польській та українській культурах.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, фрейм, семантичний гештальт, асоціативне поле, прислів'я та приказки.

The article focuses on the investigation and modelling of the linguistic-cultural concept by the way of cognitive and associative analysis of proverbs and sayings including the concept «woman». Proverbs and sayings are regarded here as frames and condensed cultural scenario. The analysis can be carried out by two stages: we structurize concept in the form of semantic gestalt and we build the associative fields of lexems, which represent the concept «woman» in Ukrainian and Polish linguistic consciousness. The investigation showed that in spite of the propinquity of Slavonic world's images, this concept expands differently in Ukrainian and Polish cultures.

Key words: linguistic-cultural concept, frame, semantic gestalt, associative field, proverbs and sayings.

Марія Матковська
(Кам'янець-Подільський)

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУ «РЕКОМЕНДАЦІЯ» В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі документів ООН)

У сучасних наукових дослідженнях з лінгвокогнітивної концептології концепт як глобальна одиниця мислення посідає одне з центральних місць. У роботах Н.Д. Арутюнової, В.І. Карасік, З.Д. Попової, І.А. Стерніна, Ю.С.Степанова та інших лінгвістів сформульовано підходи до вивчення концепту як цілісного ментального утворення в його багатопланових соціальних та етноспецифічних зв'язках. Концепт як квант структурованих знань про світ вивчає, як речі пов'язані між собою, і як вони категоризуються в людській свідомості та вербалізуються в мовленні. Вважається, що головна роль, яку відіграють концепти у процесі мислення, — це категоризація, що дає можливість групувати об'єкти за визначеною подібністю у відповідні класи.

Мета статті – визначити прагмасемантичні та прагмасинтаксичні особливості функціонування концепту "рекомендація" в міжнародній мовленнєвій діяльності.

Окрім вказаних концептуальних категорій, у термінах, у яких описуються певні соціальні контексти, необхідно звернути увагу на вибір конвенційних норм, правил, законів, які визначають дії мовців та асоціюються з їх позиціями та функціями. Мовець тільки тоді може успішно зреалізувати запланований мовленнєвий акт, коли він впевнений, що прагматичний контекст відповідає умовам відповідного мовленнєвого акту [3, с. 26].

Отже, саме концептуальні фрейми певним чином допомагають правильно інтерпретувати поведінку інших людей. Власне соціальні умови, такі як авторитет, влада, ролеві відносини та умови ввічливості є когнітивно обумовленими. Тому, як уявляється,

велика частина типів дискурсу має обмеження на діапазон можливих тем, котрі ми, вслід за Т.А. ван Дейком, називаємо «тематичним репертуаром» певного типу дискурсу [4, с. 51]. Тематичні репертуари пов’язані з певною культурою, комунікативним контекстом чи ситуацією, з ролями, функціями членів суспільства і, нарешті, з віковими особливостями та особистими характеристиками мовців.

Приклад дискурсу інституційної сфери подано як концепт «рекомендація»:

1.1 Recommend. Директивне значення

(1) *I recommend any representative of the present authorities in Iran to look around and see for himself what the masses of the world think of their authorities.* (A/35/PV. I-33, p.681)

1.1.2 Recommend. Прагмасинтаксичні особливості

Прагмасинтаксична структура висловлювань, які включають перформативні дієслова, зокрема, дієслово recommend, може бути представлена наступним чином:

S + PV + Indirect Object + to – Infinitive (1)

Синтаксична форма recommend в інституційній сфері спілкування співвідноситься з інфінітивними конструкціями, котрі представляють собою поверхневу реалізацію структури, наприклад: “Я рекомендую тобі + ти будеш змінювати свої політичні позиції”.

Інфінітивні конструкції, що відповідають волітивним додатковим реченням, подають ситуацію як нереальну, тобто не співвіднесену з дійсністю. Пропозиційна частина висловлювань, що включає в ролі індикатора дії «радити» зі сторони мовця добитися того, щоб адресат виконав бажану дію, представлена в розгорнутому вигляді, оскільки вона виражається тільки інфінітивними конструкціями.

Якщо порівняти синтаксичні ілокутивні властивості дієслова recommend, що реалізує значення директива з однієї сторони, і assure, що реалізує значення комісива, з іншої S + PV + Indirect Object + to – Infinitive, то можна виявити, що комунікативний адресат в першому випадку з дієсловом recommend відіграє важливу роль, тобто виступає як діяч. Комунікативний адресат у другому випадку з дієсловом assure функціонує факультативно, оскільки діячем виступає сам мовець.

Отже, recommend і assure володіють подібними синтаксичними параметрами, але виконують принципово різні ілокутивні ролі першого та другого актантів.

1.1.3 Прагмасемантичні особливості recommend

Recommend, виражаючи директивну ілокутивну силу, передбачає виконання дії в майбутньому часі. Recommend не входить до пропозиції, а тільки співвідноситься з нею, характеризує її, тобто, є комунікативним вектором пропозиційної сили [10, с. 121].

Щоб краще зрозуміти інституційне висловлювання (1), слід звернутись до аналізу соціального контексту (див. приклад 1).

Приклад 1

Тип соціальної ситуації: Інститут:		Інституційна ООН
Фрейм:		Стенографічний звіт Генерального секретаря
Структура фрейму	a. місце:	Нью-Йорк
	b. функції:	F(x) Генеральний секретар ООН; G(y) представник влади Ірану
	c. властивості:	X – обіймає посаду Генерального секретаря ООН; У – представник влади Ірану, однієї з сторін Ірано-Іракського конфлікту
	d. пропозиції:	G (y) підпорядкований F (x).

Фрейми конвенційних норм концепту «рекомендація» можуть бути представлені наступним чином:

1. ООН виступає гарантом міжнародного права та зобов'язань між світовим співтовариством в цілому.
2. Імперативний принцип міжнародного права передбачає добровільне виконання всіх зобов'язань.
3. Представники воюючої сторони, в цьому випадку Ірану, зобов'язані виконати вимоги Генерального секретаря ООН.
4. Обов'язки Генерального секретаря – створення умов та домагання їх виконання, що є основою принципів мирного співіснування між усіма націями та народностями.

Семантична структура висловлювання з *recommend* включає мовця, який спонукає адресата до реалізації дії, репрезентованої пропозиційним змістом. Мовець намагається добитись цієї реалізації способом, зворотнім передбачуваному, тобто він не апелює до свого статусу Генерального секретаря, а своєю порадою закликає представників Ірану до внутрішнього усвідомлення проблеми, проголошуячи слова “... *to look around and see for himself what the masses of the world think of their authorities.*”

Іншими словами, мовець представляє волевиявлення світового співтовариства щодо політики Ірану та закликає до негайноговирішення конфлікту. Відповідно, *recommend* показник спонукальної ілокутивної сили, має адресатно-орієнтовану спрямованість, оскільки адресат у тексті виступає як виконавець дії.

Прагматична категорія умовне / безумовне (*conditional/unconditional*) виконання дії є також релевантною для аналізу полілокутивних дієслів актів мовлення, що актуалізують загальне значення спонукання.

Recommend передбачає умовне виконання дії, адже мається на увазі, що подія не відбудеться до тих пір, доки адресат не висловить бажання її виконати. Так само, незважаючи на заклик ООН і міжнародної спільноти, дії щодо врегулювання конфліктів, не будуть розпочаті до тих пір, доки колективний адресат «Ви» (нинішня влада Ірану) не дасть згоду на її реалізацію.

Уявляється, що прагматична категорія витрати/користь (*cost/benefit*) адекватно відображає шкалу цінностей адресанта/адресата та дає змогу визначити бажане чи небажане виконання тієї чи іншої дії. Так, наприклад, є відмінності між “*recommending*”, де дія пропозиційної частини є вигідною для адресата та “*requesting*”, де дія пропозиційної частини є, навпаки, вигідною для адресанта [19, с. 86].

Отже, прагматична категорія витрати/користь (*cost/benefit*) для адресанта/адресата в інституційній сфері спілкування реалізується не з позиції власного інтересу, що, як правило, характерно для міжособистісних стосунків, а з позиції закону, що передбачає добросовісне виконання обов'язків усіма суб'єктами міжнародного права.

Аналіз висловлювань, які включають дієслово *recommend* у ролі індикатора ілокутивної сили концепту «рекомендація», дає можливість зробити висновок, що *recommend* – перформативне, директивне, неперехідне, адресатно-орієнтоване, ілокутивне, концептуальне дієслово.

1.2 *Recommend*. Асертивне значення

(2) *The Legal Counsel of the United Nations to the Registrar (telex) 1 December 1981*

I recommend that the Secretary General will not submit a written statement to the Court under Article 66, paragraph 2, of the Court's Statute other than formally transmitting the observation of Mortished.

(The Hague, 1982, p. 233).

(3) *Dear Mr. Director-General*

This is reply to Your Letter of March 18, 1982, which sets forth a Number of understandings concerning participation in the MFO. I am pleased to recommend you that my Government confirms the understandings set forth in your letter.

(*Treaty Series, vol. 1325, p. 22*).

Прагматична ситуація висловлювання (2) з дієсловом *recommend* 2, що виконує функцію індикатора асертивного ілокутивного акту, може бути представлена як повідомлення.

В описаній ситуації виконані певні умови, яким корелює відповідний мовленнєвий акт. Дія перформативного дієслова I *recommend* і дія пропозиційної частини ... *the Secretary General will not submit a written statement* ... виконується різними суб'єктами.

Роль мовця (юрист-консульт ООН) полягає в тому, щоб репрезентувати дійсний стан справ. Ілокутивна спрямованість *recommend*, як видно з прикладу (2) полягає в тому, щоб зафіксувати відповіальність юриста-консульта за повідомлення – телекс про рішення Генерального секретаря ООН. Реєстратор – чиновник, котрий виступає в ролі адресата, отримує телекс і передає його відповідній особі. Таким чином, і мовець і адресат, що входять в семантичну структуру висловлювання, тільки співвідносяться з пропозиційною частиною, а не беруть участь у ній.

1.2.1 Прагмасинтаксичні особливості *recommend*₂.

Синтаксичні структури висловлювань, котрі включають дієслово *recommend* 2 у ролі індикатора ілокутивної сили, можуть бути представлені наступним чином:

1. S + PV+ that – clause (2)
2. S + Hedged PV + Indirect Object + that – clause (3)

Найбільш типовою синтаксичною структурою висловлювань з дієсловом *recommend* 2 в інституційній сфері спілкування є та, в якій перформативне дієслово співвідноситься з пропозиційною частиною, представленою додатковими підрядними реченнями.

Ввідна частина *recommend*₂, що реалізує значення асертиву, так як і *recommend*₁, що реалізує значення директиву може керувати додатком адресата (3), лише тому, що *recommend*₂ запевнює адресата в правдивості свого повідомлення, а *recommend*₁ спонукає адресата до виконання дії.

Дієслово *recommend*₂ співвідноситься з певною пропозиційною частиною, тобто такою, яка складається з підмету та присудку. Слід зазначити, що *recommend*₂, виражаючи асертивну ілокутивну силу, може виступати також у ролі огороженого (Hedged) перформатива [18, с. 187], тобто такого перформатива, який включає в свою ввідну частину модальні дієслова. Наприклад, (3) I am pleased to recommend ... Огорожені перформативи Фрейзер називає слабкими, оскільки виникає сумнів щодо їх спроможності виконувати перформативні ролі [18, с. 188]. Однак, як уявляється, в інституційній сфері спілкування огорожені перформативи вживаються для репрезентацій повідомень у більш ввічливій формі.

Отже, *recommend*₂ функціонує як ілокутивне асертивне концептуальне дієслово.

Полілокутівність, яка характеризує різні типи ілокутивних актів, є мовним явищем, тобто віртуально закріплена в глибинній структурі дієслова. У процесі мовленнєвої діяльності відповідно з комунікативною інтенцією адресанта відбувається відбір потрібної ілокутивної семи, яка, реалізуючись в мовленні одночасно з локутивною семою, визначає прагматичний тип мовленнєвого акту. Набір ілокутивних сем полілокутивного дієслова постійно закріплений в мові, а в мовленні тільки відбирається з цього набору потрібна сема [7, с. 65].

Спонукальні полілокутівні дієслова, крім обов'язкової ілокутивної семи, що характеризує прагматичне значення спонукання, поєднують у собі й інші ілокутивні семи, наприклад, асертивну, комісивну. Мова йде про такі дієслова як *recommend*, *propose*, *suggest*, *warn*, загальним компонентом для яких виступає спонукання зі сторони адресанта того, щоб адресат виконав щось.

Футурально-орієнтовані висловлювання зовнішньо-політичної мовленнєвої діяльності ООН характеризуються не тільки особливостями даної ситуації, природою засобів її футурального орієнтування, але й такими ситуативними факторами як наявність

інституційної норми, параметрами адресатної спрямованості, системою мотиваційних характеристик. Соціальна структура та спрямованість міжнародних документів можуть вважатися об'єктивними передумовами соціального пізнання у випадку, коли члени міжнародної співдружності усвідомлюють соціальні знання, що структуровані та представлені у вигляді концептів вербалізованих у процесі комунікації, а також вплив відповідних знань на реальний процес творення інституційних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 520 с.
2. Герасимов В.И. К становлению “когнитивной грамматики”// Современные зарубежные грамматические теории. – М., 1985. – С. 5-21.
3. Денисов П.Н. Язык русской общественной мысли конца XIX – первой четверти XX в. – М., 1998. – 278с.
4. Дейк Т.А. ван. Контекст и познание. Фреймы знаний и понимание речевых актов // Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989. – С. 12-41.
5. Иванова И.П. и др. Теоретическая грамматика современного английского языка / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почекинов. – М., 1981. – 285с.
6. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке//Языковая личность: Культурные концепты. – Волгоград, Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
7. Максимов С.Е. Прагматическая доминанта текста и дейксис // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте. – К., 1989. – С. 62-67.
8. Остин Дж. Слово как действие//Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 22-129.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Проблема моделирования концептов в лингвокогнитивных исследованиях // Мир человека и мир языка. Кемерово. – 2003. – С.6-7.
10. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложений. – К., 1986. – 136с.
11. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов// Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 17. – С. 170-194.
12. Серль Дж., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 18. – С. 242-263.
13. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 2001. – 990 с.
14. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: Монография. – Волгоград: Перемена, 2000. – 368с.
15. Шенк Р. Обработка концептуальной информации. М., 1980. – С. 285-308.
16. Brown G., Jule G. Discourse analysis. – Cambridge, etc.: Cambridge Univ. Press, 1983.
17. Dijk T.A. van. Kintch W. Strategies of Discourse comprehension. – N.Y.: Academic Press, 1983.
18. Fraser B. Hedged Performatives // Syntax and Semantics. – N.Y., 1975. – Vol.3. - P.187-210.
19. Leech G. N. Principles of Pragmatics. – London, etc.: Longman, 1983.
20. Searle J. R. Speech Acts. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1969.
21. Stubbs M. Discourse analysis: The sociolinguistic analysis of natural language. – Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1983.
22. Wierzbicka A. English Speech Act Verbs. A semantic Dictionary. – Canberra: Academic Press. – 1987.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу концепту «рекомендація» в політичному дискурсі. Учасники сфери спілкування розглядаються з точки зору їх соціального становища, певних ролей, функцій, законів співіснування та лінгвістичної взаємодії. Інтерпретація концепту «рекомендація» в термінах лінгвокогнітивної концептуалізації та аналіз індикаторів іллокутивних актів у термінах прагмасемантики дає можливість уточнити типологію концептів, сформулювати правила розуміння певного типу дискурсу та прогнозувати дії в різних предметних ситуаціях.

Ключові слова: політичний дискурс, концепт, категорія, пропозиція, прагматика, семантика, прототип.

This paper is devoted to an outline analysis of the concept “recommendation”, namely how this concept frames the scenes of linguistic actions. With the group of the polyillocutionary verbs, highly occurring in the UN legal documents, there may be distinguished two subgroups of them: a subgroup of directive verbs with the common meaning of directiveness, e.g. “recommend”, “propose”, “suggest”, “warm” etc., and a subgroup of commissive verbs with

the common meaning of commissiveness, e.g. “agree”, “assure”, “confirm”, “declare” etc. A semantic analysis of the following verbs as indicators of speaker’s actions has been realized on the basis of pragmasyntactic and pragmasemantic levels.

Key words: political discourse, concept, category, proposition, pragmatics, semantics, prototype.

Ольга Нагорна
(Хмельницький)

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОNUВАННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ЕТНОКУЛЬТУРНОЮ СЕМАНТИКОЮ

Основним етапом дослідження прагматичного аспекту англійських фразеологізмів став аналіз оцінного компонента значення. Категорія оцінки є невід’ємною рисою мовної картини світу через притаманну людині здатність кваліфікувати об’єкти дійсності з різних аксіологічних позицій. Ціннісне відношення, що сформоване в людини по відношенню до світу, виражається в оцінці явищ навколошньої дійсності.

В оцінці проявляється раціональна операція шкалювання буття, коли людина розміщує об’єкт оцінювання з його ознаками в певну зону оціночної шкали у відповідності з критеріями “нейтрального”, “гарного” чи “поганого”. Позитивна чи негативна оцінка залежить від кількості та якості позитивної чи негативної ознаки.

Оцінювання в даному дослідженні можна визначити як закріплene у мові відношення суб’єкта до об’єкта номінації [2]. Категорія оцінки – соціально закріплene явище, тобто оцінка визначається загальноприйнятими у людському колективі еталонами у сфері соціальних, інтелектуальних і моральних явищ, нормами уявлення про добро і зло. Відповідна оцінка також детермінована світоглядом народу – носія мови, історією його розвитку, системою критеріїв оцінки, що існують в даному мовному колективі, тобто залежить від культурно-мовної компетенції мовців. Оцінювання – факт мови, сферою реалізації якого є мовлення [1, с. 24].

Оцінний компонент конотації є важливою характеристикою фразеологізмів з етнокультурним компонентом значення. Оцінна метафора як основа фразеологізму необхідна не стільки для багатообразного уявлення явищ дійсності, скільки для прагматичної мети вираження ціннісного відношення до позначуваного даного мовного знаку через його початковий образ. Внутрішня форма фразеологічних одиниць передає конкретне уявлення про факт, подію, явище, які були актуальними ознаками інших фактів, подій, явищ і зручними для узагальнення, тобто для утворення понять оцінного типу. Це відбувається у різних аспектах мовного значення і, перш за все, в оцінній метафорі. Метафоричне значення ФО з етнокультурними особливостями значення зближує світ людей і світ речей, демонструючи їх взаємовідносини і взаємоплив [1, с. 24].

Отож оцінне значення ФО з ЕКС при її метафоричному вживанні базується на трьох складових, пов’язаних між собою: асоціативному потенціалі ФО, її внутрішній формі, емотивному відношенні того, хто говорить до об’єкта дійсності. Саме ці складові забезпечують експресивну функцію фразеологічних одиниць. До прикладу, значення фразеологізму „to be pinned to a woman’s apron-strings” зі значенням – „бути під п’ятою, знаходитись в цілковитій залежності від жінки (матері)”, має історичне коріння і часто сприймається з іронічним імпульсом. Раніше домогосподарки носили ключі прив’язані до фартуха, тим самим показуючи свій авторитет у будинку. ФО „to be pinned to a woman’s apron-strings” вказує на те, що в будинку керує жінка, немов би ключі дають їй більше прав. Тому даний фразеологізм з несхваленням відноситься до жінки, яка бере на себе роль господаря у будинку. Подібні приклади пов’язані зі специфікою сприйняття навколошнього світу тими, хто говорить.

Оцінці можуть підлягати будь-які об'єкти та їх ознаки: „*queen's weather*” – „сонячна погода”; „*copper-bottomed*” – „істинний, те, на що можна покластись”; „*to spend a penny*” – „використовувати супспільний туалет”; „*Graveyard Shift*” – „нічна зміна”; „*Smithfield bargain*” – „нечесна операція, одруження через вигоду”; „*Scarborough warning*” – „покарання без попередження”; „*Domybrook Fair*” – „безладдя, поспіх, бійка”; „*Kentish fire*” – „тривалі аплодисменти, вираження аудиторією свого непогодження стосовно чогось”; „*Colchester natives*” – „устриця”; „*Billingsgate language*” – „лайка”; „*all ship-shape and Bristol-fashion or Bristol-fashion and ship-shape*” – „бути в прекрасному стані”.

Проте серед ФО з етнокультурною семантикою значну перевагу становлять ФО, які надають „нейтральну”, „позитивну” чи „негативну” оцінку людини та її „особистості сфери”. Крім того, якщо йдеться безпосередньо про людину, то аксіологічну „нейтральну”, „позитивну” чи „негативну” оцінку отримує не стільки „фізична характеристика” людини, скільки її „соціальна і духовна особистість”: її вчинки та духовно-інтелектуальні якості: „*Jack Horner*” – „самовдоволений хлопчик”; „*fifth Beatle*” – людина, яка втратила можливість бути успішною і популярною; „*the Admirable Crichton*” – „освічена, ерудована людина”; „*to be on the side of angels*” – „бути традиційним, не підтримувати нові прогресивні ідеї”; „*a (wise) man of Gotham*” – „людина, яка робить нерозумні речі”; „*a peeping Tom*” – „дуже допитлива людина”; „*Humpty Dumpty*” – „коротун”; „*one over the eight*” – „бути п'яним”; „*to lead apes in hell*” – „залишивтись старою дівою”; „*have kissed the Blarney stone*” – „підлещуватись”; „*to take the Queen's shilling*” – „стати солдатом”; „*to sit on the Penniless Bench*” – „знаходитись в скрутному матеріальному становищі”; „*a Sherlock Holmes*” – „непрофесійний детектив”.

Дослідження довело, що найчастіше основне значення ФО цієї групи супроводить оцінний сенс. Реакція людей на позитивні і негативні явища викликає позитивні, негативні і нейтральні оцінки. Емотивний компонент конотації, що представляє чуттєву оцінку об'єкта, виявляє позитивні і негативні семи у структурі конотативного макрокомпоненту значення англійських ФО з етнокультурним потенціалом.

На основі оцінювання можна виділити три групи ФО з ЕКС:

1. Негативну (несхвальну) оцінку: „*to play fast and loose*” – „бути невідповідальним, порушувати обіцянки”; „*a bad penny*” – „нечесна людина”; „*a black sheep*” – „паршива вівця, ганьба родини”; „*to get someone's goat*” – „нервувати, дратувати когось”; „*Jack Horner*” – „самовдоволений хлопчик”; „*to tell tales*” – „доносити, підводити своїх друзів”; „*to be on the side of angels*” – „бути традиційним, не підтримувати нові прогресивні ідеї”; „*ball and chain*” – „дружина”; „*a bear garden*” – „хаос, безлад, натовп людей”; „*to black ball someone*” – „не приймати когось у компанію, ігнорувати”; „*a cock and a bull story*” – „неправдива історія, вигадка”; „*dirt poor*” – „брудний, неохайній”; „*to drive someone Doolally*” – „зводити з розуму”; „*fifth Beatle*” – людина, яка втратила можливість бути успішною і популярною; „*to get the hump*” – „бути засмученим, в поганому гуморі”; „*to hector someone*” – „постійно засмучувати, турбувати когось”; „*joshing me*” – „дуриш мене”.

2. Позитивну (схвальну) оцінку: „*mind one's P's and Q's*” – „бути обережним, дотримуватись норм поведінки”; „*queen's weather*” – „сонячна погода”; „*the Admirable Crichton*” – „освічена, ерудована людина”; „*to bell the cat*” – „ризикувати, мати мужність щось зробити”; „*copper-bottomed*” – „істинний, те, на що можна покластись”; „*to keep one's eyes peeled*” – „бути на поготові, бути уважним та спостережливим”; „*blue ribbon*” – „вища відзнака у будь-якій сфері”; „*a field day*” – „легке досягнення завдання, розваги”.

3. Нейтральну оцінку: „*Brown, Jones and Robinson*” – „звичайні люди (англійці)”; „*David and Jonathan*” – „два нерозлучних товариша”; „*Miss Nancy*” – „дівчина”; „*a Sally Lunn*” – „солодка булочка”; „*halfpenny lick*” – „вуличне морозиво”; „*to spend a penny*” – „використовувати супспільний туалет”; „*Graveyard Shift*” – „нічна зміна”; „*a thin red line*” – „група сміливих, відчайдушних людей”; „*Bath chair*” – „крісло-каталка”.

Отже, дослідження оцінного компоненту конотації фразеологічних одиниць з етнокультурною семантикою в англійській мові підтверджує припущення про те, що

проаналізовані фразеологізми характеризуються переважанням негативної оцінки над позитивною. Це пояснюється більш гострою та диференційованою емоційною та мовленневомислительною реакцією на негативні явища, ніж на позначення позитивних явищ. У мові існує більше різноманітних засобів для детальної характеристики поганих вчинків, ніж гарних, при цьому людина використовує образ прототипної ситуації і відображає мотиваційний компонент фразеологічного значення.

Показники “нейтральної” оцінки англійських ФО з ЕКС пов’язані з поняттям норми. “Нейтральна” оцінка розташована на середній зоні оціночної шкали, яка знаходиться між “позитивним” і “негативним”. Спостереження за використанням фразеологічних одиниць з етнокультурною семантикою в англійській мові з “нейтральною” оцінкою у мовленні показують, що на шкалі аксіологічних оцінок “нейтральна область” практично відсутня: майже всі досліджувані ФО у мовленні схиляються до “позитивної” чи “негативної” сторони оціночної шкали, не припадаючи на її середину.

У процесі вираження негативної оцінки до об’єкта використовується образ прототипного сполучення слів, що складає мотиваційну основу англійських фразеологізмів з етнокультурною семантикою. Зазначимо градацію негативної оцінки ФО за якістю ознаки, тобто інтенсивності:

1) найвищий рівень негативного оцінювання, що характеризується високоекспресивним вираженням негативного ставлення до об’єкта. В англійській мові не було виявлено жодних прикладів ФО з ЕКС, які виражають найвищий рівень негативної оцінки;

2) високий рівень негативної оцінки (висміювання, критика), яка використовується з метою покращити, виправити ситуацію: *“to be one’s own trumpeter”* – „вихвалювати себе, звертати увагу інших на свої позитивні риси”; *“to play fast and loose”* – „бути невідповідальним, порушувати обіцянки”; *“a bad penny”* – нечесна людина”; *“a black sheep”* – „паршива вівця, ганьба родини”; *“have kissed the Blarney stone”* – „підлещуватись”; *“to get someone’s goat”* – „нервувати, дратувати когось”; *“Jack Horner”* – „самовдоволений хлопчик”; *“to tell tales”* – „доносити, підводити своїх друзів”; *“a bear garden”* – „хаос, безлад, натовп людей”; *“to black ball someone”* – „не приймати когось у компанію, ігнорувати”; *“dirt poor”* – брудний, нехайній; *“to drive someone Doolally”* – зводити з розуму; *“fifth Beatle”* – людина, яка втратила можливість бути успішною і популярною; *“to get the hump”* – „бути засмученим, в поганому гуморі”; *“to hector someone”* – „постійно засмучувати, турбувати когось”; *“end of the stick”* – „небажаний гість, неприємна людина”; *“blue stocking”* – „синя панчоха, жінка-педантка, позбавлена жіночності”; *“ball and chain”* – „дружина”; *“put a sock in it”* – „замовчи! тихіше!“; *“to put somebody in the cart”* – “поставити когось у скрутне становище”; *“it’s not cricket”* – це нечесно, неблагородно.

3) послаблена негативна оцінка, яка використовується з метою осоромити, засудити: *“to be on the side of angels”* – „бути традиційним, не підтримувати нові прогресивні ідеї”; *“a cock and a bull story”* – „неправдива історія, вигадка”; *“joshing me”* – „дуриш мене”; *“to beat the air/wind”* – “робити марні спроби”; *“to dance attendance on somebody”* – “намагатись сподобатись, показувати надмірну увагу до когось”; *“face the music”* – “прийняти правду”; *“to give somebody the bird”* – “звільнити з роботи, відмовити у чомусь”; *“red tape”* – “бюрократія”; *“to rob Peter to pay Paul”* – “забрати в одного, щоб віддати іншому, хоча обоє знаходяться в рівних умовах, тому це не змінює ситуацію”; *“throwing the baby out with the bathwater”* – “бути стурбованим однією проблемою, жертвуячи іншим”; *“wooden spoon”* – “останнє місце в змаганнях”; *“Scot free”* – “піти, не заплативши”; *“a strange bedfellow”* – “дивне знайомство”; *“to ring the changes”* – “повторювати одне і те ж на всі лади”; *“Hobson’s choice”* – “відсутність вибору”.

Всі перераховані вище аспекти природи англійських фразеологічних одиниць свідчать про те, що вони здатні нести в собі найбагатшу екстралінгвальну інформацію. Виявляючи й досліджуючи унікальні факти, збереженні в національно маркованих фразеологізмах, можна в певній мірі поповнити наші знання не лише безпосередньо про

національний англійський фразеологічний фонд (лінгвальний аспект), а також і про самих носіїв англійської мови: про особливості їх менталітету, про реалії культури, історії, географії, економіки, побуту й багатьох інших областей життєдіяльності англійців (екстрагальній аспект).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гилязева Э. Н. Лингвокультурологические особенности фразеологических единиц с компонентом «предметы быта» в татарском и немецком языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Татарский государственный гуманитарно-педагогический университет. – Казань, 2006. – 27 с.
2. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспект. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 285 с.
3. English idioms. / Koonin A. – Moscow: State textbook publishing house, 1934. – 184 p.
4. Everyday English Sayings Explained. / Linder E, Serbul T. – К.: Радянська школа, 1969. – 214 p.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується прагматичний аспект функціонування англійських фразеологізмів з етнокультурною семантикою. Основним етапом дослідження став аналіз оцінного компоненту значення фразеологічних одиниць з етнокультурною семантикою. Емотивний компонент конотації, що представляє чуттєву оцінку об'єкта, виявляє позитивні, нейтральні і негативні теми у структурі конотативного макрокомпоненту значення англійських ФО з етнокультурним потенціалом. З дослідження є очевидною асиметрія англійських фразеологізмів з етнокультурною семантикою в сторону негативної оцінки.

Ключові слова: емотивний компонент конотації, позитивне оцінювання, нейтральне оцінювання, негативне оцінювання.

The paper deals with the pragmatic aspect of functioning of English phraseological units with ethnocultural semantics. Analysis of the emotive component of some phraseological units' connotation reveals positive, neutral and negative themes in the structure of connotative macrocomponent of phraseological units' meaning. The article demonstrates the asymmetry of English phraseological units with ethnocultural semantics towards negative evaluation.

Key words: evaluation, emotive component of connotation, positive evaluation, neutral evaluation, negative evaluation.

Олена Пономарьова
(Київ)

МОВЕЦЬ ЯК СУБ'ЄКТ МОВЛЕННЯ / СВІДОМОСТІ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ДЕТЕКТИВНОМУ ГУМОРИСТИЧНОМУ РОМАНІ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

В оповідному тексті, в якому мовець і слухач відмежовані часом та простором, роль мовця може доручатися оповідачеві або персонажу. При цьому не останню роль відіграють так званіegoцентричні одиниці мови, тобто ті елементи, що зорієнтовані на мовця. На особливості функціонування egoцентричних слів та зворотів у оповідному тексті звертає увагу О.В.Падучева, яка наголошує на тому, що читач може мати справу з персонажем, коли семантика слова передбачає тільки суб'єкт свідомості. Якщо семантика слова або звороту свідчить про суб'єкт мовлення, то перед читачем постає оповідач [5, с.166]. Актуальність обраної теми пов'язана зі зростаючим інтересом до феномену egoцентричності мови. Оскільки egoцентричні слова та елементи свідчать про присутність

мовця в оповідному тексті, то само собою постає питання, пов'язане з поняттям точки зору мовця. Увага дослідників зосереджена на центрі орієнтації читача, яка досягається шляхом маніпулювання оповідною точкою зору [8, с.38-40].

Ця проблема представляє інтерес при вивчені оповідного простору французького детективного гумористичного роману, що є **об'єктом** нашого дослідження, та ролі мовних одиниць (**предмета** аналізу) – засобів створення багатоголосся цього типу тексту.

Метою статті є розкриття специфіки функціонування егоцентричних елементів мови, які актуалізують мовця, у французькому детективному гумористичному романі кінця ХХ століття.

Матеріалом дослідження було обрано детективні гумористичні твори французьких письменників кінця ХХ століття Шарля Ексбрайя та Фред Варгас.

Як правило, у французькому детективному гумористичному романі переважає традиційна оповідь від третьої особи, коли оповідач розповідає про події, пов'язані з персонажами, передаючи їхні думки й почуття. Оповідач не є учасником оповіданого, а виступає в ролі коментатора подій (про поняття “подія” див. [3]). Усі дії персонажів твору розгортаються навколо кримінальної події – злочину – та спрямовані на його розслідування, причому деякі з персонажів чинять опір розслідуванню. Фабульна інтрига детективного гумористичного роману зводиться до такого: в якомусь місці, в якийсь час у минулому мала місце кримінальна подія, учасниками якої були злочинець та жертва. За законами жанру оповідач надає лише частину інформації про цю подію – відомості про характер злочину (вбивство), про жертву, про місце та час знаходження жертви: *Le 23 mai, au matin, Bruno Maspie était de service lorsqu'on vint l'avertir que la police du port avait repêché un homme semblant être mort de mort violente avant d'être jeté à l'eau* (Exbrayat, HF, 50). Перше згадування про злочин висвітлює такі відомості, як дату та час знаходження вбитого (*Le 23 mai, au matin*), місце знаходження – портова територія, оскільки портова поліція виловила труп вбитого з моря (*la police du port avait repêché*), та характер злочину – чоловік загинув від жорстокої смерті, перед тим як його кинули в воду (*être mort de mort violente avant d'être jeté à l'eau*). Оповідач надає інформації не більше, ніж відомо персонажам твору. Невідомими спочатку залишаються відомості про час, мотиви злочину та про злочинця. Решту частину інформації читач отримує тільки після прочитання твору. Дані надаються поступово в міру розгортання події. Такий спосіб подання інформації може пояснюватися тим, що в кожному конкретному випадку, з кожним конкретним предметом, свідченням, істинним або хибним, відсутністю свідків, наша думка буде рухатися від наслідків до причини шляхом обґрунтування останньої. Саме рух думки слідчого в детективному гумористичному тексті, тобто процес мислення, є динамічним моментом детективної оповіді, що зумовлює її своєрідність [6, с.10]. При цьому сутнісним є те, як подається оповідач [7, с.206-207].

Оповідач проявляє свою обізнаність або імітує необізнаність, робить припущення з приводу подій, що відбуваються в детективному гумористичному романі, тому логічно, що в детективній оповіді переважають дієслова розумової діяльності [2, с.120-132] – “apprendre”, “savoir”, “voir” у значенні “imaginer” або “comprendre” та інші, які є виразниками епістемічної модальності та відображають загальну обізнаність оповідача або персонажа у світі детективних подій; “se douter”, “sembler”, “paraître”, які є виразниками алетичної модальності та встановлюють істинність висловлення; частотне їх уживання в безособових реченнях з займенниками “on” та “il”: *il semblait que personne n'eut soupçonné l'existence de Lanciano avant d'apprendre, par les journaux, ce qui lui était arrivé* (Exbrayat, HF, 62).

Досліджуваний матеріал свідчить, що вставні модальні слова і словосполучення зі значенням припущення (*sans doute, probablement, peut-être etc.*) вводять ту частину інформації, яку оповідач не може отримати шляхом прямого спостереження за явищами дійсності: *Dès lors, il devint clair pour tout le monde que Lanciano* (жертва – прим.авт. – О.П.), *loin de trouver à Marseille l'appui escompté pour monnayer son énorme butin, avait été*

assassiné par celui-là même auquel il s'était adressé et qui, sans doute, avait préféré, plutôt que de conclure un marché, s'emparer des bijoux en liquidant le voleur (Exbrayat, HF, 50). У цьому фрагменті оповідач постає як такий, що знає не більше, ніж персонажі. Він переказує відомості про злочин, якими владіють персонажі (*tout le monde*), а саме поліцейські, про що свідчить безособова конструкція (*il devint clair*). Припущення щодо причин вбивства надаються читачеві вже з точки зору оповідача завдяки вживанню вставного модального словосполучення “*sans doute*” “adv.loc. – probablement” [9, с.336] зі значенням вірогідності. Оповідач робить припущення щодо можливих дій убивці: заволодіти коштовностями, вбивши прибульця (*s'emparer des bijoux en liquidant le voleur*) і не укладаючи з ним угоди. Оповідач повідомляє про події, що відмежовані минулим “досюжетним” часом та простором від його хронотопу, встановлює причинно-наслідкові зв’язки між подіями та робить логічні висновки з приводу оповіданих подій.

Вставні модальні слова, що наголошують на дійсності висловлюваного (*en effet, bien sûr, sans aucun doute*), розмежовують у тексті плани персонажа й оповідача: – *Enfin, ça me change un peu... Aide-moi à m'habiller Ilario... Dis donc, Agostini doit faire une drôle de tête? Pour faire une drôle de tête, le notaire en faisait une, en effet* (Exbrayat, FF, 75). У цьому прикладі вставна конструкція “*en effet*” використовується при зміні прямої мови на авторський текст. Оповідач постає як такий, що знає більше за персонажів. Він підтверджує припущення одного з персонажів твору щодо можливих дурниць з боку місцевого нотаріуса Агостіні. Цитатія слів персонажа оповідачем “*faire une drôle de tête*” виражає згоду з героєм, але має іронічне забарвлення [1, с.50]. До того ж, висловлене оповідачем зауваження набуває значення, коли у розв’язці стає відомо ім’я вбивці, і ним є нотаріус Агостіні, який “наробив дурниць”, убивши двох людей.

У наступному прикладі оповідач виконує роль коментатора вражень одного з героїв від знайомства з вбивцею, інтерпретатора перцептивного досвіду персонажа: *Bien sûr, les propos qu'elle tenait semblaient imbéciles, mais derrière eux, dans les sonorités, dans les intonations, il y avait quelque secret savoir [...]* (Vargas, HCB, 68). У наведеному прикладі в поєднанні модального словосполучення “*bien sûr*” та сполучника “*mais*” постає точка зору персонажа, який попереджає можливу незгоду читача з оцінкою героїні [4, с.426-427]. У першій частині висловлювання міститься раціональна думка персонажа – його аргумент, друга частина, що вводиться сполучником *mais*, містить контраргумент персонажа – його чуттєвий досвід. Тобто, з раціонального боку те, що розповідала героїня видається безглуздим (*les propos qu'elle tenait semblaient imbéciles*), але для персонажа важливим є саме голос жінки (*dans les sonorités, dans les intonations*) – інтуїтивно герой відчуває, що перед ним не слабка, а сильна духом особистість. Його відчуття підтверджує оповідач: *Charles [...] le recevait avec une grande netteté* (ibid.). Портрет вбивці надається не прямо, а опосередковано, через перцептивний (слуховий) досвід персонажа.

Процеси, що проходять у свідомості персонажа, зображені не безпосередньо, а з авторськими вказівками, всезнаючий оповідач розповідає про те, що, не зважаючи на перепони, інспектор міланської поліції Матео Секотті повинен знайти вбивцю, без якого не може повернутися переможцем до Мілану, хоча й не розуміє “*ne vit pas clairement*” (перцептивне дієслово “*voir*” вживається як ментальне у значенні “comprendre” [9, с.1108]), яким чином вбивство поштарки та клерка, що відбулися в сільській місцевості, пов’язані між собою: *Matteo ne pouvait regagner la grande ville qu'en ramenant le meurtrier d'Eusebio Talamani qui, sans aucun doute, se révélerait être également celui de la postière, bien que le policier ne vit pas clairement un lien entre les deux affaires* (Exbrayat, FF, 204). Причетність однієї й тієї самої людини до двох убивств очевидна тільки для оповідача, який актуалізується завдяки вставній модальній конструкції (*sans aucun doute*). Цей приклад ілюструє також обізнаність оповідача щодо неочевидності зв’язку між двома вбивствами для слідчого, що граматично виражається умовним способом дієслова “*voir*” у заперечній формі в підрядному реченні (le subordonnée de concession) зі сполучником “*bien que*” (*bien que le policier ne vit pas clairement un lien entre les deux affaires*).

Таким чином, вставні модальні слова й конструкції зі значенням припущення та достовірності реалізують свою текстову роль, зумовлюючи відношення мовлення до дійсності через складну взаємодію точок зору оповідача та персонажа детективного гумористичного роману.

У романі “Les filles de Folignazzaro” читачеві пропонується версія вбивства, на якій наполягає вбивця і з якою погоджується інспектор поліції, для останнього головне якнайшвидше закрити цю справу, а не дійти до істини. Протягом розвитку подій твору читач слідкує за просуванням думок або дій інспектора. Суміщення оповідацького та персонажного планів спостерігається у невласне-прямій мові: *pour le policier, la tentative de meurtre sur don Adalberto se liait forcément à la mort violente de Gelsomina. Et de ces deux crimes, Amedeo était innocent. Or, il apparaissait difficile de croire qu'ua même moment deux assassins aient apparut à Folignazzaro [...] le vol au bureau de poste se révélait peut-être une ruse distinée à tromper la police. Dans ce cas, les agressions commises contre la postière et le curé se rattachaient à la mort d'Eusebio Talamani. Comment? Pourquoi? Matteo l'ignorait, mais il devinait que la vérité se nichait là [...] Mais là encore, on se heurtait à un pourquoi sans réponse* (Exbrayat, FF, 242). Цей фрагмент можна представити у вигляді своєрідної “капсули”, в якому оповідацьке мовлення обрамлює персонажне, що розміщується в його середині і проривається крізь нього (останнє речення фрагменту). Оповідацький план представлений прийменником та іменником “*pour le policier*”, власною назвою “*Matteo*”, придіслівним займенником “*il*” та дієсловами третьої особи однини минулого неозначеного часу “*ignorait*”, “*devinait*”. Слідчий замислюється над істинністю своєї попередньої версії вбивства й знімає звинувачення з підозрюваного (*Et de ces deux crimes, Amedeo était innocent*). Процеси, що відбуваються у свідомості персонажа, його припущення виражені умовним способом (le Passé du Subjonctif) дієслова *apparaître* “*aient apparut*”, модальним елементом зі значенням можливості “*peut-être*”, прикметником у поєднанні з інфінітивом “*difficile de croire*”, що передають сумнів, питальними реченнями “*Comment?* *Pourquoi?*”. Використання лакун, тобто свідоме замовчування інформації (*Mais là encore, on se heurtait à un pourquoi sans réponse*) у представленні причинних і часових зв’язків подій робиться для домислювання читачем ситуації з метою висунення його власної гіпотези реконструкції вбивства – однієї з багатьох версій.

Зображення подій крізь свідомість персонажа має місце при внутрішній фокалізації [7]. Міркування персонажа від побаченого на місці вбивства, його припущення втілюють конструкції, що виражають логічні зв’язки, а саме причинно-наслідкові: *La mort avait dû être instantanée et ne paraissait pas remonter à plus d'une heure ou deux. Donc le meurtrier se trouvait encore à Folignazzaro, peut-être parmi ceux agglomérés devant la porte ou parmi les hommes tournant autour du cadavre de Gelsomina car, parmi ces hommes, il y avait Amedeo Rossatti* (Exbrayat, FF, 204). У цьому разі відбувається збіг того, що знає оповідач, з тим, що знає персонаж. Домінує виключно голос слідчого, який розмірковує над тим, що проміжок часу між убивством та знаходженням тіла жінки був невеликий (причина), тому вбивця перебував ще у Фолінаццаро, можливо, серед присутніх (наслідок). У лінгвістичному плані це виражено за допомогою залучення словосполучника “*donc*” “*conj. – qui indique la conséquence, la conclusion de la proposition avancée*” [9, с.334], що виражає наслідки.

Детективна гумористична оповідь набуває діалогічності, в якій мовець постає або як суб’єкт мовлення (оповідач), або як суб’єкт свідомості (персонаж), при цьому важливу роль відіграють егоцентричні слова та конструкції, що актуалізують його. У детективному гумористичному романі точки зору оповідача й персонажа тісно пов’язані між собою, висвітлюючи одну й ту саму подію – злочин – з різних позицій. Протиставлення думок оповідача та одного з персонажів надає можливість вирішувати читачеві, чия версія вбивства наближається до істини. Вибір способу зображення подій вигаданої дійсності в детективному гумористичному романі відповідає загальній логіці розвитку образу автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Диалогическая цитация (К проблеме чужой речи) // Вопросы языкоznания. – 1986. – №1. – С. 50-64.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 339 с.
3. Демьянков В.З. “Событие” в семантике, pragmatike и в координатах интерпретации текста // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1983. – Т.42, №4. – С. 320-329.
4. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А.Золотова, Н.К.Онипенко, М.Ю.Сидорова. – М.: ИРЯ, 1998. – С. 279-427.
5. Падучева Е.В. Говорящий: субъект речи и субъект сознания // Логический анализ языка. Культурные концепты: Сб. науч. трудов. – М.: Наука, 1991. – С. 164-168.
6. Скалицки М. Феномен детектива (К вопросу о своеобразии детективного повествования). – 13 с. – Режим доступу: <http://www.detective.gumer.info/text.html>.
7. Genette G. Figures III. – Р.: Seuil, 1972. – 272 р.
8. Постмодернизм. Словарь терминов / Ильин И. – М.: INTRADA, 2001. – 384 с.
9. Le petit Larousse illustré. – Р.: Librairie Larousse, 1966. – 1798 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Exbrayat, FF: Exbrayat C. Les Filles de Folignazzaro. – Р.: Librairie des Champs Elysées, 1994. – 254 p.

Exbrayat, HF: Exbrayat C. La Honte de la famille. – М.: TSITADEL, 2001. – 221 p.

Vargas, HCB: Vargas F. L'Homme aux cercles bleus. – Р.: Magnard, 2006. – 256 p.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена проблемі egoцентричних одиниць мови, семантика яких актуалізує оповідача (суб'єкта мовлення) або персонажа (суб'єкта свідомості) у французькому детективному гумористичному романі кінця XX століття. Увага сконцентрована на проблемі точки зору оповідача як вибору способу зображення подій вигаданої дійсності у французькому детективному гумористичному тексті.

Ключові слова: egoцентричні елементи мови, суб'єкт мовлення, суб'єкт свідомості, подія, оповідний простір, точка зору, фокалізація, діеслова епістемічної модальності, діеслова алетичної модальності.

The article focuses on the phenomenon of the egocentric elements of the natural language that actualize the speaker. The problem of the egocentric words and constructions which substitute for the speaker in the narrative text of the French detective humorous novel is discussed here. The point of view of the narrator who represents the speaker in the detective humorous novel is of great importance for the interpretation of the literary text.

Key words: egocentric elements of language, subject of consciousness, speech subject, event, narrative space, point of view, focalization.

Ірина Семенюк
(Житомир)

ТИПОЛОГІЯ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ

У сучасному мовознавстві комунікативну ситуацію розглядають як ієархічно складний компонент дискурсу, що містить формально-семіотичний, когнітивно-інтерпретаційний, соціально-інтерактивний рівні [7, с. 214] і розподіляється на окремі фрагменти, одиниці комунікації - комунікативні акти [3; 4; 9; 12]. Виходячи з того, що комунікативні акти є фрагментами комунікативної ситуації стає можливим їх типологизувати, беручи за основу узагальнену дихотомічну систему комунікативних актів [2, с. 25-37; 3, с. 55-57]:

1. Інституційні комунікативні ситуації:

- *декларативна комунікативна ситуація* (призначення на посаду, зняття з посади, відкриття або закриття зборів, відкриття пам'ятника, судовий вирок та ін). Наприклад: ... "This clause here," Margaret Sommers said, "it says you don't refund money if we don't get the results we're looking for. Is that right?" "Yes. But you can halt the investigation at any point. Also, I will report to you after my initial inquiries, and if it doesn't seem as though they're going anywhere, I'll tell you that frankly. But that's why I ask for a five-hundred-dollar earnest payment up front: if I start to look and don't find anything, people are tempted not to pay." "Hmmph," she said. "It doesn't seem right to me, you taking money and not delivering." "But... I'm hiring your professional expertise..." [11, с. 18-19]. У наведеному прикладі описується ситуація прийняття на роботу приватного детектива. Жінка-роботадавець схвилювана тим, що детектив вимагає попередню оплату за роботу, яку він ще не виконав, але детектив переконливо доводить свою професійність (*you can halt the investigation at any point; I will report to you after my initial inquiries, and if it doesn't seem as though they're going anywhere*) і жінка оголошує, що вона готова з ним працювати (*I'm hiring your professional expertise*);

- *комісивна комунікативна ситуація* (ситуація зобов'язання, обіцянки, запевнення, гарантії, парі, згоди, відмови, обітниці, поруки, загрози та ін.). Наприклад: "Wondering where you were last night, is all. Got a few questions." "About what?" "About where you were." "I glanced at Williams again, and now Williams was watching me. "I was here, Watts. What's going on?" "Can you prove it?" Lucy said, "Yes, he can. But he doesn't have to" [10, с. 212]. В уривку представлено ситуацію запевнення (*I was here, Watts*). Розмова відбувається між працівником поліції та приватним детективом, який знаходиться у домі своєї подружки, яка одночасно є його адвокатом. Слідчий цікавиться, де знаходився детектив учора вечорі (*Wondering where you were last night, is all*), на що адвокат дає зрозуміти, що її клієнт поза підозрою і вона може це довести (*Yes, he can. But he doesn't have to*);

- *інтерогативна комунікативна ситуація* отримання інформації (питання, запит, випитування, інтерв'ю). Наприклад: "How about your buddy Pike? When was the last time you saw him?" ... "Are you saying he was here at the house with you two?" Lucy stepped directly in front of me. "Are you arresting Mr. Cole?" "No, ma'am." "Are you exercising any warrants at this time?" Her voice was all business. "We just wanted to talk, is all." He looked at me past her. "We don't think you're good for it. We just wanted to see what you knew." Lucy shook her head. "This interview is at an end. If you are not prepared to arrest him, or me, please leave" [10, с. 213]. Так, у наведеному типі комунікативної ситуації (випитування-допит) поліцейські намагаються дізнатися, чи знає адресат (приватний детектив) про місце знаходження свого друга, який підозрюється у сконені вбивства (*How about your buddy Pike?; When was the last time you saw him?; Are you saying he was here at the house with you two*). Проте поліцейським не удається отримати необхідну інформацію через втручання адвоката адресата (*Are you arresting Mr. Cole?; Are you exercising any warrants at this time?; This interview is at an end. If you are not prepared to arrest him, or me, please leave*);

- *ін'юнктивна комунікативна ситуація* (накази, вимоги, розпорядження, дозволи, заборони та ін.). Наприклад: She said, "Don't answer him until he tells you why, and maybe not even then. Don't answer any more of his questions" [10, с. 212]. Так, через репліку-наказ (яка представлена наказовим способом: *Don't answer him...; Don't answer any more of his questions*) адвокат забороняє клієнту відповідати на запитання поліцейського;

- *реквестивна комунікативна ситуація* (прохання, благання, заклинання та ін.). Наприклад: Ruby grabbed the phone, called home. "Answer, answer." She mouthed the words. Mom answered. "Hello?" "Mom. Call Julian right now. Tell him—" "Ruby? He's out looking for you. Where—" "Call the car. ... "Make him turn around, Mom. Make him turn around." "Turn around? I don't—" "Trust me" [5, с. 338-339]. У наведеному прикладі дівчинка (яка знаходиться у домі свого учителя, якого вона підозрює в убивстві) телефонує матері та благає її зателефонувати йому в машину і змусити повернутися до них додому, щоб вона

мала час знайти докази злочину. Мама не може зрозуміти що відбувається, але вона вірить доноці. Використання повтору (*Make him turn around; Make him turn around*) передає важливість прохання дівчинки та її психологічний стан;

- *адвістивна комунікативна ситуація* (порада, рекомендації, пропозиції, запрошення). Наприклад: "*You chasing the delivery companies?*" Reacher asked. "We don't know who they were," Poulton said. "*There aren't many possibilities,*" Reacher said. "*Try them all.*" Poulton shrugged. And ask them what? Out of all the ten zillion packages you delivered in the last two months, can you remember the one we're interested in?" "*You have to try,*" Reacher said. "*Start with Spokane. Remote address like that, middle of nowhere, the driver might recall it.*" Blake nodded. "Okay, we'll try it up there. But only there" [8, с. 98]. Розмова відбувається між двома детективами, які розслідують низку серійних убивств жінок. З метою розкриття злочинів детектив Річер радить своєму колезі Полтону перевірити компанії, які займаються перевезенням вантажів. Для досягнення мети детектив Річер використовує спонукальні речення (*Try them all; Start with Spokane; Remote address like that, middle of nowhere, the driver might recall it*).

2. Ритуальні комунікативні ситуації:

- *експресивні комунікативні ситуації* (подяка, вибачення, співчуття, поздоровлення, вітання, похвала, вираження зlosti). Наприклад: "Oh," said Linda, "*you scared me.*" She didn't look scared. "*My apologies.*" Julian said, backing into the room. "*Completely unintentional*" [8, с. 324]. У наведеному уривку зображені ситуацію вибачення. Так, жертва, для того щоб розрядити напруженну ситуацію говорить своєму співрозмовнику (людина, яку вона підозрює у злочині), що він її налякав (*you scared me*). Злочинець розуміє, що дівчина не налякана, але намагається бути ввічливим і приносить їй свої вибачення (*My apologies; Completely unintentional*);

- *констативні комунікативні ситуації* (констатація, нагадування, спростування, визнання, повторення). Наприклад: *Did you kill Dersh?" "No."* "Dersh's next-door neighbor picked you out of the lineup. *She says she saw you going into Dersh's yard this morning just before he was killed.*" "*Wasn't me.*" "*You go over there last night?" "No.*" "*Where were you?" "Running.*" [10, с. 221]. Так, у ситуації спростування, підозрюваний у злочині детектив, намагається довести поліцейським свою непричетність (*Wasn't me*), хоча розуміє, що його алібі (*Running*) не є переконливим, тому що сусідка жертви бачила його напередодні вбивства (*She says she saw you going into Dersh's yard this morning just before he was killed*);

- *аффірмативні комунікативні ситуації* (тверждення, заяви, інформування, сповіщення, повідомлення, прогнози, припущення, свідчення, допущення, звинувачення). Наприклад: ... "*If the witness makes a positive ID and they write the Paper, then we'll see. She's old, and when they're old they get confused. If we're lucky, she'll pick the wrong guy and we can all go home early*" [10, с. 215]. Так, детектив робить припущення, що вони будуть працювати далі якщо свідок упізнає підозрюваного (*If the witness makes a positive ID*). Проте він одночасно стверджує, що, як правило, свідки похилого віку часто помиляються (*She's old, and when they're old they get confused*).

Отже, беручи за основу узагальнену дихотомічну систему комунікативних актів, ми відносимо комунікативні ситуації "Розслідування", "Допит" сучасної американської художньої прози до *ритуальних* (аффірмативна - "Розслідування") та *інституційних* (інтерогативна - "Допит") комунікативних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

- Богданов В.В. Классификация речевых актов // Личностные аспекты языкового общения: Межвуз. сб. науч. трудов. – Калинин: Калининск. гос. ун-т. – 1989. – С. 25 – 37.
- Богданов В.В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты. – Л.: Ленинградский ун-т, 1990. – 89 с.
- Серль Дж. Р. Что такое речевой акт?: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 17 – 33.

4. Серль Дж., Вандервекен Д. Основные понятия исчисления речевых актов: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 18. – С. 242 – 263.
5. Abrahams P. The Tutor. – N. Y.: Ballantine Books, 2003. – 359 p.
6. Ballmer T., Brennenstuhl W. Speech Act Classification. A Study in the Lexical Analysis of English Activity Verbs. – Berlin: Springer, 1981. – 274 p.
7. Baylon Chr., Mignot X. Communication. – P.: Nathan, 1991. – 400 p.
8. Child L. Running Blind // Select Editions By Reader's Digest. Volume 2. – N. Y.: The Reader's Digest Association, Inc., 2001. – P. 6-162
9. Cohen T. Illocutions and Perlocutions // Foundations of Language. – 1973. – Vol. 9, # 4. – P. 492 – 503.
10. Crais R. L.A. Requiem. – N. Y.: Ballantine Books, 2000. – 391 p.
11. Paretsky S. Total Recall. – N. Y.: Dell Publishing, 2002. – 524 p.
12. Sadock J.M. Towards Linguistic Theory of Speech Acts. – New York: Academic Press, 1974. – 168 p.

АНОТАЦІЯ

У статті комунікативна ситуація розглядається як ієрархічно складний компонент дискурсу, який розподіляється на окремі фрагменти комунікації – комунікативні акти, що дає можливість сконструювати типологічну систему комунікативних ситуацій, беручи за основу узагальнену дихотомічну ієрархію комунікативних актів.

Ключові слова: комунікативна ситуація; формально-семіотичний, когнітивно-інтерпретаційний, соціально-інтерактивний рівні; дихотомічна система комунікативних актів.

The article examines a communicative situation as a complex hierarchical component of discourse, which is distributed on separate fragments of communication – communicative acts, giving the possibility to design a typological system of communicative situations based on generalized dichotomic hierarchy of communicative acts.

Keywords: communicative situation; formal-semiotic, cognitive-interpretative, social - interactive levels; dichotomic system of communicative acts.

Наталія Соломчак
(Івано-Франківськ)

НЕСПЕЦІАЛІЗОВАНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ВПЕВНЕНОСТІ

Модальне значення впевненості мовця у вірогідності повідомлюваного є одним з важливих значень категорії суб'єктивної модальності [4, с.214; 5, с.69; 6, с.4]. Деято кваліфікує його як складову модусної категорії персуазивності [7, с.39].

Традиційно до засобів вираження впевненості зараховують модальні слова переважно відприслівникового походження, модальні частки та модальні фрази [7, с.57; 5 с.68]. Спеціалізованими засобами вважають насамперед модальні прислівники *звісно*, *звичайно*, *безперечно*, *безсумнівно*, прислівникову сполучку *певна річ* тощо, що вживаються в усіх типах мовлення: авторській розповіді, діалозі, невласне-прямому мовленні, можуть стояти в будь-якій частині висловлення і стосуватися як ствердження, так і заперечення, пор.: *Ну, звісно ж, екскурсія цікавіша за урок* (В.Нестайко); ...*Ти, звісно, так не думаси, тобі таке її близько не в голові* (О.Забужко); *Певна річ, Аркадій Васильович не розсердиться, що я гортаю альбоми, він сам запрошив мене поділуватися в шафах* (Ю.Мушкетик); *Він підвівся, наче втілення чорної журби, і поглянув на Мілену: – Безперечно, безсумнівно, я кохаю її понад усе* (С.Андрухович). До спеціалізованих належать також прикметники, дієприкметники та дієслова відповідної модальної семантики, зокрема *впевнений*, *переконаний*, *безперечний*, *вірити*, *знати* і под. Вони

формують модусну частини складнопідрядного речення, за допомогою якої мовець і виражає свою впевненість у повідомлюваному. Напр.: ... *я вже впевнений, що в останньому він мав цілковиту рацію* (Ю.Андрюхович); *Я переконаний, що вона чомусь іде за нами* (Ю.Андрюхович); *Ми ще недостатньо обізнані про народи Боспорської держави. Але безперечне те, що з розпадом її у IV ст. н.е. ці народи не зникли* (http://www.rius.kiev.ua/journal/5/nalyvayko_s).

Об'єктом дослідження в цій статті є неспеціалізовані засоби й способи вираження модального значення впевненості. За нашими спостереженнями, крім спеціалізованих його виразників, у структурі речення це модальне значення можуть передавати чи увиразнювати й інші лексичні одиниці, а також певні типи синтаксичних конструкцій.

Зокрема, впевненість мовця у висловленому увиразнюють прислівники *точно, обов'язково, неодмінно, гарантовано, стовідсотково* і под. Вони стосуються предиката і означають обов'язковість виконання позначуваної ним дії, що надає мовцеві впевненості у її ймовірності. Напр.: *Саме час викликати таксі або тверезого друга, який відвезе тебе додому. Це точно буде більш безпечно* (Україна молода, 30.05.2006); Юрій Загородній: *На кожній виборчій дільниці стовідсотково присутні спостерігачі від нашого блоку* (<http://www.sdriuo.com/news/part-news/4426a11883a62/>); *Ми обов'язково будемо щасливі* (www.gak.com.ua/creatives/1/594); *У новому складі Парламенту гарантовано одержать місця Партія регіонів, блок "Наша Україна", блок Юлії Тимошенко, КПУ і народний блок Литвина* (<http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=4&listid=24170>, 25.01.2006); *До ідеї перевиборів неодмінно прийдуть всі політичні сили – Ющенко* (<http://www.razom.org.ua/ua/news/15613/28.04.2007>). Речення з прислівниками, що вказують на обов'язковість дії, просто не сумісні з модальним значенням невпевненості, пор. гіпотетичні конструкції: *Можливо, що точно буде більш безпечно. Невпевнений, що ми обов'язково будемо щасливі.*

Натомість у заперечних реченнях впевненість мовця в неможливості дії допомагають увиразнити заперечні прислівники з узагальненим значенням *ніколи, ніде, нізащо, ніяк*, що вказують на неможливість дії ні за яких обставин, пор: *Вислухавши пропозицію високоповажних Володимирових сватів, вона [Рогнеда] не на жарт обурилася: "Щоб я – та за якогось там князя Володимира?! Та ніколи!"* (Одеські вісті, 26.04.2007); *Черновецький нізащо не пустить до Києва небезпечний вантаж* ([proUA](http://www.proUA.com) / 20.07.2007); *А тим часом усі кажуть, що без шлюбу ніяк не можна обйтися, що щастя в шлюбі* (В.Винниченко).

Увиразенню впевненості мовця у висловленому сприяє повторення того самого заперечного прислівника (пор.: *Вона з усією щирістю готова вивернути перед ним усю душу, вичистити її, вимести з неї все, що мучить, але хіба це легко зробити? Там такий розгардіяш, як у скрині, в якій шукали голку все жуежом, все перемішалося, переплуталось, нічого розібрати не можна. А її неодмінно треба все розплутати, неодмінно!* (В.Винниченко) або нанизування кількох таких прислівників, що відкидають імовірність дії (пор.: Андрій Садовий: *Ми ні кому, ніколи і нізащо не віддамо Інституту сухопутних військ. Крапка!* (www.zik.com.ua/index.php?news_id=99902); Степан Сенчук: *Жоден факт щодо незаконної приватизації мною низки підприємств ніколи і ніде не мав фактичного підтвердження* (www.zik.com.ua/index.php?news_id=12042)). Категоричність узагальненого значення заперечних прислівників можуть посилювати також форми у *світі, у житті* з обставиною семантикою, пор.: *Ні, вона нізащо в світі не згодилася б на таке!* (В.Рутківський); *Київський міський голова Олександр Омельченко ніколи в житті не займався бізнесом* (www.kmr.gov.ua/news.asp?IdType=2&Id=32059).

Семантичними корелятами прислівників зі значенням обов'язковості виступають і деякі фразеологізми, пор: *хай там що; хай там як; як хоч; хоч круть, хоч верть; як не крути; хоч кров з носа, хоч лусни*. Речення з такими фразеологізмами експресивніше вказують на впевненість мовця у повідомлюваному, пор.: – *Вже як хоч, а нам треба нових суконь* (І.Нечуй-Левицький); *Тому, як не крути, а цю версію відпрацьовувати доведеться*

(Володимир і Світлана Лапікури); *Хоч круть верть, хоч верть круть, а гарант Конституції ухиляється від свого основного обов'язку гарантування Основного Закону України (<http://www.day.kiev.ua/158444>)*. Експресивність фразеологічних одиниць добре узгоджується з модальним значенням упевненості: упевнений в своїх словах мовець вдається до іронічних, експресивних фразем, щоб переконати у своїй правоті й інших. Проте вживання таких засобів вираження впевненості внаслідок їхньої експресивності обмежене розмовно- побутовим та публіцистичним стилями мовлення.

На нашу думку, про впевненість мовця у повідомлюваному свідчить не лише оцінювання його ним щодо абсолютної можливості /неможливості, але й інші категоричні або просто чіткіші оцінки. Зокрема, характеризуючи повідомлюване щодо його правильності за допомогою лексем *слушний, правильний, істинний, адекватний, розумний, раціональний* та інших спільнокореневих слів, мовець одночасно виявляє свою обізнаність і впевненість у чомуусь. Інакше він би не брав на себе відповідальності визначати його правильність, потрібність. Напр.: *Слушною видастесь думка, що коли про народ немає жодних мовних свідчень, усіх інших даних замало, аби констатувати його етнічну принадлежність.* (http://www.rius.kiev.ua/journal/5/nalyvayko_s); *Все правильно – не можна нікому розповідати. Треба, щоб людина сама переконалася...* (Л.Дереш); – ... *Чом би пак нам не порадиться, як би лучче хазяйство своє повести, як би якісь плани зробить. В нас же є батько, а що батькове, те наше. – Ти розумно говориш, Марто Сидорівно!* (І.Нечуй-Левицький).

Модальне значення впевненості часто реалізують і просто оцінно-характеризаційні речення, утворені предикатами якості, за допомогою яких мовець чітко характеризує когось або щось за певною ознакою, пор.: *Хороші були хлопці* (І.Карпа); *I дівчата там гарні, чорняві, рівні й високі, як тополі України* (І.Нечуй-Левицький). Природно, що модальність упевненості особливо виразна в реченнях, якими мовець чітко характеризує безпосередньо себе, пор.: – *Я з народження добрій. У класі я домагався повної покори, а до покірних милість мав...* (В.Дрозд); *Тепер слухай мене уважно. Я уважний* (Ю.Андрюхович); *Я спокійний. Я спокійний попри все що відбувається навколо* (<http://nashe.com.ua/song.htm?id=2692>).

Модальність впевненості увиразнюється в реченнях із експресивно, категорично вираженою оцінкою. Вдаючись до лексем, що вказують на високий ступінь вияву ознаки, мовець переконує, що він впевнений в наявності цієї ознаки. Напр.: У келіях *цілковитий розгардіяш*: *на підлозі валялися ковдри й подушки, висунуті з-під ліжок скрині з відкритими віками порожній чорніли* (В.Нестайко); *Неперевершений аналітик-штабник, блискучий планувальник операцій, але страшенній зануда наш начальник відділу спецоперацій Генерального штабу Українського Війська, цей полковник Щеневмерлий* (В.Кожелянко); *Найближчими днями у їхньому класі щось відбудеться, щось особливе й надзвичайно важливе, бо Ліна Митрофанівна була дуже-дуже схильована* (В.Нестайко). Вираженню впевненості сприяє також характеризація, підсиlena порівняльними зворотами або фразеологізмами, пор: – *Ви нині такі гарні, виглядаєте мов саме щастя!* (О.Кобилянська); Іван Плющ: *Я прямий, як рельса* (<http://h.ua/story/4678/>; 07.12.2005); *Черновецький спокійний, як ніколи* (<http://www.bratstvo.info/bratstvo-text-9266.html>). Отже, категоричне та експресивне якісне оцінювання повідомлюваного здебільшого супроводжується одночасним виявом упевненості мовця у своїй оцінці.

Характерною особливістю української мови є можливість вираження впевненості через заперечення чиєється невпевненості, чиїхось побоювань, сумнівів. Вона лежить в основі деяких спеціалізованих модальних одиниць, таких як *поза сумнівом, безсумнівно, безперечно*. Проте особливо широко виражають впевненість через спростування побоювань, сумнівів в живому спілкуванні за допомогою нетипових синтаксичних засобів. Зокрема, суть найпростішого способу полягає в модусному застереженні співрозмовника не сумніватися або в більш категоричному відкиданні сумнівів самим

мовцем, пор: *Я не сумніваюсь, що пан президент із неменим захватом оцінить цей геніальний, епохальний факт, ніж ми всі* (В.Винниченко); *Не викликає сумніву, що давня історія України потребує суттєвого уточнення, а в багатьох випадках і перегляду* (http://www.rius.kiev.ua/journal/5/nalyvayko_s). Вираження впевненості через заперечення сумнівів є безпосереднім, чітким і стилістично нейтральним. Проте воно може бути й нечітким, і навіть імпліцитним, коли модусна частина безпосередньо не сформульована, але випливає із загального змісту речення, пор: – *Гвалт! Рятуйте, хто в бога Вірує! Ой, утопить мене, – кричала баба, стоячи по коліна в воді.* – *Та не втопишся, бабо, бо навіть і серед ставка старій жабі по коліна,* – сказав один чоловік, що напував воли (І.Нечуй-Левицький). Спростування чиїхось побоювань і сумнівів особливо характерне для усного діалогічного мовлення, що відзначається емоційністю й експресивністю. Тому мовленнєві одиниці, що реалізують впевненість через заперечення побоювань і сумнівів, є переважно емоційно й стилістично маркованими, пор: – *A ти думала ще мене з хати вигнати? О, не діждеш цього! Я тут господиня, а не ти* (І.Нечуй-Левицький); – *Не діждешся! Я на війні вижила, і на рідній землі ніколи не накладу на себе руки!* – прорвало бідолаху з відчая (<http://www.visnyk.lutsk.ua/content/view/4685/2733/>). Висловлення на кшталт *Не діждеш! Не діждешся!* Не дочекася певною мірою становлять кліше впевненого емоційного відкидання чиїхось припущень. А деякі мовленнєві форми спростування сумнівів узвичаїлися і взагалі перейшли до розряду фразеологічних одиниць на зразок *нема що казати; нічого/ніц не скажеш*, пор: – *Ну-ну! Це гарні слова, чисто панянські, дівочі! – обізвалася тітка.* – *Нема що казати* (О.Кобилянська); *Красиві такі кулончики були, ніц не скажеш* (І.Карпа).

Значення впевненості через заперечення чиїхось припущень чи можливих сумнівів часто реалізують усталені синтаксичні структури, які в мовознавстві кваліфікують як речення напівфразеологізованого типу [3, с.5-6]. Характерною ознакою таких речень є стійка зв'язана структурна схема, яка складається з обов'язкового й одного чи кількох змінних компонентів, що поєднуються в чітко визначеному порядку з відповідним інтонаційним оформленням. Ці конструкції передають дуже широкий спектр суб'ективно-модальних відтінків. Оскільки вони не мають відповідних спеціалізованих лексем, то деякі дослідники кваліфікують їх як моделі з імпліцитною модальністю [2, <http://mova.interdon.net/content/view/113/41/>; 6, с.10]. Проте більш переконливо видається думка Д.Н.Шмельова, який вважає, що „зв'язані” конструкції характеризуються спеціальною, так би мовити, синтаксично зумовленою „модальністю”, яка відповідно не може мати чіткого визначення, не будучи зв'язаною ні зі значенням слів, ні зі значенням певних форм. Водночас її не можна вважати не релевантною для синтаксису, оскільки вона має формальне синтаксичне вираження [8, с.52].

Значення упевненості широко реалізують напівфразеологізовані речення, побудовані за фразеосхемою *Який/ яка/яке/які там ...!*, що спеціалізуються на вираженні категоричного іронічного заперечення, за допомогою якого впевнений у протилежному мовець обурено відкидає чиїсь визначення чи припущення, пор: – *A правда, правда! То був якийсь ігумен.* – *Який там ігумен!* Діоскор – так звали Варвариного батька (І.Нечуй-Левицький); *Жодному з них не було більше тридцяти. Ні, яке там тридцяти* – значно молодші, багатьом і двадцяти п'яти ще не було... (Ю.Андрюхович); – *Вдатний, – циро сказав я.* – *Може, у вас талант?* – *Який там талант* (Ю.Мушкетик).

Поширені в українському розмовному мовленні й напівфразеологізовані речення на зразок *Щоб + виконавець дії + дісслово мин.часу!*. Вони реалізують заперечну функцію з відтінком самовпевненої, категоричної впевненості мовця в неможливості дії взагалі. Напр.: *Старшина. Чи не помиляєтесь ви? Риндичка. Отак пак! Щоб я та помилилася* (М.Кропивницький); *Аякже. Щоб я - та не підслушав, та ще й в такий момент* (http://newua.org.ua/creatiff/Peretyn_svitiv.html); *Може, чули, є таке місто у Греції? Ще б пак! Щоб я та не чув!* (І.Січовик)

Самé заперечення як комунікативний акт спростування чиїхось хибних думок чи

припущені грунтуються на впевненості мовця в протилежному. Тому заперечні висловлення часто марковані модальним значенням упевненості. Крім двох згаданих типів напівфразеологізованих речень його увиразнюють також конструкції з подвійним запереченням. Сучасні дослідники кваліфікують його як більш акцентоване заперечення раніше висловленого заперечення [1, с.65]. Логічно, що заперечення попереднього заперечення потребує сильнішої експресивності й категоричності формулювання. Тому речення з подвійним запереченням забарвлени здебільшого модальним відтінком впевненості мовця, пор.: *Чи просто вона глуха до всього й живе завдяки отій своїй глухості й здатності не втягуватись у закручений людиною вир? Ні, вона не може не втягуватись у ту кручію* (Ю.Мушкетик); – *I все-таки ти такий шматок м'яса можеш вважати за свого друга?* – ...*Хіба в ньому не може бути гарних людських початків?* – *М'ясо завжди залишається м'ясом*, –енергійно сказала Агая. ... – *Це теж справедливо*, – сказав Карамазов. – *Але з Вовчиком я все-таки не можу не дружити* (М.Хвильовий). Навіть за відсутності безпосереднього діалогу конструкції з подвійним запереченням формують враження поліфонії тексту, зберігаючи модальний відтінок упевненості, пор: – *Гей, скільки можна пити тої води!* – пробурмотів він, все ще намагаючись утримати свій чудний настрій сну. *Бо то не може не бути сон* (В.Шевчук); *Ти був у Хіхині. Ти не міг не піти до нього хоча б із звичайної людської цікавості* (В.Нестайко).

Значення впевненості реалізують й інші категоричні форми експлікації заперечення. Зокрема, конструкції з узагальненням запереченням, у яких позицію конкретного суб'єкта займає узагальнений заперечний займенник *ніхто*, пор.: Аліса Кречет: *Тобто Ви не вважаєте, що це була революція?* Д.Корчинський: *Ніхто так не вважає* («Батуалло», 15.01.2007); – *Вони мене ображають.* – *Ніхто тебе не ображає...* (<http://www.ruslana.com.ua/forum/index.php?action=vthread&forum=7&topic=4144&page=4>); – *Панове дзвонили?* – *Ніхто вам не дзвонив!* Треба бути уважнішим! Забирайтесь геть! (В.Винниченко). Категоричне узагальнення дає змогу мовцеві, абсолютно впевненому в істинності своєї позиції, експресивно заперечити співрозмовникові.

Отже, модальне значення впевненості, крім спеціалізованих мовних одиниць має чимало неспеціалізованих форм своєї репрезентації. Імпліцитно воно наявне в реченнях із категорично сформульованою оцінкою абсолютної можливості /неможливості дії, з істиннісною оцінкою повідомлюваного, у характеризаційних реченнях з експресивно вираженою якісною оцінкою та в реченнях з категорично сформульованим запереченням.

Модальне значення впевненості тісно взаємопов'язане з іншими модальними значеннями і функціонує здебільшого в комплексі з якісною чи істиннісною оцінкою повідомлюваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган М.П. Функціональні параметри подвійного заперечення в сучасній українській мові // Українська мова. – 2006. – №4. – С. 58-65.
2. Виноградова К.М., Ситар Г.В. Модальні модифікації необхідності: моделі імпліцитного типу // Джерело: <http://mova.interdon.net/content/view/113/41/>
3. Личук М.І. Ступені фразеологізації речень: Автореф. дис... канд. фіол. наук: 10.02.01/ Інститут української мови НАН України. – К., 2001. – 16 с.
4. Русская грамматика: В 2-х т. – М.: Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
5. Теория функциональной грамматики: Темпоральность и модальность. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
6. Федосеева А.В. Импліцитная модальность высказывания в коммуникативно-прагматическом аспекте: Автореф. дис ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Белгородский государственный университет. – Белгород, 2005. – 22 с.
7. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення. – Чернівці: Рута, 2002. – 271с.
8. Шмелев Д.Н. О "связанных" синтаксических конструкциях в русском языке // Вопр.языкознания. – 1960. – № 5. – С.47-60.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано неспеціалізовані засоби вираження модального значення впевненості, установлено семантичні компоненти, що сприяють увиразенню цього значення, досліджено напівфразеологізовані речення з модальним значенням упевненості.

Ключові слова: модальне значення впевненості, оцінка, напівфразеологізовані речення, експресивність, заперечення.

In the article unspecialized means of expression of modal expression of certainty are analyzed, the semantic components which assist the expression of this meaning are established; the semi-phraseologised sentences with modal meaning of certainty are investigated.

Key words: modal meaning of certainty, evaluation, semi-phraseologised sentences, expressiveness, negation.

Тетяна Тищенко
(Київ)

ТОНАЛЬНИЙ ДІАПАЗОН ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЕКСПЛІЦІТНИХ ОЦІННИХ ВИСЛОВЛЕНЬ

Універсальна категорія оцінки реалізується на всіх рівнях знакової системи мови та моделює оцінні лексичні, граматичні та фонетичні засоби.

До найважливіших компонентів інтонації, які входять до складу просодичних змінних, характеризують мовлення та постійно в ньому присутні й спостерігаються у процесі говоріння, належать ширина висотно-тонального діапазону, тональний рівень, гучність, швидкість, якість голосу (тембр) [17, с.140]. Частотний діапазон – інтервал між максимальною та мінімальною частотами в певному відрізку (сигналі) [1, с.106; 8, с.108]. Частотний діапазон належить до лінгвістично релевантних фізичних властивостей інтонації [7, с.66-67].

Об'ектом нашого дослідження є 120 експліцитних позитивних та негативних чоловічих та жіночих оцінних висловлень суспільно-побутової тематики англомовного діалогічного дискурсу. Оцінне слово моделює пропозиційний зміст експліцитного оцінного висловлення та зумовлює іллокутивний ефект:

– *Good afternoon, Rayon. It's certainly a remarkable painting. But what are you going to do with it? I doubt if she commissioned it all that she said to you.*

– *She didn't need to* [13].

Матеріалом слугували аудіозаписи автентичних сучасних художніх творів, фільмів, навчальних курсів британського варіанту англійської мови. **Мета дослідження** полягає у виявленні шляхом аудитивного аналізу частотних характеристик тонального діапазону експліцитних оцінних висловлень. Слідом за А.А.Калітою ми вирізняємо широкий, розширений, середній, звужений та вузький тональні діапазони [2, с.97].

Середній діапазон голосу чоловіків становить 120 Гц, жінок – 225 Гц, приблизно 265 Гц – дітей. Загальний діапазон частот англійського мовлення варіє у межах 60 – 500 Гц [11, с.68].

Базова частота мовця міститься в області, що відповідає одній третій (або четвертій) частині його голосового діапазону від нижньої межі. Оскільки основна частота голосу залежить від ступеня пружності, довжини та маси голосових зв'язок, голоси різних людей суттєво відрізняються базовими частотами [3, с.110].

Розширення та звуження частотного діапазону інтонаційної групи підвищує емоційність висловлення. Радість, злість, страх, здивування, щирість передаються у висловленнях через широкий діапазон та високий регістр, незацікавленість, смуток, нещирість – вузький діапазон та низький регістр [9, с.130; 16, с.190]. Аналіз якісних змін

частотного діапазону виявив, що в емоційних фразах, які виражают обурення, здивування, захоплення, іронію, переважно спостерігалось розширення діапазону порівняно з нейтральними варіантами, а для емоційних значень підозри, смутку, образи – звуження діапазону [4, с.68].

Поступове розширення тонального діапазону емоційних висловлень свідчить про адресованість мовлення на слухача, незалежно від ступеня емоційного збудження мовця [2, с.282].

Дискурсивний аналіз частотних характеристик показав, що частотні діапазони оцінних висловлень в цілому перевищують середні частотні діапазони інших фраз у комунікативно-прагматичній динаміці художнього тексту. Центральна за смыслом фраза діалогічного тексту, яка несе позитивну чи негативну оцінку особи чи об'єкта, зазвичай вимовляється з найширшим частотним діапазоном [5, с.126].

І в чоловіків, і в жінок спостерігається велика варіативність діапазону залежно від виду мовленнєвої діяльності: в спонтанному мовленні діапазон значно ширший, ніж при читанні [6, с.290].

Ключова інтонаційна група змісту експліцитного оцінного висловлення була предметом аудитивного аналізу. Ключова інтонаційна група – це іntonogrupa, що є основним носієм оцінного змісту висловлення. Згідно з вимогами до аудиторів аудитори-філологи мали досвід проведення аудитивного аналізу англомовної мовленнєвої комунікації.

Результати узагальненої оцінки аудиторами варіювання тонального діапазону ключової іntonogrupi оцінних висловлень відображені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Частотні характеристики актуалізації тонального діапазону ключової іntonogrupi експліцитних оцінних висловлень (%)

Стать комуніка нта	Характер оцінного висловлення за шкалою оцінок	Вид експліцитного оцінного висловлення	Діапазон ключової іntonogrupi				
			широкий	розширен й	середній	звужений	вузький
жіноча	Позитивне	ПЕЖ	10,00	40,00	40,00	0,00	1,00
	Негативне	НЕЖ	13,30	30,00	33,30	13,30	1,00
чолові ча	Позитивне	ПЕЧ	3,30	33,30	6,70	0,00	6,60
	Негативне	НЕЧ	3,30	10,00	26,70	33,30	26,70

За даними таблиці в позитивних експліцитних чоловічих та жіночих оцінних висловленнях пріоритетні частоти належать розширеному та середньому діапазонам:

Will: Oh, I watched the beginning and then switched over – too gory by half. I can't take that sort of thing ...

Jessica: No, but it was amazing. These people, they looked perfectly OK to me, I mean it wasn't just older women having face-lifts to get rid of wrinkles, there were people in their twenties ... even teenagers [15]. Це позитивне експліцитне жіноче оцінне висловлення реалізоване розширеним тональним діапазоном.

Приклад позитивного експліцитного чоловічого оцінного висловлення актуалізованого у середньому тональному діапазоні:

– *I'm so happy. Happy to see everyone together. Like the old days. Remember when we all drove up to Scotland?*

– *Ah, yes.*

– *You were young. And we felt young.*

– *Oh, we were sick out of the car window [18].*

Частота актуалізації широкого та вузького тональних діапазонів позитивних експліцитних жіночих оцінних висловлень знижена. Як приклад актуалізації широкого тонального діапазону розглянемо таке позитивне експліцитне жіноче оцінне висловлення:

– *He was a drop-out. He dropped out of university, apparently dropped out of his family obligations. Finally he dropped out of life. Literally.*

– *Oh, Eleanor, is that quite fair? He worked really well here. I liked Mark. I don't think he was a dropper.*

– *I don't think ... [12].*

За даними аудиторів позитивним жіночим та чоловічим експліцитним оцінним висловленням не притаманний вузький діапазон.

Результати аудитивного аналізу свідчать про домінування розширеного та середнього діапазонів реалізації негативних експліцитних жіночих оцінних висловлень. У цій діалогічній єдності спостерігаємо актуалізацію негативного експліцитного жіночого оцінного висловлення у середньому тональному діапазоні:

Man: So what happened, then?

Woman: Well, in the first place it turns out that the timetable's a nightmare [10].

В негативних експліцитних чоловічих оцінних висловленнях переважають звужений, середній та вузький тональні діапазони:

– *It's only a suggestion.*

– *This is probably doing the wrong thing [14]* (вузький тональний діапазон).

Домінування розширеного та середнього тональних діапазонів у актуалізації англійських позитивних експліцитних оцінних висловлень представниками обох статей вказує на емоційність вираження позитивної оцінки. На відміну від жіночих, чоловічим негативним експліцитним оцінним висловленням властиве посилення негативної оцінки за рахунок звуженого та вузького тональних діапазонів.

Актуальним для подальшого дослідження оцінних висловлень в англомовному дискурсі вважаємо також виявлення особливостей інтеграції варіативності тонального діапазону, гучності та швидкості реалізації ключових інтонаційних груп оцінних висловлень у соціокультурних сферах мовленнєвої комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемов В.А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации – М., 1974. – 160 с.
2. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення: Монографія. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
3. Кодзасов С.В., Кривнова О.Ф. Общая фонетика. – М., 2001. – 584 с.
4. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи. – К.: Выща школа, 1986. – 159 с.
5. Олинчук В.В. Функция интонации в реализации эмоционально-оценочного значения текста (на материале английского языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — Одесса, 1993. — 144 с.

6. Присяжнюк О.Я. Просодические особенности территориальных типов британского произношения // IX Международная конференция по функциональной лингвистике “Функциональное описание естественного языка и его единиц”: Сб. науч. докладов. Ялта 4-8 октября, 2004./ Отв. ред. А.Н. Рудяков. – Сімф.: Доля, 2004. – 415 с.
7. Торсуева И.Г. Интонация и смысл высказывания/ Отв. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Наука, 1979. – 243 с.
8. Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации. – Рига: Издательство “Зинантэ”, 1974. – 272 с.
9. Cruttenden A. Intonation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 214 p.
10. Evans V., S. Scott. Listening and Speaking Skills for the Revised Cambridge Proficiency Exam 2. – Newbury, Beshire: Express Publishing, 2002. – Cassette 1.
11. Fry D.B. The Physics of Speech. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 148 p.
12. James P.D. An Unsuitable Job for a Woman. – London: BBC Worldwide Ltd, 2002. – CD 1.
13. James P.D. Devices and Desires. – London: BBC Worldwide Ltd, 2002. – CD 1.
14. Leigh M. Secrets and Lies. – CIBY 2000, 1996. – 136 mins. approx.
15. Newbrook J., Wilson J. New Proficiency Gold. – Harlow: Pearson Education Limited, 2002. – Cassette 2.
16. O'Connor J. D. Phonetics. – London: Penguin Books Ltd., 1991. – 320 p.
17. Roach P. English Phonetics and Phonology. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 212 p.
18. Thompson D.M., Scoffield T., Finney A., Evans St. The Mother. – BBC Films, 2003. – 107 mins. approx.

АННОТАЦІЯ

Стаття присвячена експериментально-фонетичному дослідження тональному діапазону експлицітних чоловічих та жіночих оцінних висловлень англомовного діалогічного дискурсу. Результати аудитивного аналізу вказують на емоційність вираження позитивної оцінки обох статей у розширеному та середньому тональних діапазонах та посилення негативної чоловічої оцінки за рахунок звуженого та вузького тональних діапазонів.

Ключові слова: експлицітне оцінне висловлення, варіативність тонального діапазону, емоційність, ключова інтонаційна група оцінного висловлення.

The article deals with the auditory analysis of the pitch range of the explicit male and female evaluative utterances in the English dialogical discourse. According to the results of the auditory analysis, the realization of the positive evaluative utterances on the mid and widened pitch ranges points to their certain degrees of emotionality. The negative evaluation of male utterances is increased due to the degrees of narrowing of pitch ranges.

Key words: explicit evaluative utterance, pitch range variability, emotionality, key intonation group of evaluative utterance.

Ганна Чеснокова
(Київ)

ТЕОРІЯ ПОЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЧИТАЧА: ЕВОЛЮЦІЯ ВІД ТЕОРІЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Поетичні тексти численних авторів різних епох і літературних напрямів зазнавали неодноразового мовознавчого дослідження під різними кутами зору. Увагу привертали різноманітні аспекти вивчення: поетика окремого автора [2], когнітивне підґрунтя [1] та образність поетичного тексту [9, 3], структурні властивості ритму поетичного твору [14], концептуальні й методологічні засади поетичного перекладу [6], кількісний аналіз складових оригінального та перекладеного тексту [13] тощо. Наразі добре розвиненою та науково обґрунтованою в Україні є когнітивна поетика [4], утім, із усією повагою до цієї галузі знань, мусимо стверджувати, що й вона є певною мірою редукціоністською, адже не дає повного розуміння процесів і механізмів реакції читача на поетичний текст,

зокрема у разі, коли автор твору та його реципієнт належать до різних мовних і культурних спільнот.

Тим важливим науковим здобутком, що надав можливість розкрити особливості відголосу читача на тексти, поетичні зокрема, різних авторів та запропонував методику розвинення „чутливості” реципієнта до художнього тексту стала саме теорія лінгвістичної компетенції С. Зінгер [15]. Окрім власне мовознавчих засад, наукове підґрунтя цієї теорії закладено й у численних попередніх розвідках у галузі психології сприйняття, естетики, педагогіки тощо [10-12], які авторка творчо переосмислила й розвинула у лінгвістичному спрямуванні із широким використанням емпіричних методів дослідження.

Педагогічна діяльність авторки теорії С. Зінгер у 1975-1988 роках, а також відвідування нею Літньої школи Британської ради у Ланкастерському університеті 1981 року і власне курс відомого науковця М. Шорта змусили дослідницю замислитися над тим, наскільки успішним є викладання літератури в сучасних університетах і наскільки ґрунтовними й довготривалими залишаються набуті студентами знання. „Скільки [студентів] стають учителями літератури, критиками чи письменниками? Звичайно, ринок справляє тиск, що впливає на їхній вибір, утім питання залишається відкритим: скільки студентів починають любити читати художню літературу, і скільки з них зможуть після закінчення університету інтерпретувати художні тексти?” [16, с. 5]

Висновок С. Зінгер був досить невтішним: студентам подобалося творчо працювати із художніми текстами, поетичними зокрема, вони набували навичок глибинного, втім подекуди механістичного розуміння текстових структур, але здебільшого залишалися пасивними їх спостерігачам, що не розвивали у достатній мірі навичок автономного володіння отриманими знаннями. Як наслідок, авторка виказала припущення про можливість розбудови наукової теорії та методології, які б дозволили зробити знання ґрунтовнішими та довготривалішими через перспективу навчання читача „відчувати” текст та пояснювати власні відчуття із лінгвістичної точки зору.

С. Зінгер справедливо вважає, що для досягнення високого рівня лінгвістичної компетенції у художньому тексті однієї лише інтуїції недостатньо, адже патерни або структури, що їх свідомо або ж підсвідомо використовують чи утворюють автори текстів, справляють певний уплив на читача, а свого роду „gra” із цими патернами не лише розважає учасників, але й підсилює сприйняття, яке згодом виходить на рівень формування лінгвістичної компетенції у художньому тексті [15]. Усвідомлення побудови та набуття компетенції у патернах пізніше призводить до свідомої інтерпретації тексту, де лінгвістичний аналіз є лише початковим етапом, а до уваги мають братися різні контексти: соціальний, індивідуальний тощо. Компетентний читач відрізняється від некомпетентного тим, що він є може розуміти, як саме утворюються лінгвістичні схеми, та встановлювати нові зв’язки вже поза межами тексту, із яким він наразі працює. Компетентний читач сам продукує нові знання, глибоко проникає у художній текст та оцінює релевантність його структур.

Стилістичні структури, за С. Зінгер, матеріалізуються лише тоді, коли читач підпадає під уплив мовних структур [16, с. 6]. Такі структури не фіксовані, а різні читачі відчувають та усвідомлюють їх по-різному, отже згодом демонструють різний рівень лінгвістичної компетенції у художньому тексті.

Власне дисертація С. Зінгер, яка й узагальнює проведене багаторічне дослідження, присвячена вивченняю самого процесу глибинного проникнення читача у художній текст. Її теорія детально розробленою і є підґрунтям програми практично апробованої протягом більш ніж десяти років викладання в різних університетах. З метою уникнення можливого упередженого ставлення авторки до текстів певного історичного періоду чи жанру, С. Зінгер навмисно залучає до дослідження широку парадигму матеріалу, коли важливим є не сам текст, а шляхи досягнення „чуттєвості” читачів до нього та власне реакція читача (*reader response*) [15, с. 2].

Практична частина дослідження проводилася С. Зінгер 1994 року, коли авторка визначилася у методології та практичних цілях і розробила термінологічний апарат розвідки. Процедура „вичленення” компонентів лінгвістичної компетенції включала низку послідовних етапів: заповнення респондентами анкет, проведення діагностичних тестів до та після опанування структурою тощо. Як наслідок, авторка отримала багатий практичний матеріал дослідження та описала основні патерни, яких, на її думку, мають бути свідомий компетентні читачі художнього тексту [16, с. 9].

За С. Зінгер, основними складовими лінгвістичної компетенції у художньому тексті є усвідомлення таких складових, як персоніфікація, іконічність, вибір точки зору, порівняння, невідповідність реєстру, модальність, лексичний повтор та вибір одиниць, неологізм і контраст часу [16, с. 9]. На сприйняття тексту вплив спрямлюють певні чинники, або, за С. Зінгер, принципи: експозиція тексту, місце (де саме читач знайомиться із текстом), тривалість (як довго читач має доступ до тексту), інтенсивність (як саме він читає текст: побіжно, вдумливо, інтенсивно чи екстенсивно), тип читання (у групі чи індивідуально, вголос чи про себе). До уваги беруться й утворення перехресних зв’язків, проектування власних відчуттів (чи має читач певні очікування перед тим, як звернутися до тексту?), умовиводи (чи може читач робити висновки за текстом?) та інтенціональність (чи усвідомлює читач причину написання тексту?).

Згідно з теорією С. Зінгер, лінгвістичну компетенцію у художньому тексті можна, не зважаючи на певну удавану абстрактність цього поняття, категоризувати та вимірювати, що й, власне, передбачається емпіричними методами дослідження. Експерименти, що їх проводила авторка та її учні й послідовники, довели, що така компетенція може бути розвиненою на певних, визначеніх та описаних С. Зінгер, рівнях. Ці рівні вирізняються від відсутності компетенції (*absence of awareness, AA*) до сигналів компетенції (*signals of awareness, SA*) та присутності компетенції (*presence of awareness, PA*).

У випадку відсутності лінгвістичної компетенції у художньому тексті більшість аналізу матеріалу надається викладачем, а власне студенти / читачі можуть запропонуваний текст лише описати.

На рівні сигналів компетенції читачі надають епізодичну оцінку тексту, наприклад: „Цей вираз є дуже цікавим. Трансформація простого слова у вірш містить багато змісту. Цікавим є й залучення графіки у вірші” (студент 7, звіт 6). Оцінювання тексту читачем на цьому рівні залишається здебільшого рефлексивним: “Схоже, що вона нібито увімкнула світло у моєму мозку, і я зміг зрозуміти, наскільки фантастичною є література” (студент 10, звіт 1).

На вищому ж рівні – рівні присутності лінгвістичної компетенції у художньому тексті – читачі перетворюються із спостерігачів на формуляторів концептів. Вони розповсюджують власні знання на нові сфери дії, а присутніми є всі елементи компетенції.

Компетентні читачі у змозі встановлювати внутрішні й зовнішні кореляції. Прикладом першої може слугувати звіт студента, який зазначає таке: “Вона читала поезії для того, щоб допомогти нам зрозуміти, як цей вірш побудовано. Читання цих віршів покращувало нашу креативність¹” (студент 2, звіт 10). Установлення зовнішніх кореляцій можна проілюструвати таким прикладом: “Обидва пояснення відкрили мій розум до такої міри, що сьогодні я читав книгу й несвідомо почав перевіряти, скільки голосів я чую у тексті” (студент 10, звіт 9). До того ж компетентний читач, за С. Зінгер, може робити власні узагальнення, як от: “Неологізм – це те, що носії різних мов часто роблять. Чому ми це робимо? Просто тому, що мови не містять слів і виразів, які у змозі висловити те, що знаходиться у нас у голові” (студент 10, звіт 7).

¹ Всі цитати із анкет студентів є оригінальними. Стилістика та виклад матеріалу залишаються авторськими.

Є всі підстави вважати, що теорія С. Зінгер значною мірою універсальна, отже, може бути розвинена до рівня використання у порівняльному аналізі чуттєвості читачів різних країн до текстів, які написані авторами інших мовних спільнот. У застосуванні до зіставного аналізу цілком можливим видається обґрунтування нової теорії – теорії поетичної компетенції читача як логічного розвинення та розбудови теорії лінгвістичної компетенції у художньому тексті у застосуванні до поетичного тексту на рівні декількох мов та як своєрідне підґрунтя аналізу поетичного тексту й методики виявлення реакції читача на поетичний текст. Використання такої теорії у зіставному дослідженні є, на нашу думку, прийнятним і перспективним, адже воно надасть змогу дослідити схожості й відмінності компетенції читача на рівні двох або більше мов і ширше – культур. До того ж це уможливить широке застосування емпіричних методів дослідження тексту, методик перевірки й валідації отриманих даних, адже традиційним у вітчизняному мовознавстві залишається герменевтичний підхід до інтерпретації тексту індивідуальним читачем, який більше фокусується на теорії, аніж на досягненні практичних результатів.

Матеріалом нашого дослідження є поетичні тексти американського романтизму. Робиться спроба дослідити, як реагують на них читачі, що є носіями не англійської, а інших мов – на початковому етапі української та португальської. Окрім сухо персонального уподобання, вибір матеріалу обумовлений власне „якістю” цих текстів, адже „[н]изка європейських держав має великий історичний досвід і традиції церемоніальної вищуканості й витонченості, що супроводжують їхні офіційні акти. У Сполучених Штатів, однак, такого минулого немає. Історія країни, судячи за справами та поведінкою її державних діячів, є взірцем виключної простоти” [5, с. 152-153]. Те ж саме стосується й американської літератури, романтичних поетичних текстів зокрема. Прості за формулою, вони вражают виключно глибоким змістом, що виходить далеко за межі традиційного романтичного тексту із його звичним фокусом на темах природи, кохання тощо.

Поетична компетенція читача не є простим екстраполюванням теорії С. Зінгер на поетичний текст. Вона є набагато складнішим утворенням, що включає у себе як власні мовні (усвідомлення певних патернів, семантичних властивостей тексту, просодії, точки зору автора тощо), так і позамовні складові (наприклад, соціокультурний компонент, усвідомлення поетичного коду автора).

Отже, теорія поетичної компетенції надає усі можливості до вивчення дихотомії „текст – читач”, коли необхідними стадіями у з’ясуванні реакції читача на текст американського романтизму є стимуляція його до аналізу мовних особистостей тексту, що ведеться із урахуванням особистісної та соціальної індивідуальності читача, а також наголошення на тому, що вибір стилістичних форм автором не хаотичний, а натомість, підпадає під певну систему. Розуміння же читачем стилістичної конструкції лише підсилює сприйняття, коли читач може перейти від підсвідомого до системного.

Для отримання практичних результатів доцільним є проведення низки експериментів, із урахуванням контексту [7, 8], адже саме контекст сприяє побудуванню логічної та обґрунтованої інтерпретації, коли читачі „відчувають” текст, а потім обґрунтують власні враження із лінгвістичної перспективи. До уваги братимуться місце проведення експерименту, його тривалість, інтенсивність сприйняття тощо.

Результати обробки даних повинні продемонструвати, чи у змозі читачі поетичного тексту американського романтизму бачити та „відчувати” найбільш важливі структури у творах, встановлювати внутрішні та зовнішні кореляції та підніматися на рівень узагальнення власного досвіду та знань. Важливим стане і з’ясування реакції читача на запропонований текст в оригіналі та іншомовному перекладу. Проведення експерименту надасть змогу виокремити компоненти поетичної компетенції читача у її схожості й розбіжності із лінгвістичною компетенцією читача у художньому тексті.

Перспективами подальшої розробки теорії лінгвістичної компетенції у художньому тексті й теорії поетичної компетенції читача можуть стати, перш за все, міжкультурні

дослідження, у яких порівнюватиметься ступінь компетентності читача у залежності від його культурної та власне мовної приналежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреєва С.А. Поетическое слово в когнитивном аспекте (на материале английских поэтических произведений викторианского периода): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М.: МГЛУ, 1999. – 23 с.
2. Безребра Н. Ю. Лінгвостилістичний та семантико-когнітивний аспекти поетики Е.Дікінсон: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2007. – 197 с.
3. Бєлєхова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Дис. ... д-ра. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002. – 476 с.
4. Воробйова О.П. Когнітивна поетика в Україні: напрями досліджень // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 24-25 листопада 2004 року. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 37-38.
5. Вуд Д., Серре Ж. Дипломатический церемониал и протокол. Принципы, процедура и практика: Пер. с англ. Ю.П. Клюкина, В.В. Пастюева, Г.И. Фомина. – М.: Прогресс, 1974. – 446 с.
6. Коломіець. Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2004. – 522 с.
7. Durant A., Fabb N. Literary Studies in Action. – London: Routledge, 1990. – 224 p.
8. Fowler R. Literature as Social Discourse. The Practice of Linguistic Criticism. – London: Batsford Academic and Educational Ltd, 1981. – 215 p.
9. Freeman M.H. Poetry and the Scope of Metaphor: Towards a Cognitive Theory of Literature // Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253-283.
10. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Seabury Press, 1974.
11. Lee V. Music and Its Lovers. – London: George Allen & Unwin Ltd, 1932. – 589 p.
12. Rosenblatt L.M. Literature as Exploration. – N.Y.: The Modern Language Association, 1995. – 321 p.
13. Tarvi L. Comparative Translation Assessment: Quantifying Quality. – Helsinki: Yliopistopaino, 2004. – 270 p.
14. Tsur R. Poetic Rhythm. Structure and Performance: An Empirical Study in Cognitive Poetics. – Berne: Lang // http://www.tau.ac.il/~tsurxx/Rhythm_Book_mp/Book_folder/TitlePage.html
15. Zyngier S. At the Crossroads of Language and Literature: Literary Awareness, Stylistics, and the Teaching of EFLit. – Ph.D. thesis. – Birmingham: University of Birmingham, 1994. – 626 p.
16. Zyngier S. Developing Awareness in Literature. – Rio de Janeiro: Faculdade de Letras/UFRJ, 2002. – 102 p.

АНОТАЦІЯ

У статті надається огляд наукового розвитку теорії лінгвістичної компетенції у художньому тексті як конгломерату досягнень мовознавства, літературознавства та естетики, а також її подальшої розбудови у теорію поетичної компетенції читача.

Ключові слова: лінгвістична компетенція у художньому тексті, поетична компетенція, чуттєвість, реакція читача.

The article presents an analysis of evolution of the Literary Awareness theory as a conglomerate of achievements of linguistics, literary studies and aesthetics as well as its further development into the Poetic Awareness theory.

Key words: Literary Awareness, Poetic Awareness, sensitivity, reader response.

Валентина Щербатюк
(Вінниця)

ОБСЯГ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ КОНЦЕПТ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ

Осмислення проблеми взаємозв'язку мови і мислення активізувалось у сучасному мовознавстві. У центрі уваги мовознавців, які досліджують взаємодію цих двох феноменів, властивих винятково людині як істоті розумній, перебуває процес відтворення думок індивіда чи народу в цілому за допомогою мовних знакових систем.

Оскільки мова – це субстанція, формування якої тривало багато тисячоліть, а вдосконалення триватиме вічно, то, зрозуміло, що саме в цій скарбниці зберігається минуле і сучасне всього людства та кожної окремої етнічної спільноти, і, відповідно, накреслюються певні орієнтири на майбутнє. Історія як синтез часових просторів не може розглядатися окремо від духу народу, його життедіяльності, ознак ментальності, тому можемо говорити про своєрідну, створену однією етнічною спільнотою, картину світу, яка охоплює певну сукупність інформації, і, зрозуміло, ті одиниці, через які здійснюється експлікація знань про навколишній світ, а саме, концепти.

Питання визначення концепту цікавить багатьох лінгвістів. Тому з'явилася чимало наукових розвідок, у яких зроблено спробу висвітлити сутність концепту і його структуру. Серед мовознавців, які досліджують концепт і концептуальну картину світу, широко відомі своїми напрацюваннями О.Кубрякова, О.Селіванова, Н.Арутюнова, Л.Лисиченко, В.Іващенко, О.Кузьміна, О.Цапок, І.Дишлюк та інші.

Метою нашої публікації є осмислення лінгвістичного статусу концепту в сучасному мовознавстві. Методологічним орієнтиром нам слугуватимуть праці провідних східнослов'янських дослідників у галузі когнітивної лінгвістики, проаналізувавши які, ми зможемо зробити короткий огляд висвітлення проблеми концепту в сучасній мовознавчій літературі.

Походження терміна *концепт* має глибоке коріння. Поняття *концепт* знаходимо ще в творах античних мислителів, зокрема в працях Арістотеля, що зосередив свою увагу на існуванні різних категорій, які можна було підвести під одне поняття. Відомий філософ середньовіччя Г.Абеляр дотримувався думки, що концепт – це сукупність понять, зв'язок між якими забезпечує виникнення єдиної точки зору на певний предмет [8, с.100].

Проте як можливий об'єкт лінгвістичного дослідження концепт „виділено лише в 20-тих роках ХХ століття” [11, с. 14]. Сам термін концепт, за свідченням І. Дишлюк, походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає „думка, уявлення, поняття”. Первісно цей термін застосовувався в галузі логіки і філософії. За другою версією (автор В.Колесов), яку також наводить вище дослідниця, під концептом розуміли „не *conceptus* („поняття”), а *conceptum* („зародок”, „зернятко”), з якого і виростають у процесі комунікації всі змістові форми його втілення в дійсності” [2, с.15].

Сутність поняття концепт науковці пропонують розглядати в логіко-філософському, логіко-семантичному та психологічному аспектах. Лінгвофілософський аналіз сутності концепту пов'язаний з іменами відомих дослідників у галузі мовознавства Л.Щерби та С. Аскольдова-Алексеєва, які фактично стали основоположниками логіко-філософського аспекту в лінгвістичному тлумаченні концепту. Так, Л. Щерба вважав концепт „логічно сформованим утворенням, утіленим в одиницях мови та відмінним від образів, ідей чи уявлень, пов'язаних з фантазією суб'єкта”. С.Аскольдов-Алексеєв, зазначає О.Цапок „був менш категоричним у своїх судженнях” і називав концепт, мисленнєвим утворенням, яке служить для нас заміщенням у процесі мислення невизначененої кількості предметів одного і то ж роду” [11, с. 14].

Загальнофілософське (логічне) трактування поняття концепт подає В.Калашник у дефініції „Тлумачного словника української мови”, згідно якої концепт – це: „1) смисл знака (імені), 2) загальна думка, формулювання, 3) вигадка, фантазія” [19, с.458].

Узагальнювши наукові здобутки попередників, розуміємо, що у вузькому значенні (логіко-філософський аспект) концепт ототожнюють з поняттійною компонентною слова, що дослідники називають по-різному: денотат, десигнат, сигніфікат, лексичне значення, референт.

У логіко-семантичному аспекті концепт розуміють як парадигматичну структуру, яка формується на базі синтагматичних відношень його назви, зафікованих у тексті. О.Селіванова доводить, що концепт може бути представлений за допомогою знакової форми і в процесі його опису обов'язково використовуватиметься метамова семантичного запису [8, с.122].

У психологічному аспекті концепт розглядають як таку ментальну структуру, которую можна назвати системою психічних утворень, які в умовах пізнавального контакту з дійсністю забезпечують можливість надходження інформації і вибірковість інтелектуального відображення. окремі науковці схильні вважати, що між лінгвістикою і психологією має бути надзвичайно тісний зв'язок, аргументуючи це тим, що лінгвістика в багатьох випадках має шукати відповідь у психології, і, навпаки, саме лінгвістика може прийти на допомогу психології, намагаючись пояснити ті явища, що стосуються роботи головного мозку людини. Напрацювання психологів корисні лінгвістам передусім тому, що їм необхідно в своїх дослідженнях виходити за межі лінгвістики з метою кращого розуміння мови .

Спроби науковців дати цілісний опис концепту пов'язані також і з проблемою розмежування цього терміна з такими як поняття, значення, денотат, а також опису співвідношень концепту з такими сутностями як образ, символ, архетип, міфологема тощо.

Поняття як категорія логіки відрізняється від концепту. Відмінність полягає в тому, що концепт об'єднує інформацію про всі ознаки реалії, а поняття охоплює лише основні істотні її ознаки. Схиляючись до цієї думки, Ю.Степанов уважає, що „концепт і поняття – терміни різних наук” [9, с.42]. Поняття здебільшого використовується в логіці й філософії, тоді як концепт – у математичній логіці, а останнім часом – у культурології. Тому, мабуть, його ще називають згустком культури у свідомості людини, мотивуючи це визначення тим, що за допомогою концепту культура входить у ментальний світ людини. Крім того, поняття можуть змінюватися або накладатися одне на одного. Це явище залежить від стану фрагментів картини світу, які можуть повністю змінюватися або змінювати лише свою структуру.

Чітке розмежування концепту і поняття пропонує В.Жайворонок, стверджуючи, що „за поняттям стоїть передусім реалія, предметна субстанція”, а „за концептом – не лише предметна віднесеність, предметний смисл, а й слово – ім'я реалії” . „Поняття зазвичай утілюється в найближчому значенні слова”, а „концепт – це зміст поняття, і смисл” [3, с.25].

Концепт відрізняється від значення, оскільки відображає внутрішній зміст слова. Цю відмінність пояснює М.Кочерган, уважаючи, що під концептом розуміють усі наші уявлення про об'єкт, які містять у собі обов'язково зв'язок зовнішнього світу із внутрішнім світом людини. Значення ж розглядається як абстрактна сутність, „репрезентація якої не пов'язана з мовцем і адресатом” [5, с.152-153]. На відміну від концепту значення слова не є елементарною семантичною одиницею. Воно ділиться на більш елементарні смисли.

Розмежовується також денотат і концепт. Основна відмінність полягає в наявності світоглядно узагальнювальних характеристик, властивих концепту. За дефініцією денотат – це „предмет чи явище навколоїшньої дійсності, з яким співвідноситься певна мовна одиниця; те, що можна назвати певним іменем” [5, с.402]. А за допомогою концепту

можна репрезентувати в мові „відомості про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу” [5, с. 427].

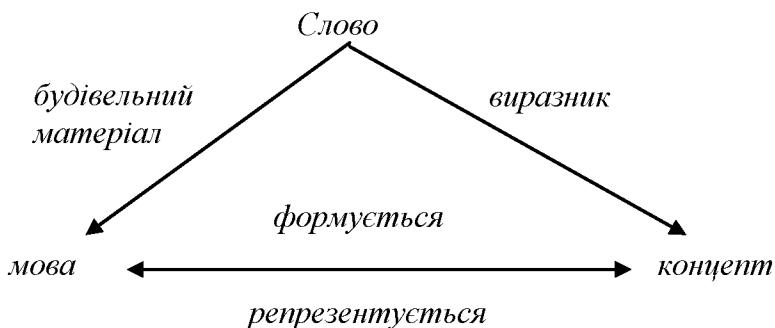
Поняття концепт учені розглядають і в парі з поняттям символ, адже відомо, мова людини символічна, тобто така, що передбачає наявність у ній символів, які можуть створювати модель загальної поведінки.

Отже, як бачимо, символ і концепт – поняття не тотожні. Кожний символ може бути концептом, але не кожний концепт може бути символом. Символ як явище специфічно національне виходить з образу, який є категорією свідомості. Художній образ як форма відображення дійсності носить більш конкретний, як правило, визначений, усталений характер, а концепт – це узагальнення рівня свідомості. Крім того, концепт стверджує фрагмент мовно-концептуальної картини світу, а художній образ створюється автором, концепт – не індивідуальний, це сутність народної свідомості, художній образ має індивідуальний характер.

Чітке розмежування необхідно провести також між концептами та етноміфологемами, що розглядаються як національно-своєрідні образи, які відбивають загальнолюдську дійсність, зокрема світ живої і неживої природи, через дзеркало етнічних та індивідуальних уподобань. Зрозуміло, що не всі уявлення і знання людини про світ зводять до етноміфологем, але всі вони членуються на концепти. Кожна етноміфологема може становити як окремий концепт, так і входити до структури концепту.

Матеріальним втіленням концепту, його виразником є слово і сполучення слів. Це надзвичайно складна сутність, у значенні якої зберігається світло і тепло тисячоліть, таємниці Всесвіту, таємниці вічності, примхливо переплетені думка і фантазія, почуття й асоціації, що незабаром спресовані й закодовані особливим шифром сприйняття людиною навколошнього реального світу. Визначаючи відмінність між словом і концептом, відштовхуємося від того, що слово має граматичні категорії, які не розповсюджуються на концепт, а коло його значень чітко окреслене. Крім того, концепти, на відміну від слів, можуть пересікатися, а одна лексема може слугувати мовним знаком кількох концептів. Слово ж, у свою чергу, розглядається як тіло знака для концепту чи групи концептів.

Дослідючи слово як мовну одиницю, А. Вежбицька дотримується думки про те, що слова „відображають і передають спосіб життя і спосіб мислення”, який є характерним для певного суспільства [1, с.267], його культури. Для того, щоб зрозуміти культуру, її особливості та найголовніші риси, людина як носій мови, звичайно, має проникнути в зміст слів, які кодують певну культуру [1, с.31]. За словами О. Потебні, „мова – це зовнішній вияв думки” [6, с.16], яка виражається за допомогою слова настільки, наскільки слово служить засобом до її створення [6, с.131]. Доповнюючи тезу, сформульовану О.Потебнєю, зазначимо, що саме мова формує концепт. Отже, підsumовуючи, можна сказати, що слово і концепт – різнопланінні поняття, але зв'язок між ними все ж існує: слово є будівельним матеріалом для мови, у якій формуються концепти, і виразником концептів, репрезентованих у мові. Схематично зобразивши цей взаємозв'язок, отримаємо таку послідовність :

Досліджуючи глибше зв'язок мовної картини світу і концептуальної картини світу, можна виділити основні функції концепту, які полягають у репрезентації змісту інформації про світ за допомогою мовних засобів, а також у її збереженні в мовному просторі. Уважається, що в мозку людини повинен бути такий рівень уявлення про навколошній світ, на якому інформація, що передається за допомогою мови, має зіставлятися й порівнюватися з інформацією, яка надходить з інших джерел. Рівень, на якому мовні, сенсорні й моральні типи інформації переробляються разом, де вони взаємодіють і доповнюють один одного, називається концептуальним. Основними одиницями концептуального рівня виступають, як правило, концепти, джерелом виникнення яких є досвід людини. А позаяк на виникнення концептів впливає і досвід людини, і спосіб її життя, сформований протягом багатьох століть, то можна стверджувати, що концепти, за висловом А.Вежбицької, є „частиною генетичної спадщини людини” [1, с.17], осередком її ментального світу, який пов’язаний з мовою та культурою етносу. Національна мова, національна ментальність та національна культура, стверджують, становить три взаємопов’язані грани, якими й висвічується особистість народу.

Мова будь-якого етносу перебуває в стані постійної змінюваності. Виходячи з цього, більшість учених відстоюють думку, що концепт – явище динамічне, завдяки чому вони можуть не тільки змінюватися, а й вступати між собою в системні відношення. Крім того, окремий концепт може пов’язуватися з іншими концептами для вираження деякого смислу, певної інформації.

Концепти також можуть взаємно проникати один в одного, „розчинятися ... , зберігаючи при цьому самостійність і цілісність” [2, с.25]. Отже, можемо стверджувати, що концепт перебуває в стані постійного розвитку, нагромаджуючи знання, набуті людиною і репрезентовані тільки в мові, бо саме мовна структура є одним з найважливіших експлікаторів концептів.

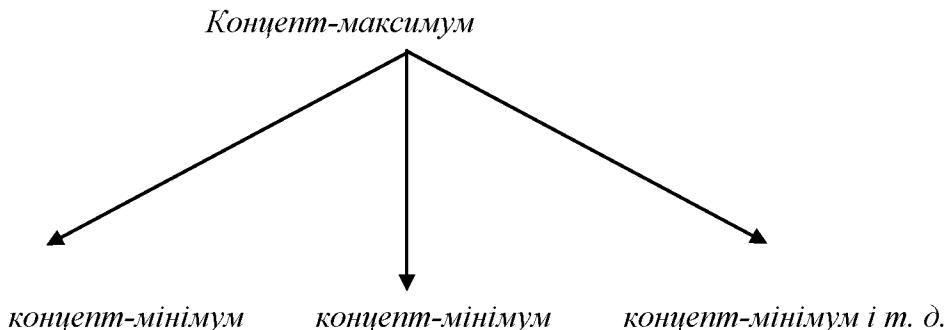
Концепт – це фрагмент знання, досвід особистості, зrozуміти який можна лише за умови проникнення в структуру аналізованого лінгвістичного явища, адже тільки структура концепту дозволяє повністю осягнути ту інформацію, яка сконденсована в ньому.

Проблему визначення структури концепту вже неодноразово порушували багато представників когнітивної лінгвістики (Ю.Степанов, В.Іващенко, Н.Рябцева, І.Дишлюк та інші). Кожен із мовознавців висловлює власний погляд, але всі тлумачення, як бачимо, зводяться до однієї сутності: концепт – явище подільне. Так, на думку Ю.Степанова, концепт має „ярусну будову”. На „нижніх поверхах” міститься зміст концепту, який „читається словами”, а на „верхніх” – та інформація, яка „має відношення до ментального простору” [7, с.23]. Такий зв’язок „поверхів” називають інтегрованим, тобто таким, що містить як мовний, так і ментальний компоненти. При цьому кожен компонент теж може бути складним синкретичним утворенням, яке, у свою чергу, може поділитися на певні елементи .

Уявляє концепт як сукупність елементів І.Дишлюк. У структурі концепту дослідниця виділяє ядро, яке називає „домінантою, ядерним елементом” [2, с.7] та ті додаткові елементи, які допомагають репрезентувати цей концепт у мові в повному обсязі. „Ядром концепту є стрижневе слово..., що у процесі осмислення „обростає” семами, а в тексті реалізується через мовні одиниці (слова, сполучення, речення)” [2, с.21].

Близьким до наведених тверджень є, на нашу думку, погляд А.Вежбицької. У своїх теоретичних міркуваннях дослідниця пропонує розглядати концепт-максимум і концепт-мінімум. У концепті-мінімумі немає повного володіння смислом слова, а концепт-максимум охоплює повне володіння смислом слова [11, с.30]. Беручи до уваги думку А.Вежбицької, припустимо, що концепту-максимуму властива особлива здатність: можливість реалізуватися в мовному потоці за допомогою концептів-мінімумів, яких, уважаємо, може бути різна кількість (один або більше). Такі роздуми підводять нас до

висновку, що будь-який концепт може складатися з деякої (іноді невизначененої) кількості мікроконцептів. Таким чином, концепти-мінімуми можуть бути компонентами концепту-максимуму. Спробуємо це зобразити схематично:

Цікавим до виділення структурних елементів концепту як єдиного цілого є підхід В.Іващенко. Дослідниця розрізняє „такі макрокомпоненти змістової ... структури концепту: системотворчі та контекстуально-фонові”. Системотворчі компоненти – це сукупність когнітивної, конативної та емотивної складових. Когнітивний компонент охоплює інформацію про світ та носія певної мови як представника деякого етносу. Відношення між людиною та об'єктом у полі її зору кваліфікується як емотивний компонент. Реалізація ментальних установок та ціннісних орієнтацій суб'єкта відображення, сфокусованих на фрагменті дійсності, становлять основу конативного компоненту. Інформацію „про визнання кожним індивідом своєї належності до тієї чи іншої громади (соціальної групи)” несе один з контекстуально-фонових компонентів – ідіо- та соціокомпонент. Контекстуально-фоновий компонент епохи подає відомості про „конкретно-історичні умови життя та діяльності соціокультурної спільноти”. І, нарешті, контекстуально-фоновий факторний компонент важливий охопленням інформації „про особливості географічного положення території проживання етносу та кліматичні умови, екологічну ситуацію, а також економічні, політичні, релігійні, правові та інші чинники” [4, с.22-27].

З викладених вище міркувань про сутність концепту стає абсолютно зрозуміло, що глибокий та багатоаспектний аналіз цього мовного явища проводився неодноразово, що створило передумови для виділення об'єктивної лінгвістичної категорії концепт як одного з основних семантических понять когнітивної лінгвістики. Проте, як уважає В.Іващенко, „проблема визначення змісту ... концепту як одиниці етнокультури залишається доволі актуальною. Її складність полягає в тому, що, на сьогоднішній день немає спеціальних... засобів, за допомогою яких можна було б описати менталітет тієї чи іншої соціокультурної спільноти” [4, с.18]. Огляд мовознавчої літератури схиляє нас до висновку, що сутність аналізу концептуальної сфери полягає у поясненні ментальних та психіческих ресурсів людської свідомості, а також тієї інформаційної системи, що здатна повністю відобразити і знання, і досвід мовця. Досліджуючи будь-який концепт, ми зможемо проникати в його внутрішню будову і розуміти той зміст, який у ньому сконденсований і стає зрозумілим унаслідок загального аналізу, що в мовознавстві дістав назву концептуальний.

Крім того, осмислення поглядів лінгвістів, викладених у спеціальній літературі, дає змогу виділити такі ключові положення про сутність концепту:

- термін концепт виник ще в античні часи;
- як об'єкт лінгвістичного дослідження концепт виділено у 20-их роках ХХ століття;
- сутність концепту розглядається у логіко-філософському, логіко-семантичному та психологічному аспектах, що забезпечує комплексність аналізу концепту, який уважається складною лінгвістичною сутністю;

- цілісний опис концепту пов'язаний з відмежуванням цього терміна від таких як поняття, значення, денотат, образ, символ, міфологема;
- порівняння вищезгаданих лінгвістичних сутностей переконливо доводить, що вони – різноплощинні, але, поза всяким сумнівом, перебувають у взаємозв'язку;
- слово є виразником концепту і будівельним матеріалом, що забезпечує репрезентацію концепту в мові;
- концепт – явище динамічне, тобто здатне змінюватися й вступати у зв'язок з іншими концептами, проникати в них;
- за своєю природою концепт – явище подільне, тобто таке, що має свою структуру, яка є, на думку мовознавців, надзвичайно складною;
- усе викладене вище дає змогу сформулювати таке визначення сутності концепту: концепт – сукупність знань, людського досвіду, утілених у певній мовній одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: „Языки русской литературы”, 1999. – 776с.
2. Дишлюк І. Лексико-семантическое выражение концепта „природа” в поэтической мові Ліни Костенко: Дис. ... канд. фіолол. наук: 10.02.01/ Харківський національний університет ім. В. Каразіна. – Харків, 2002. – 210с.
3. Жайворонок В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С.23-35.
4. Іващенко В. Компоненти змістової структури концепту як одиниці етнокультури // Українська мова. – 2004. – №4. – С. 18-27.
5. Кочерган М. Загальне мовознавство: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2003. – 464с.
6. Потебня А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 190 с.
7. Романова Т. Интерпретация концептуальной структуры публицистического текста (на материале дневниковых заметок О. Павлова „Бывшие люди“) // Вопросы филологии. – 2005. – №1 (19). – С. 23-28.
8. Селиванова Е. Когнитивная ономасиология: Монография. – Харьков: Изд-во Украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248с.
9. Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2004. – 992с.
10. Тлумачний словник української мови / Гол. редактор доктор філологічних наук професор В.С. Калашник. – Харків: Прapor, 2005. – 992с.
11. Цапок О. Мовні засоби репрезентації концепту „краса” в поезії українських шістдесятників: Дис. ... канд. фіолол. наук: 10.02.01/ Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2003. – 191с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема концепту в сучасному мовознавстві через призму досліджень взаємозв'язку мови і мислення. Сутність поняття концепт автор з'ясовує в логіко-філософському, логіко-семантичному та психологічному аспектах.

Ключові слова: концепт, концептуальна картина світу.

The article deals with the problem of concept in modern linguistics. It is considered with the help of the prism of the correlation between the language and the thinking. The concept is analyzed in logical-philosophical, logical-semantic and psychological aspects.

Key words: concept, conceptional image of the world.

Алла Яворська
(Кам'янець-Подільський)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ДИХОТОМІЇ “ГРІХ - СПОКУТА” НА ТЛІ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОЇ КАРТИНИ РОМАНУ Р.ІВАНИЧУКА “ОРДА”

У мові знайшла своє відображення властивість мислення людини, яка живе у природному та соціальному середовищі, переносити на свій внутрішній світ і його об'єкти антропоморфні та біоморфні характеристики. Здатність людини співвідносити явища з різних областей, виділяючи в них спільні ознаки, є основою властивих кожній культурі систем кодів, серед яких виділяють рослинний (вегетативний, фітоморфний), зооморфний (анімальний, теріоморфний), перцептивний, соматичний, антропоморфний, предметний, харчовий, хімічний, кольору, простору, часу, духовний, теоморфний (божествений) [1, с.16]. Посилення уваги до вивчення мовних образів, символів, які творять особливий код культури, за допомогою якого носій мови описує навколоїшній світ та інтерпретує внутрішній, зумовило переорієнтацію мовознавців з об'єкта на суб'єкт пізнання, тобто з мовних одиниць та явищ на носіїв мови. Наукові студії, пов'язані з цими проблемами, а також з питанням взаємодії мови і мислення, спричинили формування лінгвоконцептології. Наукові пошуки в цій галузі знайшли висвітлення у працях Ю.Степанова, В.Карасика, С.Воркачова, О.Бабушкіна, І.Стерніна, З.Попової, О.Селіванової, В.Кононенка, Т.Космеди та ін. Одним із базових понять лінгвоконцептології є лінгвокультурний концепт, який, за визначенням С.Воркачова, є вербалізованим культурним смыслом – семантичною одиницею “мови” культури, а також синтезуючим лінгвоментальним утворенням, яке методологічно прийшло на зміну уявленню (образу), поняттю та значенню і включило їх у себе в редукованому виді [1, с.10].

Увага до вивчення національної мовної картини світу зумовила виникнення досліджень концептів, що вивчаються в контексті літературних творів, або ж у контексті фольклорних творів. Такі наукові праці, на думку В.Іващенко [4, с.4], оформились в окремий підрозділ лінгвоконцептології – художню концептологію, у руслі якої ми й плануємо проводити наше дослідження. В.Кононенко вважає, що для висвітлення смыслу концепту потрібне заличення широкого набору додаткових (щодо значення слова-поняття) показників смыслу, семантичних конотацій, асоціативних та інших параметрів, які лише в своїй сукупності дозволять наблизитися до смыслу концепту. Художній текст якраз і створює умови виявлення широкого спектра різного роду відтінків, співзначень, трансформованих і переосмислених понять, що ускладнюються тими ж таки асоціаціями й оцінками [5, с.15].

Наше дослідження ми обмежили рамками лише одного художнього твору. Це зумовлено, по-перше, тим, що художньо-образна картина роману Р.Іваничука “Орда” значною мірою відображає концептосферу української національної свідомості, а по-друге, – цінністю фактичного матеріалу, дібраного методом суцільної вибірки. Матеріалом дослідження у рамках зазначененої статті є лексичні одиниці, що вербалізують концепти “гріх” та “спокута”.

Мета дослідження – провести аналіз особливостей репрезентації концептів “гріх” та “спокута” в дихотомічному аспекті. Досягнення мети вбачаємо у розв’язанні таких завдань: дослідити взаємозв’язок концептів “гріх” та “спокута”, обґрунтувати їх значущість в аналізованому творі.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає такі визначення лексем, що вербалізують аналізовані концепти: гріх – 1. рел. Порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін. 2. Помилка, непорядний вчинок; якась хиба, помилка, недогляд. 3. у

знач. присудк. сл. Непорядно, недобре; недозволено [2, с.198]. Велика кількість дериватів, поданих у словнику – гріховний, гріховність, гріхово, гріховода / гріховодник, гріховодити, гріховодницький, гріховодник, гріховодниця, гріхопадіння; грішити, грішний, грішиник, грішиниця, грішно, грішок – вказують на те, що слово і поняття “гріх” осмислювалися як у контексті релігійних, так і в контексті соціально-побутових уявлень. Таке осмислення гріха присутнє і в художньо-образному світі роману. Наприклад:

– Я проклятий за цей гріх, тому приношу із собою зло [3, с.259].

Тоді простить йому Господь всі прогрішення – більшої послуги Україні нині годі зробити [3, с.374] – (афікси про-, -енн-, що характеризують дію).

Єпіфаній ступив на пором, пропустивши поперед себе гурт прочан, і привітався Божим іменем з перевізником, молільниками, а паче зі святою місциною, на яку, обурений колись гріховністю сітого монашества, не ступав багато літ [3, с.394] – (вказівка на ознаку; ідеальна (нематеріальна) сутність).

– Ні, – відповів Єпіфаній, втотивши від несусвітного сорому голову в подушку, – Я. мабуть, дуже грішний... [3, с.242]; Прибитий соромом Єпіфаній пішов, куди справила молодиця, одягнувшись його на дорогу в чоловічу одяжу, певно таки вдовою була; йшов пригнічений її красою і своєю неміччю й не міг забагнути, від чого та неміч у нього, чейже снилися водно гріховні сни, від яких він рятувався молитвами й постом [3, с.242] – (суфікси -н-, -овн- зі значенням ознаки і якості).

Але ж людина – не звірина, що не мислить, а тому й грішити не здатна, людина мусить осмислювати свої вчинки [3, с.365]; – Усі ми втішаємо себе малими ділами, велико согрішаючи свою участю в ділах неправедних [3, с.349] – (дії, виражені дієсловами та формами дієслова (дієприслівником); у другому прикладі накладається значення інтенсивності дії).

– Все, що нам нині залишилося, – це Том! Петро – тиран, Меников – злодій, і кожного після них ми самі спалюємо, тільки великий магістр був непогрішний і святий [3, с.359] – (префікс не- має заперечну оцінність зі значенням відсутності ознаки, яка підсилюється префіксом по- та вживанням синоніма святий).

Спокута у словнику потрактовується як відбування покарання за вчинення, злочину, провини і т. ін.; каяття [2, с.1176]. Деривати лексеми – спокутний, спокутування, спокутувати, спокутатися – є менш численними, ніж деривати лексеми “гріх”, але так само вербалізують знання та уявлення народу про спокуту. Словник подає тлумачення ще однієї лексеми, яка, на нашу думку, як і лексема “спокута”, репрезентує ядро концепту та є засобом, за допомогою активізації якого відбувається вхід до концепту покута: – 1. Визнання своєї провини, вияв жалю з приводу неї, каяття. 2. Покарання за вчинений злочин, провину, поганий учинок і т. ін. 3. іст. Церковне покарання за злочин або гріхи. Деривати цієї лексеми теж не численні: покутний, покутник, покутниця, покутування, покутувати [2, с.845].

У тексті твору читаємо: ... – Орлик подав Єпіфанієві списаний дрібною в'яззо пергамент, – і проповідуй слова правди навіть у німих чертогах. Може, цим спокутуєши свою провину за те, що не встояв перед первородним гріхом нашого народу – зрадою своєї совісті [3, с.280]; І втямив: злагоду в Природі не руйнувало більше виття вовкулаки, здох звір у його душі – Бог прийняв спокуту [3, с.413]; Зажевріла, як колись, у душі надія, що прилетять на озерце лебеді, і серед них він знову знайде свою незаплямовану душу – білу Лебедицю: може, прийде вона до нього виміряти вартість покути [3, с.324]; Квола й боязка думка про своє вине, ніж покутницьке призначення, вкралася до Єпіфанієвої душі і додала супротивної сили [3, с.315]; Єпіфаній підвівся, щоб далі продовжувати свій покутний шлях ... [3, с.393]; – Бачиш, отче, – вимовив Полуботок, – моє тіло витримує. А душа твоя – ні. Ще довго доведеться тобі покутувати [3, с.343].

Отже, як бачимо, деривати від лексем гріх і покута відносяться до різних категорій та позначають дії, виражені іменниками і дієсловами (прогрішення, гріховність, грішити,

спокута, спокутувати, покута, покутувати) та ознаки чи якості, виражені прикметниками (*грішний, гріховний, покутницький, покутний*).

Концептуальна дихотомія “гріх – спокута” визначається нами як ключове утворення, яке відкриває шлях до осмислення концептосфери художньо-образного світу роману. Цей висновок випливає з того, що: 1) концепти “гріх” і “спокута” є безпосередньо пов’язаними між собою та з іншими концептами у творі; 2) ці ж концепти є основними в розкритті характеру головного героя та в мотивації більшості сюжетних колізій.

Авторське розуміння понять гріха та спокути сконцентрувало в собі знання народу про ці поняття. Саме цей фактор є ключовим у вербалізації аналізованих концептів. Через увесь твір простежується іх нерозривний зв’язок. Як і в народному світобаченні, гріх – це вчинок, що вартий осуду й має спокутуватися людиною, яка його вчинила. Але у творі знаходить відображення уявлення народу про гріхи батьків, які спокутують діти. Наприклад: ... *I ось так само, як їхні діти будуть покарані за гріхи батьків, – показав на постіак, що стояли з нагайками край врітих під фундамент траншеї, так і ми мусимо нині відповідати за гріхи наших предків ... Чиї гріхи? Та, згадаймо хоча б жорстокого Романа, кривавого Святополка Окаянного, недалекоглядного Хмельницького, плазуна Брюховецького, скритного Мазепу... Та що там – за князів та гетьманів! За лінівство і байдужість простих батьків наших: чом же чухалися, замість того, щоб посисти свій простір і загнуздати для себе час? Тому й судить нас Бог* [3, с.347-348]; *I сказав пророк: “Яхве передав мені список гріхів народу, за які одна частина загине в полум’ї, другу поженуть у полон, а третя розсіється по всьому світі”. Чи не така сама доля спіткала твій народ, що гине за вітчівські і свої власні гріхи?* [3, с.369]. Індивідуально авторським, як бачимо у другому мікроконтексті, є осмислення гріха усього народу, а не окремих людей, які спокутують, відповідно, не конкретні діти грішників, а – усі наступні покоління. Ця ідея є наскрізною у творі.

Великого значення в ідейній канві роману набуває значення слова як носія інформації, приховання чи замовчування якої осмислюється автором як великий гріх: ... *Святеннику, мовчання – гірший злочин, ніж убивство. Убивця навіть наміру не має повернутися до людей, вони йому не потрібні, і йому суджено жити серед вовкулак. А мовчуни, що сприяли мордерцям, залишають для себе стежку до людей і суть підлішими за вбивць* [3, с.264].

Характерною власне для історичних подій, зображеннях у творі, є інтерпретація аналізованих, пов’язаних концептів. Описуючи батуринську розправу, автор говорить про злочин проти українського народу, про *несусвітне зло*: *Чи ж то не з доброго наміру вийшов я уранці на Гончарівський майдан, а став помимо волі свідком і співучасником несусвітного зла* [3, с. 277]. ...Що задумав Меншиков з ним діяти, не знав Єпіфаній, та зрозумів, що його митарства за батуринський гріх продовжуються, що князь єдиний, мабуть, словив пробліск ченцової непокори в Глухові й хоче здолати тепер його до кінця, щоб не залишилося в імперії непокорених й на розплід [3, с.314]; по-іншому розуміє свій батуринський гріх Меншиков: – *Що може вчинити Месія? – Привести народ до каїття. – I властителів? – Перш за все. – Тоді відпусти мені батуринський гріх: якщо я вбив у Батурині українського Месію – можу спокійно доживати віку* [3, с.319].

Очищення, звільнення від гріха досягається покорою, терпіння, спокутою: *“Я задав тобі покуту, отче. I ти сповнив її, осмисливши початок нашої відвічної боротьби. Вільний ужє єси від гріха...”* [3, с.409]; ... Якби цього не сталося, ти б утопився у тванючі зла так само, як полковник Ніс: *образ Лебедиці Мотрі додає сил до спокуті. А спокута – найтяжче випробування: звитяга в битві, подвиг з любові, героїзм з ненависті – це тільки миттєвості, в яких виявляється людська сутність, і по них ще не можна судити ні про мужність, ні про міць, ні про самовідданість людини. Праведна людська сутність виховується і гарантується лише в спокуті.* Тому я кажу: *не квася викупити свою провину. Гріх твориться за мить, усвідомлення гріха триває вічно. Під пострахом, під карбачем усвідомленого гріха, ти виростиши чесних дітей, з тим гріхом*

звіряти мешкожен свій вчинок, гріх стояти мешкоже, мов пес, на сторожі твоєї душі, застерігати мешкоже від заздрості, захланності, неробства, ти відправляти мешкоже службу Господові, будеш писати книгу чи малювати ікону Богоматері на стіні храму з думкою, щоб не вкрався у молитву, слово або мазок фальши колись учиненого гріха. – Чи ж то тільки я согрішив: весь народ мовчки споглядав як його топчуть. Чому повинен покутувати я один? [3, с.330]. Запитання, яким закінчується мікроконтекст, є риторичним і повторюється у тексті неодноразово, що дозволяє говорити про реалізацію ще одного значення понять “гріх” – “спокута” у структурі концептуальної дихотомії. Це значення безвихідного становища, яке актуалізує інший концепт, що є важливим ментальним утворенням, вербалізованим у творі. Це концепт “шлях”, виділений та досліджений Т.Радзієвською, який у романі “Орда” актуалізується через синонімічні лексеми: *Всі ці дороги перед тобою, і ти мусиш вибрести з них одну, і в надії, що очистишся на ній, і хоч знову зустрінешся з брудом і гріхом, хоч знову розчаруєшся – однаково йтимеш, долаючи перешкоди, бо ніде нема гладкої стежі до правди [3, с.394]; Зносить потужній плин Дніпра шкарапалупу порому навскоси до причалу, звідки беруть початок усі шляхи, крім того одного, що мусить знайти для себе приречений на покуту чернець [3, с.395]; ...А здолавши хресну дорогу, постав на батуринському згарнику хреста, признаїшся народу во грісі своїм і дай себе розіт'яти. І аж тоді на місці своєї ганьби воздвигнеться справжній чистий храм, якого ти досі марно шукаєш, бо не хтось, а ти своїм гріхом мовчанки споганив наші святыни. [3, с.412].* Актуалізація зв'язку підкреслюється повтором лексеми “гріх” на початку та вкінці мікроконтексту.

Аналіз тексту показав, що поряд із концептом “дорога” через концептуальну опозицію “гріх - спокута” розкривається ще один, не менш важливий концепт українського ментального простору – “душа”. У вербалізації цього концепту, такою ж мірою, як у вербалізації усієї концептосфери роману відбились народні уявлення про душу людини:

– Я зболена твоєю душа... Бідний мій страждальцю, як багато горя впало на тебе, і дай, боже, тобі сили вистраждати його.

– Ale ж ти ділитимеш зі мною у спокуті терпіння, і мені буде легше...

Я чистота душі твоєї, і з тобою буду тільки тоді єдина, коли сам очистишся. Яка ж бо зі мною спокута, зі мною тобі радість. Покутувати можна тільки наодинці зі своїм гріхом [3, с.271]. Можливо душа та її чистота є показником процесу спокуті.

Отже, аналіз особливостей вербалізації дихотомічних концептів “гріх” та “спокута” дозволяє зробити наступні висновки: 1) концепти “гріх” і “спокута” є безпосередньо пов’язаними між собою та з іншими концептами у творі (шлях, душа); 2) задекларовані концепти є основними в розкритті ідейно-художнього змісту твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія концептів / Под ред. В.И.Карасика, И.А.Стернина. – М.:Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 1440с.
3. Іваничук Р.І. Мальви (Яничари). Орда: Романи. – Х.: Євроекспрес, 2000. – 416с.
4. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2006. – 328с.
5. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Монографія. – Київ – Івано-Франківськ: “Плай”, 2004. – 248с.

АННОТАЦІЯ

У статті зроблено спробу аналізу концептів “гріх” та “спокута” у дихотомічному аспекті на матеріалі роману Р.Іваничука “Орда”. У концептосфері роману нами виділено також концепти “шлях” та “душа”, які є одними з основних

концептів української ментальності та перехрещуються із задекларованими концептами.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, значення, інтерпретація, вербалізація

The article deals with the attempt of analysis of the concepts “sin” and “atonement” in dichotomic perspective in R.Ivanychuk’s novel “Horde”. In the conceptual sphere of the novel we also pointed out the concepts “road” and “soul”, which are among the main concepts of the Ukrainian mentality.

Key words: concept, lingual picture of the world, meaning, interpretation, verbalization.

СТИЛІСТИЧНО МАРКОВАНІ ДОМІНАНТИ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Лариса Алексєєва
(Бердянськ)

ВИРАЖАЛЬНІ МОВНІ ЗАСОБИ У ТЕКСТАХ ХУДОЖНЬОГО, РОЗМОВНОГО ТА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛІВ (лінгводидактичний аспект)

Перехід до особистісно орієнтованої моделі освіти передбачає розвиток внутрішніх можливостей учнів, їхніх потреб, інтересів, емоцій, почуттів. Досвід емоційно-ціннісного ставлення до знань формується тоді, коли в процесі навчання мають місце емоційні переживання учнів.

Метою статті є висвітлення методичних аспектів, пов'язаних із уживанням учнями 5-8-х класів виражальних мовних засобів у текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів. Об'єктом дослідження є процес уживання учнями 5-8-х класів виражальних мовних засобів. У статті передбачено аналіз таких питань: проблема комунікативно-діяльнісного підходу до навчання мови, типологія мовленнєво-комунікативних прав із уживанням виражальних мовних засобів у текстах розмовного, художнього та публіцистичного стилів.

Проблема комунікативно-діяльнісного підходу до навчання мови пов'язана з практичною спрямованістю, що акцентують Концепція і Державний стандарт мовної освіти. Такий підхід забезпечить виховання мовної особистості у процесі мовленнєвої діяльності, що передбачає формування комунікативних умінь і навичок.

Суть функціонально-стилістичного аспекту в тому, що засвоєння виражальних засобів мови і розвиток умінь та навичок спілкуватися можливі через усвідомлення функцій мовних одиниць у текстах різних стилів.

Робота зі стилістики потребує належної уваги з боку вчителя, постійної цілеспрямованої мовленнєвої підготовки учнів, починаючи з 5-го по 11-й клас середньої школи. Адже метою стилістики як науки є навчати вміло користуватися мовно-естетичними нормами. Школярі, вивчаючи всі розділи української мови, повинні засвоїти також стилістичні особливості мовних засобів, що безпосередньо впливає на рівень їхньої мовленнєвої культури.

Проблему тексту, проблему сприймання учнями-підлітками художнього твору, естетичного впливу тексту на школярів, проблему “підліток у навчанні” активно досліджували лінгвісти, психолінгвісти, лінгводидакти, методисти: О. Біляєв, П.Блонський, М.Вашуленко, Л.Виготський, І.Гальперін, Л.Жабицька, М.Жовтобрюх, В.Крутецький, Г.Костюк, О.Леонтьєв, Л.Лосєва, В.Мельничайко, Н.Мещерякова, Н.Молдавська, О. Никифорова, В. Сухомлинський, І. Синиця, Є.Пасічник та інші.

Учитель української мови та літератури повинен вміти зацікавити вихованців змістом навчального матеріалу, викликати справжні пізнавальні позитивні емоції, які допоможуть вникнути в проблему, зрозуміти її. Надаючи великого значення виховній силі емоційної лексики, М.І. Жинкін писав: “Давно відомо, що за певних умов словесний вплив на людину може викликати в неї таку сильну емоційну реакцію, що слід її залишиться надовго, а деколи і на все життя” [3, с. 315].

“Засобами слова вчитель не тільки повідомляє знання, але й спонукає своїх вихованців до певних вчинків, ставить до них певні вимоги, домагається дисципліни, дає поради, здійснює моральну підтримку, висловлює співчуття, хвалить...” [3, с. 316]. І в результаті такого впливу на учня у його мовленні “...відчутні не тільки результати

виконаної роботи, а й вольові та емоційні якості учня. В ньому можна помітити впевненість учня в собі чи байдуже ставлення до того, про що він говорить, витримку чи повну розгубленість” [3, с. 317].

Будуючи свої висловлювання, школярі повинні враховувати характерні особливості стилю і жанру, відповідно до яких добирати вивчені мовні засоби, проте в школі на цей аспект мовної освіти звертається мало уваги.

Старшокласники уже ознайомлені з такими художніми тропами, як епітет, порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, перифраз, оксиморон, антитета. Актуалізуючи в учнів знання літературознавчих понять, словесник має зазначити, що в основі їх лежать лексичні явища – переносне значення, омоніми, пароніми, синоніми, антоніми. Крім того, на відповідних текстах слід показати учням, що стилістично маркованими виступають усі групи словникового складу мови.

У підручниках та збірниках вправ, як правило, недостатньо уваги приділяється стилістичній ролі та функціонуванню морфологічних і синтаксических одиниць у текстах художнього, розмовного, публіцистичного стилів, що не сприяє комплексній систематичній роботі з удосконалення граматико-стилістичних умінь школярів.

Сучасні досягнення психолінгвістичної та методичної науки свідчать про те, що глибоке, всебічне оволодіння засобами рідної мови виявляється не тільки у з'ясуванні граматичної сутності тієї чи іншої категорії, а й насамперед в умінні свідомо, комунікативно виправдано, стилістично грамотно користуватися ними в різноманітних умовах мовленневого спілкування.

В основі стилістичної роботи під час вивчення сучасної української мови мають бути принципи:

- органічного поєднання системи стилістичної роботи з вивченням граматики;
- оцінки виразності мовлення;
- поєднання аналітичної роботи із синтетичною [2, с. 123].

Дотримання цих вимог зорієнтує школярів на всебічний аналіз лексических і граматических одиниць, встановлення зв’язку між формально-граматичною, смыслою та стилістичною сторонами, покаже доцільність використання цих одиниць у мовленні. Врахування зазначених специфічних принципів передбачає широке застосування таких ефективних методичних прийомів, як спостереження та аналіз мовних явищ, порівняння, контекстний розгляд стилістичних засобів, синонімічна заміна, редактування та ін.

Маємо тісний зв’язок стилістики з розвитком мовлення. Стилістика подає правила семантичної, функціональної та емоційної доцільності використання синоніміческих синтаксических одиниць у процесі спілкування, що є основою смыслою виразності мовлення та ознакою культурного оволодіння мовою загалом.

Завдання, що передбачають добір виражальних засобів мови, пізнання і відтворення стилістичних особливостей тексту, цілеспрямоване спостереження, порівняння, складання власних текстів передбачають ряд мисленнєвих операцій, стимулюють самостійне мовлення, мобілізують чуттєво-мовленнєвий досвід учня і розкривають зв’язок мови з життям.

Запропонована нами система мовленнєво-комунікативних вправ відображає три основні етапи вироблення навичок мовлення: 1) формування вмінь будувати і вживати виражальні мовні засоби в мовленні (усно і письмово); 2) розвиток умінь добирати відповідний мовний матеріал для вираження змісту висловлювання; 3) формування вмінь самостійно використовувати засвоєні виражальні мовні засоби в текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів.

* Робота з текстом. 1. Спостереження над текстом:

Коли ми обминаємо липовий шлях і спиняємось у чудовій долинці, нас оточує воркування струмків. Радісно стіваючи, вони заклопотано поспішають собі і до ставків, і до левад, і на Ведмежу долину, де в’юниться невеличка красива річечка. Вона ще спить собі, а струмочки весело б’ють у бубни і витанцюють на її кризі...

Ми прислухаємось до річки, і вона знову затріщала за верболозами (За М.Стельмахом).

2. Питання і завдання до тексту:

1) визначте тему тексту;

2) які почуття викликає у вас опис весни? Чому? (Почуття радості, весняний настрій);

3) знайдіть слова, за допомогою яких автор передає ці почуття (радісно, весело, витанцюють);

Слово вчителя: Слово – може означати не лише поняття, але одночасно позначати почуття, ставлення до предмета, тобто мати емоційне забарвлення.

– Яке слово, на вашу думку, річка чи річечка більш емоційне?

Слово вчителя. І це невипадково. З погляду стилістичної приналежності слова діляться на емоційно нейтральні та емоційно забарвлені. У слова виникає стилістичне забарвлення, в якому виражається ставлення мовця до слова.

– Яке стилістичне забарвлення вносить слово *струмочки* у текст? (Очікування весни, весняний настрій.)

– Випишіть із тлумачного словника лексичне значення слів: *нікчемний, пройдоха*. Знайдіть у словнику стилістичні позначки до них.

4) Що спільного у словах *долинка, річечка, струмочки*? (Суфікси, які надають словам ласкавого значення і звучання.)

5) Подумайте над лексичним значенням слів *чудовий, красивий*. Емоційність міститься у лексичному значенні самих слів.

* Творчий диктант на заміну в тексті мовних одиниць.

Визначте мовні засоби, за допомогою яких речення тексту пов'язані між собою.
Прочитати речення. Замінити виділені слова синонімічними словами-дублетами з довідки.
Яку функцію виконує дублювання тотожних слів у художніх текстах?

1. *Звучала тужливим криком чайки кобза, піднімаючи на гребенях хвиль бентежний голос співака* (За В.Скуратівським). 2. *Білокорі берези висвічувалися білизною стовбурів, шумували плетевом кіс* (За Є.Гуцалом). 3. *У словах козак, чумак, хлібороб, кобзар відображені найголовніші сторони існування українського народу* (За Н.Бібік). 4. Цей мотив звучить глибоко символічно, закликає всіх людей бережливо ставитися до землі, шанувати її, повернатися на землю своїх *батьків* (За М.Дмитренком). 5. Чи є вітер, чи нема його, а деревце, позеленівши, *дрижить*, наче холод і переляк увійшли в кожений листок (За М.Стельмахом). 6. *A мале хлоп'я давно вже степом мчиться* (О.Олесь).

* Підкреслити епітети в поданому віршованому тексті. Визначити ключові слова, звернути увагу на їх співвідношення з інтонаційним логічним наголошенням.
Поміркувати над тим, як епітети допомагають авторові “намалювати” осінній пейзаж.
Вивчити поезію напам'ять.

Красива осінь вишиває клени

Червоним, жовтим, срібним, золотим.

А листя просить: – Виший нас зеленим!

Ми ще побудем, ще не облетим.

А листя просить: – Дай нам тої втіхи!

Сади прекрасні, роси – як вино.

Ворони п'ють надкльовані горіхи.

А що їм, чорним? Чорним все одно (Ліна Костенко).

* Прочитайте текст. До якого стилю мовлення він належить? Визначте тему.
З'ясуйте лексичне значення і роль виділених слів. Користуючись “Коротким словником синонімів...”, доберіть до них нейтральні слова (домінанту) і замініть ними виділені.
Поясніть, чи можлива така заміна. Обґрунтуйте доцільність використаних автором синонімів.

*Після травневих дощів з жартівлим гуркотом грому й **грайливими** гадючками **бліскавок** у червні зайшла **тривала** година, що наприкінці місяця перетворилася на спеку, а далі в нерухомому розпеченному повітрі зависла посуха. **Ники** в невеликому міському саду гіллясті клени, на берестах і тополях не перешіптувалося застигле листя, на центральній вулиці вкривалися **ципким** шаром **пороху** зачучверлі қущі жовтої акації, і старі верби на берегах мілкої річки... сумно спускати до води довге віття. Все навколо благало дощу (Б.Антоненко-Давидович).*

Довідка. Світилися, сяяли; тремтить-тріпоче; життя-буття; котиться-летить; батька-матері; видзвонювали-голосила.

* Визначити, які художні засоби використано в уривках.

● Скажи мені правду, мій добрий козаче,

Що діяти серцю, коли заболить?

Як серце застогне і гірко заплаче,

Як дуже без щастя воно зацемить? (Нар. пісня) – **градація**

Довідка. *Градація* – стилістична фігура, що полягає в поступовому нагнітанні семантично близьких і синтаксично однотипних компонентів задля підвищення чи пониження інтенсивності їх значення, емоційно-експресивного забарвлення всього висловлювання.

● Воскресайте, камінні душі,

Розчиняйте серця і чоло,

Щоб не сказали

Про вас грядуці:

– Їх на землі не було. (В.Симоненко) – перифраз

Довідка. *Перифраз* – слова, усталені словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносними й описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо.

● – Про Київ все співала недосяжний

I так згасала, мов свята свіча. (І. Кочерга) – евфемізм

Довідка. Евфемізм – троп, благозвучне слово або вислів, що вживається для непрямого, прихованого, зокрема пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви.

* Прочитайте речення. Проаналізуйте стилістичні функції дисфемізмів. Замініть їх стилістично нейтральними синонімами. Як від цього зміниться емоційно-експресивне забарвлення тексту?

Довідка. *Дисфемізм* – троп, що полягає в заміні звичайної, нейтральної назви грубим, вульгарним словом або висловом з метою приниження об'єкта її позначення, для емоційного підсилення та увиразнення висловлення.

1. Він так багато памякав про всяку всячину, а того, що мав сказати в першу чергу, так і не сказав (О. Гуреїв). 2. Вона тишається та величається, як собака в човні, розчепірила лікті, задерла тику вгору, закотила очі під лоб, а запаска так і роз'їхалася на обидва боки, аж кінці черкаються об землю, ще й сорочка біліє (З тв. І. Нечуя-Левицького). 3. Пошарпанана містечкова друкарня байдоро рипала єдиним тут маховиком – пекла стандартизовані відозви (Я. Качура).

* Випишіть із поданих речень авторські неологізми. Як впливають ці слова на стилістичне забарвлення тексту?

1. Весна! Весна! Яка блакить, який прозор! Садками ходить брунькоцвіт, а в небі – злотозор (З тв. П. Тичини). 2. Гойдання лип гуде золотокаре, Соснова жалоць, урочистість глиць, І присмеркові розсити сунниць, І в погарі спочили крутояри (З тв. В. Стуса). 3. Збирають світлі, золоті меди Веселокрилі та прозорі бджоли (М.Рильський).

* Прочитайте. Визначте мовні засоби, за допомогою яких речення тексту пов'язані між собою (у тексті їх виділено).

Калина

Будь-якої пори привабливий калиновий кущ. Навесні він прикрашений ніжними зеленими суцвіттями. А літньої пори чарує розкішною зеленню густого ланатого листя. На початку осені **калина** вже прикрашена кетягами рум'яних ягід. До перших морозів **рослина** пишається золотим убранням. Узимку ж **калиночка** вабить добрі примороженими, вже цілком їстівними ягодами. Яскравими вогниками полум'яніють **ягоди** серед голого потемнілого гілля.

Краса калини оспівана в багатьох піснях, казках і легендах (За О. Супруненком).

* Запишіть текст. Підкресліть емоційно-забарвлені слова. Яка їх роль у створені стилю?

Аж ось – шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить саме в тім місці, де вода рине через каміння, то ти б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий кришталь рине з гори і б'ється на дрібній склянки об каміння.

Над річкою Трубайло стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим в'язом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіпляється за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине да рине! Оце ж тая й Туррова Круча (П. Куліш).

* Замініть виділені слова синонімами, поданими в дужках. Чи зміниться від цього стилістичне забарвлення висловлювання? Обґрунтуйте авторське словоживання.

Розквашена (розмочена) вчораши нім дощем рілля (земля, ґрунт) присмоктувалася (прилипала, приставала, приkleювалася) до чобіт (взуття, сап'янців), наливалася їх свинцем. Тож коли вийшов (отинувся, вибрів) на виблігений осінньою сьлотою (негодою, мрякою, моквою) і вітрами берег дрімливої (сонної, нерухомої, спокійної) Стубли – наче (неначе, ніби, мов, немов) від пут (кайданів, оков) позбавився (звільнівся, позбувся).

В одному місці Стубла окреслювала (обводила, робила) величенъкий (чималий, здоровий) гак... . На самісінському згині (завороті, закруті, вигині) річки багряніла (виднілася, червоніла, рум'яніла) якась цятка, ніби (неначе, мов, немов) там в один віхоть (жсмут, пук, пучок, горстку) зібралися всі промені великого (чималого, здорового) червоного сонця, що якраз (саме, у цей момент, у цей час) сидало на спочинок (заходило) за даленіючи горби (бугри, пагорби). На острівці росла... червона рута (За Є. Шморгуном).

* Прочитайте. Поясніть, якими мовними засобами в кожному уривку досягаються чіткість і послідовність висловлювання.

I. Чи знайоме вам те гостре,
до фізичного болю гостре почуття нудьги
за рідною країною, яким обкіпас серце
від довгого пробування на чужині?

Чи відомий вам такий психічний стан,
Коли за один рідний звук, один образ
рідний ладен бувавши заплатити роками життя? (М. Коцюбинський)

II. Дивовижний світанок на лісовій галевині. Сонце ніяк не може вибратися з-поміж дерев. Дятел улаштував свій убогий сніданок на старій сосні, ожили метелики (В. Земляк).

III. Тихо, поволі, нога за ногою, пливе валка битим шляхом у безлюдній пустелі. Достоту корабель той у безвітря серед моря. Тихо, поважно чвалають і чумаки за своїми волами. Не чутъ гомону, наче душа розмовляє з степовою тишею... (Панас Мирний).

Пригадаймо разом. Найголовніші умови логічності мовлення:

1. Сполучаючись, слова повинні утворювати смислову єдність. Наприклад: дуже приємний (а не страшенно приємний).

2. Правильний порядок слів і речень, тобто послідовне розташування “даного” і “нового” в тексті. Наприклад: З розтопленої штучної смоли (“дане”) одержують нитки (“нове”). Ці нитки (“дане”) називають синтетичним волокном (“нове”). Багато з таких волокон (“дане”) міцніші від сталі (“нове”).

3. Логічно правильна побудова тексту (вживання службових, вставних слів як засобів зв'язку речень у тексті). Наприклад: *Як нестремно летить час! Здається, лиши чора ми тішилися новорічними святами, а вже почався лютий – останній місяць зими. Хоч за своїм характером він і найконозистіший, та однаково сонце повертає на весну* (В. Скуратівський).

4. Для логічно правильної побудови тексту важливе значення мають синоніми, займенники, повторення окремих слів, простих і складних речень, виділення абзаців.

Цілеспрямована робота над засвоєнням учнями семантики мовних одиниць, особливостей і правил використання їх для вираження певного значення, для передачі конкретних змістових і стилістичних відтінків, для реалізації їхніх виражальних можливостей, вибору з існуючих засобів найбільш вдалих для конкретної ситуації, а також вправи на використання виучуваних одиниць у власному мовленні учнів для передачі певного змісту – все це не лише розвиває мовлення школярів, а й створює мотиваційне забезпечення навчального процесу.

Запропонований підхід до навчально-виховного процесу з мови допомагає учням уникнути трафаретності у викладенні думок, вчити їх висловлювати власні судження, враження з приводу побаченого чи прочитаного, дає можливість відчути багатозначність і невичерпність мовних засобів, культивує мовно-естетичні смаки й уподобання, як того вимагає сучасна концепція навчання мови [1, с.19].

У ході дослідження з'ясовано, що робота буде більш ефективною, якщо її проводити не лише на спеціальних уроках з “Лексикології”, а й під час вивчення іншого лінгвістичного матеріалу.

Такий підхід до вивчення мови допоможе активно виходити з-під духовної облоги, оволодівати мовою як природним засобом саморозвитку і самовираження. Цілеспрямовано використаний на уроках мови текст узможить учителя від механічного викладу, стане джерелом методичної творчості, чинником потужного впливу на думку та мову учня.

Можна передбачити, що систематична і цілеспрямована робота, спрямована на уживання учнями 5–8-х класів виражальних мовних засобів, сприятиме формуванню необхідних умінь і навичок учнів, допоможе досягнути виразності, оригінальності мови, їхнього мовлення. Однак ця тема потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О.М. та ін. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – №1. – С. 16-22.
2. Пліско К. Викладання синтаксису української мови. – К., 1989. – 156 с.
3. Психологія: Учебник для педагогіческих інститутів / Под ред. А.А.Смирнова. – М., 1987. – 427 с.

АНОТАЦІЯ

У статті викладено методичні аспекти, пов’язані з уживанням учнями 5–8-х класів виражальних мовних засобів у текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів.

Ключові слова: Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання мови; типологія мовленнєво-комунікативних вправ із уживанням виражальних мовних засобів у текстах розмовного, художнього та публіцистичного стилів; основні етапи вироблення навичок мовлення.

Methodical aspects, which are connected with work of pupils of 5-8 forms on using of linguistic means of expression in art, colloquial and publicistic texts are investigated in this article.

Key words: *communicative – active approach to language teaching; theory of language activity; typology of speech – communicative exercises with use of linguistic expressive means in literary, colloquial and publicistic texts.*

Євгенія Антонюк
(Вінниця)

,ЖИВІ, ГРІЗНІ, ОГРОМНІ СОНЕТИ..."

I.Франко. „Вольні сонети”, 1880

Вагоме місце у творчому доробку Івана Франка належить сонетам. Саме він чи не вперше в українській літературі продемонстрував особливі можливості цього популярного європейського жанру, розширив його тематичні й естетичні обрії, усталені класичні форми.

Протягом усього творчого життя I.Франко використовував цей жанр, написавши до сотні сонетів, більшість яких увійшли до першої поетичної збірки „З вершин і низин” (1887), менша їх кількість у наступних збірках: „Зів’яле листя” (1896), „Із днів журби” (1900), „Semper tiro” (1906) та ін.

Його сонети досліджували О.Білецький, А.Добрянський, О.Мороз, Д.Павличко, Яр.Славутич, інші літературознавці, наголошуєчи на їх самобутності й оригінальності, новаторській наповненості соціальним змістом. Так, О.Бойко в монографії „Поезія боротьби” констатує, що „високі” теми відомих сонетарів автор „Каменярів” опустив на „низини” життя соціальної й національної боротьби трудового народу [1, с.88], а М.Рильський, захоплений франківськими сонетами, стверджує, що в них відбилась „колosalна постать невтомного, непримиренного борця проти соціальної неправди” [3, с.109]. На полемічний характер багатьох творів цього жанру в спадщині Каменяра вказують О.Білецький, Д.Павличко, Л.Таран та ін.

Перші сонети Івана Франка з’явились в роки навчання у Дрогобицькій гімназії, коли він робив лише перші кроки в художній творчості. Талановитий гімназист привернув увагу професора-словесника Івана Верхратського, який високо оцінив літературні вправи свого учня, заохочу - вав його до написання художніх творів. Пізніше I.Франко з вдячністю згадував улюбленого вчителя, зізнаючись, що саме I.Верхратський мав великий вплив на становлення його літературного смаку.

Серед багатьох класиків європейської літератури, чиєю творчістю особливо захоплювався гімназист I.Франко, були Данте Аліг’єрі, Франческо Петrarка, Вільям Шекспір – відомі майстри сонетної форми.

У сімнадцятому вірші, що увійшов до циклу „Вольні сонети”, I.Франко констатує:

*Колись в сонетах Данте і Петrarка
Шекспір і Спонсор красоту співали,
В майстерну форму, мов різьблена чарка,
Свою любов, мов шум-вино, вливали [4, X, с. 146]*

Гімназійні літературні вправи спонукали I.Франка вчитися у світових майстрів слова. Він уважно студіює й перекладає їхні твори. Не випадково в числі перших художніх спроб юного Франка були саме сонети. Його захопила вишукана строгість цього середньовічного ліричного жанру, технічна складність строф. Іван Франко намагається наслідувати своїх геніальних попередників, разом з тим не копіювати їх. За образним висловом О.Мороза, він у стari міхи вливає нове вино.

Перші спроби I.Франка – сонетаря увійшли до циклу „Вольні сонети”. Це 17 віршів, написаних протягом 1873-1889 років, переважна кількість їх датується 1880-

1881 р.р. Самою назвою „Вольні сонети” автор наголошує, що він не дотримуватиметься канонічних вимог сонетарів, а послуговуватиметься ними довільно. Свою думку він підсилює вдалою антитезою. Для нього сонети то не лише „пани”, але й „раби”.

*Сонети – се раби. У форми пута
Свобідна думка в них тримтить закута.*

А з іншого боку :

*Сонети – се пани. В них мисль відроду
Приглушену для форм; вони вигоду,
Пожисток кинуть, щоб ловити моду:
Се гарний цвіт, що не приносить плоду [4, X, с. 139].*

Мета І.Франка – зробити свої сонети „живими, грізними, огромними”. Свій „молот Каменярський” він не поміняє на „різець Петrarки тільки тому, що це модно”. Поет докоряє своїм сучасникам:

*Замість валити панський гніт і царський,
Ти скрився в поетичні закамарки!
Гіркий, та нешкідний удар писарський,
Мов полинівки чарка у шинкарки. [4, X, с. 139]*

Уже в ранніх віршах І.Франко старі сонетні форми наповнюють актуальними й соціальними проблемами, картає суспільний лад, при якому „чесній думці перетяті крила, а правду й волю як звіра женуть” (сонет п’ятий), де вільне слово закуто в кайдани.

Звичну тематику сонета – кохання, морально-етичні проблеми, краса природи – Франко поглиблює насамперед соціально-національними мотивами. Так, у четвертому сонеті „Народна пісня” поетом возвеличено улюблений жанр української народно-поетичної творчості – ліричну пісню. Вдалим є порівняння її зі степовою криницею, що „сьзою тихою журчить” і тамує спрагу.

*Криниця та з живою, чистою водою –
То творчий дух народа, а хоч в сум повитий,
Співа до серця серцем мовою живою.*

*Як початок криниці нам на все закритий,
Так пісня та з джерел таємних ллесь сльозою,
Щоб серце наше чистим жаром запалити [4, X, с. 140 - 141].*

Сонет засвідчував орієнтацію юного поета на народні джерела, на фольклор як на основу власної художньої творчості. „Він свідчив про те, що у свідомості молодого Франка жило сильне почуття єдності з народом, якому він присвятив усе своє життя”. [2, с.105].

Хоча це була перша спроба в жанрі сонета Івана Франка, проте вона демонструє художній талант поета-початківця, майстерне володіння словом, зокрема простими тропами. Тут, крім порівнянь, яскраві епітети: „хвиля срібна”, „рух живий”, „вода пречиста”, „мова жива” та ін.

Таке ж вдале використання тропів у третьому сонеті – „Котляревський”. Для Івана Франка автор „Енеїди” – „орел могучий”, що

*... у щасливий час
Вкраїнським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.*

*Та був у нім завдаток сил багатий,
У огнік, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас огорівати” [4, X, с. 140].*

Загалом сонет „Котляревський” – розгорнута алегорія. На думку Дмитра Павличка, ця поезія може бути прикладом використання Франком сонетної форми для нового змісту, як і в класичному сонеті. Тут перші два катрени виступають своєрідним заспівом. Перший терцет – постпозиція, у якій автор в попередні образи лавини, яку птах помахом крила обламав, вкладає новий зміст. Другий терцет яскравіше розкриває алегорію:

вогонь автора „Енеїди” зогріває його нащадків.

Більшість „Вольних сонетів” Каменяра наповнені глибокими соціальними проблемами. У десятому вірші він картає суспільний лад, при якому

... *Народів горстє мала
Себе вважає світом, паном всьої
Землі і ціллю всього, що на світі!* [4, X, с. 143].

Поет застерігає можновладців, що надходить той час,
Коли з мільйонів серць, мов божий грім,
Закута правда бухне і застиглі
Шкарлющи світа розірве на нім [4, X, с. 142].

Увиразнюють звучання твору епітети „огненна хвиля”, „кривава хвиля”, „бліскуча освіта”, „швидкий поступ”, метафори „правда бухне”, „думка розів’ється”, „буря зломить” та ін.

Одним із найяскравіших у циклі „Вольних сонетів” є дев’ятий, у якому поет закликає сучасників до плідної праці на благо рідного народу. Лиш праця очистить світ від ржі, що „нищить силу”.

*Лиш праця ржу зотре, що грудь з’їдає,
Лиш в праці муїса виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в праці варто і для праці жити* [4, X, с. 143].

Останні рядки цього вірша стали крилатими. Алітерація (з – с) посилює його звучання, епітети „дивна сила”, „пришиблене серце”, „чуття живе”, анафора „лиш” увиразнюють авторську думку, посилюють його патетику.

У „Вольних сонетах” звучить віра в соціальне й національне визволення українського народу. Показовою з цього приводу є „Пісня будущини” (тринацятий сонет)

*Знов час прийде, до найтяжчого бою
Останнього, за правду й волю милу
Ти поведеш народи і прогнилу
Стару будову розвалиши собою.*

*I над обновленим, щасливим світом,
Над збратаючи чистими людьми
Ти зацвітеш новим, пречудним цвітом* [4, X, с. 144].

Ліричний герой чує впевнені кроки, швидку ходу своїх сучасників, що наближають світлу будущину трудовому люду. Читача вражают яскраві епітети: „найтяжчий бій”, „ясна звізда”, „воля мила”, „щасливий світ”, „пречудний цвіт”; персоніфікації „серця твою почують давню силу”, „істотою цілою ми чуєм хід” та ін.

Як і в попередніх сонетах, тут у двох катренах стверджується провідна думка. Це своєрідна зав’язка поезії. У першому тривірші тема поглибується, а в другому розв’язується протиріччя. Тут той же п’ятистопний ямб, те ж римування: катрени базуються на двох римах (абба), тривірші – на трьох (вгв, ввг). У катренах охоплююче

римування, а в тривіршах – суміжне й перехресне. Стисливість сонета, суворі вимоги класичної форми (до речі, І.Франко їх не завжди дотримувався) дисциплінують думку ліричного героя, роблять її чіткою й лаконічною.

Аналогічна життєстверджуюча ідея звучить у чотирнадцятому вірші „Вольних сонетів”. Щасливе прийдешнє він порівнює з добрым лікарем, який „*смілою рукою*” очистить „*погані струти*” і „*всю гниль нещадно з тіла вирве*”. Трудящі зрозуміють своє призначення і розпочнуть пору „*розумних дій*”.

Крім соціальних тем, у „Вольних сонетах” автор торкається й тих, що були споконвіку характерні цьому жанру: возвеличення жіночої краси й світлого почуття кохання, захоплення гармонією навколошньої природи і магією естетичного впливу на людину мистецтва, зокрема живопису. Так, у шостому вірші, високо оціненому літературною критикою, йдеться про загадковість жіночої душі, яку ліричний герой не може збагнути. Вдало скориставшись засобом протиставлення, автор намагається заглянути в протиречиве жіноче серце. Воно для нього то „*лід студений*”, то „*запашний чудовий цвіт весни*”, то холодне „*світло місяця*”, то „*стяг веснний, що до побіди кличе*”, то колючі терни, то „*ангел надземний*”, то „*демон лютий з пекла глибини*”.

В останньому тривірші (замку сонета) розгублений ліричний герой, так і не збагнувши таємниць і протиріч жіночого серця, констатує:

*Ти океан: манши і потопляєш,
Ти рай – добутий за ціну оков.
Ти літо: грієш враз і громом убиваєш* [4, X, с. 141]

Вірш вражав не лише сучасників дев'ятнадцятирічного закоханого Івана Франка. Він чарує і наших сучасників. Яр. Славутич назвав цей сонет шедевром української поезії. І справді, у ньому захоплює гармонія змісту й форми, насиченість з першого погляду вищуканими, а насправді простими й зрозумілими художніми засобами – лексичними, синтаксичними й фонетичними, насамперед епітетами й порівняннями, стилістичними фігурами, алітераціями.

Вже ранні твори І.Франка, учня Дрогобицької гімназії, свідчать про його глибоку обізнаність зі світовою класичною літературою, живописом, музигою, архітектурою. Він обожнював мистецтво, відчував його могутній естетичний вплив на людину. Вірш „Сікстинська мадонна” (одинадцятий сонет) присвячений безсмертному творінню Рафаеля. І.Франко, як і художник, схиляється перед величним материнським подвигом, протиставляючи скромну зовнішність земної жінки її духовній красі. Він зачарований лагідним, ласкавим поглядом матері, зверненим на дитя, яке вона ніжно пригортає до грудей. Ця любляча жінка – мати з „*лицем небесним*”, лагідним блиском „*немеркнучої краси*” уособлюється з образом Матері Божої. Вірш насичений релігійною лексикою (Богиня, Бог, райська рожа, дух, рай і пекло). Риторичне питання „*Хто смів сказати, що не богиня ти?*” і ствердження „*Так, ти богиня!*” увиразнюють авторську думку, надають твору особливого піднесенногозвучання. Пройдуть тисячоліття, а величний образ Богородиці – Мадонни будитиме світлі почуття багатьох поколінь шанувальників мистецтва й материнської величини.

Як бачимо, з усього огрому Франкової спадщини, вже ранні сонети були тим індикатором, що висвічував найпотаємніші глибини душі юного поета, розкрив його найінтимніші настрої та переживання. Їх новаторство проявилось насамперед у змісті, в актуальних для того часу суспільних темах, проблемах, ідейному спрямуванні. Зміни настроїв і почуттів тут безпосередньо пов’язані з реаліями суспільно-політичного, громадського, особистого життя митця. Це була лірика „романтичного ідеалізму”, – як її називали сучасники І.Франка.

Новий зміст поет не завжди вкладав у канонічну форму: ні віршовий розмір, ні порядок розміщення рим, ні способи римування І.Франка не такі строгі, як у класичних європейських сонетах. У подальшій творчій праці Каменяр поглиблюватиме зміст своїх

сонетів, удосконалюватиме художню форму. Це ми особливо відчуємо у наступному циклі „Тюремні сонети”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Поезія боротьби: Лірична зб. „З вершин і низин”. - К.: Держлітвидав, 1958.- 140с.
2. Історія української літератури XIX ст. 70-90-ті роки : У двох кн. Кн. 2 (за ред. О.Гнідан). - К.: „Вища школа”, 2003.- 438с.
3. Рильський М. Франко - поет // Рильський М. Література і народна творчість. – К.: Рад. письменник, 1956. – 262с.
4. Франко І. Збірник творів: У 50-ти т.– К.: Наукова думка, 1976 – 1986.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про один із найулюбленіших жанрів поетичної творчості Івана Франка. Перші сонети письменника з'явились в час його навчання у Дрогобицькій гімназії. Вони були написані під впливом європейської літератури, яку гімназист любив і непогано зізнав. Тематика перших сонетів досить різноманітна. Особливістю ранніх сонетів І.Франка було те, що в них звучали, крім традиційних, соціальні мотиви.

Ключові слова: алегорія, епітет, жанр, лірика, проблематика, сонет, теза.

The article deals with one of the favourite genres of Ivan Franko's poetry. The writer's first sonnets appeared during his study at Dragobich school. They were written under the influence of the European literature which the school student liked and knew rather well. The topics of his first sonnets are quite different. The peculiarity of Ivan Franko's early sonnets was the usage of social motives, not only traditional ones.

Key words: allegory, epithet, genre, lyricpoetry, problem, sonnet, thesis.

Евеліна Босева
(Одеса)

ХРОНОТОП ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ОНІМНОГО ПРОСТОРУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Локально-tempоральний континуум художнього твору (художній хронотоп) [1, с.133] є невід'ємним компонентом образного мікросвіту, створеного майстром слова. Справді, час і простір – це два основні параметри художнього цілого, які визначають сюжетний рух, композицію, образну систему, усі рівні художності, входячи до будь-якого тексту „навіть раніше, ніж художник чи дослідник, що досліджує творчість художника, починає замислюватись над ними” [4, с.240]. Визначивши свій художній світ, митець, відповідно до художніх параметрів, вибудовує весь художній простір, пов'язуючи воєдино або контрастно протиставляючи хронос і топос окремих сюжетних ліній, різноманітних персонажів, їх власну темпоральність і локальність. І лексеми-хронотопи функціонують у потрібному авторові ключі, зазнаючи у контексті численних метаморфоз, набуваючи різноманітних конотативних нашарувань. Хоча їхня кількість надто невелика, вони стають тим художнім стрижнем, каркасом, на якому базується вся мовностилістична і художньо-образна система. Саме ця частина номінаційної, і зокрема онімної системи, що поєднує в собі топонімію і хрононімію, виконує у контексті твору надзвичайно важливу функцію – чіткого і стислого до мінімуму позначення просторово-часових меж оповіді. „Короткість викладу, пружна стисливість стилю, його простота, виразність і гармонійність” – це, на думку М.К.Гея, „особливі змістовні й художньо-концептуальні аспекти” будь-якого художнього твору [5, с.256].

На тлі вагомих досягнень у вивченні питань лінгвістики художнього тексту, і зокрема літературної ономастики (праці Л.О.Белея, Л.П.Волкової, О.І.Гончарової, Т.Б.Гриценко, О.О.Живоглядова, С.І.Зініна, Н.І.Іванової, В.М.Калінкіна, Ю.О.Карпенка, Л.І.Колоколової, В.А.Кухаренко, Г.П.Лукаш, Е.Б.Магазанника, В.М.Михайлова, І.В.Мурадян, З.П.Нікуліної, Є.С.Отіна, Г.О.Сілаєвої, А.В.Соколової, Р.У.Таїч, І.І.Турути, О.І.Фонякової, М.І.Фененка, Т.К.Черторизької, Н.Л.Швецової та ін.), вивчення хронотопії як її органічної складової, на нашу думку, здійснювалося недостатньо. Більшість дослідників, аналізуючи онімний простір у творі, зосереджують увагу на антропоніміконі і частково на топоніміконі. Хронотопія як визначальна складова художнього твору (ХТ) узагалі знаходиться осторонь, на периферії досліджень, хоча розмаїття форми й семантики хронотопу „ілюструє гнуучкість, пластичність хрононімічної системи, відображає важливу роль, яку хрононімія відіграє в національній свідомості, національному менталітеті” [14, с.193]. Існують лише поодинокі спорадичні розвідки з питань локально-темпоральних відношень у ХТ (праці М.М.Бахтіна, М.К.Гея, Ю.М.Лотмана, С.В.Перкаса, Т.В.Радзієвської, С.А.Реммер, Г.В.Степанова, О.С.Спачіль, З.Я.Тураєвої).

Якщо виходити з антропоцентричності будь-якого ХТ, то зазначений спосіб дослідження має свої переваги. Ale хронотопія, на нашу думку, заслуговує більшої уваги, оскільки вона знаходиться у тісному зв'язку з вищезазначеними класами онімної лексики – митець не зможе здійснити номінацію персонажів, визначити за допомогою топонімів художній простір, якщо чітко й остаточно не виокремить два вихідні моменти – **час і місце дії**, оскільки антропонімікон зберігає в собі нашарування тих обох ракурсів. Так, *Іван* в Україні не тотожний *Іванові* англійському, французькому, німецькому чи іспанському, де він стає *Джоном*, *Жаном*, *Гансом* чи *Хуаном*. Можна навести цікаві приклади і з часовим показником, які відбивають імена: зазначене власне ім'я Іван, за походженням давньоєврейське, (від *Jochanan*, *Jehochanan* [10, с.54]), дало такі численні модифікації у різних національних антропосистемах. Отже, майстер художнього слова, будуючи текст, керується, перш за все, часом і місцем дії у ХТ. Зазначені фактори зумовлюють **актуальність** представленої розвідки.

Отже, темою нашого дослідження є форми виразу і втілення хронотопу в ХТ, **предметом** – мовностилістичні засоби створення локально-темпорального континууму у контексті художнього цілого. **Матеріалом** статті послужили прозові твори українських митців XIX-XX ст. – М.Коцюбинського, О.Кобилянської, Б.Грінченка і В.Винниченка. Ми поставили за **мету** визначити особливості створення хронотопу в художніх творах майстрів художнього слова, що є неоднорідними за своїм ідейно-тематичним спрямуванням і часом написання.

Локально-темпоральні категорії у мистецтві взагалі і у ХТ зокрема – це категорії умовні, вони сприймаються інакше, ніж ми їх сприймаємо у житті. Минуле у ХТ – **реальність, що існує тепер**. Навіть тоді, коли у творі превалює минулий час як основна граматична категорія темпоральності, рух оповіді все одно йде від однієї події до іншої, щось відходить, стає у творі минулим, настає новий хід подій – час пливє, не будучи закріпленим у часових категоріях. Вони існують лише для того, щоб здійснитися художньо, стати актом руху в даному тексті, і митцеві вдається відтворити історичний час, образ епохи – у подіях, образах, сюжетно-тематичному плані.

Умовність часових категорій повністю збігається у ХТ з умовністю всіх художніх рівнів при всій їх спрямованості на реалії життя. Автор проектує майбутній твір на часопростір, і лише остаточно визначивши ці параметри, буде ієрархію номінацій усіх розрядів і класів, проектує інші мовностилістичні засоби на втілення свого творчого задуму.

Час і простір – дві сторони буття людини, невід'ємні одна від одної, пов'язані спільною художньою функцією, хоча темпоральність найчастіше виявляє себе надто стищено у більшості текстів, де автори уникають конкретних дат і хронологічної визначеності. Письменники мають величезні можливості лексичного плану для вираження

цих координат. Однак, у деяких випадках митці вдаються до прямого називання дати події, чіткої, конкретної локалізації місця дії, що є тотожним певній топографічній точці і часу. Як приклад можна навести початкові мікроконтексти окремих творів:

„Учитель ладинської школи Євген Корецький, прокинувшися в своїй камері 18-го листопада 1905 року, зараз згадав, що сьогодні якраз виходить два місяці, відколи він попався у неволю. Він поїхав до Києва, потратив туди саме тоді, як вийшов Маніфест б-го серпня про Державну Думу” (Б.Грінченко „Брат на брата” [6, т.1, с.481].

„В Карпатах. (...)

На початку грудня 1914 року не було ще снігу в горах поблизу колиби” (О.Кобилянська „Юда”) [9, т.2, с.502-503].

„3 10 на 11 червня 1915 року.

Ніч була ясна, зориста. По всіх вулицях міста Ч. смертельна тишина” (О.Кобилянська „Зійшов з розуму”) [9, т.2, с.517].

На нашу думку, у наведених текстах чітка темпоральність і локалізація є важливими, адже оповідь прив'язана до певних історичних і соціальних зрушень у суспільстві на початку ХХ століття. Отже власні назви – хрононіми і топоніми виконують у контекстах важливу функцію відображення реальних історичних подій.

Яскравим прикладом стишеної локально-темпоральної маркованості може служити початок повісті М.Коцюбинського „Дорогою ціною”. Фактор прив'язки до певного часу закладено у текстовому розгортанні:

„Діялось се в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство, поборене у класовій боротьбі, з яром паніцизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому тurovі, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим ще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвищав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні від вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятого в оборону народних і людських прав. Пісня волі, опоетизованої, може, в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чутъ кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотні й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!. Недобитки січової руїни, хоробріші, завзятіші, звали собі гніздо в Туреччині і возили звідти на Вкраїну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю, до січового братерства” [8, т.2, с.90].

Отже, хрононім *в тридцятих роках минулого століття* через один абзац сполучається з топонімами – гідронімом *Дунай*, хоронімами *Туреччина*, *Вкраїна* і разом з ними становить ті важливі хронотопи, які вже на першій сторінці визначають **час і місце** дії – локально-темпоральні параметри, що є необхідними для текстотворення. Далі, у процесі розгортання сюжету, М.Коцюбинський вводить низку інших топонімів – *Бессарабія*, *південь Бессарабії*, *бистрий Прут*, *по лівім боці Дунаю*. Чітка локалізація не тільки не перешкоджає високій, піднесеній тональності оповіді, а навпаки – підсилює переосмислення, відповідні конотації потамоніма *Дунай*, що стає у повісті символом волі, до якої тягнуться поневолені кріпаки.

Саме художній простір визначає локальність, що, у свою чергу, породжує певний топонімікон, який впливає на всі компоненти онімного простору і взагалі на весь лексикон. Просторова відмежованість у творі стає тим локальним континуумом, що представляє собою модель світу даного митця. Замкнена чи необмежена, розгорнута в обсязі, вона завжди є необхідною для текстової побудови, авторської концепції усіх текстових рівнів, в т. ч. онімної системи. Художній простір стає у творі тією особливою

моделюючою системою, яка становить специфіку авторського стилю, сполучаючись у разі потреби з темпоральною ознакою.

Різноманітними є форми виразу і втілення художнього простору. Він може бути природний і побутовий, відкритий, безмежний і закритий, обмежений, може бути динамічний з різноспрямованим і різнохарактерним рухом і статичним, інертним. Усі ці засоби організації художнього мікросвіту активно застосовуються майстрами художнього слова усіх народів і часів. За твердженням М.М.Бахтіна, майже не існує творів без мотиву руху [2, с.134]. Спрямований рух у літературному творі зумовлює появу однієї з найважливіших просторових форм – **дороги** в її незліченних проявах і варіаціях.

Характеризуючи хронотоп дороги, М.Бахтін зазначав, що в ньому „своєрідно сполучаються просторові і часові ряди людських долі та життя, ускладнюючись та конкретизуючись соціальними дистанціями, які тут додаються. Це точка зав'язування і місце звершення подій. Тут час немовби вливається у простір і тече по ньому, утворюючи дороги” [1, с.92].

Особливe значення мають т. зв. „дорожні” сюжети. Такі твори містять низку топонімів, пов’язаних з пересуванням персонажів у художньому просторі; вони узгоджуються у контексті з хрононімією, найчастіше стищеною. Так, у „розмитих”, пастельних тонах, лише натяком на час починається повість В.Винниченка „На той бік”:

„Колись-колись давно, місяців два-три тому, доктор Верходуб обережно і обайливо ніс через життя келех своєї мудрості, зібраний по краплі з гірких і солодких квітів буття” [3, с.105].

Ці стишені вказівки на час на початку твору навіть вибудовують своєрідний ланцюжок: *колись-колись давно; місяців два-три тому – колись за давніх-давніх часів – щоранку за тих давніх часів – а надворі весна*. Стилістичний прийом тавтології підсилює цю темпоральну притишенність, невизначеність, а останній компонент ланцюжка створює контрастну опозицію між минулим і теперішнім часом у контексті твору.

Узгоджуючись з хрононімією, поступово окреслюється у текстотворенні художній простір. Як і час, що не збігається з реальним, таким, що об’єктивно, він набуває у ХТ цих особливих позначок, що виражають позапросторові категорії [11, с.105; 12, с.46], насамперед – для характеристики персонажів. Так, образна система повісті „На той бік” тісно пов’язана з простором, у якому перебувають герої – хронотопічна стишеність у творі триває до введення у контекст першого топоніма – *Америка* [3, с.114], власних імен видатних філософів і лікарів – *Епікур, Шопенгауер, Кант, Ескулан* [3, с.107-108], і часові показники, що дають уяви про зміни в повітовому містечку 1917-1919 рр., самим текстом позначають темпоральність.

Відігравши свою роль у текстотворенні експозиції, стишені часові показники переплітаються з годонімами, що у контексті фіксують конкретну точку художнього простору: *цієї ночі – вранці – тільки почало на світ благословлятись – пішов на ріг Казанської і Середньої вулиць* [3, с.133].

Топонімічний масив, що складається з топонексем різних розрядів, органічно вписується в діалог Ольги Іванівни і доктора Верходуба, де йдеться про їхнє походження:

„– Якої губернії?

– *Київської, Сквирського повіту, деревні Оськоватої. А ви?*

– *Полтавської, Золотоносського повіту, села Криві Гарбузи*” [3, с.135].

Наступні топоніми – *Любомирка* [3, с.137], де переосмислене словосполучення „*Україна лєтіт!*” супроводжує скидання вивіски; *Соснівка* [3, с.140], *Полтава* [3, с.158]. „Дорожний” сюжет зникає (а отже, і топоніми), коли персонажі потрапляють до червоноармійської катівні і оповідь закономірно пов’язується з іншим антропонімічним тлом.

Отже, саме дорога, як просторова домінанта, що організує текст, є найважливішою прикметою української і світової літератури. Хронотоп дороги, за словами Ю.М.Лотмана, є виразною характеристикою персонажів – рухливих бентежних шукачів, „героїв шляху” й

статичних, інертних, бездіяльних безпредметних мрійників, приречених на забуття й неславу [12, с.46].

Таким чином, розглянувши різноманітні форми виразу і втілення хронотопу у ХТ, ми дійшли висновку, що текстова єдність, цілісність, довершеність саме й починається з локально-tempорального континууму, однієї з основних текстотвірних категорій [7, с.3]. Від хронотопів, трансформуючись у текстових фрагментах, починається велика й тривала творча робота митця над номінаціями своїх геройв, сюжетними колізіями, численними прийомами письма, усіма без винятку рівнями. Унаслідок цієї титанічної роботи майстра художнього слова твір, як „особливий тип реальності” [13, с.1] стає показником часу, його проблем, стає тим зверненням художника до сучасників і нащадків, яке завжди супроводжує справжній мистецький витвір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики // Исследования разных лет. – М.: Наука, 1975. – 502 с.
2. Бахтин М.М. Время и пространство в романе // Вопросы литературы. – 1974. – № 3. – С. 133-179.
3. Винниченко В. Вибрані твори. – Харків: Веста: Вид-во „Ранок”, 2003. – 352 с.
4. Гей Н.К. Искусство слова: О художественности литературы. – М.: Наука, 1967. – 364 с.
5. Гей Н.К. Проза Пушкина: Поэтика повествования. – М.: Наука, 1989. – 270 с.
6. Грінченко Б.Д. Твори: У 2-х т. – Т.1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 603 с.
7. Кашуба М.В. Наративний і фабульний хронотопи англомовного художнього тексту (на матеріалі творів з оповідлю від першої особи): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 1996. – 16 с.
8. Коцюбинський М. Твори: У 7-ми т. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1974. – 383 с.
9. Кобилянська О. Твори: У 2-х т. – Т.2. – К.: Дніпро, 1988. – 598 с.
10. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 1098. – 310 с.
11. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. – М.: Наука, 1979. – 359 с.
12. Лотман Ю.М. Проблемы художественного пространства в прозе Гоголя // Труды по русской и славянской филологии. – Тарту, 1968. – С. 38-46.
13. Приходько Л.А. Художній час і художній простір у поезії: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 2004. – 19 с.
14. Реммер С.А. Употребление хрононимов в тексте художественного произведения // Восточноукраинский лингвистический сборник: Вып. 6. – Донецк: Донеччина, 2000. – С. 188-193.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема художнього хронотопу, його місця в онімній системі художнього твору. Описано контекстуальну модель художнього хронотопу і мовні засоби вираження трьох його компонентів: суб'єкту, часу і простору.

Ключові слова: художній текст, хронотоп, художній час, художній простір, художній суб'єкт, онімна система.

The article focuses on the problem of the artistic chronotope and its role in the propria system of a literary work. The conceptual model of the artistic chronotope and speech means of marking its three components, the subject, the time, the space are analyzed.

Key words: literary text, the chronotope, the artistic time, the artistic space, the artistic subject, the propria system.

Віталій Гандзюк
(Вінниця)

ЕКСКУРС У СТАНОВЛЕННЯ ПУБЛІСТИЧНОГО СТИЛЮ (на матеріалі журналістики українського студентства у 20-х рр. ХХ ст.)

На початку ХХ ст. з розгортанням революційних подій у Російській імперії все частіше почав лунати голос громадськості на захист прав поневолених націй. При першій нагоді на мітингах, зборах неодноразово приймали резолюції з вимогою скасувати заборону українського друку.

У 1904 р. за умов нарastaючого невдоволення мас Кабінет міністрів звернувся до провідних діячів та інстанцій імперії за консультацією про доцільність відмінити заборону на українську мову та українські видання. У висновках комісії, зокрема, вказувалося, що «малоросійське населення повинно мати таке ж право, як і великоросійське, розмовляти і друкувати свою рідною мовою». Однак, остаточно питання заборони українського друку все ж знято не було.

На демократичні поступки з цього приводу погодився Микола II. У 1905 р. він підписав Маніфест, згідно з яким населенню обіцяно дарувати «свободу особи, слова, сумління, зібрань та союзів» [6, с. 447]. Тоді ж стали відчутними певні полегшення для українського руху – почали створюватися нові політичні формування, національно-просвітницькі товариства, прогресивні молодіжні організації. Пом'якшення урядових чинників щодо вживання та поширення української мови, сприяло заснуванню часописів рідною мовою.

Мета цього дослідження – розглянути етапи становлення, тематичні аспекти українських студентських часописів 20-х рр. ХХ ст. та визначити рівень фахової підготовки видавців у створенні періодики журналального типу.

Загалом перші спроби українського студентства видавати власні молодіжні часописи датуються 1900-им роком. Саме тоді у Львові почав виходити журнал «Молода Україна». У 1903 р. його змінив місячник «Іскра», що спершу видавався у Чернівцях, а з 1905 р. – у Ярославі як часопис для соціалістичної молоді [2]. У Києві з'явився нелегальний «Вісник української київської студентської громади», у Житомирі – журнал «Мисль», що видавали учні Волинської духовної семінарії [4, с. 20].

З 1909 р. створюються журнали, які розробляють ідеологічні основи визвольного руху й національного світогляду. Таким часописом, що зайняв наступальну позицію й дотримувався радикального напряму став місячник «Українська хата». Не будучи партійним органом, він стояв на ґрунті революційної ідеології у національних і соціальних питаннях, а також гуртував навколо себе студентську літературну молодь.

У вступній статті першого номера редакція так визначила свою програму: «...Розвивати українське письменство, направляти його так, щоб воно йшло назустріч всім життєвим змаганням нашого народу й запомагало б його культурно-просвітнім потребам, навертаючи його думку на шлях поступу, де світять кращі ідеали людськості: воля, рівність і братерство – де ввижається вільна людина, вільна творча громадська праця і рівне користування добром природи» [9, с. 1].

Своїм завдання редакція висувала «пробудження національної свідомості» й розвиток рідного письменства, культури і мистецтва, на що, до речі, вказувалося навіть в поліцейських рапортах: «Українська хата» проводить думку про відособленість України, доводить, що українці не є частиною єдиного російського народу і замість слова *малоросі* вживає слово *українці*» [ЦДІА України. – Ф.295, спр.1, оп. 6, арк. 150].

Водночас цей часопис виступав з гострою критикою проти традицій, які встановлювалися в українській літературі, різко полемізував з представниками українофільства за їхню поміркованість, лібералізм, лояльність та уголовство. Незважаючи на те, що журнал проіснував усього п'ять років, він зумів відкрити світові

імена тоді ще зовсім молодих поетів П.Тичини, М.Рильського, М.Вороного, Г.Комарова, О.Олеся та ін.

У липні 1909 р. у Львові відбувся з'їзд українського студентства, на якому було створено «Український студентський союз», а також прийнято ухвалу про заснування друкованого органу. Відтак на початку 1910 р. у місті Лева знову з'являється журнал «Молода Україна», на сторінках якого відображалась хроніка студентського життя, порушувалися найважливіші проблеми з різних галузей знань, публікувалися наукові статті [1]. Аби огляд буденних справ студентів вийшов повним і об'єктивним, редакція звернулася з проханням до безпосередніх учасників навчального процесу про надання найсвіжішої інформації [9, с. 196-201].

Тоді ж у Петрограді, скориставшись послабленою пильністю російської жандармерії, активізувався український національний рух, рушійною силою якого стало студентство. З метою поширення серед однодумців відомостей про діяльність молодіжних організацій та їхніх прогресивних ідей було схвалено рішення про створення у Петроградській політехніці неперіодичного рукописного видання «Громадянин» (1912 р.). Редактували часопис О.Ковалевський, І.Косенко, Є.Неронович. Згодом у березні 1913 р. накладом 1000 примірників вийшов «Український студент». Випускаючи у світ перший номер цього неперіодичного органу, редакція зазначала: «Започатковуючи видання «Українського студента», вважаємо своїм моральним обов'язком сповістити завчасно про мету і програму цього органу. Українська студентська молодь не народилася лише останнім часом. Вона має свою поважну давнину, історію, традиції, етику. Тому-то відчувається потреба оглянути ті шляхи, якими йшли українські студенти і тепер згуртувати їх у міцні культурно-просвітні групи» [8, с. 1]. Редакція наголошувала на планомірній діяльності українського студентства в означеній сфері, оскільки в цьому середовищі ще гостро відчувалася роз'єднаність і дезорганізація.

Концептуальність видання становили публікації за напрямами: історія українського студентського руху, сучасне життя молоді, студенти і їхні наукові потреби, студентська молодь та українське громадянство, бібліографічні замітки тощо. Безпосередню участь у підготовці статей брали вихованці вищих шкіл Петербурга.

У 1916 р. у Львові з'являються «Шляхи» – журнал різноманітний за змістом, з живими відгуками на тодішні події, хронікою політичного і літературного життя [11, с. 3]. Публіцистика була представлена переважно працями Д.Донцова, творами Яцкова і Голубця. Редколегія проводила планомірну роботу із добору матеріалів за тематикою, формувала номери з урахуванням наявних правил структурування та технічної підготовки часопису до друку.

У 1920 р. в Кам'янці-Подільському з ініціативи Ради студентських представників місцевого державного університету почав виходити літературно-науковий журнал «Нова думка». З дозволу польської військової цензури в електричній друкарні С.Клігера було віддруковано 2000 примірників цього видання. Основною метою журналу, як відзначав у коротенькій замітці його редактор Ю.Липа, було «надання можливості студентству реалізувати свої літературно-наукові таланти, об'єднання творчої молоді не лише Поділля, але й всієї України» [5, с. 2].

Перший та другий номери «Нової думки» мали «дещо невиразне обличчя, оскільки на сторінках часопису не було опубліковано конкретної програми, якою послуговуватиметься редакційний колектив у своїй діяльності, відсутні також відомості про структуру та значення для студентства організації, що виступила засновником друкованого органу, а ще – жодної свіжої ідеї...» [12]

Крім того, принцип розташування матеріалів у журналі теж не відповідав вимогам так званої внутрішньої будови тодішніх часописів. Журналістика початку ХХ ст. вже виробила в цьому напрямі певні традиції-закони: послідовність, гармонія, естетика, а тому, беручи відповідальність за видавничу справу, варто було б мати бодай мінімальні знання із наукової дисципліни «Історія і техніка журналістики й преси» [3, с. 28].

Відсутність передової статті у першому номері новоствореного часопису якраз може слугувати доказом того, що видавці та редактори були досить далекі від журналістики.

Щодо бібліографії, то варто зауважити про відсутність року видання у названому часописові, відомостей про кількість накладу, індексів загальноприйнятої в Українському бібліографічному інституті (Київ) та фундаментальній бібліотеці державного університету (Кам'янець-Подільський) міжнародної бібліографічної децимальної системи тощо.

Отже, аналіз окремих українських студентських періодичних видань журналнього типу, які виходили на початку ХХ ст., дав змогу дійти висновку про те, що більшість із них проіснували досить короткий час. Головною причиною цього насамперед можна назвати низький рівень знань видавців з журналістського фаху, основ поліграфії, а також зміну суспільно-політичних, економічних умов, у яких доводилося працювати редакційним колективам. З іншого боку, вказані часописи є важливим джерелом для досліджень невідомих сторінок в історії вітчизняної преси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко В. «Молода Україна» // Літературно-науковий вісник. – 1910. – Ч.1.– с.226-228
2. Заклинський К. Університетська молодіж Австрійської України за останніх 50 літ // Українська хата. – 1913. – Ч.3.– с. 556-563.
3. Керженцев В. Газета: організація и техника газетного дела. – М., 1919.
4. Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть ХХ ст.). – Львів: Вид-во «Світ», 1995.
5. Нова думка. – 1920. – Ч.1.
6. Пушкарєв С. Обзор русской истории. – Нью-Йорк, 1955. – с. 447.
7. Студенти: з чергових справ // Українська хата. – Ч.3-4. – 1909.
8. Український студент. – 1913. – Ч.1.
9. Українська хата. – 1909. – Ч.1.
10. ЦДІА України. – Ф.295, спр.1, оп.6, арк. 150.
11. Шляхи. – 1916. – Ч.1.
12. Шлях. – 1920. – 14 квіт.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються тематичні аспекти українських студентських часописів 20-х рр. ХХ ст., визначається рівень фахової підготовки видавців у створенні періодики журналнього типу.

Ключові слова: періодика, журнал, студентська молодь, національний світогляд.

In this article the thematic aspects of the Ukrainian students magazines of the XX century are described. The publisher's professional level is also studied in the process of magazine creation.

Key words: periodicals, magazine, students, national world outlook.

Світлана Гладьо
(Вінниця)

ФУНКЦІОНАЛЬНА НЕОДНОРІДНІСТЬ ПОКАЗНИКІВ ЕМОТИВНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ МАЛОЇ ПРОЗОВОЇ ФОРМИ

Текст як відображення комунікативного акту має два основних стани: статичний і динамічний. Як статичне утворення текст вважається продуктом мовленнєвої та мисленнєвої діяльності. Текст у динамічному вимірі відбиває особливості його створення, сприйняття й розуміння [4, 31]. Показники емотивності відбувають процес експлікації

емоціогенного знання в тексті й, як динамічні сутності, можуть вступати у внутрішньорівневі й міжрівневі зв'язки одне з одним [6, с.165]. У першому випадку показники емотивності взаємодіють між собою в межах одного рангу й утворюють конфігурації.

Конфігурації показників емотивності являють собою сукупності, що складаються з функціонально-однорідних компонентів одного текстового рангу (сигналів емотивності, емотивних ситуацій або емотивних топіків), за допомогою яких у художньому тексті відбувається послідовна, лінійна експлікація емоціогенного знання про мову й у мові, про світ і про текстову дійсність. У іншому випадку лінійна знакова послідовність показників емотивності та їх сукупностей, наділених дискретністю, перетворюється в багатовимірне утворення, “емотивний профіль” тексту [5, с.178]. *Емотивний профіль* визначається як емоційно значуща підструктура тексту, що висвітлюється на тлі нейтральних в емоційному плані ділянок текстової семантики в результаті процесуальної реалізації емотивності й пов'язана з прогнозуванням імовірного цілісного емоційного впливу художнього тексту на читача. У термінах когнітивної лінгвістики емотивний профіль може розглядатися як емоційно значуща фігура [див. 3. 185–186], обриси якої вимальовуються за допомогою показників емотивності та їхніх конфігурацій, що вступають у міжрівневі зв'язки.

Тип конфігурації показників емотивності зумовлюється переважанням у ній відношень аналогії, контамінації або амальгамування і визначається ступенем структурної та семантичної залежності текстових компонентів одне від одного в межах конфігурації: від самостійності – до часткового або повного злиття. Відповідно, при дослідженні взаємодії показників емотивності одного рангу виділяються аналогові, контаміновані або амальгамовані конфігурації.

Через обмеження обсягом статті зупинимося на розгляді конфігурацій одного типу показників емотивності – сигналів. Нагадаємо, що під *сигналами емотивності* розуміються текстові елементи, семантика яких є узусно емоційно значущою або стає такою окажіонально в конкретному художньому тексті через порушення мовних і мовленнєвих норм.

Прояв аналогії (грецьке *analogia* – відповідність, подібність) при взаємодії показників емотивності відбувається в повному або частковому повторі емотивно значущого елементу тексту, який виступає аналогічним зразком/прецедентом [див. 1, с.152]. Відповідно показникам емотивності, що відзначені відносинами аналогії, притаманні: 1) семантична або структурна подібність; 2) однорідність емоційної значущості; 3) не протиріччя емоцій, що гіпотетично викликаються цими текстовими елементами. Часткова чи повна схожість емоційно значущих текстових елементів призводить до послідовного розгортання емоціогенного знання, опредметленого в художньому тексті. Отже, *аналогові конфігурації сигналів емотивності* (у подальшому – СЕ) характеризуються семантичною та структурною подібністю мовних засобів, що її створюють, а також несуперечливістю емоцій, які вірогідно викликаються емотивно навантаженими компонентами тексту.

Особливості аналогової конфігурації СЕ можуть бути проаналізовані на прикладі оповідання Дж. Апдейка “The Family Meadow” [7, с. 34-36]. Означення «родинний» (луг), що винесено в заголовок оповідання, привертає увагу до опису місця, де відбувається традиційна зустріч декількох поколінь великої сім'ї. Луг, що є постійним «свідком» традиційних зустрічей родини, стає ключовим елементом для сукупності СЕ, що створюють аналогову конфігурацію, і набуває емоційної значущості.

Відносини між часом і лугом переносяться на родину: час і склад родини міняються, а їх зустрічі, як і луг, існують з давніх часів. Характеристика щасливого лугу неоднозначна: чи то він щасливий, що існує окремо від людського світу і суєти, чи то він приносить щастя людям, які зустрічаються на ньому. Іменник “*meadow*” характеризується позитивно «зарядженими» епітетами (*family – traditional, this particular – [sunny] – antique*

– *happy*), а його семантика збагачується емотивними конотаціями «радість», «стабільність», «незмінність» [2, с.122-123].

Контаміновані конфігурації (лат. *contaminatio* – змішання) формуються показниками емотивності, семантична та структурна неоднорідність яких супроводжується неоднозначністю емоцій, що викликаються ними. Автономні емотивно навантажені компоненти тексту експлікують емоціогенне знання більш складним і опосередкованим способом, ніж при його розгортанні за аналогією. При цьому вони перетинаються, сприяючи переосмисленню реалізованого раніше емоціогенного знання.

Особливістю контамінованих конфігурацій СЕ є структурна і семантична неоднорідність текстових елементів, які висвітлюють різні аспекти спільногого для них ключового компонента та беруть участь у «кубічній» презентації знань [див. 1, с.158–159], а також їх емоційна неоднозначність. Пов’язані одним ключовим словом/поняттям, такі СЕ викликають різні емотивні конотації, задають кілька напрямів інтерпретації тексту, а отже, провокують різні, неоднорідні емоційні реакції гіпотетичного читача.

Так, в оповіданні Л.К.Торсен “Mirabilia” [8, р. 95-101] йдеться про хлопчика, який з нянею живе за містом. Мама хлопчика, талановита піаністка, померла під час пологів, а батько має власне життя. Хлопчик, який виховується на оповіданнях няні та спостереженнях за природою, виражає своє світосприйняття за допомогою власних мелодій, які відбувають образи буревію, що бушує, мурах, які марширують на стежці, персиків, що зріють на деревах. Вивчаючи портрет матері, насолоджуючись запахом її одяжі, повторюючи ім’я і пробуючи свою кров – наполовину кров мами, хлопчик намагається відтворити музичальний образ найдорожчої у світі людини – мами.

Статус СЕ в аналізованому оповіданні набувають мовні засоби, що використовуються для опису ролі музики в житті дитини. Так, Луїс обожнював рояль і все, що з ним пов’язано (*Louis loved the black grand piano; the black grand piano; He regularly lifted the piano cover and ran his fingers over the ebony and ivory keys*), і був посправжньому талановитим (*But he had an ear for harmony, for keys that combined and produced a pleasant sound*) [8, р.95]. Словесні “love”, “harmony”, “pleasant” не тільки прямо вказують на любов хлопчика до музики, а й передають позитивну емотивну конотацію.

Повідомлення про любов хлопчика до музики та його видатного вміння грati на роялі доповнюється вказівкою на незвичні здібності дитини впливати на процеси природи під час гри (*As he played, his fingers ran on the keys quickly striking here, marking rhythm there, chording and rechording, faster and faster until there was a steady stream of harmony that seemed to Louis to match the ants, exactly*) [8, р.96]. Відповідно СЕ 2 характеризується конотацією, яка виражає пристрасть. Слово “*harmony*” внаслідок метафоризації (*steady stream of harmony*) асоціюється з динамічністю (*stream*) та стійкістю (*steady*), а гра хлопчика характеризується енергійністю (*As he played, his fingers ran on the keys quickly striking here, marking rhythm there, chording and rechording, faster and faster*) та певністю в тому, що реальний образ мурах, які рухаються, цілком співпадає з їх музичним образом (*exactly; it seemed to Louis; he had found the notes that matched the ants*).

На відміну від перших двох СЕ, які асоціюються з позитивними (любов до музики) чи неоднорідними емоціями (пристрасть), СЕ 3 пов’язаний з негативними емоціями як реакцією на агресивність дитини, що відчуває неконтрольовану владу і грою впливає на природу (*He played and the wind built. He played and the blossoms dropped and were lifted and blown like snow. He played and Nan stabbed her thumb with the needle and glanced up to see what was wrong. She saw a young, dark-haired boy at the piano and she saw the wind stripping the trees*) [8, р.96].

Про містичне маніпулювання хлопчика природними явищами йдеться й в наступному уривку. Саме тут СЕ 4 набуває неоднозначності через підкреслену нейтральність повідомлення - Луїс не просто «програмав» як саме дозрівають персики у спекоту (*He sat at the piano one warm morning and played the melody of the peaches under the high heat*), але й несвідомо (?) прискорив їх спілість (*Nan and Louis gathered the peaches*

early and had jam made by the end of July) [8, p.97]. Дієслово “*to play*” (грати) набуває конотації «створювати» й «впливати».

Повтор дієслова “*to play*” набуває іншої емоційної значущості, коли описується спроба хлопця відтворити за допомогою мелодії образ померлої матусі (*His fingers rolled slightly as he pressed the keys, asking for the purest, truest notes. He played only the first part of the melody, but played it without mistake or hesitation and he glanced quickly up from the piano when he saw a stir of light and shadow out of the corner of his eye*) [8, p.98]. Завдяки контексту семантика дієслова “*to play*” доповнюється семою «грати з ніжністю, обережно». Дієслово допомагає передати емоції хлопчика, який обережно і невпевнено шукає правильні ноти для створення образа мами. При цьому СЕ 5 знову асоціюється з позитивними емоціями, пов’язаними з любов’ю хлопця до мами.

СЕ 6 ніби підсумовує всі емоції, що були відображені раніше (здивування, недовіра, інтерес, агресивність). Водночас завдяки СЕ 6 (*The drapes had been pulled and he was without reflection as he lifted the cover to the keys. He began to play the pure, simple notes as he had rehearsed them, letting the harmony and tempo come as he knew they could*) [8, p.100] підкреслюється рішучість хлопця «зіграти» образ матері. Його сконцентрованість (*he was without reflection*) і впевненість у своїх силах (*he knew they could*) дозволяє розглядати СЕ 6 як опосередковану вказівку на надприродний дар хлопця.

Кульмінацією аналізованої контамінованої конфігурації стає фінал оповідання, в якому описується реакція батька на гру хлопця. Батько приїхав познайомити сина зі своєю нареченою, але коли він почув гру хлопця, то побачив кохану померлу жінку і почав танцювати зі створеним грою привидом.

Through the haze of the melody, Louis played and played. He no longer had to look at keys. He knew the melody perfectly and he smiled as he glanced up from the keyboard at what he had done. Sweat was starting to run down his father’s forehead as he twirled in an endless circle around the room [8, p.100-101]. Отже, реакція батька на гру сина підтверджує містичні здібності хлопця і дозволяє останньому пережити справжнє задоволення від надприродної могутності любові та музики.

Як бачимо, проаналізовані фрагменти тексту пов’язані ключовим поняттям «музика», але через свою семантичну та структурну неоднорідність СЕ створюють контаміновану конфігурацію. У різних контекстах поняття «музика» означає «любов до музики» (СЕ1), «пристрась» (СЕ 2), «агресивність» (СЕ 3), «вплив» (СЕ 4), « любов до матері» (СЕ 5), «рішучість» (СЕ 6) та «могутність» (СЕ 7), а отже викликає різноманітні емоційні реакції читача й сприяє розвитку декількох напрямів інтерпретації цього оповідання. З одного боку, природнім є бажання дитини знаходитися поруч зі своєю матусею, а отже, вчинок Луїса викликає співчуття до його самотності та поваги до його рішучості створити образ матері за допомогою музики. З іншого боку, містичність дару хлопця, якій керує природними явищами, викликає питання про майбутні відносини хлопця з батьком і суспільством в цілому. Це питання непрямо поставлено у фіналі оповідання: створивши образ матері, хлопець отримує неконтрольовану владу над батьком і фактично розбиває його особисте життя.

Відношення амальгамування виникають там, де показники емотивності ніби зливаються одне з одним і виступають своєрідними гранями текстового втілення емоціогенного знання як цілісного мисленнєвого утворення. Показники емотивності, що формують амальгамовані конфігурації, різняться завдяки своїм семантичним і структурним характеристикам. Їх вплив на емоційну сферу адресата пов’язується з неоднозначними, іноді навіть протилежними за знаком, емоціями.

Основними характеристиками амальгамованих конфігурацій СЕ є семантична і структурна неоднорідність СЕ, стимулювання протилежних емоційних реакцій читача та імпліцитний зв'язок СЕ одного з одним у межах конфігурації. Основне завдання СЕ, що створюють амальгамовану конфігурацію, – висвітлити окремі грани емоціогенного знання, опредметненого у тексті.

Наприклад, у оповіданні ІІІ. Андерсон “Paper Pills” [9, p.106-109] за допомогою злиття СЕ висвітлюються різні сторони однієї події: старий лікар одружився з багатою молодою дівчиною, яка через рік померла. Сюжет оповідання фактично викладений у першому абзаці: *He was AN OLD MAN with a white beard and huge nose and hands.* <...> *Later he married a girl who had money* [9, p.106].

Графічне виділення словосполучення *AN OLD MAN* підкреслює вікову різницю лікаря Ріфі та його жінки – дівчини, яка мала гроші (*a girl who had money*). Зовнішність лікаря описується за допомогою трьох деталей – сивої бороди, величезного носа та рук (CE 2: *The knuckles of the doctor's hands were extraordinarily large. When hands were closed they looked like clusters of unpainted wooden balls as large as walnuts fastened together by steel rods* [9, p.106]). Величезні руки доктора порівнюються з гронами дерев’яних кульок і з грецькими горіхами, що скріплени стальною проволокою (*hands <...> looked like clusters of unpainted wooden balls – as large as walnuts fastened together by steel rods*). Зовнішня непривабливість старої людини підкреслюється незграбністю та гротескністю її рухів.

Водночас головний герой оповідання є працьовитим і наполегливим у пошуку істини. CE 3: *Alone in his musty office in the Heffner Block above the Paris Dry Goods Company's store, he worked ceaselessly, building up something that he himself destroyed. Little pyramids of truth he erected and after erecting knocked them down again that he might have the truths to erect other pyramids* [9, p.107]. Лікар записує свої думки на папір, робить з листків кульки та кидає їх на підлогу. Отже, його дії імпліцитно порівнюються з процесом мислення і висвітлюють нову грань його особистості. CE 4: *In the office he wore also a linen duster with huge pockets into which he continually stuffed scraps of paper. After some weeks the scraps of paper became little hard round balls, and when the pockets were filled he dumped them out upon the floor* [9, 101].

Непростий психологічний портрет героя ускладнюється оцінкою його особистого життя суспільством. Так, відносини старого лікаря й дівчини називають «цікавою й пікантою історією» (*curious story, delicious*). CE 5: *The story of Doctor Reedy and his courtship of the tall dark girl who became his wife and left her money to him was a very curious story. It is delicious, like the twisted little apples that grow in the orchards of Winesburg* [9, p.107]. Пояснення піканності іх роману відбувається метафорично, через посилання на смак маленьких, зморщених яблук (CE 6: *They [apples] have been put in barrels and shipped to the cities where they will be eaten in apartments that are filled with books, magazines, furniture, people. On the trees are only a few gnarled apples that the pickers have rejected. They look like the knuckles of Doctor Reedy's hands. One nibbles at them and they are delicious.* <...> *Only few know the sweetness of the twisted apples.* [9, p.107]). Саме зморщені (*gnarled*) яблука, що непрямо нагадують пальці доктора Ріфі, є солодкими та значними. Паралель «зморщені, але смачні яблука – непривабливі пальці старої людини» висвітлює думку про неповторність кожної людини та вказує на стару відому істину про важливість души: старик сприймається як неординарна особистість, красоту душі якої, як і смаку зморщених яблук, можуть зрозуміти не всі. Висновок про неординарність головного героя підтверджується вказівкою на інтелектуальні здібності людини, яка постійно думає і шукає смисл життя. CE 7: *On the papers were written thoughts, ends of thoughts, beginnings of thoughts. One by one the mind of Doctor Reedy had made the thoughts. Out of many of them he formed a truth that arose gigantic in his mind. The truth clouded the world. It became terrible and then faded away and the little thoughts began again* [9, p. 107-108].

В наступних епізодах з різних позицій дається відповідь на не поставлене прямо запитання: чому молода багата дівчина, яка мала гроші, обрала дивного старого лікаря? Так, в СЕ 8 алгоритично пояснюється свідомий вибір дівчиною солодкості зморщених яблук (*the sweetness of the twisted apples*) та її небажання «вкушати» круглі досконалі фрукти, які подаються у міських апартаментах. CE 8: *For several weeks the tall dark girl and the doctor were together almost every day. The condition that had brought her to him passed in an illness, but she was like one who has discovered the sweetness of the twisted apples, she*

couldn't get her mind fixed upon the round perfect fruit that is eaten in the city apartments [9, p.109].

Заключний в амальгамованій конфігурації СЕ дозволяє частково зрозуміти смисл заголовку оповідання «Паперові пігулки» (*Paper Pills*). Це та життєва істина, до якої дівчина через молодість, а потім хворобу, не змогла дійти сама, але яку отримала як безцінні ліки з рук доктора, що став її чоловіком. *CE 9: During the winter he read to her all of the odds and ends of thoughts he had scribbled on the bits of paper. After he had read them he laughed and stuffed them away in his pockets to become round hard balls [9, p.109].* Молодість дівчини не завадила їй зрозуміти та оцінити інтелектуальне багатство і святу простоту людини, яка гідно прожила своє життя і подолала людські пересуди. Думки старого лікаря як відбиття пошуку істини стали для неї безцінними ліками (*paper pills*).

Як бачимо, актуалізація емоціогенного знання у проаналізованому оповіданні відбувається поступово і багатогранно, за допомогою низки виразних засобів – графічно маркованого словосполучення (СЕ1), порівнянь (СЕ 2, СЕ 5, СЕ 6, СЕ 8), інверсій (СЕ 3, СЕ 7), антитези (СЕ 3), повторів (СЕ 3, СЕ 4, СЕ 5), метафори (СЕ 3), градації (СЕ 4), перерахувань (СЕ 6, СЕ 7). За їх допомогою висвітлюються різноманітні грані особистості головного героя оповідання: «зовнішність і вік лікаря», «руки», «думки», «процес мислення», «елементи одежі», «особисте життя», «чесноти», «думки як безцінні ліки». Субтильні зв'язки СЕ простежуються завдяки тематичній співвіднесеності ключових слів, які відзначенні емоційною значущістю (*paper pills / an old man – knuckles / balls – scraps of paper / round balls – story / apples – apples / knuckles – papers / thoughts – together / sweetness – thoughts / balls*).

Отже, процесуальна реалізація емотивності, однієї з основних категорій художнього тексту, в англомовних текстах малої прозової форми відбувається завдяки внутрішньорівневим і міжрівневим відношенням між показниками емотивності, які, з погляду текстової динаміки, відбувають процес експлікації емоціогенних знань у тексті. Внаслідок внутрішньорівневих зв'язків показників емотивності одного рангу утворюються їх аналогії, контаміновані або амальгамовані конфігурації. У випадку превалювання аналогії серед показників емотивності, що об'єднуються в конфігурацію, експлікація емоціогенного знання в тексті відбувається за допомогою семантично автономних, подібних одне до одного за формулою й змістом емотивно навантажених компонентів тексту. У випадку переважання контамінації або амальгамування серед показників емотивності, що утворюють конфігурацію, проявляється їхня семантична взаємозалежність, в результаті якої відбувається накладання одне на одного (перетинання або злиття) компонентів конфігурації.

ЛІТЕРАТУРА

- Гаспаров Б.М. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
- Гладьо С.В. Специфіка функціонування показників емотивності в художньому тексті // Науковий Вісник Волинського державного університету. Філологічні науки (романо-германська філологія). – Луцьк: Волинськ. держ. ун-т, 1999. – Вип. 3. – С. 121–124.
- Краткий словарь когнитивных терминов/Е.С. Кубрякова, В.З. Дем'янков, Ю.Г.Панкрац, Л.Г. Лузина / Под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Моск. гос. ун-т, 1996. – 245 с.
- Новиков А.И. Семантика текста и её формализация. – М.: Наука, 1983.–216 с.
- Danes F. Cognition and Emotion in Discourse Interaction: A Preliminary Survey of the Field // Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists / Eds. W.Bahner, J.Schildt, D. Viehweger. – Berlin: Akademie Verlag, 1987. – P. 168–179.
- Vorobyova O.P., Gladio S.V. The Pragmatics of Emotivity Markers in Literary Discourse: Cognitive Implications Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету Linguapax–VIII. Мова, освіта, культура: Наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія. – 2001. – Вип. 4. – С.165-174.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. American Patchwork. A Collection of American Short Stories / Comp. and ed. by B.K.Taska. – Washington, DC: USIA, 1995. – 214 p.
8. Thorsen L., K. Miss Emily Martine & Other Stories. – Boston: The Four Seas, 1989. – 230 p.
9. Short Shorts. An Anthology of the Shortest Stories / Ed. by I. Howe and I.W.Howe. – N.Y.; Toronto; L.; Sydney: Kudos&Godine, Publisher Ltd., Bantam Books, 1982. – 206 p.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються внутрішньо-рівнієві відношення між сигналами емотивності. З погляду текстової динаміки сигналы емотивності певним чином відбивають процес експлікації емоціогенних знань у тексті й у залежності від семантичних і структурних особливостей складових утворюють аналогові, контаміновані або амальгамовані конфігурації.

Ключові слова: емотивність художнього тексту, сигналы емотивності, аналогові, контаміновані, амальгамовані конфігурації сигналів емотивності.

The article deals with the intra-level textual connections between emotivity markers, namely, its signals. As far as textual dynamics is concerned, combinations of emotivity signals exteriorize the in-text emotiogenic knowledge in various ways. The relations between signals of emotivity that are characterized by diverse semantic and structural peculiarities can be of analogical, contaminated, or amalgamated character.

Key words: emotivity of literary text, emotivity signals, analogical, contaminated, or amalgamated configurations of emotivity signals.

Євдокія Драч
(Вінниця)

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Після багатьох десятиліть духовного рабства, насильницької русифікації, проголошуваного ідеологами соціалізму гармонійного «білінгвізму», який був насправді нічим іншим, як живильним ґрунтом для суржика, мови-покруча, не гідної «справжнього» громадянина, ми, українці, особливо ж україномовна інтелігенція, помітно повернулися до української, рідної для нас мови, бо повніше усвідомили її соціальну важливість для формування української національної свідомості в незалежній Україні. Без української мови наша держава ніколи не стане по-справжньому незалежною Українською державою. Конче потрібне розширення сфер її функціонування. Потрібне зростання інтересу громадськості до рідної мови, до її найдоцільнішого, найефективнішого використання в державному житті й у побуті, максимальне використання її соціально-комунікативних можливостей, виражальних засобів, евфемістичних можливостей.

Досконале володіння мовою в теперішній Україні стало вже не особистою справою, а громадським обов'язком кожного українця і всіх тих громадян-українців і неукраїнців, які, ставлячись з повагою до українства й української мови, все ж з певних і не від них залежних суспільно-громадських причин позабули її – цю одну з найрозвиненіших національних мов світу.

Висока культура мовлення – це не професійне вміння, разом із тим і не вроджена властивість людини, досягти її можна тільки цілеспрямованою і послідовною працею. Культуру мовлення належить виховувати і в родині, і в сім'ї, і в масовій мовленнєвій практиці. Цій почесній справі покликані служити художня література, преса, радіо, телебачення і, насамперед, школа, всі інші державні установи. Отже, від розв'язання питань мовної і мовленнєвої культури як вияву духовної сутності нашого народу значною

мірою залежить успішна реалізація завдань, передбачених національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ ст.). Від цього суттєво залежатиме майбутнє нашої незалежної держави.

Серед найважливіших завдань національної школи чільне місце посідає формування в учнів основ мовленнєвої культури [1, с. 161], його розв'язання в теоретичному і практичному аспектах становить одну з найактуальніших проблем педагогічної науки. У системі особистісних цінностей, які синтезуються в понятті «мовна культура» людини, належне місце відводиться українській мові, вмінню широко застосовувати їх у всій практиці спілкування. Турбота про мовно-культурну обізнаність майбутніх учителів – справа державна. Світова практика державотворення не знає потужніших чинників консолідації нації, ніж єдність у ній мови, культури, духовності.

У сучасному українському суспільстві, котре прагне до відкритості й толерантності, українській мові повертаються ті її елементи, виражальні засоби всіх мовленнєвих рівнів, які силоміць було вилучено із всенациональної норми і, зокрема, такі, які відтворюють і поповнюють національний образ українців, відповідають етнічній природі української мови в її літературній формі, стосуються вимови й правопису, граматичних форм і синтаксичних конструкцій, багатоманіття лексико-семантических варіантів, синонімії, фразеології, стилювих і жанрових особливостей. Звісно, ці та інші скарби нашої мови поширюються на всі її форми – усну й писемну, діалогічну й монологічну. Кожен громадянин України незалежно від своєї національної належності зобов'язаний знати й поважати українську національну мову, вміти спілкуватися нею, дотримуватись норм літературного мовлення. Сучасна мовна ситуація кардинально відмінна від ситуації початку минулого сторіччя. Сьогодні маємо розвинену літературну мову, здатну обслуговувати всі сфери суспільного життя, але у великих міських центрах, включаючи столицю, відсутнє повноцінне побутування живих форм розмовного мовлення [2, с. 25].

Кожне слово безпосередньо чи потенційно пов'язане а іншими словами єдиної мовно-комунікативної системи. Така єдність слів органічна, природна. Як про це пишуть О.М.Леонтьєв, Р.Я.Гальперін, О.Р.Лурія, нагромадження лексических значень, граматичних форм слів, розгортання їхніх стилістичних можливостей, завжди засадоважливий рівень розвитку мови; він слугує основою і знаряддям розвитку всіх ланок культури в кожному суспільстві.

Психологи Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв та ін. трактують лексичне значення слів і найрізніших словосполучень як цілісний смисловий комплекс релевантних, установлених і нормованих у суспільному досвіді характеристик, поєднаних зі змінними індивідуальними характеристиками. Зрозуміти предмет, за Гегелем – це значить усвідомити його сутність, це поняття про нього, яке сформувалось до нас у нашій мові. Отже, мова є начебто тілом мислення і водночас витвором думки. У мові нічого не може бути такого, чого б не було в індивідуальному мовленні, бо з багатьох індивідуальних мовлень і починалась кожна мова. О.О.Потебня вважає, що «слово призначено бути посередником між новим сприйняттям і попереднім запасом думки» [7, с. 127].

Поповнення активного словника учнів власне українською лексикою вкрай важливе не тільки для розвитку мовлення, мислення, а й для виховання мовленнєвого чуття, чутливості, почуття національної свідомості. Кожне слово має свій сенс, свою неповторну красу. Де послаблюється увага до рідного слова, там пригасає поезія, стихає пісня, а духовний вакуум заповнюється чимось безликим, космополітичним, споживацьким.

Головною метою стандартизованої мовної освіти є формування комунікативної компетенції, майбутніх учителів, яка базується «на знаннях уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях» [3, с. 76]. Мовна освіта, отже, є фундаментом пізнавально-творчої діяльності школярів. Вона забезпечує виховання національно і суспільно свідомої людини, громадянина України.

Теоретичними зasadами комунікативної методики є загально-методичні положення комунікативної лінгвістики, що останнім часом активно розвивається (Н.Арутюнова, А.Баромов, Ф.Бацевич, І.Горєлов, Т.Винокур, З.Смелкова, І.Стернін та ін.). Учені вважають комунікативну лінгвістику розділом мовознавства, що вивчає мову як діяльність, здійснення спілкування в певних ситуаціях. Спрямованість мовних засобів на повідомлення певної інформації, передавання емоційного стану мовця, спонукання до дії [4, с.78].

У сучасному українському суспільстві змінилося на краще не лише ставлення до української мови як мови корінного населення. Мова стала засобом політичних і громадських інтересів. Про неї вголос заговорили не тільки лінгвісти, письменники, освітяни, а й політики, історики, правознавці, урядовці, широка громадськість.

Виховувати мовленнєву культуру потрібно з раннього дитинства. Провідна роль у цьому процесі належить мовному оточенню дитини – сім'ї і вчителеві початкової освіти. Саме в «родинній» школі відбувається становлення мовленнєвої діяльності. Завдання кожного вчителя, як пише про це К.Ушинський, вдосконалювати й поповнювати словесний запас з рідної мови, впроваджувати такі вдосконалення й доповнення не тільки до знань дитини, а й до сфери її звичок [8, с. 456-457].

Найважливішим елементом культури усного мовлення є мовна норма – сукупність усталених правил вимови, наголосів, добору й уживання слів, іntonування фрази, стилістичної зрілості мовлення всіх і кожного.

У Концепції мовної освіти України зауважується: «Українська мова, яку зараз вивчають у школах, є дуже препарованою, багато в чому штучно узгодженою з російською, від чого втрачається її самобутність і приваба. Тому необхідно насичувати знання власне українською лексикою і фразеологією, формами та синтаксичними конструкціями» [1, с. 73].

Проблема підвищення культури мовного спілкування підростаючого покоління завжди була актуальною. Основними джерелами збереження нормативності мовних одиниць слугують живе народне мовлення, писемні українські тексти, мова української діаспори, усталені запозичення з інших мов, преса, всі засоби масової інформації.

Деякі слова впродовж останнього десятиріччя активно й природно ввійшли до системи української мови. З пасивної лексики до активної повернулися слова, які раніше вже були в українській лексиці, але не підтримувались певними явищами радянської дійсності. Це, зокрема, такі лексеми: *гімназія, ліцей, тест, ліцеїст, гравія, оберіг, соборність, штиталь, гетьман, слухавка, оренда, дивіденди, часотис, штальта, конверсія, кліп, піцца, спікер, топ-сервіс, ваучер, імідж, кока, рейтинг, модуль, бакалавр, магістр, магістратура, тестування, дилер, банкрут, інвестиція, мито, бартер, субсидія...*

Зміна суспільно-політичного ладу в Україні позначилася на українському мовному етикеті. Частіше звучать слова із семантикою ввічливості: *чемний, шанобливий, ввічливий, тречний, шляхетний*. Активніше використовуються слова-звертання: *колего, друге, приятелю, добродію, добродійко, пане, пані, громадо*. Або слова й сполучення слів як окремі синтаксичні конструкції з етикетної сфери: *Добрий день, шановні пані і панове!, Доброго вам ранку!, Добривечір!, Здрастуйте!, Здоровенькі були!, Доброго здоров'я (здоров'ячка)!, Вітаємо вас!, З імениницею Вас!, Зі святом будьте здоровенькі!, Здорові будьте!, Дай, Боже, здоров'я!, Привіт тобі, друге!, Рада(ий) вітати Вас!, Як ся маєте і багато іншого.*

Українська народна педагогіка за допомогою національного мовленнєвого етикету навчає нас формувати ширі і доброзичливі взаємини з людьми. Це й спричинюється до появи елементів нового в українській лексиці й фразеології. Кількість виразів мовного етикету досить значна. Соціальна маркованість одиниць мовного етикету яскраво виражається в конкретній мовленнєвій ситуації: *Дякую Вам, Вітаю Вас, Перепрошую та ін.*

Із граматичного погляду вислови мовного етикету не становлять структурно однотипних речень; до того ж це певні синтаксичні уламки, але комунікативно повноцінні мовні одиниці. Розглядаючи вирази мовного етикету в ситуації «Привітання», спостерігаємо, що абсолютна більшість їх співвідноситься з часовими проміжками доби: *Доброго ранку!*, *З добрым днем!*, *Добрый вечер!* Не привітатися або ж не відповісти на привітання в усіх народів вважається виявом зневаги до людини.

Українська мова теоретично має чітко вироблені літературні норми, розвинені функціональні стилі. На сучасному етапі розвитку нашої мови – за умов незалежності України – доводиться, на превеликий жаль, натрапляти на зневажливе ігнорування рідної мови, на громадянську пасивність і духовне лінівство стосовно збереження й розвитку, плекання здоров'я мови. У наш час з'явилось немало слів, висловів, які можна назвати недотепними, але які ввійшли до буденного, щоденного колективного мовлення. Мовні норми порушуються під впливом різних причин. Це й шукання виразного слова – незвичного, точнішого, місткішого. Це й прагнення відродити національну основу нашої мови, повернути її скарби до активного використання. Цей процес гальмується щонайбільше поширенням в Україні незнанням української мови, експансією російської мови.

За умов білінгвізму також з'являються граматичні й окремі фразеологічні кальки, які засмічують мову, гальмують її розвиток. Хоча б такі мовленнєві перлини: *конечно* (замість укр. *звичайно*), *опять* (замість *знов*), *вещи* (замість *речі*), *ковьор* (*килим*), *этаж* (*поверх*), *жизнь* (*життя*), *воздух* (*повітря*), *об'явление* (*оголошення*), *даже* (*навіть*).

Переважна більшість русизмів у мовленні найчастіше оформлена за фонетичними й морфологічними нормами української мови. Цим порушується лексична й синтаксична системність русизмів: *Дякую Вас* (замість *Дякую Вам*), *екзамен по морфології* (замість *екзамен з морфології*), *ходила к терапевту* (*ходила до терапевта*), *прийшла к мамі* (*прийшла до мами*). Як бачимо, спотворюється синтаксичний лад українського літературного мовлення.

Часто простежується ненормативне наголошування слів, яке штучно «підганяється» під норми російської мови: *старий*, *новий*, *тонкий*, *подруга*, замість *старий*, *новий*, *тонкий*, *подруга*, або *одержувати перемогу* – замість *здобувати перемогу*, *миротворницькі сили* – замість *миротворчі сили*, *договори заключаються* – замість *договори укладаються*, *казначейство* – замість *державна скарбниця*, *оголошується наступний порядок* – замість *оголошується такий порядок*; *Міністерство іноземних справ* – замість *Міністерство закордонних справ*.

Прикладів мовленнєвої неохайноті безліч. Часто вони пояснюються тим, що тривалий час українська мова для багатьох українців не виконувала функції рідної мови, якою думають, спілкуються в усіх сферах життя і з раннього дитинства.

До нашої лексики останнім часом увійшли слова, запозичені з інших мов, які позначають нові поняття: *бартер*, *факс*, *ток-шоу*. Стають модними запозичені слова. Незнання семантики багатьох слів породжує такі курйозні вислови, як: *хеві-метал*, *попса*, *тусовка*, *бомж*, *сидіти на голі*, замість *короткий огляд* уживають *дейджест*, замість *згода* – *комсенсус* і т.д.

Серед новацій сучасної української лексики немало експресивних слів, які належать молодіжному сленгу, слова-суржики: *в натурі*, *тіпа*, *капець*, *братва*, *базар*, *бабки*, *йо-ма-йо*, *кайф*, *атас*, *бадяжити*, *врубатися*, *грузити*, *довгі*, *кришка поїхала*, *калісь*, *класно*, *лафа*, *мусор*, *ніфіга*, *о'кей*, *тащитися*, *тьолка*, *фігово*, *хавчик*, *чувіха*, *шарити*, *крутто*, *казъол*, *на стрілку*, *обламайся*, *тормоз*, *тусуватися*, *фігня*, *фуфло*, *хітово*, *чмо*, *чувак*, *шухер*, *я в шоці* тощо.

Сучасна українська літературна мова, крім багатьох набутків, інновацій, «збагатилася» не меншою, мабуть, кількістю слів і виразів, які її дискредитують, а головне принижують національну гідність тих, для кого українська мова є рідною, найдорожчою, найкращою, наймилозвучнішою, найприроднішою. Псуванню нашої рідної української

літературної мови повинен бути покладений край. Приниження українців спотвореною українською мовою неприпустиме, антиприродне.

Мова найглибше пронизує свідомість і підсвідомість людини. Через мову дитина усвідомлює своє Я. Тому викладаючи рідну мову, потрібно дбати про те, щоб дитина правильно, не перекручену відчула й сприйняла її внутрішні закони. А це буде збагачувати, розвивати, відшліфовувати мовлення учнів. Учні самоутверджуються, у них виникає самоповага, стають самостійнішими, спостережливішими, коли вони самі доходять до істини, формують правило, знаходять помилку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О.М., Ващуленко В.М., Плахотник В.М. Концепція мовної освіти. – М., 1974. – 280 с.
2. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
3. Державний стандарт базової повної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76-79.
4. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 220 с.
5. Масенко Л.Т. Мова і політика. – К.: Соняшник, 1999. – 100 с.
6. Мацько Л. Державна мова України // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 157-169.
7. Потебня А.А. Слово и миф. – М., 1989. – С. 127.
8. Ушинський К.Д. Керівництво до викладання за «Рідним словом». Обов'язки для наставника / Повне зібр. творів: У 6 т. – К., 1954. – Т. 2. – С. 456-457.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена мовній компетенції учнів. Розглянуто основні зміни мовної норми, джерела мовних огрихів.

Ключові слова: мовна компетентність, мовний етикет, мовна норма, мовленнєва культура.

This article is devoted to the pupil's language competence. It shows the main reasons of the change in language norms.

Key words: language competence, language norm, the reasons for language mistakes.

Максим Дудик
(Київ)

ПРО ІННОВАЦІЙНІ ЛЕКСЕМИ В ПУБЛІСТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Життя людства в наш час усе більшою мірою динамізується, до того ж у всіх сферах його діяльності – в політичній, економічній, науково-дослідній, культурно-просвітницькій тощо. Зрештою, в цьому знаходить свій вияв сама логіка життя: без новизни, інновацій у ньому немає прогресу, подальшого поступу в сучасному, вкрай об'ємному і вкрай активному, кількісно зростаючому світовому громадянстві. Воно не може не розвиватись в усіх можливих вимірах навіть за умови постійно применшувальних природних, матеріальних ресурсів нашої планети під назвою Земля.

Більшість сучасних українських мовознавців утримує у своїй пам'яті те, як за радянських часів українці виховувались у спотвореному мовленнєвому середовищі, яке частково продовжується й дотепер, коли значна частина етнічних українців неповажно, навіть зневажливо, навіть подекуди й напіввороже ставиться до всього власне українського, особливо й до найріднішого й найдорожчого для українських патріотів – до рідної для українців мови, піддається дискримінації на своїй же рідній землі, в рідній для

українців державі. Стаття 10 Конституції України, якою юридично закріплюється державність української мови, виконується вкрай обмежено. Внаслідок цього продовжується русифікація українців. Керівництво України, на наш погляд, не виявляє належного розуміння того, що без української мови, без її вседержавного використання не стане й українців як окремого етносу, не буде, природна річ, і України.

Відомо, що лексичний склад мови належить до найбільш мобільних, динамічних підсистем у загальномовній системі, в її інфраструктурі. Ця система повноцінно функціонує тільки в поєднанні з іншими підсистемами мови – фонетичною (власне фонетичною, фонематичною, орфоепічною, акцентною), граматичною (морфемною, морфологічною, синтаксичною) і стилістичною.

Лексична підсистема мови безбережна семантично, тематично і за своїм кількісним виявом. Цим і пояснюється, що ніхто й ніколи не встановить, скільки лексем налічується в тій чи іншій мові (хоча б наблизено до істини). Недарма загальною і частковими лінгвістиками таке завдання навіть й не ставиться. Воно безперспективне, отже, й неактуальне.

Мета цієї статті – подати хоча б загальний огляд лексики *нової* й *оновленої*. Чітке розмежування цих обох груп лексики неможливе; кожна з лексем їхнього складу має своє неповторно індивідуальне минуле й сучасне, розрізняється своїм мовним оформленням (крім, як правило, найбільш типових омонімів, котрі фонетично повністю збігаються).

Новою лексикою охоплюються всі *неологізми*, *оновленою* ж *лексикою* – усі *напівнеологізми*. Вдається тільки до окремих явищ цього плану, до окремих прикладів: у газеті «Літературна Україна» (також і в інших газетах) використовуються такі, зокрема, лексеми-неологізми, які пов’язані зі словом *держава* або *Україна*: *державоздобувачі*, *державотворчі* (заходи), *українознавство*, *українознавець*, *українознавчий*, *українотворчий*, *україненависництво*, *антіукраїнство*, *українопізнавальний*; або й такі лексеми: *лінгвоцид*, *народовбивство*, *підімперський*, *підрядянський*, *екс-радянський*, *деімперіалізація* (Росії), *посткомуністичний*, *постсоціалістичний*, *посттоталітарний*, *реприватизація*, *агробізнес*, *ваучеризація*, *агробізнес* (лексеми із політичної сфери життя); *креміногенний*, *мафіозація*, *наркобізнес*, *нарковояжер*, *наркоділок*, *рекетирський*, *тінізація* (правові найменування); *дискета*, *марсохід*, *мотодельтаплан*, *роботокомплекс*, *технотизація*, *технофобія*, *антиурбанізація*, *екосистема* (*екологічна система*), *дезактивація*, *радіофобія*, *самосел* (= той, хто з власної волі повернувся до колишнього місця проживання, з якого був виселений через радіоактивне забруднення після аварії на ЧАЕС; номінації зі сфери науки і техніки): *відеозатис*, *відеокасета*, *відеомагнітофон*, *відеоплеєр*, *відеоплівка*, *відеофільм*, *кіномода*, *кінопідприємець*, *телегеніст*, *телекомуникація*, *телеміст*, *арт-ринок*, *арт-фестиваль*, *компакт-диск*, *хід-парад* (зі сфери культури і мистецтва); *велотренажер*, *допінг-контроль*, *запаленець* (уболівальник), *кетчист* (спортсмен), *футболофіл* (спортивні назви).

Усі наведені лексеми (кількість їх дуже розгалужена в нашій мові) – лексичні *новотвори*, *неологізми*, *інноваційні мовні одиниці*. Ними вагомо засвідчується неабияке лексичне багатство української мови, її сучасність, навіть, умовно кажучи, цивілізованість, спорідненість чи якнайбільша близькість до найрозвиненіших мов світу. Засвоєння українською мовою нового в лексиці – процес майже всеосяжний. Він усе повніше проникає і до розмовно- побутового, художнього мовлення, але свій найбільш об’ємний і природний вияв має у мовленні науковому і публіцистичному.

Пояснюючи історично зумовлені зміни в сучасній українській літературній мові, не можна не вдатись до такого, вже досить широко вживаного в україністиці терміна, який запровадив Ю.Шевельов у своїй статті «У затінку совиних крил», яка увійшла до його книги (забороненій в УРСР) «Українська мова в першій половині ХХ століття (1900-1941)» [див. 14, с. 202-205]: йдеться про лексичну *деактивацію* в мовленні. Цей термін витлумачується в «Сучасному словнику іншомовних слів» [13, с.200]: *деактивація* [лат. de...] «префікс, що означає: 1) відсутність, скасування, усунення чого-небудь, напр.,

*демобілізація, деморалізація; 2) рух уніз, зниження, напр., девальвація»; уся ж лексема *деактивація* в лінгвістичному плані не пояснюється в названому словнику; вперше й досить компактно цей мовленнєвий процес характеризує (вживаючи терміни *деактивація, деактивоване слово*) Ю.Шевельов, який пише: «Ось кілька пар слів, в яких друге [виділення наше. – М.Д.] деактивоване: русло і *річще, ряди (людей) – лави, фон – то, нав'язати – накинути, ... пласт – шар, ... баня – лазня, животис – малярство, ... язичництво – поганство, тираж* витіснув слово *наклад, іноземний – чужий, зібрання (творів) – збірка, художня література – красне письменство, бібліотека – книгохріння*» [4, с.203]. «Перед війною редакція «Комуніста» [найбільш авторитетного політичного журналу в СРСР. – М.Д.] розсылала списки слів до редакцій газет і видавництв на дві колонки: слова, яких не вживати, – слова, які вживати» [4, с.203].*

Маючи на увазі вже поіменовані слова (деактивовані), той же по-антирадянському налаштований Ю.Шевельов, усе ж пише: «Було б абсурдом... викидати з мови те, що спільне з російською мовою. Це історія, і мусимо її визнати, це сучасність з її двомовністю. Що було було, і що є, є. Але потрібна реабілітація несправедливого усунення» [1, 4, с. 203]. Справді, цілком віправдано, вмотивовано те, що в наш час ми повернулись до того, що замість *карта* (географічна) використовуємо *мана, тираж – наклад*, паралельно із звичайним *тираж* не уникаємо й лексеми *наклад*, замість *процент* здебільшого вдаємося до *відсоток*, і т.д. і т.ін. Цей різnobічний процес прийнято називати *реактивацією* [лат. префікс *re...*]: «префікс... означає 1) зворотну або повторну дію, напр., *реабілітація*; 2) протилежну дію або протидію, напр., *реевакуація*» [13, с.581]. На жаль, у цьому словнику термін *реактивація* лінгвістично не коментується, зовсім частково цю прогалину ми усунули в одній зі своїх статей [див: 4, с.30]. *Реактивація* у сфері лексики – це зворотно-доповнюючий (до *деактивації*) процес, це повернення – в лінгвістичній теорії і мовленнєвій практиці – до раніше більш чи менш використовуваного, але з певних соціальних причин призабутого, такого, що навіть повністю опинилось поза сферою пасивного використання. До реактивованих лексем належать, зокрема, слова *гривня, тризуб, соборність, державець, постут, засада* (=принцип), *загал* (=широка громадськість), *чинник* (=фактор), *вислід* (=наслідок, результат, висновок), *змагун* (=спортсмен), *Українська держава* (=Україна), *українська державна незалежність, акт злуки, мазепинець* (із позитивним чи негативним значенням), *гетьман* і *козак* (за радянської доби пропонувалось обмежено використовувати ці дорогі для свідомих українців лексеми, переважно тільки як історизми), *гетьманат* (у СУМі [4] – це тільки історизм), реченнєве утворення. *Ще не вмерла «Україна, поступ, достойник, перегони, потяг* (=поїзд), *проводник* (=керівник), *часотис, всуціль, горувати* (тяжко працювати), *Президент України, світлиця, гостина, крикід* (=одяг, вбрання), *вислід* (=висновок), *обіжник* (=циркуляр), *славень* (=гімн), *добродій, маляр* (=художник), *малярство* і т.д. і т.ін.

Кожна з наведених (і багатьох інших) лексем має, певна річ, свою окрему комунікативну долю, крізь своє використання в мовленні багатьох вона долала своє забуття і в наш час із різним обсягом функціональності повернулось до свого буття.

Певна річ, *реактивація* мовних одиниць передбачає не тільки зростання частотності використання слів, але й заміну його стилістичного статусу (від архаїзмів до неологізованих лексем, від обласної, діалектної, сuto книжної, рідковживаної, переважно стилістично маркованої лексики до лексики загалом найтримальної, загальнозвживаної, узуальної). Та обставина, що реактивація певної лексеми супроводжується її активізацією в мовленнєвій практиці, може слугувати одним із виявів загалом досить динамічного розвитку мови за умови інноваційних змін у суспільстві.

Однину мовної та мовленнєвої деактивації можна називати *діактеною*, а явище мовно-мовленнєвої реактивації – *реактеною*, своєрідним внутрішнім *неологізмом* або *неологізованим словом*. Це своєрідні внутрішні входження в мову.

Найвиразніше і найповніше реактиваційні (оновлювані) й нові лексичні процеси простежуються в мові сучасних засобів масової інформації (МЗІ), в газетних текстах, у мовленні радіо і телебачення (приклади із газет, починаючи з 2002 року; без найменування газети): *Сьогодні на честь цієї вікопомної дати проводяться численні виставки; Фотограф стверджує, що в передвиборчій кампанії комуністи без дозволу використали низку його світлин; Увага до перегонів-2002 як ніколи прискіплива; Жоден із достойників на сільській сході, ясна річ, не був; Розор такий у мене; Зараз у світових масах ми маємо розкіл; Це вибух новозавітної зізді Полін; Знов робив усе, що вимагали його зверхники; Починаю хвилюватись: що за притичина!; Хусейн звернувся до ООН з пропозицією поновити перемовини; Тяглість розвитку українського мовознавства перервано; Треба боротися з режисом гандократії; Далекосяжній і тривкий слід лишила праця над устійненням українського правопису [обидва словники – СУМ і ВТССУМ [5] цих лексем не фіксують]; Підписанти це дружно спростовують; До першої десятки «замовників» він не дотягнув; Це треба донести до широкого загалу; Відчуття власної неперебутності і велемовності; Про долю рідної оселиці написала книгу; Можновладці ще десять років тому запевняли народ...; Послухати месу Павла II в суботу прийде понад мільйон вірин; ...ці титання зморою налягли на журналістів [у СУМі ця лексема – змора – кваліфікується як діалектна]; Для чительника є така рубрика в газеті «Українське слово», і т.ін.*

Вище йшлося про те, що з появою Української незалежності розпочалось повернення до вжитку, загалом кажучи, розпочалась *активізація* (як мовленнєвий процес) багатьох лексем, доля яких за радянської доби виявлялась у тому, що через соціальні (переважно ідеологічні) причини, їх повністю чи майже повністю знехтувано, витіснено з мовленнєвої практики, навіть заборонено. Процеси такої мовленнєвої практики вже досить повно й системно нині позначаються термінами *деактивація* (лексеми-деактеми) і *реактивація* (лексеми-реактеми).

З усіх стилів мови й мовлення розглядувані мовні й мовленнєві явища свою найбільшу реалізацію знаходять у публіцистичному мовленні, переважно на сторінках сучасних україномовних газет, також і в мовленні радіо і телебачення. Такі лексеми позначені досить об'ємним тематичним размахом (філософська лексика, правова, економічна, освітньо-педагогічна, технічно-промислова, сільськогосподарська, спортивна тощо). Розглядувані лексеми (серед них досить часто й терміни), позначувані ними мовленнєві реалії вже більш чи менш повно прокоментовані в працях, зокрема, таких україністів, як Ю.Шевельов, Л.Струганець, С.Ярмоленко, О.Стишов, Л.Мацько, О.Пономарів, О.Тараненко, О.Сербинська, А.Грищенко, Л.Масенко, Б.Ажнюк, О.Коваль, С.Караванський, М.Степаненко, Д.Мазурік та ін.

Усе нове й оновлене (що значною мірою позначається термінами *діактема* й *реактема*) знаходить своє поіменування як в українських, так і в іншомовних лексемах, які все більш об'ємно характеризують суспільну теперішність України, використовуються в обох формах мовлення – в писемній та усній, розгортаються семантично.

Лексеми, які все більше актуалізуються, подекуди маркуються, тематично розгалужуються, стилістично конкретизуються; її одиниці можуть обростати далеко не всім зрозумілою семантикою і незвичною образністю. О.А.Стишов, наприклад, з-поміж явищ цього плану вдається до таких лексем: *оковита* (=горілка), *дружбан* (=друг), *дурбелік* (=людина дурнувата, несповного розуму), *лох* (=бевзь, йолоп), *собайло* (=людина з негативною характеристикою), *старшобратьський* (=російський): *Славно відомий хор з Ольдгему... проспівав український славень «Ще не вмерла Україна»; Ну ніяк не можуть розлучитися зі «старшобратьською» мовою термінологією і не залишають без прискіпливої уваги тих, хто веде документацію українською мовою* [11, с. 97].

Мабуть, варто не обійти увагою й значну функціональну переорієнтацію, переважно оновлення звертальних форм у сучасній українській літературній мові; цей мовленнєвий процес зумовлювався (й дотепер зумовлюється) ідеологічними причинами,

змінами в громадянській зорієнтованості українців; такі явища особливо стосуються етикетних мовленнєвих форм, які мають традиційне для українців (особливо мешканців західноукраїнської території) національне забарвлення, типово українську етику й естетику, які подекуди сягають польської всенародної традиції; все більше комунікативно мужніють такі звертальні одиниці, як *пан* і *пані*, значно меншою мірою *добродій*, *добродійка*, які простежуються переважно в мовленні осіб старшого віку, в колах діаспорної української інтелігенції: *Ви, шановний пане, маєте рацію, не помиляйтесь (рацію*, тобто слухність; інше омонімне значення лексеми *рація* – «радіостанція – пересувна або переносна»); також і прикметник *шановний* (і *вельмишановний*) виявився в наш час реактивованою інновацією; натомість, незважаючи на неабиякі зусилля теперішніх прокомунистичних громадян, усе більше, майже максимально звужується сфера використання «всенародної» за радянських часів лексеми *товариши*, чим дуже показово засвідчується залежність певних груп лексики від суспільно-політичних чинників.

Майже не послаблюється й мовленнєва тенденція, яка полягає в униканні і в комунікативній пасивізації деяких російських лексем і лексем неросійських, виразно іншомовних, які увійшли до складу, української мови: це, зокрема, вже згадувана лексема *мана*, котра все ширше використовується офіційно, в друкованих текстах, чим послаблюється комунікативність раніше вживаної лексеми *карта* (рос. *карта*) в значенні *географічна карта; валіза* замість майже єдиновживаного раніше *чемодан* (рос. *чемодан*): *На цей раз навідаюсь до синів без валізи; субмаріна* в значенні *підводний човен* (лат. *sub* – під і лат. *mariна* – морська), тобто: *підводний човен; вакації* (від лат. *vacatio* – звільнення) в значенні *канікули* (рос. *каникулы*); цей абсолютний синонім тепер у деяких мовленнєвих сферах уживається все частіше: *гелікоптер* у значенні *вертоліт* (рос. *вертоліт*), *фах* (зам. *спеціальність* із рос. *спеціальность*): *Хто я за фахом? Я інженер, хоч і недипломований; вакансія* (=вільне робоче місце): *Що наймиліше для студента-випускника? Звісно, вигідна вакансія.*

У досить, до того ж усе зростаючому обсязі, певні лексеми, повернувшись до буття, функціонально активізувавшись – під впливом мовленнєвої практики 20-30 рр. ХХ ст. і вживаності в діаспорному мовленні – частково використовуються й тепер – переважно західноукраїнцями, до того ж не тільки тамтешньою інтелігенцією: *екзил* (лат. *exsilium* – вигнання, заслання); напр.: *уряд в екзилі; імпреза, інвазія, атентат* (= замах, переважно на високопосадову особу), *інектива* – промова лайлива, образлива, *інісигнії*, тобто ордени, інші державні відзнаки. До таких мовних одиниць прилягають певною мірою дещо фонетично змодифіковані – порівняно з російською мовою – лексеми, форми, зокрема, таких слів, як: *агенція* (рос. *агентство*); *телевізія* (рос. *телевидение*) і *телебачення*: калька до рос. *телевидение*; *толерантія* поряд із загальнозвживаним *толерантність* (рос. *толерантность*), *централа* (замість *центр*), *есей* (замість *есе*), *неготція* (замість *негативність, негатив*), *індустріаліст* (пор. *промисловець*) та ін. Певна річ, поєднання таких лексем в одній групі частково умовне, бо кожна з них має своє індивідуально неповторне минуле, а також і теперішнє буття: *В інтерв'ю агентії «Інтерфакс-Україна» він сказав, що можливе приєднання Югославії може привести до розколу СНД; Очікуваної імпрези в будівництві не відбулося.*

Публіцистичне мовлення в його писемному вияві, особливо в мові преси, котра найбільш типово й повно виявляється в мовному оформленні газет – найбільш масового різновиду і вияву публіцистичного стилю мови й мовлення. Термін *газета* – загальнозвживаний, за теперішніх умов майже всіма сприймається однозначно. Газетою називають періодичне видання, щоденне, одноразове чи кількаразове впродовж тижня, місяця, яке друкується переважно на великих аркушах паперу; в газеті вміщуються різноманітні матеріали, інформації про поточні, більш чи менш актуальні події суспільно-політичного, економічного і культурного життя. У газетах найбільш компактно й знаходить свій мовленнєвий вияв публіцистичний стиль мови в його писемній формі.

Переважаючий комплекс знань і дій, які стосуються теорії і практики створення газет, кіно, телебачення, – цього особливого різновиду розумово-професійної діяльності людини, його мовленнєвого оформлення й вияву – називається *публіцистикою* (від лат. *publicus* – суспільний, народний); публіцистична діяльність – це своєрідна літературна діяльність, яка зорієнтована на забезпечення інформації про суспільно-політичні та інші проблеми сучасності (переважно) в періодичній пресі і в окремих виданнях.

За такими ознаками, як частотність, активність і сфера використання, функціонування, публіцистичне мовлення в його найбільш довершенній писемній формі вияву зорієнтоване на передачу масової інформації, через що за таким мовленням закріпилось таке синонімічне найменування, як *мовлення засобів масової інформації*; цим чотирислівним терміном поіменовується те саме (чи майже те саме!), що й термінами *мова журналістики* і *мова публіцистики*. Інша річ, а) термін *мова преси*, яким охоплюється все надруковане чи написане від руки в межах публіцистичного стилю; б) *мова телебачення і радіо* – це суттєво інший жанровий різновид публіцистичного стилю, який стосується засобів масової інформації. Сказане по телебаченню і радіо найчастіше спеціально й наперед готується, через що й прочитується або виголошується напам'ять; значно рідше мовлення по телебаченню і радіо спонтанне (непідготовлене): прямі діалоги або ж монологічні виступи дикторів, запрошених осіб тощо.

Отже, публіцистичне мовлення – це мовлення, яке широко наповнене різноструктурними і різномісними, інноваційними лексемами, котрими своєрідно, але дуже виразно відзеркалюється, поіменовується все те, що здебільшого вперше з'являється в суспільному житті. Публіцистичне мовлення в обох своїх формах щонайбільшою мірою характеризується такою визначальною мовнофункціональною ознакою, як *інформативність, розповідь* – про умови й факти матеріального й духовного життя народу, народів; це також оповіді про все нове й суттєве, що з'являється в суспільному й родинному житті, що важливе для багатьох чи навіть для всіх громадян, які проживають у селі, в місті, області, в країні, у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – К.: «Рідна мова», 1999. – 450 с.
2. Горбачук В. Барви української мови. – К.: Вид. дім. «КМ Academia», 1997. – 272 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ-Ірпінь: ВТС «Перун», 2005. – 17 – 28 с.
4. Дудик М. Культура слова. – Випуск 62. – К., 2003. – С. 30-33.
5. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я». – К.: Вид. центр «Академія», 2001. – 240 с.
6. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціологічні чинники формування) // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 18-23.
7. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ – ст. (Зміни в лексиці) // Дивослово. – 2000. – № 1. – С. 17-25.
8. Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради. – К.: «Либідь», 2001. – 240 с.
9. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтер'ю з мовознавцем. – К.: «Просвіта», 2001. – 206 с.
10. Словник української мови (в 11-и томах). – К.: «Наукова думка». – 1970-1980.
11. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Вид-во КНЛУ, 2003. – 388 с.
12. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Тернопіль: «Астон», 2002. – 358 с.
13. Сучасний словник іншомовних слів. – К.: Вид-во «Дніпро», 2006. – 790 с.
14. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. – Чернівці: «Рута», 1998. – 208 с.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про деякі інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови, переважно в її публіцистичному стилі.

Ключові слова: лексика мови, деактивація і реактивація в ній, лексичні інновації в публіцистичному мовленні.

The article deals with some innovation processes in lexical vocabulary of modern Ukrainian literary language mostly in its publicistic style.

Key words: lexical vocabulary, deactivation and reactivation in language, lexical innovation in publicistic style.

Інна Завальнюк
(Вінниця)

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ОЗНАЧЕНО-, НЕОЗНАЧЕНО- ТА УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ГАЗЕТНОМУ МОВЛЕННІ

У синтаксичній системі типів простого речення односкладні конструкції становлять своєрідну щодо структури і змісту синтаксичну категорію, яка своїми різновидами, функціональними виявами істотно розширює виражальні можливості всієї системи [13, с.3]. Явище односкладності неоднаково репрезентоване в різних стилях мови, зокрема й у публіцистичному. У газетному контексті означенено-особові, неозначенено-особові та узагальнено-особові речення представлені рідше, ніж безособові та номінативні, проте вони мають тут своє стилістичне навантаження. Стилістичний аспект дослідження односкладних речень на матеріалі різноманітних газетних текстів початку ХХІ ст. ще не зреалізований в україністиці, що й надає обраній проблемі *актуальності*.

Метою пропонованої *статті* є виявлення й аналіз стилістичних особливостей функціонування згаданих типів односкладних речень у сучасному українському газетному мовленні на тлі різного контекстного оточення.

Означенено-особові речення. Ці комунікативні односкладні структури з головним членом – особовою формою дієслова, що визначає особу-діяча, – мають своєрідний синтаксичний та стилістичний потенціал і використовуються в газетному мовленні за відсутності „потреби в логічному виділенні особи (осіб) у таких займенникових формах, як форми 1-ї або 2-ї особи однини чи множини“ [5, с.239]. Напр.: *Низько до землі кланяюся тобі, нескорима, мудра, миролюбива, вільна громадо України!* (Літературна Україна, 13.01.2005, с.13); *Пам'ятаю себе у далекому серпанку дитячих років...* (Культура і життя, 15.11.2006, с.7); *З інтересом переглядаю господарські поради, рекомендації лікарів* (Голос України, 18.05.2006, с.1); *Картини Віктора Гонтаріва не спултаєш ні з чиєми іншими* (Культура і життя, 01.11.2006, с.5).

За нашими спостереженнями, вживані в газетних текстах початку ХХІ століття означенено-особові речення реалізують свої специфічні стилізові риси: стисливість, економність, яскраву виокремленість на тлі звичних двоскладних реченневих структур. Здебільшого інформативність двоскладних і односкладних речень збігається, натомість чітко проступає стилістичне забарвлення останніх. Пор.: *Просто розповідаю про поточні проблеми* (Голос України, 19.05.2006, с.6) і *Я просто розповідаю про поточні проблеми; Просто я розповідаю про поточні проблеми* або *Проте відзначимо і переможених* (Голос України, 19.05.2006, с.6) і *Проте ми відзначимо і переможених*. Поява підмета в порівнюваних двоскладних реченнях змінює їхні значення, акцентуючи на особі, способі дії, а не на самій дії: у першому зіставленні – я розповідаю про все *спрощено*; саме я розповідаю про все, а не хто-небудь; у другому – хтось інший у такій ситуації їх би не відзначив, але *ми* це зробимо. Односкладні ж означенено-особові речення чітко переносять акцент із виконавця дії на дію, є стилістично індивідуальними, зумовленими комунікативною потребою економного вираження думки.

Означенено-особові речення широко використовують у діалогічному мовленні таких жанрових різновидів, як інтерв'ю, нарис, байка, гумореска і т. ін., що є закономірним,

оскільки діалогічне мовлення, створюючи колорит розмовності, тяжіє до максимального спрощення. Напр.:

- *Повернися до школи!* – кричала дівчина. – *Не будь таким упертим!*
Тебе ж просять, ну!
– *Від голоти ї чую!* – люто огризнувшись, щосили потягнув свого песика додому... (Голос України, 09.02.2006, с.11).

На шпалтах сучасних українських газет спостерігаємо активніше вживання означено-особових речень, головний член яких ужитий у формі наказового способу. Помітною є тенденція до синонімізації, однорідної інтерпретації такого головного члена, що посилює виразність, додає динаміки, енергії, створює ефект експресивного піднесення в тексті. Напр.: ...*Не ображайте* свого опонента! (Голос України, 07.04.2006, с.16); *Аби мене почули, я ладна виступити з трибуни Верховної Ради і відповісти на всі затання законотворців. Помітьте нас!* *Поцікавтесь* нами! (Голос України, 09.02.2006, с.6); ...*Відпливайте, відштовхуйтесь* подалі від Росії (Високий Замок, 04.10.2007, с.5); *A от фізичні вправи дуже корисні для зміцнення кісткової тканини. Катайтесь на велосипеді, грайте в теніс чи бадміnton, танцюйте, стрибайте, бігайте підтютцем або вправляйтесь в аеробіці* (Голос України, 07.04.2006, с.16). Такі економно-стислі означено-особові речення, окрім відтворення позиції мовця, прямо й безпосередньо виражають „голос“ автора оповіді, його оцінку ситуації, хід думок, захоплення, схильованість темою [9, с.22], що також активізує мовлення, посилює ступінь впливу на читача. На нашу думку, за допомогою згаданих односкладних структур журналісти реалізовують одне із завдань газетного дискурсу – „прогнозувальне, що полягає у примусі реципієнта рефлексувати щодо проекції отриманої інформації на передбачувану дійсність“ [6, с.7]. Аргументоване, зреалізоване синтаксичними засобами прогнозування, що випливає з контексту (як висновок) чи передує йому (як зчин), збагачує газетне мовлення новим стилетвірним засобом.

Сучасний газетний контекст дедалі активніше розширює діапазон функціонального поля „експресивність“ унаслідок уведення елементів розмовного синтаксису, зокрема дієслівних лексем *повернімось* (*повернемось*), *погляньмо* (*поглянемо*), *подумаймо* (*подумаємо*) тощо, до складу граматичного центру означено-особових односкладних речень, напр.: *Але повернімось у вирій музичного свята* (Культура і життя, 18.10.2006, с.2); *Ta повернемось до ювілейної теми* (Культура і життя, 18.10.2006, с.1); *Погляньмо тепер на цю проблему з іншого боку* (Вінниччина, 03.01.2007, с.4). Такі структури, безперечно, є незамінними засобами інтимізації викладу, реалізації однієї з авторських настанов – заклику до спільніх дій, чим додатково експресивізують текст, виразно окреслюють образ автора.

Останнім часом помітно зростає тенденція до використання означено-особових речень у ролі заголовків газетних статей як дієвого спонукального засобу, напр.: *Засівайся, рідна земле, миром і добром!* (Сільські вісті, 30.12.2004, с.2); *Рівняйсь на Київ і Західну Україну!* (Українська газета, 11-17.10.2007, с.1); *Гідно відзначимо 75-річчя області* (Вінниччина, 19.01.2007, с.1); *Почнімо зі здоров'я* (Голос України, 28.02.2006, с.1); *Збережімо його образ* (Культура і життя, 01.11.2006, с.6); *Побажаймо нашій Насті швидкого одужання!* (Сільські вісті, 29.03.2005, с.1); *Плекаймо здобуте* (Сільські вісті, 31.12.2004, с.1); *Врятуймо гору!* (Урядовий кур'єр, 21.11.2006, с.11); *Дерзаймо!* (Сільські вісті, 29.03.2005, с.4). Уміщення поширеніх і непоширеніх означено-особових структур у заголовковий комплекс, на нашу думку, має на меті інтегрувати газетний текст, надати йому дієвості, впливовості, сприяти реалізації всіх чотирьох ділянок відомої формули „увага – інтерес – бажання – дія“ [7, с.298], а не лише першої, як це буває зазвичай.

Неозначенено-особові речення. Односкладні речення цього типу в сучасному українському газетному мовленні трапляються дещо рідше, ніж означено-особові, проте не поступаються перед ними за стилістичною значущістю, бо акцентують на виконуваній дії та її об'єктіві, а виконувач дії залишається на другому плані. Напр.: *Такі бібліотеки*

називають медіатеками (сховищами інформації) (Сільські вісті, 06.07.2006, с.4); **Таких, як правило, недолюблюють...** (Голос України, 23.06.2006, с.6); **Література в Україні ще не покликана... Нас не кличуть** (Літературна Україна, 22.12.2005, с.3); **У нас сахаються консерватизму, як чорт ладану** (Україна молода, 14.07.2005, с.26); **Усім міським головам одягатимуть невдовзі оновлений ланцюг бургомістра як символ усенародної поваги та відповідальності перед виборцями** (Україна молода, 29.07.2005, с.10).

Як зазначає П.С. Дудик, „неозначеність суб'єкта дії в таких реченнях – основна специфіка їх змісту, те, що з логічно-значеннєвого боку відрізняє їх від речень усіх інших типів; головне ж для неозначенено-особових речень – сама дія, яка називається і стоїть у центрі уваги“ [4, с.71]. Ця специфіка неозначенено-особових речень спричиняє їхнє використання в сучасному національному газетному тексті зі стилістичною метою неназивання виконавця дії, позбавлення його ефекту присутності в діалогічному чи монологічному викладі з певних причин: невідомості, умисності або перебування поза інтересом мовця чи автора публікації. Комунікативні ситуації їхнього вживання можуть бути найрізноманітнішими, як-от:

- виконавець дії може бути відомим мовцем й адресатом мовлення або відомим лише одному з них, але називати його з певних причин непотрібно, напр.: *Вінницьким школярам роздаватимуть диски українських зірок* (Молодіжна газета Вінниччини, 04.04.2006, с.3) – журналіст, якому відомі всі подrobiці акції, певним чином інтригує читача, бо той, зрозуміло, ще не знає про ініціатора подарунків;
- виконавець дії невідомий, напр.: *Саме тут збувають більшість відверто няжісних, контрабандних та фальсифікованих товарів* (Голос України, 09.02.2006, с.14);
- особу виконавця дії підказує ситуація, напр.: *Хліб завозять із підприємства за 60 кілометрів од нас* (Сільські вісті, 06.07.2006, с.2) – читач без зусиль зрозуміє („відтворить“) тих осіб, яким „приписують“ дію. Як бачимо, кожна із названих комунікативних ситуацій якнайповніше репрезентує специфіку інформаційних газетних повідомлень, які мають „найбільший спектр використання, переважно через можливість широкого застосування в щоденних газетах разом із другорядною сенсаційною інформацією на шпальтах“ [1, с.148].

Установлено, що за допомогою неозначенено-особових речень автори публікацій нерідко акцентують на аргументові, який слугує функціонально-стилістичним стрижнем різних за обсягом заміток, репортажів як різновидів інформаційного жанру сучасної української періодики. Пор.: *День Європи відзначають в Україні вже четвертий рік* (Голос України, 17.05.2006, с.36); *Період 2003-2004 року на заводі згадують як „чорні роки“ в історії підприємства* (Голос України, 19.05.2006, с.10); *Його підозрюють у крадіжці запчастин до сільгосптехніки й самогоноварінні* (Голос України, 14.05.2006, с.3). У таких випадках аргумент, факт, подія є вагомішими у змісті повідомлення, вони ніби „затушовують“ усе інше. Наприклад, увесь зміст речення *У Черкасах за вилов риби в період пересту до відповідальності притягають професійних рибалок* (Голос України, 18.05.2006, с.3) охоплює запитання *Що відбувається з рибалками?*, бо для мовця неважливо, хто притягує рибалок до відповідальності, навіть визначення більш конкретної назви установи, яка виконує згадану дію, для журналіста є несуттєвим, а то й неможливим, а для читача – непотрібним. Саме такі оперативні міні-повідомлення потребують односкладних неозначенено-особових речень як найбільш семантично вагомих, структурно і стилістично доречних синтаксичних конструкцій. Стилістичне призначення неозначенено-особових речень якраз і полягає в тому, що автор свідомо не називає діяча, використовуючи в такий спосіб стилістично вмотивований мовно-художній прийом, побудуваний на комунікативно своєрідних перевагах названих структур. Ці конструкції дають змогу повністю абстрагуватися від осіб-виконавців, їх найчастіше використовують у розповідях про здійснення якоїсь колективної діяльності, напр.: *Для проведення оглядів-концертів заличатимуть не лише вчительські та учнівські громади, батьківські комітети і піклувальні ради ЗОШ, а й органи місцевого самоврядування, мешканців сіл,*

містечок і міст (Голос України, 19.05.2006, с.12); *На шахті імені Баракова за добу споживали 70 тонн вугілля...* (Голос України, 19.05.2006, с.8); *Справу передали до суду* (Голос України, 19.05.2006, с.11).

Аналіз газетного мовлення останніх років засвідчує тенденцію до різного морфологічного вираження головного члена неозначено-особових речень у двох контекстах: у власне-контекстах домінують ті, головний член яких виражений дієсловом у формі III особи множини теперішнього часу, в заголовкових медіатекстах – ті, головний член яких виражений формою III особи множини майбутнього часу або множинною формою минулого часу. Неозначено-особові речення з головним членом у множинній формі умовного способу публіцистичному мовленню не властиві, бо такий спосіб його вираження, на нашу думку, не сприяє адекватному й оперативному відображеню дійсності, а отже, й можливості формування громадської думки [1, с.4-5]. Пор. речення, узяті з власне-контексту: *До речі, на території великих сільських рад молоко вже заготовляють у такий спосіб* (Голос України, 09.02.2006, с.16); *Останніми роками багато уваги приділяють бутильованій воді як мінеральній, так і звичайній питній* (Україна молода, 23.10.2007, с.10) та речення, що входять до заголовкових комплексів: *Улюблена модель Леоніда Брежнєва виготовлять за 40 тисяч євро* (Газета по-українські, 11.10.2007, с.7); *Упорядкують вулиці* (Вінниччина, 19.01.2007, с.1); *Відремонтування 20 міських доріг* (Газета по-українські, 11.10.2007, с.8); *На дзвінки за кордоном запровадили постійні тарифи* (Газета по-українські, 11.10.2007, с.10); *У виборі не помилилися* (Вінниччина, 19.01.2007, с.1); *Воювали за рідну землю* (Сільські вісті, 28.12.2006, с.1); *Поділили бюджетний „тирг“* (Вінниччина, 23.01.2007, с.1); *Маленьких українців перегодували політикою* (Молодіжна газета Вінниччини, 25.07.2007, с.2); *За виступ на Черкащині Боярському заплатили 20 тисяч євро* (Газета по-українські, 11.10.2007, с.9); *Школярам урізали обіди* (День, 23.10.2007, с.6); *Офіцера позбавили військового звання* (Голос України, 08.11.2007, с.4).

Характерно, що згадане домінування неозначено-особових речень у ролі заголовків з окремими формами вираження головного члена найбільш типове для інформаційних газетних жанрів – передусім хронікальних, коротких і розширеніх заміток, рідше – репортажів та інтерв’ю. Заголовкові комплекси аналітичних та художньо-публіцистичних жанрів зазвичай компонують різними за формами вираження головного члена неозначено-особовими реченнями. Проте в усіх газетних жанрах такі речення в заголовкові структури дають змогу лаконічно синтезувати головну новину, посилити офіційність повідомлення [8, с.53-54]. До того ж, активне їхнє вживання на шпальтах української преси засвідчує вияв однієї з ознак сучасного газетного мовлення – стилістичного динамізму [10, с.23-27], спричиненого потребою зосередити увагу реципієнта на основних моментах змісту, зокрема на дії, усуваючи з викладу суб’єкт цієї дії, що інтригує, переконує, викликає неминуче бажання дізнатися, про кого йдеться в публікації. Такі заголовкові комплекси можна назвати оперативними, вони наочно демонструють „зверненість“ газетного слова до всіх, до незчисленної за кількістю і різновідній за складом“ [9, с.21] читацької аудиторії.

Неозначено-особові конструкції активно вживають і як стандартні формули для повідомлення про розшук зниклих людей у коротких газетних замітках: *У Чернівецькій області розшукають Івана з села Остриця Герцаївського району* (Голос України, 19.05.2006, с.8); *Маргариту розшукають на Житомирщині. На вигляд дівчині 13-14 років, зріст приблизно 155 см, худорлява* (Голос України, 09.02.2006, с.11). Активізація таких стандартних побудов на шпальтах українських газет відбулася недавно й зумовлена актуалізацією негативних реалій сучасного суспільного життя.

Варто зауважити, що в мовленні сучасної української преси якісно змінилося семантичне наповнення головного члена неозначено-особових речень: на зміну словосполученням *рапортують про виконання, додають у роботі, примножують успіхи, задають тон, радують здобутками, утримують першість, запалюють особистим прикладом, показують зразки сумлінної праці* тощо, які здебільшого відображали

специфіку трактування культури праці в соціалістичному суспільстві [12, с.374], прийшли дієслівні словосполучення іншого плану, як-от: *експропріють товар, ділитимуть посади, зарплату „вибивають“, податки сплачують* та ін., що репрезентують сучасні суспільні та економічні явища й набувають нової семантико-стилістичної значущості в газетному контексті. Пор.: колишнє ...*Сьогодні вже рівняють крок на правофлангових трудового суперництва і сьогоднішнє Там експропріють товар нахабно і безкарно* (Голос України, 08.11.2007, с.21).

Почастішали випадки дієвого, виразного посилення стилістичних значень неозначенено-особових речень графічними засобами – тире, дефісами, трикрапкою, знаком оклику, знаком питання – як у власне-публікаціях, так і в заголовках до них. Пор.: *Бо – не-ре-на-си-ти-лись...* (Культура і життя, 18.10.2006, с.1); *Про село балакали – ледь не плакали...* (Сільські вісті, 02.03.2007, с.1); *Обіцяного три роки чекають...* (Вінниччина, 19.01.2007, с.6); *Караул! Вивертають кишені!* (Голос України, 05.05.2006, с.4); *Створять людо-звірів?* (Сільські вісті, 02.03.2007, с.1). Безсумнівно, названі знаки пунктуації разом із інтонацією виконують функціонально-стилістичну функцію: передають різноманітні стилістичні колорити, сприяють вираженню емоційно-оцінної авторської модальності, яка, за нашими спостереженнями, виявляє себе передусім у заголовках – найбільш актуалізаційно маркованих текстових категоріях [3, с.108-109].

Узагальнено-особові речення. Порівняно з неозначенено-особовими узагальнено-особові речення зумовлюють ще більшу дезактуалізацію віртуального зв'язку предиката з узагальненим об'єктом [2, с.81], тому мовознавці роблять висновок, що ознака, яка стосується всіх (узагальненої особи), має слабке інформативне насичення. Якщо ж розглядати узагальнено-особові речення з позиції вживання в газетному тексті, стає зрозуміло, що журналістові важко зберегти бажану для нього стосовність до всіх, водночас підлаштовувати цю структуру для опису цілком конкретної ситуації з багатьма інформаційними деталями. Справді, узагальненість непоєднувана з більш-менш точними вказівками на місце, коло осіб тощо, що так характерні для мови засобів масової інформації. Саме тому узагальнено-особові речення є рідковживаними на шпальтах сучасної української періодики.

Ті зі згаданих структур, що все-таки трапляються в мові газет здебільшого як компоненти складних речень, є стилістично своєрідними, бо слугують за конструкції мовлення узагальненого, образного, емоційно виразного. Пор.: *Кажуть, не поспішай поперед батька в пекло... Будеш мати купу проблем* (Сільські вісті, 07.08.2006, с.9); *Я кажу йому: брате, не турбуйся. Куй залізо, поки тепло* (Україна молода, 20.10.2005, с.15); *Вік живи – вік учися* (Вінниччина, 03.01.2007, с.3).

Позитивом сьогодення є вилучення з газет відповідних гасел – здебільшого односкладних реченнєвих конструкцій, пошук яких, як зазначає О.А. Сербенська, активізувався в Україні у 90-х роках ХХ ст. разом із процесом перейменування газет [12, с.158]. Ідеться передусім про структури узагальнено-особового значення на кшталт: „Борітесь – поборете“, „Правду посієш – добро дозріє“ та ін. На той час це був вияв „пошуку свіжого слова, праця збудженої думки, відхід від функціонуючого десятиліттями панівного пропагандистського мовлення“ [12, с.158]. На сьогодні потреба в таких гаслах, а отже, й односкладних структурах, що їх наповнювали, відпала, натомість рідковживані на шпальтах газет узагальнено-особові речення як особливо емоційні, оцінні конструкції сприяють тепер відродженню органічної риси газетного тексту – стилістичної багатомірності [11, с.2].

Важлива ознака семантики узагальнено-особових односкладних структур, уживаних у сучасному газетному мовленні, – відтворення особистої причетності і мовця (журналіста), і співрозмовника, яким є читач, до співпереживань, окреслення спільніх спроб узагальнити особистий досвід мовця або засвоєний ним колективний досвід. Це спричиняє і відповідне емоційне забарвлення узагальнено-особових речень: вони містять відтінок довірливо-інтимного, задушевно-ліричного спілкування зі співрозмовником, а

подекуди оформлюються стилістично так, ніби адресовані кожному читачеві зокрема, що значно посилює їхній вплив на індивідуальну свідомість адресатів. Ідеється передусім про речення повчального, імперативного змісту, які останнім часом почалися на шпальтах газет, напр.: ...*Закривайте газ! Бо економія* (Голос України, 05.05.2006, с.4); *Заради власної безпеки здавайте квартиру в законному порядку: оформляйте договір і засвідчуйте його в нотаріуса. У крайньому разі вимагайте в квартиронаймача паспорт, повідомте сусідів і родичів. Пускати в квартиру незнайомців – безглуздий, невіправданий ризик* (Голос України, 09.02.2006, с.6).

Отже, згадані типи односкладних речень мають різне функціональне навантаження в сучасному українському газетному мовленні: означено-особові активізують увагу читача, спонукають його до дії; неозначено-особові акцентують на дії, а не на її суб'єктів; узагальнено-особові сприяють образному висловленню загальних суджень. У них також неоднаковий стилістичний потенціал.

Означено-особові речення як найуживаніші односкладні структури забезпечують стисле, економне виокремлення в газетному контексті важливої дії. Нині перевагу надають тим означено-особовим реченням, головний член яких ужитий у формі наказового способу. Активною є тенденція до синонімізації, однорідної інтерпретації такого головного члена, що додає публіцистичному мовленню динамізму. Помітне також уведення до структури речення елементів розмовного синтаксису – дієслівних лексем *погляньмо, повернімося* тощо, що додатково експресивізують текст, виразно окреслюють образ автора. Означено-особові речення слугують дієвим спонукальним засобом і в ролі газетних заголовків, кількість яких останнім часом помітно зросла.

Неозначено-особові речення виявляють меншу активність уживання на шпальтах сучасних українських газет, проте більшу семантичну й стилістичну ємність. Вони є прерогативою інформаційного жанру, де, акцентуючи на події, дії чи її результатові, сприяють оперативності подання інформації. Неозначено-особові речення розрізняються способом вираження їхнього головного члена у власне-контекстах та заголовкових газетних комплексах: у перших уживають дієслівну форму III особи множини теперішнього часу, у других – дієслівну форму майбутнього часу та множину форму минулого часу. Ця тенденція найпомітніша в замітках та репортажах – різновидах інформаційного жанру з найбільшим спектром використання.

У сучасній українській пресі сталася зміна якісного наповнення дієслівних компонентів головного члена неозначено-особового речення, стандартизація деяких структур як дієвих формул сучасного медіа-тексту, а також посилення його емоціогенності за допомогою графічних засобів.

Узагальнено-особові структури через свою здатність до узагальнення є обмеженими на шпальтах сучасних українських газет. На противагу тенденції 90-х років ХХ ст. до поширення так званих гасел у формі узагальнено-особових речень сьогодні фіксуємо значне кількісне зменшення цих структур. Натомість почалися вживання узагальнено-особових речень повчально-імперативного змісту, зумовлене сучасними суспільними процесами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадрак В.В. Фактори ефективності впливу друкованих ЗМІ (преси) на електорат: Дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 250 с.
2. Брицин В.М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їх дослідження // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 81-87.
3. Гуйванюк Н.В. Інноваційні процеси в сучасній українській пунктуації // Проблеми унормування української мови: Збірник матеріалів розширеного засідання координаційної ради „Українська мова“. – К.; Херсон, 2003. – С. 105-122.
4. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (просте речення; еквіваленти речень). – К.: Наук. думка, 1973. – 288 с.
5. Дудик П.С. Стилістика української мови: Навч. посібник. – К.: Видавн. центр „Академія“, 2005. – 368 с.

6. Загнітко А.П. Сучасний політичний газетний дискурс: типологічні вияви й особливості синтаксису // <http://anvsu/org/ua/index/files/Articles/Zahnitko/htm>.
7. Кульбабська О., Остафійчук І. Стилістичні характеристики заголовка як прагматичного знака журналістського тексту // Актуальні проблеми синтаксису: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 298-303.
8. Лысакова И.П. Язык газеты: социолингвистический аспект. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1981. – 102 с.
9. Особливості мови і стилю засобів масової інформації. – К.: Вища школа, 1983. – 151 с.
10. Панов М.В. Из наблюдений над стилем сегодняшней периодики // Язык современной публицистики. – М.: Русский язык, 1988. – С. 23-27.
11. Серажим К.С. Сучасний український політичний дискурс: формування нового стилістичного канону (дисертаційне дослідження) // <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1298>.
12. Сербенська О.А. Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства: Дис. ...докт. фіолол. наук / Львівський державний університет імені Івана Франка. – Львів, 1991. – 419 с.
13. Сушинська І.М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові: Дис. ...канд. фіолол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2000. – 208 с.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано стилістичне навантаження означеного-, неозначеного- та узагальнено-особових односкладних речень у сучасному українському газетному мовленні, установлено їхню роль у розгортанні публіцистичного дискурсу, визначено специфічні можливості односкладних структур у реалізації нових тенденцій на шпальтах сучасних українських газет.

Ключові слова: означеного-особові речення, неозначеного-особові речення, узагальнено-особові речення, функціональний різновид, стилістичне навантаження односкладних речень, сучасне українське газетне мовлення.

The article analyzes the stylistic peculiarities of definite-personal, indefinite-personal and generalized-personal one-member sentences in modern Ukrainian newspaper speech. Their role in the development of the publicistic discourse is established, specific functions of one-member structures in the realization of new tendencies in modern Ukrainian newspapers are defined.

Key words: definite-personal sentences, indefinite-personal sentences, generalized-personal sentences, a functional variety, stylistic loading of one-member sentences, modern Ukrainian journalese.

Юлія Колядич
(Вінниця)

РИТМ, ПРОСТІР, ЧАС У НОВЕЛІСТИЦІ РОМАНА ІВАНИЧУКА

З часів І.Канта відомо, що необхідною є апріорною передумовою пізнавальної діяльності є осмислення предмета в річищі категорій часу, простору, причини, осмислення феномену, що надається до опису в рамках названих категорій. Час і простір – це не тільки іманентні ознаки художнього світу, вони можуть також виступати самодостатніми художніми засобами, особливо в мистецтві XX ст. Архітектоніка художнього твору зумовлюється історією душі персонажа, картиною епохи, духом часу, авторським відчуттям ритму. Тому вивчення аспектів часу, простору, ритму вважаємо необхідним для дослідження поетики малої прози. Спеціальних досліджень цієї проблеми в новелістиці Р. Іваничука досі не з'явилося.

Уже ранні новели Р.Іваничука можуть бути зразком для письменників-початківців щодо уважного ставлення до форми, композиції, ритму, мови. Вони ще досить часто

далекі від стефаниківського лаконізму і суворої, як саме життя, трагічності, проте незмінно цікаві формами вияву суб'єктивного, авторського і персонажного начала.

У новелі «Бузьків вогонь» ритм задано зміною планів оповіді від сучасного до минулого, котре оприявлюється у спогадах головного героя, і частотністю деталі, назву якої винесено в заголовок твору, тим самим підсилюючи її символічнезвучання. Рух свідомості персонажа зумовлюється побаченою на леваді квіткою. Ретроспекція ніби окреслює коло, замикає рух на цій деталі, а отже, маємо традиційну композицію з обрамленням. Але своєрідність обрамлення в Р.Іваничука, не тільки в цьому творі, полягає в тому, що воно містить потенціал самостійного сюжету: завершальна частина – це не тільки рефлексія, але й подія. Якщо продовжити аналогію з колом, то маємо ніби вихід на новий виток спіралі. Головна сюжетна лінія знову ж таки містить вставний ретроспективний епізод, де двічі з протилежним значенням актуалізується вищезгадана деталь. Ця деталь окреслює мотив неспокутуваної провини, виступає ніби нижньою точкою сюжетної діахронії, «зерном» оповіді, вкритим кількома хронологічними оболонками. Числовая гармонія композиції досягається зіставленням двох ретроспективних епізодів, з одного боку, і розподіленого між початком і фіналом теперішнього плану оповіді – з другого, причому деталь-символ згадується в обох випадках також двічі. Уп'яте згадана квітка бузькового вогню, букет цих квітів персонаж подарував дружині, відкриває нову перспективу оповіді як можливість спокути. Відкритий фінал уводить у художній світ твору присутність етично очищеного майбутнього часу.

Новела «Смерть Довбуша» також містить традиційний для Р.Іваничука ретроспективний момент. У новелі «Бузьків вогонь», як ми бачили, «містичну» функцію виконує мотив марення, важливе місце в ідейно-художній субстанції твору посідає деталь. Тут же маємо інакше вирішення: роль «машини часу» перебирає театральна сцена. Йдеться про 30-ті рр. ХХ ст. на окупованій поляками Україні, про яскравий епізод дитинства оповідача. Він, оповідач, був свідком загибелі місцевого повстанця-одинака Гомика, що протестував проти польських утисків, але не зустрів розуміння і підтримки в селян. Гомик несподівано з'явився на сцені, на превеликий подив акторів, під час вистави про Довбуша і застрелився на очах у наполоханої публіки. Крім очевидного ототожнення Довбуша з Гомиком, відзначимо, мабуть, цікавіше і більш приховане ототожнення глядачів вистави, що триває перед очима вже дорослого оповідача з тими, хто був свідком самогубства Гомика і кого він, «розбійник», з гнівом назвав недостойними носити опришківські череси. Прикінцевий фрагмент новели амбівалентний і не піддається однозначному тлумаченню: *«Мої згадки прогнав новий грім оплесків, що знявся над моєю головою. Завіса піднялась ще раз. Іван Базилюк, мій ровесник, поправляв опришківський черес і, скромно й винувато посміхаючись, низько розкланювався зі сцени глядачам»* [1, с. 92]. З одного боку, здається ніби за радянських часів люди нарешті дорошли духовно до права називатися спадкоємцями Довбуша, а з другого – актор Базилюк догоджає публіці, його гра не сягає того рівня, «когда кончается искусство, и дышит почва и судьба», як у ретроспективному епізоді, попри акцентоване оповідачем власне захоплення. Постійно актуальний протест Довбуша не знаходить розуміння тепер уже за радянської окупації. Натомість справжнє мистецтво здатне воскресити героїв минулого, зняти часові обмеження і навіть зробити ілюзію більш переконливою, ніж саме життя.

До аналогічного художнього засобу Р.Іваничук вдається у романі «Шрами на скалі». Самогубство ще однієї «загубленої людини», не визнаної сучасниками, Івана Косинюка, також інсценізується. Щоправда, романіст не скористався ретроспективою, замість неї він вживає так зване «оголення прийому» і, уводячи цілком символічну фігуру Невідомого з драми Л.Андреєва «Життя людини», сконструював цілком і усвідомлено штучну ситуацію обговорення вибору «бути чи не бути?». Отже, спільним між новелою і фрагментом роману є тип героя і театралізованість розв'язки, однак у романі остання досягається складнішими засобами. Спільне також вбачаємо у своєрідній «пульсації» фактів зовнішнього і внутрішнього, психологічного порядку. Але якщо новелу

психологізує інтропекція, спогади оповідача, то означений епізод у романі – це не що інше, як розгортання змісту переживань Косинюка засобами штучної, далекої від реалістичності, театралізації дії.

Особливий, пунктирний, нервовий ритм у новелі «Смерть Довбуша» створюється еліптичними реченнями. Речення переривається трикрапкою, читацьку увагу активізовано словами «втім», «нараз», «раптом». Реальний плин часу збурено легендою, спогадами, неординарними вчинками. Вони ніби розривають ланцюг причинно-наслідкових, ординарних подій, аби читач повірив у свободу вибору, що сильніша за обставини. Довбуш потрібен авторові не тільки як знак екзистенційної, по-волюнтаристськи романтичної свободи. Йому йдеється насамперед про соціальну і національну свободу, і про Іваничуків валленродизм.

В українській літературі к.50 – п.60 рр. ХХ ст. досить часто трапляється образ старої селянської хати. Свого роду заспівом до подібних «медитацій», певно, був прозовий фрагмент О.Довженка «Хата». Цей факт є, очевидно, не випадковим, особливо з огляду на те, що Довженка вважають предтечею українських шістдесятників. Ті ж акценти, що й у знаменитого попередника, розставлено при концептуальній розробці образу хати у віршах В.Симоненка, В.Підпалого, малій прозі Р.Іваничука тощо. По-перше, образ хати – це знак часу, епохи, що відходить, інтер’єру, який стає музейним раритетом, покоління, котре переходить у розряд «тіней забутих предків». По-друге, у цьому повсюдно персоніфікованому образі матеріалізується патріархальний сільський світ, традиційна українська культура, певний культуроносний зміст. По-третє, з цим образом поєднується складний комплекс почуттів, домінантою яких є амбівалентність: почуття ностальгії, що посилюється чи гамується скептицизмом, критикою сучасної цивілізації, іронією щодо старовини. Образ старої хати у різних авторів того часу має різноманітну типологію, характеризується неоднаковим ступенем художнього узагальнення. Масштабність Довженкового мислення виокремила цей атрибут старого українства на тлі міфологічного часопростору, у В.Симоненка він більш заземлений і конкретний.

Очевидно, новела «Стара хата» спершу була складовою нарису «Росяні доріжки». Між іншим, так само безперечним видається зв’язок цього нарису з новелою «Весільна». Ім’я однієї з центральних дійових осіб нарису – дід Платко, в новелі «Весільна» з незначною зміною – Плятко; ще одне знайоме з нарису прізвище отримує власник старої хати з однайменної новели – Фарбай.

У першому числі часопису «Жовтень» за 1989 рік Р.Іваничук опублікував добірку оповідань І.Керницького. У передмові упорядник назвав автора своїм учителем. Але серед представлених на суд читача творів вельми талановитого, хоч і маловідомого західноукраїнського прозаїка не виявилось оповідання «Стара хата», котре разоче нагадує твір Р.Іваничука з тією ж назвою. Не згадано про нього і в передмові. Подібність простежується не тільки в обсязі й назві. Спільними також є безсюжетність, антитеза старого і нового, деякі деталі, але найголовніше: увесь текст являє собою опис зовнішнього вигляду та інтер’єру старої хати. Певно, що Іваничуків твір мав власну фактичну основу, але виконано його за готовим літературним взірцем.

Художній простір обох текстів, якщо не зважати на умовність локалізації і насиченість інтер’єру культурними знаками, що відсилають читача до багатовікової історії українського народу, обмежений чотирма стінами. Іваничук і Керницький починають з опису зовнішнього вигляду, вводячи з перших рядків персоніфікуючі порівняння і метафори. Всередині увагу привертають віковічні ознаки нехитрого селянського побуту: колиска, піч, пожовклі фотографії та ікони на стінах, документи і кілька книг за сволоком, ліжник, скриня, дубові лави. На безперечний зв’язок обох текстів вказує, зокрема, перегук фрагментів опису. У Р.Іваничука читаемо: «За сволоком під самою стелею, – катиuk зі старим тютюном, крихка від диму й часу книга «Сонник», видана Коломийським видавництвом Оренштейна; у «Соннику» – листи Фарбаєвого діда, які він продиктував тисменинним жовнірам на сербському фронти, підписані трьома

хрестиками; контракт на півморга ґрунту, метрика баби-небіжки, німецька кенкарта, похвальна грамота з лісостресту і школльні підручники» [1, с.50]. І.Керницький пише: «Сіру задимлену стелю підтирають три соснові сволоки. Поміж щілинами, що пробилися в них, переховує Сенько Баланюк найцінніші свої документи: податкову книжку, кобилячу легітимацію і позови з суду» [4, с.21]. У тексті Р.Іваничука зазначено: ... «на печі ліжник, на якому родилось не одне покоління Фарбай» [1, с. 50] «На цій постелі, – мовиться в оповіданні І.Керницького, – прийшло на світ багато міцних Баланюків» [4, с. 21]. Іваничук акцентує увагу на такій деталі: ... «сажа грудками висить на гонтовому покриві і м'яко падає на голови» [1, с. 51]. Та ще раніше ця деталь зустрічається у Керницького: «Як стукнете дверима, то сажа труситиметься вам на голову» [4, с.22].

І все ж, такі подібні, на перший погляд, твори значно відрізняються і подробицями, і художньою концепцією часу і простору. Р. Іваничук описує вже покинуту мешканцями напівзруйновану хату. Можливо, з цієї причини внутрішній опис помешкання у прототексті його вчителя більш динамічний, оскільки життя в хаті ще не завмерло. Поряд будується новий дім (той же мотив у І.Керницького). Новеліста-шістдесятника більшою мірою, ніж його талановитого попередника цікавить контраст старого і нового, тому в його творі більше уваги надається будівництву, виглядові й комфорту майбутньої оселі. Твір Іваничука більшою мірою концептуальний, пройнятий напругою мислі, що подекуди невдало, з нашого погляду, проривається в голослівних авторських заявах, які поза тим органічно випливають із самого тексту, приміром: «Але за старою хатою трохи жаль, як за людиною, що вмирає і забирає з собою в могилу цікавий і неповторний світ» [1, с.51]. Образ старої хати в оповіданні І.Керницького ніби розчиняється на тлі образу понадчасової природи. Цій меті служать напрочуд колоритні подробиці: «Стін майже не видно. Унизу наче проковтнула їх земля, угорі закрила стріха. Широка, мов покришка, почорніла стріха, поросла мохом, розхідником і зеленою травою. В самі жнива ця стріха виглядає, як хлопська нивка. Цвітуть тут сині волошки, червоніють маки і тихо шелестять колоски жита. Проживають тутечки миші, оси, горобці, джмелі та інша твар. Замість комина стоїть чубате бузькове гнізда» [4, с. 22]. Хата перетворюється на купу порохна і зникає з пам'яті. Над усім створеним людськими руками тяжить фатум. Натомість біологічна суть життя, вітальна сила, що завжди і повсюдно, торжествує. Джерела оптимізму І.Керницького випливають з віри у непереможну, стихійну силу вітальнostі. І навпаки, у творі Р.Іваничука важливе місце посідає концепт пам'яті, свідомої культуротворчої діяльності, незнищенності духовної спадщини минулого. У новелі Іваничука нову хату ставлять не на місці зруйнованої старої, а збоку. Отже, минуле не йде в непам'ять, а входить органічним складником прийдешнього, одухотворяючи його.

Образ, мотив, хронотоп дороги здавна був потужним сюжетотворчим чинником у літературах світу, багатим на асоціативні зв'язки смислопороджуючим компонентом літературного твору. Так само, як і образ ріки, він, ускладнюючись і поглиблюючись, набував сакрального змісту, ставав втіленням філософської абстракції часоплину, окремішнього і вселюдського буття. В основі одного з кращих оповідань Р.Іваничука «Байкал» лежить ситуація, що її можна назвати «розмова в дорозі». Прикметно, що такий спосіб побудови коротких прозових жанрів виявився досить поширеним у тогочасному літературному процесі (українська література 60-70-х рр. ХХ ст.). Зокрема, цей факт засвідчують Іваничукові новели «В дорозі», «Байкал», повість у новелах «На перевалі».

Якщо вдатися до спроби типології варіантів такої ситуації, скажімо, на основі залежності змісту розмови від мотивації руху, то виникає два найпростіші варіанти. Перший, де існує пряма залежність між змістом мовленого і мотивацією руху, властивий більше для пригодницького чи детективного жанру. Такий тип розмови персонажів у творах Р.Іваничука зустрічається рідко. Р. Іваничук належить до тих прозаїків, котрих більше цікавить не те, що і як люди говорять чи як діють, а те, про що вони думають. Другий варіант, де мовлення protagonіста підноситься над буденністю ситуації, властивий

прозі Р. Іваничука незрівнянно більшою мірою. Саме в останньому випадку образ дороги й набуває того філософського чи навіть сакрального змісту, про який йшлося вище.

Найбільш скрупульозним коментатором творів Р. Іваничука є сам письменник. Його мемуари містять вказівки щодо прототипів, сюжетів, ідейно-художнього задуму того чи іншого з власних прозових текстів. Художня вагомість образу дороги в художньому світі прозаїка підтверджується фрагментами його безпосередніх зізнань: «... я ще не бачив у жодній дорозі розсварених подруж; того оптимізму, який опановує людиною в поїздках, ніхто й ніколи не міг ще викресати в собі дома: сама дорожня обстановка й мандрівні люди спонукають тебе до життерадісності» [2, с. 31], або й так: «... мандрівка – то виховання в собі іншої людини, набагато досконалішої ...» [2, с. 32]. Ці думки, звичайно, вельми суб'єктивні і віддзеркалюють радше життерадісність, оптимізм, спрагу самопізнання самого письменника, ніж справжній стан речей, і тим не менше служать містком, що проліг від художнього тексту до світогляду прозаїка. І зовсім не випадковою здається любов Іваничука до жанру подорожнього нарису. Дорога справді виявилась тим чинником, що об'єднує людей і сприяє самопізнанню в творах Р. Іваничука «В дорозі», «Юра Фірман», «Морські етюди», «Байкал». Останній з перелічених творів – найбільш своєрідний за будовою, найбільш експериментальний з огляду на концепцію часопростору. Він належить до вершинних досягнень Іваничука-новеліста.

Новела «Байкал» має три редакції: 1975, 1977 і 1981 років. В останніх двох випадках вона входить до складу роману «Місто» (1977 р.) та новелістичної повісті «На перевалі» (1981 р.). Тривала робота над текстом, очевидно, свідчить про важливість для автора ідейно-художнього задуму, покладеного в основу твору. Останні дві редакції засвідчують, крім того, звичний для Р. Іваничука композиційний прийом: новела в складі великого епічного цілого. Порівняльний аналіз редакцій дозволяє з'ясувати, що виправлення стосуються, в основному, стилістики (спрямовані на досягнення більшого лаконізму) і психології персонажів (рудобородому геологові додано роздратованість). Загалом ми знайшли сімнадцять різночитань. Параметри часопростору в усіх трьох випадках залишаються незмінними: автобус із геологами мчить гірською дорогою до місця роботи, а в салоні відбувається уявна розмова між рудобородим Андрієм (начальником експедиції, в іншому варіанті – Степаном) та дівчиною, котру геологи взялися підвезти. Але в новелі 1975 року присутній композиційний засіб очуднення. Про те, що розмова триває лише в уяві Андрія, читає дізнається аж у кінці твору. Натомість в романі «Місто» цей діалог переказано як наперед означену фантазію Галі. Часопростір новели значною мірою суб'єктивізований, адже стирається грань між світом вигаданим і справжнім, момент вельми посутній у художньому світі Р. Іваничука. На перетині цих світів будує письменник абсолютний, художньо вивершений за законами краси часопростір.

Байкал Р. Іваничука, кінцевий пункт праґнень персонажів вищевказаного твору, образ вочевидь символічний, у якому крізь впізнавані реалії просвічує інша дійсність. Специфіка Іваничукової символіки полягає в її заземленості, конкретизованості. Координати часопростору, де збуваються чи мають збутися мрії, де можливе надреальне у нього майже завжди топографічно конкретні. Цей факт пояснюється як умовами радянського літпроцесу, напрямком соцреалізму, скептичним ставленням до будь-яких проявів умовності чи формалізму, так і природою обдарування митця, українською мистецькою традицією.

Новела «Байкал» показова для поетики Р. Іваничука, зокрема у сфері часопросторових вирішень, ще в одному сенсі: досить часто прозаїк вдається до умовної ізоляції простору дії. Цей прийом він застосовує тоді, коли треба більш наочно відтворити психологічні процеси, представити їх більш переконливими, ніж сама реальність. Функцію «твору у творі» виконує театральна вистава в Шекспіровій трагедії «Гамлет». У Р. Іваничука в цьому відношенні вирізняється новела «Смерть Довбуща», про яку вже йшлося вище. Скажімо, в новелі «Байкал» уявна розмова уводиться так: «Автобус

вихотився з темної лісової смуги, сніп світла впав крізь вітрове скло, відокремивши її й сусіда від тих, що сиділи позаду» [3, с. 78]. Новелістична повість «На перевалі», де інтелектуальні дискусії, сказати б, філософування над прірвою, що межують з театральною умовністю, не зовсім відповідають критичній, загрозливій для життя ситуації, розпочинається розділом під назвою «За стіною туману». Цій майже містерії передує така фраза: «...у вітрове скло вдарився густий клубок туману, що сповз із перевалу, вибілюючи передвечірній сутінок, і автомобіль увійшов у нього, мов у воду. Нестор увімкнув фари» [3, с. 56]. За допомогою деталі прозаїк уводить уявне та умовне в річище реалістичної поетики в новелі «Трамвайна зупинка «Базар»: «Я вийшов з ліфта, сів за свій робочий столик, вікно запіtnilo від весняного туману, і трамвайні зупинки не було видно, а намір мій був такий твердий, що мені здалося – зупинки давно вже нема, принаймні місяць» [3, с. 18].

Означений художній засіб є нічим іншим, як ускладненням засобу ретроспекції, що був властивий раннім новелам Р.Іваничука, й неодноразово траплявся й пізніше (скажімо, в новелі «Сповідь»). Суть засобу полягає в ущільненні часу, що працює на розкриття внутрішнього світу персонажів. Якщо ранній Іваничук здебільшого уповільнював дію спогадами, сновидіннями (свого роду новела в новелі), то пізніше вдавався до опису цілком нафантазованих, але вірогідних, подій, що розгортаються ніби одночасно і паралельно з головною, більше того – претендують її заступити. Проміжною ланкою творчої еволюції Р.Іваничука в цьому відношенні, здається, виступає новела «Смерть Довбуша», де спогади межують з фантазією чи містерією.

Ряд типологічних подібностей поетики Р.Іваничука на рівні зображенально-виражальних засобів, композиції, образної системи можна звести до спільног зnamenника, що його назвемо парцеляція часопростору. Письменник часто виокремлює фрагменти часопростору, що мають дидактичний підтекст. Значною мірою їм властива притчевість. Вони виступають вузловими пунктами сюжету і посутніми компонентами композиції. Схильність Р.Іваничука до художньої парцеляції часопростору вказує на щось, що міститься в його світогляді й наповнює образ ідейно-естетичним змістом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваничук Р. Дім на горі: Новели. – Лв.: Каменяр, 1969. – 107с.
2. Іваничук Р. Дороги вольні і невольні. – К.: Рад. письменник, 1996. – 166с.
3. Іваничук Р. На перевалі: Новели. – К.: Молодь, 1981. – 214 с.
4. Керницький І. Село говорить. – К.: Рад. письменник, 1940.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується архітектоніка малої прози Р.Іваничука, зумовлена історією душі персонажа, картиною епохи, духом часу, авторським відчуттям ритму.

Ключові слова: ритм, простір, час, новела, деталь, образ, хронотоп.

The article deals with the architektonics of little prose by Roman Ivanychuk, which is conditioned by the history of the character's soul, the picture of an epoch, the spirit of time, the author's feelings of the rhythm.

Key words: rhythm, space, time, a short story, detail, character, chronotop.

Інна Комаровська
(Вінниця)

ХУДОЖНЯ ПРОЗА ЯКОВА КАЧУРИ В ОЦІНЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

Яків Качура не належить до першого ряду українських письменників ХХ ст. українському читачеві, і то покоління 60-70-х рр., відомий він насамперед як автор історичної повісті "Іван Богун", хоч найбільшим художнім досягненням письменника є роман "Ольга". І все ж творчість Я. Качури може бути цікавою історикові літератури з погляду однієї з форм вияву так званого "червоного" відродження або, мовлячи за Р. Корогодським, "полоненого" відродження. Останнім часом з'явилось чимало публікацій, що стосуються видатних представників покоління "розстріляного" відродження, творчості В. Підмогильного, Г. Косинки, М. Хвильового тощо. Однак для відтворення цілісної картини літературного процесу слід говорити принаймні про три течії в межах українського літературного відродження 20-30-х рр.: творчість репресованих письменників, тексти авторів, які погодились співпрацювати із системою і залишились живими, інакше кажучи "пресоване" відродження (Л. Пізнюк), нарешті пролетарська література, тобто творчість тих, хто свідомо сповідував більшовицькі ідеї, а саме: Я. Качура, Д. Бузько, О. Досвітній, О. Копиленко та інші. Я. Качура увійшов у літературу як учасник літературного гурту "Ланка", згодом став київським "пружанином".

Перша збірка оповідань Я. Качури "Історія одного колективу" побачила світ 1925 р. Надалі з'явилась друком повість "Зламана присяга" (1929), романи "Чад" і "Ольга", збірки оповідань "Люди і факти" (1934), "Щастя" (1940), "Перемога" (1941).

Прозу Я. Качури рецензували його сучасники: А. Лебідь, О. Дорошкевич, П. Панч, Ф. Якубовський, І. Капустянський, А. Шамрай, Я. Савченко, В. Коряк, А. Клоччя, Б. Коваленко, Є. Кирилюк, Г. Майфет, А. Хвиля, Є. Старинкевич, Є. Адельгейм, Б. Буряк, С. Скляренко, І. Ле. Одностайноті серед рецензентів не було. Попри негативні відгуки не бракувало позитивних, адже йшлося про справді талановитого прозаїка. Коли після загибелі Я. Качури надійшов час зважених узагальнень, суспільно-політичні обставини не дозволяли підійти до справи з естетичних позицій. Книга Б. Буряка "Яків Качура. Життя і творчість", незважаючи на те, що побачила світ за часів "хрущовської відлиги" у 1962 році, досі вже застаріла. Тому нині необхідний перегляд старих літературно-критичних присудів і нове, свіже прочитання художніх текстів прозаїка.

Перша збірка оповідань не пройшла повз увагу критиків. П. Панч у журналі "Пружанин" писав: "Автор добре володіє народною мовою, місцями порушує художню витриманість і припускає нечупарність, наближаючись до фейлетону. Такі словечка, як "Адьоса", "цимес", "касньоться", "адукат", "закапйорщиця бабського бунту" і т.д., не є характерний діалект ... Оповіданню він шкодить" [1, с. 12]. Однак художнє мовлення молодого Я. Качури – ознака часу свідомо вжитий суржик, мовний натуралізм, "рубані речення" знаходимо в текстах М. Хвильового та інших письменників, причому як українських, так і російських письменників. Свого часу ще О. Фадєєв виступив проти штучності мовлення в літературі. Автор нарису життя і творчості Я. Качури Б. Буряк також закидає раннім оповіданням письменника мовний орнаменталізм, використання "блатного" жаргону, фальшиву патетику.

На окремий розгляд заслуговує рецепція збірки оповідань "Без хліба". Критик Я. Савченко вважав, що за силою психологічного аналізу новела "Похорон", в якій злідні і відчай примушують батька вбити дитину, стоїть близько до твору М. Коцюбинського "Що записано в книгу життя". Новелу "Хтодьова родина" критики свого часу порівнювали з мопассанівською новелою "Повернення". Є. Адельгейм назвав молодого автора письменником "селянсько-інтелігентським".

Значний пласт суто літературно-критичних зауважень містить і вже згадувана книга Б.Буряка. Її автор аналізує прозу Я. Качури в багатьох випадках саме як критик, а не історик літератури. Він не вдається, за окремими винятками, до з'ясування естетичної чи антиестетичної природи вад чи набутків багатьох творів прозаїка, а підходить до них з універсальною, іноді суб'єктивною міркою критика. Книга Б.Буряка рясніє цікавими літературознавчими спостереженнями: про велику роль в оповіданнях Я.Качури початкової деталі, яка служить першою ланкою розгортання ретроспекції, численні літературні паралелі тощо.

"... У прозі письменників "розстріляного" відродження, – пише О. Пашник, – переважно домінує універсалія смерті, мортальна семантика експлікується в текстах цих творів і при функціонуванні імморальності, вітальної та генетивної категорій. У творчості прозаїків "червоного" відродження нерідко артикулюється імморальне й генетивне начала без превалювання мортальності" [2, с.6]. Реалізація універсалії безсмертя в Я.Качури пов'язана з відображенням соціальних перетворень, імморальна категорія реалізується в усіх четырьох, вказаних О.Пашник аспектах: результат відображення революційної ейфорії мас, заперечення універсалії смерті в межах героїчного міфу (оповідання "Безсмертя"), реалізація мрії про "комуністичний рай", ствердження "соціалістичного" будівництва. Універсалія дому стверджується у складі концерту "соціалістичного" будівництва як нова мораль, новий побут (оповідання "Хтодьова родина", "Колючою стежкою"). Категорія степу має у прозі Я.Качури імморальне забарвлення завдяки розімкненому хронотопу (зв'язок з вічністю і *безсмертям*, однайменне оповідання). Категорія заліза, як у більшості представників "червоного" відродження має імморальні риси, втілюється через дескриптори машини, заводу, залізниці, зброї тощо (роман "Ольга").

На тлі українського і світового літпроцесів слід розглянути повість "Зламана присяга" й автобіографічні оповідання про Першу світову війну. Назва повісті перегукується з назвою роману Е.Гемінгвея "Прощавай, зброе". Як і герой Гемінгвея, солдат Качура дезертирував. Військовополоненого Качуру доля закинула в Швецію; про це він написав кілька цікавих автобіографічних оповідань. На відміну від типових геройів "втраченого покоління" персонажі Я. Качури не зазнали тотальної зневіри. Вони вірять в більшовицьку ідею. "Героєм його перших оповідань, – зазначає Б. Буряк, – виступає робітник, селянин, який зі зброєю в руках на фронтах революції та громадської війни боровся проти старого світу, а в період віdbудови народного господарства стає активним учасником будівництва першого в історії соціалістичного суспільства" [1, с.7].

Незважаючи на тенденційність, письменник спромігся показати всю складність і суперечливість революційних перетворень на селі. Нерідко висловлювання негативних персонажів містять більше здорового глузду, ніж висловлювання позитивних: "Робити – вкути, істи – вкупі, може, й жінок на ніч зведете докупи?" [1, с.16]. Соціальні зміни простежуються на рівні художньої антропології, ситуацій, конфліктів, мовлення тощо. Цікавим з історико-літературного погляду видається характер Федори, тип нової людини, з оповідання "Колючою стежкою". Її сухість та беземоційність, навіть аморальність – це скорше за все не авторські прорахунки, невміння вибудувати людський характер, як закидали Качурі критики, а справді риси нової людини, фанатика комуни. Слід звернути увагу на пречудове знання письменником народних обрядів і використання їх у тексті не з орнаментальною, а з концептуальною метою. Наприклад, в оповіданні "Без хліба" комсомолка відмовила коханому тільки тому, що він прийшов свататись без хліба, як велить ритуал, хоч сам енергійно виступає проти забобонів. В оповіданні "Хтодьова родина" чоловік, якого не очікують, котрого давно "заочно" поховали, повертається додому якраз на Різдво і входить до хати, коли родина сідає за різдвяний стіл.

"Антинепівські" оповідання зібрані головним чином у збірці "Непі": "Історія його кохання", "З минулого", "Зруйнована ідея", "Моя скарга" та ін. У той час в українській літературі з'явився цілий ряд антиміщанських творів, на тлі яких необхідно

проаналізувати поетику творів письменника цього циклу: роман Є.Плужника "Недуга", "Непія" Г.Епіка, "Кучеряві дні" І.Кириленка, "Золотий павучок" О.Донченка тощо. Наприклад, у романі Плужника і в оповіданні "Непі" бачимо одинаковий сюжетний хід: "відповідальний товариш" закохався в мішанку. Психологічне роздвоєння, лицемірство виявилося характерною рисою як непмана, так і нових господарів життя. Крамар Рибальченко з оповідання "Зруйнована ідея" почитує газети "Правда" і "Вісті", демонструє обізнаність у постановах партії, відданість владі, що не заважає йому водночас розробляти плани створення "фіктивної артлі".

Роман "Ольга" Я. Качури містить кілька сюжетних ліній, життя "реальних" осіб переплітається з життям літературних персонажів. Багато мотивів споріднюють роман з оповіданням Я. Качури: руйнування сім'ї, старого родинного укладу, реакційність церкви. Проблема фактографічності відтворення життя гостро порушувалась у тодішньому літературному бутті, оскільки точились суперечки щодо напрямків розвитку української літератури. Звучали пропозиції відмовитись від сюжету, бо, мовляв, справжнє життя й так багате на події. Автор роману "Ольга" відкидав ці думки. Складністю відзначається проблема вияву інтимних емоцій. З одного боку бачимо сатиричну постаті лектора, який закликає зректися особистих почуттів, з другого, головна героїня, Ольга майбутнє суспільство уявляє собі без націй, без кохання. Частина роману – це листування письменника Юрія Сокола з Ольгою Коваль, вони познайомились, коли Юрій був ще гімназистом. Порушується також проблема нового мистецтва, яке насамперед мусить бути правдивим. *"Подайте саму правду. Не оздоблюйте її прикрасами. Життя жорстоке, Юро"* [1, с.77], – радить Ольга. Як бачимо, саме у висловлюваннях персонажів пробивається у художніх текстах Я. Качури правда життя. Проблема батьків і дітей постає в цьому творі як одна з центральних в річищі розповіді про формування характеру Ольги.

У другій половині 30-х років Я. Качура написав низку оповідань із життя радянських воїнів та радянських колгоспів. Автор нарису життя і творчості письменника Б.Буряк дивується: "Іноді важко повірити, що, наприклад, такі оповідання, як "Виряджала мати сина", "Ніч тривоги" чи "Люди і факти" належать авторові роману "Ольга" [1, с.93]. Тим більше цікаво, що в роки Другої світової Качура-кореспондент неодноразово дивився смерті у вічі, іноді здавалось, що він свідомо її шукає: ходив з бійцями у штикові атаки, брав на себе командування підрозділами, рив траншеї, врешті оголосив голодовку у концтаборі. Складається враження, що автор цих оповідань був паралізований страхом, бо не міг, якби свідомо вірив у більшовицьку пропаганду, вкласти до вуст героїні останнього незакінченого роману "Честь" такі слова: *"Скажіть мені: чому з нашої літератури випала душа людини? Усе є: і фабрики, і заводи, і широкі колгоспні лани, і люди діють, і навіть словеїко щебече, а душі гарячої, з пристрастю душі, нема. Рідко, де-не-де, натратиш. Невже ми таки бездушні?..."* [1, с. 22]. Ці слова є ключем до аналізу "соцреалістичних" оповідань Я. Качури 30-х рр.

Видаеться невипадковим, що в сумнозвісні 30-ті рр. Я. Качура охоче звертається до історичної тематики: там він почував себе вільніше як митець. Так, поміж інших творів цього часу вигідно вирізняється оповідання про Першу світову та громадянську війни "Як Павло Мартинюк ішов на війну", "Безсмертя", про Кобзаря – "Рядовий Шевченко". Прикметно, що в цих текстах саме концепт внутрішньої свободи, реалізований мужньо і послідовно, дарує людині безсмертя.

У цьому ж річищі прихованіх авторських інтенцій бачиться повість "Іван Богун" (1940). Її написання було викликане знаменними датами: 125-річчя з дня народження Шевченка, 1939 року з-під пера Я. Качури виходить оповідання "Рядовий Шевченко" з тим же концептом свободи, і приєднанням Західної України. Вона містить приховану полеміку з романом О.Соколянського "Богун" (1931) і перегуки з п'єсою О. Корнійчука "Богдан Хмельницький". В образі Івана Богуна привертає увагу поєднання рис, що зустрічались і раніше в персонажів Я.Качури (можливо, авторські). Делікатне, навіть соромливе ставлення до жіноцтва і сміливість у бою. Постать героя висвітлюється з різних

ідеологічних і соціальних позицій, в тому числі й очима ворогів. Таким чином акцентується складність людської поведінки та її мотивів, підкреслюється її свобода вибору.

Дослідження прози Я.Качури є актуальним на тлі художнього відтворення культурно-історичних реалій та форм взаємодії літератури і влади, взаємодії світогляду і поетики автора з соціальними перетвореннями в державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк Б. С. Яків Качура. Життя і творчість. – К.: Радянський письменник, 1962. – 118 с.
2. Пащник О. В. Онтологічні та культурно-історичні універсалії в українській прозі 20-30-х рр. ХХ ст: Автореф.... канд. фіолол. наук. – Х., 2006. – 21 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується історія рецензії прозової творчості талановитого українського письменника початку ХХ століття Якова Качури, а також обґрунтовано нове прочитання художніх текстів прозайка.

Ключові слова: сюжет, стиль, художнє мовлення, хронотоп, тенденційність.

The history of reception of prose creation by a talented Ukrainian writer of the beginning of the XXth century Yakiv Kachura is researched in the article. New approach to the interpretation of the prosaist's works is substantiated.

Key words: plot, style, artistic speech, chronotop, tendentiousness.

Світлана Нагорна
(Київ)

УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛОВА В ТЕКСТАХ РІЗНИХ ПІДМОВ НАУКОВОГО СТИЛЮ

У сучасній лінгвістиці поняття мовлення слідом за Ф. де Соссюром [2, с. 37] розглядається в протиставленні поняттю мови, під яким при цьому розуміється мовна система як упорядкована сукупність структурних одиниць мови. Мова – системне утворення, тобто неподільне ціле, яке домінує над своїми частинами та складається з елементів та їх зв'язків. Сукупність елементів системи утворюють її структуру, а система мови – це певна матеріальна реалізація структури, і тому під час опису системи логічне визначення зв'язків дійсно передує логічному визначенню її елементів.

Вичерпне дослідження будь-якої системи мови передбачає встановлення закономірностей її функціонування [1, с. 13]. Закономірності, виявлені в рамках одного конкретного компонента системи, розглядаються як результат більш загальних закономірностей функціонування системи у цілому. Функціональний підхід, який досліджує реалізацію фактів мови у мовленні, дає можливість встановити відношення між уживанням лексичних одиниць та їх системними особливостями і зробити висновки щодо їх функціональних властивостей. Для визначення функції дієслова в тексті не достатньо дослідження лише його словозмінних форм та значень. Виявлення зв'язку між системою та її реалізацією ставить певні завдання перед дослідником: а) виявити множину системних характеристик, важливих під час спілкування; б) дослідити, як різні одиниці кодуються й втілюються в мовленні.

Функціонування мовної одиниці має свої особливості, які не випливають із системи мови, а зумовлюються особливостями тексту функціонального стилю. Особливості наукової прози зумовлені не тільки тим, що головною функцією мови науки є повідомлення, передача інформації, але й наявністю фіксації певного знання, яка має на меті виявлення закономірностей. Тому у центрі уваги нашого дослідження – дієслово як частина мови, що є ядром речення. Аналіз властивостей дієслова та його зв’язків розглядається у сполученні з іншими частинами мови, адже семантична функція мовних одиниць тісно перехрещується із синтаксичною та морфологічною. Дієслово виступає як одиниця, що у своїх відносинах із граматичним законом приводить у дію свої внутрішні якості: класову приналежність, лексичне значення, властивість сполучатися з іншими словами, індивідуальні семантичні характеристики, а особливості функціонування дієслова забезпечуються прагматичною спрямованістю тексту.

Комплексний підхід до дослідження наповнення дієслівною лексикою наукових творів підтверджує стисливість викладу думок наукового стилю: приріст нових дієслів відбувається за рахунок збільшення описуваних ситуацій та змін у композиційній структурі жанру наукової статті. Абстрактність наукового викладу досягається за рахунок обмеження вживання лексики у переносному значенні, а точність викладу – завдяки скороченню кількості значень дієслів та вживанням певних словозмінних форм дієслів.

Перерозподіл значень у слові, зміна їх співвідношень підтверджує той факт, що сукупність значень слова завжди характеризується певною організацією й різні значення утворюють певну структуру.

Оскільки для багатозначного слова в тому чи іншому значенні контекст виявляється достатньо специфічним та індивідуальним, то він починає виконувати функцію розмежувача значень і як такий використовується з метою їх диференціації, перетворюючись на універсальний методичний прийом, і знаходить широке застосування під час аналізу та лексикографічного опису багатозначного слова. Контекст часто обмежується рамками словосполучення, або, більш широко, набором лексичних одиниць, з якими дане слово вступає у взаємодію і які складають власне лексичний контекст слова, необхідний для реалізації того чи іншого значення.

Наприклад, для дієслова *take* у значенні “брати” перелік слів, з якими дане дієслово вживається у цьому значенні, невеликий і має такий вигляд: у підмові мистецтвознавства – *a wheel, a painting, an object*, у історичних статтях – *a hand, a book*, у текстах з філології – *a slice, a form-list*. Дане дієслово має різне лексичне оточення, яке впливає на реалізацію того чи іншого значення даного дієслова: *to take an advantage, to take account, to take place, to take discourse, to take criticism, to take responsibility, to take turn* та інші. Інколи для виявлення значення багатозначного слова перелік слів, з якими воно сполучається і які складають семантичне оточення, навіть не потрібен. Достатньо вказати на їх загальнокатегоріальні ознаки, приналежність до тієї чи іншої частини мови, щоб виявити, у якому із своїх численних значень те чи інше слово вживається. Для дієслова *look* вживання слів типу *briefly, closely, freely, carefully*, з якими воно сполучається у значенні “переглядати, продивлятись”, у термінах їх лексико-граматичних характеристик – підказка для розпізнавання саме цього значення. Можливе словникове оточення слова на рівні частин мови складає граматичний контекст слова. Лексичний і граматичний типи контексту співвідносяться як конкретне й загальне і представляють собою не що інше, як репрезентацію у вигляді конкретних лексичних одиниць або ж у вигляді класів слів всього того, що безпосередньо оточує слово у процесі його функціонування.

Поповнення наукового словника значеною мірою відбувається за рахунок полісемії, тобто за допомогою використання слів загальнолітературної мови у різних додаткових значеннях, коли розкривається специфіка їх застосування.

Спеціалізація інформативного навантаження торкається семантики дієслова, стосується характеру синтаксичних функцій, що актуалізуються дієсловом у науковому мовленні. Десемантизація виявляється у тому, що:

- 1) дієслово виступає у ролі дієслова-зв'язки;
- 2) значна кількість дієслів виступають у ролі компонентів описових словосполучень;
- 3) дієслова вживаються у значенні широкої семантики, що означає стан, існування, відношення.

Дієслово структурно оформлює словосполучення, тому назва дії залежить не тільки від нього. Особливості дієслова як частини мови можна вивести з характеру комунікації, властивого мові науки. Умови, особливості акту комунікації накладають відбиток на морфологію наукових праць, визначають специфіку дієслівних категорій.

Дієслова вступають у семантичні та синтаксичні відношення не хаотично, а відповідно до закономірностей, які властиві семантичній і граматичній системам мови. Домінуючу роль у складному механізмі взаємодії семантики, граматики та синтагматики відіграє зміст, що фокусує у собі всі згадані характеристики.

Відомо, що семантика регулюється мовними факторами. Лексична вибірковість актуалізує ті зв'язки, які властиві для певного граматичного класу слів. Завдання полягає в тому, щоб за допомогою формальних ознак, властивих дієслову, визначити умови реалізації лексико-семантичних варіантів багатозначних дієслів, тобто встановити зв'язок між семантичними та граматичними особливостями дієслів.

На першому етапі емпіричним шляхом відберемо ті ознаки, які належать до граматичних значень: сполучуваність дієслова з іншими словами, наявність у складі словозмінної парадигми характерних форм. Якщо кожну з цих формальних особливостей вважати диференційною ознакою, то дієслова однієї ЛСГ виявляють особливості в реалізації словозмінних форм ядерного дієслова та моделей граматичної сполучуваності.

На прикладі ЛСГ “мовленнєвої діяльності” спробуємо дослідити умови реалізації семи “говорити, розповідати”, яка об’єднує у дану ЛСГ дієслова say, speak, tell, спільні для досліджуваних підмов філології, історії та мистецтвознавства (див. табл. 1):

Таблиця 1.
Умови реалізації значень дієслова в текстах різних підмов наукового стилю

№	Дієслово Сполучуваність	3 іменниками з інфінітивом	З іменниками		3 прикметником	3 дієприкметником	Словозмінна форма
			3 прийменником	без прийменника			
1.	say	+	+	+	-	-	Non-Past Indefinite Active
2.	speak	+	+	+	+	+	Past Indefinite Active
3.	tell	-	+	+	-	-	Non-Past Indefinite Active
							Non-Past Indefinite Active
							Past Indefinite Active

У досліджуваних текстах трьох підмов наукового стилю найчастіше дієслова “мовленнєвої діяльності” сполучаються з іменником: *speak of particular moral qualities; told a Congressional committee; say things.*

У таких словосполученнях дієслово ніби поступається іменниковим конструкціям, що призводить до більш точного й економного способу передачі інформації. Дієслівний компонент передає загальну ідею дієслівності. У ролі дієслівного компонента вживаються дієслова широкого семантичного діапазону, найчастотніші та спільні для досліджуваних підмов. Усі досліджувані дієслова сполучаються з іменниками (з прийменниками, або без них): *speaks to her infant, told the jury*. Дієслова *say* та *tell* не виявили здатності до сполучення з прикметником, дієприкметником та інфінітивом, що свідчить про спільні властивості цих дієслів. На відміну від них *speak* крім іменника сполучається з інфінітивом, прикметником, дієприкметником: *speak to cast, speak reborn, spoke seen together*.

Вважаємо, що таке вживання дієслівно-іменниковых словосполучень у англійській науковій прозі, представлений підмовами історії, філології, мистецтвознавства, викликане необхідністю скоріше вказати на подію, ніж зобразити її. Основне значення таких конструкцій виражається іменником, а дієслово надає його значенню додаткового відтінку. Наприклад:

Guadalupe drops Rodrigo a farewell missive in the mailbox and says a final good-bye to "her dearest illusions" (Hytrek H., 265 Hist).

Часто подібні словосполучення мають синонім у вигляді дієслова:

*to say grace – to pray
to speak the word – to desire
to tell the difference – to distinguish*

Таким чином, однією з умов реалізації лексико-семантичних варіантів дієслів є його сполучуваність з іменниками, тобто лексична вибірковість детермінується: 1) наявністю слів, що позначають поняття; 2) моделями лексичної та граматичної сполучуваності, які визначаються семантичними та граматичними категоріями дієслів. Отже, об'єктивність викладу наукових текстів з філології, історії та мистецтвознавства забезпечуються частотним уживанням дієслівно-іменниковых сполучень.

У даних підмовах досліджувані дієслова використовуються не лише в деяких своїх значеннях та моделях сполучуваності, але й вибірково реалізують свої словозмінні форми, тобто виявляється тенденція до відокремлення від інших функціональних стилів. Числові дані показують, що частка реалізованих словозмінних форм дієслів *say, speak, tell* ЛСГ “мовленнєвої діяльності” становить незначний відсоток (від 1,5 % до 4,7%), що свідчить про низьку реалізацію в аналізованих текстах словозмінної парадигми досліджуваних дієслів. Уживання окремої граматичної форми, як і використання окремого слова, визначається значенням самої форми та її співвідношенням зі значенням інших граматичних форм, а також загальним характером змісту. Аналізовані дієслова виявили здатність до переважного вживання у Non-Past Indefinite Active та Past Indefinite Active у досліджуваних підмовах, що очевидно впливає на характер вживання дієслів у значенні “говорити”. Загальний характер наукового тексту впливає на реалізацію словозмінних дієслівних форм.

Підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що умовами реалізації лексико-семантичних варіантів дієслів вважаються сполучуваність та словозмінна парадигма дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

- Перебийніс В.С., Муравицька М. П., Дарчук Н.П. Частотні словники та їх використання. – К.: Наукова думка, 1985. – 204 с.
- Сосюра Фердинанд де. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
- Hytrek G. Insurgent Labour, Economic Change, and Social Development: Costa Rica, 1900-1948 // Journal of Historical Sociology. – 1999. – Vol. 12, No.1. – P. 271. – 294.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеється про умови реалізації значень багатозначних дієслів у наукових статтях із філології, історії, мистецтвознавства. У результаті дослідження було встановлено, що лексико-семантичні варіанти дієслів реалізуються у сполучуваності з іменниками, а умовами реалізації лексико-семантичних варіантів дієслів вважаються сполучуваність та словозмінна парадигма дієслів.

Ключові слова: дієслівна словозмінна парадигма, лексико-семантичний варіант, граматична сполучуваність, частота, науковий стиль, підмова.

The paper discusses the conditions of meaning realization of English polysemantic verbs in scientific articles. It has been established that lexico-semantic variants are realized through collocation with nouns. Conditions of meaning realization are combinability and verb conjugation paradigm.

Key words: verb conjugation paradigm, lexico-semantic variant, grammatical combinability, frequency, style, scientific style, sublanguage.

Олександра Немировська
(Одеса)

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРОВОЇ ДОМІНАНТИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ЗАСОБАМИ ТОПОНІМЧНОГО ПИСЬМА

Сучасні дослідження художнього тексту відзначаються значною увагою до вивчення домінуючих складових літературно-художнього твору (ЛХТ) – художнього часу і простору, що пов’язане з їх винятковою роллю в організації і сприйнятті художнього цілого. Простір є „однією з основних категорій будь-якої картини світу – уявної чи реальної, цілої доби чи окремого митця” [13, с.55]. Художній простір (ХП) є одним із найважливіших компонентів ЛХТ, оскільки визначає добір і використання письменником різноманітних прийомів зображення дійсності, певних компонентів онімного простору, всіх мовних і позамовних засобів побудови цілісної системи, якою є художній твір. ХП в ЛХТ сприймається „як певні реальні (...) просторові контури художнього універсуму, що зберігають свою константність відносно персонажів, які переміщаються в ньому” [11, с.204].

Саме ХП визначає локальність, що, у свою чергу, породжує певний топонімікон. Локальність упливає на всі компоненти онімного простору і взагалі на весь лексикон, усю систему художніх засобів. „Побудова тексту знаходиться у прямій залежності від смислового змісту будь-якого масштабу і досить твердої системи безперервного контексту, в межах якої здійснюється виклад тієї чи іншої теми” [5, с.65]. ХП є тією особливою конструктивною системою, що є моделлю світу даного автора, яка висловлена мовою його просторових уявлень [8, с.252-253].

Топонімікон займає особливе місце в тканині ЛХТ. Разом з усіма власними назвами топоніми підпорядковуються загальним законам художнього контексту, містять експресивність і стилістичну маркованість завдяки наявності в їх семантичній структурі „історичної, географічної, соціально-політичної та іншої інформації” [3, с.62]. Саме вони визначають просторову домінанту художнього тексту.

До проблеми художнього топосу в ідіостилі письменника звертались окремі дослідники літературної ономастики (праці К.М.Ірисханової, І.І.Марунич, Ю.О.Карпенка, Г.П.Лукаш, С.В.Перкаса, О.В.Суперанської, М.В.Фененка, О.І.Фонякової та ін.). Незважаючи на те, що топоніми є найбільш очевидним і конкретним засобом позначення відрізу простору в ЛХТ, питання їхньої ролі у побудові художнього цілого, порівняно з

антропонімами, висвітлено ще недостатньо. Це пов'язане, по-перше, з антропоцентричністю будь-якого ЛХТ, а по-друге, з кількісним фактором: „не в кожному літературному творі можна зустріти топонімічні одиниці і в такій кількості, яка б дозволила виконати їх стилістичний аналіз” [9, с.3]. Проте топонімічний простір ЛХТ є невід'ємною частиною контексту багатьох творів, частиною письменницького словника, що вмонтована у мовну тканину і створює кожного разу неповторне топонімічне мікрополе, яскраві топонімічні партії, перетворюючи окремі топоніми у символи, виразні конотеми, своєрідні віхи, завдяки яким життя персонажів є чітко окресленим [12, с.43]. Зазначені фактори зумовлюють **актуальність** представленої розвідки.

Отже, **предметом** нашого дослідження є топонімікон як засіб актуалізації просторової домінанти у ЛХТ і засіб стилізації, зокрема в жанрі епічної прози. На нашу думку, значний інтерес у цьому плані представляє останній, дев'ятий роман видатного українського письменника О.Т.Гончара „Твоя зоря”, що є **об'єктом** дослідження у даній статті. Контекст роману надає широкі можливості вивчення творчої роботи майстра слова над топоніміконом як виразником авторської концепції персонажів, його зв'язку з образною структурою. Основна **мета** розвідки – представити топонімікон роману як певну лексичну підсистему, що створена у творчій лабораторії О.Т.Гончара і базується на освоєнні реальної топонімічної ситуації у конкретні історичні періоди. Просторова, і зокрема топонімічна палітра „Твоєї зорі” є розмаїта й багатогранна. У творі спостерігається „наповненість просторових площин” [1, с.63], що зумовлене ідейною й сюжетно-тематичною спрямованістю. Дія в романі розпадається на дві різнопланові часові і просторові лінії – сучасність з її динамізмом та численними проблемами соціального, етичного, екологічного характеру, і ретро-план, що названий у творі „дитячий палеоліт”. Цей сюжетний план охоплює 20-30-ті роки з їх нелегкими проблемами – колективізацією, розкуркуленням, репресіями. Відповідно до цього вирішується і композиція твору, і її образна система, і топонімічний простір, що містить у собі ці дві лінії оповіді. Так, у „дитячому палеоліті” „географія” охоплює лише частину України. В основному, дія зосереджена в рідній місцевості Кирика Заболотного та його друзів дитячих років – селі **Тернівщина**, на **Вигурівщині**, у **Чумаківщині**, **Романівщині**, в **Кам'янському**, **Фондових землях**, **Кобеляках**, **Чаричанці**, **Нехворощі**, **Соколянах**, **Улинівці**, **Порубаях**, **Масичах**, **Білогрудових** та **Кишківських**, **Бородавських** хуторах, **Озерах** з багатьма мікротопонімічними назвами – балки **Левадна**, **Солов'їна**, **Яворова**, **Чернеча**, **Тихонова левада**, **Чаполочева гора**, **Громова** та **Козяча могила**. Лише підростаючи, покидаючи малу батьківщину, персонажі пов’язують своє життя з новими місцевостями. У зв’язку з тим розширюється „географія” роману, з’являються топоніми **Козельськ**, **Гадяч**, **Полтава**, **Київ**, **Ворсла**. Частково дія роману охоплює часи Великої Вітчизняної війни, де йдеться про захоплену фашистами **Україну**, вводяться топоніми **Дніпро**, **Петропавлівка**, **Перегонівка**, **Вузлова**, хутірець **Синій Гай**, **Захід**, **Схід**, розповідається про фашистський „рай” у **гітлерівській Німеччині**, про врятування художніх цінностей у далеких **Австрійських Альпах**. Такою є „географія” просторової лінії ретро, що оповідає про дитинство і юність головних геройів.

Необмежені можливості для використання топонімії відкриваються у просторовій площині сучасності: **Кирило Петрович Заболотний** – радянський дипломат, він працює в **Японії**, на **Новій Зеландії**, у **Сполучених Штатах Америки**, часто відвідує різні місця земної кулі. Це, природно, обумовлює введення у контекст „японської географії”, „американської” географії т.ін. Прикладом може служити японський топонімікон, що містить низку назв: **Токіо**, **Токійська затока**, **Хіросіма**, **порт Ханеда**, **Фудзі**, **Японія**. З’являється чітка топонімічна прив’язка – локалізація оповіді, що визначає інші параметри художності (зокрема, пейзаж), хоча перебуванню в **Японії**, по суті, у творі присвячено лише один розділ.

Місцем дії роману в сучасних часових і просторових межах є вся земна куля. І топонімікон чітко це відображає: **Париж**, **Франція**, **Нова Зеландія**, **Сінгапур**, **Індія**,

Цейлон, Європа, Рим, Африка, Гавайї, Полінезія, Антарктида, Океанія, Нідерланди, Канарські острови, Гімалаї, Анди, Ганг, Гонконг, Джакарта, Бангладеш, Німеччина, Гамбург, Таїланд, Бразилія, Бермуди. „Заокеанський рай” викликає особливу теплоту оповіді, пов’язаної з батьківчиною. Головні персонажі часто згадують рідні місця „дитячого палеоліту”, робітфаківської і воєнної юності. У зв’язку з різними обставинами сюжету і вимогами оповіді широко задіяною є „географія” колишнього Радянського Союзу й України: *Радянський Союз, Союз, Харків, Київ, Вкраїна, Перекоп, Орел, Крим, Заполяр’я, Полярне коло, Чорне море, Кулунда, Самаркандр*. Згадуючи Україну, автор уживає не тільки паралелі *Україна / Вкраїна*, а й англомовну трансформацію топоніма *Юкрайн* у мовленні американського робітника бензоколонки, дід якого у свій час поїхав шукати щастя за океаном.

Уже на підставі аналізу топонімікону „Твоєї зорі” можна говорити про поділ роману на дві частини відповідно до часових і просторових сюжетно-тематичних ліній. І якщо топонімія „дитячого палеоліту” вживається у розділах, присвячених сучасності, то це сприймається як природний факт: головні персонажі згадують своє дитинство і юність, а також ті місця, з якими вони пов’язані. Проте у розділах, присвячених малому українському селу 20-30-х років, оповідь чітко локалізована, обмежена невеликим географічним простором – *селом Тернівщина* і близькими до нього місцями. Тут хлопці-пастушата то загублені в безкраїх хлібних полях, то відірвані від усього світу сніговими заносами. Неможливо уявити, що в їхній вузькій світувійуть світові проблеми, широка географія Землі. У житті пастушат абсолютно неможливим, чужеродним тілом стала б така топонімічна деталь, як *Юкрайн*. У розділах про „дитячий палеоліт” це було б порушенням усіх законів реалістичного письма, дисонансом у чіткій поліфонії топонімічного простору.

Водночас ця деталь стає яскравим прийомом в оповіді про сучасність, про перебування наших пастушат, тепер літніх людей, в Америці. *Юкрайн*, як одна з варіантних форм топоніма *Україна*, перетворюється у яскравий експресивно-стилістичний прийом письма, містку деталь, нарощує яруси асоціативних семантичних полів, надаючи контексту важливих звукових і смислових відтінків [10, с.61]. Це і передчуття трагічного фіналу, і туга за батьківчиною головних героїв і безіменного персонажа, що названий у романі *хлопець з Юкрайн*, і яскравий прийом, що відтворює американський мовний ареал, і вдала безіменна описова конструкція з топонімічним центром – *хлопець з Юкрайн*. Актуалізації художнього простору сприяє також описова мовна конструкція *та далека Юкрайн*, що створює топонімічну і художньо-мовну опозицію *Україна – Америка*.

Дві площини оповіді диктують свої топонімічні закономірності, визначають деталі, характерні для періоду 20-30-х років ХХ століття або для нашої сучасності. Письменницька манера О.Гончара відзначається чіткістю, правильністю й асоціативною місткістю топонімічного малюнку, що безпомилково вписується у **свій** час. Проте в художньому тексті топонім не тільки визначає просторову домінанту – він є художнім прийомом, умотивованою і обумовленою деталлю мікросвіту, що створений автором. ХП разом із своїм визначальним складником – системою топонімів – „постає в літературі як середовище існування, як показник соціального та економічного статусу особистості і стану, в якому знаходиться суспільство” [4, с.147]. Так, топонімічна одиниця „японського” географічного мікрополя – астіонім *Хіросіма* – є центром топонімічного сюжету, оскільки саме він безпосередньо стикається з ідеальною спрямованістю роману і містить надзвичайну потенційну експресивність, очолюючи цілий комплекс онімів і поглиблюючи їхню гру [6, с.13]. У контексті роману це використовується й обігрується у потрібному автору ключі.

Ведучи своїх героїв не тільки сучасними дорогами, а й дорогою пам’яті, автор пропонує читачеві топонімічну гру у вигдану країну, республіку, регіон:

„ – То хто ж ви? – дівчатка ще більш заінтериговані. – Звідки ви? З якої країни?

— З країни *Веселих дощів...* — каже Заболотний серйозно, старанно вимовляючи по-англійськи кожне слово. — З *Солов'їної Республіки...* З регіону *Пасльонів та Глинниць...* Мені це навіть важко перекласти (...) Це (...) далі, ніж *Гавайські острови* (...) Далі, ніж *Полінезія*... (...) Це в зовсім іншому часовому поясі. Стрілки ваших годинничків туди ніяк не перевести” [2, с.460-461].

Створені в авторській лабораторії мовби жартівливі топоніми є повністю обумовленими сюжетно-образною спрямованістю твору, де персонажі живуть не тільки сучасністю, а й у країні дитинства, у країні пам’яті. Це „межі внутрішнього світу героя, масштаби його світосприйняття” [7, с.186]. Саме лінія пам’яті зумовлює виникнення цих топонімів, і вони створюють у контексті потрібну тональність оповіді, функціонуючи нарівні з реальними топонімами „дитячого палеоліту”, романтизуючи оповідь і спогади персонажів. Даний мікроконтекст стає ключовим для інтерпретації всієї лінії пам’яті, а створені автором топоніми — яскравими, місткими конотемами, які висвітлюють ідейний задум твору.

Виконуючи таку важливу функцію, створені автором топоніми діють у потрібному автору ключі і на реальний топонімікон „дитячого палеоліту”, що переважно складається з назв, які локально прив’язують до невеликого регіону, особливо у порівнянні з регіоном життя й діяльності *Кирила Петровича* — дипломата. Серед реальних топонімів дитинства, перш за все, слід назвати комоніми — *Тернівщина*, *Вигурівщина*, *Чумаківщина*, *Романівщина* з традиційним народним оформленням — суфіксом *-щина*, типові для України назви населених пунктів, що різні за формулою та семантичною наповненістю — *Петропавлівка*, *Улинівка*, *Озера*, *Соколяни*, *Кам’янське*, *Чаричанка*, *Нехворощ*, *Кобеляки*. Для топонімікону „дитячого палеоліту” характерна є т. зв. нереальна реальність або реальність з феєричним, казковим серпанком, унаслідок чого автор створив ланцюжок вигаданих географічних назв.

Однак, автор роману відштовхується від реальних життєвих моделей, узгоджуючи топоніми з іншими факторами художнього мікросвіту і, перш за все, з сюжетною лінією. Так, *батько Софійки* — залізничник. Звідси закономірне уживання низки залізничних станцій, реальних або створених письменником, але таких, що сприймаються як реальні: *Вузлова*, *Перегонівка*. Реальними сприймаються і некроніми: *Вигурівська могила*, *Козяча могила*, *Громова*; балки — *Чернеча*, *Солов’їна*, *Левадна*, *Яворова*.

Як і кожна деталь онімного простору в художньому тексті, топоніми так або інакше впливають на персонажів, зміст роману, його цілісний мікросвіт. Різниця полягає у ступені цього впливу. Так, створюючи топонім — антипод середовища, автор, наприклад, створює контекстну опозицію: у важкий воєнний 1943 рік *поверхсений ас Кирило Заболотний*, збитий фашистами, потрапляє на окуповану територію, в хутір *Синій Гай*, щоб зустріти там свою синьооку Софійку: „*Коли-небудь, може, згадає, як звела його біда з молодою степовичкою десь там, на хуторі, що хоч і досить ошарпаний, оббитий вітрами, а зветься так ніжно, майже пісенно — Синій Гай...*” [2, с.288]. Ойконім допомагає створити ліричну, романтичну тональність оповіді про майбутнє подружжя Заболотних. І водночас він різко контрастує з назвами хуторів із дитинства *Кирика*: *Білогрудові хутори*, *Кишківські хутори*, *Бородайські* і паралельно уживаними формами *Кишки*, *Порубаї*, *Масичі* з яскравою негативною експресією.

О.Гончар відображає також процес топонімізації. Курган в *Глинницях*, біля якого оселився червоний латиш *Ян Янович*, у спогадах *Кирика Заболотного* носить назву *Чаполочева гора* [2, с.501]. Пройдуть роки, дипломат *Кирило Заболотний* разом із другом дитинства відвідають рідні місця; тепер гору називають *Латишевою*: „*Звечоріло вже. Повітря тепло, запашне. Визорілось небо. Зірка покотилася десь за Тернівщина, в балку... І ще впала одна... А ця десь за Латишевою горою...*” [2, с.541].

Топонім може функціонувати як складова частина поняття, стаючи його символом. Так, власна назва родового маєтку Льва Миколайовича Толстого *Ясна Поляна* є деталлю „толстовського” сюжету, що своєрідно висвітлює образ вчителя *Андрія Галактіоновича*:

„Коли, розгорнувши поли пальта, Андрій Галактіонович сідає до столу, відкривається нам знайома, з льняного полотна й ніби вічна сорочка-толстовка, що зиму й літо вірно служить Андрієві Галактіоновичу, котрий (...) ще бувши студентом, ходив у Ясну Поляну до графа Толстого і мав з ним розмову.” [2, с.433].

„Толстовський” сюжет містить багато підкріплень: це і *сорочка-толстовка*, і *яснополянська розмова* з ланцюжком наступних натяків. Проте стрижнем є топонім з антропонімом – *ходив у Ясну Поляну до графа Толстого*. Доповнюючи одна одну, обидві деталі взаємодіють і „працюють” на образ учителя, беручи участь у характеротворенні. Взаємоузгодженість топонімії в художньому тексті – це відбиття узгодженості всіх параметрів художності в єдиному цілому – завершенному творі, серед яких особливе місце посідає онімний простір і зокрема один з провідних його класів – топоніми.

Отже, топонімікон роману О.Т.Гончара „Твоя зоря” відбиває цілеспрямований добір власних географічних назв з життєвих реалій певного історичного періоду, дослідженням якого автор присвячує ту чи іншу часову і просторову площину оповіді. Письменник майстерно створює особливі ефекти, сполучаючи чіткість деталі, її конкретизацію у топонімах з суттю, стрижнем твору. Дослідження топонімічного простору роману є дійсним засобом поглибленого прочитання художнього контексту, засобом проникнення в авторську лабораторію. Топоніми, пов’язані з іншими засобами і прийомами створення образності, є, на наш погляд, місткими й ефективними акцентами у контексті, що створюють контрасти й паралелі, основні контури оповіді, зовнішні і внутрішні асоціативні ефекти і функціонують у чітко заданому автором ключі. Цей онімний пласт, дібраний і частково створений унаслідок творчих пошуків письменника – невіддільний компонент усієї образної структури „Твоєї зорі”.

ЛІТЕРАТУРА

- Баран Г. Художній час і простір у „Сонячній машині” В.Винниченка // Слово і час. – 1999. – № 9. – С.60-64.
- Гончар О. Твори: У 7-ми т. – К.: Дніпро, 1987-1988. – Т.7. – Собор. Твоя зоря. – 656 с.
- Данильченко О.В. Метонімічне вживання географічних назв // Щорічні записки з українського мовознавства: Зб. наук. статей. – Одеса: Одеський ун-т, „Друкарський двір”, 1994. – Вип.1. – С. 62-64.
- Дубашинский И.А. Функции и структура пространства в романах У.Голдинга // Художественное пространство и время / Межвуз. сб. науч. труд. Отв. ред. Ф.П.Федоров. – Даугавпілс: ДПИ, 1987. – С. 147-162.
- Колшанский Г.В. Контекстная семантика. – М.: Наука, 1980. – 186 с.
- Крупеньова Т.І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2001. – 20 с.
- Кузнецов Ю.Б. Поэтика прозы Михаила Коцюбинского. – К.: Рад. школа, 1989. – 268 с.
- Лотман Ю.М. В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь: Кн. для учителя. – М.: Высшая школа, 1988. – 352 с.
- Марунич І.І. Топоніми в ідіостилі письменника: Автореф. ... канд.. філол. наук. – К., 1994. – 21 с.
- Масенко Л.Т. Власна назва в поетиці Шевченка // Культура слова: Респ. міжвідомч. збірник. – Вип. 37. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 57-61.
- Минц З.Г. Структура „художественного пространства” в лирике А.Блока // Уч. зап. Тартуского государственного университета. – Вып. 251. – Тарту, 1970. – С. 203-215.
- Туманова В.В. Функциональная обусловленность топонимов в произведении Ивана Бунина „Жизнь Арсеньева” // Мова та стиль творів І.О.Буніна, М.Г.Куліша, Ю.І.Яновського: Зб. наук. праць. – К.: ІСДОУ, 1994. – С. 40-43.
- Федорчук Л. Простір і колір як категорії художнього світу Григорія Сковороди // Слово і час.– 2000. – № 5. – С.55-59.

АННОТАЦІЯ

У статті розглянуто функціональні ознаки і стилістичну роль топонімів як визначального фактору художнього простору у жанрі епічного твору. Доведено, що топонімікон є важливою складовою художнього твору; разом із хронотопом він визначає усі мовні рівні, що беруть участь у виокремленні художнього цілого.

Ключові слова: текст, хронотоп, художній хронотоп, топонімікон, художній простір, авторська концепція.

The article gives the analysis of the functional features and stylistic role of toponyms in the genre of the novel. Their role in the creating of the characters, in the realization of the author's conception, in the creating of the artistic chronotope and in the building of the work of art has been demonstrated.

Key words: the text, the chronotope, the artistic chronotope, the toponyms, the artistic space, the author's conception.

Стелла Носик
(Вінниця)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕЯКІ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ДОКУМЕНТІВ

Офіційно-ділове спілкування є однією з найдавніших функцій літературної мови. В англійській мові найперші письмові пам'ятки, що відносяться до офіційно-ділового стилю, датуються початком VII ст. Так, Ф. Мейтленд [3; 220] пише про наявність 40 грамот, якими представлений ранній період їх розвитку – 600 – 750 рр. н. е. Досліджуючи витоки англійського права, Д. Вайтлок наводить уривок з Беди Достоповажного: «...король Кента Етельберт... видав за прикладом римлян (*iuxta exempla Romanorum*) декрети на англійській мові. Англи зберігають їх і дотримуються до цього часу. У них він вперше встановив, як повинен бути покараний тот, хто вкраде щось, що належить церкві, єпископові або іншим її служителям» [4; 79].

Давньоанглійський період розвитку англійської літературної мови характеризується безперервним законодавчим діянням, що є унікальним явищем серед інших германських мов. Незважаючи на те, що закони Етельберта не є найбільш ранніми в германській юридичній писемності, вони випереджують всі подібні пам'ятки у вживанні германської мови для запису офіційно-ділових документів. У досліджуваний період були видані збірки законів Етельберта (початок VII ст.), Глотера та Еадріка (кінець VII ст.), Іне (693 р.), Едварда (915 р.), Ательстана (1009 р.), Кнута (1019 р.). Okрім збірок законів в цей період були видані багаточисленні грамоти, договори, заповіти на давньоанглійській та латинській мовах. Однак, якщо ранні грамоти існують лише як церковний документ, то вже у VIII ст. з'являються ознаки того, що королівські грамоти набувають світського характеру: вони фіксують земельний дар не тільки церкві чи монастирю, але й приватним особам, звільняють підданих від деяких алодіальних обов'язків; дарують ерлам певні юридичні права: право засновувати місцевий суд і залишати собі належну за судочинство подати; регулювати торгівлю і військовий обов'язок і т. ін.

Протягом п'яти століть – з часу свого виникнення до XII ст., коли майже всі функції грамот передуть до розпоряджень – вони будуть виконувати обидві функції – церковної і світської ділової комунікації. За цей період композиція грамот проходить два етапи розвитку: кінець VII – початок IX ст. та IX – XII ст. В перший, найдавніший період, композиція грамот проста і включає в себе лише факти, які в документі трактуються. Єдиним елементом ранніх грамот, що не має практичного значення, є звертання до бога (*invocation*) на початку документа. В IX ст. грамота є документом зі складною, вже традиційною структурою. Класична грамота IX ст. складається з наступних частин: *invocation* – звертання до бога; *pious proem* – релігійна передмова; *verba dispositiva* – перерахування тих привілеїв, які даруються разом із землею, і тих обов'язків, яким цей

земельний наділ все ж підлягає; *anathema* – загроза відлученням від церкви тому, хто порушить договір; *perambulation* – визначення кордонів володіння; *date and witness* – дата і свідки дарування.

У другий період свого розвитку грамота як офіційно-діловий документ проходить складний шлях розвитку, в результаті якого класична грамота IX ст. знову спрощується під впливом ряду екстрапінгвістичних факторів, які будуть проаналізовані нижче.

Проблема композиції давньоанглійських грамот тісно пов'язана з формулами-штампами, які є їх невід'ємною характеристикою рисою. Вони також розвиваються в діахронії: їх форма, зміст, композиційна прикріплена змінюються в зв'язку з історичними та економічними умовами існування королівської влади в дофеодальній та феодальній Англії VII – XII ст. Англо-саксонські грамоти як правило включають в себе наступні формули-штампи:

- 1) формулу згоди (тобто фразу, якою наближені короля, світські та церковні особи, а пізніше Рада виражають свою згоду з діями короля);
- 2) формулу звільнення від повинностей (світських, церковних, військових);
- 3) формулу, за допомогою якої описуються кордони земельних володінь;
- 4) формулу місцевого розподілу податків;
- 5) формулу юридичної передачі майна;
- 6) формулу гарантії, яка підтверджувала раніше надані привілеї;
- 7) формулу дарування юридичних та економічних прав.

Найдавнішою з них є формула згоди. Вона може бути на початку документу, в релігійному вступі, або в кінці разом з датою та вказівкою на місце написання грамоти.

Ic ae Ælfred Westseaxna cynin ȝ eallum minum witum þæs ȝeeowde, hie acwædon þæt him þæt lieode eallum to healdanne. (Ælfred, 892)

Я, Альфред, король західних саксів, показував ці закони моїм радникам, і вони оголосили, що закони схвалені всіма і всі повинні їх дотримуватись (5:167).

Формула, яка стверджує, що король здійснює дар за згодою ради (*witan*) чи магнатів (*prīmogum*) з'явилась так рано і вживалася так часто, що, здавалося б, її можна вважати суто формальним елементом. Однак, ця уявна формальність виявляється суттєвою, оскільки вона відображає співвідношення між впливом короля і Ради. Всі грамоти з цієї точки зору можна умовно поділити на чотири періоди. У найдавніші періоди (670 – 800 pp.; 800 – 900 pp.) формула згоди в англо-саксонських документах є наслідуванням практики континентальних королів. Як правило, наводяться імена свідків, до яких іноді додаються давньоанглійські фрази: *Ic... dis write deafie; Ic ... is deafie write; Ic... ȝedafie mid write* (я погоджуєсь з цим і підписуюсь), або їх латинські еквіваленти: *signum manus IV; ego... consensi et subscripsi*.

На початку IX ст. рада (старійшин, мудрих) (*wītenaȝemot*) набуває великого впливу, що відображається в документах у відповідній формулі:

Ic Berhtwulf rex þas mine gesaldnisste trymme faestna in Cristis rode tacne in his ðaere haligran in his wotona gewitnesse.

Я, король Бертвульф, підтверджую і ратифікую цей дар з благословення святого хреста і в присутності моєї ради. [2; p. 5]

Стан формули згоди в IX-X ст. (її зміст, розмір, місце в тексті грамоти та лексика) свідчать про те, що в цей період вона не є формальністю чи даниною традиції, але відображає реальний стан речей, коли для ратифікації грамоти була необхідна згода ради та присутність усіх свідків.

Протягом третього періоду (900 – 1066 pp.) формула згоди якісно змінюється. Уже в грамотах Ательстана (925 – 941 pp.) це лише список свідків та коротка фраза в кінці документу, що констатує їх дії.

... þonne synt her æfter þara manna naman to gewitnesse þisse gesetnesse, þæt is þonne...

Далі йдуть імена людей, які засвідчать цю угоду, а саме ... [5; р. 10]

Характерним є вибір дієслів для визначення ролі свідків: латинських *subscripti* – підписувати, *consensi* – погоджуватись, *corroborari* – оголошувати дійсним, підкріпляти, *confirmari* – підтверджувати, надавати законну силу, *consignari* – засвідчувати, *acquierri* – погоджуватись, *praenotari* – відмічати. Діапазон значень свідчить про те, що автори грамоти не впевнені в тій функції, яку виконують свідки, що підписують документ.

Ще одним доказом змін, що відбувались у формулі згоди в даний період, може бути її співставний діахронічний аналіз у передмовах до законів англо-саксонських королів. Хронологічно всі приклади послідовно відносяться до трьох періодів розвитку формули згоди.

1. ... ðær wæs gesammad eadigra geþeahtendlic umteyme. Þær ða eadigan fundon mid ealra gemedun ðas domas. (Wihtred, 695)
... там була зібрана рада мудрих людей. Там знатні люди за загальної згоди видали ці закони.
2. Ic Ine mid geþeahte mid Lare Cenredes mine fæder. Heddes mines biscepes Eorcenwoldes mines biscepes mid eallum minum ealdormonnum. Þæm ieldstan witum minre þeode... (Ine, 725)
Я, Іне, за порадою моого батька і моїх епископів і всіх олдерменів, наймудріших з моого народу...
3. Ic ða Ælfred Westseaxna cyning eallum minum witum þas gecowde, hie ða cwædon, þæt him þæt licode eallum tō healdanne. (Alfred, 890)
Потім я, Альфред, король Західної Саксонії, показав їх (закони) всім моїм радникам, і вони заявили, що схвалюють їх і що всі повинні їх дотримуватись.
4. Eadweard cyninȝ myndode his witan ða hy æt Exanceastre weron, þæt hy smeadon ealle hu heora frið betere beon mækte. (Edward, 915)
Король Едвард скликав усіх своїх радників, щоб обдумати, як краще зберегти мир.
5. is seo gerædnis þe þa biscopas þa gerefan þe to Lundenbyric hyrað gecweden habbað, mid weddum gefestnot on usum frið gegildum ægðer ge eorlice ge ceorlice. (Æfelstan, 930)
Це закони, які були схвалені і підтвердженні урочистою клятвою лондонськими епископами, шерифами, ерлами і простими людьми.
6. Ic Æfelstane cyning, eallum minum gerefum binnon mine rice gescyþe, mid geþeakte Wulhelmes mines ærcebisceopes, ealra mina oþra bisceopa, Godes ðeowa... (Æfelstan, Ordinance Relating to Charities, 933)
Я, король Ательстан, сповіщаю всім шерифам моого короліства, що за порадою моого архієпископа Вулхелма, епископів та інших церковних осіб... [1, р. 22-31].

Перші два уривки належать до найдавнішого періоду розвитку формули згоди. В першому відсутні терміни “wite, witan, witum” на визначення ради старійшин, яка в більш пізні періоди обмежувала владу короля; замість цього вживаються не термінологічні “eadigan” – знатні люди; в другому, поряд з “ealdormonum” – старійшини – вживається термін “witum” з уточненням “ieldstan” та “minre þeode”. Наявність цієї уточнюючої фрази свідчить про те, що термін “witum” ще не закріпився у своєму термінологічному статусі і вимагає пояснень. Розвиток формули згоди відбувається також і всередині періоду. В третьому і четвертому текстах згоді “witan” надається великого значення, що підкреслюється дієсловами *lician* – схвалювати, *healdan* – дотримуватись, *ameagan* – обдумувати. В двох останніх документах згадка про “witan” – радників – відсутня; посилення на поради духовних осіб можна віднести на рахунок традиції, згідно з якою кожний офіційний документ засвідчувався церковнослужителями. Ці останні документи свідчать про те, що в третій період формула згоди все більше стає формальністю. Відбувається трансформація формули згоди у формулу засвідчення, коли радники, які

ставлять свої хрести після королівського на знак згоди з його діями, більше не «ратифікують, скріпляють, погоджуються», а лише «підписуються, засвідчують».

Ця трансформація відображає суспільно-політичні зміни, які відбуваються в кінці давньоанглійського та на початку середньоанглійського періоду історії Англії: процесу політичної централізації та посилення королівської влади. Поступово безформна феодальна монархія, де король був лише «першим серед рівних», стає більш упорядкованою і централізованою, щоб в XV – XVI ст. перетворитися на абсолютну монархію.

Протягом XI – XII ст. формула згоди перестає бути органічною частиною грамоти. Якщо в грамотах початку XII ст. ця формула включає в себе латинське “coram” – «в присутності, на очах», то в кінці століття звичайним стає лаконічне “his testibus” – свідчать.

In testimonio confirmations mee coram prenominatis testibus accepti de supradictis monachis X aureos. (Генріх I, 1110)

Свідчу і підтверджую і в присутності названих людей дарую вищезгаданим монахам 250 денаріїв.

Наприкінці XII ст. в ряді грамот з'являється формула: “Isti sunt vocati in testimonium” – цей (свідок) покликаний для засвідчення, що вказує на істинну природу тих функцій, які зараз відводяться свідку: після завершення дійства його закликають, щоб він, згідно з традицією, підписав документ, із змістом якого він, можливо, не ознайомлений.

Отже, протягом чотирьох століть відбувається якісна зміна формули згоди: вона міняє свій зміст і форму відповідно до коливання у співвідношенні влади короля і його радників. Це свідчить про те, що формула наповнена реальним змістом і була невід’ємною рисою структурної характеристики давньоанглійських грамот.

ЛІТЕРАТУРА

1. Attenborough G. (1932). The Laws of the Earliest English Kings. – Cambridge.
2. Harmer F. (1914). Select English Historical Documents. – Cambridge.
3. Maitland F. (1921). Doomsday Book and Beyond. Three Essays in the Early History of England. – Cambridge.
4. Whitelock D. (1955). English Historical Documents. – London.
5. Wyatt A.J. (1959). An Anglo-Saxon Reader. – Cambridge.

АНОТАЦІЯ

В статті аналізуються деякі історично та лінгвістично важливі риси давньоанглійських королівських грамот. Аналізуються зміни в структурі, що відбулися протягом чотирьох століть.

Ключові слова: королівські грамоти, формула згоди, норма.

The article highlights some historically and linguistically relevant features of Old English charters. The author examines the changes which occurred in the structure of Old English documents within four centuries.

Key words: king's charters, formula of consent, norm.

Марта Петришин
(Івано-Франківськ)

**РОЗГОРТАННЯ СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ ПАРАМЕТРИЧНИХ
ПРИКМЕТНИКІВ У СТАРОГРЕЦЬКІЙ МОВІ
(на матеріалі гомерівського епосу)**

Поняття семантичного простору слова як однієї з важливих ознак структурної організації лексичних значень окремих слів та лексико-семантичних систем у цілому широко використовується лінгвістами. “Нема нічого більш природного, як уявити собі мову у вигляді простору чи об’єму, у якому люди формують свої ідеї”, – писав Ю.С.Степанов, говорячи про три виміри опису мови – семантику, синтаксику та прагматику [6, с.3]. Під семантичним простором слова ми розуміємо всю сукупність його значень, які функціонують у мові та реалізуються в усіх напрямках розгортання його семантики. Визначення напрямків розгортання семантичного простору дозволяє з’ясувати релевантні для представників кожного мовного соціуму ознаки того чи іншого явища (саме вони знаходять відображення у мовній картині світу), основні тенденції формування мовної картини світу та причини, що їх зумовлюють. Щоб дослідити розвиток семантичного простору слова на ранніх етапах функціонування мови, необхідно проаналізувати вживання лексеми в усіх фіксованих текстах. Розглянемо це на прикладі параметричних прикметників старогрецької мови, оскільки основу архаїчної картини світу, що збереглася у міфологічних, теологічних, космологічних і натурфілософських побудовах різних народів, складають просторово-часові уявлення.

Увагу лінгвістів привертають різні властивості параметричних прикметників – частотні характеристики, синтагматичні та парадигматичні відношення [1; 5], структурно-семантичні особливості [2; 3], вираження градації розмірної ознаки [4], особливості вживання параметричних прикметників у авторському стилі, їх словотвірний потенціал [7]. Проте майже всі дослідження прикметників з семантикою розміру орієнтовані на аналіз сучасних мов або порівняно недавніх періодів їх розвитку. У полі зору нашого дослідження – параметричні прикметники у гомерівському епосі, оскільки вони ще не були предметом спеціального вивчення не лише в гомерознавстві, але і взагалі в дослідженнях поетики старогрецьких авторів.

До параметричних прикметників ми зараховуємо лексеми, які позначають основні властивості філософської категорії простору, а саме – двовимірну та тривимірну протяжність. Отже, склад досліджуваної нами групи прикметників детермінується перш за все дійсністю, а не мовою. Корпус досліджуваних прикметників складається у гомерівському епосі з 24 лексем. При цьому лексеми *m̄sgaj* (великий), *pel̄erioj* (велетенський), *Ôbrimoj*, *perim»khj* та *per...metroj* (величезний), прикметники *mikrOj*, *”lacÚj*, *”baiOj* та *Nl...goj* (малий), *leptOj* (тонкий) та *pacÚj* (товстий) служать для позначення тривимірності, об’ємності простору, а прикметники *eUrÚj* та *platÚj* (широкий), *steinwpOj* та *steinOj* (вузький), *ØyhIØj*, *a,,pÚj*, *a,,peinOj*, *a,,phe..j*, *a,,pØj*, *blwqrOj* та *”l..batoj* (високий), *dolicOj* і *makrOj* (довгий) та *baqÚj* (глибокий) позначають двовимірність простору, протяжність по горизонталі або вертикалі. Лексико-семантичне поле розміру, отримане в результаті верифікації лексико-семантичної мікросистеми параметричних позначень, не є однорідним з погляду семантики одиниць, що входять до його складу, і здатне членуватися на низку мікрополів. Відповідно до основних властивостей філософської категорії простору ми виділяємо в гомерівському епосі сім мікрополів, визначаємо кількісне наповнення кожного мікрополя, на основі компонентного аналізу розглядаємо особливості внутрішньої залежності між прямим та похідними значеннями, виділяємо інтегральні та диференційні семи. Семантика

прикметника, який виступає у реченні головним чином у ролі означення, суттєво залежить від семантики іменника. У зв'язку з цим з тексту поем виписано 1180 синтагм, що включають іменники в сполученні з параметричними прикметниками здебільшого в атрибутивній функції. Для зменшення частки суб'єктивізму в підході до вибору контекстів, у яких ад'єктив реалізує кожний зі своїх значеннєвих відтінків, враховано всі фіксації прикметників в різних контекстах. У ході дослідження виявилося доцільним виділити 26 тематичних груп іменників (ТГ), у яких ад'єктиви реалізують свої лексико-семантичні варіанти. Видлення великого числа ТГ іменників зумовлено, на нашу думку, тим, що параметричні прикметники беруть участь у формуванні фрагментів мовного образу світу – використовуються для характеристики природних речей, артефактів, явищ дійсності, процесів, вчинків, для позначення часових параметрів, внутрішнього стану людини тощо.

Прикметним щодо якісного та кількісного наповнення в гомерівському епосі є мікрополе на позначення великого загального розміру, компоненти якого репрезентовані 639 слововживаннями. Ядерною лексемою окресленого мікрополя виступає ад'єктив *mšgaj*, навколо якого об'єднуються прикметники *pēlērōj* (велетенський), *Ôbrimoj*, *perim»khj* та *per...metroj* (величезний).

Аналіз розгортання семантичного простору прикметника *mšgaj* засвідчив, що для поетичної мови Гомера характерною є реалізація номінативного значення “великий за фізичним розміром”, яка здійснюється сполученням виключно з іменниками конкретної семантики (ТГ “зброя”, “предмети побуту”, “тварини”, “рослини”): “*s£koj mšga te stibarōn te* (Il. III, 336) – великий і міцний щит”; “*μšgaj sāj* (Od. IV, 457) – велика свиня”; “*Ð pšploj mšyistoj* (Il. VI, 90) – найбільше покривало”.

Проте внаслідок розвитку суспільства й удосконалення мисленнєвої діяльності для відображення дійсності коло предметів, які детерміновані лексемою *mšgaj*, розширилось. Це сприяло появі великої кількості номінативно-похідних значень. Зокрема, характеризуючи іменники *tō œycoj* (спис) та *tō f£sganon, tō ¥or* (меч), прикметник *mšgaj* підкреслює їх велику довжину: “*plhgešs œgcei te meg£lJ* (Il. XVII, 296) – був ударений довгим списом”, а у словосполученнях з іменниками, що означають різні будівлі та елементи споруд, окрім географічні об'єкти, реалізує потенційну сему “висота”: “*pštrh meg£lh* (Il. XV, 618) – висока скеля”. Сема “ширина” виступає на перший план у випадку сполучення з ТГ іменників “водойми”: “*”mj pšlagoj mšga* (Od. III, 320) – до широкого моря”. При вживанні з лексемами для найменування об'єктів, розташованих нижче від рівня землі, спостерігаємо появу номінативно-похідного значення “глибокий”: “*”m d...nVsi meg£lVsí krÙptwn* (Il. XXI, 239) – ховаючись у глибокому вирі”. Номінативно-похідні значення виникають у результаті семантичного розширення: змінювалася уява про напрям виміру.

Поряд із позначенням великого розміру конкретних фізичних об'єктів прикметник *mšgaj* актуалізує в гомерівському епосі низку конотативних значень. Зокрема, значення “багаточисельний” виникає в результаті метонімічного переносу зі сфери розміру в сферу позначення кількості, тобто того, що в предметах і явищах підлягає підрахункові і характеризує їх з боку числа, обсягу: “*Luk...wn mšga œqnoj* (Il. XII, 33) – багаточисельний натовп лікійців”.

Прикметник *mšgaj* набуває у епосі особливої ідейно-естетичної ваги як важливий засіб розкриття концептуально навантаженого поняття величності, впливовості. У таких контекстах в семантиці ад'єктива на передній план виступають семи “абстрактність”, “важливість”, “високий ступінь ознаки”, “позитивна оцінка”: “*meg£loio DiØj peiqètēqa boull* (Il. XII, 242) – послухаємося поради великого Зевса”. У художньому світі Гомера

mšgaj може символізувати значення негативної оцінки. Вирішальну роль при цьому відіграє контекст. Так, “*mšga øergon øerexen* (*Od. XI*, 272) – страшну справу вчинила” Епікаста, матір Едіпа, ставши синові за дружину. Під час аналізу розортання семантичного простору прикметника *mšgaj* звернено увагу на значення “голосний”, “сильний”, “цінний”, які виникають здебільшого в результаті метафоричного переносу: “*mšgalh de poq*” (*Il. XVII*, 690) – сильний смуток”; “*xÚnisan mēg£lJ clal*” (*Il. XIV*, 393) – сходилися з голосним криком”.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що прикметник *mšgaj* виступає у епосі як слово з розширеним семантичним обсягом (актуалізує 8 ЛСВ). Семантика лексеми охоплює як загальновживані, так і індивідуально-авторські значення, що не фіксуються словниками старогрецької мови. До останніх належать значення “цінний” та “страшний”.

У гомерівському епосі наявне невелике мікрополе прикметників на позначення малого загального розміру. Ця група ад'ективів кількісно менша за розглянуте антонімічне до неї мікрополе, оскільки з практичного боку для людини виявилося, очевидно, суттєвішим вербалізувати ідею великого розміру. Репрезентантами мікрополя малого загального розміру виступають прикметники *mikrØj*, *"m̄acÚj*, *øbaiØj* та *Nl...goj* – прикметники із значенням послабленої ознаки, неповноти її вияву, мінімальності, слабкої інтенсивності. Вони служать у епосі для вираження об'ективної міри оцінки якості того чи іншого предмета, вказують на невеликий розмір, обсяг, час, тощо. Ядро мікрополя представлене прикметником *Nl...goj*, який актуалізує у епосі 7 ЛСВ: малий за фізичним розміром; невисокий на зріст; вузький; мілкий; нетривалий, короткий в часі; низький; тихий; біdnий, виступаючи означенням ТГ іменників “просторові поняття”, “водойми”. “тваринний світ”, “грошові поняття”, “предмети побуту”, “власні імена”, та іменників темпоральної семантики: “*Nl...ghn te tr£pezan* (*Od. XX*, 259) – малий стіл”, “*p...dakoj £mf Nl...ghj* (*Il. XVI*, 825) – біля мілкого джерела”. Лексеми *mikrØj* та *"m̄acÚj* вживаються в епосі як слова з мінімальним семантичним обсягом.

Мікрополе на позначення ширини репрезентують прикметники *eÙrÚj* та *platÚj*. Вони виражають горизонтальні виміри простору. Семи “відстань у поперечнику”, “протяжність”, “високий ступінь”, “позитивна оцінка” є основними семами у структурі їх значень. У номінативному значенні лексема *eÙrÚj* вживається для: 1) характеристики людини: “*eÙršaj êmoiј* (*Il. III*, 227) – широкі плечі”; 2) опису транспортних засобів: “*eÙrekan sced...hn* (*Od. V*, 163) – широкий пліт”; 3) змалювання доріг, площ, рівнин, споруд, предметів побуту, зброя: “*eÙrÝ ... øecei s£koj* (*Il. XI*, 527) – має широкий щит”. Номінативне значення лексеми *eÙrÚj* викликає асоціативне уявлення про велику площину предмета, завдяки цьому формується семантичний компонент “великий простір”, що стає базою метонімічного значення “просторий”: “*Tro...V "n eÙre...V* (*Il. XXIV*, 494) – у просторій Трої”. У синтагмі “*te_kcoj eÙrÚ*” (*Il. XII*, 5) – прикметник розвиває значення “грубий”, актуалізуючи потенційну сему “у поперечному перерізі”. Ознака “великий простір” у свою чергу викликає уявлення про велику кількість, що спричинює розвиток ЛСВ “багаточисельний”: “*kat! stratØn eÙrÝn 'Acaïin* (*Il. II*, 439) – проти багаточисельного війська ахейців”. У результаті сполучення з абстрактним іменником *tØ klšoj* (слава) спостерігаємо появу метафоричного значення “той, що широко лине: “*toà klšoj eÙrÝ kaq' Ell£da ka^ mšson "Argoj* (*Od. IV*, 816) – широка слава якого лине по всій Елладі і Агросі”.

У творах Гомера лексема *platÚj* належить до маловживаної лексики і характеризується такими ядерними семами: 1) “протяжність у поперечнику”: “ØpØ *platšoj telamīnoj* (Il. V, 796) – під широким ременем”; 2) “простір”: “*platÝj EllhspØntoj* (Od. XII, 81) – просторий Гелеспонт”; 3) “кількість”: “éj t' a,,pØlia *platš' a,,gîn* (Il. II, 474) – між широко розкиданих стад кіз”.

Прикметники *steinwpØj* та *steinØj* (вузький) також позначають виміри на горизонтальній шкалі. Основні семи прямого номінативного значення “малий” і “протяжність” актуалізуються в синтагмах з іменником *' ÆdØj*: “*steinwpu ðm'n Ædu* (Il. XXIII, 416) – на вузькій дорозі”.

Мовну основу для номінації вертикального виміру простору, точкою відліку якого є будь-яка горизонтальна поверхня, становить синонімічний ряд прикметників *ØyhlØj*, *a,,pÚj*, *a,,peinØj*, *a,,phe...j*, *a,,pØj*, *blwqrØj* та *ø...batoj* (високий). Центр мікрополя на позначення великої висоти представлений прикметниками *ØyhlØj* та *a,,pÚj*. Основними семами прямого номінативного значення є семи “протяжність”, “поверхня землі”, “вертикально вгору”. Номінативне значення згаданих прикметників актуалізується у сполученні з іменниками, семантика яких пов’язана з характеристикою рельєфу, будівель, рослин: “*ðm'n dèmasin Øyhlöisi* (Od. XXI, 33) – у високих будинках”.

На особливу увагу в епосі заслуговує прикметник *a,,pÚj*, оскільки поєднує в собі значення висоти та глибини, а також набуває яскравого естетичного забарвлення. Значення похідних ЛСВ прикметника *a,,pÚj* мають лексичну і ситуативну обмеженість, що виявляється в контексті. Зокрема, у випадку сполучення з іменником *Ð fØnoj* (вбивство) на передній план виступає значення “швидкий”, яке вказує на короткочасність дії: “*ølexšmenai fØnon a,,pÚn* (Il. XVII, 365) – захищаючи від швидкого вбивства”. Просторове значення втрачає *a,,pÚj* і в синтагмі “*tØ ršeqlron a,,pÚ* (Il. VIII, 369) – бурхливі потоки”, вживаючись для вираження інтенсивності руху. У результаті метафоричного перенесення значення виміру у просторі у площину ставлення людини до предметів та явищ актуалізується значення “страшний”: “*tîn m¾ tij Øpškfugoi a,,pÚn Øleqron* (Il. VI, 57) – ніхто не уникне страшної загибелі”. Для аналізованого ад’ективи характерні у епосі також значення “важкий” і “прямовисно висяча петля”. Синонімічний ряд на позначення висоти в епічній художній творчості використовується не тільки як знаряддя пізнання, але й як засіб активного естетично-емоційного впливу на слухача.

Параметричні прикметники *dolicØj* та *makrØj* (довгий) виражают горизонтальний вимір простору. Основними семами номінативного значення є семи “протяжність”, “високий ступінь”, “поздовжній вимір”. Лексема *dolicØj* вживається у епосі для опису зброї: “*dol...c' øegcea* (Il. VII, 255) – довгі списи”. Це ж характерно і для ад’ективи *makrØj*. Крім того, у номінативному значенні *makrØj* служить для характеристики окремих частин рослин і тварин: “*d' øesan Øzoi makro... te meg£loi* (Od. XII, 435) – крислаті та довгі гілки”. Для прикметників *dolicØj* та *makrØj* особливо характерним є вживання на позначення тривалості у часі. Реалізуючим контекстом для прояву темпоральної семантики ад’ективів служать слова, що характеризуються часовими параметрами: “*nÚkta... dolic»n* (Od. XXIII, 243) – довгу ніч”; “*½mata makr£* (Od. X, 470) – довгі дні”. В одиничних лексичних контекстах лексема *makrØj* може вказувати на близькість чи віддаленість подій: “*nàn d' ½dh tØde makrØn ðm'sldwr ðm'ktetšlestai* (Od. XXIII, 55-56) – нині бо справді збулись-таки давні твої (Пенелоти) сподівання”. У результаті метонімічного перенесення зі сфери поздовжнього виміру в сферу виміру по

вертикалі прикметник *makrōj* актуалізує ЛСВ “високий”. Це спостерігаємо при описах споруд, змалюванні ландшафту і рослинного світу: “*dšndrea makr' refÚkei* (*Od. V*, 238) – *ростуть високі дерева*”. Крім того, у випадку сполучення з іменником *Ð "Olumpoj* у структурі семеми з’являється потенційна конотативна сема “позитивна оцінка”: “*"m̄j makrōn "Olumpon* (*Il. I*, 402) – *на високий Олімп*”. Сполучуваність з іменником *tō fršar* (криниця) сприяє актуалізації в епосі значення “глибокий”: “*ka^ fre...ata makrē* (*Il. XXI*, 197) – *і криниці глибокі*”. При цьому семи “вертикально вниз від поверхні землі” та “високий ступінь” займають провідне місце у структурі нового ЛСВ. При змалюванні морського пейзажу на перший план виступає значення “великий за фізичним розміром”: “*kÚmata makrē* (*Od. V*, 109) – *великі хвилі*”. На семантичному рівні архісема “розмір” залишається, а диференційні семи “протяжність” та “поздовжній вимір” згасають.

Отже, прикметник *makrōj* виступає як слово з розширенім семантичним обсягом, у семантичній структурі якого виділяємо індивідуально-авторське значення “старий, давній” і спостерігаємо взаємозв’язок мікрополів великого загального розміру, висоти, глибини та темпоральності.

Прикметник *baqūj* (глибокий) служить засобом вираження відстані вниз від нульового рівня і вживается для характеристики вертикального простору. Локальне, просторове значення актуалізує *baqūj* зі словами, які містять сему “заглиблення на поверхні”: “*baqēan t̄fron* (*Il. VII*, 341) – *глибокий рів*”. Лексема *baqūj* не відзначається у епосі високою частотністю внаслідок екстралінгвальних причин – кількість денотатів, розташованих нижче від поверхні землі, є обмеженою. Проте досліджуваний матеріал показав, що для аналізованого прикметника характерна велика кількість похідних значень, в основі яких закладені різноманітні семантичні та психологічні асоціації носіїв мови. Так, наприклад, прикметник *baqūj* використовується у епосі для опису об’єктів, віддалених від певної поверхні, але не від землі: “*t̄Uce ḡEr r' cm̄qoio baqe...hj* (*Il. V*, 587) – *занурився у глибокий пісок*”, може характеризувати предмет за місцем, де він знаходиться: “*baqshj "m̄n t̄Efesin Úlhj* (*Il. XV*, 606) – *у заростях глибокого лісу*”. У результаті сполучення з іменником *'la...lay* (буря) відбувається нейтралізація семи “лінійний розмір” і з’являється нове конотативне значення “сильний”. Функціонування лексеми *baqūj* у похідних значеннях пов’язане також із оцінкою інтелектуальних здібностей людини. Так, сполученням з іменником *'fr̄n* (душа, думка) властивий оцінний компонент: “*tōn d/ Ÿcoj ÑxÚ kat' fr̄na t̄Uye baqe...an* (*Il. XIX*, 125) – *і жорстоке горе вразило глибоку душу*”. Семантична структура лексеми *baqūj* характеризується у епосі широкою розгалуженістю (8 ЛСВ). Важливим у структурі цього ад’ектива є те, що фіксується зв’язок мікрополів на позначення розміру, сили та емоційної характеристики. Багатозначність прикметника *baqūj* стала своєрідним виявом людської схильності до економної систематизації об’єктивного світу та його реалізації в мові.

Характеризуючи мікрополе на позначення товщини, відзначимо, що його конституенти досить часто використовуються у номінативному значенні для змалювання частин тіла: “*pacšoj par' mhroà* (*Od. XI*, 231) – *біля товстого стегна*”. Становлення нової архісеми “стан” спостерігаємо у випадку сполучення з іменником *tō a%ota* (кров): “*a%ma pacÝ pt̄Uonta* (*Il. XXIII*, 697) – *стікаючи густою кров’ю*”. У результаті метафоричного переносу зі сфери розміру у сферу “сила прояву” актуалізується значення “міцний”: “*ceir^ pacē...V* (*Il. VII*, 264) – *міцною рукою*”.

Прикметник *leptōj* також позначає вимір у поперечному перерізі. Основні семи “поперечний переріз” та “малий ступінь” актуалізуються у синтагмі “*fstōn ... leptōn*

(*Od. II, 95*) – тонку тканину”. Прикметник *leptόj* відбиває у своїй структурі зв’язок мікрополів на позначення товщини і ширини: “*lept¾ d/e,,s...qmh* (*Od. VI, 264*) – вузький прохід”, актуалізуючи диференційні семи “протяжність” і “між двома найменш віддаленими точками”. На значення зовнішнього виміру прикметника *leptόj* може накладатися конотація якості. У результаті метафоричного перенесення виникає індивідуально-авторське значення “майстерний”: “*lept! ... ærga pšlontai* (*Od. X, 223*) – тонким рукоділлям здається”. Метафоричне перенесення зі сфери вимірювання у просторі в сферу інтелектуальної оцінки пояснює появу значення “проникливий” в синтагмі “*lept¾ ... mÁtij* (*Il. XXIII, 590*) – проникливий розум”.

Отже, аналіз напрямків розортання семантичного простору параметричних прикметників дозволяє зробити висновки про роль екстрапінгвальних факторів та лінгвальних чинників у формуванні мовної картини світу давніх греків. Розортання семантичного простору аналізованих ад’ективів стимулюють логічні й психологічні чинники: особливості асоціативного мислення, своєрідність ментальності народу, вплив авторського світосприймання. У художній тканині творів Гомера ад’ективи з семантикою розміру набувають нових, індивідуально-авторських значень, які не фіксуються лексикографічними джерелами. Появу індивідуально-авторських значень можна пояснити нетрадиційною сполучуваністю згаданих прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зубовская Н. К. Специфика прилагательных размера и способы экспликации их семантических свойств (на материале русского, немецкого и французского языков) : Автoref. дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 19 / Бел Г У им. В. И. Ленина. – Минск, 1990. – 17 с.
2. Иванова Л. И. Полисемия русских прилагательных линейного пространственного измерения (Категориальная специфика, семемная организация, семантические процессы): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Воронеж, 1981. – 185 с.
3. Кардащук О. В. Семантическое поле простору: статус, структура, внутренние связи (на материале прикметников украинской языковой системы) : Автoref. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Кировоградский держ. пед. ун-т им. В. Винниченко. – Кировоград, 1998. – 16 с.
4. Котюк Л. Г. Выражение градуальности признака в семантике имен прилагательных со значением размера : Автoref. дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 04 / Киевский гос. пед. ин-т иностранных языков. – К., 1986. – 23 с.
5. Линник Т. Г. Параметрические прикметники и их становление. – К. : Наукова думка, 1982. – 196 с.
6. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка : Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Отв. ред. докт. филол. наук В.П.Нерознак. – М.: Наука, 1985. – 335с.
7. Шевчук О. М. Словообразовательный потенциал имён прилагательных с пространственным значением и его реализация в современном русском языке: Автoref. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01 / Киевский гос. ун-т им. Т. Шевченко. – К., 1992. – 18 с.
8. Homers. Ilias. Text. – Leipzig und Berlin: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1911. – 333 s.
9. Homers. Odyssee. Text. – Leipzig und Berlin: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1909. – 248 s.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізові семантичного простору прикметників зі значенням розміру в гомерівському епосі як окремого фрагмента старогрецької мовної картини світу. У статті визначено місце цих прикметників у мовній картині світу, подано картину лексичної сполучуваності прикметників, встановлено синтагматичні зв’язки досліджуваних ад’ективів, лексико-семантичні особливості, зв’язки між семемами в середині поля та з іншими тематичними групами.

Ключові слова: параметричні прикметники, сполучуваність, сема, лексико-семантичний варіант, семантична структура слова.

The article is devoted to the analysis of semantic space of adjectives with the meaning of size in Homer epos as a separate fragment of the Old Greek language’s world linguistic picture. The article determines the inner structure of their semantic field in the Old Greek language. It

describes frequency characteristics and gives a general idea of adjectives combinability on the level of a separate word. The thesis defines syntagmatic bonds for the adjectives under study and lexical semantic peculiarities of parametric adjectives.

Key words: parametric adjectives, combinability, seme, lexical semantic variant, word semantic structure.

Тетяна Пустовіт
(Вінниця)

МОВА ІСТОРИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАРОДУ (на матеріалі творів Д.Балашова)

Одним з головних завдань історичної літератури завжди було уславлення героїчних діянь минулого. У наш час активно розвивається етнопсихологія, якою встановлено, що національний характер – це реальність, обумовлена низкою соціокультурних та індивідуально-психологічних якостей, це “певна інтегруюча величина, що спонукає людину відчувати себе представником, частиною даного загалу. Що лежить в основі? “Кров”, походження? Історія відкинула, засудила всі форми расизму та теоретичного його обґрунтування. Вона дала відповідь: національний характер – не “кров”, а культура, система цінностей, що формувались та вкорінювались тисячоліттями,” – пише А.Гулига [4, с. 193].

Слов'янська історична література має давні багаті патріотичні традиції. Уже в усній народній творчості висловлені найбільш стійки їх ознаки: безкорисне, самовіддане служіння Батьківщині, героїзм та мужність, високий злет людського духу, сплав шляхетних морально-етичних рис, любов до рідного порогу і готовність віддати життя в ім'я Вітчизни.

Сьогодні завдання письменника-історика – не тільки правдиво, художньо багатомірно, з історичною точністю відтворити події минулого, але й об'єктивно, з позицій наукового історизму пояснити, чому сталося саме так, а не інакше. Письменник постає і як емоційний оповідач, і як науковий інтерпретатор, виявляючи зв'язки минулого з сучасним та передбачаючи майбутнє. Не випадково у критиці відмічається, що протягом останніх десятиліть історична проза стала більш серйозною у науково-дослідницькому плані, де у чому навіть полемізуючи з ученими-істориками. Вона оздобилася науковими джерелами, літописами, грамотами, а головне – набула свого концептуального “романного” погляду на історію, яка сприймається як скарбниця народної пам'яті. Важливим елементом системи зображенально-виражальних засобів твору на історичну тематику є передача «духу доби» за допомогою мовних засобів. Мова – найглибша загальнозвізначаюча структура у будь-якій національній культурі.

Мета роботи – розглянути ті особливості мови історичної літератури, які обумовлюють її роль у формуванні та збереженні історичної пам'яті, у вихованні любові та поваги до рідної країни, її історії.

Момент пам'яті актуалізувався в культурі у цілому та літературі зокрема не випадково. Правильно зазначив академік Д.С.Ліхачов: “Культура єдина. Історія культури – це історія людської пам'яті, історія розвитку пам'яті, її поглиблення та вдосконалювання... Затримку в розвитку створює не прив'язаність до витоків, а відмова рухатись вперед... Культура рухається шляхом накопичень, а не відштовхувань від минулого” [7, с. 5]. Величезне значення духовної пам'яті для вкорінення національної та патріотичної самосвідомості народу визнавав нацистський ідеолог А.Розенберг, який

стверджував, що достатньо знищити пам'ятники народу, і він уже у другому поколінні припинить своє існування як нація [6, с. 4].

Звертання до історії як скарбниці невичерпного національного досвіду, звісно не відкриття наших днів. Усвідомлення пам'яті як моральної категорії було з самого початку притаманно нашій літературі, починаючи з давніх часів: достатньо згадати видатний пам'ятник києворуської літератури “Слово о полку Ігоревім”.

Сучасний письменник-історик не просто ставить ту чи іншу проблему, а доводить, що без відчуття своєї національної принадливості теперішня “технізована” людина існувати не може, як неможливе повноцінне “безпам'ятне” життя взагалі. Саме тому національно-патріотичний зміст стоїть в історичній оповіді на першому місці, обумовлюючи у кінці кінців її ідейний заряд. Але не менш важливе значення має і форма, яка в історичній літературі також є носієм національно-культурних цінностей, оскільки фіксує та доносить до сучасної людини закарбований у поняттях досвід, набутий народом протягом століть свого існування і актуальний в сьогоденні.

Концепція, яка стверджує, що сприйняття світу детерміновано саме мовою (тобто мова задає бачення світу), відома в науці як концепція Е. Сепіра – Б. Уорфа («теорія мовної відносності»), досить довго розглядалася лінгвістами як теорія «мовного шовінізму». Е. Сепір доводив, що люди живуть не тільки в об'єктивному світі і не тільки у світі суспільної діяльності, як це зазвичай вважають, вони значною мірою знаходяться під впливом тієї конкретної мови, яка стала засобом вираження для даного суспільства. «Було б помилковим вважати, – стверджує він, – що ми можемо повністю усвідомити реальність, не вдаючись до допомоги мови, або що мова є побічним засобом розв'язання деяких спеціальних проблем спілкування і мислення. Насправді «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на підставі мовних норм даної групи. Ми бачимо, чуємо і сприймаємо так чи інакше ті або інші явища головним чином завдяки тому, що мовні норми нашого суспільства допускають дану форму вираження» [11, с. 124]. Тобто, з точки зору Е. Сепіра, мова є втіленим у символах керівництвом до створення та функціонування культури. Інший фундатор концепції мовної відносності Б. Уорф також стверджував, що «ми розчленовуємо природу в напрямі, показаному нашою рідною мовою. Ми виділяємо у світі явищ ті або інші категорії і типи зовсім не тому що вони (ці категорії і типи) самоочевидні; навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який повинен бути організований нашою свідомістю, а це означає в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості. Ми розчленовуємо світ, організовуємо його в поняття і розподіляємо значення так, а не інакше тому, що ми – учасники угоди, приписуючої подібну систематизацію. Ця угода має силу для певного мовного колективу і закріплена в системі моделей нашої мови» [15, с. 361]. Отже, відмінності між культурами детерміновані мовними відмінностями. І та неминуча межа в розумінні людини іншої культури полягає саме в тому, що в нашій мові немає термінів для позначення деяких реалій, які створені і обумовлені мовою чужої культури.

Ідею, яка полягає в тому, що значення слів відображають і передають спосіб життя і образ мислення, характерний для конкретного даного суспільства (або мовної спільноти) і тому являють собою безцінні ключі до розуміння культури, дуже точно виразив Д. Локк: «Навіть скромне знання різних мов легко переконає кожного в істинності цього положення: так, легко помітити в одній мові велику кількість слів, яким немає відповідності у другій. Це ясно показує, що населення однієї країни за своїми звичаями і за своїм способом життя визнало необхідним утворити і найменовувати такі різні складні ідеї, яких населення іншої ніколи не створювало. Цього не могло б статися, якби мислення було продуктом постійної роботи природи, а не сукупностями, які розум абстрагує і утворює з метою найменування і для зручності спілкування» [9, с. 152].

При написанні твору, який ґрунтуються на реальних фактах та подіях минулого, письменнику в першу чергу необхідно відтворити на основі матеріалів, що є в його розпорядженні, об'єктивну, історично коректну картину, і для цього – зрозуміти погляди,

засікавленості, особисті риси учасників подій. І жоден засіб не буде таким ефективним, як мова минулих часів, у якій якраз і знайшли відображення погляди, цінності, почуття далеких епох. У той же час автор твору належить сучасності, що, цікавлячись минулим, намагається осмислити його. Професор В.Юдін зазначає яскраво виражену тенденцію в розвитку сучасної історичної романістики – не стільки художнє відтворення, скільки аналіз та переосмислення історичних фактів та документів. Усе це обумовило особливий, «двошаровий» характер мови історичного твору, що поєднує у своєму складі лексичні ресурси часу, що зображається, і сучасності, оскільки сама специфіка жанру припускає існування складного хронотопу – співвідношення художньо-концептуального та авторського часу. Однією із задач письменника-історика, таким чином, є створення «ефекту присутності», відтворення колориту епохи, що зображається за рахунок мовних, речових, побутових і т.п. деталей. З цією метою автори творів на історичну тематику активно використовують архаїчну і діалектну лексику. Яскравим прикладом такого роду історичної прози є романи Д.Балашова, на адресу якого критикою не раз висловлювалися докори, що він надмірно переускладнює мову своїх творів, активно використовуючи архаїчні елементи; вказувалося також, що «орієнтація письменника на забуті або напівзабуті середньоросійські говірки не завжди забезпечена естетичною необхідністю і лише ускладнює сприйняття художнього тексту [14, с. 240].

З одного боку, з цим можна погодитися. На будь-якій сторінці тексту романів Д.Балашова (окрім публіцистичних глав) можна нарахувати десятки архаїчних та діалектних слів, а також авторських новоутворень, що покликані створити колорит стародавнього письма. З іншого боку, чи можна справді вважати таку ускладнену мову невіправданою в художньому творі? На це питання немає однозначної відповіді. Відома думка низки письменників і літературознавців (у тому числі В.Белінського, М.Горького, О.Потебні), що виступали проти засмічення мови твору застарілими і діалектними словами. Проте в живій практиці літературної творчості процес словотворення, використання архаїчних і діалектних шарів лексики ніколи не припинявся і мав своїх прихильників. Наприклад, не можна заперечувати заслуг В.Хлебникова в галузі мовних пошуків. Він сприяв поглибленню уявлень про поетичну мову, «вказав на приховані в існуючій мові можливості, провів рішучий переворот до допушкінської мови, до фольклорного слова, до спільнослов'янської лексики (особливо української), до неологізмів і нової звукової семантики» [10, с. 32].

Обґруntовувати особливості мови свого роману «Мирослав, князь Дреговічській» довелося і білоруському письменнику Е.Скобелеву, який також вдався до форми стародавньої оповіді. «Мені здається, – підкresлював Е.Скобелев, – цього вимагала така неозора і відповідальна тема – відтворення цілої епохи в історії східного слов'янства. Довелося вдатися і до стилізації в мові, використовувати елементи староруської мови, – щоб зберегти аромат, міць і виразність мови наших предків. Стародавнimiми авторами цінувалося мистецтво дати в небагатьох словах духовний зміст, з тим, щоб кожний знаходив у них щось залежно від світогляду і досвіду і повертається до них знову і знову, черпаючи силу для життєвих звершень. Мені хотілося підкreslitи саме цю традицію стародавніх руських писань» [12, с. 424].

Під цими словами міг би підписатися і Д.Балашов. На питання, чи свідомо він ускладнює мову своїх романів, використовуючи архаїчну і діалектну лексику, письменник відповів ствердно. У листі автору даної роботи він пише: «Стиль у мене навмисно такий. Узагалі, будь-яке навмисне спрошення мови не до блага, у мене є свій читач, якому мій (підкresлено автором – Т.П.) стиль подобається. Пам'ятається, Белінській лаяв Гоголя за вживання застарілих слів. Гоголя, проте, читають нині значно більше, ніж Белінського». Далі письменник говорить про те, що «старовина» багатьох слів відносна, що ми заганяємо себе в рамки словника у 60 тис. слів, тим часом, як у російській мові нараховується від 3-х до 4-х мільйонів слів і виразів, але «простий читач» користується набором у 8-12 тис. слів і виразів, а Еллочка Щукина обходилася, як відомо, тридцятьма.

«Де межа?» – питає Д.Балашов. І абсолютно справедливо стверджує: «Читача потрібно ще і учити мові. І взагалі, спрощення – не той шлях, на якому будеться культура» [3].

Д.Балашов не самотній у своїх переконаннях. «Письменник – це словник! – відзначав А.Югов. – Потенційно кожне слово є безсмертним. Тобто, точніше кажучи, воно може на цілі століття пережити свою матеріальну відповідність. Навіть найзастаріліше слово, оголошене явно архаїзмом, може раптом воскреснути, підкоряючись законам мови, вживанню народному, відповідаючи вимогам моменту та доби» [13, с. 195]. В.Крупін відмічає: «Як дивно ставити питання, що схоже на окрик: чому письменник не пише на загальнозрозумілій мові? Він пише так, як говорили його батьки, діди, вже це одне і є право, і обов'язок зберегти мову батьків і дідів» [5, с. 3].

Таким чином, архаїчна і діалектна лексика – це не порожня словесна порода, що використовується для певної стилізації оповіді, а яскравий шар мови, що не тільки виконує в історичній оповіді ідейно-естетичну функцію створення характерів героїв, відтворення побуту і буття історії в живописній словесній формі, не тільки наближає до нас минулі століття у їх первозданності, але є також найважливішим засобом утілення національної свідомості народу, носієм його історичної памяті. В історичному жанрі (і в цьому його специфіка) мова виступає не тільки як засіб зображення думок, почуттів і дій людей (його первинна естетична функція), але є носієм фонемно-звукового життя слова, нерідко вже забутого, відтвореного автором повторно для життя через посередництво документів, літописів, оповідей, переказів, архівних джерел і т.д.

Сказане вище, безумовно, не означає, що письменник-історик обов'язково повинен насичувати мову своїх творів застарілими і діалектними словесними формами, – йдеться про розумне, концептуально необхідне словокористування.

Аналіз мови історичних творів, зокрема, романів Д.Балашова показує, що ані архаїзми, ані діалектизми жодною мірою не «псують» художньої мови, навпаки, виключно яскраво, соковито, образно передають побут і звичаї минулого. Особливості лексики циклу історичних оповідей, що належать перу письменника, визначені чіткою авторською позицією і є органічним елементом системи зображенально-виражальних засобів. Твори Д.Балашова – яскравий приклад злиття історичної масштабності з художньою. У них чітко виявилися особливості сучасного історичного роману, в якому органічно поєднуються конкретні історичні реалії, що несуть правду життя, з творчою вигадкою, що не порушує цю правду, і в основі якого лежать філософські, психологічні, соціально-етичні колізії. Зображення минулого у Д.Балашова, як і у інших сучасних письменників-істориків не є самоціллю і нерідко є опорою для глибинного проникнення в сучасність, а це прямо відображається на розвитку жанру історичної прози, важливе місце у вивчені якого займає мова як першоелемент мистецтва слова, найважливіший показник специфіки історичної літератури.

Історична література – один з найефективніших засобів укорінення у свідомості народу пам'яті про минуле. “Ось чому так важливо виховуватись молоді в моральному кліматі пам'яті: пам'яті родинної, пам'яті народної, пам'яті культурної, – писав академік Д.Ліхачов... – Повага до праці наших предків, до їхніх трудових традицій, до їхніх знарядь праці, до їхніх звичаїв, навіть до їхніх пісень та розваг. Повага до могил предків. Усе це дорого нам. І подібно до того, як особиста пам'ять людини формує її совість, її совісливе відношення до її предків та близьких, до її родичів та друзів – старих друзів, тобто найбільш вірних, з якими її пов'язують спільні спогади, – так історична пам'ять народу формує моральний клімат, у якому живе народ” [7, с. 12].

Мова – універсальне втілення національної самосвідомості, властивостей національного характеру, історичної пам'яті народу в граматичних категоріях. Утілюючись у мові, історична пам'ять виступає як основа для розвитку історичного мислення, у процесі якого відбувається усвідомлення нацією самої себе, усвідомлення того, що вона має свою історію, робить свій внесок у розвиток світової цивілізації. Спираючись на історичну пам'ять, історичне мислення формує національні ідеї, які консолідують націю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балашов Д.М. Младший сын: Роман. – Петрозаводск: Карелия. – 1977. – 544 с.
2. Балашов Д.М. Передать язык эпохи // Лит. Россия. – 1995. – 18 окт. – С.15-16.
3. Балашов Д.М. Письмо Пустовит Т.Н.от 14 апреля 1997 г. находится в домашнем архиве Пустовит Т.Н..
4. Гулыга А. Воспитание историей// Москва. – 1985. – №7. – С.28-36.
5. Крупин В.Н. И в поле каждую былинку и в небе каждую звезду//Литературная газета. – 1985. – 3 апр. – С.3.
6. Левит Е. Осталось только на фотографии. – М., 1981. – 348 с.
7. Лихачев Д.С. Искусство памяти и память искусства // Лит.газ. – 1982. – 15 декабря. – С.12-13.
8. Лихачев Д.С. Служение памяти// Наш современник. – 1983. – №3. – С. 4-28.
9. Локк Д. Избранные философские произведения. – Т.2.– М., 1960. – 497 с.
10. Поляков М. Велемир Хлебников. Мировоззрение и поэтика. – В кн.: Велемир Хлебников. Творения. – М.,1986. – 232 с.
11. Сепир Э. Избранные труды по языкоznанию и культурологии. – М., 1995. – 538 с.
12. Скобелев Э.М. Мирослав, князь Драговичский: Дума о минувшем. – Минск, 1979. – 571 с.
13. Югов А.К. Изобразительная сила русского слова// Собр.соч.: В 4 т. – М., 1985. – Т.4. – 354 с.
14. Юдин В.А. Человек. История. Память. – М.,1990. – 254 с.
15. Whorf, Benjamin Lee. The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language. // Hollander, Edwin P., and Raymond G. Hunt (eds.) Classic Contribution to Social Psychology. – New York: Oxford University Press/London: Toronto, 1972. – 562 р.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються особливості мови історичної літератури, які обумовлюють її роль у формуванні і збереженні історичної пам'яті народу, у вихованні любові й поваги до рідної землі й історії. На матеріалі творів Д. Балашова показано, що мова в історичній літературі є носієм національно-культурних цінностей, оскільки фіксує її доносить до сучасної людини закріплений у поняттях досвід, набутий народом упродовж століть свого існування і який не втратив актуальності і в наш час.

Ключові слова: мова, історична література, історична пам'ять, історичний досвід народу, національно-культурні цінності.

The article analyses those the features of language of historical literature, which determine its role in forming and saving of history memory of the people, in education of love and respect to the native country, its history. It is shown on material of D.Balashov's novels, that a language in historical literature is the transmitter of national and cultural values, as it reports to the modern man the fixed in notions experience acquired by the people during the centuries of the existence and preserving its importance in our time.

Key words: language, historical literature, history memory, history experience of the people, national and cultural values.

Руслана Савчук
(Київ)

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ІНТРАГОМОДІЄГЕТИЧНОЇ ОПОВІДІ У РОМАНІ Ф.САГАН “UN CERTAIN SOURIRE”

У теорії ментальних просторів Ж.Фоконьє та М.Тернера *ментальні простори* (надалі – МП) визначаються як невеликі за обсягом концептуальні “пакети”, які побудовані в такий самий спосіб, як ми мислимо та говоримо [7, с.102]. Ментальні

простори, формуються у процесі мовленнєво-розумової діяльності як відображення нашого сприйняття дійсності [3, с.150]. Уважаємо, що в якості когнітивно-дискурсивних утворень вони структуруються в оповідному просторі (надалі – ОП) художнього тексту та виступають своєрідною підказкою для пізнання всього концептуального поля твору. МП, що стоять за лексичною підсистемою, представляють собою сукупність взаємопов'язаних концептів, які репрезентуються в художньому тексті одиницями, що входять до конкретної лексичної підсистеми [там само, с.150].

Художня проза Ф.Саган формує суб'єктивний інформаційний концептуальний простір, який представлено текстовим знаком [4, с.139], що характеризується власними особливостями та закономірностями у побудові й структурується завдяки наявності в ОП його основних наративних конституентів. Таким чином, *ментальний простір художнього тексту сформований як простір референції, в основі якого перебуває семантичний простір* [5, с.170] (курсив наш. – Р.С.).

Актуальність обраної теми пояснюємо тим, що дослідження оповіді як наративної сутності в аспекті когнітивного й інтерпретативного підходів у теорії тексту надає можливість наблизитися до пізнання концептуального наповнення художнього твору, з'ясувати його внутрішню текстобудову.

Відтак, **мета** нашої статті полягає у визначенні основних тенденцій у формуванні МП інträгомодієгетичної оповіді, що організовується гомодієгетичним оповідачем.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як з'ясування особливостей гомодієгетичного оповідача в інträгомодієгетичній оповіді, встановлення функцій цієї оповідної інстанції, розгляд параметрів реалізації аналізованої категорії в ОП роману Ф.Саган “Un certain sourire”.

Одна з найхарактерніших рис *інträгомодієгетичної оповіді* полягає в тому, що оповідач, який вводить МП цієї оповіді прослідковується у тексті у двох іпостасях. По-перше, він є експліцитним адресатом, тобто джерелом художнього повідомлення, оскільки вербалізується в ОП твору завдяки особовому займеннику *je*. Інträгомодієгетична оповідь представляє собою МП “я-оповіді” або особистісний модус оповіді [6, с.20], де функціонує наративний суб'єкт. По-друге, гомодієгетичний оповідач у МП цієї оповіді виступає головним актантом події та/чи дії, про яку йдеться.

Простежимо на прикладі роману Ф.Саган “Un certain sourire”, яким чином гомодієгетичний оповідач уводить МП інträгомодієгетичної оповіді:

Nous avions passé l'après-midi dans un café de la rue Saint-Jacques, un après-midi de printemps comme les autres. Je m'ennuyais un peu, modestement ; je me promenais de la machine à disques à la fenêtre pendant que Bertrand discutait le cours de Spire. Je me souviens qu'à un moment, m'étant appuyée à la machine, j'avais regardé le disque se lever, lentement, pour aller se poser de biais contre le saphir, presque tendrement, comme une joue. Et, je ne sais pas pourquoi, j'avais été envahie d'un violent sentiment de bonheur ; de l'intuition physique, débordante, que j'allais mourir un jour, qu'il n'y aurait plus ma main sur ce rebord de chrome, ni ce soleil dans mes yeux (Sagan, CS, 4).

Займенник *je*, який вживається з дієсловами у 1-ій особі однини, свідчить про те, що МП інträгомодієгетичної оповіді вводиться гомодієгетичним оповідачем: *je me promenais; je me souviens; j'avais regardé; j'avais été envahie* (“я прогулювалася; я пригадую; я дивилася; мене переповнювало”) (Тут і далі переклад наш. – Р.С.), формуючи у такий спосіб суб'єктивний оповідний простір. Окрім цього, гомодієгетичний оповідач перебуває в дієгезисі, маркером чого виступає його ідентифікація та локалізація по відношенню до інших актантів оповіді: *nous avions passé l'après-midi dans un café; je me promenais de la machine à disques à la fenêtre pendant que Bertrand discutait* (“другу половину дня ми провели в кафе; я прогулювалася від програвача до вікна, у той час, як Берtran дискутував”).

Аналізований сегмент ОП роману демонструє, що МП інträгомодієгетичної оповіді будується на перцепціях і асоціаціях головної геройні твору – Домінік, яка в цьому

разі виконує також і роль оповідача. Те, що бачить дівчина, навіює їй думку про смерть: *j'allais mourir un jour* (“прийде день, коли я помру”), що підсилюється й водночас поетизується перифразою: *qu'il n'y aurait plus ma main sur ce rebord de chrome, ni ce soleil dans mes yeux* (“моя рука не торкатиметься більше цього хромованого бортика, і сонце не заглядатиме мені в очі”). Ідея смерті у МП оповіді отримує вербалізацію завдяки таким номінативним одиницям, як *j'avais été envahie; d'un sentiment de bonheur; de l'intuition physique* (“мене охопило; почуття щастя; природна інтуїція”), які набувають більшої емоційної значимості через епітети *violent* (“несамовитий”) і *débordante* (“нестримна”): *un violent sentiment de bonheur; l'intuition physique, débordante* (“несамовите почуття щастя; нестримна природна інтуїція”). Прикметник *violent*, що в цьому разі має значення “*un intense pouvoir d'action ou d'expression (des sentiments)*” [DPRé] разом із лексемами *un sentiment* (“почуття”) і *bonheur* (“нешастя”) утворює концептуальний оксимиорон щастя у НЕЩАСТІ, який іmplікує вербалізовані концептуальні лінії концептів-складників концептуального простору роману: думка про смерть навіюється сама по собі і виникає нізвідки, оскільки сильного емоційного чи фізичного поштовху для такого почуття дівчина ще не пережила. Ідея померти одного дня – *que j'allais mourir un jour* асоціюється у Домінік із божевільним, несамовитим відчуттям щастя: *j'avais été envahie d'un violent sentiment de bonheur* (“мене охопило несамовите почуття щастя”), так, неначе смерть може бути подією, що змінить її життя, наповнить його сенсом існування (концептуальні лінії СМЕРТЬ ЯК ЗВІЛЬНЕННЯ). Таким чином, у МП аналізованої оповіді окреслюються концепти-складники концептуального простору всього роману, які, як і сама оповідь, уводяться гомодієгетичним оповідачем: НУДЬГА → РУЙНАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ↔ ВТРАТА ОСОБИСТОСТІ → ВІДЧУЖЕННЯ.

Концептотвірну функцію в МП аналізованої оповіді відіграють словесні повтори, як от *nous avions passé l'après-midi dans un café de la rue Saint-Jacques* (“пообідній час ми провели у кафе по вулиці Сен-Жак”), *un après-midi de printemps comme les autres* (“весняна пообідня пора, схожа на всі інші”). Фактично, повторення номінативної одиниці *après-midi* виконує в цьому разі не лише функцію маркера чи експлікатора атмосфери, в якій жила головна героїня твору. Повторне вживання іменника, детермінованого у цьому разі вже неозначенім артиклем *un après-midi de printemps comme les autres*, створює емфатичний акцент у концептуальному просторі роману, оскільки наближає читача до сугестивного смислу твору: день, що схожий на всі попередні, іmplікує концепт-складник БУДЕННІСТЬ, СІРІСТЬ ЖИТТЯ, який у подальшому трансформується у концепт НІКЧЕМНІСТЬ ЖИТТЯ БЕЗ МЕТИ. Зауважимо, що МП інtragомодієгетичної оповіді відзначається високим ступенем психологізації та суб’єктивізації, оскільки має місце повне злиття оповідача як суб’єкта оповіді та персонажа як її об’єкта в єдиний МП інtragомодієгетичної оповіді:

Je me disais : “Luc ne t'aime pas”; et cela me donnait une petite douleur sourde et cardiaque. Je me le répétais, et la petite douleur revenait, parfois aussi aigue. Alors il me semblait avoir fait un pas ; que, du seul fait que cette douleur soit à ma disposition, prête à accourir, fidèle, armée jusqu'aux dents, à mon appel, j'en disposais. Je disais : “Luc ne t'aime pas”, et cette chose bouleversante arrivait. Mais si je disposais à peu près à mon gré de cette douleur, je ne pouvais l'empêcher de réapparaître à l'improviste pendant un cours ou un déjeuner, de me surprendre et de me faire mal. Et je ne pouvais empêcher non plus cet ennui quotidien, justifié, cette existence larvaire dans la pluie, la fatigue des matins, des cours insipides, des conversations. Je souffrais. Je me disais que je souffrais, avec curiosité, ironie, n'importe quoi, pour éviter cette évidence lamentable d'un amour malheureux (Sagan, CS, 112-113).

Вищеприведений приклад демонструє, що інtragомодієгетична оповідь, яка у нарративній манері Ф.Саган набирає тональності сповіді, має чітко окреслену й виражену тенденцію до відображення саморефлексій та медитацій головної геройні. Ця заглибленість у внутрішнє “я” актанта оповіді отримує вираження в ОП завдяки **внутрішній фокалізації**: *mais si je disposais à peu près à mon gré de cette douleur, je ne*

pouvais l'empêcher de réapparaître à l'improviste pendant un cours ou un déjeuner, de me surprendre et de me faire mal. Et je ne pouvais empêcher non plus cet ennui quotidien, justifié, cette existence larvaire dans la pluie, la fatigue des matins, des cours insipides, des conversations. Je souffrais (“але якщо я могла розпоряджатися цим болем на свій розсуд, то я не могла йому заборонити приходити раптово під час занять чи обіду, оволодівати мною, завдавати біль. І тим більше я не могла завадити цьому щоденному виправданому суму, цьому існуванню у зародковому стані в атмосфері тривалих дощів, ранкової втоми, нецікавих лекцій, розмов. Я страждала”).

У цьому контексті отримує вираження бачення головної геройні крізь призму самої себе, що, без сумніву, відкриває читачеві доступ до глибинного пізнання її образу. Основні елементи самоаналізу Домінік прослідковуємо у МП оповіді через акумулювання таких дієслів і дієслівних конструкцій, як *il me semblait, empêcher, souffrir, éviter* (“мені здавалося; завадити; страждати; уникнути”).

Словесні повтори у Ф.Саган, окрім функції своєрідних емфатичних акцентів у художньому тексті, виступають динамічним способом породження нового смыслу. Відтак, анафоричне використання у 1-ій особі однини дієслова *dire*, яке в цьому контексті має значення: “exprimer (sa volonté) ⇒ commander, ordonner” [DPRé], створює ілюзію інтенсивного самонавіювання – *je me disais: “Luc ne t'aime pas”* (“я говорила собі: Люк тебе не кохає”); *je disais: “Luc ne t'aime pas”* (“я говорила: Люк тебе не кохає”); *je me disais que je souffrais* (“я говорила собі, що страждаю”). Домінік не просто говорить сама собі, що коханий не любить її, вона переконує себе в цьому, завдаючи тим самим собі невимовного болю. У такий спосіб дівчина намагається відшукати притулок у стражданні, яке, як їй видається, вона може контролювати *mais si je disposais à peu près à mon gré de cette douleur, je ne pouvais l'empêcher de réapparaître à l'improviste pendant un cours ou un déjeuner, de me surprendre et de me faire mal* (“але якщо я могла розпоряджатися цим болем на свій розсуд, то я не могла йому заборонити приходити раптово під час занять чи обіду, оволодівати мною, завдавати біль”), щоб не думати про справжній біль від нещасливого кохання *cette évidence lamentable d'un amour malheureux* (“ця жалюгідна очевидність нерозділеного кохання”).

В інtragomodієгетичній оповіді, яка ведеться у внутрішньому фокусі наративного суб’єкта, гіперболізується почуття болю, появу якого Домінік намагається викликати спогадами про нещасливе кохання (концептуальні лінії САМОКАТУВАННЯ). Це своєрідне стимулювання страждання Ф.Саган відтворює завдяки стилістичній фігури паралелізму. Схематично паралельні конструкції, використані для передачі болю, мають такий вигляд:

подразник	→	результат
<i>je me disais</i>	→	<i>et cela me donnait une petite douleur</i>
<i>je me le répétais</i>	→	<i>et la petite douleur revenait</i>
<i>je disais</i>	→	<i>et cette chose bouleversante arrivait</i>

Ці паралельні конструкції у повній мірі відтворюють ритм інтенсивності, з якою Домінік поринає у підсвідомість, аналізуючи свої почуття та відчуття.

Однак, бажання дівчини контролювати свій біль та сум, тобто “приручити” їх: *cette douleur soit à ma disposition; j'en disposais* (“розпоряджатися цим болем на свій розсуд”), зазнає невдачі, оскільки жодна людина не здатна керувати своєю підсвідомістю (концептуальна лінія СТРАЖДАННЯ). Повтор дієслівної конструкції *je ne pouvais empêcher* (“я не могла завадити”), який уводиться сполучником *et*, на початку нового речення *et je ne pouvais empêcher non plus cet ennui quotidien* (“і тим більше я не могла завадити цьому щоденному суму”) надає оповіді тональності безпорадності, а прислівник *non plus* поглибує емоційне напруження МП оповіді.

В основних лініях концепту БІЛЬ ВІД НЕРОЗДІЛЕНОГО КОХАННЯ, які іmplікують зв’язок вершинного концепту роману та інших концептів-складників твору, прослідковуємо розвиток і зміну почуття болю. У невеликому за обсягом сегменті ОП іменник *douleur* зустрічається 4 рази і виступає, на нашу думку, концептуальною

домінантою МП оповіді. Високе смислове та емоційне напруження надають оповіді персоніфікація болю та його метафоризація, які як спосіб осмислення та відображення оточуючого світу [1, с.37] виступають характерною ознакою поетики Ф.Саган. Відтак, вимальовується почуття *fidèle* (“вірне”) і *prête à accourir à mon appel* (“готове з’явитися за першим же покликом”). Когнітивна метафора *armée jusqu’aux dents* (“озброєне до зубів”), окрім того, привносить елемент інфантильності, незрілості у роздуми Домінік (їй лише дев’ятнадцять років). Таким чином, іменник *douleur* у значенні “*douleur (morale): sentiment ou émotion pénible résultant de l’insatisfaction des tendances, des besoins ⇒ souffrance*” [DPRé], іmplікує концептуальну лінію ПСИХОЛОГІЧНЕ СТРАЖДАННЯ у таких номінативних одиницях, як *souffrir; existence larvaire; ennui quotidien* (“страждати; жалюгідна очевидність; щоденний сум”).

Інтрагомодієгетична оповідь характеризується також чітко окресленою тенденцією до ретроспективності у ментально-когнітивній діяльності оповідача. Він реконструює та представляє ті важливі моменти, які формують концептуальне поле твору:

Je remontai dans ma chambre, très attentive. La musique était finie et je regrettai d’avoir manqué la fin. Je me surpris dans la glace et je me vis sourire. Je ne m’empêchai pas de sourire, je ne pouvais pas. A nouveau, je le savais, j’étais seule. J’eus envie de me dire ce mot à moi-même. Seule. Seule. Mais enfin, quoi ? J’étais une femme qui avait aimé un homme. C’était une histoire simple ; il n’y avait pas de quoi faire des grimaces (Sagan, CS, 124-125).

У цьому разі Домінік не лише відтворює у пам’яті події: *je remontai dans ma chambre; la musique était finie; je me surpris dans la glace* (“я піднялася в кімнату; музика вже закінчилася; я піймала свій погляд у дзеркалі”) в якості гомодієгетичного оповідача, вона відроджує свої відчуття, переживання, асоціації тощо як основна дійова особа оповіді: *très attentive; je ne m’empêchai pas de sourire, je ne pouvais pas; j’étais seule* (“дуже зібрана; я не намагалася стерти посмішку зі свого обличчя; я не могла; я була одна”), унаслідок чого особливої значущості набуває емоційний аспект модалізованої оповіді.

Окрім цього, в МП оповіді відстежуємо наявність аксіологічного моменту [2, с.78], тобто оцінки минулого з позицій теперішнього: *j’étais une femme qui avait aimé un homme. C’était une histoire simple ; il n’y avait pas de quoi faire des grimaces* (“я – жінка, що кохала чоловіка. Це все так просто, і не треба змінювати вираз обличчя”).

Наведений уривок є фінальним абзацом роману і, на нашу думку, відзначається концентрацією концептуальних ліній, які пов’язані з усіма концептами-складниками роману: НЕЩАСЛИВЕ КОХАННЯ, БІЛЬ ВІД НЕРОЗДІЛЕННОГО КОХАННЯ, ВІДЧУЖЕННЯ, що отримують вираження в ОП у таких семантических лініях, як *je le savais, j’étais seule; j’eus envie de me dire ce mot à moi-même; seule; j’étais une femme qui avait aimé un homme* (“я це знала – я самотня; у мене виникло бажання промовити це слово собі; самотня; я – жінка, що кохала чоловіка”).

Вершинний концепт твору УСВІДОМЛЕННЯ БУТЯ ЛЮДИНИ (жінки) іmplікується реплікою головної геройні: *j’étais une femme qui avait aimé un homme; c’était une histoire simple; il n’y avait pas de quoi faire des grimaces* (“я – жінка, що кохала чоловіка; це все так просто; і не треба змінювати вираз обличчя”). Виокремлена нами перифраза *j’étais une femme qui avait aimé un homme* (“я – жінка, що кохала чоловіка”), тобто *femme amoureuse* (“закохана жінка”) підсилює екзистенціальне забарвлення МП інтрагомодієгетичної оповіді. Незважаючи на чітко окреслені лінії концепту-складника ВІДЧУЖЕННЯ у концептуальному просторі роману, Домінік залишається такою ж самою, як і всі, вона – одна з тисячі таких самих жінок, які кохали, знаючи, що їхнє кохання приречене у суспільстві, де втратили цінність справжні людські почуття (→ ПІДМІНА СПРАВЖНІХ ПОЧУТІВ). Саме завдяки вживанню неозначеного артикля з лексемами *une femme i un homme* в аналізованій перифразі відбувається самоідентифікація головної геройні та визначається сутність людської екзистенції: *c’était une histoire simple; il n’y avait pas de quoi faire des grimaces* (“це все так просто, і не треба змінювати вираз обличчя”). Таким

чином, трагедія Домінік, як визначає головна героїня – це банальна та звична історія, що нерідко трапляється з жінками, а тому слід продовжувати свою екзистенцію.

Як *висновок* зауважимо, що МП роману Ф.Саган вибудувано значною мірою у руслі філософських позицій екзистенціалізму. Риторичне запитання *mais enfin, quoi?* (“і що ж урешті?”) набуває статусу стверджувальної репліки, що імплікує вершинний концепт твору: суть людського існування в її бутті, чи-то у стані тривоги та страху, чи-то поза моральними законами і справжніми життєвими принципами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева В.О. Метафорические концепты в системе поэтического языка В.Набокова // Когнитивная семантика: Материалы второй междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике. Тамбов. гос. ун-т, 11-14 сентября 2000 г. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 2. – С. 36-38.
2. Бондарева Л.М. Способы языковой манифестиации ментально-когнитивной деятельности повествователя в текстах немецких автобиографий // Вопросы когнитивной лингвистики. – № 2/3. – 2004. – С. 78-85.
3. Гольдберг В.Б. Описание структурных семантических связей как доступ к ментальным пространствам // Вопросы когнитивной лингвистики. – № 1. – 2004. – С. 150-165.
4. Еремеева Н.Ф. Концептуальное пространство английской народной сказки: Дис. ...канд. филол. наук.: 10.02.04. – Черкассы, 1997. – 193 с.
5. Кагановська О.М. Концептотвірна функція дейксису у формуванні семантичного простору художнього твору // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя проф. М.Кочергана. Зб. наук. ст. – К.: Вид. центр КНЛУ. – 2006. – С. 170-177.
6. Barthes R. Introduction à l'analyse structurale des récits // Communications. – P., 1966. – № 8. – P. 1-27.
7. G.Fauconier, M.Turner. The Way We Think: Conceptual blending and mind's hidden complexities. – N.Y.: Basic Books. – 440 p.

Довідники

DPRé. Dictionnaire Le Petit Robert électronique.

Джерела ілюстративного матеріалу

Sagan F. Un certain sourire. – М.: Изд-во Менеджер, 2004. – 128 р.

АНОТАЦІЯ

Стаття відбиває тенденцію лінгвістичних досліджень останніх років у галузі семантики тексту до поєднання когнітивного та нараторологічного підходів у розкритті концептуального простору твору. У роботі визначено семантико-стилістичні особливості формування та представлення ментального простору інтрахомодієгетичної оповіді, що ілюструється на матеріалі роману Ф.Саган “Un certain sourire”.

Ключові слова: ментальний простір, концептуальний простір, гомодієгетичний оповідач, інтрахомодієгетична оповідь, фокалізація.

The article reflects the modern linguistic tendency to join cognitive and narrative approaches to the unfolding of conceptual space in the fiction text. The article also deals with the analysis of semantic-stylistic peculiarities of the mental space of intrahomodiegetic narration in F.Sagan's novel “Un certain sourire”.

Key words: mental space, conceptual space, homodiegetic narrator, intrahomodiegetic narration, focalization.

Тетяна Суворова
(Kiev)

ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ СЛОВЕСНИХ ОБРАЗІВ АМЕРИКАНСЬКИХ БАЛАД У СВІТЛІ ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ

На теренах бурхливого розвитку всіх галузей науки – кібернетики, математики, фізики, біології, лінгвістики тощо – відбувається взаємопроникнення методів та прийомів дослідження з точних наук у філологічні і навпаки. Результатом подібної взаємодії наук є не тільки переосмислення раніше отриманих знань з огляду на попередні наукові парадигми, а й пропозиція та обґрунтування погляду на досліджувані проблеми під іншим кутом зору. Такий стан речей у науці вимагає від лінгвіста бути компетентним не лише у своїй галузі, але й за її межами.

Термін «синергетика» стає все більш популярним у гуманітарних науках. За твердженням І. Пригожина, одного з основоположників синергетики (від грец. *synergos* – взаємодія, кооперація), нерівномірність у системі може слугувати джерелом організації і порядку, а сама синергетика – це теорія, що вивчає «виникнення нових якостей на макроскопічному рівні» [12, С. 99 – 105]. У рамках цієї теорії породження смислу розглядається, як зазначає Г. Хакен, «...як виникнення нової якості системи, чи, іншими словами, як самопородження смислу» [11, с. 296].

Для гуманітарного знання загалом синергетика цікава як універсальна наукова парадигма, котра вивчає точки дотику між живою і неживою природою [7, с. 121]. Завдячуючи синергетиці інтуїтивні та раціональні знання зустрічаються і починають взаємодіяти, стає зрозумілою поведінка складних систем.

Отже, синергетична парадигма як інструментарій все частіше використовується лінгвістами, про що свідчать досить цікаві розвідки барнаульської школи під керівництвом В.А. Піщальнікової. На думку О.О. Залевської, котра, в свою чергу, погоджується з О.Б. Трофимовою, «...у синергетики взагалі та у лінгвосинергетики зокрема велике майбутнє, та поки що вона (принаймні, відносно практичних розробок) перебуває в стані тієї скриньки, ключ до котрої ще треба підібрати» [6, с. 351].

Система образів художнього твору, поетичного чи прозового, є об'єктом дослідження багатьох філологів. Підходи, що застосовуються до вивчення проблеми образної системи твору, здебільшого – традиційні. Чимало розвідок існує у літературознавчому ключі (О.Н.Веселовський, В.М.Жирмунський, О.М.Гуторов, Г.Н.Поспелов, Б.В. Томашевський тощо) та з позицій перекладознавства (Л. Л. Букреєва, Г. В.Степанов, Г.Ф.Венгеровська, В.А.Кухаренко тощо). Синергетичний підхід відкриває нові перспективи у розумінні системи образів твору, зокрема на прикладі словесних образів англомовної балади.

Баладний жанр є одним із найскладніших і менш досліджених різновидів поетичної творчості, про що свідчить відсутність єдиного літературознавчого тлумачення балади як жанру, неоднозначність у підходах щодо класифікації балад, нерівномірність вивчення народної та літературної балади. Так, у критичній та енциклопедичній літературі балада розглядається як «танцювально-хорова пісня середньовічної поезії» [16, с. 325], «синтетичний жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового типу з драматичним сюжетом» [8, с. 111], «короткий ліро-епічний вірш» [5, с. 145], «оповідна композиція, написана ритмічним віршем та придатна для співу» [17, с. 87], «віршовий ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту» [14, с. 85], «форма невеликого ліричного вірша» [13, с. 79].

Важливим для формування повноцінного уявлення про баладний жанр є дослідження специфіки вербалізації художніх образів як засобів особливої організації словесної тканини поетичного тексту, в якій втілені різні типи опредметнених знань про світ [2, с. 49; 1; 3; 4]. Аналіз досліджень, присвячених баладам, свідчить про те, що лінгвісти зосереджували увагу на окремих типах образів, в основному, літературних російських, британських і українських та народних російських, англо-шотландських та

українських балад тією мірою, котра була достатньою для обґрунтування поставлених задач.

Із погляду на синергетичний підхід система словесних образів англомовної балади є певним функціональним утворенням, елементи котрого взаємодіють та організовуються певним чином. Беручи за основу той факт, що словесні образи балади утворюють систему, важливим видається тлумачення цієї системи як такої, що наділена певними принципами та характеристиками, а також вибудовується згідно певних законів.

Останнім часом у синергетиці особливою увагою користується функціонування складних систем за законами «хаосу та порядку» [7, с. 124]. Ця теорія плідно використовується в різних галузях. Так, в культурі параметрами порядку можуть виступати константи національної концептосфери (Ю.С. Степанов) [15]. У мові ж, на думку В.Г. Гак, котрий спирається на праці академіка В.І. Абаєва, – це мовні форми, що з часом стандартизувалися [7, с. 124].

За аналогією, параметрами установлення порядку в американській баладі можуть виступати словесні образи, котрі будуть сприйматися як певного роду атрактори (від лат. *attrahere* – «притягувати», «приваблювати»), елементи в складній системі, що захоплюють у сферу свого впливу та притягають інші елементи, подібні до перших за певними ознаками.

Згідно з теорією Г. Хакена основними принципами, що виражають зміст синергетики, є [7, с. 125]:

1. Системи складаються з декількох чи багатьох однакових або різномірних частин, котрі взаємодіють одна з одною.
2. Ці системи є *нелінійними*.
3. При розгляді фізичних, хімічних і біологічних систем мова йде про *відкриті системи*.
4. Ці системи піддаються внутрішнім і зовнішнім *коливанням*.
5. Системи можуть бути *нестабільними*.
6. У системах виникають *якісні зміни*.
7. У цих системах виявляють *емерджентні нові якості*.
8. Виникають *просторові, часові, просторово-часові та функціональні структури*.
9. Структури можуть бути *упорядкованими* або *хаотичними*.
10. У багатьох випадках можлива *математизація*.

Система словесних образів балади відповідає основним принципам синергетики, адже образи, взаємодіючи, організовуються у певну впорядковану систему згідно компетенції адресата. Саме адресат (ідеальний чи наївний) виступає тим фактором, котрий впливає на те, яким чином відбудеться самоорганізація системи словесних образів. Таким чином, адресат є точкою біfurкації (від лат. *bifurcus* – «роздвоєння») на шляху різних інтерпретацій системи словесних образів, а радше може виступати причиною флуктуацій у сприйнятті твору.

Не можна залишити поза увагою й основну характеристику системи у термінах синергетики – її самоорганізацію. Ю.С. Степанов звертає увагу на той факт, що ідея самостворення поєднує цілий комплекс сучасних наукових ідей [15, с. 60]. Достатньо є пригадати І.Є. Москальова з «Аутopoетичною мережею міждисциплінарних комунікацій», В.В. Фещенко з «Autopoetica як досвід і метод», С.П. Капіцу з «аутомодельністю» і, без сумніву, І. Пригожина та С. П. Курдюмова з синергетикою [10; 11; 12].

Безсумнівним є той факт, що система словесних образів американської балади відповідає поняттю самоорганізації, задовольняючи, таким чином, конкретні аспекти згаданого терміну (як їх визначає Ю.С. Степанов [15, с. 61]), такі як:

- самостворюваність, тобто початкові умови системи визначаються характером самої системи чи обставин її створення (система словесних образів балади, перш за все, відповідає принципам складання балади як жанру, що і є тими специфічними умовами самоорганізації образів у систему);

- самоконфігурація, тобто система сама визначає розташування своїх компонентів (словесні образи організуються у певну систему з точки зору інтерпретатора, від компетенції котрого і залежить конфігурація цієї системи);
- саморегуляція, тобто система контролює напрям своїх внутрішніх перетворень (словесні образи балади групуються навколо певного атрактора, результатом чого може бути створення концепту, символу тощо);
- автономія, тобто система керує своєю зовнішньою діяльністю (організовуючись у систему словесні поетичні образи балади утворюють текст певного жанру, котрий вирізняється з-поміж інших текстів);
- самопідтримка, тобто система підтримує своє функціонування і форму (по-за всяким сумнівом, словесні образи організуються в систему в баладі, що характеризується певною метричною формою і має певне функціональне призначення як жанр);
- самовідтворюваність, тобто система відтворює подібні системи, ідентичні їй (існує безліч прикладів подібних за сюжетом та фабулою різновидів фольклорних балад);
- самовіднесеність, тобто значення системи визначається тільки у відношенні до самої себе (система словесних образів балади має сенс лише в межах самої балади).

Поетичний простір балади зітканий із різнопривневої системи образів, до складу котрої входять образи, що організують форму існування балади, і образи, що репрезентують буття поетичного простору. На прикладі одного з варіантів фольклорної американської балади *White House Blues* (Блюз про Білий Дім) можна прослідкувати організацію системи образів баладного жанру.

Аналізуючи текст балади, не можна не звернути увагу на фрагментарність у зображені подій. Автор ніби швидкими штрихами робить ескіз (нарис), котрий в уяві адресата постає довершеною картиною шляхом організації словесних образів у певну систему. Ця система буде різною для кожного з адресатів, хоча вцілому матиме спільні характеристики.

Такий ефект ескізності створює необтяжений тропами та фігурами текст балади. Так, на синтаксичному рівні «телеграфність» досягається нанизуванням простих речень, побудованих, в основному, за типом SPO (посилання на оригінал балади у статті подаються за джерелом <http://www.sandburgfiles.com>) (*He shot poor McKinley... / The pistol fired then McKinley he did fall / ...you done him wrong / You shot poor McKinley when he was walkin' along / ... The doctor says "McKinley, I can't find the ball / ... They sent for the doctor, the doctor come / He come in a-chargin', he come in a-runnin'...*). Шляхом широкого використання дієслів, що передають дію, переміщення у просторі (*shot, done, was walkin', sent for, come, come in a-chargin', come in a-runnin', saddled, swung, trotted, outrun, take, took a trip...*), простих речень, поєднаних асиндично (*They sent for the doctor, the doctor come / He come in a-chargin', he come in a-runnin'...*) та синдично (*He saddled his horse and he swung on his rein / And he trotted the horse till he outrun the train...*), а також повторів (*In Buffalo, in Buffalo... / To Buffalo, to Buffalo...*) та паралельних конструкцій (*Forty-four boxes all trimmed in braid... / Forty-four boxes trimmed in lace...; He come in a-chargin', he come in a-runnin'*), складних іменникових присудків (*you done him wrong*), абсолютних конструкцій (*He shot poor McKinley with a handkerchief on his hand*) створюється ефект динамічного розвитку подій.

На лексичному рівні прослідковується використання епітетів для суб'єктивної оцінки персонажів (*poor McKinley; Zolgotz, cruel man*), персоніфікації (*The engine whistled down the line A-blowing every station*) та гіперболи (*Forty-four boxes all trimmed in braid / A sixteen-wheeled driver, boys, it couldn't make the grade / ... Forty-four boxes trimmed in lace... / Seventeen coaches all trimmed in black*), що слугують для створення траурної атмосфери.

На фонологічному рівні використовується алітерація, котра передає динаміку подій, які пророкують біду, та сприяє створенню какофонічного ефекту (повтор h, r, f у таких рядках:

...He saddled his horse and he swung on his rein

*And he trotted the horse till he outrun the train
To Buffalo, to Buffalo.
Forty-four boxes all trimmed in braid
A sixteen-wheeled driver, boys, it couldn't make the grade...).*

Мікрообрази всіх рівнів взаємопов'язані та взаємодіють для створення єдиного поетичного простору. Вони групуються навколо одиничних атракторів, об'єднуючись з котрими, висувають на перший план концепти, метаобрази, символи і знаки, котрі вважаються *образами, що віddзеркалюють форму буття поетичного простору*. Образи цього рівня можуть бути представлені такими типами:

(1) *Автологічний тип* – такий образ, що є формою вияву ідеї, яка, певним чином розширюючи та узагальнюючи зміст одиничного предмета, не виходить за його межі, тобто не вказує на жодний інший, якісно відмінний від нього предмет (у баладі це *White House* – котрий вказує на зрозумілу всім американцям організацію управління державою). До цього типу образів відносять ще *гротеск* – образ, в якому свідомо порушуються норми життєвої правдоподібності для створення певного ефекту (у наведений баладі гротеск вербалізується за допомогою гіперболи (приклад подано вище)).

(2) *Металогічний образ* – такий образ, що є формою вияву ідеї, яка, певним чином розширюючи та узагальнюючи зміст одиничного предмета, виходить за його межі і вказує на якийсь інший, якісно відмінний від нього предмет. Серед металогічних образів розрізняють *символи* – образи, що передають явище чи ідею, котрі не входять безпосередньо в зображене, а також *алегорії та контекст*.

У баладі увагу привертають словесні образи, що зображують транспортні засоби чорного кольору та предмети, що прикрашенні стрічками (*Seventeen coaches all trimmed in black... / Forty-four boxes all trimmed in braid... / Forty-four boxes trimmed in lace...*), як символи, які реалізують концепт СМЕРТЬ.

Контекст є образ, в якому предметно-чуттєва даність предмета зображення, крім власного, має значення навмисно прихованого натяку на якусь подію чи образ, що прямо не називаються, але маються на увазі.

У наведений баладі один і той самий словесний образ реалізує протилежні концепти. Так, словесний образ *Seventeen coaches all trimmed in black* в одному куплеті передає значення «катафалк» і, таким чином, реалізує концепт СМЕРТЬ, а в наступному – трансформується в значення «лімузин», висуваючи концепт ЖИТЯ / УСПІХ. Отже, контекст як образ, у даному випадку, відіграє важливу роль у завершальній організації хаотично розкиданих образів різних рівнів, а також вказує на точку біфуркації в сюжеті балади, ту точку, в якій схрещуються різномірні образи, і починаючи з якої вони отримують різний розвиток. *Seventeen coaches all trimmed in black* є точкою біфуркації, яка на рівні сюжету вказує на різний розвиток подій – в одному випадку смерть персонажа, а в іншому – продовження успішного життя. На рівні образної системи – це є точка, котра на базі протиставлення двох концептів СМЕРТЬ – ЖИТЯ / УСПІХ, об'єднує усі образи в єдине ціле, що слугує організації та функціонуванню системи образів.

Балада має декілька точок біфуркації. Такими є на рівні образної системи образ автора і образ читача, адже перший спочатку організує систему образів у своїй уяві, а потім вербалізує в тексті. Другий, в свою чергу, сприймаючи текст, декодує образи і організує їх у систему, згідно своєї інтерпретації. Оскільки, таких інтерпретацій може бути безліч, то можна говорити про баладу як таку, що містить фрактальну структуру, виражену системою образів, організованих певним чином.

Ще одним доказом фрактальності баладної системи образів є флюктуації, тобто відхилення, котрі виражаються на рівні тексту у варіантах одної таї же балади. Це стосується фольклорної балади.

У світлі синергетичного підходу система образів, на наш погляд, є відкритою, дисипативною (від лат. dissipatus – розкиданий), тобто розрізеною, нерівномірною системою взаємопов'язаних і взаємообумовлених образів, котрі групуються навколо

атрактора(ів) (об'єктів, що самоорганізуються), формуючи нерівномірно стійкий стан системи в певний момент її сприйняття.

Отже, балада є певний тип тексту з фрактальною структурою, котра виражається у системі образів, що самоорганізується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бележова Л.І. Еволюція словесного поетичного образу в американській поезії епохи модернізму і постмодернізму // Південний архів: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Вип. УІ. – Херсон: Айлант. – 2000. – С. 36 – 43.
2. Бележова Л.І. Глосарій з когнітивної поетики: Науково-методичний посібник. – Херсон: Айлант, 2004. – 124 с.
3. Бележова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект. Монографія. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
4. Бележова Л.І. Словесний поетичний образ в концептуальній поезії (на матеріалі американської і російської поезії) // Південний архів: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Вип. IX. – Херсон: Айлант. – 2000. – С. 117 – 124.
5. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л.: Изд. «Наука», 1977. – 408 с.
6. Залевская А.А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
7. Зинченко В.Г. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме: Учеб. пособие / В.Г. Зинченко, В.Г. Зусман, З.И. Кирнозе. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 224 с.
8. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1 /Авт.-укладач Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
9. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 /Авт.-укладач Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
10. Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания / Отв. ред. Л.П. Киященко. – М.: Прогресс – Традиция, 2004. – 560 с.: ил.
11. Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве / Отв. ред. В.А. Копчик. – М.: Прогресс – Традиция, 2002. – 496 с.: ил.
12. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности / Отв. ред. О.Н. Астафьев. – М.: Прогресс – Традиция, 2003. – 584 с.: ил.
13. Словарь иностранных слов и выражений / Авт.-составит. Н.В. Трус, Т.Г. Шубина. – Мн.: Современ. Літератор, 1999. – 576 с. – (Энциклопедический справочник).
14. Словник іншомовних слів / За ред. Мельничука О.С. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1974. – 776 с.
15. Степанов Ю.М. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.: ил.
16. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. О.Галича. – 3-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 488 с.
17. Merriam-Webster's Dictionary. – Springfield: Merriam-Webster Incorporated, – 1992. – 1559 р.

АНОТАЦІЯ

Стаття розкриває основні характеристики системи словесних образів американських балад з позиції синергетики, доводить правомірність застосування поняття синергетичної системи до словесних образів балад.

Ключові слова: словесні образи, система, що самоорганізується, синергетика, балада.

The article reveals general characteristics of the system of verbal poetic images in American ballads from the viewpoint of synergy, proves legitimate nature of verbal poetic images of ballads as synergetic system.

Key words: verbal poetic images, self-organized system, synergy, ballad.

Ірина Судук
(Івано-Франківськ)

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ВАРІАНТІВ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ БІБЛІЙНИХ ПОРІВНЯНЬ

Значна кількість порівняльних конструкцій є однією з визначальних рис біблійних текстів як розмовно-мовленнєвої основи конфесійного стилю української мови [4, с. 93]. Порівняння в українських стилістиках визначають як трофеїчні фігури, в яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших осіб, предметів чи явищ [7, с. 250]. Вивченю порівнянь у лінгвістичному аспекті присвячено значну кількість досліджень сучасних українських мовознавців, зокрема, у стилістичному плані їх досліджували Л. Голоюх, О. Марчук, Я. Пилинський, Є. Павленко, Р. Оліщук, А. Мойсієнко, Л. Мацько та ін. Існує навіть думка, що саме стилістичне навантаження порівняльних конструкцій досліджено найбільш повно [2, с. 350]. Проте, за нашими спостереженнями, недостатньо уваги приділено дослідниками порівнянь стилістичному забарвленню порядку розташування компонентів порівняльної конструкції та кількісному вияву їх у порівнянні.

Сучасні українські дослідники порівнянь визнають чотирикомпонентну структуру порівняльної конструкції, що містить: а) суб'єкт порівняння (те, що порівнюється); б) об'єкт порівняння (те, з чим порівнюється); в) основу порівняння (ознаку (або ряд ознак), за допомогою якої здійснюється порівняння); г) показник порівняльних відношень (засіб мовного оформлення порівняльної семантики) [11, с. 5]. Інваріантним, як свідчить мовний матеріал, є таке розташування компонентів порівняння: *суб'єкт → основа → показник → об'єкт* при одиничному кількісному вияві кожного з названих елементів порівняння. Відповідно, при зміщенні якогось зі компонентів порівняння із своєї позиції чи пропуску їх, кількісному вияві одного з елементів чи кількох із них більшому за одиницю, маємо варіантну компонентну структуру порівняльної конструкції, що здебільшого набуває певного стилістичного забарвлення. Заданням нашого дослідження є виявити, які саме варіантні структури порівнянь і за яких умов мають стилістичне навантаження. Зауважимо, що для зручності кожен із компонентів порівняльної структури іноді позначають літерами латинського алфавіту: *A* (суб'єкт порівняння), *C* (основа порівняння), *m* (показник порівняльних відношень), *B* (об'єкт порівняння) [10, с. 25]. Для чіткішого представлення розташування компонентів порівняння цим позначенням також будемо користуватися й ми в нашому дослідженні.

Актуальність дослідження зумовлена і тим, що порівняння в українських перекладах біблійних текстів майже не залучаються до кола наукових інтересів українських мовознавців. Виняток становить стаття Г. Тимошик “Типологія біблійних порівнянь (на матеріалі перекладу Святого Письма П. Куліша та І. Пуллюя)”, яка, проте, обмежена описом порівнянь тільки з Нового Заповіту названого перекладу Біблії. Значна ж кількість досліджень мови українських перекладів Святого Письма, що з'явилися в діаспорі та в Україні після здобуття нею незалежності, здебільшого не акцентує своєї уваги на описі біблійних порівнянь або ж аналізує їх тільки принагідно, фрагментарно. Це, зокрема, праці О. Горбача, В. Лева, М. Лесюка, А. Галас, С. Харченко, М. Демського, Н. Бабич та ін.

Матеріалом дослідження стали тексти найбільш поширеніх повних українських перекладів Біблії, здійснених о. І. Хоменком (Рим, 1991), митрополитом Іларіоном (І. Огієнком) (Київ, 2004) (цитуємо за цими виданнями із збереженням орфографії та пунктуації першоджерела, відповідно літерою у квадратних дужках після цитати позначаючи автора перекладу (**X**, **O**), а після неї скорочену назву книги Біблії, з якої взято цитату, її главу та рядок).

Перш ніж приступити до стилістичного аналізу компонентних моделей порівняльних конструкцій, розглянемо поширеній у мовознавстві поділ порівнянь на логічні та образні. Потреба у врахуванні нами цієї класифікації зумовлена тим, що серед

біблійних книг представлені різні за жанровою належністю тексти (різноjanрові тексти можуть бути поєднані і в межах однієї книги). Відповідно, у прозових, оповідних уривках книг переважають логічні порівняння, у поетичних вкрапленнях у прозові книги та поетичних книгах – образні. Найбільш повно та чітко поділ порівнянь на логічні та образні обґрунтував В. Огольцев наводячи цілий ряд суттєвих відмінностей між цими двома типами порівнянь. Наземо основні з них:

1. В образному порівнянні зіставляється не предмет з предметом, як прийнято вважати, і не поняття з поняттям, а конкретний індивідуальний предмет з поняттям.

2. Члени образного порівняння, на противагу членам порівняння логічного, завжди є елементами (“предметами”) різнопіднimiми. Саме на цю особливість образних порівнянь при описі різниці між логічними та образними порівняннями вказують і окремі українські мовознавці (зокрема, Л. Мацько [7, с. 250]). Для ілюстрації цього положення В. Огольцев наводить міркування російського вченого А. Куніна: “Образність порівняння виникає завдяки тому, що у мові воно стосується не до того класу предметів, явищ і осіб, котрий позначає його другий компонент, наприклад *сміливий, як лев*. Образність створюється завдяки порівнянню людини з левом, але якщо ми порівняємо, скажімо, левицю з левом, то образність порівняння зникає”. Проте, як зазначає з цього приводу В. Огольцев, це тільки один бік логічного спiввiдношення A і B, в образному порівнянні сам по собі вiн ще не становить специфіки образного порівняння і тим бiльше не пояснює “образ”.

3. В образному порівнянні заданими елементами є не члени порівняння і не члени порівняння з їх спiльною ознакою, а член A і його ознака C. Відшукуваним елементом є поняття B – іншого роду, що володіє тією ж ознакою. Творчий акт в образному порівнянні якраз і полягає в знаходженні, виборі такого поняття B.

4. Спiльна ознака зiставлюvаних елементiв A i B в образному порiвняннi не є логiчно суттєвою для елемента A, вона виступає тiльки як актуальна ознака з точки зору мети вираження. Для елемента ж B спiльна ознака C завжди є якщо не суттєвою, то явною визначальною родовою чи видовою ознакою.

5. Зiставлення елементiв A i B в образному порiвняннi має характер не порiвняння власне, при якому виражається схожiсть чи вiдмiннiсть предметiв чи явищ, а характер уpodiбнення елемента A елементу B.

6. Якщо функцiя tertium comparationis у логiчному порiвняннi полягає в обмеженнi порiвняння предметiв межами певної ознаки, то функцiя tertium comparationis в образному порiвняннi полягає в обмеженнi ототожнення елемента A з елементом B межами певної ознаки.

7. При логiчному порiвняннi результат зiставлення є одночасно i проявом функцiї порiвняння (з'ясування схожостi чи вiдмiнностi предметiв дiйсностi). При образному ж порiвняннi результат зiставлення (upodiбnення) є тiльки попередньо умовою функцiї вираження iндивiдуальної ознаки предмета, котра лежить уже за межами логiки в межах мови [10, с. 28-29].

Оскiльки в бiльшостi випадkiv порiвняння є частиною речення або становить собою окрeme речення, то стiлiстичne навантаження змiщення окремих елементiв зbigaється iз вiзначенiм у пiдручниках зi стiлiстикой та синтаксису стiлiстичним забарвленням iнверсiйного порядку слiв u реченнi. Звичайно ж навiть при прямому порядку слiв, що є, за тверdженням авторiв пiдручника “Сучасна українська мова. Синтаксис” (Київ, 2005), “усталеним, нейтральним, позбавленим експресивностi, пiдлягає мовним законам i вiдповiдає нормам” [1, с. 119], за допомогою лексичних засобiв, пiдбором незвичного об'ектa порiвняння створюється певна образнiсть, порiвняння набуває певного ступеня експресивностi, наприклад: *Азаел був легконогий, як газеля в полi* [Х: II Сам. 2:18]. Увиразнення ознаки суб'ектa (людini) через об'ект (тварину, яка в Бiблiї надiлена винятково позитивною конотацiєю, крiм того, не належить до одного класу предметiв iз суб'ектом), для якого характерна названа ознака, дозволяє нам вiднести це порiвняння до образних, незважаючи на строго послiдовне розташування компонентiв

порівняння і прямий порядок слів у реченні. Але коли в логічному, непоширеному порівнянні (кожен із елементів виражений однією лексемою, аналітичною граматичною формою) змінити порядок розташування елементів, воно набуває стилістичного забарвлення та експресивності, а іноді й ритмічності, порівняймо: *Бог є більший від людини* [Х: Іов. 33:12] – ... бо більший же Бог за людину! [О: Йов 33:12]. У перекладі І. Хоменка всі елементи розташовані в інваріантному для порівнянь порядку розташування компонентів, що в наведеній компаративній конструкції відповідає прямому порядку слів у реченні: підмет-суб'єкт *Бог* → іменний складений присудок-основа *є більший* → непрямий додаток (показник і об'єкт порівняння) *від людини*, – що робить це порівняння, відповідно до сказаного вище, нейтральним, позбавленим експресивності; воно є звичайною констатациєю факту. І. Огієнко переносить основу порівняння в позицію перед суб'єктом (присудок у препозицію до підмета) і підсилює її часткою *же*, що надає експресивності і ритмічності усьому порівнянню, концентрує увагу реципієнта на основі порівняння *більший*, переносить на неї логічний наголос.

Наведений приклад – яскрава ілюстрація положення про те, що “зміна порядку слів у реченні в українській мові, як і в інших слов'янських, зумовлює певні зміни в семантиці й емоційному значенні окремих слів і речення в цілому” [1, с.121].

Серед основних випадків порушення прямого порядку слів у реченні С. Бевзенко називає такий: “Постановка присудка перед підметом, що робиться з метою зосередження уваги на самій дії” [1, с. 121]. Присудок у порівняннях – динамічна ознака, за якою здійснюються порівняння. Стилістичне зміщення присудка-основи найчастіше відбувається у порівняльних конструкціях компонентних моделей С A т B, С т В А: ... *піднявся дим із колодязя, мов дим із печі великої* [Х: Одкр. 9:1-2].

Але порядок розташування елементів порівняння, які можуть бути виражені не тільки окремими лексемами-членами речення, а й словосполученнями і реченнями, не завжди корелює з випадками стилістичного навантаження порядку слів у реченні. У порівнянні може бути прямий порядок слів, але непослідовний порядок розташування елементів, і в такому випадку зміщений компонент порівняльної конструкції все одно є стилістично забарвленим, на ньому акцентується увага реципієнта. Так, у компаративній конструкції: *Є на тому місці баща, ... а в ній кругле, як колесо знаряддя* [Х: ІІ Мак. 13:5] узгоджене значення (основа порівняння) стоїть перед означуваним словом (суб'єктом) як при прямому порядку слів у реченні, хоч і відокремлене від нього порівняльним зворотом (об'єктом, тобто порядок розташування елементів у наведеному прикладі не є інваріантним, компонетна модель його – С т В А), і завдяки цьому відбувається таке саме підкresлення, виділення ознаки, як і при постпозиції узгодженого значення до означуваного слова [1, с. 122].

Стилістичне навантаження деяких зміщень об'єктної частини порівняння, зокрема у препозицію та інтерпозицію щодо суб'єкта й основи, докладно описав у своїй розвідці “Порівняння в системі Шевченкового вірша” А. Мойсієнко. Щодо об'єктної частини на початку компаративної конструкції (тобто зворотних схем побудови порівнянь) дослідник зазначає: “Препозиційне розташування власне порівняльної конструкції визначає об'єктно-суб'єктний характер аперцепційності. При декодуванні такого виразу співвідносне слово в суб'єктній частині порівняння вводиться в контекст і відповідно сприймається на основі асоціативного зв'язку з корелятом-об'єктом” [8, с. 27]. Наведемо приклад порівняння із досліджуваних перекладів Біблії: ...*немов трава, квітнутимуть ваши кости* [Х: Ісая 66:14]. Незвична семантика порівняння (частина тіла людини – рослина) посилюється образною ознакою в основі порівняння, що характерна для трави (у Біблії лексема *трава* може вживатися у значенні “рослина” або “квітка”) й абсолютно нехарактерна для людських кісток. Винесення об'єкта й основи порівняння у препозицію до суб'єкта посилює образність сприйняття, бо концентрує увагу при аперцепції на поняттях, які в реальній дійсності ніяк не пов'язуються зі словом *кости*. У ширшому

контексті це порівняння яскраво ілюструє відчуття людини, яка удостоїлася Божої благодаті.

Про препозицію об'єктної частини щодо суб'єктної веде мову Й. С. Муниця, зазначаючи, що зміна порядку розташування компонентів порівняння є характерною для української мови. Щодо компаративних конструкцій зі зворотним порядком розташування елементів автор підкреслює: “порівняння, вживані на початку речення, стають більш експресивними” [9, с. 75] (як бачимо дослідниця вживає термін “порівняння” у вузькому значенні, маючи на увазі об'єкт порівняння). Наведемо ще приклад із біблійних компаративних конструкцій: *Мов виноградина, він скине недоспілі грона і наче маслина, цвіт свій зронить* [Х: Іов 15:33] (посилую експресію тут і римування останніх слів у кожному з порівнянь грона – зронить, але це спостерігаємо тільки у перекладі І. Хоменка).

Про інтерпозицію об'єкта порівняння А. Мойсієнко говорить: “Порівняння з такою структурною організацією, при якій об'єктна частина знаходиться всередині суб'єктної [дослідник має на увазі порівняння з послідовним порядком розташування елементів, у яких основа зміщена в кінець конструкції А т В С – І. С.], при чому між основними компонентами співвідносності своєю першою частиною (одним із співвідносних компонентів) вводить нас у явище ентропії, яке “корегується” завдяки власне порівняльному слову і лише в подальшому тексті з'являються ті характеристики, що підтверджують наші предбачення” [8, с. 28]. Наприклад: *Лихий утікає, як ніхто за ним і не женеться; а праведник, немов той лев, утівнений* [Х: Припов. 28:1].

Щодо стилістичного навантаження кількісного вияву елементів порівняльної конструкції, слід зауважити, що кожен із компонентів порівняльної структури при наявності його в порівнянні у кількості більшій, ніж один, збільшує експресивність такого порівняння чи має певне стилістичне забарвлення. Наприклад, у порівнянні із двома суб'єктами та об'єктами, що належить до багатоелементних: ... я дам їм у моїм домі пам'ятник та ім'я краще від синів та доњоок... [Х: Ісаї 56:5] образність та експресивність твориться не стільки кількісним виявом суб'єктів та об'єктів, скільки семантикою порівняння, протиставленням абстрактних суб'єктів та конкретних об'єктів, цінність яких, особливо *синів*, у часи творення біблійних текстів була для тогочасного реципієнта незаперечною. Проте в порівнянні із компаративними конструкціями з однічним виявом елементів, наприклад: ... за шість років він заробив тобі вдовоє більше, ніж становить наймитова плата [Х: Второз. 15:18], множинність елементів (у поєднанні із семантикою порівняння) надає тексту епічності, розлогості, більшого емоційного заряду, рельєфності словесній тканині [6, с. 17], породжує багатоаспектність аперцепції та асоціативних зв'язків, оскільки суб'єкти та об'єкти в наведеному прикладі хоч і є однорідними членами речення та мають спільні семи, проте становлють різні поняття. У порівняннях з одиничним виявом елементів увага реципієнта спрямована на аперцепцію конкретного одного суб'єкта через ознаки певного об'єкта.

Серед порівнянь усіченої структури особливим стилістичним навантаженням відзначаються окремі компаративні конструкції із вербалізованими суб'єктом та основою прислівником у формі компаратива, що виконує функцію водночас основи й показника порівняння, об'єкта у яких імпліцитний. Такі порівняння трапляються переважно в Новому Заповіті у проповідях Ісуса Христа, наприклад: ... але горе тому чоловікові, що зрадить Сина Чоловічого. *Краще було б не родитись чоловікові тому* [Х: Марко 14:21]. Імпліцитність об'єкта тут створює ефект недомовленості, грізного попередження майбутньому зрадникові Христа про його долю. Очевидно, подібну стилістичну роль виконують усічені конструкції із прислівником у формі компаратива й у творах українських письменників, але дослідники стилістичних особливостей порівнянь, за винятком Є. Павленка, зосереджують свою увагу переважно на сполучниковых компаративних конструкціях, через що стилістичне забарвлення окремих видів конструкцій малодосліджено.

Множинність вербалізованих ознак в основі порівняння (вони переважно, за словами І. Кучеренка, виражені прикметниками [5, с. 51], що підтверджується і прикладами), навіть якщо це синонімічні лексеми, надає порівнянню значного ступеня експресивності, як і нагромадження об'єктів порівняння. Експресивність зростає з кожною наступною вербалізованою ознакою (кількість яких більша, ніж одна, свідчить про потребу якнайточнішого опису суб'єкта, з метою адекватного сприйняття його реципієнтом), із кожним наступним об'єктом (кілька об'єктів ужитих при одному суб'єкті свідчать про різноаспектність пізнання його оповідачем, характеризують суб'єкт з різних сторін. Наведемо приклади: ... *він тишний – мов оті кедри* [Х: Пісн. 5:15]; *Я втихомирив і заспокоїв мою душу, немов дитятко на руках у матері своєї* [Х: Пс. 131:2]; ... *ми кожного з вас, мов батько своїх дітей, просили, умовляли й закликали жити достойно перед Богом...* [Х: І Сол. 2:11-12]. Як бачимо з наведених прикладів, ознаки в основі порівняння часто є динамічними, вираженими не тільки прикметниками, а й дієсловами. Лексеми, що виражають основи порівняння в наведених конструкціях, синонімічні, що є ще однією ілюстрацією спроможності українських перекладачів виразити синонімічне багатство давньогебрейської мови, використовуючи різноманітні синоніми мови перекладу. Порівняймо також приклади конструкцій із нагромадженням об'єктів порівняння: *Отаборилися сини Ізраїля навпроти них, неначе двоє стад кіз* [Х: І Царі 20:27]; ... *ламаєте їхні кості й кришиите їх, наче в горицьку, немов у казані м'ясо* [Х: Міх. 3:3]; (як свідчить останній наведений приклад, синонімічними можуть бути й об'єкти порівняння, їх нагромадження відбувається власне зі стилістичною метою).

Окремо розглянемо таку компаративну конструкцію із трьома об'єктами порівняння: *Як судно, що несеться по хвилястій воді, коли перейде, то й сліду знайти не можна, ані троти кіля його у хвилях; або як пташка, яка повітрям пролітає і по якій годі знайти знак лету: вона б'є крилами легке повітря і розтинає його з сильним шумом, вона прелітає ним, розмахуючи крильми, а потім не знайти знаку її перелету; або як та стріла, що пущена до цілі: прошите нею повітря вмить сходиться докути, так що й не відати, кудою вона пролетіла. Отак і ми – заледве народились, і вже скінчилися...* [Х: Мудр. 5:10-13]. Наведена конструкція має всі ознаки періоду, висновкова частина (суб'єктна) якого до того ж виділена в окреме речення. Але експресія цього трьохоб'єктного порівняння послаблена через поширення об'єктів одним чи кількома підрядними реченнями, дієприслівниковими зворотами тощо (особливо це стосується другого об'єкта), внаслідок чого увага реципієнта відволікається від самого предмета пояснення, а саме порівняння має характер епічної розлогої оповіді.

Значно вищий рівень експресії мають, на нашу думку, порівняння із непоширеними або поширеними одним-двома членами речення об'єктами, на зразок: *Що довбня, меч та стріла гостра – те чоловік, який на близького ложно свідчить* [Х: Припов. 25:18]. Як і в попередньому порівнянні, об'єкти розташовані у препозиції до суб'єкта, отже, маємо об'єктно-суб'єктний характер аперцепційності, але відсутність будь-яких поширювачів, крім постпозитивного узгодженого означення до третього об'єкта, яке підтверджує наші передбачення щодо можливості ознаки в основі порівняння, максимально концентрує увагу реципієнта саме на конкретних об'єктах зіставлення, дає йому можливість самому домислити всі особливості пізнаваного суб'єкта через співвіднесення із характерними особливостями названих предметів озброєння.

Рівень експресії підвищується в непоширених або малопоширених (тільки необхідними для їх глибшого розуміння та докладнішої характеристики суб'єкта членами речення) чотирьох-, восьми- та одинадцятиоб'єктній компаративах із збільшенням кількості об'єктів, порівняймо: *Що за красні, Якове, намети в тебе, – Ізраїлю, твої осел! Вони, немов луки розкинулися, немов сади понад ріками, немов дуби, Господні саженці, немов оті кедри, що над водою* [Х: Числ. 24:5-6]; (особливістю наведеного порівняння є те, що воно є поетичним, образним вкрапленням у здебільшого оповідну, прозову Книгу Чисел, де в основному ведеться перелік колін Ізраїля та кількості осіб у кожному з колін, а

це зумовлює більшу експресивність цієї компаративної конструкції порівняно із компаративемами у поетичних книгах та книгах пророків, де використання образних, експресивних порівнянь не виняток, а закономірність): *Лоно твоє – сад гранатових яблук з плодом досконалим, кипри із народами, народ і шафран, пахуча тростина й кориця з усіма деревами ладану, мирра й аloe зо всіма найзапашнішими пающими...* [Х: Пісн. 4:13-14]; *Який же гарний був він, оточений народом, виступивши з-поза святилища за завіси. Як рання зоря між хмарами, як місяць у повні, як сонце, що сяє на Всевишнього святиню, як веселка, що виблискуює в оболоках слави, як троянді квіт весною, як лілея при джерелах водних, як парость ладан-дерева за літньої пори, як вогонь і куріння в кадильниці, як посуд із кутого золота, оздоблений різним цінним камінням, як та маслина, що плодами рясна, як кипарис, що аж до хмар височіє* [Х: Сир. 50:5-10]. Відзначимо, що останнє наведене порівняння являє собою обернений період – одне з небагатьох порівнянь-періодів використаних у біблійних текстах.

Висловлені нами раніше міркування про стилістичну роль нанизування основ доповнюють помічені Л. Голоюх стилістичні особливості порівняльних конструкцій з кількома вербалізованими ознаками в основі порівняння у творах української історичної прози: “Нанизування дієслівних основ і розгортання однієї з них порівнюваним об’єктом урізноманітнює ритм фрази, викликає ефект відмінного на тлі подібного” [3, с. 8].

Поряд із рідкісними випадками використання багатоелементних порівнянь у прозових, оповідних текстах Біблії, більшість із них сконцентрована в поетичних біблійних книгах та книгах пророків, де проте вживання розлогих, поширеніх порівнянь цілком залежить від автора тексту. Дослідники Біблії зараз не завжди можуть бути впевненими у належності тієї чи іншої книги Святого Письма саме тому автору, якому її традиційно приписують, чи вся книга написана тією самою особою. Однак характер побудови оповідачем порівняльних конструкцій іноді цілком яскраво свідчить про належність книги тому чи іншому богонатхенному авторові, що видно навіть із перекладів священних текстів. Зокрема, наявність багатоелементних порівнянь особливо характерна для книг пророків Ісаї та Єремії, вони максимально поширяють лексичний склад об’єктів порівняння. Для інших пророків та деяких авторів поетичних книг притаманий лаконізм у словесному оформленні порівняльних конструкцій (книги Сираха, Пісні Пісень, Приповістей Соломонових, книги так званих малих пророків). Ампліфікація, нанизування і градація порівнянь (об’єктів порівняння), як твердить Л. Голоюх, характерна і для творів української художньої прози, зокрема, історичної [3, с. 8], і для прози М. Коцюбинського [6, с. 17]. Оскільки книги пророків можна теж назвати художньою прозою, бо вони насычені засобами створення образності й часто є розповідями про життя ізраїльського народу за період життя пророка, який є оповідачем, то можна зробити висновок, що багатооб’єктні порівняння є притаманними насамперед для творів художньої прози. Яким в українській мові є характер компаративних конструкцій, вітчизняні мовознавці не досліджували, але можемо припустити що поетичним порівнянням характерний насамперед лаконізм і непоширеність, що зумовлене специфікою цього роду літератури.

Слід зауважити, що при нагромадженні кількох порівнянь в одному реченні, вони є переважно з різною послідовністю елементів. Частотністю відзначається використання поряд двох компаративних конструкцій із протилежним розташуванням елементів: ... *помисли має ширіші від моря, від безодні більший задум її* [мудрості. – І. С.] [Х: Сир. 24:29]. Тут поєднуються два порівняння із послідовною і зворотною схемами розташування елементів (А С *m* В + *m* В С А), що створює своєрідну ритмічність перекладного біблійного рядка, відображає намагання перекладача зберегти ритм поетичних книг Біблії.

Отже, як показав досліджений матеріал, стилістичне навантаження мають насамперед зміщені зі своєї інваріантної позиції компоненти порівняння та ампліфікація основ, суб’єктів або об’єктів. Пропуск же якогось із елементів порівняння яскравого

стилістичного забарвлення не має, за винятком пропуску об'єкта порівняння, що створює ефект недомовленості, характерний для системи образних засобів Євангелій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270с.
2. Вільчинська Т. Структурно-стилістичні особливості порівняльних конструкцій як механізм інтерпретації мовної картини світу у поетичному ідіолекті Т. Шевченка // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. Вип. 321-322. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 349-354
3. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози): Автореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01. / НАН України, Інститут української мови. – Київ, 1996. – 20 с.
4. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 368с.
5. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 107с.
6. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. Коцюбинського: Автореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01. – Одеса, 2003. – 20с.
7. Мацько Л. І. та ін. Стилістика української мови. Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462с.
8. Мойсієнко А. Порівняння в системі Шевченкового вірша // Дивослово. – 1996. – №3. – С. 25-29.
9. Муніця С. М. Стилістичні особливості ад'ективних компаративних фразеологічних одиниць // Мовознавство. – 1974. – №2. – С. 70-76.
10. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1978. – 160с.
11. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: Афореф. дис. ... канд. фіол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1998. – 18с.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розкриттю стилістичного навантаження варіантів компонентного складу порівняльних конструкцій в повних українських перекладах Святого Письма. Проаналізовано стилістичне забарвлення варіантного порядку розташування компонентів порівняльних конструкцій та їх кількісного вияву.

Ключові слова: порівняльна конструкція, компонентний склад порівняння, суб'єкт, об'єкт, основа порівняння, стилістичне забарвлення компонентного складу порівняння.

The article deals with stylistic functions of variants in element structure of comparative constructions in the Ukrainian translations of the Bible. Various types of formal structure of comparative constructions and their stylistic functions are analized in this article.

Key words: comparative construction, the formal structure of comparative construction, subject, object, stem of comparison, stylistic function of formal structure of comparative construction.

Світлана Чугу
(Вінниця)

ТЕКСТОВЕ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ „ЗУСТРІЧ” В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Наукова проблематика лінгвістичної науки останніх десятиріч пов'язана з вивченням механізмів обробки та способів збереження і передачі інформації людською свідомістю в процесі пізнання об'єктивної дійсності. Побудова концептуальної картини

світу як результату відображення і збереження знань про навколошне середовище у всіх його аспектах (фізичному, соціальному, історичному, культурному тощо) відбувається за допомогою вербалізованих структур різного формату, зокрема текстів, що розглядаються як утворення комунікативно-когнітивного характеру, в яких втілюється концептуалізований фрагмент реального світу, зокрема певні референтні ситуації [5, с. 17].

Концептуальна інформація, опредметнена у мові та тексті, є результатом пізнавальної діяльності людини, це змістовна інформація, яка вже стала продуктом обробки та структурації знань [3, с. 8]. Особлива роль у забезпечені адекватного опредметнення здобутих знань відводиться у сучасних когнітивних дослідженнях ідеалізованим моделям, що забезпечують конвенціалізований спосіб розуміння світу та нашого досвіду у ньому [9, с. 118]. За допомогою мовних засобів концептуальна ситуація втілюється у відповідну їй текстову ситуації певної тематики [1, с. 7]. Звернення до поняття „модель ситуації” дозволяє поєднати когнітивні, прагматичні і семантичні аспекти ситуації через проекцію закодованих у тексті знань і інформації на інтерпретативно-особистісний досвід декодування людською свідомістю.

Застосування ситуаційного членування тексту передбачає виокремлення в змістовному та структурно-композиційному просторі тексту певних фрагментів, які ідентифікуються як дискретні ситуації, що віддзеркалюють у загальних рисах структуру та багатоаспектність ситуацій об'єктивної дійсності. Оскільки текст типізує явища об'єктивної дійсності, основні ознаки референтної ситуації опосередковано через концептуальну ситуацію відбуваються у текстовій ситуації. Саме тому звернення до концептуальної ситуації дозволяє виділити внутрішню структуру текстової ситуації, тобто представити її у вигляді фрейму, що широко застосовується в лінгвістиці з метою інтеграції концептуальних образів і їхньої кореляції з учасниками, просторово-часовими параметрами, діями, які здійснюють учасники цих подій у референтній і відповідним чином знаходять відображення у текстовій ситуації [6, с. 18-38].

Фреймове моделювання дозволяє дослідити і описати типову текстову ситуацію в термінах предметно-подійового фрейму. Результатом застосування такого підходу є виділення в ситуаційному ракурсі тексту однієї з універсальних ситуацій, а саме ситуації „зустріч”, адже комунікативна діяльність соціально спрямована за своєю сутністю і передбачає наявність учасників подій та ситуацій.

За допомогою фрейму референтну ситуацію „зустріч” можна представити у вигляді основних елементів (вузлів) концептуальної ситуації "зустріч": ядра і периферії. Вивчення особливостей ядерного компоненту дозволяє розглядати подію „зустріч” як обов'язковий компонент, а параметральні ознаки, тобто параметризацію події „зустріч” в часі і просторі, вважаємо периферійними компонентами. Набір компонентів референтної ситуації та відповідних їм складових (вузлів) концептуальної ситуації виявляється схожим, при цьому в тексті деякі з них затушовуються, а інші акцентується, що свідчить про їх різну інформаційну вартість.

Базова модель текстової ситуації „зустріч” має такий вигляд:

$$\text{Ситуація „зустріч”} = [\text{ядро} + \text{параметризація}]$$

Подальша деталізація компонентів ядра та параметризації приводить до ускладнення моделі:

$$\begin{aligned}\text{Ситуація „зустріч”} &= [\text{ядро} &+ \text{параметризація}] \\ &\quad \{\text{учасники}, & \quad \{\text{темпоральна локалізація}, \\ &\quad \text{подія „зустріч”}\} & \quad \text{просторова локалізація}\}\end{aligned}$$

В кожному конкретному випадку типові ознаки компонентів текстової ситуації та їхня конфігурація дозволяють говорити про різні напрями розвитку події „зустріч”, тоді як

набір основних компонентів залишається незмінним. Важливо зазначити, що текстові ситуації є різними за такими ознаками, що описують ядерний компонент, а саме, як характер, мета, тривалість, запланованість/ незапланованість, повторюваність/ дискретність події. На особливу увагу заслуговує спосіб відображення в концептуальній ситуації „зустріч” основних змістових категорій/ універсалій "людина", "простір" та "час" [10].

Вивчення особливостей мовного втілення ядерного і периферійного компонентів текстової ситуації „зустріч” дозволяє внести певні уточнення щодо лінгвістичного наповнення вузлів моделі-фрейму:

Ситуація „зустріч” = [ядро {учасники (А, Р), подія „зустріч” (Пр ‘зустрічати’)} де А – активний учасник, Р – пасивний учасник (пацієнт) Пр – предикат.	+ параметризація]
	{темпоральна локалізація, просторова локалізація}

Учасники зустрічі можуть бути активними чи пасивними в залежності від того, чи вони ініціюють зустріч та описують її, або не беруть участі в її організації та описі. Предикація події „зустріч” здійснюється за допомогою дієслів певної семантики або ж передається контекстуально. Розглянемо приклади:

1. It was already half past seven and already dark the following Tuesday evening when he drove up to the old keeper's cottage on the opposite side of the hill. There were lights in the narrow mullioned windows of the little house, but much to his surprise, no other cars.

Edna Whittington came to the door to answer his ring, holding a half-empty glass in her left hand and a cigarette in a bright yellow amber holder [11, c. 25]

У наведеному прикладі основні компоненти ситуації презентовані за допомогою номінативних засобів різного рівня:

Учасники ситуації: *he, Edna Whittington*

Подія „зустріч”: *came to answer his ring*

Просторова параметризація: *the old keeper's cottage on the opposite side of the hill, the little house*

Часова параметризація: *half past seven, the following Tuesday evening*

До часової параметризації логічно також віднести морфологічну минулу часову форму дієслів *was, drove up, were, came*

Використання контекстуального аналізу дозволяє охарактеризувати описану ситуацію за варіативними ознаками, а саме за характером, метою, тривалістю, запланованістю/ незапланованістю, повторюваністю/ дискретністю події, що описується.

2. They had met the previous June in a lake town in Southern Austria [11, c. 231]

Приклад 2 є цікавим з огляду на характеристику учасників, які представлені номінативно за допомогою займенника *they*, якому притаманна взаємна рецептивність. Тобто всі учасники ситуації зустрічі можуть розглядатися як активні виконувачі дії.

3. Leon hadn't warned me he would be bringing with him this Nicolas des Innocents, and they came earlier than expected. [10, c. 63]

На відміну від попередніх прикладів, де наведені ситуації незаплановані, в прикладі 3 аналізується ситуація „зустріч” з трьома учасниками, запланована за своїм характером, про що свідчить наявність пояснень *hadn't warned me he would be bringing with him this Nicolas des Innocents* та *earlier than expected*. Параметризація цієї ситуації у просторі і часі здійснюється в попередніх фрагментах тексту.

Розглядаючи тестову ситуацію „зустріч”, констатуємо наявність трьох основних видів фреймів, які її структурують: простий, розширеній і ускладнений. Простий фрейм, за визначенням Мінського М., є мережею вузлів, а саме об'єкта, події та зв'язків, при

цьому вважається, що фрейм має два рівні [4, с. 245], що, за нашим визначенням, відповідає ядерним і периферійним компонентам.

Розширення фрейму, на думку Жаботинської С.А., здійснюється за рахунок розширення вузлів, яке може бути якісного чи кількісного характеру [2, с. 16-17].

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що динаміка текстової ситуації «зустріч» пов’язана, перш за все, з розширенням подієвого компоненту, результатом чого є ускладнення ситуації за іншими ознаками.

4. *Oliver Clark had witnessed the dawn of the rage, and it was he indeed who had conveyed the news of it beyond the confines of his own small office adjacent to Pete Barbour's.*

He had watched Bard walk into Pete's office in the way he did when he was really angry, less heavy than usual and very fast, his face taut and set, looking straight ahead of him, and slam the door behind him so hard that the windows reverberated. Jean Rivers, Pete's secretary, who had just brought Oliver's post in, looked up startled at the noise and made a face at Oliver.

“One of these days,” she said quietly, and disappeared again.[11, с. 94]

У наведеному прикладі наявні дві ситуації, одна з яких, а саме прихід Барда, відбувається в рамках ситуації за участі Олівера та Джін. Цікаво, що обидві ситуації представлені як завершені при тому, що прихід Джін означений імпліцитно.

5. *As Oliver went back into his office, Bard came out; he glared at Oliver but did not say anything. His face was ashen, his eyes very dark. He walked into Jean's office; Oliver could see through her open door, watched as he literally threw a heavy envelope onto her desk. “Get that round to Methuens fast”, he said and stalked out again.*

Oliver waited a few moments, then went in.[11, с. 95]

У прикладі 5 наведена серіальна текстова ситуація „зустріч” з трьома основними учасниками. Ускладнений компонент події „зустріч”, а саме зустріч між Бардом та Джін у її офісі, не виключає участі Олівера, що є свідком поведінки і дій Барда впродовж часу його короткого перебування в офісі Джін через відчинені двері. При цьому цікаво зазначити, що зустріч між Бардом та Пітером представлена лише імпліцитно.

Композиційні, структурні та функціональні характеристики текстових ситуацій залежать від особливостей їхніх компонентів, вузлів та зв’язків між ними, що, в свою чергу, зумовлені специфікою референтних ситуацій, представлених у відповідних текстових фрагментах.

Використання фреймової моделі ситуації дозволяє описати особливості текстового втілення референтної ситуації “зустріч”, вивчити особливості варіювання моделей ситуації “зустріч” у різних типах текстів та проаналізувати взаємозв’язок між характером репрезентації знань у тексті та функціонально-стильовими ознаками різних текстів.

Розмежування трьох типів ситуацій як структур різних рівнів, а саме референтної ситуації, що знаходить відображення в тексті; концептуальної ситуації, яка є узагальненою ментальною моделлю референтної ситуації, представленої через форманти репрезентації знань, та текстової ситуації, яка відбиває знання про відповідний фрагмент дійсності за допомогою комплексу мовних засобів, є важливим інструментом для опису засобів і способів структурації знань в різних типах текстів, відповідно до мети лінгвоконцептуального моделювання, що полягає в необхідності визначення внутрішньої реляційної структури референтних ситуацій і розкриття особливостей їх текстового втілення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вороб’єва О.П. Текстовая номинация в ракурсе когнитивной лингвистики //Языковая категоризация (части речи, словообразование, теория номинации): Материалы Круглого стола, посвященного юбилею Е.С.Кубряковой, по тематике ее исследований. – М.: ИЯ РАН. – 1997. – С. 18-20
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Серія „Філологічні науки”. – Черкаси: ЧДУ, 1999. – Вип. 11. – С.12-25.

3. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем // Язык и структуры представления знаний: Сб. научно-аналитических обзоров. – М., 1992. – С. 4-38
4. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Наука, 1979. – 305 с.
5. Тураева З.Я. Лингвистика текста на исходе второго тысячелетия // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія „Філологія”. – К.: КДЛУ, 1999. – Т. 2, № 2. – С. 15-19.
6. Чугу С.Д. Функционально-семантические особенности темпоральных показателей текста (на материале текстоситуации встречи): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1989. – 171 с.
7. Chevalier T. The Lady and the Unicorn. – NY: Penguin Group, 2005. – 250 p.
8. Haiman J. Natural Syntax: Iconicity and Erosion. – Cambridge: CUP, 1985 – VIII. – 285 p.
9. Lacoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago: Chicago University Press, 1990. – 614 p.
10. McNew S., Bates E. Pragmatic Basis for Language Acquisition // Language Science: Recent Advances. – San Diego, 1984. – P.67-106.
11. Vincenzi P. The Dilemma. – London: Orion Books Ltd, 1996. – 884 p.

АНОТАЦІЯ

У статті описуються теоретичні засади, що дозволяють розмежувати різні за своєю природою ситуації певного змістового наповнення, а саме події „зустріч”, що розглядається як семантична домінанта у текстовій площині, представлена у понятійному просторі та об'єктивній /художній/ дійсності, що опосередковано відтворює референтну ситуацію, складний денотат динамічної природи. За допомогою фреймового моделювання здійснюється виділення основних ядерних і периферійних компонентів концептуальної ситуації з метою визначення лінгвістичних особливостей її текстового втілення в англомовному художньому тексті.

Ключові слова: концептуальна ситуація, референтна ситуація, текстова ситуація, фреймове моделювання, фрейм

The article highlights theoretical assumptions of delimitation and description of textual, conceptual and referential situations that reflect ‘meeting’ in the process of representation of real/ fictional/ hypothetical situations respectively. Textual situations are characterized by variation in the semantic aspect due to the complexity of their correlation with the corresponding referential situation, viewed as a complex denotate of dynamic character. The study of the main components of the conceptual situation helps to define linguistic peculiarities of its textual representation in the English literary text.

Key words: conceptual situation, referential situation, textual situation, situational frame modelling, frame.

Світлана Шинкарук
(Київ)

НОМІНАТИВНЕ РЕЧЕННЯ У СИСТЕМІ РОНДЕЛЕВОГО ВІРША М. БОРОВКА

Проблемі номінативного речення в українській лінгвістиці присвячено ряд праць І.Р. Вихованця, П.С. Дудика, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської, І.І. Слиника, К.Ф. Шульжука та ін.. На матеріалі творів української літератури були дослідженні стилістичні, семантико- та структурно-синтаксичні особливості номінативного речення (статті І.М. Сушинської, Л.М. Топчій, І.І. Ходикіної). Проте жодне з досліджень не було присвячено особливостям поетичного синтаксису номінативних речень, структурно-жанровою організацією віршового тексту.

Стаття є спробою дослідження функціонування номінативного речення і здатності його до структурно-синтаксичних перетворень, з погляду поетичного синтаксису, у

віршовому ронделевому тексті; також припускається залежність структурно-синтаксичної організації трансформованого номінативного речення від канонічних вимог жанру ронделя.

Номінативні речення – це «виключно іменні структури» [11, с. 102], які у поетичному синтаксисі стверджують наявність, буття предметів, явищ, стану, що є іх основною ознакою [4, с. 44]. Для номінативних речень характерні мініатюрність форми, найбільше змістове та контекстуальне оточення, велика семантична місткість, самостійність і зрозумілість [там само, с. 44-45]. У поетичному тексті, який вимагає максимуму інформації в межах канонічної форми, номінативні речення «виконують композиційну, інформативну функції» та надають тексту особливої напруженості й динаміки [9, с. 178-180].

Нині існує кілька класифікацій різновидів номінативного речення (Л. Топчай, І. Сушинська, енциклопедія «Українська мова» за І. Вихованцем). Впадає у вічі факт виділення в різних класифікаціях «буттєвих» номінативних речень, які найчастіше використовуються як засіб змалювання статичної дійсності, а також «можуть виражати емоційну оцінку» [11, с. 102; 6, с. 173]. У ронделях М. Боровка основну частину складають номінативні речення такого типу, який І. Сушинська відносить до буттєвоповідповідних (описових) номінативних речень. Проте часто в межах канонічного повтору до їхнього складу входять різні поширювачі – другорядні члени речення у функції означення або додатка.

З огляду на це номінативні речення можна представити у вигляді структурних моделей (всього 7). Модель таких речень визначається як зразок побудови номінативного речення, що має своєрідну синтаксичну організацію і цим відрізняється від інших.

1. 1ГЧР. 2ГЧР.

I. Ленінакан. Руїни. Біль.

На туфі горельєф – півслова.
Душа до всього вже готова –
Бреде крізь непоправність бід.

II. Як важко, брате мій, тобі,

Коли розсипалась основа...

Ленінакан. Руїни. Біль.

На туфі горельєф – півслова.

III. А ти, мов Ной, даєш обіт,

Що не зміліє рідна мова

Й зоря Сар'яна вечорова

Ще розгориться у собі.

Ленінакан. Руїни. Біль [1, с. 83].

Перший рядок строфі містить три структурно однакові номінативні речення: кожне з них складається з одного головного члена, вираженого іменником у Н. в.. І. Сушинська називає це явище «ланцюжком номінативних речень» та окреслює його як «сукупність двох і більше номінативних речень, які можуть включати до свого складу речення інших структурних типів» [4, с. 44]. Ланцюжок номінативних речень використовується не для спрощення сприйняття тексту, а для заглиблення в його семантику.

Іменники-еквіваленти номінативного речення можуть бути головним опорним компонентом у двоскладному реченні, де вони мають найбільше стилістичне та інформативне навантаження. Окрім ж номінативне речення виступає як своєрідне семантично сконденсоване ціле, де другорядні члени речення знаходяться у згорнутому вигляді. Такі речення в тексті іноді служать сигналом до початку асоціативного руху мислення читача, а ланцюжок номінативних речень скеровує його в потрібне русло.

У вищезгаданому прикладі можна помітити зміну семантики ланцюжка номінативних речень зі зміною строфічного оточення. Перший рядок задає семантичну картину вірша. Їй притаманна статика. Проте вже у другій строфі спостерігається певна

динаміка: ланцюжок перериває розповідь автора, про що свідчать три крапки в попередньому реченні «Як важко, брате мій, тобі, // Коли розсипалась основа...». Відомо, що три крапки ставляться на позначення перерваності та недокінченості мови (висловлення). У цьому випадку ланцюжок номінативних речень можна охарактеризувати як пояснення до «основи, яка розсипалась», хоча між поясненням та поясненням немає жодних розділових знаків, які зазвичай використовуються у пояснювальній конструкції.

Отже, ланцюжки номінативних речень створюють уривчастий ритм оповіді, служать для виділення та зосередження уваги на певному моменті віршового тексту і, розраховуючи на асоціативні можливості мислення читача, зосереджують у собі значну частину інформації, потрібної для розуміння тексту.

2. 1ГЧР та/і 2ГЧР.

Іменник здатний виступати в будь-якій синтаксичній ролі. Саме тому він має широкий діапазон номінативних функцій. Модель 1ГЧР та/і 2ГЧР – найяскравіший вияв номінативної функції іменника. Похідні і складні іменники за певних умов виступають семантичними еквівалентами цілих висловлень, «номіналізуючи» їх. Відбувається «процес згортання мовлення в одне слово, зокрема в номінативне речення» [5, с. 6]:

I. Потоплено села ковчег.

Інструкції та циркуляри

Порозросталися, як хмари,

I впали прикрощами черг.

II. Стоять за хлібом під дощем –

Такої не придумати кари!

Потоплено села ковчег.

Інструкції та циркуляри. [1, с. 109].

У цьому вірші на прикладі вживання номінативних речень у ронделевому повторі виявляється тенденція до виділення головного, смислового підсилення шляхом перетворення складних речень або/та конструкцій на простіші. У першій строфі «інструкції та циркуляри» виступають однорідними підметами і становлять частину складного речення. Між однорідними підметами у структурі ронделевого повтору та між присудком у строфічному тексті встановлюються предикативні відношення. У другій строфі спостерігаємо інакшу картину: однорідні підмети «інструкції та циркуляри» сформувалися у самодостатнє речення, що зумовлено кінцевою позицією у строфі. Ронделевий повтор набув іншого «прочитання»: ковчег села потоплено в дощі, залишилися самі інструкції та циркуляри. До такої семантики додається ще й відтінок причиновості, що випливає з першої строфі: ковчег села потоплено у дощі саме через інструкції та циркуляри (уособлення «паперових» формальностей, далеких від дійсності). Внаслідок процесу «номіналізації» іменників останній рядок строфі постає як констатація факту.

3. ОУ + ГЧР.

Для характеристики моделі ОУ + ГЧР у системі ронделевого тексту слід проаналізувати дві строфи ронделя «Ворота, хвіртка, вицвілій паркан» [1, с. 53]:

II.

Торкаюсь клямки – прикипа рука.

Штажет, мов рать, лежить уздовж дороги.

Ворота, хвіртка, вицвілій паркан:

В іх жили втислисісь і мої тривоги.

III.

Домівка. I душа – без нарікань.

Цибатий місяць настовбурчив роги,

Буцається, як привид застороги...

I дух сінешній здушує за карк.

Ворота. Хвіртка. Вицвілій паркан.

Речення «Вицвілій паркан.» є номінативним, із головним членом, вираженим іменником у Н. в., та з другорядним членом речення у функції означення, вираженим дієприкметником. Це одна з ланок у ланцюжку номінативних речень: Ворота. Хвіртка. Вицвілій паркан. (II). Іменник «паркан» входить до ряду семантичних еквівалентів номінативних речень, із виразною функцією «номіналізації»: Ворота, хвіртка, вицвілій паркан... (I). Уможливлює виразність процесу «номіналізації» також те, що цей іменниковий ряд виступає у ролі поясненого в безсполучникової конструкції з

пояснювальними семантико-сintаксичними відношеннями, обидві частини якої розділені двокрапкою.

Двокрапка, окрім пояснювально-роз'яснювальної функції, має відокремлююче значення, що надає частинам речення певної самостійності та відтінку незалежності одна від одної. Пояснювальна частина конструкції усікається при неповному ронделевому повторі, залишаючи пояснований компонент, який трансформується в ланцюжок номінативних речень.

Ланцюжок номінативних речень такого типу І. Сушинська називає «однорідним», оскільки всі його «складові мають однакове категоріальне значення» [4, с. 45]. Окремі номінативні речення виражають більшу експресивність, ступінь якої в цьому випадку залежить від розміщення у кінцевій позиції вірша, від кількості номінативних ланок, мінімальної кількості поширюючих членів тощо [там само, с. 45].

Три крапки в кінці третього рядка другої строфи свідчать про перерваність речення. Тому останні два рядки сприймаються як окремий семантичний текстовий блок. У реченні «І дух сінешній здушує за карк.» сполучник «і» за наявності трикрапки вже не можна віднести до попереднього речення, а в кінці зазначеного речення напрошується пунктуаційний знак тире.

Неповний ронделевий повтор зберігає за собою семантичне забарвлення від пояснювальної безсполучникової конструкції. Останні два рядки вірша певною мірою можемо вважати пояснювальною конструкцією без формальних показників, де неповний ронделевий повтор на структурно-сintаксичному рівні виконує роль компонента-пояснення.

4. ГЧР + ОН.

У моделі ГЧР + ОН поширювачем виступає неузгоджене означення. Ця модель зустрічається лише в одному випадку:

I.

Нелегко мудрувались букварі.
Укази княжі. Слово воєводи.
Синівський кодекс. Мито для заброди.
Канони у державному дворі...

II.

Що? Де? Коли? І о якій порі?
Як за столом дійти угод і згоди?..
Нелегко мудрувались букварі.
Укази княжі. Слово воєводи [1, с. 141].

Номінативні речення знаходяться у межах другого рядка ронделевого повтору. Мають один головний член речення, виражений іменником у Н. в., та другорядний – у функції означення, так само виражений іменниковою формою. У другому рядку ронделевого повтору характерне паралельне використання автором таких типів номінативних речень, як і в строфічному оточенні: «Синівський кодекс. Мито для заброди. // Канони у державному дворі...».

У тексті цього вірша не відбувається жодних формально-структурних трансформацій з реченнями. Номінативні речення у другому рядку першої строфи певним чином пояснюють попереднє речення. З огляду на високу частотність вживання безсполучникової конструкції з пояснювальними семантико-сintаксичними відношеннями у ронделях М. Боровка, можна припустити, що, маючи відповідне пунктуаційне оформлення, ронделевий повтор у цьому разі виступає пояснювальною конструкцією типу Ворота, хвіртка, вицвілій паркан: // В їх жили втислисій і мої тривоги; номінативні речення Укази княжі. Слово воєводи. відіграють роль другої (пояснювальної) частини безсполучникової конструкції.

Отже, для ланцюжків номінативних речень всередині ронделевого повтору прикметними є:

- зміна семантики зі зміною строфічного оточення;
- надання поетичному тексту динаміки;
- здатність переривати розповідь автора, свідченням чого є наявність трикрапки в попередньому реченні;

- здатність створювати уривчастий ритм оповіді;
- виділення і зосередження уваги на певному моменті віршового тексту;
- зосередження у собі значної частини інформації, потрібної для асоціативного сприйняття тексту.

5. ГЧР + ОН + ОУ.

У системі ронделевого тексту такого типу номінативні речення знаходяться у складі більшої синтаксичної структури, наприклад, простого речення або складної безсполучникової конструкції з пояснювальними семантико-синтаксичними відношеннями. У неповному ронделевому повторі вони виступають окремим номінативним реченням, відділеним від строфічного тексту трикрапкою в попередньому реченні. У цій позиції номінативне речення виконує роль «тематичного актуалізатора»; має відтінок завершеності, підсумковості сказаного:

1.

Стрижі стрижуть чуби на кручах,
Допоки оком грім не глипне,
Соната соняха сліпучка
Перероста в кантату липня.

2.

II.

Вони – то плоть, а не сорочка,
Добра людського гармаші.
Пейзажі отчого куточка –
Краплини нашої душі.

III.

А з-під Пристрім ординська туча –
І двору не прикриє липа...
...Під котрою ще прадід хлипав,
Боронячи пташатко в пучках...
Соната соняха сліпучка [1, с. 31].

I перші радоші синочка,
І сивий смуток споришів
Навічно у собі впишім
Від підмурівка до віночка...
Пейзажі отчого куточка [1, с. 48].

У першому вірші конструкція «Соната соняха сліпучка» виступає як група підмета двоскладного речення. У неповному канонічному повторі вона функціонує як номінативне речення. Частотність вживання трикрапки, яка розбиває текст на окремі семантичні частини, надає реченню певної завершеності, лаконічної описовості, яка стосується змісту всього ронделя.

У другому вірші «Пейзажі отчого куточка» є пояснюваною частиною у безсполучниковій пояснювальній конструкції, частиною, більш незалежною від оточення, порівняно з випадком у попередньому прикладі. Вживання трикрапки в передостанньому рядку відділяє номінативне речення від строфічного тексту.

У межах неповного ронделевого повтору номінативне речення є самодостатньою синтаксичною структурою, яка актуалізує тему. З огляду на лексичну сітку з семантикою пейзажу: спориші, підмурівок, віночок (дах), номінативне речення в останній строфі має певну підсумкову значенневість: все назване – «пейзажі отчого куточка».

6. ОУ + ГЧР + ОН.

У цій моделі в ролі поширювачів виступають: означення, узгоджене з головним членом речення, та неузгоджене означення, виражене множинним іменником, яке поєднується із пояснюваним іменником:

II В реліктовому комоді

Синичка снує столітня.

Рівненькі шнурочки сходів

В строкатій сорочці квітня.

III. Шукають козулі бродів.

І тінь од верби самітня,

Неначе зайчиха літня,

Що вкралася до городів...

Рівненькі шнурочки сходів [1, с. 132].

Відмінність від попередньої моделі вживання номінативного речення полягає у порядку розташування узгодженого та неузгодженого означенень. Проте варто зазначити, що використання попередньої моделі номінативного речення надає більшої експресії

поетичному тексту, зокрема завдяки анастрофічній інверсії - відхиленню від звичного, граматично «правильного» порядку слів, що «витворює своєрідні ритмічні нюанси, неможливі за нормативного синтаксичного ладу». [3, с. 310; 7, с. 284; 8, с. 74; 2, с. 116-127 та ін.].

7. ОУ + ГЧР + ОУ + ОН.

До складу номінативного речення такого типу входить означення, яке стосується не головного члена, а його неузгодженого означення. Інший поширювач знаходиться у препозиції до іменника-головного члена номінативного речення. Як приклад, подаються друга і третя строфі ронделів:

1. II.

Цівкує кров в жолоб'ї мудрих речень.
Олов'яніють погляди криниць.

Крутій заміс схололої мокречі

Болить зернятам завтрашніх пшениць.
III.

Як волокуші, звідусіль хуртечі.
Вмерза коріння в лицемірство криць.
Крилом добра найперших громовиць
Боронить мати в цей тривожний вечір.
Крутій заміс схололої мокречі.

[1, с. 89]

Порядок слів у номінативних реченнях такої моделі не вносить додаткового експресивного струменя у поетичний текст. А оскільки номінативне речення має звичайний, граматично «правильний» порядок слів і певну кількість поширювачів до головного члена речення, на нього припадає невелике стилістичне навантаження навіть у сильній позиції вірша – абсолютному його кінці. Перебуваючи в межах **неповного** ронделевого повтору, такі номінативні речення відіграють лише роль «тематичного актуалізатора».

Після аналізу функціонування моделей у системі ронделевого тексту були зроблені такі висновки:

а) якщо у першому рядку ронделевого повтору на структурно-синтаксичному рівні представлені 6 і 7 моделі номінативного речення (група підмета/додатка у синтаксично складнішій структурі) і цілковито не виходять за межі ронделевого повтору, то у третій строфі, як правило, неповний ронделевий повтор на структурно-синтаксичному рівні буде номінативним реченням із поширювачами-означеннями, відокремленим від строфічного тексту пунктуаційним знаком «крапка» (потенційно можлива інтеграція у строфічний текст у ролі головного або другорядних членів складнішої синтаксичної структури); при цьому номінативне речення виконує роль «тематичного актуалізатора»;

б) якщо в першому рядку ронделевого повтору представлений:

- ланцюжок номінативних речень
- або іменники-еквіваленти номінативних речень із виразною функцією «номіналізації» (1-3 моделі), а система ронделевого тексту організована з огляду на канонічні вимоги жанру, то в абсолютному кінці вірша, в неповному ронделевому повторі, на структурно-синтаксичному рівні буде виступати ланцюжок номінативних речень, відокремлених від строфічного тексту пунктуаційним знаком «крапка» / «трикрапка» (потенційно можливе збереження іменників-еквівалентів номінативного речення у вигляді ряду з однорідними головними членами односкладного речення за умови наявності між ними єднального сполучника сурядності).

2. II.

Холодний протяг саксофонить в патруб
Мелодії Вівальді і плащів.

Останній грим осіннього театру

Змивають листопадові дощі.

III.

Шукаю мить, чогось на світі варту,
У замкові, що стереже Коштій.
Але всі двері взято на защіп,
І тільки скло – хтось не утримав кварту...
Останній грим осіннього театру.

[1, с. 98]

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровко М.М. Ронделі. Поезії: видання друге, доповнене. – К.: Генеза, 2000. – 192 с.
2. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наук. думка, 1982. – 210 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
4. Сушинська І.М. Ланцюжки номінативних речень в сучасній українській мові // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Д.: ДонДУ, 1998. – С. 44-47.
5. Сушинська І.М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові: Автореф. дис... канд. филол. наук. 10.02.01. – Д., 2000. – 20 с.
6. Сушинська І.М. Функціональні різновиди буттєвих номінативних речень // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Вип. 5. – Д.: ДонДУ, 1999. – С. 173-178.
7. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 448 с.
8. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика: Учеб. пособие / Вступ. статья Н.Д. Тамарченко. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 334 с.
9. Топчій Л.М. Специфіка використання односкладних іменних конструкцій у поетичному дискурсі Ліни Костенко // Науковий вісник Ізмаїльського державного ун-ту. – Вип. 12. – Ізмаїл: ІДГУ, 2002. – С. 177-181.
10. Українська мова. Енциклопедія. / Редколегія.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. К.: “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.
11. Ходикіна І.І. Види номінативних речень та особливості їх синтаксичної структури // Актуальні питання слов'янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей. – Вип. 3. – К.-Бердянськ: Бердянський держ. пед. ун-т ім. П.Д. Осипенко, 1997. – С. 101-103.

АНОТАЦІЯ

Представлені особливості функціонування номінативного речення в канонічному повторі в ронделях М. Боровка. Подано сім структурних моделей номінативного речення. Показана залежність структурно-синтаксичної організації трансформованого номінативного речення у неповному канонічному повторі від канонічних вимог жанру ронделя та нового синтаксичного оточення.

Ключові слова: ронделевий текст, канонічний повтор, поетичний синтаксис, номінативне речення, структурна модель, ланцюжок номінативних речень.

The article presents the peculiar features of nominative sentence functioning in canonical repetition in rondels by M. Borovko. Seven structural models of nominative sentence are given. The article shows the dependence of structural-syntactic organization of the transformed nominative sentence in incomplete canonical repetition on the canonical requirements of rondel genre and new syntactic surroundings.

Key words: rondel text, canonical repetition, poetic syntax, nominative sentence, structural model, chainlet of nominative sentences.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алєксєєва Лариса Олександровна, старший викладач Бердянського державного педагогічного університету.

Антонюк Євгенія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Барабаш Галина Андріївна, старший викладач кафедри українознавства Львівського державного аграрного університету.

Барабаш-Ревак Ольга Василівна, аспірантка кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка.

Білоус Людмила Василівна, аспірантка кафедри української мови й загального мовознавства Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; викладач філологічних дисциплін Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського.

Богачук Ганна Петрівна, асистент кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Боєва Евеліна Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.

Вишивана Наталія Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Волошина Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Галаган Валентина Ярославівна, старший викладач кафедри сучасних європейських мов Київського національного торговельно-економічного університету.

Гандзюк Віталій Олександрович, аспірант Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гладьо Світлана Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Доля Інна Василівна, аспірантка кафедри англійської філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Драч Євдокія Василівна, старший викладач кафедри методики філологічних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Дубчак Ольга Петрівна, аспірант кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Дудик Максим Петрович, журналіст, м. Київ.

Завальнюк Інна Яківна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри стилістики й культури мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Закомірна Наталія Ігорівна, аспірантка Інституту мовознавства імені О.О. Потебні НАН України; викладач кафедри української філології Київського славістичного університету.

Закреницька Людмила Антонівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Каратєєва Ганна Михайлівна, аспірантка кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Козачишина Оксана Леонідівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології, завідувач кафедри німецької філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Колядич Юлія Володимирівна, асистент кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Комаровська Інна Олександрівна, викладач іноземної мови Вінницького будівельного технікуму.

Кравченко Ірина Володимирівна, викладач кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Крижко Олена Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Бердянського державного педагогічного університету.

Кришталюк Ганна Анатоліївна, викладач кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Кузів Лариса Богданівна, викладач англійської мови Галицького інституту імені В'ячеслава Чорновола; здобувач кафедри методики викладання української мови і культури мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кучман Ігор Миколайович, старший викладач кафедри іноземної філології Хмельницького національного університету, аспірант кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Лісова Віта Анатоліївна, аспірантка кафедри германського, порівняльного і загального мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Марчук Уляна Богданівна, аспірантка кафедри загального і порівняльного мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Матковська Марія Василівна, доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Мельник Тетяна Петрівна, аспірантка кафедри методики викладання та культури української мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Навальна Марина Іванівна, кандидат філологічних наук, докторантка Інституту української мови Національної академії наук України.

Нагорна Ольга Олександрівна, викладач кафедри мовознавства Хмельницького університету управління та права.

Нагорна Світлана Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Немировська Олександра Федорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського.

Новикова Юлія Миколаївна, викладач кафедри прикладної лінгвістики та етнології Донбаської національної академії будівництва і архітектури.

Носик Стелла Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Петришин Марта Йосипівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і порівняльного мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Поздняков Олександр Вікторович, асистент кафедри іноземних мов і країнознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пономарьова Олена Олегівна, аспірантка кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Пустовіт Тетяна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних та загальноосвітніх дисциплін ВСЕІ Університету „Україна”.

Романова Оксана Олександровна, аспірантка філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Савчук Руслана Іванівна, аспірантка кафедри французької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Самусенко Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Семенюк Ірина Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Житомирського національного університету.

Соломчак Наталія Федорівна, доцент кафедри англійської мови Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Суворова Тетяна Миколаївна, аспірантка Київського національного лінгвістичного університету.

Судук Ірина Ігорівна, аспірантка кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Тищенко Тетяна Валентинівна, аспірантка кафедри германської та фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Товстенко Вікторія Ростиславівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Київського національного економічного університету ім. В.Гетьмана.

Федорова Юлія Миколаївна, аспірантка кафедри української мови, секретар деканату вечірнього факультету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Чеснокова Ганна Вадимівна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та практики перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Чугу Світлана Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Шинкарук Світлана Петрівна, аспірантка кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Щербатюк Валентина Анатоліївна, аспірантка кафедри української мови й загального мовознавства Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Яворська Алла Миколаївна, аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

ЗМІСТ

ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

<i>Барабаш Галина.</i> Термінологія на сторінках галицьких жіночих періодичних видань 20-30 рр. ХХ ст.	3
<i>Білоус Людмила.</i> Лексика Вінниччини на позначення семеми „поле”	7
<i>Вишивана Наталія.</i> Проблема польового моделювання лексики та типології лексичних мікросистем	10
<i>Волошина Оксана.</i> До питання про конотативні властивості сенсорної лексики.....	15
<i>Галаган Валентина.</i> Емотивний компонент лексичної семантики	19
<i>Закреницька Людмила.</i> Структурні особливості термінів-словосполучень англійської християнсько-богословської терміносистеми	22
<i>Кузів Лариса.</i> Явище синонімії у мові молодіжних ЗМІ	28
<i>Кучман Ігор.</i> Діеслівні фразеологічні одиниці каузативної семантики з компонентом “частина тіла”	32
<i>Лісова Віта.</i> До проблеми звукосимволізму лексичних одиниць у германських мовах	37
<i>Мельник Темяна.</i> Фіксація варіантності у „Російсько-українському словнику” (1924 – 1933 роки)	41
<i>Навальна Марина.</i> Акроніми в мові сучасної української періодики	45
<i>Новикова Юлія.</i> Лінгвістична специфіка прізвищ церковно-християнського походження Центральної та Східної Донеччини	50
<i>Поздняков Олександр.</i> Екстралінгвальні чинники формування словникового складу сучасного німецького молодіжного сленгу	56
<i>Романова Оксана.</i> Аналітичні терміни в українській швацькій термінології	60
<i>Самусенко Оксана.</i> Українські антропоніми як джерело національно-культурної інформації у процесі викладання української мови як іноземної	66
<i>Товстенко Вікторія.</i> Проблема національного та іншомовного елементів у сучасній економічній термінології	70
<i>Федорова Юлія.</i> Фразеологічні одиниці з прикметниками, утвореними від античних власних назв	76

КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

Барабаш-Ревак Ольга. Формування мовного образу об'єкта – атрибути і їх оцінка (на прикладі мовного образу парубка в текстах української народної культури).....	81
Богачук Ганна. Історичний розвиток концепту "інформація".....	86
Доля Інна. Комунікативно-прагматичний аспект інтонації оцінного висловлювання в академічному дискурсі	90
Дубчак Ольга. Когнітивна одиниця 'рідний' як складова концепту 'свій' в українській мовній картині світу	94
Закомірна Наталія. Імплікаційні зв'язки етнолексеми <i>господар</i>	99
Каратеєва Ганна. Текстовий концепт-константа (<i>вертикальна подорож</i> як відлуння фізичного стану персонажу (на матеріалі творів Ле Клезіо).....	103
Козачиншина Оксана. Художня образність як показник гендерної специфіки когнітивного стилю мовної особистості (на матеріалі романів Ф.С.Фіцджеральда "Tender is the Night" та З.Фіцджеральд "Save Me the Waltz").....	108
Кравченко Ірина. Категорія простору у розгортанні концепту <i>істина</i> (на матеріалі творів Ф.Жакоте та І.Бонфуа).....	114
Крижско Олена. Поняття дискурсу та дискурсивного аналізу в лінгвістиці.....	118
Кришталюк Ганна. Типологія заперечних одиниць сучасного американського газетного дискурсу: семантико-когнітивний аспект.....	124
Марчук Уляна. Асоціативні характеристики концепту «жінка» в українській та польській лінгвокультурах (на матеріалі прислів'їв та приказок).....	129
Матковська Марія. Семантико-когнітивні особливості концепту «рекомендація» в англомовному політичному дискурсі (на матеріалі документів ООН).....	134
Нагорна Ольга. Прагматичний аспект функціонування англійських фразеологізмів з етнокультурною семантикою	139
Пономарьова Олена. Мовець як суб'єкт мовлення / свідомості у французькому детективному гумористичному романі кінця ХХ століття.....	142
Семенюк Ірина. Типологія комунікативних ситуацій.....	146
Соломчак Наталія. Неспеціалізовані засоби вираження модального значення впевненості.....	149
Тищенко Тетяна. Тональний діапазон як засіб актуалізації англійських експліцитних оцінних висловлень.....	154
Чеснокова Ганна. Теорія поетичної компетенції читача: еволюція від теорії лінгвістичної компетенції у художньому тексті	157

Щербатюк Валентина. Обсяг змісту поняття <i>концепт</i> у сучасному науковому просторі.....	162
Яворська Алла. Особливості реалізації концептуальної дихотомії “Гріх - Спокута” на тлі художньо-образної картини роману Р.Іваничука “Орда”	168

СТИЛІСТИЧНО МАРКОВАНІ ДОМІНАНТИ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Алексєєва Лариса. Виражальні мовні засоби у текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів (лінгводидактичний аспект)	173
Антонюк Євгенія. „Живі, грізні, огромні сонети...”	179
Босова Евеліна. Хронотоп як визначальний фактор онімного простору художнього твору	183
Гандзюк Віталій. Екскурс у становлення публіцистичного стилю (на матеріалі журналістики українського студентства у 20-х рр. ХХ ст.)	188
Гладьо Світлана. Функціональна неоднорідність показників емотивності в англомовному художньому тексті малої прозової форми.....	190
Драч Євдокія. Формування мовленнєвої компетенції	196
Дудик Максим. Про інноваційні лексеми в публіцистичному мовленні	200
Завальнюк Інна. Стилістичне навантаження означено-, неозначено- та узагальнено-особових речень у сучасному українському газетному мовленні	206
Колядич Юлія . Ритм, простір, час у новелістиці Романа Іваничука	212
Комаровська Інна. Художня проза Якова Качури в оцінці української літературної критичної думки	218
Нагорна Світлана. Умови реалізації значень діеслова в текстах різних підмов наукового стилю.....	221
Немировська Олександра. Актуалізація просторової домінанти художнього твору засобами топонімічного письма.....	225
Носик Стелла. До питання про деякі лексико-граматичні особливості давньоанглійських офіційно-ділових документів.....	230
Петришин Марта. Розгортання семантичного простору параметричних прикметників у старогрецькій мові (на матеріалі гомерівського епосу).....	234
Пустовіт Тетяна. Мова історичної літератури як засіб формування і збереження історичної пам'яті народу (на матеріалі творів Д.Балашова).....	239
Савчук Руслана. Семантико-стилістичні особливості ментального простору інтрагомодієтичної оповіді у романі Ф.Саган “Un Certain Sourire”	244

<i>Суворова Тетяна.</i> Характеристика системи словесних образів американських балад у світлі лінгвосинергетичного підходу.....	249
<i>Судук Ірина.</i> Стилістичне навантаження варіантів компонентного складу біблійних порівнянь.....	254
<i>Чугу Світлана.</i> Текстове втілення концептуальної ситуації „зустріч” в англомовному художньому тексті.....	261
<i>Шинкарук Світлана</i> . Номінативне речення у системі ронделевого вірша М. Боровка.....	265
Відомості про авторів	272

Вийшли друком

Катерина Городенська. Граматичний словник української мови: Сполучники. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. – 341 с.

У словнику вичерпно подано формально-сintаксичні та семантико-сintаксичні функції сполучників сучасної української мови, визначено їхні позиції у складному й простому ускладненому реченнях, указано на походження та спосіб уживання сполучників. Багатий ілюстративний матеріал дібрано з різностильових текстів – фольклору, художньої літератури, наукового й офіційно-ділового стилів, публіцистики тощо, на основі якого встановлено характерність граматичних функцій для кожного сполучника.

Для викладачів та студентів університетів, учителів і учнів, журналістів та шанувальників рідного слова.

Телеки М.М., Шинкарук В.Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру: Монографія. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 176 с.

В українському мовознавстві вперше на матеріалі епістолярного тексту виконано цілісне дослідження з категорійної граматики, в якому по-новому виокремлено соціальні категорії модусу; визначено їх функціонування в семантико-сintаксичній структурі висловлення; встановлено різновиди соціальних категорій модусу; висвітлено лінгвосемантичні, прагматінгвістичні, соціолінгвістичні параметри, які зумовлюють особливості функціонування соціальних категорій модусу; встановлено ієархію засобів їх вираження; обґрунтовано взаємозв'язок лексичних, морфологічних та сintаксичних виразників соціальних категорій модусу в структурі висловлення.

Для наукових працівників, викладачів, студентів та вчителів.

Навчук Г.В., Шинкарук В.Д. Формально-сintаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень: Монографія. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. – 200 с.

У монографії вмотивовано місце емоційної функції серед інших функцій мови; з'ясовано категорію емотивності у лінгвістичному аспекті; визначено засоби вираження емоцій у мові; уточнено сутність та обсяг поняття «окличність»; систематизовано витлумачення окличних речень, наявні у лінгвістичній літературі; вмотивовано доцільність розгляду окличних конструкцій з погляду теорії мовленнєвих актів. Досліджено формальні показники окличних речень, якими є фонетичні, лексичні, морфологічні й сintаксичні засоби; з'ясовано структурно-сintаксичну своєрідність різних груп окличних речень. Проаналізовано вплив семантичного і сintагматичного оточення на зміст окличного речення, типи мовленнєвих намірів, що можуть бути виражені в окличних реченнях, і мовні засоби, що беруть участь у їхній вербалізації; розглянуто залежність значення мовної одиниці від тієї функції мови, що реалізується мовцем; встановлено роль окличного речення в текстотворенні.

Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 264 с. (Альма-матер).

У навчальному посібнику подано систематизовані відповідно до кожного розділу сучасної української літературної мови завдання і вправи для студентів-філологів. Кожен розділ супроводжується стислим викладом теоретичного матеріалу. Полегшенню виконання завдань і вправ сприятиме короткий словник лінгвістичних термінів.

Крім студентів-філологів, навчальним посібником можуть скористатися вчителі-словесники, абітурієнти філологічних факультетів вищих навчальних закладів.

Українська література. Хрестоматія-посібник для позакласного читання для 5 класу загальноосвіт. навч. закл./ Упоряд. О.М. Куцевол. – К.: Генеза, 2007. – 320 с.: іл.

Хрестоматію-посібник укладено відповідно до чинної програми з української літератури для 5 класу 12-річної школи. Крім рекомендованих художніх текстів, до видання включено ще й ті, що традиційно входять до кола позакласного та самостійного читання учнів підліткового віку. Це дає змогу вчителеві здійснювати варіативний підхід при виборі творів для проведення уроків позакласного читання та літератури рідного краю.

Методичні рекомендації містять запитання, спрямовані на поглиблений текстуальний розгляд художніх творів, розвиток мислення учнів, їхнього мовлення і творчих здібностей. Певні завдання пропонуються для обговорення в родинному читацькому колі. Матеріали «Літературної ігроеки» можуть бути використані в самостійній та позакласній роботі з української літератури.

